УИЛЯМ НОРТЪН МЕДЛИКОТ

БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС И СЛЕД ТОВА

дипломатическата история по прилагането на договора за Балканите и Изтока 1878 - 1880 г.

Лондон, 1963

превод Живко Войников, 2026

БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС И СЛЕД ТОВА

Дипломатическата история по прилагането на договора за Балканите и Изтока 1878–1880 г.

автор У. Н. МЕДЛИКОТ

Професор по международна история „Стивънсън“ в Лондонския университет

Второ издание

ФРАНК КАС И КО
1963 г.

THE CONGRESS OF BERLIN AND AFTER
A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878–1880
W. N. MEDLICOTT
Stevenson Professor of International History in the University of London
Second Edition
FRANK CASS & CO. LTD.
1963

Първо издание, публикувано от Methuen & Co. Ltd. през 1938 г.
Второ издание, публикувано от Frank Cass & Co. Ltd., 2 Park Square, Milton Park,
Абингдон, Оксфордшир, OX14 4RN
Първо издание 1938 г.
Второ издание 1963 г.
В електронен вариант 2005 г.

превод Живко Войников
2026 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРА – 4
ПРЕДГОВОР КЪМ ПЪРВО И ВТОРО ИЗДАНИЕ – 5
ВЪВЕДЕНИЕ – 7
Глава I. ПРЕДИ КОНГРЕСА – 14
Глава II. КОНГРЕСЪТ – 41
1. Предварителните срещи – 41
2. България – 48
3. Босна – 67
4. Румъния, Сърбия, Гърция и Дунав – 79
5. Мала Азия – 90
6. Ретроспекция – 109
Глава III. ПРАВОМОЩИЯТА И УРЕЖДАНЕТО НА ДОГОВОРА – 117
Глава IV. СЪЮЗЪТ НА ТРИМАТА ИМПЕРАТОРИ И ТУРЦИЯ (юли – септември 1878 г.) – 125
Глава V. КРИЗАТА НА БАЛКАНИТЕ (октомври-декември 1878 г.) – 142
Глава VI. БЪЛГАРСКОТО УСТРОЙСТВО И РУСКАТА ЕВАКУАЦИЯ (януари-април 1879 г.) – 169
Глава VII. АВСТРИЯ И ТУРЦИЯ: АПРИЛСКАТА КОНВЕНЦИЯ – 211
Глава VIII. ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И ТУРЦИЯ: АЗИАТСКИТЕ КЛАУЗИ – 232
Глава IX. ПРИЛАГАНЕ НА ДОГОВОРА ЗА БАЛКАНИТЕ, 1879–1880 – 274
Глава X. ИЗТОЧНИЯТ ВЪПРОС И СИЛИТЕ, 1879-1880 – 287
Приложение I. ДОКУМЕНТИ, ОТНАСЯЩИ СЕ ДО АВСТРОУНГАРСКАТА ПОЛИТИКА, 1878-1879 – 317
Приложение II. БЕРЛИНСКИЯТ ДОГОВОР – 321
БИБЛИОГРАФИЯ - 336

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРА

Уилям Нортън Медликот, (11 май 1900 – 7 октомври 1987) е известен британски историк.

Учи в колежа „Хабердашърс Аскес Хачам“, в Университетския колеж в Лондон и в Института за исторически изследвания. През 1926 г. Медликотт постъпва на работа в Университетския колеж в Суонзи, а през 1936 г. се жени за Дороти Катлийн Ковени. Медликот работи в Търговската камара през първата година на Втората световна война, преди да бъде избран от сър Кийт Ханкок за член на Историческия отдел към правителството. Медликотт публикува резултатите от своите изследвания в двутомното си произведение „Икономическата блокада“.

Уйлям Нортън Медликот (1950 г.)

От 1945 до 1953 г. е професор по история в Югозападния университетски колеж, а през 1953 г. е избран за заеждащ катедрата „Стивънсън“ по международна история в Лондонския университет. Медликот я превръща в най-голямата и най-успешната катедра от този тип във Великобритания. В своите трудове той се стреми да интерпретира международните отношения през XX век във връзка със стратегическите и икономическите фактори.

През 1968 г. изнасе лекция на четенията в памет на историка Мандел Крейтън в Кралския колеж в Лондон, публикувана година по-късно под заглавието „Великобритания и Германия: в търсенето на споразумение“. В продължение на шест години е секретар и председател на Историческото дружество и заема видно място в Кралския институт за международни отношения (Чатам хаус) По предложение на Доналд Рийд през 1985 г. е учреден медалът „Медликот“ за признание на заслугите в областта на историята.

Основните му изселдвания са свързани с Източния въпрос, политиката на великите сили спрямо Балканите и Османската империя, Бисмарк, германо-английските отношения.

Трудове

- Congress of Berlin and After (London: Methuen, 1938). „Берлинският конгрес и след това“
- British Foreign Policy since Versailles (London: Methuen, 1940; 2nd ed. 1968). „Британската външна политика след Версай“
- The Economic Blockade: „Икономическата блокада“ в два тома.
  - Volume I (London: His Majesty's Stationery Office, 1952).
  - Volume II (London: Her Majesty's Stationery Office, 1959).
- Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe (London: University of London Athlone Press, 1956). „Бисмарк, Гладстон и Европейският концерт“
- The Coming of War in 1939 (London: George Routledge and Kegan Paul for The Historical Association, 1963). „Настъпването на войната“
- Bismarck and Modern Germany (London: The English Universities Press, 1965). „Бисмарк и модерна Германиня“

- Contemporary England, 1914–1964 (London: Longmans, 1967). Съвременна Англия, 1914–1964
- Britain and Germany: The Search for an Agreement (London: University of London Athlone Press, 1969). „Британия и Германия. В търсене на споразумение“.

ПРЕДГОВОР КЪМ ПЪРВО И ВТОРО ИЗДАНИЕ

Дипломатическата история на споразумението, последвало мира от Сан Стефано, досега не е толкова подробно разгледана, и едва в последните години въпросите за по-ранните етапи на Източната криза от 1875–1881 г.; и някои етапи от споразуменята са разгледани в последните монографии на професор Дуайт Е. Лий, д-р Манфред Мюлер, професор Р. У. Сетън-Уотсън и г-н Б. Х. Съмнър, но пълната история на преговорите все още е неизвестна.

Може да твърдим, че историята на трите години след Сан Стефано има по-голямо значение за историята на Европа и Близкия изток (т.е. Балканите), отколкото предходните три години, и опитът за изпълнение на решенията на Берлинския конгрес създава криза, също толкова важна и продължителна.

Оскъдността на публикуваните материали обяснява това пренебрегване. Голямото издание на германското външно министерство, „Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette“ (Голямата политика на европейските правителства), например съдържа ограничен брой документи, отнасящи се до дванадесетте месеца след Конгреса, и въпреки че „сините“ и „жълтите“ книги са достатъчно обемни за ежедневните дейности на граничните комисии, те хвърлят малко светлина върху отношенията между силите. Мемоарите и биографиите, които обхващат периода, са неинформативни относно дискусиите след Конгреса.

Откриването на различни правителствени и частни архиви след войната обаче направи възможно цялостното проучване на темата и тази монография се основава главно на дипломатическа кореспонденция в архивите на австрийското и британското външно министерство, в руското посолство в Лондон и в различни частни колекции.

През 1924 г. имах възможността да препиша кореспонденцията в руското посолство за десетте години след Конгреса. Кореспонденцията на граф Шувалов преди Конгреса и на барон Стаал след 1884 г. е публикувана от д-р Сетън-Уотсън и барон Майендорф, но липсват материалите за периода 1878-1884 г., защото не са публикувани.

Необходими бяха няколко продължителни посещения в Държавния архив във Виена, за да се използва пълноценно богатството от материали там. Голяма част от откритите там доказателства, като подробностите от дискусиите извън заседанията или в комисиите по време на Конгреса, както и цялата история на австро-турските преговори за окупацията на Босна, са съвсем нови. През целия период докладите на австрийските дипломатически представители на Балканите и в различни столици предоставят безценна проверка на британските материали.

Въпреки че голяма част от кореспонденцията на британското външно министерство е публикувана в „сините“ книги, пропуските и перифразирането,

правят полезно използването на непубликуваната кореспонденция в Службата за публичните архиви, а по-голямата част от препратките в бележките под линия са към непубликуваната кореспонденция.

Има и много интересен материал в документите на Лейърд, Симънс, Тентердън и Швегел, въпреки че е лесно да се преувеличи значението на частната кореспонденция в тези събития.

Споразумението на Конгреса променя дълбоко икономическото развитие и вътрешната политика на всички балкански държави и е отправна точка за етапите от вътрешната политика, като пряко следствие от Берлинския договор.

Аз обаче се постарах, да ограничa историята до отношенията между великите сили и разгледах развитията на малките държави само доколкото са повлияли на хода на международната дипломация.

Създаването на правителствения апарат в България не предизвиква международно напрежение; различните гранични делимитации (разграничаване) и прехвърлянето на администрацията на Източна Румелия от руски под международен контрол, предизвикват много сериозни търкания и изискват позадълбочено проучване.

Много добре осъзнавам многото капани, с които подобно разглеждане трябва да се сблъска, и се надявам, че опитвайки се да избегна прекомерното усложняване и ненужните подробности, не съм пренебрегнал прекомерно местния контекст.

Не съм разгледал историята след лятото на 1880 г., въпреки че натиска и принудата върху турците, за поправки с отстъпки на гръцката и черногорската граници може да се счита за последната глава в историята на уреждането на договора. Надявам се обаче някой ден да се занимая с това развитие в изследване създаването на Съюза на трите императори.

Дълбоко съм задължен на д-р Р. У. Сетън-Уотсън, моят бивш учител, за безценните съвети и насърчение, които ми даваше в продължение на много години. Дължа благодарност и на д-р Г. П. Гуч за съветите и многото ми любезности. Г-н Саблин, бивш руски шарже д'афер в Лондон, и барон А. Майендорф любезно ми помогнаха да направя преписи от архивите на руското посолство в Лондон. Трябва също да благодаря за помощта и ефикасното съдействие на служителите на Държавния архив във Виена и на Службата за публични архиви в Лондон.

Съпругата ми, д-р Дороти К. Ковъни, ми оказа голяма помощ при преписването на ръкописите във Виена и при корекцията, и трябва да благодаря на д-р Р. Марлейн, професор Т. У. Райкър, г-н Л. Г. Робинсън и д-р Уинифред Тафс за помощта по различни въпроси. Публикуването на тази работа беше подпомогнато от щедра субсидия от Фонда за публикации на Лондонския университет.

У. Н. МЕДЛИКОТ
22 март 1938 г.

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРО ИЗДАНИЕ

При подготовката на второто издание на тази работа се възползвах от възможността да коригирам редица печатни грешки в оригиналния текст и доба-

вих въведение, разглеждащо последните дискусии по темата. Но основните ми заключения, за добро или лошо, остават непроменени.

У. Н. МЕДЛИКОТ
12 септември 1962 г.

ВЪВЕДЕНИЕ

Първото издание на тази книга беше публикувано през 1938 г. доброжелателно посрещнато от рецензентите, които се съгласиха с основните ѝ заключения. В това въведение ще се позова на някои скорошни трудове в същата област за да спомена с няколко думи за някои нерешени проблеми.

Моята основна цел беше да покажа, че „Източната криза“ не стигна до окончателен и пълен край през 1878 г., а продължава още три години, и в тази втора фаза, която завършва с подписването на „съюзния договор на тримата императори“ на 18 юни 1881 г., е също толкова важна, колкото и първата.

По принцип, у нас сме твърде много разглеждаме въпроса от гледна точка на британската вътрешна политика. Най-доброто изследване на този аспект е книгата на Р. У. Сетън-Уотсън „Дизраели, Гладстон и Източният въпрос“, публикувана през 1935 г., анализ на постиженията на Дизраели през погледа на хладния поглед на шотландския либерал, привърженик на Гладстон.

На континента кризата, естествено, е разглеждана по доста различен начин. За Русия има трогателни спомени за турската война и трагикомедията от Сан Стефано и Берлин; за Турция - поредица от очевидни бедствия, сред които някои автори включват и възкачването на Абдул Хамид на трона; за Австро-Унгария - окупацията на Босна; за Германия, Бисмарк над всички на Берлинския конгрес. Но има общоприето мнение, че след конгреса дипломатическото небе бързо се е прояснява, а случайните тътени от Балканите са просто ехо на затихваща буря.

Това ми се стори странно неадекватен поглед, точно за период на нарастващо, дори и все още недраматизирано международно напрежение.

Важните моменти, които се очертават от внимателното проучване на историята на Конгреса, са, че предполагаемото тайно предпочитание на Бисмарк към Австрия пред Русия не може да бъде доказано; напротив , Бисмарк изглежда искрено търси мир в ръководството на работата си като председател, защото не иска нито война, нито разрив между Австрия и Русия. Той вярва, че смелата линия на Англия в оспорването на договора от Сан Стефано ще съсредоточи върху нея основната тежест на руската враждебност и тогава съюза на тримата императори, ще бъде въведен отново в действие, ако Австро-Унгария, както той се надява и очакваше, сключи мир с Русия.

Но Андраши, австрийският външен министър, избира вместо това да затвърди приятелството си с английските министри и това англо-австрийско партньорство остава доминиращият факт в събитията на Балканите[1] до 1880 г.

[1] Авторът използва като синоними понятията Близък Изток и Балкани, така че предпочитам да използвам по-ясното название Балкани. (б. пр.)

Няма разногласия с това тълкуване и студентът вече може да проследи хода на събитията в някои подробности в единствената голяма публикация от последните години, посветена на Конгреса.

Това е труд, който дава пълни резюмета на съответната австрийска документация. „Quellen und Studien iur Geschichte des Berliner Kongresses 1878“ (Източници и изследвания по историята на Берлинския конгрес от 1878 г.) е отлично редактирана от д-р Александър Новотни, с дълго и интересно въведение; първият том, единственият, който се е появил досега, е озаглавен „Osterreich, die Türkei und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses“ (Австрия, Турция и Балканският проблем през годината на Берлинския конгрес. Грац-Кьолн, 1957) и обхваща както Конгреса, така и кореспонденцията между Андраши и австро-унгарския посланик в Константинопол Зичи, през цялата 1878 г.

Въпреки че не противоречи на нищо в моя разказ, който се основава на същия материал, това изследване допълва подробностите по някои интересни въпроси. По-специално, има голям интерес към Биконсфилд и пълните бележки от критичните дискусии за българската граница, в които британските и австрийските делегати се подкрепят много добре взаимно.

От друга страна, изненадващо малко интерес представлява Бисмарк. Вечерта на 25 юни, след като Андраши отхвърля предложението на Бисмарк за австрийската окупация на Босна, император Франц Йосиф телеграфира, за да го попита какви са отношенията му с Бисмарк. Андраши изглежда не е отговорил, но споменава, че Бисмарк е повлиян от Пьотър Шувалов, втория руски делегат.

Разполагаме и с нови материали за по-трудния съсед на Бисмарк, Русия. Писмата на А. Г. Жомини, старши съветник в руското външно министерство, до Н. К. Гирс по време на Конгреса са редактирани от Чарлз и Барбара Йелавич в „Русия на Изток 1876–1880 “ (Лайден: Brill, 1959). Това е почти единственото доказателство, с което разполагаме за тревогите и дискусиите в руската делегация. Жомини е лоялен към Горчаков, като послушно хвали бойния му дух и достойнството му, с което избягва предварителните схватки, и както Жомини знае, оставят Шувалов да понесе основната тежест на непопулярните решения. Жомини смята Бисмарк за добронамерен, но нежелаещ да се напряга прекалено в полза на Русия, за да не забави бързото приключване на обсъжданията.

Англичаните и австрийците, „заядливи като крадци“, са окуражени от взаимната се подкрепа – Андраши иска санджака Нови пазар, а британците се опитват да вкарат флота си в Черно море, за което Жомини смята, че търсят база в Трапезунд. Но в началото на юли той изненадващо не се съгласява с описанието на Шувалов на Биконсфиолд като коварна стара лисица: „напротив, той се явява като благороден човек, гледайки по-високо, с по-малко шанс да се справи с голямата политика!“.

Изглежда, че Горчаков и Жомини, както Бисмарк и Андраши, са приятно впечатлени от британския министър-председател. Общото заключение, което може да се направи от тези интересни писма е, че доста драматичният песимизъм на Жомини в този момент не е напълно споделян от императора и Гирс, чиито коментари в отговор, са дадени в две писма.

Сериозността на кризата след конгреса се дължи на две неочаквани развития. Първото е очевидното намерение на Русия да се откаже от Берлинското

споразумение, като откаже да евакуира армиите си от Балканския полуостров в определеното време. Второто е очевидно самоубийствената решимост на султана да постигне същия резултат чрез собствения си отказ да приеме обременяващите условия на Берлинския договор.

Султанът очевидно търси проблеми, но правителствата на Великобритания и Австро-Унгария подозират, че Русия използва непримиримостта на Портата като извинение за постигане на собствените си цели и са принудени да обмислят необходимостта от война с нея през 1879 г.

Въпреки че това не се случва, поведението на Русия затвърждава близките отношения, установени между двете страни на Конгреса, и те са засилени, когато Бисмарк подписва австро-германския двоен съюз през октомври 1879 г.

Той се надява да укроти руснаците, като ги въвлече във възобновения съюз на трите императора, но в продължение на още 12 месеца австрийците остават убедени, че е най-добре да държат Русия в изолация, и дори когато неохотно се съгласяват да влязат във възобновения съюз през юни 1881 г., те го разглеждат като временно примирие.

Но Австрия не може да направи много сама и големите размери на кризата от юни 1878 г. до юни 1881 г. се дължат на три сили - Турция, Русия и Германия, чиито реакции все още не са лесни за разбиране. Причината е, че доказателствата са непълни. Британската и австрийската политика е по-лесна за проследяване, защото техните архиви са напълно достъпни за историка. Както и да е, именно във връзка с тези три сили през последните години се появиха по-интересните нови доказателства.

Времето показа, че Абдул Хамид, дори да не е особено симпатичен човек, не е полулуд и некомпетентен, както е заклеймен от Зичи и Лейърд. Изправен пред настойчивите посланици на силите, с изчерпана хазна и недоволно мюсюлманско население, неговата политика е политиката на отлагане, в опит да изгради и оправдае позицията си на султан и халиф.

Реформите от ерата на Танзимата не успяват да спасят държавата или да запазят подкрепата на западните сили, но Абдул Хамид вярва в реформите, въпреки че не се доверява на реформаторите (които правят грешката да се опитват да го променят). Настоящото поколение турски историци, използвайки турските архиви и мемоарите на оцелелите от 70-те години на XIX в., трансформира познанията ни за цялото съвременно развитие на тяхната история, а за западните читатели има няколко скорошни труда, обхващащи ранния Хамидски период. Те включват Х. В. Дуда, „Vom Kalifat zur Republik“ (От халифат към република, Виена, 1948), Е. Е. Рамзаур, „Младите турци“ ; „Прелюдия към революцията от 1908 г.“ (Принстън, 1957 г.) и най-вече отличното изследване на професор Бърнард Луис „Възникването на модерна Турция“ (Лондон, 1961 г.), което е едновременно история на еволюцията на съвременната турска държава и анализ на характерните промени в управлението, корпоративното чувство за идентичност и лоялност, културата и икономическия живот.

Той показва, че веднага след Берлинския конгрес групите заговорници Али Суави и Скалиери-Азиз бей, последните надяващи се на британска и германска подкрепа чрез масонските ложи, са реална, но неефективна заплаха за режима в усилията си да възстановят свалените султан Мурад и да утвърдят конститу-

ционното и прогресивно управление. Автократ, но убеден модернизатор, Абдул Хамид разчита през този период на Мехмед Саид паша, понякога наричан „Малкият“ Саид или Ингилиз Саид (велик везир почти непрекъснато от 1879 до 1885 г.). Саид е първият турски държавник, който публикува мемоарите си. Дългият меморандум, в който той настоява за необходимостта от реформи, който представя на султана през 1880 г., показва, че доста неблагоприятната и покровителствена преценка на Лейърд (стр. 327 по-долу) се нуждае от промяна. Нито пък е необходимо да считаме собствения интерес на султана към реформи за лицемерен (вж. стр. 300).

Но неговият непосредствен проблем е да спаси колкото е възможно повече от провала на Санстефанския договор в Берлин и не е чудно, че турските власти не бързат да сключат подробните договорености за корекции на границите, евакуация на войските и други мерки, които се изискват от тях съгласно Берлинския договор.

Когато те се отнасят до българското и другото християнско население, Портата приемаше неизбежното с примирение, ако не може да получи някакви отстъпки. Съвсем различен е въпросът, когато трябва да ограничи или изостави мохамедското население. Най-известният от тези случаи е Босна, където има голяма съпротива срещу австроунгарските сили както от православното сръбско, така и от мюсюлманското население. Връзки между трите основни групи на мюсюлманската съпротива, а именно босненци, помаци и албанци, са разгледани в интересна статия на А. Новотни, „Австрия-Унгария и Турция за времето на Берлинския конгрес.“ (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs , X, 1957).

Най-неясно и най-трагично от тези въстания е на българомохамеданите или помаците в Родопите, срещу руснаците. Казах много малко за него по-долу и пълната му история никога не е написана.

Полезни кратки разкази има в книгата на А. Хайек „ Българското освобождение и държавно развитие при първия си княз“ (Мюнхен, 1939 г., стр. 124, 133-134), както и във въведението към книгата на А. Новотни (стр. 40-42), където той подчертава обхвата и претенциите му.

Провъзгласено е помашко временно правителство, а неговият лидер, човек от британски произход на име Сенклер, по едно време е имал от 30 000 до 50 000 въоръжени бойци.[2]

Портата едва ли гледа с неодобрение на подобни отчаяни актове на неподчинение на руснаците, но тя не може да насърчава неподчинението на собствената си власт. Това е дилемата, пред която е изправена в по-голям мащаб в Албания. Албанската лига е полезно оръжие и извинение за отлагането отстъпването на територия на Гърция и Черна гора; тук лигата и Портата са съюзници. Но лигата настоява за политическа и културна автономия и е твърде вероятно съпротивата срещу чуждестранния натиск да премине в съпротива срещу султан-халифа. Мащабът на националистическите искания е показан в две показателни статии на д-р Ставро Скенди, „Началото на албанските националис-

[2] Силно преувеличаване, разбираемо предвид факта, че авторът е англичанин! Сенклер е провокатор и авантюрист. (б. пр.)

тически и автономни тенденции, Албанската лига, 1878-1881 г.“ (The American Slavic and East European Review , том XII) и „Началото на албанските националистически тенденции в културата и образованието, 1878–1912 г.“ (Journal of Central European Affairs , януари 1953 г.).

В случая с Русия проблемът е да се реши дали нейните лидери планират война, с Турция и нейните защитници, или с Германия. Бисмарк твърди, че допуска втората възможност и обвинява по-специално военния министър Д. А. Милютин. Всички останали свидетелстват за умерността на Милютин и това се потвърждава от неговия дневник, два тома от който обхващат годините от 1878 до 1882 г. „Дневникът на Д. А. Милютина“ (ред. П. А. Зайончковский, Москва, 1950 г.) ясно показва, че той е дълбоко разтревожен от почти пълното поражение при Плевна през 1877 г. и е убеден, че Русия не е в състояние да започне война с никоя от европейските сили. Тъй като царят не може нито да разчита на възрастния Горчаков, нито иска да го замени, Милютин става негов главен съветник по външните работи, както и военен министър до 1881 г. Преценката му е а трезва, а целите му ограничени. Умерността в руската външна политика през този период означава преследване на стратегически, а не на панславистки цели; Милютин, подобно на Шувалов и Пьотър Сабуров, преувеличава заплахата, подразбираща се в коментарите на Солсбъри на Конгреса по въпроса за Проливите, и е нетърпелив да предотврати преминаването на Константинопол под британски контрол. Затова е решен да контролира България и да използва нейната обучена от Русия и екипирана армия за защитата на Проливите. Но той не желае, и всъщност не вижда нужда, да воюва с Турция или със силите, за тази цел. Това се потвърждава от редица трудове върху началото на новата българска държава, а именно Алоис Хайек, „Освобождаване на България ...“ (цитирано по-горе), К. Е. Блек, „Установяването на конституционно управление в България“ (Принстън, 1943 г.), и К. Йелавич, „Царска Русия и балканският национализъм ... 1879–1886 “ (Бъркли, 1958 г.). Важен нов материал се съдържа и в статията на К. и Б. Йелавич „Русия и България, 1879 г.: писмата на А. П. Давидов до Н. К. Гирс“ (Südost-Forschungen , XV, стр. 427–458).

Що се отнася до останалото, Милютин има планове, не много практични, за да се справи с евентуалния крах на турското владичество; той мечтае за Балканска конфедерация и някаква форма на международна комисия в Константинопол.

Това, което тревожи Бисмарк е укрепването на руските сили на източногерманската граница. От дневника става ясно, че Милютин разглежда това като отбранителна мярка.

Освен това, Пьотър Шувалов, най-активният представител на помирителната политика, запазва доверието на царя през критичните 12 месеца след конгреса. Разполагаме с допълнителна информация за неговите дейности от редица източници. К. и Б. Йелавич продължават полезното си публикуване на писма, главно от документите на Н. К. Гирс, в две статии, отнасящи се до възраждането на Драйкайзербунда. „Предложението на Бисмарк за възраждане на Драйкайзербунда през октомври 1878 г.“ (Journal of Modern History , XXIX, бр. 2) публикува писмо от руския финансов министър С. А. Грейг от октомври 1878 г., в което е записан спешният съвет на Бисмарк към руското правителство да

положи сериозни усилия за организиране на съвместни действия с Австро-Унгария, за да принуди Турция да изпълни условията на Берлинския договор. Бисмарк, по този повод, както и през есента на 1879 г., когато използва Сабуров като посредник, ясно заявява, че не е желае да работи с Убри, руския посланик в Берлин и протеже на Горчаков.

Дневникът на Милютин показва, че Шувалов е получил устни инструкции от самия цар да предприеме тази мисия, която е неуспешна (виж по-долу, стр. 186-90). „Жомини и възраждането на Драйкайзербунда, 1879–1880“ (Slavonic and East European Review , XXX, бр. 85) отпечатва важна поредица от писма между октомври 1878 г. и ноември 1880 г. от държавен служител на Горчаков, които отново подчертават факта, че руските цели, каквито и да са те, не включват война. Новотни отпечатва в „Graf Peter Andrejewitsch Schuwalow“ Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, LVIII (Граф Пьотър Андреевич Шувалов” Съобщения на Института за австрийски исторически изследвания, LVIII) някои дописки от австрийските архиви (1878 до 1880), коментиращи ролята на Шувалов.

Ако Русия е подготвена но колкото и раздразнително е да приеме съдбата си, проявите на подозрение и враждебност на Бисмарк към нея изглеждат съответно неразумни. Най-конкретното му обвинение е срещу руските генерали, които при революционни вълнения в страната могат да завземат властта и да свалят неефективния цар и неговите съветници.

Освен дневника на Милютин, през последните години има малко нови доказателства, отнасящи се до тази неправдоподобна хипотеза. Нито пък може да има съществен напредък към разбирането на този критичен и решаващ повратен момент в дипломацията на Бисмарк, докато не бъде разгледана пълната документация на германското външно министерство, която вече е налична. Шестте тома документи, публикувани през 1922 г., са известни с непълните си характеристики и не включват почти нищо за руско-германските отношения за дванадесетте месеца след конгреса.

Знаем, че след конгреса Бисмарк е готов за известно време, без да се напряга особено по въпроса, да възроди съюза на тримата императори и твърдата позиция на британските министри осуетява два опита на Пьотър Шувалов, с добрата воля на Бисмарк, да се споразумее с Андраши.

Обсъдих отношенията между Бисмарк и Биконсфилд през този период като скрито съревнование за лидерство в Европа в статия, озаглавено „Бисмарк и Биконсфилд“ в „Изследвания по история и историография“ (ред. А. О. Саркисян, Лондон, 1960, стр. 242-50). Но въпреки че Бисмарк през цялото време желае да запази съюза на тримата императори, може да се докаже, че е провокира раздразнителните руснаци до степен, която прави невъзможно продължаването на съюза в предишната ѝ форма. Завръщането на Горчаков на поста през декември 1878 г. след дълга ваканция очевидно раздразва Бисмарк и показа, че надеждите му за наследяване на канцлерския пост от Шувалов са напразни. Можем ли да тълкуваме събитията от следващите девет месеца като поредица от маневри за привличане на Австрия в съюз срещу Русия, курс, който има двойна цел – изолирането на Русия и откъсването на Андраши от зависимостта му от Англия? Или съюзът е почти случаен резултат от засилената зависимост

от Австрия, последвала хаотична му отмъстителност към стария руски канцлер?

Периодичната вражда на Бисмарк с румънското правителство очевидно има известно значение за това развитие. Тя е изчерпателно разгледана в статия на др М. Б. Винклер, „Бисмарковата румънска политика и европейските големи дела 1878/9“ (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas , NE II, 1954), базирана на австрийски и вюртембергски документи.

Замесени са интересите на германските железници; забавянето на еманципацията на румънските евреи съответно предоставя извинение за отлагане признаването на румънската независимост. Това може да осигури основа за сближаване с руското правителство и то е направено със силната подкрепа на Франция. Бисмарк е раздразнен от Великобритания и Италия, които последват Русия и Австрия в акредитирането на дипломатическите си агенти в Букурещ, но с неохота.

Но до февруари 1879 г. Бисмарк вече е твърде дълбоко въвлечен в спора си с Горчаков, поради собственото му провокативно поведение относно германския закон за митата и санитарните мерки срещу разпространението на руската чума, за да обърне внимание на румънския въпрос, въпреки че не прекратява спора до подписването на австро-германския съюз през октомври 1879 г., когато е принуден от Австрия, да признане нейната необходимост от по-тесни отношения с Румъния, срещу предполагаемата заплаха от Русия.

Спорът с Русия се засилва и всъщност създава зависимостта му от Австрия, а двете правителства също се сближават чрез сложните си преговори за отмяната на член V от Пражкия договор (полезна дискусия по този въпрос има в статия на М. Б. Винклер „Die Zielsetzung in Bismarcks Nordschleswig-Politik und die schleswigsche Brenzfrage“ (Целите на политиката на Бисмарк по отношение на Северна Шлезвиг и „горещият въпрос“ за Шлезвиг) в Die Welt als Geschichte (Светът като история), 1956, стр. 54-60).

Трябва да припомня, че консервативният обрат във вътрешната политика на Бисмарк през 1879 г., водещ до протекция, сътрудничество с Центристката партия (католическата опозиция) и помирение с папството, сочи към по-тесни връзки с католическия юг и германска Австрия.

Но доказателствата са противоречиви и непълни. Целта ми в тази книга е да разкажа историята на Източната криза, и нейното върху отношенията между силите до пролетта на 1880 г., и за целта е достатъчно да покажа, че раздразнението на Русия от Бисмарк, има положителна роля във формирането на нейната политика в уреждането на Балканите. Поведението на Бисмарк след сключването на двойния съюз през октомври 1879 г. е по-добре документирано и е предмет на първокласно германско изследване от покойния професор В. В. Винделбанд, „Бисмарк и европейските велики сили 1879–1885“ (W. W. Windelband, Bismarck und die europäischen Grossmächte 1839–1885, Есен, 1942), което, дори написано преди войната, се основава изцяло на непубликуваните архиви на германското външно министерство. За съжаление, то е почти недостъпно у нас. Моят собствен разказ за по-късните развития на Балканите (1880-1881), който представлява продължение на настоящия том, е представен в

„Бисмарк, Гладстон и концертът на Европа“ (Bismarck, Gladstone, and the Concert of Europe Лондон, 1956 г.).

У. Н. МЕДЛИКОТ, 12 септември 1962 г.

Глава I. ПРЕДИ КОНГРЕСА

1.

Берлинският конгрес се провежда през лятото на 1878 г. и представителите на силите успяват, в рамките на точно един календарен месец, да изготвят договор регулиращ Източния въпрос. Така бързо полученият резултат, в сравнение с продължителността на кризите, предшествали и последвали обсъжданията, неизбежно предполага, че постижението не е нито толкова оригинално, нито толкова окончателно, колкото оптимистична настроените му автори тогава са представяли.

Конгресът всъщност става възможен след няколко месеца трудна дипломатическа подготовка, а изпълнението на неговите разпоредби предостави достатъчно възможности за подновяване на напрежението между силите.

Международното напрежение, което съпътства опита за прекрояване на картата на Балканите, продължава до пролетта на 1880 г. и дори след това споразумението създава много проблеми за Европа, въпреки че опасността от война между силите дотогава е сравнително успешно отстранена.

Сериозната по мащаби криза, пред която е изправена Европа през пролетта и лятото на 1878 г., се дължат също на допуснатите грешки, до които националните амбиции и натискът на истеричното обществено мнение тласкат силите. Но основната причина, е да се реши доколко методите на традиционната политика на силите спрямо Балканите са все още валидни.

В навечерието на Херцеговското въстание, което отваря отново Източния въпрос през юли 1875 г., проблемът в своите международни измерения, навлиза в дипломатически патова ситуация. По-ранните Източни кризи, като тези от 1839-41 г. и 1853-56 г., показват, че силите имащи интереси да наложат влиянието си в Европейска Турция, намират за значително по-лесно да се обединят в защита на статуквото, отколкото да се споразумеят за каквато и да е схема за разделяне, а през зимата на 1875-76 г. Русия не показва желание за самостоятелна война срещу турците. Продължаването на безредиците на Балканите и големият избликна антитурски настроения в Русия и Англия, след „българските зверства“ през май (1876 г.) постепенно показват, че поддържането на пълното статукво е невъзможно.

Когато през следващия декември турците отхвърлят плановете за уреждане на Балканите, за които силите се а споразумяват на конференцията в Константинопол, дори вече не е възможно Австрия[3] и Англия да предотвратят войната на Русия. Но двете сили нямат намерение да позволят Източната патова ситуация да бъде коренно променена; те са решени да се запази турска държава с

[3] Под Австрия, да се има предвид Двойната монархия Австро-Унгария. (б. пр.)

Константинопол, и достатъчна територия в Европа и Азия, за да защити собствените си политически и икономически интереси, и в преговорите с тези две правителства в първите месеци на 1877 г. Русия все още изглежда готова да приеме тези ограничения.

Нейните сравнително умерени цели се виждат в Будапещенските конвенции, договорени много тайно с Австрия и подписани на 15 януари и 18 март 1877 г. С първата тя осигурява благосклонния неутралитет на Австрия в случай на руско-турска война и в замяна признава правото на Австрия да окупира турските провинции Босна и Херцеговина, когато и както пожелае. Нейните собствени политически придобивки не са определени до сключването на втората конвенция. В случай на турско поражение, тя трябва да осигури, връщането на областта Бесарабия в границите преди 1856 г.; след това Австрия може да анексира двете провинции, с изключение на Новипазарския санджак, ивицата територия, която разделя Сърбия и Черна гора.

Най-поразителната част от втората конвенция е третият член, който се занимава с бъдещето на Балканския полуостров в случай на разпадане на Турската империя и „териториалната реорганизация". Създаването на нови форми на политическа организация става неизбежно, но австрийският външен министър Андраши, успява да намали руското влияние, доколкото е възможно, чрез условията на споразумението.

Не трябва да има пряко руско управление на полуострова; не трябва да се създава голяма славянска или друга държава; различните области, Албания, България и др., могат обаче да станат независими държави, а Константинопол може да стане свободен град.[4]

Британското правителство обявява неутралитет и дава своите собствени условия в нота от външния министър лорд Дерби на 6 май. В нея се посочва, че на Портата няма да бъде оказвана помощ, докато са засегнати само турските интереси, но че ако войната се разшири, могат да бъдат застрашени интереси, които правителството е длъжно да защитава. Най-важният сред тези интереси е необходимостта от поддържане на отворена, невредима и непрекъсната комуникация между Европа и Изтока чрез Суецкия канал. Не трябва да има опит за неговото блокиране или завладяване; никаква окупация или нападение срещу Египет; Константинопол не трябвада преминава в други ръце и се смята, че ще има сериозни възражения срещу промяна на съществуващите договорености, регулиращи корабоплаването през Босфора и Дарданелите. Нотата завършва с напомняне на царя, че е дал честна дума, че няма намерение да придобива Константинопол; и че окупацията на която и да е част от България „ще бъде само временно и докато не бъдат осигурени мирът и безопасността на христи-

[4] *Вж* . Чл. I: „Les deux Hautes Parties contractantes ayant pour but final l'amélioration du sort des chrétiens et voulant écarter tout projet d'annexions d'une étendue qui pourrait compromettre la paix ou l'équilibre européen. …"(„Двете Високодоговарящи страни, чиято крайна цел е подобряването на положението на християните и които желаят да предотвратят всеки план за анексии от такъв мащаб, който би могъл да застраши мира или европейското равновесие. …") *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette* (Берлин, 1922 г.) (цитирано по-късно като „GP"), II, nos. 265-266.

янското население“. Последната забележка признава неизбежността от автономно управление за България.[5]

Войната (април 1877 г. – януари 1878 г.) създава нови трудности и в хода ѝ както военните, така и политическите планове на руснаците придобиват по-амбициозна форма. Може би е почти неизбежно в хода на събитията по-предпазливите и по-държавнически планове да бъдат отхвърлени; военното командване иска и си осигурява правото да провеждат по-мащабни операции, отколкото първоначално са предвидени; неочаквано дългата и упорита съпротива на турците в Стара планина увеличява значението и репутацията на турските армии и създава желанието за съответно по-внушителен мирен договор. Убеждението, че Русия се стреми към пълно унищожение на турското присъствие в Европа, е потвърдено от публикуването на предварителните основи на мира на 8 февруари (1878 г.) и австрийското и британското правителства трябва разбират, че техният престиж и интереси на Балканите, могат да бъдат запазени само с риск от война.[6]

Последните проучвания ни дават възможност да придобием представа за състоянието на духа на различните сили през месеците преди Конгреса и може да се каже, че липсата на ясно определени цели представляват по-сериозна заплаха за мира в Европа, отколкото всяка реална несъвместимост между крайните цели на Австрия, Англия и Русия.[7]

След победата над турските армии е признато, че значителното намаляване на властта на султана е неизбежно, но силите не са подготвени да обмислят сериозно алтернативи на турското управление, и срещат изключителни затруднения да решат какво трябва и могат да настояват.

Може до кажем, че всяка от трите сили има минимална програма, която трябва да отстоява при всякакви обстоятелства, и максимална програма от амбиции, които при достатъчно благоприятни условия иска да реализира с помирни средства. Докато второто е достатъчно лесно за дефиниране но е практически непостижимо, а първото в случая на Русия и Англия, остава твърде дълго скрито.

Руските армии не могат да се върнат у дома без някаква осезаема награда за победите си, като предоставянето на значителна автономия на българите и анексирането от Русия на някои гранични области в Европа и Мала Азия. Това на практика е признато от Австрия на Будапещенските конвенции. В момента на победата, руското правителство се надява на много повече, но плановете му за унищожаване на турското присъствие в Европа са погрешни по замисъл и

---

[5] Сър Е. Хертслет: *Картата на Европа според договорите* (Лондон, 1891 г.), IV, № 471, 474, 496, 499.

[6] Hertslet, IV, № 515. Подписано в Адрианопол, 31 януари 1878 г.; условията са публикувани в *Journal de Ste. Petersbourg* , 8 февруари; *Times* , 9 февруари.

[7] Най-скорошните описания на събитията, довели до Конгреса, са на RW Seton-Watson: *Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question* (Лондон, 1935) и B.H Sumner: *Russia and the Balkans, 1870–1880* (Оксфорд, 1937) – две ценни изследвания, съдържащи много нов материал. Професор W.L. Langer, в *European Alliances and Alliances* (Ню Йорк, 1931), гл. 3, 4, 5, дава отличен общ преглед на цялата криза.

тромави по изпълнение и показват колко руснаците са неподготвени за разработването на такива цялостни решения.

Всъщност само с много значителни резерви, руската външна политика през целия XIX век може да се определи като активно антитурска.

Агресията на Балканите и изобщо Изтока, с целите които толкова често ѝ се приписват за други части на Европа, е напълно извън нейните правомощия и интереси, както тя ги разбира. Със своето специфично историческо и географско развитие тя не е склонна да развива колониални или империалистически амбиции от западноевропейски тип на Балканите или в Мала Азия; огромните вътрешни и полувътрешни проблеми на европейска и азиатска Русия са достатъчни, за да абсорбират нейното излишно население, излишната енергия и излишния капитал; Нарастващата ѝ експортна търговия и защитата на черноморската ѝ граница изискват отварянето на проливите за нейната търговия и затварянето им за враждебни военни кораби, а запазването на Турция е съвместимо с всички тези цели.

Тя наистина има дългогодишни, донякъде неясни традиции за мисия относно освобождаването на Константинопол от турците; но интересите на гръцката църква и т.нар. гръцката цивилизация са по-скоро привидните, отколкото решаващите фактори в действията, които тя решава да предприеме в тази посока, и основната ѝ грижа са комуникациите ѝ през Босфора и Дарданелите, както и ефектът върху политическото и икономическото ѝ развитие от преминаването на Проливите в ръцете на силна и враждебна сила.

Ако не е в състояние сама да завземе и задържи Константинопол и Проливите, едва ли може да направи нещо по-добро от това да поддържа турска държава в състоянието в което се намира от средата на XIX век, и самото нейно съществуване служи като бариера срещу западноевропейската агресия, а ресурсите ѝ са твърде оскъдни, за да се опита да извърши агресия от свое име.

След Кримската война разрастването на панславянското движение вече показва тенденция да замени гърците с балканските славяни като обекти на руската грижа; Движението се развива бързо след създаването на Славянския комитет през 1858 г. и влиянието му се увеличава значително от Московския конгрес през май 1867 г. Това бързо развитие обаче не е посрещнато с голям ентусиазъм от правителството. Въпреки че много от руските дипломати, особено граф Игнатиев, посланикът в Константинопол, изпълняват неофициална панславистка програма на Балканите, руското външно министерство проявява категорична враждебност към движението и продължава да основава политиката си на преследването на постижимото по дипломатически път, а не на целите на московските славянофили.

В началото на 1878 г. искането за мирно споразумение, достатъчно драстично, за да задоволи руската общественост и екстремистите, които влияят на чувствата на царя, налага отклонение от по-предпазливата политика, но скоро става ясно, че никой не е достатъчно свързан с тази програмата, за да е готов да я наложи с риск от война с Австрия и Англия.[8]

[8] Съмнър, *цит. съч .*, гл. 1, 2.

Но има някакво основание за надеждата, че взаимното подозрение може да държи Австрия и Англия разделени и да позволи на Русия да изолира едната и да сключи твърда сделка с другата.

Интересите на двете сили на Изток са сходни, но в никакъв случай не и идентични; Австрия е обвързана, чрез официално приятелство с Русия в Драйкайзербунда, или Съюза на трите императори от 1872-73 г., а преговорите от 1875-77 г. не водят до постигане на споразумение между Австрия и Англия за противопоставяне на руските планове. Британската политика е доминирана от традиционното англо-руско съперничество, което прави престижа на британските правителства у дома и в Индия зависим от поддържането на турците в Константинопол; престижът може да се поддържа просто и напълно, ако на Русия не се позволи изобщо да посегне на турска територия и за тази програма Великобритания започва Кримската война.

Политическата ситуация обаче не винаги е толкова благоприятна и ако тя няма съюзници, не може да воюва с нея, заради Турция, освен ако не е застрашен ненарушимият минимум от нейните изисквания. Тази програма между 1830 и 1880 г. може да се определи като поддържане на властта на султана над най-малката област, която да запази отворена линия за комуникация с Индия, въпреки че определението дори на тази област варира.

През 30-те години на XIX век сухопътният път през Северна Сирия до Ефрат изглежда за предпочитане пред канал през Суец; сирийският път отново е предпочитан през 50-те години, когато започват дискусии за изграждането на железопътна линия през долината на Ефрат. Когато близкоизточният въпрос е отворен отново през 1875 г., Суецкият канал е в експлоатация само от 6 години и е все още твърде рано британското и други правителства да изчислят крайното му въздействие върху британската политика; през 1876 и 1877 г. обществените дискусии в печата и вестниците в Англия, разкриват най-голяма тревога и несигурност относно силата и намерението на Русия да завладее канала.

Тези страхове дават насока на бурните изрази на антируски настроения в печата и сред обществеността и, съчетани със също толкова бурни атаки срещу Турция, предизвикват смущения във вътрешната политика на Великобритания, които продължават да дават тон на партийната борба през следващото поколение.

Но може да се каже, че е имало изненадващо малка разлика между двете партии и дори между двамата големи съперници, Биконсфилд и Гладстон, по отношение на основните цели на британската политика. Запазването на Турция като средство за защита на пътя към Индия е прието дори от Гладстон и той също е готов да признае, че Русия е способна на агресия и че нейната освободителна мисия трябва да бъде подкрепяна само докато „видимо не се обърне в лоша посока“.

През 1877 и 1878 г. лидерите на официалната опозиция споделят много от страховете на правителството за намеренията на Русия и не показват по-голямо умение в намирането на политика, която да задоволи объркаността обществено мнение на страната, развълнувано от туркофобия през 1876 г. и от също толкова бурна русофобия няколко месеца по-късно.

Новият фактор в ситуацията е силното отвращение от турците, предизвикано през 1876 г. от „българските зверства“, но това не допринася много за разрушаването на дълбокото обществено недоверие към Русия; когато руско нападение срещу Турция става вероятно в първите месеци на 1877 г. Русофобията се възражда и изглежда, че правителството все още може да се надява на народна подкрепа, ако започне война, за да спаси Константинопол от руснаците, но не и ако започне война, за да го осигури за турците.

Очаква се правителството да запази турското управление над значителни части от Балканския полуостров и Мала Азия като единствено средство за предотвратяване на разширяването на руското влияние или пряк контрол, но трябва да го направи без никакъв опит да извинява лошото управление на подчинените на Турция народи. Накратко, страната иска моралното удовлетворение от осъждането на турците да бъде съчетано по някакъв начин с политическата сигурност, осигурена от продължаващото съществуване на Турската империя, и не е изненадващо, че това поражда доста объркано мислене и известно съзнателно лицемерие.[9]

Правителството на Австро-Унгария също е смутено от подобни различия в общественото мнение. Австрия е лишена от влиянието си в Италия и Германия през 1866 г. и в началото на 70-те години има твърде малко доверие в международното си положение, за да развие каквато и да е активна политика на Балканите. Въпреки това Балканският полуостров вече е единствената ѝ посока на разширяване и след 1867 г. засиленото влияние на маджарите принуждава двойното правителство да отдава по-голямо значение на отношенията си с балканските славяни и техните руски поддръжници; скоро обаче става ясно, че това влияние е против директното анексиране на славянското население към империята. Идеята за анексиране на Босна, Херцеговина и евентуално Македония намира подкрепа в определени среди и особено във военните, и както в Австрия, така и другаде в Европа възможността за окончателно настъпление към Солун е била широко обсъждана през края на 70-те години, но събитията показват, че има малък шанс за осъществяването му.

През 1875 г. Андраши, като унгарски лидер, споделя враждебността на своите сънародници към включването на допълнително славянско население в империята; като външен министър той не може без тревога да приеме възможността за руска намеса, промяната на статуквото, и искането за компенсации на полуострова чрез съмнителните предимства от анексирането на въстаническите провинции (Босна и Херцеговина) от Австро-Унгария.

Голямото и влиятелно мюсюлманско малцинство в Босна е елемент, труден за приобщаване. Но императорът е повлиян от желанието на военния елит за анексиране, а изолираното положение на австрийските владения в Далмация

[9] Seton-Watson, *op. cit* ., и W.G. Wirthwein: *Britain and the Balkan Crisis* , *1875–1878* (New York, 1935), разглеждат подробно общественото мнение във Великобритания между 1875 и 1878 г. G.C. Thompson: *Public Opinion and Lord Beaconsfield* (London, 1886, 2 тома), все още е ценна поради подробното цитиране на откъси от съвременната преса. Проблемът с британските комуникации с Индия е разгледан подробно от H.L. Hoskins: *British Routes to India* (London, 1928) и D.E. Lee: *Great Britain and the Cyprus Convention* (Cambridge, 1934).

налага хинтерландът да не преминава в ръцете на по-силна държава от Турция. Съответно Андраши полага много усилия да осигури възстановяване на статуквото, но когато това става невъзможно, е принуден да се примири и да работи за австрийска окупация или анексиране на Босна и Херцеговина.

Истинските цели на Австрия са много по-близки до тези на Великобритания, отколкото предполагат експанзионистичните планове. Тя също предпочита да предотврати всякакво руско настъпление на Балканите, но ако не получи много силна подкрепа, вероятно ще ограничи военните си действия до изключване на руското влияние от по-ограничената зона в западните и северозападните части на Балканския полуостров, която тя смята за непосредствена зона на политическо и икономическо влияние.

Въпреки че и двете сили считат недопускането на руснаците в Константинопол за задължително условие за мира, техните минимални програми иначе не съвпадат. Първата Будапещенска конвенция Андраши изисква, руските войски да не навлизат в Босна, Херцеговина, Сърбия или Черна гора, Дерби на 6 май предупреди да не влизат в Египет, зоната на Суецкия канал, Проливите и Персийския залив.

Силният им страх от руските амбиции на Изток следователно не води двете сили до споразумение, което на пръв поглед изглежда толкова лесно.

Освен разликата в териториалните им интереси, обстоятелството, че Австрия е много по-уязвима от руско нападение, отколкото Британската империя, я заставя да търси много повече компромиси, отколкото британците. Съвместната гаранция за целостта на Турция, чрез която Австрия да се ангажира да поддържа статуквото на Балканите, а Великобритания – статуквото в Мала Азия, се оказва, както Солсбъри открива след Конгреса, по-трудна за осъществяване, отколкото изглежда, и въпреки че през 1878 и 1887 г. посредничеството на Бисмарк се проваля в решаващия момент, за да запази Русия и Австрия в приятелско споразумение, нито Австрия, нито Великобритания са готови да поемат задължения една към друга, които да направят възможен траен антируски съюз.

2.

Руското правителство получава достатъчно ясно предупреждение, че британското и австрийското правителство не възнамеряват да бъдат игнорирани при мирното споразумение.

Още на 13 декември Дерби обявява, че дори временна окупация на Константинопол или Дарданелите може да задължи британците да предприемат предпазни мерки.

На 28 януари Андраши информира руското и германското правителство, че условията, които Русия се готви да наложи на Турция, не оставят Австрия друга алтернатива, освен война, ако Русия и другите сили не са готови да представят въпросите на европейска конференция.[10]

През февруари постепенно става очевидно, че Берлин е неизбежното място за среща на такава конференция и в началото на март предложението за кон-

[10] Andrássy to Károlyi, 28 януари 1878, GP II, no. 303.

ференция е прието, но без голям ентусиазъм, от британското правителство; самият Бисмарк го прие с демонстрирано нежелание.[11]

Готовото съгласие на Русия помога, ако не друго, да се засили подозрението относно нейните намерения: както за Австрия, така и за Великобритания това предполага опит да се отлага времето, докато на турците се налагат възможно най-суровите условия.

Разговори à trois (на тримата) между Андраши, Новиков, руския посланик, и Щолберг, германския посланик, се провеждат във Виена между 25 февруари и 2 март, но не е постигнат напредък и дискусиите са прекратени в очакване на сключването на мирния договор.

Той е договорен и подписан от Игнатиев в Сан Стефано на 3 март; след това е изпратен в Константинопол, за да получи ратификацията на султана и пристига в Санкт Петербург едва на 17-ти. Текстът не е официално известен в Лондон до 23-ти, а през предходните три седмици Горчаков отказва изявление до британското правителство, с мотива, че е опасно да се съобщи каквато и да е преждевременна или непълна версия. Тази съвсем ненужна сдържаност значително увеличава раздразнението и тревогата на печата и правителството в Лондон и въпреки че отказът да се съобщи дори обобщение на основните точки е просто ненужна упоритост на Горчаков, той осигурява най-лошата възможна подготовка за приемане на условията.

Първите членове се отнасят до Сърбия и Черна гора, чиято независимост е призната; Черна гора получава значително разширение на територията на североизток, до сливането на реките Дрина и Лим, по-тясна ивица на югоизточната ѝ граница и около тридесет мили морско крайбрежие на Адриатическо море северно от река Бояна, включително Дулцино (Улцин) и Антивари; Сърбия получава триъгълник от територия на юг, който отвежда новата ѝ граница на около 45 мили южно от Ниш и включва този град, но изключва Пирот, Враня и Митровица.

Независимостта на Румъния е призната и правото ѝ на обезщетение е признато, но не е дефинирано.

След членове VI до XI, отнасящи се до България, има допълнителни разпоредби за уреждането на Балканите в член XIV, предвижда, че предложенията на Константинополската конференция трябва да се приложат към Босна и Херцеговина, и член XV, който изисква прилагането на Органичния закон от 1868 г. за Крит към Епир, Тесалия и други части на Европейска Турция.

Военното обезщетение на Русия е определено на 1 410 000 000 рубли; но предвид финансовите затруднения на Турция, Русия се ангажира да замести по-голямата част от тази сума с определени териториални придобивки, а именно Добруджа, която си запази правото да размени (т.е. с Румъния) за частта от Бесарабия, отделена с договора от 1856 г., а в Азия - Ардахан, Карс, Батуми, Баязид и територията до Саганлук.

Съгласно договора България е конституирана като автономно княжество-трибутар с християнско правителство и национална милиция; границите

[11] Бюлов до Щолберг, 3 март, *пак там* , № 332. През септември 1876 г. Горчаков е предложил конгрес в малък неутрален град, *пак там* , № 231.

трябва да бъдат очертани от руско-турска комисия преди руската евакуация, а очертаването взема предвид „принципа на мнозинство от жителите на граничните области“, както и „топографските нужди и практическите интереси на взаимовръзката на цялото население“. Новата граница включва по-голямата част от Македония, в допълнение към това, което по-късно става провинциите България и Източна Румелия. Простирайки се на югозапад от новата сръбска граница, тя следва върха на Шар Даг, преминава на запад от Монастир (Битоля) и Охрид, а след това, завивайки право на изток, включва устието на Вардар и, след като преминава на север от Солун през полуострова, следва егейското крайбрежие покрай устието на река Места до Буру-Гьол. След това се простира на северозапад и следва Родопската верига, Карабалкан и други планини до река Арда. Адрианопол е оставен в турски ръце, но след като преминава на север от града, границата се простира право на юг в продължение на около 40 мили, а след това завива на изток, за да излезе на Черно море при Мидия. Този последен завой дава Кърк-Клисе (Лозенград) на България, но оставя Люле Бургас в турски ръце.

Въвеждането на новата система в България и надзорът върху нейното функциониране трябва да бъдат поверени за две години на имперски руски комисар, а руските войски трябва да окупират страната „до пълното формиране на местна милиция, достатъчна за поддържане на реда, сигурността и спокойствието“.[12]

Руското правителство много бързо открива, че договорът от Сан Стефано е твърде смело предизвикателство към туркофилските сили; фактически той унищожава турското присъствие в Европа прави англо-австрийската съпротива неизбежна, а зрелищните обстоятелства, при които е сключен, придават на всяка руска капитулация драматичен и следователно унизителен характер.

Днес е трудно да се разглежда договорът като нещо друго, освен като първостепенна грешка. Състоянието на руските армии в този момент (март 1878 г.) и вековната съпротива срещу турското разделяне (б. пр. основно от Англия) изглеждат толкова ясно изискващи предпазливост, че психологическите фактори зад руските действия са трудни за оценка.

Игнатиев очевидно не си е представял, че царят ще влезе във война, за да запази всички негови разпоредби; той смята, че най-доброто оръжие за преговори за Русия е договор, който налага максималните ѝ условия на турците по възможно най-обвързващ начин. В дискусиите в Санкт Петербург, предшестващи заминаването на Игнатиев, Горчаков предлата, с турците да се договори протокол или протоколи с по-общ характер. Това не обвързва Русия толкова безвъзвратно и позволява да се договори окончателно споразумение със заинтересованите сили, и по-специално с Австрия.[13]

Руското правителство едва ли може да бъде обвинено в опит да си осигури максимални ползи от победата си и до голяма степен, поради допуснатите тактически грешки в дипломацията му, значителните руски постижения на конг-

[12] Хертслет, IV, № 518.
[13] Съмнър, стр. 417.

реса ще изглеждат толкова оскъдни и предполагат ясно дипломатическо поражение.

Въпреки че условията са почти толкова лоши, колкото всичко, което Австрия и Великобритания са очаквали, двете страни не успяват да обединят сили до началото на юни. Андраши е препъни-камъкът по пътя на англо-австрийското споразумение; колебанието му се дължи на опита му да се споразумее с Русия и на недоверието към Англия, произтичащо от хода на събитията през 1876 и 1877 г., но още повече на собствения му темперамент и трудностите на позицията му у дома.

В края на 1877 г. той решава, че Австрия трябва да е готова да се противопостави на руските претенции със сила и настоява за тази политика през януари и февруари. Въпросът за войната е обсъден на Коронния съвет на 15 януари, но военното мнение в Австрия не е единодушно и дори когато британското правителство изпраща флота в Мраморно море, Австрия не я подкрепя, нито се мобилизира. Въпреки че унгарското мнение е силно антируско, има силна опозиция срещу военната политика в дворцовите и военни кръгове, както и сред австрийските германци; те изявяват желанието за анексиране на Босна, на което унгарците се противопоставят.

Санстефанския договор, демонстрира сериозността на балканската ситуация, и значително укрепват позициите му, като на 21 март той (Андраши) си осигурява гласуване на кредит от 60 000 000 флорина от делегациите (парламентите на двете части на двойната монархия). Но се колебае за ангажиране със с Англия; цялата несигурност на ситуацията – възможността за засилена опозиция у дома, шансът да стане подставено лице на Англия, бъдещите искания на руската дипломация – го карат да продължи вече неадекватната политика на директно договаряне със Санкт Петербург и той за известно време губи контрола над ситуацията, който упражнява през зимата на 1876-77 г. Като дипломат, основният му недостатък не е плахостта, а склонността към потайни и трудни методи, които го карат да се колебае в поемането на необходимите рискове.[14]

Целта на руското правителство в края на март е да убеди Андраши, чрез директни преговори във Виена, да приеме договора от Сан Стефано или неговото съдържание, а след това да използва произтичащата британска изолация, за да принуди Биконсфилд да отстъпи.[15]

На 23 -ти, денят, в който текстът на договора беше съобщен на британското правителство, Игнатиев беше изпратен да продължи дискусията à trois във Виена, а разговорите между него и Андраши продължават от 25-ти до 31-ви. Из-

---

[14] Е. Вертхаймер: *Граф Юлиус Андраши* (Щутгарт, 1913, три тома), използва непубликуваната кореспонденция на Андраши, остава най-доброто изследване за ролята на Австрия преди Конгреса. По-късните автори обаче не приемат мнението му за миролюбивата и държавническа политика на Андраши. *Вж* . критиките от Т. В. Сосноски: *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866* (Щутгарт, Берлин, 1913, два тома), I, 164, бел. 2, 170–9; Лангер, стр. 163–4; Съмнър, стр. 427–8.

[15] *Вж* . Коментарът на Горчаков за мисията Игнатиев. Viel-Castel до Waddington, *Documents Diplomatiques Français* (цитирано като DDF), ii, no. 274. L. Raschdau: *Ein sinkendes Reich: Erlebnisse eines deutschen Diplomaten im Orient , 1877–1879* (Берлин, 1934), стр. 199–200.

борът на Игнатиев е счетен за неразумен, но е обяснено, че той най добре познава условията на договора, намеренията на царя и всички условия, на които се основава руската програма. Мисията се проваля; споразумение е постигнато достатъчно лесно относно бъдещето на Босна и Бесарабия и поне има желание да се обсъди преразглеждане на предложените нови граници на балканските държави. Но Андраши е решен да запази Македония като сфера на влияние за Австрия и иска за тази цел да бъдат отместени три граници - българска, сръбска и черногорска; Той искрено се противопоставя на австрийска окупация или анексиране на този регион и е готов да приеме или автономна администрация, или дори възстановяване на турското управление.

Сред по-конкретните му искания е увеличаването на териториалното разделение между Сърбия и Черна гора в Новипазарския санджак; оттеглянето на долината на Вардар от нова България; и предотвратяването на териториални отстъпки по Адриатическо море, които да позволили на Черна гора да се развие като морска държава. Всичко, което може да се каже в критика към тактиката на Игнатиев е, че условията на Андраши, дори сурови, са по-благоприятни от тези, които Русия в крайна сметка получи от Конгреса; в противен случай споразумение не може да бъде постигнато без отказ от по-голямата част от панславянската програма, а това царят все още се надява да избегне.

Скоро се стига до безизходица и личните отношения между двамата се влошават, когато Игнатиев обвинява Андраши, че иска да придобие Албания и Македония за Австрия.[16]

Инициативата сега преминава към британското правителство и Русия най-накрая е принудена да постигне споразумение в резултат на британския натиск, подкрепен от негативното съображение, че Австрия остава враждебна към руската програма. Различията между Русия и Великобритания през март произтичат от британското искане всички клаузи на договора да бъдат представени на Конгреса. Въпросът в крайна сметка е само формален, тъй като приемането или не приемането от Русия на решенията на Конгреса ще зависи не от процедурните въпроси, а от готовността на нейните опоненти да прибегнат до война. Но безизходицата е съпътствана през март от усилията на Биконсфилд да привлече Италия към споразумение, което да формира основата на Средиземноморски съюз срещу руската агресия; и това е последвано на 27-ми от предложението му към кабинета да извика резервите, да призове войски от Индия и да ги разположи на два важни поста в Източното Средиземноморие. Дерби подава оставка; резервите са извикани. Възникналата паника на Виенската борса слага край на мисията на Игнатиев и след това, на 1 април, Солсбъри, който наследява Дерби, изпраща известния циркуляр, който кара неговото и руското правителство да се справят с реалностите на ситуацията.

Негативен по форма, той определи британските възражения срещу договора, и линиите, по които желае изменение, и между другото предоставя възможност за споразумение между Англия и Австрия.[17]

---

[16] GP II, № 371. DDF ii, № 280. Андраши, III, 92–3. Сетън-Уотсън, стр. 368–73. *Вж* . Р. У. Сетън-Уотсън: *Ролята на Босна в международните отношения* (Лондон, 1932), стр. 9–25.

[17] D.E. Lee: „Предложената Средиземноморска лига от 1878 г.“ (*Journal of Modern History*, iii, 33–45). GPII, бр. 341–6. Хертслет, IV, 520.

Въпреки това, по-нататъшен опит за постигане на англо-австрийско споразумение се проваля. В дискусията между двете сили през април, Андраши представя почти същите предложения, каквито е направил на Игнатиев, а на 21-ви, след като излага причините си за желанието си да окупира Босна и Херцеговина, изразява надежда, че Англия ще подкрепи претенциите на Австрия, пред Константинопол. В началото на май обаче той отхвърля предложението на Солсбъри да ограничи България до района северно от Стара планина, с мотива, че това е много повече от австрийското предложение към Игнатиев, а също и защото линията по Балкана изключила от предложеното княжество много чисто български области. На 4 май Солсбъри предлага да направи това casus belli, ако Австрия сключи споразумение с Англия, но Андраши отказва да разглежда всички въпроси поотделно; той избягва въпроса за балканските граници и се опитва да осигури британска подкрепа за изключването на Черна гора от Адриатическо море.[18]

Разговорите на практика секват в този момент в резултат на убеждението на Солсбъри, че по-нататъшните опити за обвързване на Австрия са безполезни. Невъзможно е да се избегне заключението, че Андраши осъзнава предимството да се въздържа с надеждата, че импулсивността на британското правителство ще го накара, единствено той да поеме рисковете от войната. Той е също толкова решен, колкото Солсбъри, да осигури преразглеждане на договора от Сан Стефано; но на 29 март обещава на Игнатиев да запази доброжелателен неутралитет в случай на англо-руска война, при условие че условията на Австрия бъдат договорени, и ако такава война избухне, няма съмнение, че Англия ще бъде оставена в затруднено положение.[19]

Вертхаймер заявява, че Андраши се е съмнявал в сериозността на военните намерения на Англия, но след конкретните предложения на Солсбъри през април това извинение едва ли може да се приеме за сериозно.

През май и юни споразумението е продължено с разбирането, че Англия е готова да воюва, а Австрия не е. Справедливо е да се добави, че събитията през април и май се развиват по-бързо, отколкото Андраши е очаквал, а опозицията в империята засилва традиционната предпазливост и дори плахост в австрийската външна политика. Новата обединена опозиционна партия в Унгария желае тесен съюз с Англия и вярва, че Андраши е неразривно замесен в политиката за разделяне на Балканите, която Бисмарк е трябва да подкрепя и която, както се е смятало, в крайна сметка ще се окаже катастрофална за империята.[20]18

„Австрия винаги закъснява с новата идея“, пише барон Швегел, важен служител в австрийското външно министерство, след посещение при Андраши на 20 май.[21]

---

[18] Елиът до Солсбъри, 2 май 1878 г., FO 7/931, № 348. У. А. Голд: „Англо-австрийското споразумение от 1878 г.“ (*English Historical Review* , XII), стр. 108–10.

[19] Бюлов до кайзер Вилхелм I, GP II, № 393, Anlage I (Предложенията на Андраши до Игнатиев, 17/29 март).

[20] Елиът до Солсбъри, 4 май, FO 7/931, № 350; 5 май, № 354.

[21] Wiener Staats Archiv. Freiherr срещу Schwegel: *Notizen über den Berliner Congress* (декември 1908 г.; цитирано като WSA: Schwegel: *Notizen*), 20 май 1878 г., стр. 2. Подробен ежедневен отчет за конгреса под формата на писма на Швегел до съпругата му.

Директните разговори между Великобритания и Русия дават позадоволителни резултати и въпреки че отношенията на Солсбъри с руския посланик в Лондон Пьотър Шувалов в началото са хладни, те се подобряват бързо след средата на април.

В началото на месеца Бисмарк, действайки по намек от лорд Одо Ръсел, британския посланик в Берлин, се ангажира да посредничи между Русия и Англия, за да се постигне изтегляне на въоръжените сили на двете сили от околностите на Константинопол, и въпреки че преговорите в крайна сметка не постигат нищо поради технически трудности, те разкриват достатъчно желание за изтегляне, за да поставят началото на разведряване. При тези обстоятелства британският кабинет трябва бързо да обмисли и планира, а Солсбъри има основната заслуга за импровизациите, които превръщат негативните указания на неговия циркуляр от 1 април в положителна и всеобхватна програма. Той трябва да вземе предвид не само обширния контрол, който Русия вече има върху владенията на султана, но и съмнението относно способността на турците да възстановят ефикасна администрация, дори ако руските армии бъдат убедени да се оттеглят. Съществуването на този втори проблем естествено усложнява въпроса, тъй като едва ли си струва да се воюва за изгонване на Русия от области, които Турция така или иначе не може да задържи в бъдеще. От друга страна, е по-лесно да се разбере какво ще предаде Русия, отколкото да се оценят реалните възможности на турците; и Солсбъри несъмнено греши в много от своите спекулации по последния въпрос. През април и май кореспонденцията му с А. Х. Лейърд, британския посланик в Константинопол, е пълна с препратки към неспособността на турското правителство да съществува дори в мирно време без „защитата“ на „някаква сила, която има интерес да избегне анархията, която ще последвала след падането му“. Така на 2 май той пише, че самото присъствие на руснаците в Карс ще доведе до формирането на руска партия в азиатските провинции; „мърлявите административни правомощия на Портата ще бъдат претоварени и ще последва хаос, от който, под една или друга форма, руснаците ще се възползват, за да сведат Портата до безсилие и да превърнат нейните провинции в руски сатрапии“. Той продължава, до напускането на поста през 1880 г., да пише в почти същия дух и тази упорита вяра във вероятността от ранен вътрешен колапс ясно показва, че той сериозно подценява мистериозните възстановителни сили на Портата и способността ѝ да съществува безкрайно в условия, които със сигурност щяха да предизвикат хаос в западните страни. Истинското му подценяване е на покорството и способността за стоическо понасяне на трудностите от поданиците на султана, както мюсюлмани, така и раята (християните).[22]

Солидните факти, на които се основава британската политика, са следните:

---

[22] Солсбъри, II, 266. *Вж. Правилото на Гладстон*, от „Аутсайдер“ (Outsider) (Лондон, 1885), стр. 24:„Рече Гладстон на Гошен: „Турчинът е твърде болен, така ми казваха, когато бях младеж, казваха ми, че той умира; А сега съм вече посивял, но той рита по възглавницата си, беснее и реве като развълнувано море...“. Това е анонимен политически памфлет, публикуван в Лондон през 1885 г. Той критикува външната политика и дипломатическия подход на британския министър-председател Уилям Юарт Гладстон.

(1) На Балканите на българите ще се признае автономия и е безперспективно да се очаква възстановяване дунавската граница на Турция. Стара планина трябва да се запази като стабилна военна бариера за Турция, което позволява създаването на българска държава на север от планината.

(2) Британските комуникации с Индия изискват поддържането на турската военна и политическа власт в района на север от Суецкия канал и по бъдещите маршрути на железопътната комуникация между Константинопол и Персийския залив. Разклонение към Александрета (Искендерун) или някое друго източносредиземноморско пристанище ще осигури алтернатива на маршрута през Суецкия канал до Индия и трябваше да бъде под британско влияние.

(3) Слабостта на Турция както по отношение на възможностите и репутацията ѝ, налага подкрепата на силна европейска сила, а Англия може да предложи военна помощ и административен опит.

(4) И накрая, непопулярността на турците в Англия налага английската подкрепа да се предлага само при определени специални условия.

Въпреки че имаше всички основания да се смята, че мюсюлманският селянин е също толкова зле управляван, колкото и раята, въпреки това дори Гладстон предполага, че турското управление е достатъчно подходящо за мюсюлманското население и съответно е възможно британското правителство да се обяви по-открито в защита на турското управление в азиатските провинции, отколкото в европейските. За да се осигури база, от която да се провеждат военни операции, а да се ангажира страната за подкрепата на тази военна политика, трябва да се осигури известна опора на турска територия.

На 18 април Солсбъри пише на Лейърд, че „тази страна, която се управлява от народа и не може да се разчита да действа по единна и последователна политическа система, вероятно ще се откаже от задачата да се съпротивлява на всяко по-нататъшно руско настъпление на юг в Азия, ако не могат да се изтъкнат нищо друго освен спекулативни аргументи в полза на действието. Но тя ще се вкопчи във всеки военен пост, зает от Англия, толкова упорито, както се е вкопчила във Гибралтар.“[23]

Солсбъри никога не приема на сериозно, мнимата опасност от морска или военна заплаха на Русия към Индия, но смята, че британският престиж на Изток налага блокирането на руското настъпление в Турция и интересът му към осигуряването на плацдарм на турска територия се дължи на желанието му да обвърже страната с последователна тюркофилска политика, отколкото на голяма увереност във военната или икономическата стойност на придобивката.

В личната си кореспонденция с Лейърд той не изглежда загрижен за търговията в месопотамския регион, въпреки че посланика настоява, че пътят към Индия през Северна Сирия някой ден ще се превърне в голямата магистрала и че Великобритания трябва да осигури средствата за контрол над нея. Аргументът прави по-голямо впечатление на другите членове на кабинета и несъмнено

[23] Цитирано от Д. Е. Лий: *Великобритания и Кипърската конвенция* (Кеймбридж, 1934 г.), стр. 75. Този разказ за преговорите относно Кипър до падането на правителството на Биконсфилд се основава на британските архиви на FO (Форин офис).

влияе на решението в полза на Кипър, което е прието между 18 април и 10 май.[24]

Меморандум на полковник Хоум, на който се основава решението на кабинета, твърди, че Кипър е единственото място, което съчетава всички необходими характеристики на местоположение, размер, отбранителни възможности и икономическо предимство. Населението е достатъчно голямо, за да предложи добра възможност за изпробване на експеримента за добро управление; и въпреки че пристанищата са недостатъчни, те могат да бъдат подобрени. Кабинетът е повлиян и от желанието да избегне проблемите с Франция, които ще възникнат при териториални придобивки на сирийския бряг.[25]

Неуспехът както на британското, така и на руското правителство да постигнат напредък във Виена улеснява преките англо-руски разговори и когато Шувалов предлага това, Солсбъри веднага се съгласява и приема предложението, за да се ускорят нещата и да се избегнат телеграфните недоразумения,

Шувалов трябва да занесе британските условия в Санкт Петербург.[26] До 3 май той получава съгласието на царя, замина с британските условия на 7-ми, и след като посещава Бисмарк, пристига в Санкт Петербург на 12-ти.

Той носи британските искания, включително декларация за минимума, за който тя е готова да се воюва.

Преди края на април, Шувалов информира Солсбъри , че Русия ще наблегне на запазването на Батуми, Карс и Бесарабия, и на Антивари за Черна гора. На Балканите основното британско искане е за драстично ограничаване на териториалните граници на нова България; в Мала Азия, въпреки че се изисква редуциране на част от руските завоевания, анексирането на Карс и Батуми е прието.[27]

В Санкт Петербург е очевидно, че всички чакат да видят кой ще има смелостта да предложи неизбежната, но непопулярна капитулация: твърдението на германския посланик Швайниц, че Горчаков в този критичен момент е твърде болен, за да се занимава с делата на външната политика, но не е достатъчно болен, за да предаде управлението на делата изцяло на Гирс, предполага (може би несправедливо[28]), че руският канцлер страда от едно от своите „дипломатически неразположения", които се случват с такава редовност винаги през следващите шест месеца, когато трябва да се вземе непопулярно решение.

Русия обаче не можеше да започне война; Двамата велики князе, Михаил Николаевич и Николай Николаевич (братята на царя), министърът на финансите Рейтерн, министърът на войната Милютин, и преобладаващото мнение на

---

[24] *Пак там* , стр. 76–77.

[25] Д. Е. Лий: „Меморандум относно Кипър, 1878 г." (*Journal of Modern History*), III, 235–241. Х. У. В. Темперли: „Дизраели и Кипър" (*English Historical Review*), xlvi, 274–9; „Допълнителни доказателства за Дизраели и Кипър" *ibid* ., 457–460. *Вж* . А. Е. Гаторн-Харди: *Гаторн-Харди, първи граф на Кранбрук* (Лондон, 1910 г.), стр. 73–75.

[26] Солсбъри до Лофтъс, 20 април, FO 65/994, № 288. DDF II, № 293. Сетън-Уотсън, стр. 412.

[27] *Меморандум до кабинета*, 3 май, най-поверително, FO 65/994. Солсбъри до Лофтъс, 7 май, № 305; 15 май, № 325, секретно.

[28] Изобщо не е несправедливо, а е точно така, измиване на ръцете. (б. пр.)

външното министерство са единодушни по този въпрос и царят вече е приел необходимостта от (б. пр. неизгоден) мир.[29]

В началото на май назначаването на княз Лобанов-Ростовски, помощник-министър на вътрешните работи, за посланик в Константинопол се твърди, че е удовлетворява всички, освен на Игнатиев, който открито говори за завръщането си в посолството. Праволинейният характер и помирителното разположение на Лобанов са добре известни. Присъствието на Шувалов дава преднина на помирителната инициатива и води до окончателното отхвърляне на политиката на Игнатиев, който изразява пред Лофтъс тревогата си за мира и за успеха на преговорите на Шувалов.[30]

Войната струва на Русия по 2 млна на ден, а загубите от болести се увеличават; още по-сериозно във вътрешно отношения е възраждането на нихилизма и тероризма в страната и недвусмислените доказателства за широката народна симпатия към революционерите.

Шувалов се завръща в Лондон на 22 май, след като царят приема основните британски искания.[31]

След по-нататъшни пазарлъци той е упълномощен на 29 май да подпише протокол, с който се документира споразумението.

Споразумението има бързи резултати и в другите столици. Условията на временното споразумение с Русия създават предпоставките за придобиването на Кипър. На 10 май Солсбъри посочва на Лейърд, че ако Русия запази завоеванията си в Армения, Великобритания ще сключи отбранителен съюз с Турция, изисквайки в замяна гаранции от Портата за добро управление в азиатска Турция и отстъпка за правото да окупира Кипър.

Веднага щом научава резултатите от посещението на Шувалов в Санкт Петербург, той изпраща по телеграфа инструкции на Лейърд в нощта на 24 май да предложи схемата за съюз на султана и да го предупреди, че ако не се съгласи, Англия ще прекрати усилията си да спаси империята. До 27-ми Лейърд постига проект на споразумение с министрите и последният етап е улеснен от въздействието върху Абдул Хамид, на заговора на Али Суави от 24-ти. Али Суави е застрелян при опит да превземе двореца Цераган и да възстанови бившия султан Мурад, но в продължение на няколко дни султанът е на ръба на психически срив и отправя панически апели към Лейърд за британска защита за него и семейството му.[32]

Германският посланик Ройс, нарича Лейърд „вицесултан“ и англичанинът не среща трудности да осигури подписването на конвенцията на 4 юни. Тя се

---

[29] Вижте отличното резюме на Швайниц, GP ii, № 407. Също така Лофтъс до Солсбъри, 2 май, FO 65/1003, № 480. Съмнър дава подробен анализ на мисията на Шувалов и ситуацията в Санкт Петербург, според руски източници (стр. 485–500).

[30] Лофтъс до Солсбъри, 1 май, FO 65/1003, no. 475; 2 май, бр. 481. DDF ii, бр. 398 (7 май). Генерал срещу Швайниц: *Briefwechsel* , 25 май, стр. 135, 137. *Вж*. Разказът на Самнър за кампанията на Барятински, стр. 497–498.

[31] Солсбъри до Лофтъс, 23 май, № 332, FO 65/994, 23 май; № 334, 24 май.

[32] Султанът същопита дали Ройс ще го защити и ще уреди безопасното му транспортиране до Англия. Най-доброто описание на ситуацията в Константинопол преди конгреса е в Raschdau, стр. 186–97. Вижте също A. Pfitzer: *Prinz Heinrich VII Reusz* (Tübingen, 1931), стр. 12–13, за кратко проучване на ролята на посланик Ройс в Константинопол.

състои само от един основен член, който предвижда, че (а) ако Батуми, Ардахан, Карс или някой от тях бъде задържан от Русия и ако Русия направи опит в бъдеще да завладее други територии на султана в Азия, Англия ще се присъедини към султана в защитата им с оръжие; (б) в замяна султанът ще въведе необходимите реформи, които ще бъдат договорени по-късно между двете сили, за защита на християнските и другите поданици на Портата; (в) за да може Англия да вземе необходимите мерки за изпълнение на тези ангажименти, султанът се съгласи да прехвърли остров Кипър под окупация и управление на Англия.[33]

Андраши и Бисмарк са силно изненадани от англо-руското споразумение и са принудени доста безпомощно да последват примера на Солсбъри.

Бисмарк има по същество негативна роля по време на тази криза в съдбата на Русия и ако Русия няма право да претендира за неговата подкрепа, тя също така няма причина да бъде благодарна за приятелството му.

На 19 февруари той прави известното си предложение в реч в Райхстага да действа като „честен посредник“ и след като подчертава липсата на германски интереси на Изток, заявява ще бъде също толкова добър доверителен агент между Англия и Русия, колкото и между Австрия и Русия. Той повтаря обичайното си твърдение, че Съюза на тримата императори не се основава на писмени задължения, а на личните симпатии на тримата монарси и старите връзки между техните министри, и че Германия ще избягва да заема страна в различията на мненията между двамата си приятели. През следващите няколко месеца той следва тази програма достатъчно лоялно, но на практика това му остава много малко възможности за действие, освен като удобен посредник, когато отношенията са твърде обтегнати за директни преговори.[34]

Дори тук намесата му не е особено успешна. Той с готовност поема преговорите за изтегляне на британските и руските сили, които са близо до Константинопол, но към края на април Мюнстер казва на Солсбъри, че Бисмарк смята предложенията на руснаците, за толкова неразумни, и им е казал, че вече няма да бъде посредник в тези преговори.[35]

По време на двете си пътувания през Германия през май, Шувалов описва разговорите си с Бисмарк; канцлерът не е толкова изненадан от подробностите, колкото твърди, но сега очевидно се превръща в зрител. Шувалов отбелязва, че е „проявявал голяма загриженост, че сме преговаряли с Англия, вместо да преговаряме с Австрия“ и че настоява за споразумение между Австрия и Русия, като по-желателно. Товаотговаря на политиката му, да запази съюза на тримата императори и не е вярно тълкуването на Шувалов който подозира, наличието

---

[33] Лий, стр. 83–5. Raschdau, стр. 214–18. Hertslet, IV, no. 524.

[34] H. Kohl (ред.): *Die Politischen Reden des Fürsten Bismarck* (Щутгарт, 1893), vii, 92. „En résumé, le Chancelier paraît avoir voulu satisfaire à la fois la Russie et l'Autriche, laisser à peu près carte blanche à la première et persuader à la seconde qu'elle n'avait pas à en souffrir.' Saint-Vallier до Waddington, 20 февруари, DDF no. 253 (Накратко, канцлерът иска едновременно да задоволи Русия и Австрия, да даде на първата почти пълна свобода на действие и да убеди втората, че това няма да й навреди). *Вж* . Рашдау, стр. 200. Барон Борис Нолде: *L'alliance franco-russe* (Париж, 1936), стр. 195, 197. Тази работа използва лична кореспонденция на Гирс.

[35] Лейди Г. Сесил: *Животът на Робърт, маркиз на Солсбъри* (Лондон, 1921 г.), II, 252.

на пристрастност в полза на Австрия. Бисмарк държи Андраши информиран за хода на преговорите на Шувалов, и обещава да подкрепи исканията му на конгреса, но винаги при условие, че те не водят до никакъв разрив с Русия.

Австрия в крайна сметка получаваа това, което искала от Русия и Англия, но не поради пряка намеса на Бисмарк в защита на нейните интереси.

„Бисмарк със сигурност информира руснаците, че отдава по-голямо значение на удовлетворяването на нашите желания, отколкото на англичаните", пише Швегел на жена си на 22 май, „сега той е поразително, дори демонстративно, приятелски настроен към граф Андраши; но аз не му вярвам и смятам, че той всъщност работи само за руснаците."[36]

Предварителните дипломатически дискусии, преди конгреса, водят до англо-австрийското споразумение от 6 юни. Андраши сега е изправен пред възможността, ако Русия и Англия се споразумеят, той може да се окаже или сам да се бори с Русия, или да приеме споразумение при нейните условия.

На 2 май Гирс изпраща до Виена и Берлин меморандум „Pro memoria", в което даде отговора на Русия на исканията, отправени от Андраши към Игнатиев. В него се твърди, че отговаря на възражението на Андраши срещу „голямата България", като следва принципа, установен на Константинополската конференция, че трябва да има две български държави, „източна" и „западна", всяка от които да има всички привилегии на автономна васална държава. Външните граници на държавите трябва да бъдат тези на Санстефанска България, с изключение на изменения в съответствие с принципа на мнозинството от населението. Австрия може да сключи със западната провинция, както и със Сърбия, всякакви търговски споразумения, които, без да накърняват автономията на провинцията, ще гарантират търговските комуникации, чрез железопътната линия Митровица-Солун и свързването ѝ с австроунгарските линии през Сърбия. Правото на Австрия да окупира и анексира Босна и Херцеговина е признато. Но границите на Черна гора трябва да бъдат определени в съответствие със Санстефанския договор, с изключение на разширението, което дава на Сърбия и Черна гора обща граница; по този начин анклавът между двете държави ще бъде премахнат. В замяна на споразумение на тази основа Австрия трябвада даде писмен ангажимент да подкрепя Русия дипломатически при уреждането на други клаузи от Санстефанския договор и да се ангажира да остане неутрална в случай на подновяване на войната или нейното продължаване.

В защита на тези предложения Гирс твърди, че създаването на две български държави ще отслабило българската националност като политически фактор и дори предполага, че чрез даване на автономия на двете държави сигурността на Портата ще бъде по-добре защитена, отколкото чрез крепости и оръжия, които излагат турското правителство на постоянни въстания и катастрофални войни.[37]

---

[36] Schweinitz: *Briefwechsel* , p. 135. WSA: Schwegel: *Notizen*, 22 май, стр. 5. *Вж* . G. Hanotaux: *Contemporary France* (Лондон, 1909), iv, 329–344.

[37] Гирс до Новиков, 20 април/2 май 1878, GP II, no. 404, Anlage II; *Pro memoria* , Anlage III.

Той не приема „опасностите“ посочени от Андраши, като например разрастването на контрабандата от предоставянето на крайбрежна зона на Черна гора. Андраши веднага възразява. Създаването на две Българии е формална отстъпка, която просто замества славянската държава със славянска конфедерация; признаването на правото за сключване на търговски и железопътни договори е безполезно, тъй като Австрия притежава това право; премахването на коридора между Сърбия и Черна гора затваря херметически австрийските граници на изток.[38]

Последните две клаузи от предложенията на Гирс показват, че руското правителство все още се стреми към споразумение с Андраши, което изолира Англия и ще я принудило да приеме условията на Русия за азиатското споразумение; но това е споразумение, което Андраши няма намерение да приеме. Важното решение да се приемат условията на Солсбъри е взето от царя в средата на месеца, само няколко дни след като предложението на Гирс е представено във Виена и преди Андраши да е има време да го отхвърли. Това е доказателство за очевидната липсата на установена и целенасочена политика в Санкт Петербург, както самата програма на Гирс, показва че руското правителство престава да се страхува от опозицията на Андраши. Веднага щом научава за напредъка на англо-руските дискусии, унгарецът осъзнава възможността за опит за изолирането на Австрия, обръща се към Бисмарк за подкрепа и набързо информира Солсбъри, ден-два преди завръщането на Шувалов, за приемането на предложенията, които отлага толкова дълго.[39]

На 23-ти Швегел го заварва отново в уверено настроение, тъй като току-що е научул, че Лондон е решил в полза на австрийската програма по всички съществени точки. Коментарът на Швегел е важен. „Ако нямаме лош късмет на Конгреса, все още можем да постигнем горе-долу всичко, към което сме се стремили: „Ce sera l'effet d'une bonne chance et non pas notre mérite“ (Това ще даде добър шанс и няма да се отрази на нашите заслуги).“[40]

Солсбъри няма желание да изолира Австрия, но това не е доказателство за по-висок политически морал в Лондон, отколкото във Виена. От контактите си с Андраши през този период той има съмнения за надеждността на унгареца, които се отразяват върху политиката му до края на мандата, но не може да пренебрегне очевидните предимства от сътрудничеството с Австрия, когато е възможно. На 27 май Елиът получава инструкции да подпише споразумение с Андраши, включващо четири основни предложения.

(1) Австрия и Англия трябва да настояват на Конгреса автономното българско княжество да не се простира на юг или югозапад от линия, която ще бъде прокарана по върха на Балканите и след това право на запад до река Морава. Страната, така изключена от България по договора от Сан Стефано, трябва да бъде подчинена на разпоредби, осигуряващи на султана адекватно политическо и военно превъзходство.

---

[38] Щолберг до АА, 9 май, GP II, № 405. *Вж* . двата разговора на Андраши с дьо Вогю, DDF II, № 295, 296, 30 април; № 297, 3 май.

[39] Andrássy, III, 98. WSA: Schwegel: *Notizen* , 22 май, p. 4.

[40] WSA: Schwegel: *Notizen* , 23 май, стр. 5. Елиът до Солсбъри, 23 май, FO 7/931, бр. 415.

(2) Руската окупация на юг от Дунав трябва да бъде ограничена до 6 месеца, а преминаването през Румъния – до съответстващ период; окупационната армия трябва да бъде ограничена до 20 000 души.

(3) В членове VI, VII и XI от Санстефанския договор европейските комисии трябваше да бъдат заменени с руските.

(4) Англия ще подкрепи всяко предложение по отношение на Босна, което Австрия ще направи на Конгреса. Андраши повдига въпроса за Добруджа и посочи, че претенциите на Австрия се простират както до Херцеговина, така и до Босна, и е особено загрижен за анклава между Сърбия и Черна гора.[41]

Солсбъри се съгласява да настоява Добруджа да не стане руска територия, но не е готов да воюва за „босненски гранични въпроси", въпреки че ще подкрепи Андраши по подробностите на босненското споразумение на Конгреса.

Андраши не желае тази резерва да бъде включена в споразумението и след като Елиът посочва, че Херцеговина всъщност технически е част от Босна (тя е санджак в Босненския вилает от февруари 1877 г.), Андраши подписва споразумението в първоначалния му вид на 6 юни.

Допълнителна клауза предвижда, че Добруджа не трябва да стане руска територия. Коментарът на Андраши е типичен: той каза на Елиът, че е „по-скоро джентълменско споразумение, по което всяко допълнително обяснение или разбирателство, което може да се изисква, ще се получи в Берлин".

Мнението на Солсбъри за Андраши се разкрива в инструкцията му към Елиът да изясни, че споразумението, независимо дали е прието или не, е съобщено при същото условие за строга секретност, каквото самият Андраши е приложил към няколкото си съобщения до британското правителство.[42]

Андраши не прави никакви допълнителни опити да сключи сделка с Русия преди Конгреса.[43]

На 20 май той научава, че Портата се е съгласила с влизането на Австрия в Босна[44], и на следващия ден приема предложението на Бисмарк, конгресът да се събере в началото на юни.

Бисмарк е загрижен той да се събере възможно най-бързо, преди повоенният дух да се възроди в Англия и Русия. Той казва на Андраши, че Англия е безразлична към съдбата на северозападния ъгъл на Балканския полуостров, както и към интересите на Австрия там. Русия желае преди всичко мир с Англия и единственото ѝ желание е да се споразумее с Англия, без да обмисля такова с Австрия. Неговият съвет към Андраши е да окупира Босна преди Конгреса и да не прави никакви допълнителни опити да формулира исканията си, докато Конгресът не се събере.[45]

Но Австрия вече е получила формални обещания относно Босна от Англия, Германия, Русия и Турция (б. пр. ?), е в нейна полза да не се намесва по-видно в

---

[41] Елиът до Солсбъри, 28 май, FO 7/931, № 425.

[42] Елиът до Солсбъри, 31 май, FO 7/931, № 436. Gauld, *цит. съч .*, стр. 111–12.

[43] WSA: Schwegel: *Notizen* , 20 май, стр. 2. Бисмарк до Щолберг, 22 май, GP ii, бр. 409; Щолберг до Бисмарк, 21 май, бр. 411.

[44] Авторът греши, Портата отхвърля предложенията на Андраши, за отстъпването на Босненския вилает. (б. пр.)

[45] GP II, № 415.

българските дискусии, отколкото е необходимо, и това означава, че черногорският въпрос не може да бъде решен по принцип преди Конгреса.

Следователно Андраши продължава да отлага във времето международните дискусии, въпреки че е принуден да обърне по-активно внимание на ситуацията у дома. На 24 май той получава нота от унгарският премиер Тиса, съдържаща многократни протести срещу всяко анексиране на Босна и Херцеговина. Той обмисля известно време да избегне унгарската опозиция чрез митнически съюз с двете провинции и признаване на правото да изпраща войски в тях, когато нарушаване на мира го наложи. По предложение на Швегел той осигурява отлагане на откриването на Конгреса, което първоначално е насрочено за 3 юни; в крайна сметка първото заседание е насрочено за 13-ти и това забавяне му позволи да осигури гласуването на кредитите, необходими за окупацията.[46]

Има малко неясноти или двусмислие в исканията на Андраши, въпреки че той очевидно показва липсата на смелост или прямота в настояването им. Това, което може да се нарече негативни аспекти на неговата политика - намаляването на териториалните граници на България и Черна гора, възстановяването на анклава между Черна гора и Сърбия и дори окупацията на Босна и Херцеговина, е ясно посочено на другите сили седмици преди заседанието на Конгреса и разкрива загрижеността на австрийското правителство да предотврати обкръжаването, а не желанието да придобие нови територии и влияние. Дори опозицията срещу окупацията на Босна е толкова силна, че тя е най-многото, към което той може да се стреми, а по-амбициозни териториални схеми, като например разширяване на австрийските анексии към Солун, имат много малък шанс за сериозно разглеждане. Обстоятелствата обаче му налагат настъпателна политика и нейните цели също са добре дефинирани в съзнанието му преди заседанието на Конгреса. Австрия не се стреми към никакви териториални разширения в посока Митровица, но смята западната половина на полуострова за своя сфера на влияние и се стреми да консолидира това влияние чрез Сърбия и северноалбанските племена. Съответно тя се стреми към търговски споразумения със Сърбия и разширяване на територията на последната в югоизточна посока към Пирот и Враня (за сметка на България); тя също се стреми да установи приятелски отношения с албанците и да отмести черногорските граници, за да осигури търговските си пътища през Скутари, и санджака Нови пазар. Приятелството с турците е съществена част от всички тези схеми и Андраши полага големи усилия, за да го осигури; приятелството или поне сътрудничеството със сърбите е осигурено чрез договаряне на австро-сръбско споразумение в Берлин по време на на конгреса.

В Дунавската долина Андраши се чувства призван да действа на същите принципи. Първата скромна стъпка напред в програмата за анексиране съгласието на султана на 21 май да отстъпи остров Адакале в Дунав при Железните врата. Руският армейски корпус завладял устията на Дунав по силата на член VI от договора от Сан Стефано, а на 17 април румънска нота до силите протестира, че интересите на европейската търговия ще бъдат засегнати, ако бреговe-

[46] WSA: Schwegel: *Notizen* , 22 май, стр. 3; 24 май, стр. 5, 6. W.A. Gauld: „*Dreikaiserbund* и Източният въпрос, 1877–1878“ (*English Historical Review)* , XIII, стр. 567–8.

те на реката останат в руски ръце. С това Андраши и Солсбъри са съгласни. Парижкият договор от 1856 г. признава принципа на Виенския договор, че управлението на международна река трябва да бъде оставено в ръцете на крайречните държави; но Великобритания вече е осигурила признание за интереса си към осигуряване на подобрения в устието на реката и тя и Русия са представени в международната комисия, създадена по член XIV от договора.[47]

Сред крайречните държави Австрия е едновременно велика сила и притежател на значителен търговски флот и неизбежно поема водещата роля сред тях, докато британците са защитници на комисията и като защитници на международния контрол, са в конфликт с австрийците. Австрийските опити да осигурят пълен контрол върху корабоплаването и подобренията при Железните врата са осуетени в началото на 70-те години на XIX век, въпреки че неефективността на турците предизвиква много опасности и щети. Комисията е отговорна за дълга поредица от подобрения на устието при Сулина, а през 60-те години поема различни полицейски и административни задължения.

На Лондонската конференция през 1871 г. животът на споразумението е удължен до 1883 г., а съоръжения и персонала на комисията са обявени за неутрални, но това не предотвратява поставянето на мини, потапянето на кораби, натоварени с камъни, в устието на Сулина и други военни действия от воюващите страни през 1877 г. Прекият и косвен контрол на Русия над долното течение на реката, поради контрола ѝ върху България и придобиването на Бесарабия, ще бъде значително увеличен след войната, а Австрия е изправена в тази област пред същия страх от обкръжение, както Санстефанският договор сякаш ѝ налага в Македония. За да се справи с тази опасност, Андраши е готов да укрепи и потвърди авторитета на комисията и Солсбъри с удоволствие се съгласява с това решение. Съответно Андраши осигурява приемането на министерски съвет на 25 април на четири предложения, които ще бъдат представени на силите и предвиждат неутрализирането на долното течение на реката, удължаването на комисията за неопределен срок, приемането на Румъния и извършването на подобрения на Железните врата само от Австрия. Впоследствие предложенията са приети от британското правителство без съществени промени и формираха основата на съвместната програма на двете сили в Конгреса.[48]

3.

Споразумението между силите не е постигнато, преди пълномощниците да отидат в Берлин. Русия и Австрия все още не са постигнали споразумение; и въпреки че Русия на практика е отстъпила пред исканията на Австрия относно България и Босна, не се предвещава решение на черногорския проблем. Солсбъри също не успява да постигне споразумение с Шувалов по определени точки и Конгресът трябваше да обсъди условията на руската окупация на Бълга-

[47] Най-доброто изследване на Дунавския въпрос е Х. Хайнал: „*Le Droit du Danube International*“ (La Haye, 1929), базирано на австрийските архиви на FO. Дж. П. Чемберлейн: „ *Режимът на международните реки: Дунав и Рейн*“ (New York, 1923) е полезен общ преглед, базиран на публикувани материали. За предшествениците на проблемите от 1878 г. виж Хайнал, гл. 2–10; Чемберлейн, стр. 47–73.

[48] Подробности в Hajnal, стр. 129–33.

рия, линиите, по които трябваше да се изгради управлението на двете България, името на южната провинция и правото на султана да защитава границите си и да изпраща войски в нея, за да потушава бунтове. Бъдещето на Проливите, статутът на Батуми, обещанията за а реформи в Армения и приемането от силите на Кипърската конвенция са все проблеми, които Солсбъри трябва да разреши в Берлин. Корабоплаването по Дунав представлява друг проблем от известно значение. Следователно истинската работа по постигането на мира със сигурност не е завършена преди Конгреса.[49]

Освен това, решимостта на руснаците и турците да се борят за всяка точка, веднага щом възникне, означава, че дори когато е постигнато решение, битката трябва да се води отново в Берлин. В подробните дискусии се появяват много изменения в буквата и дори в духа на временните споразумения и дори когато процесът е просто регистриране на по-ранните решения, методът на регистрация включва важни капани. Успехът на руснаците и турците след Конгреса да избегнат много от по-досадните решения е подпомогнат от неуспеха на австрийските и британските делегати в Берлин да се възползват напълно от предимството си и да осигурят по-пълни или по-практични резултати по отношение на подробностите.

Конгресът наистина е далеч от това, само да регистрира предварителните решения, а стига до тяхното отменяне чрез промени в тяхната насока и дух. Той също натоварва отношенията между силите, което не се очаква от по-ранните дискусии.

Двете по-изненадващи развития са тясното сътрудничество срещу Русия между Англия и Австрия и отчуждението между Русия и Германия; Пред Конгреса нито доверието на Солсбъри в Андраши, нито недоверието на Бисмарк в Санкт Петербург изглеждат достатъчни, за да обещаят тези резултати. Личните контакти в Берлин имат голяма роля за това развитие.

Когато Конгресът се събира, позицията на няколко сили, с различни интереси и влияние върху уреждането, остава да бъде определена. Отношенията на Турция с Русия и Англия са регулирани временно от Санстефанския договор и Кипърската конвенция; но договореностите ѝ с Австрия са неясни и непълни и всъщност остават такива до последния ден на Конгреса. Освен това никой не може да каже с подробности, каква съпротива може да се очаква от Портата по време на преговорите.

Съдбата на Румъния е практически решена преди Конгреса, но бъдещите граници на Черна гора, Албания и Сърбия все още са неопределени, а териториалната компенсация, на Гърция е все още под въпрос.

Мълчаливото съгласие на силите за отстъпване Бесарабия на Русия често е осъждано като една от най-лошите черти на споразумението, а обстоятелството, че Русия трябва да получи териториална компенсация за усилията си срещу турците за сметка на своя съюзник, предоставя допълнителен пример за нелов-

[49] M. Lhéritier дори казва: „En principe, le Congrès avait résolu péremptoirement toutes les questions. En fait, presque toutes les questions, ou du moins les plus importantes, restaient ouvertes…“ *Histoire Diplomatique de la Grèce* (Париж, 1926), iv, 1–2. (На принципно ниво Конгресът беше решил окончателно всички въпроси. Всъщност обаче почти всички въпроси, или поне най-важните от тях, оставаха отворени). Вижте също, Seton-Watson, стр. 431–432.

костта на ситуацията, пред която е изправена, и тромавостта на нейната дипломация. Но неспособността на другите сили да направят какъвто и да е ефективен протест се дължи и донякъде на лошата репутация, която има румънското правителство през 1878 г.[50]

В продължение на години преди войната тя се съпротивлява на усилията на силите да подобрят положението на евреите, а еврейският въпрос включва съображения, които изобщо не са чисто филантропски. Румъния е подложена на натиск по този въпрос от правителствата на Австрия, Англия, Франция и Германия от 1866 г. насам, а те са подробно информирани от силните еврейски интереси в собствените си страни. След лятото на 1872 г. Австрия се отдръпва; но Германия започва да играе по-активна роля в кампанията. Еврейският проблем на този етап е опасно преплетен с железопътния въпрос. Много от подчинените служители в румънските железници са немски евреи; основното съображение обаче е, че контролният пакет акции в железниците е придобит от големите еврейски банкери Ханземан и Блайхрьодер, с които личните и политически връзки на Бисмарк стават все по-тесни. Концесионерите на една от най-важните части на румънската система са берлинска фирма, ръководена от Щроусберг, също немски евреин; през януари 1871 г. той обявява фалит и Бисмарк иска ощетените акционери, главно пруски поданици, да получат лихвата си от румънското правителство, в съответствие с гаранцията, дадена при сключването на концесията. Румънското правителство е силно възмутено, но трябва да отстъпи и акционерите, с капитал отпуснат назаем от Ханземан и Блайхрьодер, сформират нова компания и поемат концесиите. В един момент Бисмарк иска намесата на Портата като сюзерен на Румъния. От началото на 1875 г. румънското правителство се опитва да се освободи от финансовите обвързвания с Германия чрез частично или пълно закупуване на железниците, но войната води до спиране на преговорите.[51]

На конгреса Австрия е нетърпелива да привлече Румъния в своята орбита и не желае да настоява по въпроса за еманципацията на евреите; но никоя от другите сили не проявява особено активно съчувствие към стремежите на Румъния.[52]

---

[50] Изпълнението на румънските клаузи от Берлинския договор е разгледано подробно в двете ми статии: „Признаването на румънската независимост“ (*„Slavonic and East European Review“* , януари и април 1933 г.).

[51] Medlicott, *op. cit* ., стр. 355–8, 360. E. Picot: *La Question des Israélites Roumains au point de vue du droit* (Букурещ, 1875), дава подробно съвременно изследване на юридическите аспекти на еврейския проблем. То е критикувано в меморандум от Пърси Сандерсън (Сандерсън до Солсбъри, 28 януари 1879 г., FO 104/6, № 3). За развитието пред Конгреса: A. & P. *Principalities No. 1* (*1877*), съдържащо кореспонденция между силите по еврейския въпрос преди 1875 г.; N. Iorga (ред.): *Correspondance diplomatique roumaine*, стр. 81, 82; *Aus dem Leben König Karls von Rumänien* , ii, 233, 244, 390, 448. O. Jöhlinger: *Bismarck und die Juden* (Берлин, 1921), chap, 1, и O. v. Diest-Daber: *Bismarck und Bleichröder* (1897), стр. 11, хвърля малко светлина върху германската политика. RW Seton-Watson: *A History of the Roumanians* (Кеймбридж, 1934), гл. 9, е най-доброто общо проучване.

[52] Напротив, Румъния е подпомогната от Франция и Италия да заграби още земи, свръх придобивките от Сан Стефано. Само намесата на Бисмарк спасява Силистра за България. (б. пр)

Австрия не полага големи усилия да привлече Сърбия в своята орбита; изоставена от Русия. Сърбия е съгласна да приеме условията поставени от Андраши и той можеше да се пазари с нея, както си поиска.

Преди решението си в края на 1877 г. да се включи във войната, Сърбия е предупредена от Русия да не предприема операции на Дрина, за да не провокира Австрия.[53]

Затова тя напредна на юг и югоизток и окупира Пирот, Ниш и Враня. Преди Пирот и Враня има значителни боеве, а влизането на княза в старата столица Ниш предизвика всеобщ ентусиазъм.[54]

Но договорът от Сан Стефано не само поставя голяма българска държава на южните и източните ѝ граници, но ѝ дава Враня, Ускюб (Скопие) и Пирот;[55] Ристич, „най-големият русофил сред сърбите", и княз Милан приемат това от сантименталната лоялност към Русия, която е станала опасна за интересите на Сърбия и трябва да се следва нова политика, основана на прякото преследване на тези интереси.

Ристич е изпратен в Берлин с тази цел; Той пристига във Виена на 6 юни и на следващия ден представя на Андраши писмо от Милан, предлагащо в общи линии разбирателство между двете правителства. През следващите седмици нито Ристич, нито австрийците успяват да скрият взаимната си неприязън, а Андраши не прикрива намерението си да си осигури всички възможни предимства от позицията на Сърбия. На 7 юни той обещава да подкрепи искането на Сърбия за независимост, но отказа да позволи това да бъде гарантирано от Европа. Той обещава също да подкрепи плановете на Сърбия за териториално разширение, но само при условие, че няма да има разширяване в областите Нови пазар и Митровица (Косово) и че Сърбия ще сключи задоволителен търговски и железопътен договор с монархията. Той ясно заявява, че няма възражения срещу разширяването на сръбската територия към София, тъй като монархията възнамерява да експлоатира Сърбия в свои икономически интереси.

Ниш трябва да бъде възел за железопътните линии Константинопол-София и Солун-Митровица и тъй като е необходима единна администрация, една компания ще отговаря за експлоатацията на цялата система. Андраши съветва Ристич с почти заплашителен тон да не се противопоставя на желанията на Австрия и го насочва към Швегел, ръководителя на търговския отдел на външно министерство, за обсъждане на подробностите.

На 8-ми и 10-ти Швегел излага по-подробно исканията на Австрия; той обяснява желанията на Австрия относно корабоплаването по Дунав, включително намерението ѝ да поеме в свои ръце работите по Железните врата, и

---

[53] V. Georgévitch: „La Serbie au Congrès de Berlin" (*Revue d'Histoire Diplomatique* , 1891, стр. 483–552), стр. 483. Най-доброто монографично изследване на ролята на Сърбия, с обширни цитати от официалната кореспонденция на Ристич.

[54] Ниш никога не е бил „стара столица" на Сърбия, но тъй като населението на града е сърбоманско, наистина е посрещнат с ентусиазъм, за разлика от Пирот и Враня, където живеят българи екзархисти. (б. пр.)

[55] Защото са български градове, населени с българи, което или нарочно се премълчава от автора поради типичната англосаксонска неприязън към българите, или е заблуден от сръбската пропагандна псевдонаука литература, която приема за истина. (б. пр.)

предлага постоянна железопътна комисия, състояща се от представители на Австро-Унгария, Сърбия, България и Турция, за да се осигури единообразие. Ристич правилно заключва, че Андраши възнамерява да осигури търговския договор и другите искания на Австрия в Берлин, като условие за подкрепата ѝ на териториалните амбиции на Сърбия.[56]

Гърция също намира отношението на силите за разочароващо. Тя, подобно на другите балкански държави, първоначално гледа на ситуацията с надежда и в края на януари смята турците за достатъчно смазани, за да може да нахлуе в Тесалия безнаказано. За съжаление за Гърция съдбата на Турция вече е в ръцете на силите; те се намесват решително и Гърция, изправена пред заплахата от морска блокада, е принудена на 11 февруари да изтегли войските си.[57]

Британското правителство естествено е привлечено от идеята да използва гърците като противовес на славяните и въпреки че на 4 септември 1877 г. официално иска Гърция да не атакува Турция, сега се стреми да помири двете държави и да ги въведе в съюз. Лейърд импровизира някои прибързани аргументи, за да оправдае този неестествен съюз: двете държави могат да бъдат двойна бариера, материална и морална, на славянството; материално, заради възхитителния човешки материал, предоставен на армията от мюсюлманското население, и морално, заради интелектуалното превъзходство на гърците над славяните и голямата им дейност като просветители.[58]

На 30 май Солсбъри, с характерното си преувеличение на слабостта на Турция, пише на Лейард: „Ако нищо не бъде дадено, не мога да се съмнявам, че Гърция ще продължи да се бори, когато Конгресът приключи и флотите и армиите се оттеглят: а конституцията на Турция не е достатъчно здрава, за да издържи на още много сътресения от този тип." Проектът за съюз се проваля заради въпроса за териториалното обезщетение: Портата не можа да бъде убедена да за каквато и да е отстъпка на територия, а гръцкото правителство продължава амбициозно да говори за отстъпката на Епир, Тесалия, Крит и евентуално част от Македония.[59]

Румъния и Гърция получиха известна подкрепа от Франция и Италия, които виждат в претенциите на тези малки държави възможност, да променят напълно неактивната роля в Конгреса. Традиционната симпатия на Франция към гръцката кауза прави това удобен повод за нейното завръщане към активно място в европейския концерт, а подкрепата на Англия и Франция осигурява на Гърция изслушване в Берлин. Година по-рано французите вероятно щяха да откажат да участват в конгрес под председателството на Бисмарк, но в отноше-

---

[56] Джорджевич, стр. 485–98. К. Миятович: Мемоарите на един балкански дипломат (Лондон, 1917), стр. 34. WSA: Швегел: Бележки, стр. 14. „По най-важните точки Ристич изглежда склонен да се съгласи с нашите искания. Той обаче е известен с нечестността си и аз, разбира се, не мога да му се доверя."

[57] M. Lhéritier: *Histoire Diplomatique de la Grèce* (Париж, 1926), iv, 454–62. Стандартното разглеждане на темата, основано на пълноценно използване на гръцките архиви, налични преди 1926 г.

[58] Изключително наивно мислене на откъснат от действителността английски интелектуалец, какъвто е Лейърд. Гърците нямат никакво интелектуално или морално превъзходство, точно обратното - примитивен народ с мегаломански амбиции.

[59] Lhéritier, IV, 482, 486–487. Сетън-Уотсън, *цит. с.*, стр. 482.

нията между двете страни се наблюдава известно подобрение след републиканската победа през октомври 1877 г. и оставката на правителството на Дьо Бройл.[60]

Формулировката на Бисмарк за покана е приета без колебание на 26 май, при условие че обсъжданията се ограничат до въпроси, произтичащи естествено и пряко от войната, и делата на Египет, Сирия и Светите места бъдат изключени. Първият френски пълномощен представител Вадингтон, описва ролята си като „non inactif mais réservé“ (не неактивен, а резервиран) и смята, че липсата на съгласие между различните сили на Конгреса ще улесни разумното упражняване на лично влияние, чрез което може да се насърчи укрепването на френския престиж. Франция има свои собствени възражения срещу договора от Сан Стефано, но тя не иска да предприеме никакви атаки срещу руснаците, но като цяло пасивно подкрепя австрийците и британците.[61]

Италия обаче е в по-неблагоприятно положение и не може да си осигури изключване на теми като условие за собственото си участие. В министерството на Кайроли през март, на опитния дипломат граф Луиджи Корти, е предложено министерството на външните работи; той смята, че Италия трябва да избягва авантюристическата политика и приема при условие, че антагонизмът спрямо Австро-Унгария трябва да се прекрати и евентуална окупация на Босна и Херцеговина бъде приета. Крал Умберто и министър-председателят приемат тези условия, но без голям ентусиазъм, и на 7 юни Корти, след заплаха от оставка, дава съгласието си за подобни условия като основа за неговите инструкции като първи италиански пълномощен представител в Берлин.

Те му нареждат, в случай на предложение за австрийска окупация, да работи за чисто временна окупация; ако това стане невъзможно, той трябва да проучи внимателно ситуацията, за да реши дали италианското правителство трябва да поиска компенсация.[62] Последната клауза е неадекватна уговорка на Криспи и неговите последователи, които искат компенсации и по-силен тон спрямо Австрия. На практика Корти се съгласява без никакво несъгласие с всички планове на Австрия.

---

[60] *Documents diplomatiques français* (1871–1914), *ire série* , том II, № 259, 260, 267. Тази важна публикация значително допълва познанията ни за отношенията на Франция с другите сили по въпроси на висшата политика; тя препечатва, по донякъде хаотичен начин, много документи, вече публикувани в съвременните *жълти лири* , но последните все още представляват най-добрия източник за френската политика в Близкия изток през този период. П. Б. Мичъл: *Бисмаркската политика на помирение с Франция, 1875–1885* (Филаделфия, 1935), гл. IV.

[61] DDF II, бр. 262, 268, 308, 311, 312. F. Waddington: „La France au Congrès de Berlin“ (*Revue politique et parlementaire* , 1933, no. 466), използва частните документи на Waddington, стр. 451–455.

[62] E.C. Corti: „Il Conte Corti al Congresso di Berlino“ (*Nuova Antologia* , април 1925 г.), стр. 353–4; *пак там* : „Бисмарк и Италия на Берлинския конгрес“ (*Historische Vierteljahrschrift* , май 1927 г.), стр. 459. Предметът на тези две статии, които се основават на частните документи на граф Корти, е практически идентичен. Т. Паламенги-Криспи: *Франческо Криспи: Politico Estera* (Милано, 1912), стр. 71–82. *Вж* . критичното изследване на ролята на Криспи от G. Salvemini: *La Politica Estera de Francesco Crispi* (Рим, 1919), стр. 7–19. R. Bonghi: *Il Congresso di Berlino* (Милано, 1878), стр. xvi–xviii, 117–188. L. Chiala: *Pagine di Storia Contemporanea* (Рим, 1892), i, 262–98.

Глава II. КОНГРЕСЪТ

1. Предварителните срещи

Елитът и разнообразието на дипломатическия талант, събран в Берлин, неизбежно подсказват, че личните предпочитания и амбиции оказват прекомерно влияние върху обсъжданията. И все пак истинският ключ към разказа за хода на Конгреса и решенията му трябва да се търси в силно възбуденото и объркано състояние на общественото мнение в някои страни, и по-специално в Австрия, Русия и Великобритания. Определящият фактор в различните постигнати компромиси е желанието на всички правителства да успокоят това обществено вълнение, без да прибягват до война.

Събраният престиж и способности в германската столица, има стабилизиращ ефект върху обсъжданията. Никой държавник, колкото и стар, изтъкнат, егоистичен или находчив да е, не е успявал дълго да заблуждава или омайва своите също толкова известни и умели колеги; само Бисмарк и може би Биконсфилд през първите две седмици успяват да установят над останалите делегати личното се превъзходство, на което се радват в собствените си кабинети.

Огромната репутация и постижения на Бисмарк могат да го направят при всякакви обстоятелства, изключителна личност, но позицията на президент му дава допълнителен престиж, който той използва пълноценно. Останалите делегати скоро ще открият, че спокойният му глас и внимателната му дикция не могат дълго да прикрият решимостта му да говори с най-скандална прямота, когато ускоряването на делата го налага.

Решимостта на Бисмарк да доведе Конгреса до бърз и успешен край е улеснен от обстоятелството, че Германия няма интереси, които да защитава на Изток. Исканията, които тя налага на румънското правителство, просто предоставя допълнителна причина за сътрудничество с Русия. Той е толкова решен да подчертае безпристрастността на страната си, и се твърди, че започва почти всяко изявление на Конгреса с думите: „Германия, която няма никакъв директен интерес в делата на Изтока...“.

Основната му задача по време на обсъжданията е да преодолее съпротивата срещу руската и австрийската програми; като бърза с работата, той със сигурност смущава британците, а още повече турците, за да ги подтикне към по-прибързани решения и по-неефективна тактика, отколкото са възнамерявали.[63]

Има и други причини за тази бързина.

Конгресът се събира непосредствено след опитите за убийство от Хьодел и Нобилинг на стария император. И тъй като той все още е в твърде тежко състояние, за да приема делегатите, тази задача се прехвърля върху престолонаследника; здравето и психиката на Бисмарк не са в най-добро състояние поради

[63] Ludwig Ritter zu Przibram: *Erinnerungen eines alten Oesterreichers* (Щутгарт, 1912), ii, 72. *Вж* . B. von Bülow: *Denkwürdigkeiten* (Берлин, 1931), iv, 437. Вадингтон, след като вижда Бисмарк на 11 юни, написва: „Той беше много любезен и добър човек… но винаги с хладно и сурово отношение, което не вещаеше нищо добро за онези, които се опитваха да му пречат по пътя.“ Вадингтон, стр. 458.

напрежението, а жегата на берлинското лято засилва желанието му да избяга на лятната си почивка в курорта Кисинген.

С необичаен външен вид Бисмарк поздрави делегатите; той си беше пуснал брада и се беше превърнал почти в затворник в собствения си дом в момент, когато дипломатическият свят е на негово разположение. Говори се, че винаги държал два револвера на писалището си и носи револвер дори когато се разхожда в градината. В първите дни на Конгреса се носеха слухове, че той не възнамерява да остане в Берлин повече от 28 юни.

Първото заседание на Конгреса се провежда на 13 юни и и различните делегати пристигат в Берлин едва през предходните 48 часа, има малка възможност за истински пазарлъци преди началото на официалните заседания.[64]

На 12-ти и сутринта на 13-ти повечето от водещите пълномощници се запознават и последвалите разговори несъмнено им помагат да оценят възможностите и опасностите от съответните си позиции. Сред трите делегации, най- пряко заинтересовани от заседанията, британците правят вероятно най-добро впечатление. Те не показват нито нерешителността на австрийците, нито вътрешното разделение, което парализира руснаците, а в първата си среща с Бисмарк в нощта на 11-ти Биконсфилд не оставя никакво съмнение относно решимостта си да продължи атаката срещу договора от Сан Стефано и, ако е възможно, да си осигури допълнителни цели.

От друга страна, Андраши, в стремежа си да не обиди нито двора и военната партия, нито чувствителността на унгарците, измисля план да убеди Конгреса да го „принуди“ да окупира Босна увещава останалите членове на Конгреса „да дадат още няколко дни и да не се впускат директно в конгресните дела; в противен случай хората може да изпаднат в неразрешимо объркване“.[65]

Съответно Австрия не изглежда склонна да играе доминираща или преобладаваща роля в по-ранните заседания на Конгреса и британците веднага се оказват в позиция на ласкателно и евентуално опасно значение.

На 11-ти Бисмарк предлага на Биконсфилд, при разглеждането на договора от Сан Стефано, Конгресът да разгледа различните теми по важност, вместо да разглежда различните клаузи по ред: той отхвърля темите, от които Австрия се интересува, като пристанището Антивари, „границите на Черна гора и Сърбия и местата, за които никой никога не е чувал преди тази война“, като незначителни; И казва, че тези въпроси засягат Австрия и че иска да помогне на Австрия, „но тъй като Австрия няма да воюва с Русия. Затова нека се занимаваме с важните неща, които засягат Англия, защото Англия е напълно готова да воюва с Русия.“ Това предложение е прието от британците и от другите сили и е дого-

---

[64] WSA: Schwegel: *Notizen* , стр. 19, 21. F. v. Mittnacht: *Erinnerungen an Bismarck* (Щутгарт, 1904), стр. 64. Lucius v. Ballhausen: *Bismarck-Erinnerungen* (Щутгарт, 1921), стр. 140–1. *Вж* . F. Hertneck: *Die deutsche Sozialdemokratie und die orientalische Frage im Zeitalter Bismarcks* (Берлин, 1927), стр. 17–25; D. Albers: *Reichstag und Aussenpolitik von 1871–1879* (Берлин, 1927), стр. 131–42. Отличен общ отчет на Конгреса, от немски ъгъл, в H. Holborn: *Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz* (Берлин, 1925), гл. 16.

[65] Fürst C. zu Hohenlohe-Schillingsfürst: *Memoirs* (London, 1906), II, 207. „Андраши е твърде нерешителен, той [Бисмарк] често му подсказва, но Андраши не винаги се осмелява да го последва и след това съжалява, че не го е направил.' Луций, стр. 141, 15, 16 юни.

ворено също да се изслушат предложенията на Андраши за отлагане и да се позволят няколко дни, през които пълномощниците да могат да преговарят насаме, без протоколи или публичност.[66]

Въпреки че британците без колебание приемат риска от изолирани действия срещу Русия в случай на провал на Конгреса, те имат основателни причини да вярват, че рискът си струва; руснаците изглеждат в примирително настроение и избягват предизвикателни действия, а решителната позиция на Биконсфилд ясно показа на Андраши, че разчита на британците, вместо да търси независимо споразумение с Шувалов.

Програмата Солсбъри-Шувалов е приета, а инструкциите на пълномощниците са изготвени на тази основа на заседание на руския коронен съвет на 8-ми, и всички доклади от Санкт Петербург показваха, че Русия е готова да приеме каквито и да е условия, които може да получи.[67]

Следователно при тези обстоятелства положението изглежда достатъчно депресиращо за руснаците, а Шувалов освен това трябва да реши неудобния проблем с отношенията си с Горчаков. Неговите откровени и очевидно недискретни признания за трудностите и слабостите на позицията му, допълнени от голяма доза лична злоба в коментарите му за Горчаков, служат на практическата цел да убедят останалите делегати, че той представлява миролюбивата тенденция в руската политика и че техният интерес е да следват примера му, където е възможно.

На 12-ти, след като разказа подробно за възрастта и слабостта на стареца, той казва на Андраши, че краката на Горчаков в никакъв случай не са най-слабата му част, и дори Жомини предупреждава Андраши, че лошата памет на Горчаков ще доведе до много грешки от руска страна. Когато след пореден разговор на сутринта на 13-ти Андраши пита дали може да говори свободно с Горчаков, Шувалов отговаря веднага, че със сигурност не бива да го прави: „старецът е пълен с неизвестност и суета и ще развалил всичко.“[68]

По времето, когато Конгресът се събира, Шувалов успява да се наложи като истински ръководител на руската делегация. Бисмарк има лични причини да приветства всякакви средства за унижение на Горчаков, а британците и австрийците, без да споделят тези лични чувства, приемат Шувалов като далеч поделовия и отзивчив от двамата.

---

[66] У. Ф. Монипени и Г. Е. Бъкъл: *Животът на Бенджамин Дизраели* (Лондон, 1929 г.), ii, 1187. Андраши до императора, 12 юни, WSA, телеграма.

[67] Може да е имало две срещи: вижте Sumner (стр. 499–500) за подробна дискусия. Генерал срещу Швайниц: *Denkwürdigkeiten*, II, 32. Горчаков каза на Швайниц на 10-ти: „Ние правим големи отстъпки и аз съм готов да поема свързаната с това непопулярност. Желая мир и познавам само един човек, който го желае още по-настоятелно от мен, а това е министърът на войната.“ *Пак там: Briefwechsel* , 15 юни, стр. 137. Arthur von Brauer: *Im Dienste Bismarcks* (Берлин, 1936), p. 59.

[68] Андраши до императора, 13 юни, WSA, тел. В почти всеки случай останалите членове на руската длегация са или непознати за Шувалов, или враждебно настроени към него; вижте подробностите в Sumner, стр. 28–30, 502–5. Мемоарите на Шувалов, *Красный архив* , стр. 98–101, и коментарите на Бартоломей: „Extrait des mémoires d'un diplomate russe, M. Michel de Bartholomei“ (*Revue d'histoire diplomatique*, януари–март 1934 г.), стр. 101. E. C. Corti: *Падането на три династии* (Лондон, 1934 г.), стр. 248.

При обсъждането на общата позиция Шувалов е откровен и помирителен; на 12-ти той признава пред Солсбъри, че не таи голяма надежда да удовлетвори желанието на царя да държи турските гарнизони далеч от Стара планина;[69] и говори язвително с Андраши за целия ход на руската политика след войната.

„Санстефанският договор", казва той, „е нещастие за нас, не за вас. Това е най-голямата глупост, която можехме да направим. Краят на историята е, че сме принудени да го разкъсаме пред очите на цяла Европа. България, която Игнатиев искаше да създаде, е абсурд[70]. Европа не е, както мисли Горчаков, разпалена от гняв, тя просто се забавлява."[71]

Но той полушеговито предупреждава Андраши, че руските пълномощници ще се противопоставят упорито на британците и австрийците по всяка точка, за да си осигурят максимален брой отстъпки. В последвалите преговори Шувалов се оказва верен на думата си; Неговата жизнерадост, добър нрав и самообладание никога не го напускат и до края на Конгреса самото съчетание от добро настроение и умела упоритост осигурява на Русия по всяка отделена точка предимство, което все още можеше да бъде осигурено. „Шу[72] води трудна и предварително загубена битка с чудесен талант и нрав", пише Биконсфилд до лейди Брадфорд на 26 юни, „Той е първокл асен парламентаренопонент, никога не си води бележки и въпреки това в отговора си никога не пропуска нито един момент."[73]

От друга страна, каквато и репутация да има Горчаков в Берлин, тя вече е изчезва в първите два дни на Конгреса, въпреки че той не е казал нищо, което да оправдае неблагоприятните коментари, отправени към него. На 12-ти той се вижда с Андраши, който забеляза колко зле изглежда. И му казва, че не е бил привърженик на договора от Сан Стефано и е настоявал за необходимостта да се отстояват основите на мира и след това да се търси разбирателство с Европа.

Но както и в други случаи, съветът му не е бил послушан. Той говори с Андраши за необходимостта от австро-руско разбирателство и по отношение на Босна казва, че Русия ще гласува за Австрия по този въпрос. Но Андраши очевидно е по-привлечен от Шувалов, а британците са в същото настроение.

На 13-ти Солсбъри описа Горчаков като „малък, незначителен старец – пълен с комплименти", който „очевидно си е загубил ума" и след първото заседание пише на Крос, че „присъствието на Горчаков съществено усложнява неща-

---

[69] Солсбъри, II, 279.

[70] Самият Шувалов е враг на Игнатиев. (б. пр.)

[71] Андраши до императора, 13 юни, WSA, две телеграми.

[72] Така наричат Шувалов в британските светски среди. (б. пр.)

[73] Disraeli, II, 1200. „Вижда се, че Шувалов играе главна роля на конгреса. Бисмарк е най-могъщият или най-агресивният от всички, Андраши –най-успешният, но Шувалов в никакъв случай не е най-умелият." Швегел на съпругата си, WSA: Schwegel: *Notizen* , 8 юли, стр. 42. „Шувалоф спечели огромен престиж тук със своите способности и помирителен маниер. Беше неуморим в Конгреса, Комитета по разграничаване, Комитета по редактиране, частните срещи и т.н. и също така успя да обърне обичайното си внимание на жените и виното. Бърти до Тентердън, 14 юли, FO 363/1, лично (Документи Тентердън). „Ueberhaupt spielte dieser Vertreter Russlands die glänzendste Rolle als Redner und Vermittler." Przibram, II, 72. Bülow, IV, 451–452.

та;“ „Ако някой лек пристъп на подагра можеше да го отстрани, щяхме да се движим много по-бързо.“[74]

В ранните дни на Конгреса австрийците не правят много благоприятно впечатление; те имат амбициозни планове, които изглеждат неохотни да дефинират или да защитят, а поведението на Андраши първоначално създава много съмнения за неговата надеждност.

Полковник Анучин, един от руските военни експерти, описа унгареца като „зъл и слаб, с рошава коса и отвратителни ръце, винаги стиснати пред него“.[75]

Според Биконсфилд, Андраши е „много шумен и подобен на циганин, изглежда като изпаднал човек на панаир или в Епсъм Даунс“.[76]

Биконсфилд съобщава, че сутринта на 13 -ти, след като разстила по пода карти, полага големи усилия да убеди британците да заменят линията на Балкана като южна граница на българската държава с река Марица. Руснаците казват на Солсбъри, че целта на това предложение е да се даде извинение на Австрия за разширяване анексирането на турска територия до Митровица. Биконсфилд отхвърли предложението с мотива, че щом въпросът веднъж е решен, е по-добре да не се нарушава. „Всъщност обикновените хора едва ли разбират какво означава линията на Балкана“, пише той възвишено на кралицата, „но усложненията около граф Андраши, произтичат от дребни интереси и неясни негови собствени влияния, само създават впечатление, че се отказваме от нещо разбираемо и съществено.“[77]

Германците също изглеждат малко уплашени да се обвържат твърде тясно със схемите на Андраши; те смятат, че той е пропуснал голямата възможност, като не е окупирал Босна преди Конгреса, и внимават да не ги въвлече в каквото и да е начинание за водене на битката вместо него.

На 12-ти Бисмарк каза на Андраши, че е благоразположен към Австрия, но тъй като австрийците не са довели работата си до свършен факт, той смята, че ще е трудно да се придаде правилната форма на въпроса за Босна и италианците и Портата ще създадат проблеми.[78]

Хохенлое отбелязва в дневника си същия ден: „С най-добра воля и всички добри пожелания за Австрия, ние няма желание да се караме с Англия и Русия, за да измъкнем Андраши от затрудненото му положение.“[79]

Истината е, че Андраши зает главно с евентуалната опозиция на политиката си у дома се надява на силна позицията в Берлин, за да не бърза да уреди последните детайли на програмата си. Докладвайки за предварителните разговори на императора на 13-ти, той казва, че е напълно доволен от развитието на събитията в Берлин; единствените съмнения, които споменава, са до трудността при

---

[74] Солсбъри, II, 280–1. К. дьо Муи: *Спомени на дипломата* (Париж, 1909), стр. 116. Съмнър (стр. 501–505) прави живо и подробно изследване на руския личен състав.

[75] Съмнър, стр. 507, цитирайки дневника на Анучин.

[76] Бърти до Тентърдън, 23 юни, FO 363/1 (Документи от Тентърдън).

[77] Солсбъри до Елият, 13 юни, FO 78/2905, № 1. Дизраели, II, 1189. Горчаков съобщава на 15 юни, че британските пълномощници са изразили отвращението си от неморалността на босненската политика на Андраши. С. Горяйнов: *Босфорът и Дарданелите* (Париж, 1910), стр. 379.

[78] Андраши до императора, 12 юни, WSA, телеграма.

[79] Хоенлое, II, 207.

представянето на босненския въпрос пред евентуалната турска съпротива. Колебанията му не предполагат никаква нелоялност или неяснота по основните въпроси; той уверява Биконсфилд и предупреждава Шувалов, че ще застане до британците и всъщност ги подкрепял през целия конгрес, но отслабва ефекта на уверенията си, като казва на Солсбъри вечерта на 12-ти, че дори да е обвързан с британското правителство чрез споразумение, се надява, че те няма да го държат задължен във всичките му подробности.[80]

Но преди откриването на конгреса той е уверен в британска, руска и германска подкрепа за босненската му политика; Горчаков дава обещанието си на 12-ти, а на 13-ти Шувалов също заявяма, че е инструктиран да не се противопоставя на Австрия по въпроса, въпреки че няма да прави предложения в неин интерес. Следователно както смята Хохенлое, Андраши не е задължен да търси германска подкрепа срещу Русия и Англия.

Фактът, че българският въпрос е първи в дневния ред, също прави ненужно той да завършва незабавно приготовленията, защото няма информация за последната дума на Портата. Тъй като британците естествено са загрижени за подкрепата му срещу Русия, има малка опасност всяко негово бавене да отслаби позицията му. Най-важният спорен въпрос между Австрия и Русия всъщност е териториалното уреждане в Черна гора и бъдещето на Антивари.

Шувалов, описва черногорския въпрос, като черната точка в отношенията на двете сили, подчертава голямото значение, което Русия отдава на задоволителното му решение, и подчертава, че така лесно ще се избегне недоволството на Черна гора. Но Андраши избягва да се ангажира и казва, че жителите на тази област и различните албански племена на юг от Черна гора са против обединението и са изпратили петиции до австрийското правителство.[81]

Вадингтон и Корти не намерит причина да се отклонят от скромните роли, които си избират. Корти се среща с Бисмарк, очевидно за пръв път, на 12-ти; канцлерът внимателно избягва обсъждане на който и да е от основните въпроси на Конгреса и не казва нищо, което да подскаже, че ще подкрепи евентуално италианско искане за териториално обезщетение.[82]

Вадингтон няма политически интереси и се задоволява да установи задоволително личната си позиция. Британците са склонни да говорят покровителствено за него; „епициер (б. пр. т.е. прилича на бакалин), но добър човек“, пише Биконсфилд; Франсис Бърти отбеляза, че „той изглежда като търговец на сирене навсякъде“. Въпреки това е той е единственият пълномощен представител, който има добро образование в английско държавно училище.[83]

---

[80] Солсбъри до R. A. Cross, 13 юни, FO 78/2899, № 1.

[81] Андраши до императора, 13 юни, WSA, телеграма. „Той определи като първа и най-важна задача да изясни въпроса с „Антивари“, който наричаше „черната точка“ между нас.“

[82] Корти: „Бисмарк и Италия“, стр. 460. Бисмарк беше привлечен лично от Корти. „Сред делегатите на конгреса Шувалов и Корти му се струват най-приятни, а и с Вадингтон даже може да се съжителства.“ Луций, стр. 141.

[83] Солсбъри със сигурност няма такова. Солсбъри, I, 11–16.

Берлинчани го намират за задоволително изглеждащ буржоа и го харесват, а пълномощниците скоро с радост се възползваха от неговото посредничество.[84]

Турция също трябва да има неактивна роля, наложена ѝ от самата природа на Конгреса и подчертана от ограничените правомощия и престиж на нейните делегати. Първият турски пълномощен представител, Каратеодори паша, е типичен млад грък от Фенер (б. пр. българин гъркоман), красив и очевидно способен; Биконсфилд го намира за „пълен с финес, но същевременно спокоен и правдивн“[85], въпреки че Хохенлое смята, че изглежда като „хитрец“.

Хохенлое също смята, че Мехемед Али изглежда умен, но не вдъхва много доверие. Това не е изненадващо предвид неприкритата враждебност на Бисмарк.[86] Мехемед е прусак по рождение, който дезертира от германската армия[87] приема исляма, за да постъпи на турска служба.

Това дразни Бисмарк, който смята назначението му за нетактично, описва го като ренегат и предател и е груб с него, когато му се отдава удобен случай. Садула бей, турският посланик в Берлин, е безличен трети делегат.

За разлика от другите сили, Турция не изпраща никой от по-известните си държавници в Берлин и предоставя съмнителното признание за подписване на договора на по-малко облагодетелствани служители. Това е доказателство, че Портата е готова за капитулация и не е изненадващо, че нейните делегати трудно си осигурили сериозно внимание от другите участници. Тяхната преговорна сила е допълнително ограничена от естеството на инструкциите им, получени устно от султана и великия везир.[88] Те са и инструктирани да получат за граница, линията на Стара планина и крепостта Варна; да не допуснат твърде голямото разширение на Черна гора и Сърбия към Албания; да си върнат Батуми и долината Алашкерд в Азия; и да освободят Турция от всякакви парични обезщетения към Русия.[89]

Но по някои много важни въпроси, особено Босна и Мала Азия, те нямат конкретни инструкции. Биконсфилд в първия си разговор с тях на 14 юни установява, че те изобщо не са наясно със съществуването на англо-турската конвенция и съответно се въздържа от обсъждане на азиатската страна на споразумението с тях; Андраши им казва, че въпросът за Босна все още се обсъжда в Константинопол. Следователно те знаят, че не са получили пълното доверие на Портата и не са готови да предприемат каквато и да е решителна стъпка без да се консултират с Константинопол.[90]

---

[84] Бърти до Тентърдън, 23 юни, FO 363/1, частно. Дизраели, II, 1199. Вадингтон, стр. 459–60.

[85] Дизраели, II, 1192.

[86] Хоенлое, II, 212.

[87] Не от армията, а е бил юнга на търговски кораб, който остава в Константинопол, тъй като е имал конфликт с боцмана на кораба. (б. пр.)

[88] Б. Барей (ред.): *Тайният доклад на Берлинския конгрес... от Каратеодори Пача* (цитиран като Каратеодори), стр. 83. Рашдау, стр. 205–7. Бюлов, iv, 449, 450. В Берлин те първоначално се настаняват в един неясен хотел, който полицията отказва да охранява. Уодингтън, стр. 459.

[89] Които на практика се невъзможни! (б. пр.)

[90] Каратеодори, стр. 77–78, 88.

2. България

Откриващото заседание е следобед на 13-ти в 14,00 ч. в балната зала на двореца на Бисмарк, бивша собственост на фамилията Радзивил, започва доста приятно с портвайн и бисквити, докато делегатите се събират.[91]

Присъстваха всички с изключение на Каратеодори и Мехемед Али, които са задържани от лошото време в Черно море. Секретариатът и председателството, съгласно обичайната практика, са осигурени от страната домакин; Бисмарк е избран за председател и предлага Радовиц, германски посланик в Гърция, за секретар. Граф дьо Муи, първи секретар на френското посолство в Берлин, е назначен за протоколист, а трима германци, г-н Буш, барон Холщайн и граф (Херберт) Бисмарк, са назначени за помощници на секретаря.[92]

След кратък преглед на събитията, предшествали Конгреса, председателят пристъпва към предложения за реда на процедурата и надлежно предлага България да бъде първата тема на обсъждането. Това е прието единодушно и по предложение на Бисмарк е решено да се направи свободен интервал от няколко дни преди следващата сесия, за да се даде време на пълномощниците да обменят мнения. Но тук единодушието приключва.

Биконсфилд се изправя и произнася на английски език изключително войнствена реч, посочвайки, че руските войски пред Константинопол са преминали линията, определена от примирието; той определя присъствието им като опасност за двете заинтересовани страни, както и за интересите на Европа, и поставя под въпрос дали е уместно Конгресът да обсъжда при наличие на такива опасности. Отговорът на Горчаков е напълно неуместен, но Шувалов отговаря много ефективно. Бисмарк решително подкрепи руснаците, като заявява, че не счита въпроса за от компетенциите на Конгреса и предлага той да бъде решен в преки дискусии между англичаните и руснаците.[93]

След като въпросът по този начин на практика е отхвърлен от дневния ред, британците нямат друг избор, освен да считат инцидента за приключен за момента. В края на срещата са обсъдени един или два важни процедурни въпроса. Конгресът приема становището на Бисмарк, че малцинството не трябва да бъде задължено да се съгласи с гласуването на мнозинството, въпреки че по въпроси от второстепенно значение решението на мнозинството ще бъде прието, освен ако малцинството не запише официален протест.

Вадингтон предлага всички членове, които желаят да направят неочаквани предложения, да ги обявят на предходното заседание, тъй като всяко по-кратко предизвестие може да даде на другите пълномощници твърде малко време за задълбочена подготовка; това е прието единодушно, с уговорката на Солсбъри, че процедурата трябва да се прилага само за предложения по същество, а не за изменения или второстепенни въпроси.[94]

---

[91] Хохенлое, II, 208.

[92] Радовиц, II, 36–38; Бюлов, IV, 452–453.

[93] Каратеодори, стр. 86–7. DDF II, № 329, 330.

[94] Протокол № 1: A. & P. № 6. Доклади от първото заседание: Солсбъри до Крос, 13 юни, FO 78/2899, № 2, 3. Уодингтън до Дефор, 14 юни, DDF II, № 316. Андраши до Императора, 13 юни, WSA, телеграма (18:30 ч.); 14 юни, Bericht. Waddington, стр. 463.

Втората среща трябва да се проведе на 17 юни, но през трите дни, които преминават, решението на българския въпрос не постига особен напредък.

Решаващият фактор в ситуацията на този етап е решителната позиция на Биконсфилд, която в крайна сметка има ключова роля за приемането на повечето британски искания от Русия и за тясното обвързване на Австрия с британците. Бисмарк полага всички усилия да подобри положението на руснаците; той успява да осигури отпадането на въпроса за оттеглянето на руските армии пред Константинопол, а отношението и лесният му успех по този въпрос правят неприятно впечатление на турците. Въпросът номинално е отложен, но Солсбъри им казва по-късно, че щом Бисмарк е решил, че въпросът е извън обхвата на Конгреса, британските пълномощници се отказват от идеята да се върнат към него.[95]

Бисмарк обаче не губи от поглед предимствата от облекчаване на военната ситуация чрез оттегляне на Русия и полага усилия да осигури това, като убеждава турците незабавно да предадат Варна. Посланик Ройс се е опитва да осигури евакуацията на Шумла (Шумен) и Варна преди Конгреса; резултатът е сцена между него и Лейърд, в която Лейърд обвинява германеца в пристрастие към Русия.[96]

В първия си разговор с турците на 14-ти Бисмарк казва директно, че те грешат много, ако си въобразяват, че Конгресът се е събрал в интерес на Турция; той ги предупреждава да не си въобразяват, че провала на Конгреса може да спаси султана от бедствието. Договорът от Сан Стефано, го е запазил като независим суверен и условията му могат да бъдат променени в Берлин; но ако Конгресът се провали, ще последва война и той е сигурен, че тя ще завърши с гибелта на Турция.[97]

След тези заплашителни думи той прави официално посещение вечерта на 15-ти и им казва, че Варна е безвъзвратно загубена за Турция и че всички усилия за нейното спасяване ще останат безплодни, но от друга страна, евакуацията ѝ вероятно ще осигури по-ранното изтегляне и на руската армия. След като говори с този тон в продължение на един час, той убеждава Каратеодори, че незабавната евакуация е дипломатически майсторски ход, който, като поставя Варна в ръцете на Бисмарк, и улеснява сдобряването между Русия и Турция под погледа на Германия, което ще помогне значително на Турция в покъсните заседания.

Турците обаче са обвързани от инструкциите си да положат всички усилия, за да спасят Варна, и смятат, че подобен смел ход е напълно извън техните правомощия; следователно могат само да отнесат въпроса до своето правителство, което не бърза да отговори. На следващия ден Шувалов също се среща с турските делегати, но те отново не обещават нищо повече от очакване отговора на своето правителство и затова всяка надежда за осигуряване на отстъпки в замя-

[95] „Германия, чиято благосклонност към Русия не подлежи на съмнение, не защитава обаче онези клаузи от Договора от Сан Стефано, които се оспорват пряко от Англия и Австрия и чието изменение ние самите желаем.“ Вадингтон до Дефор, 18 юни, DDF ii, no. 317. Каратеодори, стр. 87.

[96] Рашдау, стр. 204–205.

[97] Каратеодори, стр. 76–77. Хоенлое, II, 210.

на на бърза евакуация трябва да бъде изоставена; освен това, както тревожно осъзнават, те са поздразнили „ужасния“ канцлер.[98]

Всичко, което могат да направят, е да информират Биконсфилд, че турското правителство е готово да прави жертви в посока София, се надяват, че руснаците могат да бъдат убедени да вземат София в замяна на Варна. Биконсфилд харесва това решение.[99]

Междувременно Бисмарк е разтревожен, че Биконсфилд отново ще повдигне въпроса за руското оттегляне и на 16-ти изготвя предложение по темата, което Хохенлое да внесе пред Конгреса, ако възникне необходимост. В него се предлага едновременна евакуация на Шумла (Шувен) и Варна от турските войски и на района между Константинопол и Адрианопол от руснаците, и се изразява увереност, че ако това може да бъде уредено, Великобритания и Русия няма да срещнат затруднения за оттеглянето на британския флот.[100]

През тези три дни решението на другите български проблеми също не постига особен напредък. Руснаците и британците вече са единодушни относно Стара планина като гранична линия и относно необходимостта от адекватни гаранции за населението на юг от планината; но британците не искат да жертват стратегическите интереси на султана, като се съгласят с руското искане за недопускане на турските войски от южната провинция.

Биконсфилд в частно писмо нарича предложението „чудовищно и груба обида за Англия“ и е „искрено възмутен“ от него.[101] На 13-ти Бисмарк предполага, че трудността може да бъде преодоляна, ако султанът използва християнски войски в южната провинция: „възхитителна идея“, както пише Солсбъри ден-два по-късно, „само че той няма никакви“.[102]

Това предложение по-късно е променено на такова, включващо общото създаване във всички европейски провинции на Турция на милиции със сходни вероизповедания с провинцията, която охраняват. Но на 19-ти Солсбъри отбелязва за това предложение, че „в крайна сметка е изоставено като незадоволително за всички заинтересовани държави“.[103]

Междувременно руснаците продължават да се противопоставят на използването на мюсюлмански войски, а Биконсфилд запазва надменното си и безкомпромисно отношение, което по-скоро тревожи Солсбъри, който се страхува, че неговият началник, в чието съзнание различните споразумения преди Конгреса изглежда не са му направили много дълбоко впечатление, ще се опита да направи неочакван обрат с катастрофални резултати. На сутринта след първото заседание Биконсфилд в дълъг разговор „говори гръм и трясък“ на Шувалов за руското предложение и нито той, нито Солсбъри искат да се вслушат в каквито и да било предложения за капитулация.[104]

---

[98] Каратеодори, стр. 87–89.

[99] *Пак там* , стр. 85.

[100] Радовиц, II, 42–3. Хохенлое, II, 211.

[101] Нищо повече от театрално позиране, на което авторът на романи и голям шантажист Дизраели е майстор. (б. пр.)

[102] Солсбъри до Крос, 13 юни, FO 78/2899, № 3. Солсбъри, II, 281.

[103] Солсбъри до Крос, 19 юни, FO 78/2899, № 15, секретно.

[104] Дизраели, II, 1191.

От руска страна Горчаков съперничи на Биконсфилд в мелодраматично неподчинение. Бисмарк, казва на Хоенлое на 14-ти, че британците са безсрамни и непохватни, и провежда последователни разговори с Биконсфилд и Солсбъри на следващия ден, 15-ти, но за тяхна изненада не прави опит да говори посъщество и ги забавлява с „несвързани, забавни, егоистични“ автобиографични монолози. Одо Ръсел е прав, като предполага, че целта на канцлера е да установи доколко „достъпни“ са двамата; но тъй като е предложил среща, те не правят опит да започнат каквито и да разговори по същество.[105]

До второто заседание не е постигнато споразумение, но периодът на застой не остана без резултат. Освен че демонстрира решителността на британците, той позволява на Конгреса да провери обхвата на англо-австрийското споразумение. Андраши не се възползва, както Бисмарк очаква на 14-ти, от донякъде войнственото отношение на Биконсфилд, за да постигне разбирателство с руснаците. Публикуването на пълния текст на споразумението Солсбъри-Шувалов във вестник „Глоуб“ на 14 юни, с доказателства за отделните англо-руски дискусии, идва в особено неудобен момент и изглежда толкова очевидно в интерес на Русия да хвърли съмнение в съзнанието на Андраши за лоялността на англичаните, че Солсбъри веднага посочва руска отговорност за това.[106]

Андраши също има впечатлението, поради някакво неразбиране на Бойст, че англичаните са го изоставили по черногорския въпрос. Но на практика нито един от тези въпроси не нанася сериозна вреда на разбирателството. Плановете на Андраши вече зреят; Той иска някой да предложи австрийската окупация на Босна и вече е информиран, че руснаците няма да го направят; освен това той иска да улесни приемането на Портата, като подчертава подкрепата, която оказва на политиката ѝ в България. Всичко това сочи необходимостта от разбирателство с Англия, а един навременен и изчерпателен разговор между него и Солсбъри на 14-ти подготвя пътя за цялостна програма за сътрудничество. Формулата на Андраши е, че в провинциите, които остават на Турция, нейната политическа и военна власт трябва да се запази дотолкова, доколкото е съвместимо със сигурността на християните; от друга страна, тя трябва да се съгласи на жертви в онези провинции, които вече не е в състояние да държи. Необходимо е тя да съсредоточи силите си и съответно интересите си, както и тези на Европа, като приеме австрийска окупация на Босна. Солсбъри приема това с желаните от двете правителства последици; той отново обещава подкрепата си за политиката на Андраши в Босна и се обявява в подкрепа на анексирането на областта, включително с градовете Арта и Волос, от Гърция.

---

[105] Солсбъри, II, 283. Дизраели, II, 1191. *Вж* . Хохенлое, II, 210.

[106] Солсбъри, ii, 282. *Вж* . Коментарът на Швегел: '... в резултат на това англичаните сега трябва да се държат по-твърдо и решително, отколкото го правят в обичайния случай. Англичаните се оказаха в голямо затруднение и спрямо нас. Преди те демонстрираха своята горда, пряма и отворена същност и се държаха така, сякаш подозират двусмислие у нас, а вместо това сега са хванати като лоши момчета, докато крадат сладкиши, и граф Андраши изпъква по-благородно и твърдо от всички останали. Прямият път все пак е най-добрият.“ WSA: Schwegel: *Notizen* , стр. 25. След този епизод Солсбъри е поел цялото шифриране и дешифриране, свързано с преговорите, от своите лични секретари. Артър Джеймс, първи граф на Балфур: *Глави от автобиографията* (Лондон, 1930), стр. 106–107.

Андраши обаче, не е съгласен да улесни гръцката експанзия към Солун, но чувства, че не може да се противопостави на това предложение, дори само защото толкова много прецеденти са създадени от подобно анексиране другаде.[107] За момент унгареца се надява да убеди турците да предложат австрийската окупация; Солсбъри пише на 15-ти, че Андраши настоява „не само турчинът да я отстъпи, но и турчинът да го моли като услуга да я приеме. Горките турци правят гримаса."[108] Те обаче се прикриват зад недостатъчните си инструкции и говорят само за съвместни гарнизони и подобни мерки. Италия и Франция, са готови да приемат австрийската окупация, но също не може да се очаква, че ще я предложат. Интересът на Франция по въпроса е никакъв, а политиката ѝ – резервирана; и въпреки че Андраши е имал „задоволителен" разговор с Корти на 14-ти, от Италия в никакъв случай не може да се очаква да прояви такъв ентусиазъм.

Бисмарк е напълно готов да направи предложението, но Андраши не желае да изглежда зависим от германците.[109]

Съответно той се обръща към Англия и на 16-ти, Солсбъри се съгласява без колебание. Биконсфилд също не се затруднява, въпреки че Вадингтон остава с впечатлението, че той е по-малко склонен да се съгласи на пряка австрийска анексия. Накрая Солсбъри успява да разсее подозренията на Андраши, че британците ще го изоставят заради Черна гора, и така, когато второто заседание се състои на 17-ти, англо-австрийското споразумение е в задоволително работно състояние.[110]

Преди второто заседание Солсбъри е уверен в активната подкрепа на Австрия и знае, че „Франция и Италия са платонически с нас". Късно през нощта на 16-ти Бисмарк го повиквал номинално за да обсъдят реда на процедурата за следващия ден, и се възползва от възможността да се впусне в обсъжданите въпроси между руското и английското правителство. Солсбъри няма причина да променя по някакъв начин отношението си към българския въпрос, но обсъжда подробно вероятните действия на Русия в Черно море и посочва съпротивата, която ще ѝ бъде оказана. Той се възползвал от тази възможност да обяви британската програма по въпроса за Проливите в навечерието на решителните дискусии за България, за да даде още едно доказателство на руснаците за безкомпромисния характер на британското отношение. Ако е така, мярката е съмнителна, тъй като може да раздразни руснаците достатъчно, за да ги подтикне към съпротива. Ситуацията обаче се усложнява от шовинистичния изблик в Лондон, последвал публикуването на англо-руската конвенция, и Солсбъри смята за необходимо да изясни на руснаците, че отстъпчивото им отношение

---

[107] В същия ден той получи задоволителни уверения от Вадингтон и Корти. Андраши до императора, 15 юни, WSA, телеграма (18:00). „По отношение на Босна лорд Солсбъри ще ни подкрепи, г-н Вадингтон няма да възрази, както и граф Корти, с когото проведох ползотворен разговор."

[108] Солсбъри, II, 281.

[109] „Очевидният успех на нашата политика ще се възприеме като благосклонност от Германия, като резултат, за който трябва да благодарим на президентските правомощия (на Бисмарк)." Андраши до императора, 25 юни, WSA Bericht.

[110] Вадингтон до Дефор, 18 юни, DDF II, № 317. Солсбъри, II, 282.

по българския въпрос не е задължително да бъде последвано от британски отстъпки в Черно море. Всъщност той казва на Бисмарк, че ако Русия настоява за анексиране на Батуми, Англия няма да влезе във война, но в бъдеще ще откаже да признае затварянето на Проливите.[111]

На второто заседание Солсбъри предлага гръцките представители да участват в обсъжданията на Конгреса или поне да участват във всички заседания, свързани с интересите на Гърция; аргументът му, че славяните в Османската империя „имат за свой защитник в тази зала, от мощна военна нация", но че гърците нямат за свой представител нация от същия произход, не е приет с особен ентусиазъм и дискусията е отложена за следващото заседание. След това срещата преминава към същинската работа на деня – обсъждането на член VI от Санстефанския договор.

Солсбъри отбеляза, че ефектът от договора е да постави Турция в зависимост от Русия и задължението на Конгреса е да върне на Турция независимостта, прави две предложения:

(1) България да бъде автономно трибутарно княжество, ограничено до северните склонове на Балкана.

(2) Провинция Румелия и всички останали турски територии на юг от Балкана да бъдат под пряката политическа и военна власт на султана, като се предоставят достатъчни гаранции за защита на благосъстоянието на населението.

В отговор Шувалов заявява, че Русия е дошла в Конгреса, за да хармонизира Санстефанския договор с общите интереси на Европа, а не да „унищожи" резултатите от война, в която е дала много жертви; и подчертава достойнствата на някои алтернативни решения, като например предложението на Константинополската конференция България да бъде разделена по надлъжна линия. Бисмарк надлежно предлага въпросът да бъде обсъден в частни срещи между руските и английските пълномощници и единственият неочакван инцидент е искането на Андраши, Австрия да бъде включена в дискусиите. Той ясно заявява, че се придържа към английските предложения относно границите, които са от жизненоважно значение за Австрия. Руските пълномощници трябва да приемат, а Шувалов отбеляза, че ако се наложи да му ампутират крак, за него е безразлично дали операцията ще бъде извършена от един хирург или двама.[112]

Първата от частните срещи по българския въпрос се провежда в 12,00 ч. на 18 юни в британското посолство. Русия е представена от Шувалов и Убри, Австрия от Андраши и Хаймерле, а Великобритания от Биконсфилд и Солсбъри. Двете предложения, представени от Солсбъри на Конгреса предния ден, формират основата на дискусията. Срещата продължава четири часа, а Биконсфилд признава по-късно, че това са „почти най-тежките четири часа, които мога да си спомня".[113]

Трудностите щяха да се намалена, ако Шувалов не настоява за първата резолюция. Биконсфилд, откривайки заседанието със „същия решителен тон", с

---

[111] Солсбъри до Крос, 19 юни. FO 78/2899, № 10.

[112] WSA: Schwegel: *Notizen* , стр. 42. Hohenlohe, II, 211–2. Андраши до Орчи, 17 юни, WSA, телеграма (20:48 ч.); Андраши до императора, 18 юни, WSA, Bericht. Солсбъри до Крос, 18 юни, FO 78/2899, № 5, 6. Уодингтън до Дефор, 18 юни, DDF II, № 317. Протокол № 2: A. & P. № 8.

[113] Дизраели, II, 1195.

който е разговарял с Шувалов на 14-ти, поставя на преден план общия принцип за предоставяне на Турция на граници на север, които лесно могат да бъдат защитени, и казва, че те могат да бъдат осигурени само от Стара планина. Шувалов отговаря, че Русия е напълно готова да направи отстъпки по въпроса за степента на автономия, която ще бъде предоставена на България, ако бъде приета надлъжната гранична линия, избрана от европейските сили на Константинополската конференция; и иска обяснение на основанията, които дори сега, след като западната граница на България е толкова значително отместена, се изтъкват срещу нея. Но Биконсфилд, след като подчерта предимствата на по-ясно определените граници, настоява за приемането на граница по билото на Балкана и Шувалов, с последна демонстрация на нежелание, се съгласява. Това е, както отбеляза по-късно Андраши, Scheingefecht (театрална битка), тъй като този въпрос вече е уреден между Русия и Англия.

Дискусията по втората резолюция е много по-сериозна и накрая Шувалов решава, че правомощията му не са достатъчни, за да вземе решение, и трябва да отнесе австрийските и британските искания до императора. Той се съпротивлява енергично на почти всяка точка от програмата на опонентите си. Британците и австрийците твърдят, че „линията на Балкана“ минава северно от Пирот и София, но когато Шувалов иска Софийският санджак да бъде включен в новата българска държава, Биконсфилд отговаря, че това може да се обмисли, ако Русия направи в замяна някаква контраотстъпка като връщането на Варна на Турция. Шувалов обаче е принуден да заяви, че подобно предложение няма да има никакъв шанс да бъде прието в Санкт Петербург. След това Андраши се намесва в дискусията и казва, че предпочита Варна да се върне обратно, предлага на Шувалов алтернативна отстъпка, а именно Деспот Даг да стане източната граница на Македония, като по този начин се откъснат басейните на Места (Карусу) и Струма от южната провинция и се върне предимно мюсюлманското население под пълния суверенитет на Портата. Британските пълномощници най-накрая се съгласяват, донякъде нерешително, да оставят избора между тези две алтернативи на Русия и Шувалов съответно ще приемат предложенията им ad referendum.

По този начин британците са подведени да дадат повече, отколкото е необходимо. Няколко години по-късно Шувалов казва на приятел, че руското правителство е възнамерявало да остави Софийския санджак на Източна Румелия, но е решил да получи и него, както и Варна. Австрийците искат „някое място, за което не ни пука“; когато му е позволено да избира, Шувалов естествено избира второто.[114]

---

[114] Версията на Шувалов е дадена в „П. А. Шувалов о Берлинском конгресе 1878 г.“ (*Красный архив*, 1933 г.), превод на меморандума на Шувалов (оригинално написан на френски). *Вж*. неговите забележки в J. F. Baddeley: *Russia in the 'Eighties* (Лондон, 1921 г.), стр. 304–5. „Измамих Солсбъри на една от предварителните срещи. Възнамерявах да получа Софийския санджак за България, за моя сметка, въпреки че намерението беше да го оставим на Източна Румелия.“ Солсбъри до Крос: „На частна среща на трите сили се придържахме към мнението, че линията на Балканите, в правилния смисъл на думата, минава на север от Пирот и София.“ Ние обаче предложихме да дадем на България басейна, съответстващ общо на Софийския санджак, в замяна на Варна и настоявахме силно за включването на това пристанище в Румелия“ (18 юни, FO 78/2899, № 13).

След това пълномощниците се насочват към разглеждането на проблема за подобряване условията в автономната българска провинция, която ще бъде създадена на юг от Балканите. Това поражда преди всичко спор за името на провинцията; англичаните и австрийците настояваха, че „Южна България“ трябва да отпадне и предлагат термина „Източна Румелия“. Въпросът не е окончателно решен и руснаците, приемайки англо-австрийското предложение ad referendum, ясно показват, че въпросът за името вероятно ще създаде трудности. Истинската борба възниква около настояването на британците и австрийците за необходимостта от неограничено право на гарнизон за Портата в провинцията, за укрепване на Балканската линия по цялата ѝ дължина и за укрепване на морското крайбрежие на Румелия. Шувалов посочва, че вълненията сред местното население се дължат на отношението на турските войски, чиято липса на дисциплина и склонност към ексцесии той рисува в мрачни цветове; възможността за подобни проблеми ще бъде създадена и увековечена от наличието на гарнизони; Офицерите ще да бъдат назначавани от султана и ще со категорични поддръжници на неговата власт.

Австрийците подкрепят британските искания и настояват за отстъпката на правото за гарнизон на Балканите, както и за установяването на подходящи военни пътища; но иначе Андраши се чувства призван да посредничи. Той знае, че личното желание на царя е редовните османски войски да не бъдат допускани отново в Източна Румелия и е разбрал от разкритията на „Глобус“ , че няма да е трудно да убеди британците да отстъпят по този въпрос. В крайна сметка всички мълчаливо се съгласяват, че пълният политически и военен суверенитет на султана трябва да бъде запазен и че това трябва да се счита за нещо естествено, включително правото на предприемане на мерки за поддържане на вътрешния ред.

В тази връзка руснаците се опитват да определят обстоятелствата, при които турското правителство ще има право да изпраща войските, разположени на границата, във вътрешността на провинцията. Андраши се обявява категорично против разпоредбата, направена както в Санстефанския договор, така и в изданието „Глоуб“ , че правото на Портата да изпраща войски трябва да зависи от съгласието или намесата на европейските сили, както и против предложението европейското сътрудничество да бъде уредено за удобство на висшите военни командири. В крайна сметка и двете предложения са отхвърлени и е договорено султанът да упражнява пряката си политическа и военна власт над Източна Румелия при следните условия:

(1) Султанът ще има право да държи войски по сухопътните и морските граници на провинцията и да издига укрепления там.

(2) Редът ще се поддържа във вътрешността на провинцията от опълчението.

(3) Офицерите на опълчението ще бъдат назначавани от султана, който при назначаването им ще се съобразява с религията на населението.

(4) Генерал-губернаторът ще има право да повика османски войски, ако вътрешната или външната сигурност на провинцията е застрашена.

Накрая е направен опит да се определят основните географски принципи, на които трябва да се основават новите граници, и се развива по-нататъшна борба между Андраши и Шувалов за западните граници на България и Източ-

на Румелия, въпреки че всяко решение по този въпрос зависи от приемането на линията на Места-Струма от царя. В крайна сметка различните граници са определени с донякъде неясни термини и е договорено, че по-подробното определяне трябва да бъде оставено на техническа комисия, която да основава решенията си предимно на стратегически и географски съображения.

Западната граница „не трябва да преминава на запад от линия, прокарана от Нови пазар до Рендинския (Орфантски или Струмски) залив, и ще бъде прокарана леко на изток от тази линия под ръководството на експерти, за да се осигури по-естествена граница".[115]

Срещата е от изключителна важност в историята на Конгреса; условията на англо-руското споразумение и всичко, което знаем за състоянието на духа на императора непосредствено преди Конгреса, показват, че приемането на англо-австрийските условия, колкото и строги да са, е практически предрешен резултат. Умението и упоритостта на Шувалов в това трудно ариергардно действие не са били пропилени; енергичното му противопоставяне на всяка атака му позволява да оцени решителността на противниците си и той се доверява на бързата си реакция и майсторството си в детайлите, за да ги убеди в неочаквани отстъпки. В това му помага липсата на пълно съгласие между тях и фактът, че те не са идеално подготвени за този тип преговори.

Няколко дни по-късно Солсбъри пише за Биконсфилд, че „има най-бледа представа какво се случва, разбира всичко накриво, и си представя вечна конспирация". Солсбъри е по-добре информиран, но отделя време за решенията си; „Дори Солсбъри", каза Шувалов по-късно за този етап от преговорите, „показа такава слабост, такова невежество! винаги се опитваше да направи някаква дълбока комбинация, от която никога не произлезе нищо."

Андраши също осъзнаваше недостатъчното си техническо познание; нервният на Хеймерле е практически безполезен и Андраши няма търпение да включи Швегел в дискусиите, но когато предлага да доведе технически експерт на срещите, Шувалов естествено отказва.[116]

Енергичната и последователна подкрепа на Андраши за британците обаче е решаващият фактор в ситуацията. Британците, естествено са облекчени и възхитени от неговата всеотдайна лоялност, а Биконсфилд отбеляза в дневника си „унижението на руснаците от нашето разбирателство с Австрия". Поведението на Андраши може с основание да се обясни с лична лоялност и политическа целесъобразност; по-хладкото отношение е достатъчно, за да запази британската подкрепа, и му позволява да изисква повече от руснаците другаде. На 20-ти той пише на императора, че е подкрепил британската гледна точка толкова решително, че Шувалов и неговите колеги са заявили, че отстъпката по авст-

---

[115] Този разказ за дискусията *à trois* от 18 юни се основава предимно на дългия доклад на Андраши, „Андраши до императора", 20 юни, WSA, Bericht. Основните точки са обобщени в „Солсбъри до Крос", 18 юни, FO 78/2899, № 7, 13.

[116] Baddeley, p. 304. Schwegel цитира забележка на Andrássy към Doczy: „„Трябва да се опитам по някакъв начин да привлека Швегел в преговорите; за мой ужас виждам, че Haymerle не ми помага." WSA: Schwegel: *Notizen* , 20 юни, стр. 23.

рийското изискване зо анклава между Сърбия и Черна гора ще срещне големи трудности в Санкт Петербург.[117]

Царят е толкова разтревожен от поведението на Андраши, и се опасява, че Австрия ще го принуди да влезе във война; на 22-ри той изпраща принц Александър Хесенски, за да предупреди Швайниц за тази опасност.[118]

Още едно закрито заседание на трите сили е насрочено за 20-ти. Техническата комисия, състояща се от по двама представители на всяка от трите сили, започва работа в 9 ч. сутринта на 19-ти в германското външно министерство и заседавайки непрекъснато, завършва доклада си до 18 ч. вечерта; похвална демонстрация на енергия, която не улеснява решаването на основния въпрос, тъй като британският делегат, генерал сър Линторн Симънс, настоява за включването на Варна в Източна Румелия и твърди, че главната Балканска верига продължава в западното си продължение северно от София.[119]

При тези обстоятелства може да се постигне много малък напредък на третото заседание на Конгреса, което се провежда в 14 ч. същия ден; Бисмарк предлага обсъждането на българския въпрос да бъде отложено за 22-ри, а останалата част от заседанието е посветена на по-малко формалния и много безинтересен въпрос за условията, при които на гърците трябва да се явят пред Конгреса. В крайна сметка френското предложение, гръцки представители да бъдат допускани само когато възникне въпросът за определяне на бъдещето на граничните провинции на кралството е прието.[120]

Пълната история на кризата, през която преминава Конгресът на 19 и 20 юни, вероятно никога няма да стане напълно известна, толкова много са незаписаните намеци и частни разговори от всяка страна, на всеки за да демонстрира собствената си решителност или да изпита тази на съперниците си. Бисмарк работи упорито в интерес на Русия, като се стреми през следващата седмица да осигури отстъпки от британската и австрийската страна; британците, ясно заявяват, че няма да отстъпят и са готови да напуснат Конгреса, ако условията им не бъдат приети. След срещата на 18-ти, Биконсфилд провежда дълъг

---

[117] По време на цялата дискусия PP на HM получи най-сърдечната подкрепа от H. Пр. граф Андраши." Солсбъри до Крос, 18 юни, FO 78/2899, бр. 5; *вж* . 19 юни, бр. 17. Disraeli, ii, 1195. „Като цяло, но сега конкретно по въпросите, които тепърва ще бъдат разгледани тук, аз защитавах английската позиция още по-решително, защото Шувалов и неговият кръг все още заявяват, че всяка отстъпка към нас за анклава, разположен между Сърбия и Черна гора, ще срещне големи трудности в Санкт Петербург." Андраши до императора, 20 юни, WSA Bericht. Шувалов до Гирс, 7/19 юни, цитирано от С. Горяйнов, стр. 378.

[118] „Нещата в Конгреса вървят много зле: Андраши почти върви към война." Царят каза: „Ако искат да ме притиснат в ъгъла, да ме поставят между войната и унижението на Русия, моят избор е направен. Принц Бисмарк го държи в ръцете си и т.н. Schweinitz, II, 32. Вж. подобни забележки към принц Александър от Хесен, E.C. Corti: The Downfall of Three Dynasties , стр. 246-247.

[119] WSA Délimitation de la Bulgarie et de la Roumélie, proposée par les délégués de l'AH de la Grande-Bretagne et de la Russie. Берлин, 19 юни 1878 г. (WSA Berliner-Congress: III. 117). Симънс до Солсбъри, 19 юни, FO 78/2909. Sumner, стр. 521–522.

[120] Солсбъри до Крос, 19 юни, FO 78/2899, № 14. Андраши до императора, 19 юни, WSA, телеграма. Протокол № 3: A. & P. № 11.

разговор с Горчаков и той и Солсбъри продължават през целия 19-ти да поддържат „гордото и войнствено“ си поведение.[121]

Австрия, чиято решителна позиция изненадва Конгреса продължава да подкрепя британците. Бловиц, кореспондентът на „Таймс“ , казва на Хохенлое, че за да предотврати отстъпването на Антивари на Черна гора и опасността от провъзгласяване на черногорско-босненско-сръбска държава под ръководството на княз Никола, Андраши може да напусне Конгреса. Поведението на Андраши на срещата „на тримата“ на 18-ти е незабавно одобрено и продължава да бъде подкрепяно от австрийския император, а Бисмарк смята, че вероятно има известна истина в мнението на Бловиц.[122]

Приемът у италианския посланик вечерта на 19-ти засилва напрежението. Шувалов, който вече е решил, че Биконсфилд няма да отстъпи и че Русия трябва да приеме условията му, е в необичайно раздразнително настроение; раздразнението му обаче се дължи на поведението на Горчаков, който, след като е оставил Шувалов да представлява Русия на срещата от предишния ден, заговорничи зад гърба му, обвинявайки посланика за всички отстъпки и се отнася към него като към предател.[123]

Биконсфилд се възползва от вечерята, за да демонстрира отново решителността си. „Седнах до граф Корти“, пише той на кралицата, „знаех, че е любимец на Бисмарк. Казах му поверително и като стар приятел, че гледам на нещата с най-мрачна гледна точка и ако Русия не приеме нашите предложения, съм решил да разпусна Конгреса.“[124]

На следващия ден, 20-ти, в британското посолство се провежда втора среща на трите сили. Шувалов иска отлагане с 24 часа и обяснява, че е изпратил полковник Боголюбов в Санкт Петербург, за да получи инструкции и да даде устни обяснения относно големите искания, отправени от името на Турция. В отговор на въпрос от Биконсфилд той заявява, че възстановяването на пряката военна власт на Турция и свободното навлизане на турските войски в Източна Румелия надхвърлят неговите инструкции. Това изявление предизвика остри думи от Биконсфилд, който заявява, че основата на англо-австрийската политика е, намалената Турция трябва да бъде поддържана с адекватни отбранителни сили, а пълната военна власт на султана в Източна Румелия е съществено условие за това. Шувалов казва, че това е най-строгото искане, което е могло да бъде отправено към Русия, и се оплака от действията на британските членове на техническата комисия, които искат не само балканската гранична линия да следва върховете на планинската верига, но и да се добавят зона с ширина от 5 км. Това, каза той, ще въведе турските военни гарнизони дълбоко в България и

---

[121] Корти: „Бисмарк и Италия“, стр. 462. „Конгресът върви зле; всички са против Русия, освен нас.“ Швайниц: Кореспонденция, 25 юни, p. 137.

[122] Orczy до Andrássy, 22 юни, WSA, тел. № 1681; Андраши до императора, 23 юни, WSA, тел. (16 часа). Меморандумът на Хоенлое от 19 юли относно разговора с Бловиц: M. Müller: *Die Bedeutung des Berliner Kongresses für die deutsch-russischen Beziehungen* (Leipzig, 1927), p. 26, n(35). Виж също Hohenlohe, II, 212.

[123] Радовиц, II, 44.

[124] Дизраели, II, 1195.

ще направи дори малкото, което Русия е спасила от войната, илюзорно и невъзможно за Русия да го приеме.

Андраши смята за разумно на този етап да се опита да успокои раздразнените си колеги; той казва, че дори да е от съществено значение да се осигури стратегическа граница за Турция, самите те не са компетентни да разработят такава граница в детайли и предлага въпросът да бъде оставен на европейска комисия, която да има предвид общата цел за осигуряване на добри стратегически граници за Турция и да направи вододелния басейн основа на своите операции. Руснаците изглеждат доволни от това решение и англичаните се съгласява с готовност, с единствената уговорка, че границата между долината на р. Камчия и морето трябва да бъде определена по принцип от Конгреса, тъй като Балкана се разделят на няколко вериги там. Андраши се възползва от възможността отново да подчертае, позовавайки се на член VI от Санстефанския договор, принципа, че при всички разграничения решенията трябва на първо място да се основават на географски и стратегически съображения и само на етнографски основания, ако не може да се намери друга основа за решение; и тъй като руснаците и британците са съгласни, той смята, че този принцип отсега нататък може да се счита за окончателно установен. Няма много обсъждания за другите граници; Руснаците обаче се съгласяват с австрийската гранична линия в долината на Вардар, евентуалното отстъпване на Пирот и Трън на Сърбия и запазването на Мустафа паша от Турция. Не може да се постигне споразумение по въпроса за морската граница на Източна Румелия.[125]

Истинското значение на срещата се състои в изричните уверения към Шувалов, че не се очаква промяна на австро-британските условия. Биконсфилд, повдигнат от щастливата си убеденост във върховната правота на политиката си и от откритието, че изключителната жега е излекувала напълно подаграта му, запази непоколебимото си отношение през цялото време[126]; Той отказа да се впуска в други теми за обсъждане, освен тези, произтичащи от член VI, въпреки че Андраши е л готов да повдигне други въпроси, като например въпроса за продължителността на руската окупация. Унгарецът е доволен от поведението на британците; той забелязва, че Шувалов е напълно сломен, Биконсфилд налага пробив, и вярва че на следващия ден руснаците ще направят допълнителни отстъпки. Швегел, който е държан в течение на всеки детайл от тези дискусии, заварва Андраши след срещата в много добро настроение и пълен с надежда.[127] Отношението на Биконсфилд показва същата увереност в евентуалната капитулация на руснаците, въпреки че Солсбъри е много по-малко оптимистичен.[128]

Битката продължава на 21-ви; Шувалов се държи колкото можеше по-дълго и както предишния ден, продължава, лично или чрез германците, да предлага отстъпки, които Биконсфилд упорито отказва да направи. Монтагю Кори описва много години по-късно драматичен но неточен разказ за събитията на

[125] Андраши до императора, 20 юни, WSA, Bericht. Солсбъри до Крос, 21 юни, FO 78/2899, № 24; 21 юни, телеграма. Дизраели, II, 1195.

[126] Дизраели, II, 1196.

[127] WSA: Schwegel: *Notizen* , p. 24.

[128] Дизраели, II, 1196; Солсбъри, II, 283.

този етап; до началника на гарата в Кьолн е изпратена телеграма, с която се поръча специален влак, и този намек, че Биконсфилд се готви да се прибере у дома, е надлежно предаден на Бисмарк. Германският канцлер, разбира се, е получил твърде много намеци за решимостта на Биконсфилд да се нуждае от този зрелищен финал и едва ли само този инцидент е бил необходим, за да го убеди, че руснаците нямат избор, между капитулация и разпускане на Конгреса. През сутринта той отива да види Сен-Валие и предлага върховни усилия от страна на Германия, Франция и Италия като последен опит за помирение; по-късно той прави същото предложение на Лоне.[129]

Всъщност няма нужда да се определя конкретно време или инцидент като единствен повод за руското решение. Третата среща на трите сили е насрочена за вечерта на 21-ви и след като през деня разбира, че британските условия ще трябва да бъдат приети, Шувалов обявява решението на своето правителство на тази среща. Въпреки твърдението на Кори за противното, Боголюбов наистина отива в Санкт Петербург; забавянето в приемането на британския ултиматум се дължи на решимостта да се запазят въпросите отворени и да се оказва натиск върху британците и австрийците до последния момент, а не на отказ на царското съгласие, въпреки че Шувалов несъмнено внимава да осигури официалното разрешение на царя за отстъпките, които най-накрая са направени.[130]

На срещата на трите сили след вечеря на 21-ви, руските пълномощници най-накрая обявяват, че са получили отговор от Санкт Петербург, с който се приема линията на Балкана като южна граница на Българското княжество и се съгласява долините на Места и Струма да бъдат оставени в Македония, при условие че София и Варна бъдат включени в България. Австро-британските предложения относно военната окупация на границите на Източна Румелия също бяха приети, но с две уговорки:

(1) Турците да обявят какви крепости възнамеряват да заемат и колко войска ще използват за целта.

(2) Конгресът да обяви, че губернаторът не трябва да призовава турските войски във вътрешността на Източна Румелия, освен ако вътрешната или външната сигурност на провинцията е сериозно застрашена.

---

[129] DDF II, стр. 337. Радовиц заявява, че след като е преговарял цял ден, Бисмарк най-накрая успява да постигне по-отстъпчиво отношение от страна на Биконсфилд (Радовиц, II, 45), след което мнението му за Биконсфилд се подобрило (стр. 46). Няма доказателства, че Биконсфилд се е отказал от която и да е точка от програмата си.

[130] Съмнър, стр. 522. Радовиц, II, 45, критикува Кори. Разказът на Кори е даден в А. Н. Къмингс: „Тайната история на Берлинския договор“ (*Nineteenth Century Review* , юли 1905 г.), стр. 86, 88. *Вж* . разказа на Биконсфилд, *„Писмата на кралица Виктория“* (втора серия), 20 юли, I, 630. Биконсфилд пише до Тентърдън на 2 юли: „Това е пълна измислица, въпреки че е посочено в много от документите и е прието от всички, че Санкт Петербург е изпратил ултиматум в отговор на нашия собствен и е изискал притежаването на София като *задължително условие* . Санкт Петербург не е изпратил никакъв ултиматум, а само две скромни предложения“ (Документи на Тентърдън, FO 363/1, 2 юли). Основното безпокойство на царя е, че Австрия може да принуди Русия да започне война (Швайниц, II, 32); по време на кризата около българските клаузи, Гирс е постоянно с царя в Царское село и силно подкрепя мирната политика (*пак там* , стр. 330). *Вж* . Ада фон Ердман: *Николай Карлович Гирс* (Тилзит, 1935), стр. 4–5.

Солсбъри, който очевидно смята отстъпката на Места-Струма за много неадекватна компенсация за предаването на София и Варна, протестира, но не можел да отрече, че на руснаците е предоставен избор. Според по-късния разказ на Шувалов „нямало какво повече да се каже и България получи София, изцяло чрез мен; защото в Санкт Петербург дори не възнамеряваха да я претендират".

Британската тактика е погрешна поради неспособността им да постигнат пълно разбирателство с Андраши. Те му позволяват да прокара предложението си за района на Места-Струма и не успяват да решат дали искат София да се третира като задължително условие; а Шувалов, който „никога не пропуска нищо", се възползва от това разминаване на първата среща на 18-ти и като приема избора ad referendum, и взема решението от ръцете им.

Четиридневното забавяне, през което Санкт Петербург обмисля условията, създава подходяща атмосфера на криза, която прави отхвърлянето на окончателния избор на Шувалов много по-сериозен въпрос. Солсбъри обаче прави резерва по случая с Ихтиман, въпрос от голямо военно значение, който той желаеше да включи в Източна Румелия. Противниците на Шувалов изобщо не харесват двете му резерви; Биконсфилд обявява, че се нуждае от време за разглеждане и иска писмено изложение на руските точки. Шувалов изразява изненада от това колебание, но се съгласява и каза, че Русия е признала същността на всички английски предложения и иска само някои изменения по отношение на формата. Той продължава с меланхоличен тон да разказва всички отстъпки, които тя е направила, но всичко това не прави впечатление на опонентите му и е решено просто да се отложи дискусията до следващата сутрин, когато ще се проведе ново заседание преди четвъртото заседание на Конгреса.[131]

Тази частна среща на 21-ви несъмнено е повратната точка в историята на Конгреса, въпреки че не поставя края на дискусиите по българския въпрос. Въпреки двете резерви, Биконсфилд не изпитва никакви опасения за позицията си. По-рано вечерта той с радост приема покана за вечеря с Бисмарк, отменяйки покана в британското посолство за целта; и след това води час и половина разговор, в който отново е обсъдено значението на британския ултиматум. Бисмарк „беше убеден, че ултиматумът не е фалшив, и преди да си легна, имах удовлетворението да знам, че Русия се е предала."[132]

На следващата сутрин, 22 юни, в 10,30 ч., той телеграфира новината на кралицата.[133] На срещата на трите сили по-късно същата сутрин не е постигнат напредък. Биконсфилд обявява първата от двете руски резерви за недопустима;

---

[131] Андраши до императора, 22 юни, WSA, Bericht, Geheim. Солсбъри до Крос, 21 юни, FO 78/2899, № 24. Бадели, стр. 305.

[132] Редът на събитията не е лесен за следване. Забележката на Дизраели (II, 1196), „преди да си легна" и т.н., очевидно се отнася до срещата *à trois* . Швегел: „Днес няма да има заседание на Конгреса, но тази вечер след вечеря ще се проведе поверителна среща между нашите, руския и английския пълномощници." (WSA: Schwegel: *Notizen* , стр. 24). Солсбъри твърди, че срещата се е състояла в 17 часа, но това изглежда невъзможно. (S. to Cross, 21 юни, FO 78/2899, № 24). Биконсфилд заявява, че Бисмарк се обадил около 5 часа и го поканил на вечеря в 6. (Дизраели, *пак там*).

[133] Дизраели, II, 1196. Солсбъри, II, 286. Биконсфилд до Тентердън, 22 юни, FO 78/2901, телеграма.

Австрийците, както обикновено, подкрепят британската гледна точка, а руските пълномощници най-накрая обявяват намерението си да представят резервите си пред Конгреса като изменения на британските резолюции.[134]

На четвъртото заседание на Конгреса следобед руската капитулация е надлежно официализирана, въпреки че от съображения за чувствата на Шувалов, е запазен видът на компромис с взаимна отстъпка. Но всички разбират, че истинската криза е приключила. „Изглежда, че проблемите ни с България са приключили“, пише Солсбъри на жена си след заседанието. „Руснаците отстъпиха по всички съществени въпроси.“

Биконсфилд се радва и го смята за личен триумф; Бисмарк отбеляза събитието, като обръсна брадата си, а Горчаков остава в апартамента си.[135]

Солсбъри открива заседанието, като предлага двете резолюции, които е представил на второто заседание, като основа за изменения в член VI от договора от Сан Стефано, и посочва точките, по които силите са договорени в частните им дискусии. Западната граница на Източна Румелия все още предстои да бъде определена; южната граница той я описва, с изключение на две точки, докосващи Черно море, които все още предстоят да бъдат решени. Шувалов приема предложенията на Солсбъри и след дискусия двете резолюции са приети, а след това бяха представени и приети и предложенията от частните заседания. Руснаците изразяват възраженията си, и запазват правото да предложат тези възражения под формата на изменения на следващото заседание на 24-ти. След това предложенията им са предадени на Вадингтон, номинално за да бъдат преведени на добър френски език, но всъщност, както отбелязва Солсбъри, за да бъдат сведени до приемлива форма.[136]

Това е нещастен ден за турците. На сутринта им е казано, че нищо не е уредено и те научават само, че е постигнато споразумение, час преди следобедната сесия. Не не са информирани за подробностите до обявяването на Солсбъри пред Конгреса, който прочита изявлението си толкова бързо, че те не са сигурни дали са схванали всички подробности.

Разпоредбата, че всички важни предложения трябва да бъдат отпечатани и разпространени преди заседанията, е игнорирана. Дори дискретният език на протоколите ясно показва, че Бисмарк се е отнесъл с тях грубо, а разказът на Каратеодори добавя подробности, които показват поведението на канцлера още по-ясно. Когато Бисмарк го попита за мнението му, Каратеодори естествено увърта, че не е имал време да разгледа предложенията и иска поне да му бъде дадена по-точна информация за предложенията, които са прочетени толкова бързо. Бисмарк веднага отговаря, че ако Каратеодори има нещо да каже, трябва да го направи веднага, но няма да му бъде позволено да прави възражения; Подобно отношение ще провокира намерението на турските пълномощ-

---

[134] Солсбъри до Крос, 22 юни, FO 78/2899, № 29. По-пълно описание в: Андраши до императора, 23 юни, WSA, Bericht.

[135] Солсбъри, II, 286.

[136] „Принц Бисмарк решително подкрепи руските поправки.“ Л. Рашдау (ред.): „Конференцията на посланиците в Константинопол и руско-турската война (1877–1878). От литературното наследство на заместник-държавния секретар д-р Буш. III. Берлинският конгрес (1878)“ (Deutsche Rundschau , декември 1909: цитиран по-долу като Busch), стр. 374.

ници да възпрепятстват работата на Конгреса. „Не го толерирам и ако турските пълномощници настояват, им го заявявам, и съм готов да дам практическо доказателство за това, което мисля." Турците стоически преглъщат обидата и се ограничават до няколко общи изявления, с които слагат край на инцидента. „Бисмарк се обръсна, и сега седи безмилостно върху турците", пише Солсбъри след заседанието.[137]

Трудните части от българското обсъждание са завършени през следващите четири дни, въпреки че остават да бъдат разгледани значителен брой важни, но сравнително непротиворечиви въпроси. След решителното заседание на 22-ри двата основни въпроса, които остават нерешени, са проектът на Вадингтон и руската евакуация. Вадингтон има свои собствени възгледи по българския въпрос и не се ограничава изцяло до изготвяне на проект; той е нетърпелив да постигне успех в работата по посредничество, която му е поверена, и същевременно желае да подкрепи австро-британската програма, която одобрява. Той желае да запази, доколкото обстоятелствата позволяват, френските традиции на доброжелателност към Османската империя и няма нищо против да види възстановена властта на султана в Източна Румелия. Дори желае по-широк турски контрол над Източна Румелия, отколкото британците постигат, защото казва на Хоехнлое, че разделянето на България на две различно организирани провинции носи със себе си зародиш на по-нататъшни усложнения и е по-добре северната провинция да стане абсолютно независима, а Източна Румелия да се остави изцяло на турците.[138]

Съответно той се съгласява с британските възражения срещу предложенията, съдържащи се в двете руски резолюции, а проектът му за изменения е в съответствие с желанията на британците и австрийците. Също добавя предложението на Мехемед Али, че местна жандармерия, подпомагана от милицията, трябва да бъде основно отговорна за вътрешния ред. Солсбъри приема това, но възразява срещу предложението да се уведомят представителите на силите, ако се наложи изпращане на войски в провинцията. Вадингтон и Солсбъри постигат споразумение едва на 24-ти, но руснаците все още не са консултирани, не е било възможно въпросът да се отнесен пред Конгреса на този ден.[139]

Евакуацията на руските войски от полуострова е проблем, който тревожи Солсбъри далеч по-малко отколкото Андраши; през предходния април той обещава да подкрепи австрийските искания, но не смята въпроса за първостепенен по важност.[140]

Но Андраши се тревожи от двугодишния мандат, вярвайки, че той лесно ще се превърне в постоянна окупация, и твърди, че 6 месеца, с допълнителен интервал от 3 месеца за преминаване през Румъния, са напълно достатъчни за ус-

---

[137] Бисмарк „заяви, че не е в техен интерес да забавят работата на Конгреса и да създават затруднения". Моüу, стр. 120. Hanotaux, iv, 357. Carathéodory, стр. 96–7. Солсбъри, *цит.с.* Солсбъри до Крос, 22 юни, FO 78/2899, бр. 27 (записва телеграма № 7); 22 юни, бр. 28. Протокол No. 14: A. & P. no. 25.

[138] Hohenlohe, II, 213. Schweinitz: *Briefwechsel* , p. 137.

[139] Уодингтън до Дефор, 26 юни, DDF II, № 320. Солсбъри до Крос, 24 юни, FO 78/2899, № 37. Андраши до Орчи, 24 юни, WSA, телеграма. Уодингтън, стр. 470–471.

[140] Солсбъри, II, 249.

тановяването на новата администрация. В разговор със Солсбъри на 22-ри той признава, че може да се наложи военна сила за поддържане на реда за по-дълъг период, но не може да се съгласи руската окупация да бъде удължена за тази цел и иска смесена армия, състояща се от контингенти от която и да е от подписалите споразумението сили, които са склонни да ги изпратят. Солсбъри не само изразява пълното си съгласие с Андраши за продължителността на окупацията, но и предлага австрийска окупация, ако трябва да се поддържа реда; „В случай че се наложи външна намеса, смятам, че никоя сила не може да окупира страната с такова общо съгласие на Европа, както Австро-Унгария; и правителството на Нейно Величество гледа на влизането на австрийските войски с пълно доверие."

Солсбъри отправя това любопитно предложение, предполагайки, че Андраши веднага ще откаже, а унгарецът казва, че не е доволен тази задача да бъде оставена само на Австрия, защото ще породи недоразумения. Той повтаря собственото си предложение и казва, че няма да настоява британското правителство за контингент, по-голям от 2 – 3 000 души, като разходите ще бъдат платени от окупираната провинция; той желае присъствието на британското знаме. Солсбъри смята, че е малко вероятно неговото правителство да възрази.[141]

Въпросът за руската евакуация е решен на петото заседание (на 24-ти). Андраши предлага ограничаване на руската окупация на България до 6 месеца, допълнителен период от 2-3 месеца за преминаване на руските войски през Румъния и смесена окупация от контингенти, предоставени от великите сили, ако присъствието на чуждестранни спомагателни войски в България се счита за необходимо. Шувалов повдига сериозни възражения срещу всяко от тези предложения; той посочва, че не се прави разлика между България и Източна Румелия, което Андраши трябва да признае, че е резултат от лошо изготвяне на предложението се; той прави скица на постигнатия напредък по организацията на управлението в България и Източна Румелия и твърди, че присъствието на чуждестранни войски е по-важно в България, защото в Източна Румелия губернаторът ще има право да извиква турски войски, за да поддържа реда; и накрая привежда различни аргументи, подчертаващи опасностите от смесена окупация. Бисмарк, без да изчака да чуе аргументите на другите пълномощници, каза, че споделя възгледите на Шувалов и заявява, че ще се радва, ако забележките му бъдат приети от Конгреса. В крайна сметка е договорен срок от 9 месеца за окупацията на България и Източна Румелия и 12 месеца за изтегляне от Румъния. Андраши се ангажира да не настоява за смесената окупация, докато има други планове.[142]

Нерешените въпроси по българското споразумение са бързо решени на две допълнителни заседания на 25-ти и 26-ти. Поправките на Вадингтон са предложени на 25-ти и е договорено турците да окупират границите на Източна Румелия с редовна армия; да не остават във вътрешността, освен ако не бъдат официално призовани от губернатора; и ако се извърши окупация в мирно време, войниците не трябва да бъдат настанявани сред селищата на местното

[141] Солсбъри до Крос, 22 юни, FO 78/2899, № 26.

[142] Андраши до императора, 25 юни, WSA, Bericht. Протокол № 5: A. & P. № 18.

население. Шувалов беше приема тези предложения и се отказва от двете си искания, но иска да осигури договорените споразумения да бъдат под надзора на Европейска комисия. Това искане обаче не среща подкрепа на заседанието и е изоставено.

На това заседание е договорено също, че съществуващите договори, отнасящи се до търговията, корабоплаването и транзитните мита, трябва да бъдат запазени в България. Предложението на Андраши за замяна на настоящата военна администрация на Източна Румелия с временното правителство на Европейската комисия е отнесено до частна среща на трите сили, към която Италия е „добавена, за да се гарантира честната игра".[143]

Частната среща се провежда на 26-ти, след което седмата сесия разглежда неуредените подробности. Предложеният руски комисар в Източна Румелия трябва да бъде заменен от европейска комисия, докато в България той трябва да бъде контролиран от комисията от консули, които в случай на различно мнение ще имат правомощия да обжалват пред посланиците в Константинопол. Предвидено е, че при определяне на данъка, който България ще плаща, трябва да се вземе предвид каква част от държавния дълг може да бъде приписана на княжеството и всички съществуващи крепости на неговата територия трябва да бъдат разрушени.[144]

Заседанията на 26-ти са оживени от повторната поява на Горчаков, който поради „болест" отсъства от трите предишни заседания, когато се разглеждат най-важните части от българския въпрос. Отсъствието му се обяснява с интригата му да злепостави Шувалов с отговорността за българското уреждане, но в негова защита може да се каже, че лошото му здраве не е само предполагаемо. Жомини казва на Швегел на 13-ти, след първото заседание, че Горчаков е изтощен, здравето му се влошава и пътуването до Берлин и конгреса ще бъде смъртоносният му час.[145] При тези обстоятелства жизнеността му е по-изненадваща от бездействието му, а Биконсфилд, дори да признава, че е останал настрана след „балканската победа" от огорчение, също пише, че иначе „рядко отсъства и никога не спира да говори". Той със сигурност не получава никаква помощ от Бисмарк, който казва с ирония: „Горчаков смята, че е създаден за велик парламентарен дебат. Това е нашето нещастие."[146]

Германският канцлер остава формално учтив и същевременно небрежно невнимателен към желанието на Горчаков за малките любезности, които позицията му на „доайен на великите европейски дипломати" сякаш изисква; когато например на третото заседание на 19-ти той става, за да произнесе първата си голяма реч, Бисмарк настоява да изчака, докато Каратеодори говори, след което Горчаков хвърля очилата и документите си с такова раздразнение, че те

---

[143] Андраши до императора, 25 юни, WSA, телеграма (20,30 ч.).

[144] Солсбъри до Крос, 26 юни, FO 78/2899, № 40, тайно. Андраши до императора, 26 юни, WSA, Bericht.

[145] А доколко е искрен Жомини (безличен лакей) е под въпрос, очевидно му е наредено така да лъже, от самия Горчаков, който изобщо не е болен, а се преструва на такъв! (б. пр.)

[146] WSA: Schwegel: *Notizen* , стр. 18. Дизраели, II, 1200. „Горчаков не е умрял, а е много жизнерадостен и винаги говори." Биконсфилд до Тентърдън, FO 363/1 (Документи от Тентърдън).

падат от другата страна на масата.[147] В грубостта на Бисмарк има както политика, така и злоба; той е решен да използва позицията си на президент, за да укрепи и насърчи Шувалов в борбите му с първия руски пълномощен представител и да му помогне да осигури за Русия максималните предимства, които могат да се получат след провала на Санстефанския договор.[148]

Трудно е да се избегне заключението, че Горчаков няма собствена политика и е напълно готов да приеме необходимостта от мерките на Шувалов, стига Шувалов да поеме отговорността. Борбата между тях се изостря на 23 юни, когато Горчаков се готви да изпрати телеграма до императора, в която заявява, че е болен и следователно не може да поеме отговорност за събитията на 22-ри.

Телеграмата е спряна едва в последния момент, когато Шувалов заявява, че ако бъде изпратена, ще телеграфира до императора с молба да изпрати друг първи пълномощен представител.[149]

На 26-ти Горчаков произнася реч, изразявайки дълбокото си съжаление, че не е могъл да присъства на последните заседания, когато е обсъждан важният въпрос за България; и след като подчертава жертвите, които Русия е направила в интерес на мира, възкликва: „Русия носи тук лаври и се надявам, че конгресът ще ги превърне в маслинови клонки“ – реплика, с която той е изключително горд. Но той доста хитро се освобождава от отговорност за отстъпките, като добавя, че колегите му на последните две заседания са направили много големи отстъпки поради желанието за мир, което вдъхновява както Русия, така и цяла Европа.[150]

Вълнението и напрежението от последните няколко дни повлияват на настроението на другите делегати и Бисмарк не полага много усилия да скрие чувствата си. Той енергично подкрепяе Шувалов в борбата по по-важните точки от българската програма, но на 25-ти, в резултат на прекомерната жега, е изморен и искрено раздразнен от ненужната продължителност на по-късните дискусии. Той мърмори особено на Солсбъри и се оплаква, че здравословното му състояние не му позволява да участва в толкова чести срещи.[151]

Като допълнително средство за ускоряване на работата, той предлага на 26-ти всяка сила да представи по един делегат в комитета, натоварен да изготви, в съответствие с резолюциите на Конгреса, клаузите на новия договор. Това

---

[147] Каратеодори, стр. 118–9. Швайниц, II, 34. Мои, стр. 116.

[148] „Що се отнася до принц Бисмарк, той е крайно антитурски настроен, много нервен, иска преди всичко да приключи с въпроса и се намира под личното влияние на граф Шувалов.“ Андраши до императора, 26 юни, WSA, телеграма. Вж. обсъждането на тези лични отношения в Мюлер, стр. 18–20.

[149] Hohenlohe, II, 215. Busch, 24 юни, p. 374.

[150] Radowitz, II, 49. Busch, p. 375. Вж. Каратеодори, стр. 119–120. Моüу казва, Събранието… беше дълбоко развълнувано от това пълно придържане към неотдавнашните решения, които беше взело. Веднага се установи симпатия към Русия…“ Моüу, стр. 123. Има по-критичен разказ в Bülow, iv, 439–440.

[151] Радовиц, стр. 47–8. Андраши до императора, 26 юни, WSA, телеграма. „Канцлерът многократно посочваше отслабените си сили и здраве, които не му позволяват още дълго да носи тежестта на ръководството на конгреса, и това е очевидно от елиминирането на всички спорни индивидуални въпроси.“ Пак там, 26 юни, WSA, доклад. Принц Александър Хесенски вижда Бисмарк на 30 юни: той „страда от болки в корема и говореше трудно поради непрекъснато хълцане“, Корти, Падането на три династии , стр. 247.

предложение е незабавно прието и комитетът, състоящ се от Каратеодори, Деспре, Убри, Хаймерле, Хохенлое, Лоне и Одо Ръсел, с председател Деспре, провежда първото си заседание на 28-ми.[152]

БЪЛГАРИЯ и ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

3. Босна

Българският въпрос е решен по принцип до 26-ти; многобройните подробности относно границите и организацията на двете провинции са разработени в комисии, които се събрат през следващите две седмици. В края на седмото заседание Бисмарк предлага териториалните преразпределения, отнасящи се до Босна, Черна гора, Сърбия и Румъния, да бъдат разгледани следващи по ред и е договорено тези точки да бъдат включени в дневния ред на заседанието на 28-ми. Първите три точки са проблемите, които особено интересуват Андраши.

Въпреки че Конгресът вече има две седмици работа, Андраши все още не е завършил подготовката си. Причината е в турците и той не се притеснява от перспективите за успех на политиката си. Неговите планове, както ги излага в дълго писмо до императора на 25-ти, все още се основават на необходимостта да се успокои общественото мнение в Двойната монархия. Отношението на чуждестранните сили го тревожи по-малко.

Той обяснява решението си да не приеме предложението на Германия да предложи окупацията, като казва, че успехът на австрийската политика ще изглежда като резултат от благоволението на Германия и вътре в монархията ще се затвърди мнението, че цялата му настояща политиката, включително дори противопоставянето ѝ на договора от Сан Стефано, е част от предварително съгласувана игра, играна с Драйкайзербунда, за да се осъществи анексията.

[152] Хохенлое, II, 217. A. & P. № 18 (протоколи № 5, 6 и 7).

„Противопоставянето на Портата, която смята Германия за агент на Русия, също ще бъде по-силно.“ ... Целта ми, особено с оглед на общественото ни мнение, изисква да инсценирам въпроса така, че да изглежда възможно най-малко туркофобски и русофилски.“

Той се стреми да премахне противопоставянето на Турция, и да убеди Англия да поеме инициативата на Конгреса за предложенията па окупацията и казва на императора (оптимистично по отношение на Турция)[153] , че е успял и в двата случая. Но турското противопоставяне изобщо не е премахнато, но Солсбъри и Бисмарк са съгласни с всички схеми на Андраши и той докладва, че и двамата са съгласни Босна, Херцеговина и анклавът между Сърбия и Черна гора, да бъдат окупирани и администрирани от Австрия и „анексирането“ не трябва да се споменава, въпреки, че като идея не бива да се изключва.

Той каза на императора, че причините за това са:

(1) да се избегне трудният и неприятен въпрос дали и как територията трябва да бъде включена в Австрия или Унгария;

(2) по-лесно да се избегне поемането на отговорност за дълговете на двете провинции;

(3) с оглед на общественото мнение в Турция, това улеснява Портата да приеме австрийските действия без протест;

(4) Австрия ще постигне целите си и анексирането ще стане по естествен път с течение на времето и със съгласие на жителите.[154]

Позицията на Турция и Италия остава неопределена до 28 юни. В първите дни на конгреса турските пълномощници правят всичко възможно, за да го убедят да промени плановете си и избягват да се ангажират с каквото и да е. Това отношение е неизбежно, тъй като нямат инструкции, а Портата все още се надява, че ако издържи достатъчно дълго, поне ще си осигури някаква форма на компенсация. Новината, която Портата получава от Берлин, обаче не е много окуражаваща. В периода между първото и второто заседание турските пълномощници съобщават, че не могат да се очаква подкрепа от никоя страна и спешно искат инструкции. Второто заседание, на 17-ти, им дава по-ясна представа за общите тенденции сред силите и на следващия ден те представят по телеграф на Портата план за споразумение с Австрия, основан на предположението, че нищо не може да попречи на австрийска окупация и че е най-разумно да се осигурят най-добрите възможни условия, преди Австрия да реши да игнорира напълно турците. Тази схема включва идеята за нападателен и отбранителен съюз за защита на Румелия и отстъпването на Австрия на определени области, разположени на далматинската граница, при условие че в замяна на Турция бъде позволено да запази поне част от Босна, че придобивките, които ще бъдат направени на Черна гора и Сърбия, ще бъдат силно ограничени и Портата ще запази пълен суверенитет в оставената ѝ територия. В същото време турските пълномощници отново умоляват Портата да изпрати инструкции, тъй като въпросът за Босна можеше да се появи пред Конгреса всеки момент.[155]

---

[153] „Днес вече е ясно, че Турция няма да се противопостави на нашата окупация на Босна и Херцеговина.“ Швегел, WSA: Швегел: Бележки, 25 юни, стр. 28.

[154] Андраши до императора, 25 юни, WSA, Bericht.

[155] Каратеодори, стр. 133–134.

Междувременно Зичи, австрийският посланик в Константинопол, полага всички усилия да убеди Портата да приеме програмата на Андраши и иска турските пълномощници да не се противопоставят на Конгреса за окупацията, която Австрия ще предложи в съгласие с Германия и Англия. Лейърд е инструктиран от Солсбъри да подкрепи исканията на Андраши и по време на заседанието на министерския съвет на 19-ти той провежда среща с великия везир, на която настоява за съгласието на Портата.

След заседанието на съвета Сафвет паша казва на Зичи, че османските пълномощници ще бъдат инструктирани да постигнат споразумение с Андраши и добавя, че Портата се надява, че повдигането на въпроса пред Конгреса може да бъде избегната.[156]

Подробните предложения на Портата, след одобрението на султана, достигат до турските пълномощници в Берлин на 20-ти.[157]

На 19-ти Андраши прави последен опит да убеди Каратеодори, че е в интерес на Турция да приветства австрийската окупация. Той обяснява колко усилено той и британците се борят за осигуряване на балканската граница за Турция и за осигуряване на военни условия, които ще позволят да защитава тази граница, и Турция ще трябва да благодари на застъпничеството на Австрия, ако си върне важните територии във вилаетите Адрианопол и Солун и в тези провинции поддържа виалетския режим без намеса на чуждестранни елементи. Ситуацията в Босна е такава, че австрийското правителство е решено да окупира провинцията и никоя велика сила няма да се противопостави на тази стъпка. Ако Турция го направи, тогава действията на Австрия ще изглеждат като австро-руско разбирателство, което австрийското правителство иска да избегне. Ако, , окупацията се осъществи без такова противопоставяне на Портата или със нейно съгласие, това засилва австро-турското разбирателство, чието значение Портата не може да подцени . Той посочва също, че окупацията ще спаси Портата от опасността от сърбо-черногорско обединение за освобождаване на Босна, което ще насърчи други славянски елементи на полуострова, особено българите, и се опитва да убеди скептичния турчин, че е в интерес на Портата да приветства и подкрепи окупацията. Затова предлага на Портата тайно да посъветва своите мюсюлмански поданици в Босна да поискат австрийска окупация. Каратеодори заблуждава Андраши, че е лично убеден от тези аргументи и ще поиска инструкции да преговаря с Андраши на тази основа.[158]

Инструкциите на Каратеодори пристигат на следващия ден, и се основават отчасти на неговите собствени предложения от 18-ти. Портата признава, че ще трябва да се направи известна отстъпка на територията на Австрия; той трябва да започне, като ѝ предложи малка част от Херцеговина, и е упълномощен да предложи други херцеговински области, но цяла Босна трябва да остане под властта на султана. В замяна Австрия трябва да се съгласи Черна гора да не получава територия от албанска и сръбска страна; териториалната придобивка, която трябваше да се направи на Сърбия, трябва да бъде значително намалена,

---

[156] Zichy до Andrássy, 19 юни, WSA Türkei VI (1880), телеграма №. 536.

[157] Каратеодори, стр. 135. Фурние до Вадингтон, 21 юни, DDF II, № 318.

[158] Андраши до императора, 21 юни, WSA, Bericht.

за да се гарантират напълно турските комуникации с Босна; а територията, оставаща на Турция в Европа, трябваше да остане пряко и абсолютно под властта на Портата.[159] Тези предложения са обсъдени от Андраши и Каратеодори на 21-ви; Андраши отново изразява загрижеността си Портата да не повдига никакви затруднения във връзка с Босна и Херцеговина и заплашва, че в случай на възражения или резерви на Портата, Австрия едностранно ще обяви анексията. След това предупреждение той информира Каратеодори, че Австрия предлага да започне военна окупация на Новипазарския санджак съвместно с турците, и отново оправдава предложенията си, че австрийското сътрудничество защитава Турция от по-нататъшни атаки на Сърбия или Черна гора. Сега Каратеодори представя предложението си Австрия да окупира само Херцеговина, но Андраши го отхвърля като абсолютно неприемливо.

След разговаря той инструктира Зичи да настоява пред Портата за всички аргументи по тюркофилските намерения на Австрия и важността от незабавно упълномощаване на турските пълномощници да приемат австрийските предложения без резерви. Той добавя, че Каратеодори е изключително плах и отхвърля всякаква отговорност, незабавно трябва да му бъдат изпратени точни инструкции.[160] Турските пълномощници съобщават за неуспеха на усилията си на 21-ви, и получават телеграма от Портата на 23-ти, обещаваща нови инструкции, които пристигат едва няколко минути преди осмото заседание на 28-ми.

Междувременно Андраши най-накрая урежда задоволително въпроса за процедурата. Бисмарк първоначално се съгласява да подкрепи предложението на Солсбъри за австрийска окупация, но по-късно предлага Австрия, Германия и Англия да направят предложението съвместно. Андраши смята, че англо-германското предложение ще направи силно благоприятно впечатление на неговото правителство и по някакъв по-неосезаем начин, от голямо политическо значение за Европа като цяло, настоява Солсбъри за това споразумение, казвайки, че комбинацията от Германия и Англия е най-добрата за предстоящите събития. Ако това е замислено като намек, че британците трябва да гледат на сътрудничеството като на стъпка към по-тесни отношения с двете централни сили, Солсбъри не е много впечатлен и след като обмисля въпроса, казва на Андраши на 25-ти, че той и Биконсфилд са на мнение, че Великобритания трябва да направи предложението самостоятелно. Андраши трябва да приеме това и съответно е решено Солсбъри да направи предложението, а германците просто да го подкрепят.[161]

На този етап Андраши също е доволен, че няма опасност от руска опозиция. Но истинските намерения на Русия все още не са ясни и въпреки че споразумението отпреди конгреса за мълчаливо съгласие с окупацията на двете провинции не е отхвърлено, въпросът за анклава между Сърбия и Черна гора е по-трудно решен. Шувалов, както видяхме, предупреждава Андраши след частна-

[159] Каратеодори, стр. 135–136.

[160] Андраши до Зичи, 22 юни, WSA Türkei VI (1880), телеграмма.

[161] Андраши до императора, 25 юни, WSA, Bericht. Послепис: Андраши пише, че английските министри „си запазват правото да използват разработената от нас мотивация по свой начин и да завършат, като заявят, че Портата трябва да приеме жертвата, свързана с тази отстъпка, в интерес на трайния мир.“

та среща на 18-ти, че противопоставянето му на руската политика в България ще доведе до втвърдяване на позицията на Санкт Петербург по отношение на анклава. На руското правителство са му необходими няколко дни, за да вземе решение.[162]

Въпросът всъщност е повод за по-нататъшното несъгласие между Горчаков и Шувалов. Според изявлението му до Андраши, Горчаков е изпратил депеша до Санкт Петербург, с която предлага Русия да създава трудности по отношение на австрийската окупация. Шувалов казва, че е отстранил това навреме, като е писал до Санкт Петербург, че ако Русия подготви някакви неприятности относно анклава, Австрия възнамерява да повдигне в Конгреса въпроса за отношението на Русия към Румъния, което се смята за скандал в цяла Европа. Андраши никога не е заплашвал с нещо подобно, но приема инцидента като пример за мерките, до които Шувалов е принуден, за да осъществи програмата си. Той обаче докладва във Виена на 25-ти, че Шувалов най-накрая е обявил, че Русия по принцип ще се откаже от противопоставянето си на придобиването на анклава, но не бива да се очаква от царя, когато се отказва от толкова голяма част от договора от Сан Стефано, открито да предаде съюзниците си, Сърбия и Черна гора, на обкръжение от Австро-Унгария. Затова Шувалов иска анклавът да не бъде включен в австрийската административна система и в замяна предлага да подпише тайно споразумение, с което Русия ще се задължи да не се противопоставя на окончателно анексиране, нито на Босна, нито на анклава, на по-късна дата. Андраши е склонен да приеме; Това очевидно дава на Австрия всичко, от което се нуждае в момента, и позволява да укрепи контрола си върху окупираната територия, когато сметне за целесъобразно, например след руската евакуация на полуострова.[163]

Очевидно се очакват контраотстъпки, и Шувалов ясно заявява още от самото начало на конгреса, че щедрото уреждане на черногорските граници, особено за Антивари, е основното искане на Русия към Австрия. Андраши изглежда склонен да отстъпи пред повечето руски искания, но среща енергичната съпротива от Швегел, на когото е поверено изработването на всички подробности за сръбските и черногорските споразумения и е решен да предотврати всякакво колебание от страна на своя началник. Вечерта на 27 юни черногорските граници са обсъдени от Шувалов и Швегел, както и от военните експерти на двете сили, но без резултат. „Според мен Андраши отстъпва твърде лесно“, пише Швегел на жена си на 29-ти, „просто той има щедър характер и му е по-лесно да дава, отколкото да взема.“[164]

Съмнително е дали другите делегати в Берлин ще възприемат тази „розова“ гледна точка за характера на Андраши; Неговата демонстрация на щедри наклонности спомага на Русия да мълчи до решителния дебат за Босна на 28-ми, след което той се оставя да бъде убеден от Швегел.

---

[162] Андраши до императора, 21 юни, WSA, Bericht. *Вж* . Orczy до Andrássy, 22 юни, WSA телеграма №. 1681 г.

[163] Андраши до императора, 25 юни, WSA Bericht. Шувалов до Гирс, 7/19 юни, писмо, цитирано от Горяйнов, стр. 379.

[164] WSA: Schwegel: *Notizen* , стр. 29, 31.

Австро-сръбските дискусии постигат малък напредък след разговорите на Ристич с Андраши и Швегел преди Конгреса. Сръбският министър е уверен от самия Шувалов и от някои други пълномощници, че Русия не може да направи нищо за Сърбия и той трябва да осигури възможно най-добрите договорености с Андраши. От Вадингтон той научава, че Бисмарк желае интересите на Австрия да бъдат удовлетворени. Англия е безразлична; италианците са благосклонни, но не са в позиция да се намесят.[165]

В първите дни на Конгреса Ристич не е поканен от Андраши или Швегел да продължи преговорите и смята за най-добре да не поема инициативата сам. Той обаче научава, че на срещата на военните съветници на 19-ти генерал Бобрикове поискал Пирот и Трън за България; на 20-ти той посещава Швегел, който отива с него у Каройи, където опасенията на сръбския министър са твърде ясно разкрити.[166]

На 24-ти той изпраща на Бисмарк меморандум, в който излага претенциите на Сърбия и изисква признаване на нейната независимост, както и граници по реките Дрина и Лим (включително Мали Зворник) на запад, обхващащи Кичево, Ускюб и Егри Паланка на юг, и Трън, Пирот и Видин на изток. След това той упреква Шувалов[167] за противопоставяне на интересите на Сърбия; когато казал, че жителите на Пирот и Трън са българи, той отрича това и предлага въпросът да бъде решен с гласовете на местното население. Това предложение очевидно впечатлява Шувалов; два дни по-късно самият Бобриков казва на Ристич, че желанията на местното население трябва да бъдат взети предвид, въпреки че плебисцитът трябва да бъде контролиран от европейска комисия, след като сръбската армия и администрация бъдат изтеглени.

Междувременно австрийците изпращат барон Хирш при Ристич; Той научава от Хирш, че Швегел е подготвил план, според който Сърбия е принудена да даде на Хирш експлоатацията на всичките си железопътни линии, като същевременно ѝ остави отговорността за изграждането им. Ристич успява да си осигури само няколко минути разговор с Андраши вечерта на 26-ти; той протестира остро срещу неблагоприятните условия, които Сърбия била принудена да приеме „с нож на гърлото си", а Андраши дава като дума „като джентълмен", че дори не е виждал плана на Швегел.[168] 0 Не е постигнат по-нататъшен напредък в австро-сръбските преговори до 28-ми.

До 26 юни Андраши е доволен от отношението на всички сили с изключение на Турция. Не се очаква опозиция от Корти, който е дошъл в Берлин подготвен да приеме австрийската окупация без контрапретенции за компенсации и който вероятно няма да повдигне възражения срещу австрийската политика,

---

[165] Георгевич, стр. 504–505. Миятович, стр. 34–35.

[166] Самодоволният Швегел пише на 20: „Както току-що чух, сръбският министър преживя голямо неудобство вчера у Каройи. Влязъл в кабинета на Каройи, видял карта, помислил си, че е незабелязан, и започнал да си прави бележки от нея. В този момент пристигнал военният аташе, принц Лихтенщайн, и просто грабнал картата от ръката му, след което Ристич, дълбоко засрамен, се измъкнал. Наистина презряна постъпка на този известен южнославянски държавник!"'WSA: Schwegel: *Notizen* , p. 23. Същият инцидент е описан в Пръзибрам, II, 71.

[167] Георгевич, стр. 510–515.

[168] WSA: Schwegel: *Notizen* , 24 юни, стр. 27. Георгевич, стр. 517–521.

освен ако не се окаже адекватно подкрепен от някоя друга сила. Той осъзнава много преди 28-ми, че Германия и Англия подкрепят Андраши; той открива, че Бисмарк изразява изненадата си, че Андраши не изисква незабавно анексиране на Босна, и знае, че британското правителство вече, преди Конгреса, е разубедило Кайроли (италианският премиер) да отправя искане за компенсации за австрийска окупация.[169]

Възгледите на Вадингтон също са добре известни; той през цялото време отказва да насърчава каквито и да е австрийски идеи за анексиране, но е напълно готов да приеме мнението, че австрийската окупация е необходима, като единствено средство за постигане на мир в провинциите, които са толкова дълбоко разстроени.[170]

Андраши приемайма на 25-ти съгласието на Портата като преждевременна и сега, в последния момент, е отправя искания за контраотстъпки, което държи въпроса отворен до последния ден на конгреса. Телеграмите от Константинопол посочват формата, която ще приемат новите искания на султана.

Султанът е провел разговор с един от своите довереници, Х. Зарифи, в 5 ч. сутринта на 26-ти, след което го изпраща при Зичи. Зарифи казва, че положението на султана е много трудно, но не може да се съгласи на австрийската окупация без гаранция и следователно трябва да се поиска от австрийското правителство договор, с който да се ангажира да евакуира Босна след три години. Зичи, естествено отговаря, че това е невъзможно. Австрия няма да подпише отделен договор, когато въпросът в този момент се обсъжда в конгреса. Това предложение очевидно е частно усилие на султана.[171]

Към Зичи е отправено допълнително искане, по обичайните официални канали. Това е, че в замяна на приемането от Портата на австрийско анексиране на цяла Херцеговина и окупация на цяла Босна, Австрия трябва да се ангажира да защитава целостта на територията в Европа, която ще бъде оставена на Турция от Конгреса. Това предложение Зичи също отхвърля. Каратеодори в същия ден получава телеграма от османското външно министерство, в която се казва, че министерският съвет е обсъждал два дни, без да стигне до каквото и да е решение;[172] Той съответно телеграфира за разрешение да направи следната декларация до Конгреса в след предложението за окупация: „Това предложение е в съответствие с духа на висящите преговори между двете правителства, които са по въпроса за подробностите по изпълнението.“[173]

Портата обаче не се съгласява с това[174] и на 27-ми телеграфира, че въпросът ще бъде разгледан отново на следващия ден и трябва да умолява Андраши да не повдига въпроса пред Конгреса до 29-ти.[175] Андраши не дава категоричен отговор на турските пълномощници, но инструктира Зичи да каже на Портата,

---

[169] Корти: „Бисмарк и Италия“, стр. 463. Salisbury to Paget, 21 юни, FO 78/2899, no. 1.
[170] Вадингтон до Дефор, 30 юни, DDF II, стр. 345.
[171] Зичи до Андраши, 26 юни, WSA Türkei VI (1880), телеграма №. 369.
[172] Каратеодори, стр. 138.
[173] Андраши до Зичи, 26 юни, WSA Türkei VI (1880), телеграма.
[174] Зичи до Андраши, 28 юни, WSA там же, телеграма №. 373.
[175] Каратеодори, стр. 139.

че подобно забавяне е изключено, въпреки че турските пълномощници могат, да се въздържат от гласуване.[176]

БОСНА ХЕРЦЕГОВИНА И АНКЛАВА НОВИ ПАЗАР

През целия 27-ми турците са подложени на натиск от много страни; Зичи и Лейърд са активни в Константинопол, а британските, австрийските и германските делегати също толкова в Берлин. В телеграма до Лейърд, инструктираща да окаже натиск върху султана да преразгледа отказа си и да даде съгласие за окупацията, Солсбъри казва, че разчитайки на предварително изразеното съгласие на Портата, Великобритания ще действа с Австрия при нейното продължаване и е получила нейната енергична подкрепа за осигуряване на страната на юг от Балкана за Турция. Сега е невъзможно да се отстъпи и решението на Константинопол ще постави Австрия и Англия срещу султана, едната материално, а другата морално. Солсбъри и Биконсфилд говорят с турците в Берлин в същия дух.[177] Въпреки това вечерта Андраши информира останалите членове на австрийската делегаця, че Каратеодори е заплашил да се оттегли и да провали Конгреса, освен ако не се запази суверенитетът на султана в провинциите.[178]

Смутените турски делегати най-накрая получават две телеграми, съдържащи техните инструкции, малко след 13 ч. следобед на 28-ми. Осмото заседание трябва да започне в 14,30 ч. и пълномощниците вече са събирани. Едната телег-

[176] Андраши до Зичи, 27 юни, WSA Türkei VI (1880), телеграма.
[177] Солсбъри до Лейърд, 27 юни, FO 78/2899, № 7.
[178] Прижибрам, II, 71.

рама инструктира турците да се противопоставят на предложението за австрийска окупация на Босна, ако Андраши настоява да го внесе в Конгреса; втората им инструктирала е да се свържат със Солсбъри и да го помолят да разгледа позицията на Портата.[179]

Последва серия от набързо проведени разговори в залата на Конгреса. Те отиват веднага при Солсбъри и Биконсфилд и след като обясняват инструкциите, молят британските пълномощници да използват влиянието си, за да осигурят отлагане на дебата за един или два дни; но и двамата отказват нетърпеливо, а Биконсфилд сухо им казва, че смята решението на съвета за „fort peu sage" (много неразумно).[180]

От Андраши също трудно може да се очаква да им помогне. Те му казват, че Портата се е посъветвала със светски и религиозни сановници и е решила, че не може да приеме влизането на чуждестранни войски и самата тя е в състояние да проведе реформи. Каратеодори отново настоява за отлагане на дискусиите, за да се даде време за намиране на компромис.

Мехемед Али казва, че Австрия трябва да се задоволи с Херцеговина и също така смята, че отлагането сега е най-добрият вариант. Андраши обаче, след няколко думи с Бисмарк, казва на турците, че не е възможно да се промени дневният ред; той настоява да заявят на заседанието, че не са имали време да проучат инструкциите им. Те отхвърлят и двете предложения.[181]

Като известна компенсация за тези трудности Андраши е успокоен за отношението на Италия. Опитите на турските пълномощници вечерта на 27-ми да постигнат разбирателство с италианците се проваят;[182] А преди заседанието Корти дава на Андраши задоволителни уверения. Той казва, че италианското обществено мнение и позицията му в министерството на Кайроли не му дават право да остане без участие; но той няма да повдига въпроси и само ще посочи с някоя или друга фраза, че не е дал съгласието си веднага. След това показва на Андраши чернова на речта си и обещава, че Италия ще заеме същото мнение за политиката на Австрия, както останалите представителите на Европа.[183]

На заседанието Босна и Херцеговина са първата важна тема за обсъждане. Андраши прочита дълъг доклад, в който набляга на „злините и опасностите", произтичащи от състоянието там; повече от 200 000 души са изоставили домовете си и са издържани от австроунгарското правителство; поради това Австро-Унгария е повече засегната от безредиците за разлика от другите европейски сили, но това не е упрек към Турция, и той не твърди, че е неспособна да се справи с възстановяването на реда.

След този общ намек, Солсбъри се изказва, и завършва с предложението Конгресът да реши провинциите да бъдат окупирани и администрирани от

---

[179] Каратеодори, стр. 141. Зичи до Андраши, 28 юни, WSA Türkei VI (1880), телеграми №. 372, 373.

[180] Каратеодори, стр. 142.

[181] Андраши до императора, 28 юни, WSA, телеграма.

[182] Каратеодори, стр. 140.

[183] Андраши до императора, 29 юни, Доклад на WSA. „Той няма да повдигне никакви затруднения и само ще отбележи с някаква фраза, че не е дал съгласието си веднага."

Австро-Унгария. Бисмарк веднага след това взема думата в подкрепа на предложението на Солсбъри от името на Германия.

Четенето на писмените декларации придава вид на предварителна подготовка на процедурите, което турците не можеха да не забележат, а неспособността на италианците да окажат ефективна опозиция, допълнително подчертава безнадеждността на тяхната позиция.

Когато идва ред на Италия да говори, Корти пита Андраши дали може да предостави допълнителни обяснения, а унгареца отговаря накратко, че се надява и е убеден, че европейската гледна точка, която е вдъхновила неговото правителство, няма да бъде по-малко оценена от италианския кабинет, отколкото от другите кабинети в Европа. Италианците не казват нищо повече.[184]

Каратеодори произнася много дълга реч, и заявява, че османските пълномощници не виждат неотложна необходимост от австрийската окупация и обявява, че Високата Порта е готова да предприеме програмата за реформи.[185]

Вадингтон казва, че Франция разглежда окупацията като необходима мярка на европейската политика, а Горчаков от името на Русия дава „сърдечната си подкрепа".

В хода на дискусията Солсбъри определя окупацията като „нелегално анексиране", но тази остроумна шега не е записана в протоколите. Когато въпросът е поставен на гласуване, всички сили с изключение на Турция подкрепят британското предложение. Бисмарк произнася една от своите заплашителни речи; Той казва на турците, че без намесата на Конгреса ще трябва да приемат Санстефанския договор в неговата цялост и обявява, че Портата скоро ще отправи нови инструкции към своите пълномощници и че протоколът ще остане отворен за тяхното включване.

След това Шувалов казва, че руските пълномощници не са прекалено категорични относно намеренията на Австрия за анклава и могат да приемат тази точка само ad referendum (след справка)[186].

На заседанието са обсъдени и условията, при които на Сърбия трябва да бъде предоставена независимост; предложението на Солсбъри е за запазване на религиозната свобода. Горчаков му отговаря, като прави разграничение между евреите от Берлин, Париж, Лондон и Виена и тези от Сърбия, Румъния и части от Русия, където те са бич за местното население. В крайна сметка сръбската

---

[184] Разкази за този инцидент са дадени от Каратеодори (стр. 144) и Корти, *цит. съч .*, стр. 463–464; също в *Nuova Antologia* , стр. 356–7, 360. Каратеодори говори за „унижението" на Корти от отговора на Андраши. Ясно е, че турците не са осъзнали, че режисираната постановка, не е в тяхна полза.

[185] „Неговата красноречива и смела реч напразно защитаваше управлението и либералните намерения на Портата. Докато го слушах, си мислех, че може би едно категорично отстояване на суверенните права, които щяха да бъдат нарушени, би поставило Конгреса в неудобно положение, отколкото тази хиперболична защита на една система, която се считаше за… Мои, стр. 127.

[186] Правен и дипломатически термин, който означава, че дадено решение, подпис или споразумение е предварително и подлежи на окончателно одобрение, потвърждение или ратификация от по-висш орган или правителство. (б. пр.)

независимост е призната, при условие че в княжеството бъде осигурена религиозна свобода.[187]

Първият импулс на италианското и турското правителство е да възпрепятстват австрийската програма; Кайроли и крал Умберто проявяват най-голяма тревога, а министър-председателят телеграфира на Корти на 30-ти, че от само себе си се разбира, че окупацията ще бъде временна, както и тази на България от руснаците, но трябва да се дефинира като специфична и да се ограничи до срок от 9 месеца.[188]

Корти , разбира се приема това като порицание от правителството си и отговаря енергично в същия ден, че той и Лоне са стигнали до крайния възможен предел, и не могат да воюват с цяла Европа. Той не казва нищо повече от неприятната истина, когато добавя, че в продължение на две години италианските представители напразно се опитват да създадат опозиция в Европа срещу окупацията. Той стига дотам, че не полага никакви усилия да осигури компенсация; и въпреки че правителството му не се опитва да го принуди да промени отношението си, то не можа да предотврати изблика на възмущение и искания за компенсация в Трентино, в Триполи или в Албания, които се появяват в италианските вестници.[189]

Протоколът от това заседание не е официално закрит до дванадесетото заседание на 4 юли, когато е обявено, че Австрия и Турция ще постигнат пряко споразумение по въпроса за Босна и Херцеговина. Тази стъпка към решение е постигната едва след няколко дни натиск върху турците от страна на англичаните и австрийците и въпреки това не означава непременно приемането от страна на Турция на австрийската програма.

Веднага след заседанието на 28-ми, Биконсфилд атакува яростно турските пълномощници, обвинявайки ги, че поставят Англия в позиция, която създава голяма пречка за нея да защитава Турция, и хвърля вината върху тях дори повече, отколкото върху Портата.[190]

Каратеодори научава също, че Бисмарк и британските пълномощници съветват Андраши да влезе веднага в Босна, без да чака съгласието на султана.[191] Андраши не бърза да направи това. Неговото желание, както обяснява на императора на 30-ти, е да избегне значително използване на войски, първо по финансови причини, тъй като е особено загрижен да не се налага да се обръща към парламентите за допълнителни кредити, и второ, за да не изглежда влизането в Босна като завоевание. Той все още не се отказал от надеждата, че в последния момент Портата ще позволи съгласието ѝ да бъде записано в протокола, и вярва че турците няма да окажат военна съпротива и най-много ще се въздържи от потушаване на антиавстрийските въстания сред мюсюлманското население. Всичките му проблеми ще бъдат значително опростени, ако може да се

---

[187] Солсбъри до Крос, 28 юня, FO 78/2899,№ 46. Каратеодори, стр. 142–148 Горяйнов, стр. 379. Андраши, III, 120–130. Протокол № 8: А. и П. №20.

[188] Корти в Нова Антология, стр. 357–359.

[189] Корти: „Бисмарк и Италия", стр. 467. Доп. пр. Трагикомичната малка велика сила, немощна, но с вълчи апетит, за която Бисмарк казва, „такъв голям апетит при такива лоши зъби"!

[190] Каратеодори, стр. 148.

[191] *Пак там* , стр. 149. Андраши до императора, 1 юли, WSA, телеграма.

осигури съгласието на Портата.[192] Писмо от Тиса от същия ден го призовава да не пести усилия, за да избегне всякаква въоръжена съпротива или дори официален протест от страна на турците, в противен случай вероятно е невъзможно да се осигури приемането на окупацията в Унгария.[193]

На 29-ти Каратеодори предлага на правителството си като възможен компромис Конгресът да назначи европейска комисия, която да наблюдава изпълнението на обещаните от Портата реформи. Портата, както той отбелязва, все още си въобразява, че нейното вето ще ограничи силите и съответно игнорира дори този план като твърде драстичен. Но другите двама турски пълномощници заемат противоположното мнение; заплахите на Бисмарк и Биконсфилд ги разтревожват и убеждават, че е наложително протоколът да бъде приключен възможно най-скоро; и за да може това да се направи, без да се обвързва Портата с каквато и да е определена политика, те и Каратеодори предлагат на 1 юли да им бъде разрешено да заявят, че Портата е взела предвид мнението, изразено от Конгреса, и си запазва правото да постигне пряко споразумение с австрийското правителство.

Въпреки че Каратеодори не го казва в доклада си, той вече е осигурил съгласието на Андраши, а последният инструктира Зичи на 2 юли да представи предложението в Константинопол.[194]

Най-накрая, след 12-часово заседание на съвета, великият везир информира Зичи, че на Каратеодори са изпратени инструкции, турските пълномощници да приемат решението на Конгреса за Босна и Херцеговина и да постигнат споразумение с Андраши относно допълнителните подробности. Това решение се дължи на влиянието на Сафвет паша; Лейърд изпълнява инструкциите си, за да осигури съгласието на Портата за капитулация, която тайно не одобрява, но смята, че неговото влияние е решаващото за убеждаването на великия везир.[195]

Инструкциите, действително са изпратени на Каратеодори на 3 юли, са идентични с предложените от тримата турски пълномощници на 1 юли, с изключение, че Портата си запазва правото да постигне пряко „и предварително" разбирателство с Австрия.[196]

В друга телеграма се обяснява, че думата „предварително споразумение" е добавена, за да се предотврати австрийската окупация до сключването му. На дванадесетото заседание, на 4 юли, Каратеодори надлежно обявява, че турските пълномощници вече са получили своите инструкции, и прочита следната декларация: „Императорското османско правителство е взело много сериозно предвид становищата, изложени от Конгреса, относно правилните средства за постигане на умиротворяването в Босна и Херцеговина. То им се доверява на-

[192] Тъпи унгарски хитрувания, които ще се провалят и накрая ще бъде изигран от Каратеодори. (б. пр.)

[193] Андраши, III, 144–5. Андраши до императора, 30 лет, WSA, Берихт.

[194] Каратеодори, стр. 153–154. Андраши до Зичи, 2 юли, WSA Türkei VI (1880), телеграма.

[195] Зичи до Андраши, 1 юли, WSA (Turquie: Rapports, 1878), телеграма №. 375; 4 юли. MC. 38937, стр. 158. Вж . Рашдау, стр. 211–222.

[196] „…той си запазва правото да се консултира пряко и предварително с Виенския кабинет по този въпрос." Каратеодори, стр. 154.

пълно и си запазва правото да постигне пряко и предварително споразумение с Виенския кабинет по този въпрос."

Тогава Бисмарк заявява, че споразумението, постигнато от Конгреса на осмото заседание, е „пълно и окончателно".[197]

4. Румъния, Сърбия, Гърция и Дунав

СЪРБИЯ , ЧЕРНА ГОРА И НОВИПАЗАР

След 28-ми естеството на проблемите пред Конгреса се променя. Българският и босненският въпроси, въпреки, че не са решени, са уредени по принцип и през останалата част от заседанията се наблюдават недостойни пазарлъци между пълномощниците за последните детайли в частни срещи и разговори.

По тези въпроси Конгресът се занимава с основните атаки срещу договора от Сан Стефано, а Русия, с открито нежелание, трябва да се съгласява на многократни капитулации и пренареждане на плановете си. През следващите две седмици позицията се обръща и Русия постига различни успехи, които поне отчасти я компенсират за по-ранните ѝ отстъпки и позволяват да постигне някои победи над опонентите си.[198] Естествено редица второстепенни и инцидентни точки трябва да бъдат разгледани от Конгреса, след като по-фундаменталните проблеми вече са решени.

---

[197] А. и П. № 27.

[198] Швайниц: Кореспонденция, стр. 138 (4 юли). „Да се надяваме, че въпросът за Батуми ще бъде отстранен. Ако получим Молдовска Бесарабия, можем да бъдем доволни от резултатите на Конгреса, въпреки ревизията на Санстефанския договор." Гирс до Жомини, 30 юни, цитирано по Нолде, стр. 208.

През седмицата след осмото заседание, силите са ангажирани зад кулисите с натиск над турците за босненското споразумение или с определянето на новите граници на полуострова.

Заседанията на Конгреса са посветени на съдбата на балканските държави - Румъния, Сърбия и Гърция. На гръцките представители, Делянис и Рангабе, е позволено да изложат своите позиции на деветата сесия на 29 юни, но тяхното изявление едва ли ще промени вече формираните възгледи. Всички са склонни и дори нетърпеливи за разширяване на гръцката граница, но никой не е достатъчно заинтересован, за да принуди Портата да направи необходимата отстъпка на територията.

Британското правителство не може да игнорира обещанията си към Гърция през пролетта, но настоява твърде много неприятни искания в Константинопол, за да си позволи абстрактната справедливост по гръцкия случай, да доминира в политиката му.

На 18 юни Солсбъри казва на Делянис, че смята гръцките искания за екстравагантни[199]: след това пише на Лейърд, че ако Турция е готова да отстъпи от линията, която той е предложил на 28 май, Гърция и силите ще приемат споразумението и той „все още е твърдо убеден, че Портата ще допусне неблагоразумие, като остави този въпрос нерешен", но добавя: „Ваше Превъзходителство не бива да използва език, който да постави Англия в позиция да налага волята си на Портата. ..."[200]

Портата със сигурност е решена да не прави никакви отстъпки, освен ако не бъде принудена, и дотук въпросът приключва. Сред другите пълномощници Корти приема топло гръцкия случай и в частни разговори настоява за техните искания в Епир и Тесалия. Той е изненадан, че Андраши повлиян от желанието си да се помири с италианците, е единственият, който открито подкрепя идеята.[201]

На деветото заседание Делянис прочита изложение на всички аргументи, които могат да бъдат събрани в полза на териториалните претенции на страната му, заявявайки, че неговото правителство „признава, че анексирането на Кандия (Крит) и на провинциите, граничещи с Кралството (Епир и Тесалия), е всичко, което засега може да се направи за Гърция". След като Рангабе добавя още някои аргументи, двамата се оттеглят.

Техните главни поддръжници, Солсбъри, Биконсфилд и Вадингтон, междувременно бяха „спали съня на праведните"[202], но Солсбъри скоро се събужда, за да поиска румънците също да бъдат чути; предложението е оспорено с груб език от Бисмарк, но италианските, австрийските и френските делегати подкрепят Солсбъри; османските делегати не повдигнат възражения, а руснаците в съгласие с възгледите на Бисмарк, заявяват, че не могат сами да се противопоставят на опонентите си. Решено е румънските делегати да присъстват на 1 юли.

---

[199] И с абсолютно право, даже са нагли! (б. пр.)

[200] Солсбъри до Лейърд, 18 юни, FO 78/2899, № 2 (специално издание на Конгреса).

[201] Корти до Кайроли, 22, 23 юни, „Бисмарк и Италия", стр. 42.

[202] Хохенлое, II, 218. Вадингтон, стр. 474-475. Изразът „сънят на праведните" е популярен фразеологизъм и метафора, която означава дълбок, спокоен сън, в случая – проява на незаинтересованост и безразличие.

Конгресът незабавно пристъпва към обсъждане връщането на Бесарабия на Русия. Биконсфилд ясно показа, че британските делегати са безразлични към правата и неправдите на румънците, но са силно загрижени за възможните последици от споразумението върху свободата на Дунав. Той посочва, че в Парижкия договор изрично е посочено, че Бесарабия и Делтата са отстъпени, за да се осигури „свободата на корабоплаване по Дунав"; ако Русия възвърне владението си върху тази област, проблемът със свободното корабоплаване трябва да бъде разгледан отново.

Горчаков отговаря, че не вижда какво влияние ще окаже връщането на Бесарабия върху свободата на Дунав; Шувалов се опитва да постави дискусията на по-обща основа, като твърди, че Румъния няма да загуби от размяната, и казва, че ще представи някои обяснения относно Дунав, които ще задоволят Биконсфилд.

След още едно изказване на Горчаков, Бисмарк връща дебата към въпроса за Бесарабия, казвайки, че не вижда връзка между нейното отстъпване и свободата на Дунав. В крайна сметка е решено дискусията да се отложи, докато румънците не бъдат изслушани в следващия понеделник.[203]

Настояването на Биконсфилд по Дунавския въпрос изненадва Бисмарк и руснаците. Австрийското и британското правителство, както видяхме, са разтревожени от влиянието, което Русия може да упражни и злоупотреби в крадунавската държава България, а забележките на Биконсфилд подготвят пътя за сложната австрийска програма. Основният проблем е съмнението, дали въпросът изобщо е от компетентността на Конгреса; Бисмарк иска да ограничи полето на дискусия и не иска да позволи дебатът за Бесарабия да се разшири.

Румънският случай, надлежно отделен от въпроса за Дунав, е решен достатъчно бързо. На десетата сесия в понеделник, 1 юли, Когълничану и Братиану се явяват пред Конгреса, като първият прочита дълга и тактично умерена защита на претенциите на Румъния, основана на пет искания.

(1) Да не се отнема част от сегашната територия на Румъния.

(2) Да не се допуска през румънската земя да преминават руските армии за окупацията на България.

(3) Румъния да си върне владението на островите и устията на Дунав, включително Змийския остров.

(4) Военно обезщетение, пропорционално на изпратената от нея военна сила.

(5) Пълно и окончателно признаване на нейната независимост.

Двамата делегати очевидно са впечатлени от величието на събитието и са потиснати от малките си перспективи за успех. Съответно на техните претенции, нито Солсбъри и вероятно други от делегатите, не обръщат внимание.[204] 133 След оттеглянето им, Конгресът без много дебати пристъпва към формулиране на условията, при които трябва да бъде призната независимостта на Румъния. Те са, че Румъния трябва да приеме в замяна на Бесарабия, островите на

[203] Солсбъри до Крос, 29 юни, FO 78/2899, № 55. Андраши до императора, 30 юни, WSA, Bericht. Протокол № 9: A. & P. № 22. Братиану телеграфира още на 23 юни, че Бесарабия е загубена за Румъния. *Aus dem Leben* , iv, 66–68, 72.

[204] Солсбъри да Крос, 2 юли, FO 78/2899, № 56. Хохенлое, II, 219.

Делтата, Змийския остров и Добруджа до линия, прокарана от Мангалия до точка под Силистра, и религиозната свобода трябва да бъде гарантирана на жителите от всяко вероизповедание. Условията, вече определени за признаване на сръбската независимост, се считат за приложими за Румъния, въпреки признанието, че еврейският въпрос, тук е по-сериозен проблем.[205]

По-важният проблем с Дунав е обсъден на следващата сесия, на 2 юли, когато Хаймерле, третият австрийски делегат, представя предложенията, които неговото правителство е изготвило през предходния април. Има четири основни точки.

(1) Реката от Железни врата до Черно море да бъде обявена за неутрална и всички укрепления по островите или браговете на реката да бъдат разрушени, без да се разрешава изграждането на нови.

(2) Европейската комисия за Долен Дунав, от Галац до морето, да бъде постоянна, т.е. да продължи да съществува след 1883 г. до сключването на ново споразумение.

(3) Румъния да бъде представена в комисията.

(4) Премахването на препятствията за корабоплаване при пролома Железни врата да бъде поверено на Австро-Унгария.

Предложенията не са добре приети. Самият мащаб на програмата предизвика общо недоумение и е очевидно, че само британските пълномощници разбират, че Австрия възнамерява да постави целия Дунавски въпрос пред Конгреса. Бисмарк се противопоставя, първо, защото Конгресът трябва да се занимава с договора от Сан Стефано, който не споменава Дунав, и второ, защото Конгресът не трябва да разглежда подробности.

Шувалов пита какво се разбира под неутрализация, а Горчаков категорично заявява, че изобщо не вижда нужда от нови разпоредби.

Дори Солсбъри признава, че текстът е твърде подробен за обсъждане и решение на първо четене. Конгресът най-накрая се съгласява с предложението на Бисмарк австрийските пълномощници да „извлекат от него основните принципи, единствените, които могат да бъдат гласувани от Конгреса“.[206]

Въпросът е отложен за обсъждане на по-късно заседание, а останалата част от тази сесия е посветена на паричното обезщетение, дължимо от Турция на Русия.

Британските пълномощници се опитват да убедят руснаците да се откажат от претенция, която никога няма да могат да реализират. Каратеодори не помага на турската кауза, когато прочита дълъг документ по темата, който твърди, че войната не е причинена от Турция поради нарушаване на ангажимент, който е сключила с Русия; Шувалов отговаря с импровизирана филипика, осъждаща турците за многократните нарушения на задълженията, договорени през 1856 г.[207]

Всичко което правят руснаците, е официална декларация, че няма да се опитват да заменят паричното обезщетение с анексиране на допълнителни те-

---

[205] Солсбъри до Крос, 2 юли, FO 78/2899, № 57. Андраши до императора, 1 юли, WSA, телеграма (18:45 ч.); 2 юли, Bericht. Протокол № 10: A. & P. № 26 *Aus dem Leben* , IV, 74–77.

[206] A. & P. бр. 27. Hajnal, стр. 134–135.

[207] Буш, стр. 376. Хоенлое, II, 219.

ритории. Английските, френските и италианските пълномощници отговорят на това, като подписват декларация, че обезщетението няма да има предимство като дълг пред други дългове, договорени от Турция преди войната.[208]

Обезкуражаващият прием на австрийската Дунавска програма кара Андраши да смекчи исканията си и когато въпросът отново е повдигнат за обсъждане в Конгреса на 4 юли, няколко точки са изоставени без особени спорове. Зад кулисите австрийците обвиняват Хаймерле за прекалено бавната му работата на предишното заседание и преразглеждането на австрийската програма е поверено на Швегел.[209]

Андраши обяснява на императора, как Бисмарк му е казал лично, че идеята за неутралитет е твърде неясна и трудна за дефиниране, може да бъде приета само с единодушно гласуване и Русия със сигурност няма да се съгласи. Това искане съответно е отхвърлено.[210]

След като Хаймерле представя съкратения текст, Шувалов прочита предложение, което Русия е подготвила по темата и съответства по повечето точки на австрийското. Австрийските предложения са взети за основа на дискусията и Русия се съгласи без възражения с изключването на военни кораби от течението на Дунав между Железни врата и устията, с допускането на румънец в комисията и с поемането от Австро-Унгария на пълна отговорност за работите, които ще бъдат изпълнени на Железни врата.

Двете нерешени точки са австрийските предложения Европейската комисия да продължи да съществува след 1883 г. и да има съответствие на правилата за корабоплаването и речната полиция по целия участък след Железни врата. В подкрепа на последната точка Андраши настоява за практическата полза от поддържането на единообразие в правилата относно участъците над и под Галац. Другите сили не са готови да се съгласят с изключването на сътрудничеството на речните райони. Въпросът е отнесен до подкомисия, състояща се от Хаймерле, Убри и Сен-Валие, и заседанието е отложено за половин час, докато се намери решение. Те успяват да го направят и е договорено една година преди изтичането на мандата, определен за Европейската комисия, държавите да постигнат споразумение за нейното бъдеще. От Железни врата до Галац, Европейската комисия трябва да разработи правила за корабоплаването и речната полиция, подпомагана от делегатите от речните държави.[211]

Крайният резултат е, че Австрия постига всички свои искания с много важното изключение на тези, предназначени да изключат прекия или косвения

---

[208] Солсбъри до Крос, 2 юли, FO 78/2899, № 63. A. & P. № 27. Андраши до императора, 2 юли, WSA, телеграма (20,30 ч.)

[209] Често работата ми прилича на труда на Пенелопа; защото това, което успявам да свърша през деня, все по-често се разваля от барон Хаймерле с неговите обърквания … така той подходи към въпроса за Дунава по възможно най-неумелия начин и ме принуди да измислям нови формулировки. … „WSA: Швегел: Бележки, стр. 37.

[210] Хайнал, стр. 136. „След срещата принц Бисмарк повтори принципното си съгласие с нашето предложение, но изрази мнение, че неутралитетът е твърде широко понятие и е труден за дефиниране. Той заяви, че решение с мнозинство по никакъв начин не е достатъчно; ще се изисква единодушие, но единодушието неизбежно ще се провали поради противопоставянето на Русия. …“ Андраши до императора, 3 юли, WSA, Bericht.

[211] Протокол № 12: A. & P. № 27. Андраши до императора, 5 юли, WSA, телеграма.

контрол на Русия. Изненадващо не е направен опит да се попречи на Русия да си осигури изключителния контрол над устието при Килия, още повече, че самият Горчаков обръща внимание на този въпрос на деветата сесия. С Парижкия договор островите в Делтата, заедно с част от Бесарабия, са отстъпени на Молдова, тогава турски васал; малко след това протоколът от 6 януари 1857 г. отстъпва Делтата и островите под непосредствения суверенитет на Портата, което означава, че международната комисия е поела отговорност за тях. В договора от Сан Стефано, Игнатиев внимателно определя връщането на Бесарабия в съответствие с договора от 1856 г. и тъй като това е прието в Берлин, устието на Килия отново става руска територия.[212]

Междувременно, определянето на новите граници се разработва от граничната комисия, назначена на 28 юни, ръководена и подпомагана както от комитет от военни експерти, така и от по-неофициални дискусии между пълномощниците. Комисията първоначално се занимава само със сръбските граници, но на 1 юли е инструктирана да се занимае с Черна гора, а на 2-ри – с България и Източна Румелия.[213]

Първата среща се провежда сутринта на 29 юни, като се обсъжда подробна схема, изготвена от австрийската делегация. Основата на този проект е да се върне на Турция, област на западната граница на Сърбия, непосредствено югоизточно от Нови пазар, и да се даде на Сърбия малко по-голям паралелограм от територия на югоизточната ѝ граница, включително Враня, Трън и Пирот. Съвсем невъзможно е да се изяснят точните подробности на предложението, тъй като се оказа, че няколко от споменатите в него места не съществуват.

Сърбия обаче има подкрепата на всички сили с изключение на Русия.[214] Въпросът е отнесен за подробно разглеждане от военните експерти. Общите принципи все още се обсъждат насаме от главните пълномощници, което предизвиква известно забавяне.

Основният проблем на този етап е Черна гора. Андраши все още се колебае и вечерта на 28 юни разговаря с Шувалов, в присъствие на Швегел, но без резултат. Швегел продължава да се противопоставя на много от отстъпките, които Андраши е готов да направи на Русия по този въпрос, и накрая убеждава Андраши да следва съвета му. Когато идва време, да се приемат австрийските предложения на 30-ти, Шувалов, обявява че император Александър е съгласен с австрийските условия. „Андраши със сигурност се колебаеше и щеше да отстъпи, ако не бях се съпротивлявал толкова упорито и спасих цялата ни позиция в Албания“, пише Швегел на жена си.[215]

На второто си заседание на 1 юли комисията постигна малък напредък по сръбското разграничение. Решено е въпросът за Пирот и Трън да бъде отложен

---

[212] Хайнал, гл. 9; Съмнър, стр. 539, бел. 1. *Вж* . Лорд Е. Фицморис: *Животът на лорд Гренвил, 1815–1891* (Лондон, 1905), II, 240–243, и стр. 355–358 по-долу.

[213] Когато Бисмарк предлага това, поради лошото владеене на френски език, Биконсфилд погрешно разбира, че за България се изискват допълнителни териториални придобивки и той направил „сцена“. Буш, стр. 375.

[214] WSA: Швегел: Бележки, стр. 33. Херцлет, стп. 2786, III. Хохенлое, II, 218. Георгевич, стр. 523-524.

[215] Андраши до императора, 30 юни, WSA, телеграма. WSA: Schwegel: *Notizen* , p. 31.

до обсъжданията на българската граница. Хохенлое, като председател, обяснява, че комитетът от военни експерти е съгласен с австрийския проект, с изключение на три точки, а именно прохода Преполац, басейна на р. Медведжа и областта Враня. Въпреки че австрийският проект оставя село Преполац на Турция, военните експерти дават на сърбите зона от 1 км южно от него. Мехемед Али се противопоставя на тази отстъпка, настоявайки за стратегическото значение на позицията за Турция, и въпросът остана отворен, тъй като Одо Ръсел не е готов да гласува без нови инструкции.

След като изслушва обяснението на германския военен експерт, полковник Блюме, комисията единодушно се съгласява, че басейнът на р. Медведжа да бъде даден на Сърбия, но съдбата на Враня е оставена за по-нататък.

По стратегически съображения Мехемед Али се противопоставя на отстъпката за Сърбия; Шувалов и Хаймерле наблягат на политическата страна на въпроса, твърдейки, че Враня трябва да служи като компенсация на Сърбия за територията на западната ѝ граница, която Турция е отстъпила по договора от Сан Стефано и която Сърбия сега връща; но когато въпросът е поставен на гласуване, Одо Ръсел и Мехемед Али гласуват против австрийците. Сръбските граници не са обсъждани отново от комисията, докато Конгресът не обсъжда въпроса на 8 юли.[216]

На заседанието на Конгреса на 1 юли се провежда предварително обсъждане на черногорската граница. Андраши представя два меморандума, в които са изложени австрийските предложения, с общите принципи, за които Шувалов обявява съгласието си. Съгласно тази схема Австрия осигурява разширяването на анклава между Черна гора и Сърбия, като връща източната граница на Черна гора, която сега трябваше да следва река Тара от Недвина до Мойковац и да продължи до точка на няколко мили източно от Плава. Тя осигурява Плава, Гусине и Антивари, но Дулчино (Улцин) трябва да бъде върнат на турците, а Спица – предадена на Австрия. Конгресът веднага се съгласява да отнесе всички подробности до граничната комисия, но Каратеодори настоява да изложи гледните точки на Портата и представя различни стратегически и етнографски аргументи срещу всяко значително разширяване на черногорската граница в посока към Албания. На заседанието на граничната комисия на следващия ден Шувалов и Хаймерле посочват подробностите, по които все още не е постигнато споразумение, и след това въпросът е отнесен до експертната комисия.[217]

Заседанието на този комитет същата вечер предизвиква една от малките кризи на Конгреса и споразумение не е постигнато до дълго след полунощ. Руската опозиция срещу различни детайли в австрийските предложения е енергично подкрепена от Германия и Италия; Австрия е подкрепена от Англия, Франция и Турция и в крайна сметка приема своите точки, но германската опозиция е недоволна. „Германското приятелство понякога ми се струва много изтъркано“, отбеляза Швегел.

---

[216] Протокол от второто заседание на Комисията по определяне на границите (1 юли 1878 г.). WSA Берлински конгрес II (1878). Липсва протоколът от първото заседание (от 29 юни). Хохенлое, II, 219.

[217] WSA Протокол от второто заседание на Комисията по границите (пак там). WSA: Швегел: Бележки, стр. 36.

В крайна сметка само Турция е недоволна и на заседанието на граничната комисия на 3-ти, Мехемед Али си запази правото да формулира писмено възраженията си по различни точки. Хаймерле е натоварен с изготвянето на доклада за Конгреса и Шувалов се възползва от нервността и объркването му, за да си осигури някои допълнителни отстъпки.

Швегел пише на 4-ти, че „Шувалов измъкна снощи от него, когато беше в по-весело настроение след вечеря, един важен пункт в Албания, за който досега безкомпромисно и успешно настоявах"; но не е възможно да се оцени важността на това, тъй като не са дадени допълнителни подробности.[218]

Докладът на Хаймерле, представи на Конгреса на следващия следобед (4 юли), се оказва непълен и Андраши, възмутен че колегата му се е изложил „промърмори някаква некомпетентна забележка".[219]

Австрия има всички основания да бъде доволна от споразумението. Черна гора си осигурява признаването на независимостта и няколко мили от брегова-та линия, но не ѝ е позволено да има военни кораби или военно морско знаме, а на северните си граници е принудена да се откаже от по-голямата част от територията според договора от Сан Стефано. Мехемед Али протестира срещу анексирането към Черна гора на територии, населени с албанци мюсюлмани и католици, като Плава, Гусине и Антивари, но австрийските предложения са приети без допълнителни спорове.[220]

Българската и румелийската граница предизвикват по-сериозни различия. На заседанието на граничната комисия на 3-ти, по предложение на Шувалов, три неуредени въпроса са отнесени до военните експерти, а именно българската граница в района на долината на р. Камчия, южната граница на Източна Румелия от Мустафа паша до Черно море и югозападната граница на България в Софийския санджак. Британските делегати обърква последния от тези въпроси; на четвъртото заседание, на 23 юни, те се съгласяват за отстъпването на Софийския санджак, но след това осъзнават, че това е много по-голяма област, отколкото си представят, и на следващото заседание, на 24-ти, Солсбъри обявява, че според британското правителство думите „Софийският санджак със стратегическо коригиране на границите" се отнасят само до онази част от санджака, която се намира в басейна на река Искър.[221]

Това изглеждаше като нагъл опит да се откаже от съвсем наскоро поето начинание, но преди да се съгласят с отстъпването на Санджака, британците бяха определили, че Балкана ще формира границата на княжество България, а да-

---

[218] WSA: Швегел: Бележки, стр. 36–37.

[219] Хоенлое, II, 220. Хаймерле има много трудности в Берлин. Коментар за Швегел: „Хаймерле е невъзможен според всички нас, с неприятното си поведение; той вече е обидил всеки по някакъв начин. Иска да командва и нещастието му е, че никой не му се подчинява" (16 юни). „Хаймерле е самата нервност" (29 юни). „Хаймерле е съветник за объркване, и с подобно нещоо рядко съм се сблъсквал – и в същото време е много нервен" (4 юни). „Хаймерле става все по-объркан и графът многократно се оплаква от това на мен и на другите господа" (5 юли) (Швегел: Бележки). Коментарите на Швегел са остри поради ревност, но са подкрепени от други източници.

[220] А. & Р. № 27.

[221] А. и П. стр. 55.

ването на стария турски санджак отмества граничната линия на 40 – 50 мили южно от основната верига, за което техните експерти настояват.

Освен това е договорено, че Струма трябва да бъде предадена, а тази долина заема голяма част от санджака; ако тази област бъде изключена, няма да остане много повече от басейна на Искър. За съжаление на британците, Конгресът вече е в края на третата си седмица и е почти на края на търпението си; и каквито и да са основанията на британския протест, фактът остава, че те са отговорни за създаването на нови трудности по въпрос, който се смяташе за решен. Когато Одо Ръсел обяснява британската гледна точка на комисията, Шувалов протестира и на военните експерти е оставено да намерят някакво споразумение.[222]

След срещите вечерта на 3-ти и 4-ти, те не успяват в това начинание. Блюме докладва резултатите от дискусиите им на заседанието на граничната комисия по обяд на 5-ти и решението им за южната граница на Източна Румелия е прието единодушно, но не е постигнат компромис между гледните точки на британците и руснаците за южната граница на България. Когато въпросът е поставен на гласуване, решението на мнозинството от военните експерти е подкрепено от мнозинството в граничната комисия, но е противопоставено на Великобритания, Австрия и Турция. Одо Ръсел настоява, че инструкциите му не му позволяват да се откаже от въпроса и заседанието се отлага с уговорката, че решението на мнозинството ще бъде представено на Конгреса следобед, ако междувременно австрийските и британските делегати са получили инструкции, позволяващи им да оттеглят възраженията си.[223]

Това обаче не е възможно. След заседанието на Конгреса, Хохенлое обсъжда въпроса със Солсбъри, който е готов да отстъпи от руските искания за санджака, ако в замяна към предложената граница по протежение на Балканските планини бъде добавена зона от 5 км. Неговият аргумент е че на Турция е отстъпена граница, която може да защитава, и е невъзможно да се изградят укрепления буквално по билото на различните планински вериги; Но е закъснял с около две седмици, за да изложи становището си. Германците, които председателстват Конгреса, граничните комисари и военните експерти, са откровено враждебни и просто предполагат на британците се откажат от претенциите си. Хохенлое смята, че са „съвсем невъзмутими"; Бисмарк, когато чува за трудностите, е „ядосан" и „раздразнен от английските претенции" и дори заплашва да подаде оставка от президентския пост.[224]

Полковник Блюме последва примера на своя началник; на следваща среща на военните експерти в 21 ч. вечерта на 5-ти той се опитва да играе ролята на „малък Бисмарк" и да принуди срещата да приеме въпроса за границата за приключен. Според Швегел, пристрастието му е било толкова очевидно, че англичаните в един момент са на ръба на оттеглянето си от срещата.[225]

---

[222] Протокол на WSA от заседанието на граничната комисия от 3 юли 1878 г. Бърти до Тентердън, 4 юли, FO 363/1 (Документи от Тентердън). Хохенлое, II, 220. Буш, стр. 376.

[223] WSA Протокол от заседанието на граничната комисия от 5 юли.

[224] Хохенлое, II, 220–221.

[225] WSA: Швегел: Бележки, стр. 39.

В полунощ Блюме докладва на Хохенлое, че не е постигнато решение; това е докладвано на Бисмарк, който решава, че целият въпрос ще трябва да бъде отнесен до Конгреса в следващия понеделник (8 юли).

Австрийците лоялно подкрепят британците през цялото време, но Швегел подозира, че им е трудно да се споразумеят с руснаците по азиатските въпроси и междувременно водят ожесточена фалшива борба от европейска страна, където могат да разчитат на австрийската подкрепа.[226]

На заседанието на граничната комисия на следващия ден (6 юли) Блюме докладва, че британското настояване за зона от 5 км е направило невъзможно споразумението между военните експерти, а Хохенлое отбелязва, че всяко подобно определяне на границите противоречи на решението на Конгреса.

Хаймерле предлага като компромис зона от 2,5 км, но Шувалов заявява, че британското и австрийското предложение надхвърлят решението на Конгреса и че единствено Конгресът е компетентен да разреши въпроса.[227]

На следобедното заседание на Конгреса Хохенлое докладва, че граничната комисия не е успяла да се споразумее.

ГРЪЦКИТЕ ПРЕТЕНЦИИ

Гръцките граници са решени с по-малко трудности и изобщо не притесняват граничната комисия. По-голямата част от тринадесетото заседание на 5 юли е посветена на този въпрос. Вадингтон, подкрепен от Корти, предлага Конгресът да настоява Портата да уреди с Гърция коригиране на границите в Тесалия и Епир и изразява мнението, „че това коригиране може да следва долината на Саламири (древният Пеней) от страната на Егейско море и тази на Каламас от страната на Йонийско море“. Силите предлагат прякото си посредничество на двете страни. Каратеодори прочита документ, в който се казва, че не може да се твърди, че Гърция не притежава достатъчно територия за населението си; мо-

[226] „Страните в крайна сметка ще постигнат споразумение по тези точки и Андраши казва: „Щом сте глътнали мишката, ще глътнете и опашката.“ WSA: Швегел: Бележки, стр. 39–40.

[227] WSA Протокол от заседанието на Граничната комисия от 6 юли 1878 г.

рето, което я обгражда от всички страни, ѝ предоставя средства за неограничено развитие и Турция желае да запази своите провинции, чието население е „ужасено от идеята за анексиране към Гърция“.

Биконсфилд се изказва в полза на коригиране на границата, но счита въпросът да бъде оставен на добрата воля на Портата. Всички делегати, с изключение на турските, които нямат инструкции, се съгласяват да препоръчат на Портата отстъпката, предложена от Вадингтон и Корти. Сен-Валие прави предложение, от името на Австрия и Франция, мирдитите, християнско католическо племе в Горна Албания, да продължат да се ползват с всичките си привилегии и имунитети. Солсбъри обаче определя като опасно да се санкционират лошо определни привилегии, а Конгресът е удовлетворен от изявление на османските пълномощници, че Портата не възнамерява да прави промяна в статута на мирдитите.[228]

Ристич е сериозно разтревожен от хода на дискусиите за сръбските граници на заседанието на граничната комисията на 1 юли 158 г. и се опасява, че ако исканията на Австрия не бъдат приети, Андраши ще го изостави, когато граничният въпрос бъде обсъждан в Конгреса на 8-ми.

Проект на конвенция със следните разпоредби му е представен от Швегел на 3-ти 159 г.

(1) Австро-Унгария трябва да построи линия, свързваща нейната железопътна система с Белград в рамките на три години. Сърбия трябвало да построи, обедини и експлоатира, в съответствие с решенията на Конгреса, линии от Белград до Ниш и Алексинац, и да се свърже с линиите Солун-Митровица и Константинопол.

(2) Двете правителства трябва да работят заедно, за да осигурят изграждането и свързването със съответните линии в България и Турция.

(3) Строителството, поддръжката и експлоатацията на тези линии трябва да се извършват по единен начин. За тази цел във Виена ще се сформирана комисия от представители на четирите заинтересовани държави.

(4) Тесните търговски отношения между Сърбия и Австро-Унгария трябваше да бъдат осигурени с търговски договор.

(5) Сърбия трябва да се съгласи с плановете на Австрия относно корабоплаването през Железните врата и да получи третиране като най-облагодетелствана нация там.[229]

Ристич изпраща текста до правителството си на 4-ти и съветва за безусловно и незабавно приемане. Князът дава съгласието си веднага; правителството само телеграфира, че ще проучи проекта и желае междувременно да знае новата граница, която Австрия ще осигури за Сърбия.

Без особена надежда за благоприятен отговор, Ристич пише на Швегел, питайки каква териториална придобивка може да очаква Сърбия; той не само не получава отговор, но Швегел и Хаймерле говорят почти заплашително за пос-

[228] Протокол 13: A. & P. no. 31. Солсбъри до Крос, 5 юли, FO 78/2900; не 71. Андраши до императора, 5 юли, WSA, телеграма; 6 юли, Берихт. Busch, p. 377. За ролята на Гърция на Конгреса вижте S.-Th. Lascaris: *La Politique Extérieure de la Grèce, 1875–1881* (Париж, 1924), стр. 125–147; Моüу, стр. 133–139.

[229] Георгевич, стр. 529–530.

ледствията, ако Ристич не подпише, и посочват, че всяко колебание предполага съмнения относно добронамерeността на Андраши, който е обещал да направи всичко възможно. След допълнителни съобщения до Белград, Ристич най-накрая успява на 8-ми да информира Швегел, че е получил разрешение да подпише.[230]

5. Мала Азия

През последната седмица на Конгреса азиатските клаузи са основната тема на дебат. Големият избликна антируски настроения в Англия, последвал публикуването на англо-руското споразумение на 14 юни, смущава британските пълномощници по няколко начина. В англо-турското споразумение те имат всеобхватна и според тях адекватна политика за защита на азиатските владения на султана и на средиземноморските интереси на Великобритания.

За да оправдаят действията си те искат да отложат публикуването, докато Конгресът не приеме азиатските искания на Русия. Норткот също категорично се противопоставя на ранното публикуване на конвенцията, но с мотива, че това ще предизвика опозиция у дома; той пише до Солсбъри на 20-ти, че при сегашното състояние на настроенията, ако правителството може да бъде обвинено в продажбата на Карс и Батуми за Кипър, „ще паднем, преди да успеете да се приберете“.[231]

Британските делегати решават, че за Батуми не си струва да се води битка и се надяват да използват неохотното си съгласие с плановете на Русия в тази област, за да оправдаят някои доста стряскащи отклонения в британската политика спрямо Проливите. През май 1877 г. британското правителство провъзгласява запазването на договора от 1871 г. като едно от условията си за неутралитет и без някакви явни действия от страна на Русия е доста трудно да се отхвърли договорът толкова скоро след това.

Избухването на шовинистичната злоба и фактът, че министрите в Лондон са много разтревожени от него, означава, че Биконсфилд и Солсбъри трябва или да заемат по-твърда позиция за Батуми, или да разкрият преждевременно англо-турското споразумение, или дори да се приберат у дома, за да убедят парламента в своята войнственост. „Норткот е значително уплашен до смърт от шовинистичните прояви у дома“, пише Солсбъри на жена си на 23 юни. „Вождът е в объркано състояние на ума, желае да остане тук и да довърши Конгреса, което му харесва особено и чувства, че ако не е там, за да обясни, може да има проблеми. ... Нямаме затруднения с изпълнението на собствената си програма, нашата трудност е да се справим с екстравагантните глупости, които се говорят у дома за Батуми.“

---

[230] WSA: Швегел: Бележки, стр. 36-37. Ристич е обвинен от австрийците за тези забавяния. „Сърбите са подла измет. От 5 дни насам Ристич обсъжда с граф Андраши във всички подробности сключването на конвенция относно железниците и търговско-политическите въпроси като цяло; договорът е налице в два екземпляра — и той постоянно измисля някакъв нелеп претекст, за да отлага подписването на договора.“ WSA: Швегел: Бележки, стр. 43.

[231] Солсбъри, II, 288.

В същия ден той прави всичко възможно да успокои Норткот и обещва да отложи публикуването, докато Биконсфилд се върне у дома. „Джингосите[232] се нуждаят от успокоение на собствения си език, а той е единственият сред нас, който го говори свободно.“[233] 164

ГРАНИЦИ В АРМЕНИЯ

В първите дни на Конгреса планът на Солсбъри е да се съгласи, ако е необходимо, с руско придобиване на Батуми, но да противодейства на последиците от това, като си осигури правото да изпраща британски военни кораби в Черно море, ако владенията на султана изглеждат застрашени.

На 15 юни той инструктира Лейърд по телеграфа да се опита да получи съгласието на султана за споразумение, което предвижда, че ако Русия придобие Батуми, султанът „няма да оказва насилствена съпротива срещу преминаването по всяко време на английския флот през проливите Дарданели и Босфор“ за защита на владенията му.

---

[232] Английски жаргон – шовинистите. (б. пр.)

[233] *Пак там* , II, 288. Първоначално е било предвидено Биконсфилд да присъства само на откриването на Конгреса, „за да покаже пълно единство на мненията“. А. Е. Гаторн-Харди: *Гаторн-Харди* (Лондон, 1910 г.), стр. 71. Сюзън, графиня Малмсбъри: *Животът на генерал-майор сър Джон Ардаг* (Лондон, 1909 г.), стр. 53.

Ефектът от това е, че Англия може „да осигури сигурността на Портата, без да им налага бремето и опасността да ни призове съгласно Договора от 1871 г.“.[234]

В разговора си с Бисмарк на 16-ти той обяснява плана си по-подробно. Въпреки че британското правителство е намекнало на Русия, че няма намерение да воюва за Батуми или Карс, ясно е изразило крайните си опасения, с които обмисля предложените от нея действия в тези региони. Батуми все още не е бил във владение на Русия; това е място със стратегическа значимост заобиколено от население, предано на султана и дълбоко враждебно настроено към руското управление; следователно превземането му от руснаците е трудно и продължително начинание и е има големи опасения, че те ще се опитат да постигнат целта си или чрез нападение срещу Константинопол, или чрез по-нататъшно настъпление в Мала Азия. Спокойствието за бъдещето няма да бъде по-малко компрометирано, ако Батуми премине в ръцете на Русия. Военноморска база и арсенал, които по това време са в нейно владение, ще са постоянна заплаха за градовете по южното крайбрежие на Черно море и за самия Босфор. Една заплаха не само ще оправдае призив за военна намеса на Англия, но ще я постави в отбранителна позиция. За нея е трудно да се откаже от правото да използва военноморската си мощ във води, където интересите, които тя цени, са застрашени. Следователно, ако прехвърлянето на Батуми все още е част от руския план, Англия няма да се съгласи да прегради пътя си, водещ към Черно море. Англия нямаше никакви възражения, султанът да запази цялото си господство над проливите; това е древно право, предшестващо всякакви взаимни уговорки на другите сили и не зависещо от тях. Дали при тези обстоятелства тя може да се обвърже с останала Европа, е друг въпрос. Ако териториите на султана са застрашени, той може да няма смелостта да призове съюзниците си; и ще е нарушение на международно задължение, ако Англия е обещала на Европа, и на султана, да се въздържа от навлизане в Проливите в мирно време.

Всичко това означаваше, че ако Русия превземе Батуми, Англия ще бъде принудена да изпрати военните си кораби в Черно море, когато сметне за добре. Отговорът на Бисмарк е уклончив; той просто взема под внимание повдигнатите въпроси и обещава да ги разгледа.[235]

Планът среща първото си препятствие в Константинопол, където разкритието за „Глобус“ помрачава ентусиазма на султана за по-нататъшни споразумения с Великобритания. Антибританската партия в Константинопол прави всичко възможно да го убеди, че англо-руското споразумение е тайно споразумение за разделяне на Турция и Великобритания от самото начало е в съюз с Русия и Австрия за разделянето на плячката. Неизбежно е той да откаже с ужас всяка идея за отваряне на Проливите и Лейърд дори има трудности да получи от него ферман за предаването на Кипър на британските власти и да го убеди да размени ратификациите на англо-турската конвенция.

Освен това посланикът е в постоянен страх, че конвенцията ще бъде разкрита преждевременно или че неговите „изтощителни и понякога гневни диску-

[234] Солсбъри до Лейърд, 15 юни, FO 363/4 (Документи от Тентърдън).

[235] Солсбъри до Крос, 19 юни, FO 78/2899, № 10, изключително поверително.

сии“ в двореца и в дома на великия везир и в Портата ще издадат истинската същност на преговорите на опонентите му.[236]

Предложенията на Солсбъри едва ли са посрещнати с по-добър прием в Лондон. На 20-ти той пише до Крос, обяснявайки плана си и търсейки подкрепата на колегите си от кабинета. Той осъзнава, че британските действия ще доведат до отваряне на Проливите, но посочва, че британският флот ще може да влезе в Черно море и превесът на силите ще бъде на страната на Великобритания, като по-силна военноморска сила.

По това време ефектите от шовинистката агитация започват да се усещат и британските пълномощници трябва да им отговорят, като обещаят да положат усилия или да накарат Русия да се откаже напълно от Батуми, или поне да го „превърнат в нещо като свободно пристанище“. Но Солсбъри се придържа към идеята да осигури отварянето на Проливите и когато Портата отхвърля предложеното споразумение, той телеграфира до Тентердън на 25-ти, че въпреки този отказ, предложението в писмото му до Крос и в разговора му с Бисмарк остава „не по-малко важно“.[237]

Но решението на кабинета от 25-ти се отхвърля програмата на Солсбъри. След срещата Крос телеграфира, че кабинетът няма да възрази срещу използването на въпроса за отварянето на Проливите за всички в Конгреса като аргумент за запазване на Батуми или за превръщането му в свободно пристанище. Те обаче смятат, че отварянето на Проливите е опасно и неприемливо за Турция; и че с англо-турската конвенция „ще притежавали лост, който по всяко време ще принуждава Турция да отваря проливите за Англия, дори ако правилото от 1871 г. бъде продължено“.[238]

Солсбъри незабавно отговаря с дълъг меморандум, в който излага гледните им точки с Биконсфилд и настоява за тях пред кабинета.[239] И изпраща копие от изявлението за Проливите, което ще бъде направено пред Конгреса, ако Русия реши да придобие и задържи Батуми.

Целият кабинет, с изключение на лорд Джон Манърс, е против отварянето на Проливите, но в крайна сметка приема проекта за декларация на 29-ти, с някои промени във фразеологията, които не го промениха по същество.[240]

Но на този етап става ясно, че Русия ще бъде достатъчно отстъпчива по въпроса за Батуми, за да премахне както крайните опасения на кабинета, и възможността на Солсбъри да превърне въпроса в оправдание за новата политика за Проливите.

Преговорите между британските и руските пълномощници започват сериозно на 27 юни, когато Солсбъри прави много пълно и изрично изявление пред Шувалов за британското отношение към руската политика за Батуми. Той представя опасностите за Русия, ако тя се опита да завземе града с почти неп-

---

[236] Лейърд: *Мемоари* , BM Add. MS. 38937, стр. 151–152.

[237] Солсбъри, II, 286, 291. Солсбъри до Тентърдън, 25 юни, FO 363/4, телеграма, лична и секретна (Документи от Тентърдън).

[238] Крос до Солсбъри, 21 юни, FO 78/2901, телеграма; 25 юни, FO 363/4, телеграма (18 ч.) (Tenterden Papers).

[239] Солсбъри до Крос, 26 юни, FO 78/2899, № 39, секретно.

[240] Солсбъри, II, 291. Изпратено до Солсбъри, 29 юни, FO 78/2901, телеграма.

ревземаемото му положение, и показва телеграми на Шувалов, доказващи крайното нежелание на населението да се управлява от Русия и решимостта им да се защитават до последно. Той „не може спокойно да разчита, че ще бъдат сами". Британското правителство е готово да признае, че придобиването на Батуми, разглеждано във връзка с другите резолюции, до които Конгресът е стигнал, не представлява адекватно основание за война. Но той не може да говори със същата увереност, ако се наложи да се предприемат нови военни действия, не толкова срещу турците, колкото срещу жителите на страната. Англия няма да се съгласила с никакви операции, насочени срещу други пунктове, и ще трябва да признае, че превземането на Батуми от Русия ще промени съществено ситуацията в Черно море. След това Солсбъри обяснява политиката си по въпроса за Проливите и намерението на британското правителство да си запази правото да изпращ флот по своя преценка в Черно море, ако Батуми стане руско пристанище. Поради всички тези причини той настоятелно призовава Шувалов поне да направи „някакво междинно споразумение" за Батуми и дори предлага създаването на независимо ханство Лазистан. Такава дребна държава е твърде слаба, за да обиди Русия, но спасява лазите от подчинение на правителство, към което те са дълбоко враждебни, и осигурява адекватна сигурност за неутралитета на пристанището Батуми. В замяна той обещава, че британското правителство, дори да постанови забрана за всякакви укрепления или военноморски арсенал, няма да възрази срещу изграждането на военен път до руската граница или срещу предоставянето на право на преминаване на войските на Русия. В замяна ще положи всички усилия, за да осигури евакуацията на Батуми, както и на Варна от турците.

Шувалов разбира трудностите, с които Русия ще се сблъска, опитвайки се да завладее страната със сила, отказва да даде категоричен отговор, докато не се свърже с правителството си.[241]

Но след като започна кампанията с тези категорични и недвусмислени искания, Солсбъри разбира, че нещата с британската програма започват да се объркват. Той описва това в лично писмо до Крос на 10 юли.

На 28 юни Шувалов казва, че от самото начало не е имал голяма надежда да получи съгласието на Санкт Петербург за независимо ханство, но сега въпросът отпада, „защото разбрал, че лорд Биконсфилд е бил при княз Горчаков и той е телеграфирал до Санкт Петербург, че лорд Биконсфилд е напълно доволен от обявяването на Батуми за свободно пристанище". Това, според мен (Солсбъри), е пълна измислица, но проваля преговорите и ние трябва да се задоволим със свободно пристанище."

В този разказ има няколко неясноти. Не е ясно например дали изявлението на Шувалов до Солсбъри или на Горчаков до Санкт Петербург е въпросната „измислица"; и в няма причина, ако някой от руснаците умишлено е объркал Биконсфилд, за да не може да възрази незабавно. Биконсфилд насочва Солсбъри да иска независимо ханство и е нелогично да се повярва, че той е забравил собственото си предложение веднага след това, дори да се вземат предвид ста-

[241] Солсбъри до Крос, 28 юни, FO 78/2899, № 55.

ростта, небрежността и невежеството му по отношение на детайлите.[242] Солсбъри решава, че Биконсфилд е измамен и се примирява просто от съображения за чувствата на своя вожд. Или е имал съвестни угризения да не се откаже от думата си за Батуми и е приел с готовност извинението да не оказва по-силен натиск върху руснаците.

Практическият резултат е, че останалите преговори за Батуми и съседните граници са водени от Биконсфилд и Горчаков, докато Солсбъри и Шувалов сега са на заден план и правят всичко възможно, за да спасят съответните си страни от бедствието, което техните страховити, но объркани водачи са склонни да подготвят.[243]

На Биконсфилд му липсва увереност в способността на Солсбъри да се справи с този въпрос. „Нещо трябва да се направи за Батуми", пише той до Тентердън, „и след този нещастен меморандум от Шувалов, е трудно да се каже какво. Не съм оптимистичен, не съм и напълно обезнадежден."

Според собствения разказ на Шувалов, той е значително разтревожен, когато Горчаков „ме информира един прекрасен ден, че ми е преотстъпил всички останали въпроси, но специално е запазил този за Батуми за себе си. ... Той ще се занимава с него директно с лорд Биконсфилд." Той повторя това на Солсбъри, който му отговаря с известно раздразнение: „Скъпи графе, лорд Биконсфилд не може да преговаря! Той никога не е виждал карта на Мала Азия!" Горчаков също, според Шувалов, не можел да посочи на карта дори приблизително местоположението на Карс и Батуми.[244]

След разговорите между Солсбъри и Шувалов на 27-ми и 28-ми, изминала седмица е без никакви признаци за напредък в дискусията напървите двама пълномощници.

На Солсбъри продължават да напомнят от Лондин, за важността от благоприятно и бързо споразумение. Спешна телеграма от Крос на 29 юни го предупреждава, че общественото настроение се вълнува с всеки изминал ден „и може да прерасне в бурно възмущение срещу преминаването на Батуми в ръцете на Русия"; също така, кабинетът смята, че ако Русия предприеме нова военна операция за завладяване на Батуми, ще бъде изключително трудно за Великобритания да избегне намеса.[245]

Проблемите, създадени от англо-турската конвенция, също се нуждаят от бързо и деликатно разглеждане. На 1 юли Сафвет и Лейърд подписват анекс към конвенцията от 4 юни, който регулира условията на окупацията и управлението на Кипър от Великобритания; той предвижда продължаването на мюсюлманския религиозен съд на острова, администрирането на вакъфите, плащането на Портата на всеки излишък от приходите над разходите, продажбата или отдаването под наем от султана на земи в Кипър, принадлежащи на Османската корона и държава, придобиването чрез задължително изкупуване на земи, необходими за обществени цели, и евакуацията на Кипър от Великобри-

[242] Солсбъри, II, 291. Солсбъри до Лейърд, 27 юни, FO 78/2899, № 8.

[243] Биконсфилд до Тентърдън, 2 юли, FO 363/1, частен (Документи от Тентърдън).

[244] Хохенлое, II, 353–354.

[245] Крос до Солсбъри, 29 юни, FO 363/4, телеграма, лична. Солсбъри до Крос, 30 юни, FO 363/1, телеграма (2:00 ч.), секретна и лична (Документи от Тентърдън).

тания, ако Русия върне на Турция завоеванията, направени от нея в Армения по време на последната война.[246]

Турският велик съвет заседава пет часа под председателството на султана на 3-ти и се съгласява да ратифицира конвенцията, но отлага издаването на фермана за предаване на острова до края на конгреса, с мотива, че конвенцията може да накара Русия да откаже да предаде територия в Мала Азия, да изкуши други сили да поискат подобни отстъпки и да развълнува общественото мнение в Турция. На следващия ден Солсбъри изпраща яростна телеграма, в която описва отказа да се издаде ферман като „фрапантно нарушение на доверието и акт на груба неблагодарност" и инструктира Лейърд „да не пести усилия или заплахи, за да получи ферман незабавно".[247] След допълнителни протести от Лейърд, султанът отстъпва и след като тези подробности са уредени, окупацията на Кипър и публикуването на конвенцията трябва само да се отложат до окончателното определяне от Конгреса на руските придобивки в Мала Азия; но новината изтича и спокойният темп на дискусиите между Биконсфилд и Горчаков става особено смущаващ. Преди Конгресът да е на седмица, в дипломатическите кръгове в Пера вече е известно, че Англия си е осигурила Кипър; говори се, че султанът е говорил с лекаря си за конвенцията и лекарят е казал на гръцкия посланик. Андраши, по същото време, чува за това и когато го споменава, Солсбъри го моли да си мълчи.[248]

Биконсфилд казва на Бисмарк известно време преди 5 юли[249]. На канцлера обикновено може да се има доверие да пази тайна, близките му отношения с руснаците, могат да доведат до изтичане на информация, което Русия да използвала в своя полза. Но самият Солсбъри дава на Шувалов широк намек преди Конгреса[250]

Турците на 4 юли отлагат даването на фермана, и той веднага подозира руска интрига. Дори очаква с опасение, че въпросът ще бъде публикуван в английските вестници на следващата сутрин.[251] Това се оказва фалшива тревога, но сега е очевидно, че изтичането на информация може да стане всеки момент. Съответно Солсбъри стига до заключението, че действията не могат да бъдат повече отлагани и трябва поне да притъпи, френското и италианското негодуване, като съобщи новината поверително, преди тя да бъде разкрита на света.

За щастие, преговорите за Батуми изглежда достигат етап, който прави възможно обявяването на основните точки от азиатското споразумение пред Конгреса. До 5 юли руснаците се съгласяват, че Батуми ще бъде свободно пристанище, като укрепленията, военноморският арсенал или военноморската база ще бъдат съборени, а Шувалов на този ден обещава коригиране на границата,

---

[246] Хертслет, IV, 2724–2725.

[247] Лейард до Солсбъри, 3 юли, телеграма (23:30 ч.). Солсбъри до Лейард, 4 юли, телеграма, FO 363/2 (Документи от Тентърдън). Лий, стр. 97–100.

[248] Солсбъри, II, 286.

[249] Дизраели, II, 1204. Германското посолство в Константинопол може да научава подробности в началото на юни, срещу подкуп, но смятало, че Бисмарк няма да одобри разходите. Рашдау, стр. 216.

[250] Лайънс, II, 142–143.

[251] Солсбъри до Тентърдън, 4 юли, телеграма; до резидентния чиновник, FO, 4 юли, телеграма (полунощ) FO 363/4 (Документи от Тентърдън).

което ще върне на Турция около 100 000 мюсюлмани, включително всички лази.[252] Последното е просто поверително съобщение, тъй като Горчаков е запазил въпроса, да преговаря сам с Биконсфилд. Британците прибързано предполагат от това, че въпросът за лазите е решен по принцип, въпреки че това се оказва невярно.[253]

На следващия ден, 6 юли, въпросът за азиатските територии най-накрая е разгледан пред Конгреса. Солсбъри заявява, че придобивания от такъв значителен характер, като посочените в членове XVI и XIX от предварителния договор, са разклатили властта и престижа на Високата Порта в Азия и обявява, че ако Русия упорства в решимостта си да запази крепостите Карс и Ардахан, „той ще запази за Англия правото да осигури своите интереси и влияние върху населението с каквито и да е средства, които сметне за подходящи". След това Горчаков се изправя и след като заявява, че заседанието е посветено на „цел, чието справедливо решение, чуждо на дребните страсти, ще увенчае делото, което преследваме", обявява, че Русия отстъпва Ерзерум, Баязид и долината Алашкерд, които лежат по главния търговски път към Персия, но руският император, упражнявайки правото си на суверенитет, ще обяви Батум за свободно пристанище. Хохенлое описва изказването му, като „една от неговите прочувствени речи"[254].

Биконсфилд отдава почит в отговор на „помирителна стъпка от толкова висока стойност" и приема предложението, но посочва, че района на Батуми всъщност не желае да стане руска провинция; употребата на сила може при тези обстоятелства да доведе до сериозни опасности и е дълг на великите сили, всички заинтересовани от въпроса, да вземат предпазни мерки срещу такава опасност. Това запазва въпроса за Лазите и по предложение на Андраши въпросът е отнесен до двете сили за частно обсъждане. След известен дебат относно Армения, Конгресът преминава към въпроса за Проливите и Солсбъри обявява готовността на британското правителство да приеме съществуващите договорености. „Ако придобиването на Батуми беше запазено при условия, които биха застрашили свободата на Черно море, Англия не би могла да поеме ангажимента към другите европейски сили да се забрани достъпа до това море."[255]

Тези дебати в Конгреса не завършват със споразумение, но става че Русия ще запази Ардахан и Карс и следователно това е достатъчни, за да покаже, че основното условие, на което се основава англо-турската конвенция, влиза в сила. Междувременно Лейърд поставя турците под контрол и на 5-ти информира

---

[252] Солсбъри до Крос, 5 юли, FO 78/2900, съдържа телеграма № 17.

[253] Солсбъри, II, 292.

[254] Хоенлое, II, 222.

[255] Протокол 14, A. & P. № 32. Солсбъри до Крос, 6 юли, FO 78/2900, № 76. „След заседанието Солсбъри казал на Горчаков, че не смее да се върне в Англия; нека му бъде предоставено убежище в Русия. Горчаков му предложил своя портфейл." Буш, стр. 377. „Вчера, след представянето на една очарователна дипломатическа комедия между англичаните и руснаците, се стигна до споразумение относно Батуми, за който през последните дни светът беше много загрижен." WSA: Швегел: Бележки, 7 юли, стр. 41. Андраши до императора, 6 юли, WSA, телеграма (получена на 7-ми); 7 юли, доклад.

Солсбъри, че султанският ферман, разрешаващ окупацията на Кипър, вече е готов и ще бъде издаден незабавно.[256]

Конвенцията, придружена от мотивационно писмо, обясняващо и защитаващо британската политика, е съответно съобщена на Вадингтон официално, но поверително, вечерта на 6-ти.[257]

В писмото Солсбъри прави всичко възможно, за да подчертае чисто условния характер на споразумението. Той се позова на сериозната ситуация, създадена от решимостта на Русия да не се отказва от арменските си завоевания. Съгласно споразумението от 1856 г. Англия може да призове двама мощни съюзници, но Австрия може да участва само във възстановяването на известна независимост на Портата в Европа, а Франция, чрез декларации за неутралитет, правени неведнъж, както публично, така и в кореспонденция, ясно показа намерението си да не се ангажира с война, заради клаузите от 1856 г. Британското правителство обаче не може да остави Западна Азия незащитена в краката на Русия; престижът на нейните победи я поставя пред месопотамското население и другите азиатски народи за издигаща сила и неизбежно ще последва разпадането и практическото поглъщане на страните, разположени между морето и персийската граница. Британското правителство не може да се съгласи с такъв резултат и затова смята за необходимо да поеме тежкото задължение за отбранителен съюз с Турция. При съществуващите условия на война ангажиментите им не могат да бъдат изпълнени от такова разстояние като Малта и султанът съответно дава на Англия остров Кипър. Той отново посочва, че окупацията ще прекрати незабавно, ако Русия се върне към азиатската си граница, каквато е била преди войната, и като пореден опит за успокояване отбеляза, че Вадингтон е добре запознат с многократно настояванията на британското правителство да окупира Египет или поне да заеме границите на Суецкия канал, а също така им е препоръчано да окупират пристанище на брега на Сирия, като например Александрета. Те обаче предпочитат по-неизгодната позиция. Той заключава, че конвенцията е изцяло в рамките на договорните права на двете сили, но с оглед на напълно сърдечния характер на англо-френските отношения, той желае Вадингтон да бъде подробно информиран.[258]

Обявяването на Кипърската конвенция е изненадващо за Вадингтон, въпреки че той е очаквал Англия да завземе Митилини. Солсбъри дава устни обяснения на 7-ми и 8-ми след писмото си и несъмнено е улеснен, когато казва на Крос, че Вадингтон не е възразил особено.[259]

За съжаление, не разполагаме с подробни доклади за тези разговори; двамата пълномощници изпращат предварителни телеграми, но техните разширени доклади, ако изобщо са писани, са изчезнали от френските и британските архиви.[260]

---

[256] Солсбъри до Крос, 6 юли, FO 78/2900, тел. № 18, 19.

[257] Придружителното писмо обаче е с дата 7 юли.

[258] Солсбъри до Крос, 12 юли, FO 78/2900, № 100 (прилагащо писмо до Вадингтон от 7 юли). Аното, IV, 304–305.

[259] Солсбъри до Крос, 7 юли, FO 78/2901, телеграма. Виж обаче Буш, стр. 378, бел.(3). Вадингтон до Дефор, 8 юли, DDF II, № 325. Уодингтън, стр. 463–466.

[260] DDFII, стр. 353, бел.(1).

Но веднага щом се завръща в Париж, Вадингтон обвързва Солсбъри с уверенията, дадени в Берлин, и Солсбъри да потвърди казаното на френския посланик в Лондон и на британския посланик в Париж. Те показват, че французите са успокоени от предложенията за Тунис и британските намеци са направени с пълното одобрение на Бисмарк.

След първоначален израз на изненада, възмущение и заплаха да напусне Конгреса, на Вадингтон му напомнят за Тунис, а Солсбъри отбелязва: „Правете там каквото искате". В по-нататъшен разговор, когато Вадингтон изразява известно опасение от идеята за пряка анексия, Солсбъри отговаря: „Ще бъдете принудени да го превземете, не можете да оставите Картаген в ръцете на варварите."

Предложението на Солсбъри е повторено и потвърдено от Биконсфилд, а Бисмарк също казва, след като чува британския намек, че Германия ще даде пълното си съгласие.[261]

Тези предложения са достатъчни, за да предотвратят всякакъв протест на французите през последните дни на Конгреса, и да започнат нов етап във френската колониална политика почти веднага след завръщането на пълномощниците у дома. Те са от твърде важен характер, за да пристъпят към незабавни действия. Френските делегати наистина осъзнават важността от незабавното ратифициране на различните предложения на Солсбъри; те изготвят предложение, което да бъде представено на Конгреса, и го изпращат в Париж чрез специален пратеник, за да получат одобрението на президента и кабинета. Предложението среща известна подкрепа, но в крайна сметка е решено, че моментът все още не е узрял за действие, и френските пълномощници са инструктирани с телеграма да се откажат от проекта.[262]

Френското правителство не може да следва друг курс. Приемайки поканата за Конгреса, французите обявяват, че той трябва да ограничи обсъжданията си до въпроси, произтичащи пряко от последната война, и Египет, Сирия и Светите места са извън тази сфера. Да се повдигне толкова отдалечен въпрос като Тунис само заради намеците от Солсбъри и Бисмарк в последния момент, е непоследователно и недостойно действие. Нещо повече, възможността за сблъсък с Италия, неизбежните подозрения, автоматично породени от любезността на Бисмарк, и антиколониалните настроения в много политически кръгове във Франция, всичко това се съчетава, за да обезкуражи прибързаните действия. Въпреки това Вадингтон, който за няколко дни е доста очарован от идеята, продължава до края на Конгреса да събира уверения за подкрепа и на тръгване възкликна на приятел, докато потупваше с ръка джобовете си: „Тук е връщам с Тунис."[263]

Солсбъри все още се надява да забави публикуването на конвенцията; на 7-ми той телеграфирал на Крос, че само Бисмарк и Вадингтон знаят за нея и засе-

---

[261] Аното, IV, 382. DDF II, стр. 362. У. Л. Лангер: „Европейските сили и френската окупация на Тунис, 1878–1881" (*American Historical Review, октомври 1925 г.*), правят внимателно проучване на влиянието на Конгреса върху френската политика.

[262] Аното, IV, 384–5. Лион до Солсбъри, 10 юли, FO 363/2, телеграма (Документи от Тентердън). *Вж* . меморандум на Холщайн, GP VIII, 29 (1890).

[263] Рашдау, стр. 228–229. Лангер, *цит.с.*, стр. 67.

га нищо няма да бъде обявено. На 8-ми той телеграфирал, че е обсъдил подробно въпроса с Биконсфилд и смята, че съобщението трябва да бъде направено във вторник, 9-ти.[264]

Същността на конвенцията е публикувана в „Дейли Телеграф“ на 8-ми и съответно е направено официално съобщение следобед същия ден в Камарата на общините. Солсбъри е донякъде разтревожен от новината, опасявайки се, че тя ще обърка преговорите за Батуми; по същата причина той телеграфира на Крос да отложи заповедта за войските в Малта за няколко дни и да „упълномощи лорд Джон Хей да похарчи пари, ако е необходимо, за да влезем мирно“.[265] Но на практика публикацията е неочаквано и почти повсеместно добре приета. Крос веднага съобщава на Солсбъри, че новината е „много добре приета сред нашите хора в Камарата на общините“[266], докато в Константинопол „се наблюдава забележителна реакция в полза на политиката на лорд Биконсфилд“ и удовлетворението е изразено както в турските, така и в арменските вестници.[267] Султанът обаче продължава да проявява недоверие: някои „злонамерени хора“ го убеждават да се опита да осигури включването на някои думи в акта за ратифициране на конвенцията, запазвайки суверенните си права по отношение на всякакви реформи, които ще бъдат въведени в неговите азиатски владения, а Лейърд успява да осигури размяната на ратификации, без предложеното допълнение, едва в нощта на 15 юли.[268]

В Гърция няма изблик на бурно възмущение, поради надеждата, че британската окупация ще улесни преминаването на острова в гръцки ръце.[269]

Дори в Берлин Солсбъри установява, че това „не предизвиква никакво негодувание, за което да се говори; но лекото сближаване на италианците и французите с руснаците по дребни гранични въпроси може да се проследи до тази причина.“[270]

Австрия, Русия и Германия несъмнено приемат за неизбежно Англия да получи своя дял в преустройствата в Изтока; а Франция, както отбелязва Солсбъри, получава обещание за Тунис. Само Италия не е получава нищо, но се е съгласила, да не иска компенсация, на по-голям аванс от по-близка сила, не е изненадващо, че никой не обмисля сериозно необходимостта да ѝ се предложи компенсация за британската окупация на Кипър.

Корти, подобно на Вадингтон, не е информиран за конвенцията преди публикуването ѝ, въпреки че според собствения разказ на Солсбъри той на 8-ми „точно е направил копията, за да му ги изпрати – когато чух за недискретността на „Дейли Телеграф“. Всичко, което Корти получава, е намек от Бюлов, с когото разговаря на 8-ми, веднага щом е чува новината, че Италия може да прев-

---

[264] Солсбъри до Крос, 7 юли, FO 78/2900, телеграми № 21, 22; 8 юли, телеграма № 23.

[265] Солсбъри до Крос, 8 юли, FO 78/2900, телеграми № 25, 26, 27.

[266] Крос до Солсбъри, 8 юли, FO 78/2901, телеграма (18,25 ч.).

[267] Лейърд: *Мемоари* , Add. MS. 38937, стр. 153.

[268] Лейърд до Тентърдън, 16 юли, FO 363/2, телеграма.

[269] Леритие, III, 492.

[270] Солсбъри, II, 295. „Бисмарк... се радваше, че превзехме Кипър, тъй като това все пак беше *превземане на нещо.“ Писмата на кралица Виктория* (втора серия, цитирани като *QV Letters*), I, 630. *Вж* . Германската престолонаследническа принцеса до Виктория, 13 юли, *пак там* I, 628–629.

земе Тунис. Няма съмнение, че Бюлов подмята това „предложение“, но не е доказано, че е упълномощен да го направи от Бисмарк[271], и Корти скоро осъзнава, че отново трябва да си тръгне с празни ръце.[272]

През последните няколко дни на Конгреса делегатите, загрижени за все по-заплетените и по-тривиални проблеми на определянето на границите и други подобни въпроси, отегчени от по-ранни дискусии, стават все повече избухливи и напрегнати. Нестабилното здраве на Биконсфилд се влошава; напрежението от посрещането на гостите на приема му в събота, 6-ти, последвано от спор с Горчаков за Батуми на следващата сутрин, го поваля на легло; неговата „несломима решителност“ се бори през понеделник и вторник с подробностите по споразумението за Батуми, с което Солсбъри се справя много по-ефективно в негово отсъствие, но след много ненужни бъркотии той се оттегля със сериозен пристъп на астма и пропуска седемнадесетата сесия на 10-ти.[273]

Бисмарк сякаш очаква подобен физически срив; Решимостта му да не отлага с нито една ненужна дума заминаването си за годишната си почивка в Кисинген е по-належащ фактор от обикновените тактики на честно посредничество в безмилостното му ускоряване на работата. „Принц Бисмарк, с едната шепа, пълна с череши, и другата с скариди, изяждани на свой ред, се оплаква, че не може да спи и трябва да отиде в Кисинген“, пише Биконсфилд.[274]

Хаймерле изпада в състояние на депресия и оборкване, и Хохенлое го сравнява с полуудавен пудел; Каратеодори изглежда болен, унил, и раздразнен, че накрая се осмелява, доста ефективно, да отговоря на всеки.

Дискусиите за Батуми все още не са завършени, когато петнадесетата сесия се провежда следобед в понеделник, 8-ми. В предишния петък, както видяхме, Шувалов подвежда Солсбъри в, че Русия ще върне на Турция обалстта коло Батуми, с население от около 100 000 лази, и Солсбъри вярва, че въпросът е уреден, позволява въпросът за Проливите да бъде решен в Конгреса на 6-ти.

Горчаков обаче все още настоява преговорите да се водят от него и Биконсфилд, така че дискусиите по въпроса, които Солсбъри и Шувалов също водят, нямаха обвързващ характер. Споразумението очевидно ще предизвика оборкване и Солсбъри е убеден, че това е умишлен трик на руснаците, за да оборкат опонентите си, въпреки че Шувалов го отдава на суетата на Горчаков.

В неделя, 7-ми, Шувалов донася на Солсбъри карта, показваща значително отстъпление на територия на Турция, но отново подчерта, че истинското решение е на Горчаков. В понеделник, сутринта на 8-ми, Биконсфилд и Горчаков се срещат, но сега Горчаков „не дава нищо“ и не е постигнат по-нататъшен

---

[271] Това е точно интрига на Бисмарк, за да влоши френско-италианските отношения за да подготви пътя за Тройния съюз с Италия. (б. пр.)

[272] „Италианците са по-раздразнени от французите за Кипър и Корти очаква да бъде изгонен при завръщането си, ако не предвиди уволнението си чрез оставка.“ Бърти до Тентердън, 14 юли, FO 363/1, лично (Документи от Тентердън). Солсбъри, II, 295. Киала, II, гл. 5. Рашдау, стр. 219–220. Рози, стр. 280–289. Лангер, *цит.с.*, 67–71.

[273] Солсбъри, II, 293. Дизраели, II, 1208–9. Солсбъри до кралицата, 7 юли, *QV Писма* I, 627–628.

[274] Биконсфилд до Тентърдън, 2 юли, FO 363/1, частен (Документи от Тентърдън).

напредък до следващия ден. Конгресът се събра в понеделник следобед, и без затруднения намира различни проблеми за обсъждане.

Напредъкът, постигнат в преговори на четиринадесетото заседание на 6-ти, изглежда има благоприятен ефект върху преговорите за балканските граници. В края на дебата Хохенлое моли председателя да постави въпроса за българската граница на дневния ред в следващото заседание (в понеделник), тъй като комисията не може да се споразумее по определени въпроси; в отговор на въпрос той казва, че несъгласието идва от инструкциите на отделните пълномощници които са дефектни. Одо Ръсел „естествено ядосан" на това и след заседанието заявява, че повече няма да има нищо общо с комисията; той обаче е успокоен от Шувалов и на следващо заседание на комисията късно в неделя вечерта (7-ми) е постигнат толкова голям напредък, че се оказало възможно да се дадат инструкции на военните експерти за уреждане на българския въпрос.[275]

Съответно границите са основната тема на дискусията в понеделник следобед. Събранието приема без колебание решението на комисията относно северната граница на България и южната граница от морето до Кошица. Останалите граници на княжеството предизвикат повече дискусии, но са единодушно приети, при условие че някои детайли бъдат уредени с мнозинството от гласовете на комисията. Русия несъмнено се измъква много добре от окончателните договорености. Солсбъри се съгласявя да отстъпи почти целия санджак, с изключение на сравнително ограничена област по източната и южната граница, където линията беше придвижена напред от военните експерти, за да се осигури защитима граница за Източна Румелия. Шувалов твърди, че тази промяна на границата е по-обширна от просто стратегическите съображения и съответно иска като компенсация отстъпването на Пирот и Трън по западната граница на санджака на Сърбия. Накрая той се съгласява Пирот да бъде предоставен на Сърбия, а Трън на България, и това е прието от останалите делегати. Британците не осигуряват зоната от 5 км северно от балканската граница, но вместо това Конгресът приема предложението на граничната комисия, че комисията по разграничаването трябва „да вземе предвид необходимостта Негово Величество Султанът да може да защитава границите на Балканите на Източна Румелия".

Сръбските граници също са уредени. Тук двата нерешени пункта са Преполац и Враня, и когато Шувалов се оказва в малцинство от един глас по първия, той прие решението на мнозинството, и трябва да бъде даден на Турция. Враня предизвика по-продължителна дискусия. Мехемед Али в един момент се е съгласява с отстъпката, но според непочтителния Бърти, той по-късно призна, че се е срещнал с приятел, пил нещо и се е объркал.[276]

Каратеодори настоява в Конгреса за възобновяване на въпроса, а британските, италианските и турските делегати се противопоставят по стратегически причини за даването града на Сърбия, но в крайна сметка Конгресът приема единодушно предложението на Сен-Валие Сърбия да получи Враня, но гра-

[275] Хохенлое, II, 222–223.

[276] Бърти до Тентърдън, 9 юли, FO 363/1, частно писмо (Документи от Тентърдън).

ничната комисия да определи на Турция гранична линия, която ще ѝ даде „необходимото пространство, за да се гарантира защитата на своите владения“.[277]

Последните етапи от преговорите за Батуми са оживени от някои драматични недоразумения между Биконсфилд и Горчаков. Въпросът изглежда задоволително уреден във вторник сутринта (9 юли). Предната вечер любопитните четиристранни преговори продължават; Солсбъри и Шувалов се споразумяват за областта Лазистан, която Русия трябва да отстъпи, но когато Солсбъри се опитва да обсъди въпроса с Горчаков, последният отговори: „Ще обсъдя това само с лорд Биконсфилд“ и повтаря това два пъти.

Във вторник сутринта обаче Биконсфилд се среща с Горчаков, показват му карта, която взема за да разгледа, и е уведомен, че „Шувалов се е съгласил със Солсбъри предната вечер“.[278]

В същия разговор е определен статутът на Батум. Солсбъри заявява, че е успял да убеди руснаците да се съгласят пристанището да бъде само търговско , но Биконсфилд разбрал „съществено търговско“.

Според, Солсбъри на 10 юли, „Горчаков посетил Биконсфилд вчера сутринта, когато е бил болен, и го убедил, че двете думи означават едно и също нещо – и че първата ще се възприеме като обидна за императора“[279]

Но когато пълномощниците се срещат за шестнадесетото заседание следобед (9 юли), се оказва, че Горчаков и Биконсфилд имат много различно виждане за това какво е решено; Горчаков представя карта, показваща граничната линия на договора от Сан Стефано, и настоява, че Биконсфилд е приел; Биконсфилд също толкова настоятелен, твърди, че му е дадена много по-благоприятна линия, която връща на Турция повече от два пъти повече население, включено в картата на Горчаков. Шувалов по-късно казва, че Горчаков го хванал за ръката и казал: „Има някакво предателство; те са имали картата на нашия генерален щаб.“

Неговото обяснение за объркването е, че Горчаков показва на Биконсфилд секретната карта, показваща крайната граница на руските отстъпки, и британците веднага я одобряват.[280]

Солсбъризаявява категорично, че британската линия е тази, предложена му от Шувалов вечерта на 8-ми, и вярва, че Горчаков умишлено е измамил опонентите си. „Старият нещастник знаеше, че Б(икоснсфилд) е късоглед и невеж за детайлите и се възползва от възможността да предложи друга линия.“[281]

Предложението на Бъкъл, че двамата държавници които са в напреднала възраст, са попаднали в добросъвестно недоразумение, със сигурност е най-благосклонното обяснение.[282]

---

[277] Протокол № 15: A. & P. № 36. Солсбъри до Крос, 8 юли, FO 78/2900, № 87. Андраши до императора, 8 юли, WSA, телеграма; 9 юли, Bericht. Моüy, стр. 128–129.

[278] Солсбъри, II, 293.

[279] *Пак там* , II, 292. Берти до Тентърдън, 9 юли, FO 363/1, частно (Документи от Тентърдън).

[280] Шувалов, в *Красни архив* , с. 108; Аното, IV, 355.

[281] Солсбъри, II, 293.

[282] Дизраели, II, 1209.

Въпросът най-накрая е отнесен до комисия, състояща се от Солсбъри, Шувалов и Хохенлое. Германецът предлага компромисна линия, минаваща между другите две, и Шувалов я приема, като това урежда въпроса. „Никой от нас не знаеше дали това е разумна граница“, пише Хохенлое в дневника си. „Картите на тази част на Армения са толкова неточни и противоречиви, че е трудно да се установят границите оттук.“[283]

На това заседание (9 юли) са разгледани редица други точки. Заседанията на граничната комисия и на военните експерти сутринта определят предложената граница на Сърбия и западната граница на България и са приети без възражения на пленарното заседание.

Предложението на Горчаков, обявено на предишното заседание, да се предвидят адекватни мерки за осигуряване на изпълнението на резолюциите на Конгреса, предизвиква дълъг дебат; сега той предлага колективна гаранция от страните в Конгреса. Бисмарк и Каратеодори се озовават в неочакван съюз, критикувайки това предложение; Каратеодори твърди, че средствата, предназначени да осигурят изпълнението решенията на Конгреса, вече са посочени по време на обсъжданията и подписването на договора осигурява най-тържествената и обвързваща форма за клаузите.

Бисмарк посочва, че различните части на договора не са с еднаква стойност; Той не смята, че е възможно Европа да гарантира абсолютно срещу повторение на смутовете на Изток и ако силите се ангажират съвместно да използват сила при нужда, те рискуват да провокират сериозни разногласия помежду си.[284]

На следващото заседание на 10-ти, Горчаков представя модифицирана версия, за гаранцията, без да задължава силите да използват сила, но въпросът отново е отложен след не много благоприятна дискусия. Руснаците получават нов отказ на 10-ти, когато Шувалов предлага проходът Шипка да бъде превърнат в „славна гробница, където батареите никога повече няма да насочат оръдията си за стрелба“. „Той, пише Хохенлое, произнесе речта си с толкова трогателни думи, че беше развълнуван, докато я четеше, и направи пауза“; но Каратеодори сякаш го залял със студена вода, като намеква, че Русия само иска да попречи на турците да строят укрепления там. В крайна сметка въпросът е оставен на добрата воля на Портата[285].

През последните два - три дни на Конгреса единствените нерешени проблеми са определянето на новите азиатски граници и различни други точки, свързани с изготвянето на договора.

Първият е резултат от пълно непознаване на азиатската география. На 9-ти Шувалов обявява, че британските и руските пълномощници са се споразумели, че в замяна на долината Алашкерд и град Баязид, които Русия е готова да върне на Турция, Портата трябва да върне града и територията на Хотур на Персия. Каратеодори докладва на следващото заседание на 10-ти, че е получил инструкции да приеме това, но вечерта военните експерти не успяват да се спора-

[283] Хохенлое, II, 224; за други описания на този инцидент вижте Busch, p. 378; Шувалов в *Красни архив* , стр. 107–108; Вартоломей, стр. 104–105.

[284] Солсбъри до Крос, 9 юли, FO 78/2900, № 91. Андраши до императора, 9, 10 юли, WSA, телеграми; 10 юли, Bericht. Протокол № 16: A. & P. № 36.

[285] Хохенлое, II, 224–5. Горяйнов, стр. 380–1. Протокол № 17: A. & P. № 39.

зумеят за стратегическа граница в долината Алашкерд. На следващия ден Хохенлое докладва на Конгреса, че граничната комисия не е запозната с въпросната територия и не притежава карти и документи, които да ѝ позволяват да вземе решение относно различията между британските и руските експерти. Оказа се, че британските и руските карти са различни и въпросът е решен едва на 12-ти, когато Солсбъри и Шувалов подписват споразумение, според което по-подробното проследяване на линията на Алашкерд ще бъде извършено на място от военна комисия, съставена от руснак, османец и английски офицер.[286]

Освен тези различия, Конгресът сега се занимава с изготвянето на договора. Този въпрос е в ръцете на комисията по изготвяне на договора под председателството на Деспре от 28 юни и въпреки че обсъжданията следват по-плавен ход отколкото в граничната комисия, нейната работа не се ограничава до изготвяне на изреченията на добър френски език; на практика тя отговаря за уреждането на много важни въпроси, тъй като Бисмарк ѝ предава различните османски предложения, които иска да елиминира, и много подробности, които създават трудности на пленарните заседания.

Целият договор, както е изготвен от комисията, е разгледан клауза по клауза на седемнадесетата, осемнадесетата и деветнадесетата сесии (10, 11, 12 юли).[287]

Само няколко точки от последвалите дискусии заслужават внимание тук. Когато азиатските клаузи и параграфът, отнасящ се до договорите от Париж и Лондон, са прочетени, Солсбъри отбеляза, че не е доволен от формулировката на този член; Обясненията, предложени на Конгреса, отчасти успокояват опасенията му, но той желае в протокола да бъде включена декларация, обвързваща само неговото правителство, в която да се посочва, че задълженията на британското правителство, свързани със затварянето на Проливите, „не отиват по-далеч от ангажимент със султана, да зачита независимите решения на Негово Величество в съответствие с духа на съществуващите договори".[288]

На следващото заседание Шувалов представя руска декларация по същия въпрос, в която се посочва, че пълномощниците на Русия, без да са в състояние точно да оценят значението на предложението на Солсбъри, искат в протокола да се включи наблюдението, „че според тях принципът за затваряне на Проливите е европейски принцип и клаузите, сключени през 1841, 1856 и 1871 г., потвърдени понастоящем от Берлинския договор, са обвързващи за всички сили".

Значението на тези декларации е предмет на чести дебати в по-късните години, но протоколите на Конгреса не съдържат никаква дискусия, която да ни помогне да изясним текста.

Позоваването на Солсбъри на „независимите" решения на султана обаче ясно предвещават възможността за британско преминаване през Проливите, ако волята на султана изглежда наложена.[289] На осемнадесетото заседание дълга

---

[286] Солсбъри до Крос, 13 юли, FO 78/2900, № 110. Хертслет, том IV, № 529. WSA: Швегел: „Бележки", стр. 46. А. и П., стр. 244.

[287] Солсбъри до Крос, FO 87/2900, 10 юли (№ 95), н юли (№ 99). Андраши до императора, WSA, 11, 12 юли (телеграми), 11, 12, 13 юли (3 Berichte). А. & Р. № 39, 40.

[288] Солсбъри до Крос, 11 юли, FO 78/2900, № 99А.

[289] Т.е. англичаните да могат безпрепятствено да влизат в Черно море, изнудвайки султана, който официално да ги извика. (б. пр.)

дискусия завършва според Хохенлое на „възвишеният заключителен параграф“ на Горчаков относно европейската гаранция на договора.

Горчаков е много раздразнен, но мнението на Конгреса е изразено от Вадингтон, който отбеляза: „Или е пустословие, в който случай членът е излишен, или ако има смисъл – тогава става опасно.“[290]

Конгресът се събра за последен път в 15 ч. следобед на 13 юли, за да подпише договора, но в този последен ден се случва един важен инцидент. След турската декларация на 4 юли, Андраши предполага, че няма да възникнат повече проблеми от турските пълномощници. Те и Портата все още се придържат към убеждението, че са успели да запазят известен контрол над двете провинции и са отчаяно загрижени този контрол, такъв какъвто е, да не бъде отслабен по никакъв начин.

Така, когато редакционната комисия обсъжда на 8 юли статията, отнасяща се до Босна, Каратеодори е разтревожен, защото Хеймерле се противопоставя както на предложението на Деспре окупацията на двете провинции да се отдаде на необходимостта да се осигури възможно най-бързото им умиротворяване, така и на собственото му искане да има някакво позоваване на турската декларация от 4 юли. Другите делегати единодушно отхвърлят и двете предложения.[291]

На 10 юли член XXV, е прочетен в Конгреса и Каратеодори иска добавянето на изречение, в което се посочва, че Турция и Австрия ще постигнат предварително споразумение. Андраши не приема това и когато Бисмарк започва да показва нетърпение, Деспре преминава към следващата клауза.[292]

След заседанието Вадингтон казва на Каратеодори, че турците трябва да се примирят, че Босна и Херцеговина са загубени завинаги. Портата, без да го осъзнава, дава своя отговор на това в телеграма, получена от Каратеодори на следващата сутрин, като го инструктира да откаже приемането на члена, освен ако той не съдържа клауза, която прави временната окупация зависима от споразумение между Портата и Австрия, и Каратеодори успява да убеди[293] Андраши се съгласява с добавянето на изречение към члена, заявявайки, че „за тази цел правителствата на Австро-Унгария и Турция си запазват правото да постигнат споразумение по подробностите“. Каратеодори надлежно предлага това на следобедното заседание; Бисмарк първоначално отказва да позволи въпросът да бъде възобновен, но Андраши му прошепва в ухото, че въпросът е уреден тайно и съответно той е приет без обсъждане.[294]

Турските пълномощници получават по телеграфа, сутринта на 11-ти проект на конвенция, който да бъде представен на Андраши за подпис, ако все още желае да продължи с окупацията.

---

[290] Хохенлое, II, 225. Виж обсъждането на въпроса за проливите в Гориайнов, стр. 381–383; Н. Дасковичи: „Въпросът за Босфора и Дарданелите“ (Женева, 1915), стр. 253–255.

[291] Каратеодори, стр. 163.

[292] *Пак там*, стр. 165.

[293] Точната дума е „успява да изнуди“, но така му се пада на наглия унгарски хитрец и интригант – „хитрата сврака и с двата крака“. Пистолетът който ще гръмне в Сараево на Видовден в Сараево през 1914 г., е зареден в Берлин. (б. пр.)

[294] Каратеодори, стр. 170–171. Андраши, III, 133–134.

След заседанието Каратеодори дава копие от проекта на Андраши, който го приема, но накрая отлага всякакви незабавни действия, като казва, че въпросът в момента се обсъжда от Зичи и Портата в Константинопол и не може да подпише нищо, преди да се срещне с императора във Виена.

На следващия ден Косек, австрийски дипломат в Константинопол, казва на турците, че Андраши е прочел проекта и е телеграфирал до Константинопол, за да предложи Каратеодори да отиде във Виена веднага след подписването на договора, за да постигне споразумение с австрийското правителство относно конвенцията.[295]

Австрийците се надяват, че тези действия са достатъчно помирителни, за да осигурят турския подпис без по-нататъшни спорове, въпреки че Швегел на 11-ти отбеляза, че изобщо не е сигурно, че турците няма да направят изненада в последния момент.[296]

Те телеграфират текста на основните членове на договора до Константинопол, с намек, че ще се считат за упълномощени да ги подпишат, освен ако не им бъде наредено друго. Пълни и не много приемливи инструкции обаче пристигат на сутринта на 13-ти. Те искат вмъкването, на мястото на член XXV, на нова клауза, според която провинциите Босна и Херцеговина ще бъдат временно окупирани от Австро-Унгария, при условие че това бъде отказано; ако това бъде отказано, те трябва да поискат декларация от пълномощниците или от Австрия в същия смисъл; ако и това бъде отказано, те трябва да представят на Конгреса, преди да подпишат договора, официална нота, в която се посочва, че членът не е в съответствие с декларацията от 4 юли, султанът си запазва пълните права на суверенитет над двете провинции, чиято окупация от австрийски войски не може да бъде друга освен временна. Ако Конгресът откаже да приеме тази нота, пълномощниците трябва да откажат да подпишат договора.[297]

Каратеодори ни казва, че той и неговите колеги пълномощници са треперели от страх да се явят пред Бисмарк и Конгреса с инструкциите означаващи разрив между Портата и Европа. Андраши също няма желание да удължава Конгреса с нова криза. Каратеодори предлага на Портата на 11-ти, да се замени с по-благоприятен член, но не очаква, че договорът ще бъде готов за подписване до 13-ти. Междувременно обаче твърдото настояване на Бисмарк има изумителни резултати. Преразглеждането на договора е извършено с бързина, копията, вместо да бъдат написани, са отпечатани по негова инициатива и с големи усилия, договорът вече е отпечатан, проверен и поставен на масата на Конгреса до сутринта на 13-ти.

Паникьосаните турци просто не могат да се изправят срещу ужасния канцлер и вместо това отиват при Андраши в 11 ч. предиобед с надеждата да го убедят да приеме някакво алтернативно споразумение. След едночасова ожесточена дискусия между двете групи пълномощници, австрийците се съгласяват. Андраши знае, че турците наистина са получили инструкции и отказът да приеме исканията им, поне засега обърква цялата работа на Конгреса по отно-

[295] *Пак там* , стр. 172–173, 179–180.

[296] WSA: Швегел: Бележки, стр. 46.

[297] Каратеодори, стр. 180–183. Буш, стр. 378.

шение на окупацията;и се опасява, че Русия ще се възползва от безизходицата, за да започне нови смутове на Балканите и работата на Конгреса ще бъде окончателно провалена. Хаймерле първоначално се противопоставя на всяка отстъпка, но впоследствие се съгласява с Андраши.[298] Каройи и Швегел, обаче са против до последния момент.

Андраши, съгласявайки се с турските искания, сигурно има пълното намерение на практика да отхвърли или игнорира предложеното споразумение веднага щом му стане удобно. На Швегел му е казано, че споразумението е подписано само за да се предпазят турските пълномощници от гнева на султана и е неефективно, защото другите пълномощници не знаят нищо за него.[299]

Каройи обаче е силно разтревожен от идеята да се постави такова опасно оръжие в ръцете на султана и посочва лошото впечатление, което ще направи върху австрийското обществено мнение, ако документът стане известен.

Но Андраши е готов да приеме всички рискове и тримата австрийски делегати съответно подписват нота, в която се посочва, че суверенните права на султана няма да претърпят никакво изменение в резултат на австрийската окупация на Босна и Херцеговина; че окупацията ще се счита за временна и че предварително споразумение относно подробностите на окупацията трябва да бъде сключено между двете правителства веднага след закриването на конгреса.

В замяна, по предложение на Хаймерле, турците подписват нота, предназначена да отговори на възраженията на Каройи. В нея се казва, че австрийската декларация не трябва да бъде публикувана без споразумение.[300]

В същия ден, без турците, Горчаков и Андраши подписват протокол, в който Русия се задължава да не повдига никакви възражения, ако Австрия сметне за необходимо да окупира Санджак при същите условия, както двете провинции;

---

[298] Андраши, III, 133.

[299] WSA: Швегел: Бележки, въведение (стр. 3), стр. 50-51. Андраши до Зичи, 15 юли, WSA, телеграма. Вж. Рашдау, стр. 255.

[300] Каратеодори, стр. 190–1. WSA: Швегел: „Бележки", стр. 51. Размяна на ноти между австроунгарските и турските пълномощници е осъществена на 13 юли 1878 г. (WSA, Varia Turquie 1878). Вижте Приложение I.

Австрия в замяна обеща да съдейства при изпълнението на клаузите на договора, които особено интересуват Русия.[301]

С тези споразумения завършват берлинските дискусии и договорът е подписан без никакви затруднения, в късния следобед.[302]

6. Ретроспекция

Подробната история на Берлинския договор, през следващите три години предоставя най-добрата критика на справедливостта и практичността на договора и тъй като това ще бъде тема на следващите глави, на този етап е необходимо да се коментират само някои от по-общите последици от Конгреса.[303]

Особеността на споразумението е, че двамата големи съперници, чието противопоставяне доведе до свикването на Конгреса, смятат договора за огромно унижение. От друга страна, договорът, неблагоприятен за Турция, е приет със задоволство от двете сили, Австрия и Англия, които се намесват от името на Турция.

Този очевиден парадокс се обяснява достатъчно лесно защото Австрия и Англия се бяха намесили, за да спрат Русия и да защитят собствените си интереси в определени среди, и изпитват загриженост за султана само когато неговите интереси съответстват на техните собствени.

Но реакцията на Русия е по-малко проста. Нейните печалби, преки и косвени, са значителни; трябва да се върне към 1829 г., за да открие сравним напредък, и дори до 1875 г. тя очевидно не очаквае подобен напредък в близко бъдеще.

Възмущението на руския народ не е изненадващо: очакването им за цялостно решение на Източния въпрос е предизвикано от продължителното вълнение, предшестващо войната, от сериозните размери на военните усилия и жертви на Русия по време на войната и накрая от условията на Санстефанския договор, които потвърждават предположението, че правителството е решило проблема с еманципацията на славяните и на практика е унищожило турското владичество в Европа. Руският народ няма представа за естеството на противопоставянето на руското настъпление, в другите части на Европа; условията на Будапещенските конвенции и различните по-неформални уверения към Англия и Австрия, които връзват ръцете на императора през 1877 г., са неизвестни и руското правителство няма желание да ги публикува.

При тези обстоятелства не е изненадващо, че правителството позволява на печата и общественото мнение след конгреса да приемат, че Русия е измамена в Берлин от заговора на другите европейски сили: изненадващото е, че импера-

---

[301] WSA, Geheim Liasse IV. Андраше, III, 135. Дж. Й. Симпсън: *Мемоарите на Сабуров* (Кеймбридж, 1929), стр. 147–149; 247. Вижте Приложение I.

[302] Протокол № 20: A. & P. № 40. Солсбъри до Крос, 13 юли, FO 78/2900, № 109. Ардаг, стр. 54

[303] За някои съвременни преценки виж Bonghi, стр. 88–115; Earl of Selborne: *Memorials 1865–1895* I, 465–9 (добро изложение на английската либерална гледна точка); Duke of Argyll: *Our Responsibilities for Turkey* (Лондон, 1896), стр. 64–74; DDF II, № 327; WSA: Schwegel: *Notizen*, стр. 1–4; M. Bluntschli: „Le Congrès de Berlin“ (*Revue de Droit International*) 1879, стр. 1, 411.

торът и поне някои членове на правителството изглеждат искрено убедени, че това се е случило, и дори започват, след няколко седмици, да предполагат, че заговорът срещу Русия е вдъхновен от Бисмарк.

При липсата на по-подробна информация за състоянието на духа на царя, можем само да приемем неговото възмущение като факт и да го отдадем отчасти на характера му, отговорен за колебанието и противоречията на руската политика в по-ранните преговори, и на умишленото изопачаване на фактите от Горчаков и неговите поддръжници.

Трябва да припомни, че сред руската делегация в Берлин, посланик Убри, третият пълномощен представител, и Жомини са протежета на Горчаков и споделят неговото недоверие към Бисмарк, а Шувалов има малко възможности за директен контакт с императора.

Русия за пореден път не успява да постигне основната цел на своята източна политика; но дипломацията на Горчаков през 1876-77 г. и тази на Шувалов през лятото на 1878 г. ѝ осигуряват максималните реални предимства, които може да получи, и в този смисъл успехът на Русия е значителен.[304]

Дипломати като Шувалов, които приемат мнението, че унищожаването на Турция не е в обхвата на практическата политика, знаят достатъчно добре, че е постигнато много в по-тясната сфера, в която им е позволено да действат. На конгреса той затвърждава и разширява този резултат чрез поредица от повече или по-малко значителни тактически успехи и през цялото време получава германска помощ. **Бисмарк не е готов да подкрепи Русия с оръжие; подобна услуга може да бъде осигурена само при условия, които доколкото виждаме, Русия не е готова да предложи.[305]**

На конгреса обаче Русия също преговаря, приемайки, че не може да прибегне до война, а Бисмарк е напълно готов да ѝ даде пълната полза от дипломатическите си умения и влияние.

След конгреса Бисмарк многократно заявява, че е направил всичко по силите си, за да подпомогне руските интереси, и по-специално се позовава на подкрепата си по въпросите за България и Батуми.

Пълният списък на неговите дейности е още по-впечатляващ. Като президент той използва властта си, за да тормози турците в интерес на Русия и казано с по-учтив език, да наложи вето върху много искания на австрийците и британците.

На първото заседание той отказва да позволи на британците да повдигнат въпроса за оттеглянето на руските войски; той накара турците да замълчат с

---

[304] Коментари от Гирс и Лобанов (Nolde, стр. 194, 208–209) и Шувалов (*Красный архив*, стр. 109) са в тази насока. *Вж*. Селборн, *цит. съч* ., стр. 466–7 „... ако бях руснак, воден от амбицията за териториално разширение, която повечето хора приписват на Русия, щях да бъда напълно удовлетворен; защото Русия по същество запазва всички териториални придобивки, които е спечелила чрез Санстефанския договор; тя е изцяло и завинаги отменила всички загуби, които е понесла от Кримската война; и ако желае да установи в политическите договорености на провинциите на Европейска Турция, има изобилие от възможности за влияние и намеса... затова няма да предпочитам договореностите от Сан Стефано пред тези, които действително са направени.“ Вижте също коментарите на Швайниц, базирани на непубликуваните тогава мемоари на Шувалов (*Briefwechsel* , стр. 140–141).

[305] Изключително важен извод, обясняващ всичко! (б. пр.)

груби и почти заплашителни думи, когато на 22 юни е обявено българското споразумение; на петото заседание той подкрепя аргументите на Шувалов срещу смесената окупация, без да чака да изслуша другите пълномощници; на шестото, на 25-ти, той изразява раздразнение от пазарлъка на Солсбъри за подробностите на българското споразумение. На деветото заседание той се противопоставя на изслушването на румънците, а на десетото използва властта си на председател, за да съкрати значително австро-британската програма за Дунавското споразумение;

Два или три дни по-късно той подкрепя Русия толкова ясно по въпроса за Софийския санджак, че дори заплаши да напусне Конгреса, ако британците не се откажат от исканията си.

Подобни примери могат да се съберат от протоколите: като посредник той е еднакво активен в интерес на Русия и в двата най-сериозни спора за българската граница и Батуми и лично поема задачата да бъде посредник, като проучва британците и австрийците, понякога се намесва по собствена инициатива с предложения в интерес на Русия и многократно ѝ дава подкрепата със своята изобретателност и авторитет.

Това не означава, че Конгресът непременно щеше да се провали или дори че резултатите ще са съществено различни, ако Бисмарк беше изиграл по-негативна роля; понякога се твърди, че само неговото влияние в определени критични моменти е спасило Конгреса от катастрофа, но дори при кризата на българския въпрос руснаците и британците знаят много добре докъде могат да стигнат и нито една от страните не е толкова прибързана или толкова несръчна, че да наложи пълен разрив.

Истинската стойност на Бисмарк за Русия се крие в нарасналия престиж и самочувствие, които подкрепата му дава на Шувалов; освен това, като президент той успява да ускори работата и да предотврати отклонения от предварителните споразумения или дори от по-ранните решения на Конгреса и по този начин успява да спаси руснаците от много неблагоприятни решения по второстепенни въпроси, на които изолираното им положение ги прави уязвими.[306]

Доказателствата, които станаха достъпни през последните години, не потвърждават по-старото мнение, че Бисмарк е работил в интерес на Австрия през цялото време и е направил някои малки услуги на руснаците в Берлин, тъй като вече е осигурил значителна победа за Австрия, преди заседанието на Конгреса. Вярно е, че когато трябва да направи избор между двамата си съюзници през 1879 г., предпочитанието му е за Австрия и държавник с неговата далновидност вероятно е решил за тяхната относителна привлекателност много преди изборът да стане необходим: в този аспект той несъмнено осъзнава важността на укрепването на приятелството с Австрия.[307]

---

[306] A. O. Meyer: *Bismarcks Friedenspolitik* (Мюнхен, 1930), стр. 10–11. Разказът на Горяйнов, основан на докладите на Горчаков, допринася много за утвърждаването на мнението, че Бисмарк на практика е предал Русия на конгреса. *Вж*. Горчаков до царя, 20 юни/2 юли, цитирано от Горяйнов, стр. 379–380.

[307] Решението на Бисмарк, за двустранния съюз с Австро-Унгария е прибързано и емоционално, плод на кошмара от коалиции. То е следствие на шумната антигерманска кампания в руските вестници, насочена и лично срещу него, и най-вече на заплашителното писмо на Алек-

Но днес едва ли може да се твърди, че намесата на Бисмарк е осигурила Босна за Австрия; в Берлин окончателният избор между двамата му съседи не му е наложен и той няма желание да направи избора, а ако може трябва да го избегне. По-късно ще бъде показано, че той се е придържал към съюза на тримата императори няколко месеца след Конгреса и през лятото цялата му дипломация подсказва, че се стреми да запази съюза. На конгреса той изхожда от предположението, че предварителните дискусии са посочили сфери на интерес и предимства, които удовлетворяват и двамата му съюзници, и целта му е да подкрепя и двете сили, доколкото е възможно, в съответните им сфери.

Позицията на Великобритания значително опростява проблема му. На практика Конгресът е далеч по-скоро англо-руска, отколкото австро-руска борба; той и останалата част от Европа ясно гледат на българската криза в тази светлина и дори за известно време предполага, че Австрия ще се откаже от британците и ще постигне пълно споразумение с Русия.

По въпроса за азиатската граница, борбата е изцяло между Русия и Англия; в Босна той е готов да бъде проавстрийски, но не се стига до сблъсък между Русия и Австрия по този въпрос и трябва само да тормози турците в защита на интересите на Австрия. Когато Австрия започва да играе по-активна роля в българския въпрос, отколкото е очаквал, той продължава да подкрепя руснаците и дори го прави в сравнително малкото случаи, в които Русия и Австрия влизат в пряк конфликт. Това се случва, когато Андраши предлага смесената окупация на петото заседание и когато Хаймерле представя подробната австрийска програма за Дунав на 2 юли.

Дори в дискусиите за черногорско-албанската граница, която е един от специалните интереси на Австрия, Германия подкрепя Русия, а Швегел прави важен коментар, че „германското приятелство понякога изглежда много изтъркано“.[308]

Бисмарк със сигурност не е антиавстрийски настроен; всъщност най-правдоподобното обяснение за поведението му е, че е искал да успокои Русия, да изпрати Шувалов у дома с някои представителни лаври и да направи Англия изкупителна жертва за злата воля на Русия.

сандър II до вуйчо си германския кайзер, в което открито говори за война между Русия и Германия. Предвид и страха от руско-френското сближение, непрекъснато демонстрирано, тогава доста пресилено от Горчаков, резултатът е ясен. Бисмарк се опасява и от падането на Андраши, който вече е обявил че се оттегля, и заменянето му с човек реваншистки и антипруски настроен като Бойст. Така кошмарът от Седемгодишната война го обзема напълно и действа неразумно и прибързано. (б. пр.)

[308] Той също така отбелязва: „Германците, особено в Берлин, са изцяло пропити от руския дух и са толкова арогантни, че никой не може да ги харесва.“ WSA: Швегел: Бележки, стр. 35 (2 юли). Вж. Ф. фон Митнахт: Спомени за Бисмарк (Нова серия: Щутгарт, 1905 г.), стр. 10. Андраши каза на Елиът през септември 1879 г., че Солсбъри „и всички други пълномощници могат да свидетелстват, че през целия Конгрес принц Бисмарк беше твърд защитник на руските възгледи; и това, което спечелихме в Берлин, със сигурност не се дължи на неговата подкрепа, а на изцяло обединените усилия и решителността на Англия и Австрия. Елиът до Солсбъри, 4 септември 1879 г., FO 7/964, № 566. Бюлов, IV, 446.

Подкрепяйки Русия срещу Австрия, когато двете страни се сблъскват директно, той преценя, че австрийското правителство е в по-добра позиция да понесе и по-малко вероятно да се възмути от няколко дипломатически отпора.

Андраши обаче не се ползва с пълното доверие на канцлера: той изобщо не се е интересува, че британците са оставени да се справят с руснаците през май, но няма намерение самият той да бъде използван по същия начин.

Може да се твърди, че унгарският лидер е имал страхлива, но не и недържавническа роля, за да избегне по-драматична и видна роля през пролетта; и той не изоставя британците, когато те са поемат водещата роля.

На конгреса те правят много благоприятно впечатление на австрийците. Биконсфилд определя Андраши като „английски привърженик", а други членове на австрийската делегация са еднакво доволни от британците и от французите.[309]

Въпреки че Андраши продължава да избягва да поеме основната отговорност да се противопостави на Русия по българския въпрос, той прави всичко, което британците изискват от него, и на конгреса и след него не им дава никакви допълнителни причини да се съмняват в неговата лоялност. От друга страна, някои от неговите похвати разкриват липса на достойнство и дори на обикновена честност. Изправен пред опозицията, с която се сблъсква от Русия през пролетта и от турците по време на конгреса, той демонстрира любопитна комбинация от упоритост и колебание, настоявайки за предоставянето на всички отстъпки, които поиска за страната си, но очевидно избягвайки силните думи и категоричните ултиматуми, чрез които съпротивата в крайна сметка трябваше да бъде преодоляна. Когато британският и германският натиск не е достатъчен, за да принуди турците да се подчинят, резултатът е декларацията от 4 юли и жалката му хитрост от 13 юли.

През цялото време обаче истинският му проблем е противопоставянето на политиката му у дома: по-лесно е да осигури отстъпки от Конгреса, отколкото да убеди сънародниците си да ги приемат, и когато вече е решил какво ще приеме, не срещна никакви затруднения да го постигне. Русия не прави опит да се противопостави на окупацията на Босна и Херцеговина и до 25 юни се отказва от противопоставянето си на окупацията на анклава; Корти дава задоволителни уверения на 28-ми. На 4 юли той не успява да представи различни предложения, насочени към ограничаване на контрола на Русия над долното течение на Дунав, но осигурява всичките си други искания.

Граничното споразумение на Балканите също му дава практически всичко, което иска. Анклавът е разширен чрез отстъпването на черногорски и сръбски

---

[309] От Биконсфилд до Тентерден, 2 юли, FO 363/1, лично. Швегел пише: „Досега от различните преговори тук съм получил едно особено неприятно впечатление, а именно, че моите близки или по-далечни роднини – сърбите, черногорците и руснаците, всъщност са най-подлите хора, а англичаните и французите са безкрайно различни и по-добри." (Бележки, стр. 35). „Германското приятелство ми се струва понякога много несъстоятелно, докато все по-ясно осъзнавам колко честни са западните цивилизовани народи – англичаните и французите" (пак там, стр. 36). Вж. Швайниц: „Кореспонденция", стр. 137. Б. пр. Мнението на Швегел, е пристрастно и тенденциозно, да кажеш че англичанина е честен и добър е пълна глупост! Същото се отнася и за французите, но в случая са смирени, заради урока получен през 1870-71 г.

територии на Турция; Шувалов скоро се отказва от опита си да увеличи Черна гора и се съгласи Дулчино (Улцин) да бъде върнат на турците, а Спица да бъде прехвърлена на Австрия. На Черна гора не е позволено да има военни кораби, а територията, която тя осигурява в югоизточната част, е населена с албанци католици и мюсюлмани; по-привлекателните области на северната ѝ граница са заети от Австрия. В съответствие с политиката си за създаване на сфера на австрийско влияние в Сърбия и Македония, той осигурява разширяването на сръбската граница на югоизток, включвайки Пирот, а по-рано успява да отблъсне западната граница на Източна Румелия и да осигури басейните на Места и Струма за Турция.

Британските успехи също са големи, но по-трудни за постигане и с по-съмнителна стойност от австрийските, въпреки че на хартия те осигуряват основните цели, заради които участват в Конгреса. Биконсфилд и Солсбъри са затруднени от непълните си познания за детайлите на балканската и азиатската география и от трудността да решат точно какво в тези отдалечени региони е от непосредствена стойност за Британската империя; от друга страна, те не могат да се доверят достатъчно на турците, за да приемат турската програма като своя. Резултатът е известно неудобство при боравенето с детайлите, лесно отказване от точки, които по-късно се оказват от съществено значение, и известно прекомерно упоритост по точки, чието значение самите те смятат за проблематично: те са най-успешни по време на по-ранните сесии, когато се решават по-общите принципи на споразумението и условията позволяващи използването техниката на парламентарните дебати, която те разбират толкова добре. През първите дни Биконсфилд има предвид английската си публика. „Обикновените хора не разбират какво означава линията на Балкана“, казва той на кралицата на 13-ти, и демонстрира симулирано (театрално) възмущение, от поведението на руските му опоненти в същия ден.

Няколко дни по-късно, когато въпросът влиза в заседания на комисията, тези методи, както отбеляза Солсбъри, се превръщат в пречка за точното и бързо решение. Биконсфилд, страхувайки се от „постоянна конспирация“, и т Солсбъри, винаги планиращ „някаква дълбока комбинация“, откриват в дискусиите на българската граница, че са били твърде заети с формулирането на плановете си за предотвратяване на руската съпротива, за да знаят, точно какво искат, когато Русия отстъпва.

Най-сериозната последица от това е загубата на София. Подробният разказ за поверителните дискусии на 18 юни не оставя съмнение, че британските пълномощници са леко объркани от представените им алтернативи и се отказват без съпротива, от значението на самата „линия на Балкана“, която смятат за най-важната част от програмата си.

Разговорът на Андраши с Биконсфилд на сутринта на 13-ти показва, че той все още е по-заинтересован от отблъскване на западната, отколкото на южната граница на нова България, но британците отново са изненадани, когато той се възползва от възможността да предложи обратно отстъпване на югозападната част на Санджака. Те се съгласяват не само с отстъпването на София, но и на Софийския санджак; не успяват да настояват, че зона северно от планинските върхове трябва да бъде отстъпена за стратегически цели и оставят различни

други точки неясни, така че триумфът им в Конгреса между 22 и 26 юни скоро се оказва по-непълен, отколкото си представят.

Очевидно е в интерес на Русия да остави колкото се може повече вратички в тази част от споразумението, а твърдото ускоряване на делата от страна на Бисмарк прави все по-трудно за британците да отварят отново въпроси, които вече са били уредени по принцип.

Броят на точките, където те искат да отворят отново, било то на Конгреса или по-късно, е значителен. В допълнение към трудностите, създадени от българските клаузи, има значително объркване относно уреждането в Мала Азия; Солсбъри смята, че Биконсфилд е измамен за границите близо до Батум, но на 6 юли самият той прибързано приема съществуващите договорености за Проливите и се опитва да ги промени с декларацията си от 11 юли.

Определението на останалите граници в Мала Азия е оставено толкова неясно, че Русия успява да удължи дискусиите до лятото на 1880 г. Известна неяснота в определението на руските придобивки в Бесарабия, за които обаче британците не са единствено отговорни, впоследствие пречи на реализирането на важни части от австро-британската програма за Дунав.

Намеците на Солсбъри към Вадингтон за Тунис и нежеланието му след Конгреса да бъде обвързан с тях са също толкова типични за липсата на решителност, проявена от британските пълномощници при изготвянето на детайлите на тяхната програма.[310]

Това обаче е както критика към самия Конгрес, така и към британците. Защото целта на Конгреса е да осигури, в интерес на европейския мир, създаването на реорганизирана Турска империя, която да се запази възможно най-много в съответствие със статуквото преди войната: в процеса естествените линии на развитие на мощни национални и политически сили трябва да бъдат игнорирани и след това възможностите за незадоволителната промяна на границите са почти безкрайни.

Британците губят повече време, за да вземат решение, проявявайки интерес към военната и икономическа стойност на отделно пристанище или речна долина, докато руснаците и австрийците, работещи с територия толкова близо до собствените им граници, естествено познават добре. Но в действителност Конгресът се превръща в упражнение по догадки и въображение за всички сили.

Но това осъждане на неговата работа е справедливо, само ако може да се докаже, че са съществували по-приемливи алтернативи: и силите са напълно сигурни, че няма такива.

Дори руското правителство не е готово да рискува последствията, които опитът за налагане на по-фундаментално решение, може да доведе. Санстефанският договор е ревизиран, за да защити очевидните интереси на Австрия и Великобритания, но той е осъден и от всички балкански народи с изключение на българите, а решение на балканския проблем чрез справедливо разделяне на целия полуостров между тези народи едва ли може да се обмисли на този етап. Ако подобно решение е сериозно обмислено, несъмнено Турция ще окаже отчаяна съпротива и ще трябва да бъде принудена от военните сили на

[310] Вж. QV Писма , I, 634–635.

Европа; а новите държави ще бъдат толкова слаби и зле организирани, че правителствата им ще бъдат доминирани от силите.[311]

Сабуров по-късно твърди, че по време на войната е осигурил обещанието на водещите политически елементи в Гърция да сътрудничат за формирането на конфедерация от всички малки държави, съществуващи и които предстои да бъдат създадени на полуострова. Идеята[312] не постига напредък, тъй като Игнатиев убеждава царя да пожертва всички други съображения за създаването на голяма България.[313]

Може да се твърди, че Европа е основателна да предположи, че на този етап няма алтернатива на турското управление, освен виртуално разделяне на полуострова между Австрия и Русия; Организирането на обширни нови държави и тяхната защита срещу турците налага временни мерки за окупация и контрол, а те както скоро ще покаже съдбата на Босна, Египет и Тунис, вероятно щяха да станат постоянни.[314]

По този начин и може да се защити договорът с мотива, че в момента не е възможно по-задоволително решение; силите обаче не могат да избегнат критиките за неспособността си да предвидят многобройните промени, които са неизбежни в близко бъдеще.[315]

Всички сили са доминирани от конвенционални идеи за характера на Източния въпрос и при разработването на уреждането те основават работата си на предположения, които бързо престават да бъдат приложими. От тях най-сериозното е убеждението, че балканските държави ще продължат да бъдат толкова примитивни и слаби, и толкова беззащитна плячка на своите могъщи съседи, както са били в миналото.

Толкова много се е говорило и в продължение на толкова много години за еманципацията на християните, че тяхната безпомощност се приема твърде много за даденост и въпреки че Конгресът им осигурява определени предимства, той игнорирал интересите им без угризения, когато се сблъскват с тези на силите. Когато това се случва, резултатът е появата на изумително количество проблеми. Румънците, принудени да разменят Бесарабия за Добруджа, сключват съюз с Австрия, който представлява бариера за руските армии в продължение на повече от поколение.

---

[311] Това и става, балканските държави са клиентелистки. (б. пр.)

[312] Изключително глупава идея, Сабуров не познава шовинизма на сърбите и гърците! (б. пр.)

[313] Сабуров, стр. 138–139.

[314] Осъждания срещу руската администрация се срещат на много места през цялата 1878 г. и са достатъчно правдоподобни, че руското управление е също толкова незадоволително за балканските народи, колкото и турскотж. Зичи развива този аргумент в лично писмо до Андраши от 17 юни: „Руснаците, където и да стъпят, опустошават много по-жестоко, отколкото са го правили турците преди векове. …“ (WSA „Varia Turquie“, 1878 г.) Вижте Зичи до Андраши, 9 август 1878 г., WSA, № 66F, относно нарастването на руско-българския антагонизъм. Има много подобни обвинения срещу руската администрация в документите и кореспонденцията на Лейърд (*напр* . Add. MS. 38938, ff. 49, 50). Мейнард до Евартс, 21 октомври. *USA Foreign Relations* , 1879, № 519, отправя също толкова силна критика от неутрален човек. Критиките на Гладстон към Австрия поради Босненското въстание през есента на 1878 г. разкриват подобни подозрения към Австрия.

[315] Аргайл: *Нашите отговорности за Турция* (Лондон, 1896 г.), стр. 79.

Очаква се българите да бъдат задоволени от националните си стремежи, въплътени в две разединени държави, едната предназначена да задоволи амбициите на руснаците, а другата – интересите на турците.

Борбата срещу чуждестранната намеса скоро започва и в рамките на десет години обединението се осъществява, а влиянието на двете сили изчезва.

Австрийската окупация на Босна създава югославски въпрос, който предизвиква незабавни проблеми и завършва едва с падането на самата двойната монархия.

Дори албанците създават безкрайни трудности и успяват да осуетят опита на Европа да отдели области на север и в Епир, за да задоволи черногорците и гърците.

След 1878 г. балканските народи наистина започват да поемат контрол над собствената си съдба и в крайна сметка да предприемат атака срещу Турция, която Русия отлага за неопределено време: а за тази възможност Конгресът е имал изключително малко представа.

Всички тези народи имат известна роля в съпротивата срещу изпълнението на договора през следващите няколко години, а още по-голяма съпротива идва от турците.

Военната безпомощност на Турция в момента и традициите на продажната и самодоволна неефективност при Абдул Азиз помагат на силите да бъдат заблудени както от турския инат, така и от особено ефективния инат на забележителния млад султан Абдул Хамид.

Плановете на Солсбъри за реформи в Мала Азия, колкото и добронамерени да са, предполагат същото правото и власт да се намесва във вътрешните работи на близкоизточните народи (в случая арменците), което силите проявяват в отношенията си с балканските държави, и срещат почти същия резултат.

Силите силно надценяват желанието и способността си да се намесват произволно и пакостно в Близкия изток, увеличава очевидната безпомощност на Турция и тези страхове ще продължат да изкривяват реалните размери на проблема в продължение на много години напред.

Глава III. ПРАВОМОЩИЯТА И УРЕЖДАНЕТО НА ДОГОВОРА

Изпълнението на разпоредбите на Берлинския договор продължава да озадачава силите и да влияе върху международните им отношения до пролетта на 1881 г.; проблемът обаче престава да бъде реална заплаха за мира в Европа след руското изтегляне от Балканския полуостров и осъществяването на основните части от споразумението за България, през лятото на 1879 г. В продължение на няколко месеца отношенията между силите остават обтегнати, но през зимата на 1879-80 г. са направени първите стъпки към общо разведряване, което е завършено с встъпването в длъжност на правителството на Гладстон през април 1880 г. Можем да обобщим проблемите, пред които са изправени силите в Близкия изток през този период, по следните теми.

1. Устройството на България (членовеV, VI, IX). Действителното управление на България и Източна Румелия трябва да остане в ръцете на руски чинов-

ници в продължение на 9 месеца; едновременно с това комисии от представители на силите трябва да определят границите на двете провинции и да изготвят конституция, и Органичен устав, за Източна Румелия. Консулската комисия трябва да подпомага руския комисар в управлението на България.

След 9 месеца руските войски трябва да бъдат евакуирани, а управлението на двете провинции предадено на новите им правителства.

2. Босна, Херцеговина и Нови пазар (членове IV, VII). Австрия трябва да окупира двете провинции със своите войски, да създаде нова административна система и да постигне споразумение с Портата относно условията на окупацията. Влизането на войските ѝ в Босна предизвика сериозна военна съпротива и се оказа още по-трудно да се принуди Портата да постигне споразумение; преговорите са приключени едва на 21 април 1879 г.

3. Договорното уреждане в Мала Азия (членове VIII, X). Определянето на новата руско-турска граница в Мала Азия създава трудности между Русия и Англия, които не са окончателно разрешени до есента на 1880 г. През цялата 1879 г. британците се стремят да въведат административни реформи в азиатските провинции, но упоритата съпротива на Портата срещу тези планове води до изоставянето им в началото на 1880 г.

4. Сърбия, Румъния, Черна гора и Гърция (членове V, VI, IX). Определянето на границите и прилагането на другите договорни разпоредби на тези помалки държави води до малко преки търкания между силите; всяка малка държава обаче страда от намесата на едната или другата от великите сили в опитите ѝ да се възползва от договора. (доп. пр. клиентелистки държави)

***

Веднага след Конгреса дипломатическите победители проявяват оптимизъм за трайността на своите усилия. В Маншън Хаус на 3 август Солсбъри информира изтъкнатите градждани, че „за добро или за зло, надявам се, приключихме с Източния въпрос в английската политика".

Ранното нежелание на руското и турското правителство да се съгласят със споразумението предизвика у него възмущение и изненада. Не е направен опит за укрепване на правителството чрез бързо разпускане на парламента и няма съмнение, че в началото нито Биконсфилд, нито Солсбъри са предвидили някоя от непосредствените трудности при прилагането на договора, които изглеждатха толкова очевидни за другите.

Андраши не подценява противопоставянето на неговата политика в Двоната монархия, но със сигурност не е предвидил продължителната съпротива на Портата и босненското население срещу окупацията.[316]

„Много е хубаво да седиш около зелена маса и да разделяш империята на карта", пише Лейърд от Константинопол до лорд Лайънс, „съвсем различно е да приведеш в действие това, което е решено толкова лесно. Очаквам безкрай-

[316] Шувалов уверява Солсбъри след подписването на договора, че евакуацията на руските войски от полуострова ще започне незабавно, защото навсякъде има най-искрено желание тя да започне без забавяне. Солсбъри до Лофтъс, 22 юли, FO 65/995, № 406. Той говори по подобен начин с австрийския посланик в Санкт Петербург на 30 юли. Лангенау до Андраши, 30 юли, WSA, тел. № 156.

ни проблеми и кръвопролития в продължение на години в тази нещастна страна."[317]

Непосредственият интерес на британското правителство е да предотврати забавянията или промените в споразумението, които да повлияли неблагоприятно на общественото мнение и да разрушат драматичната пълнота на дипломатическата победа в Берлин; но клаузите на договора съдържат твърде много подробности и неясноти, за да може този неприятни резултат да се избегнат.

Над цялото споразумение виси въпросът дали Русия ще напусне мирно Балканския полуостров в определеното време; и съответно задачите на британското и австрийското правителства са усложнени от необходимостта не само да се създадат граници и институции за новите държави, които да премахнат всякакво извинение за руска намеса в бъдеще, но и да се гарантира, че нито един детайл от споразумението няма да предостави на Русия извинение за задържане на полуострова след май 1879 г.

До есента на 1878 г. се появяват много признаци, че Русия все пак може да се откаже от договора, и резултатът ще е фаза на международно напрежение, която съперничи на кризите от предходните три години. Основната тежест на дипломатическата борба с Русия за българските клаузи пада естествено върху британското правителство, тъй като загрижеността на Австрия за босненското споразумение ѝ наложи двусмислена политика спрямо Портата и останалите сили.

Проблемът изобщо не е български въпрос, защото за Русия е ясно, че всякакви надежди, които има за промяна или нарушаване на договора, зависят в от международната обстановка; и това остава потискащо неблагоприятно за нейната политика дори по маловажни въпроси от уреждането на балканския конфликт.

Европа за последен път преди 1919 г. регулира международните си отношения без помощта или пречката от официални съюзи и решаващият фактор през зимата на 1878-79 г. е групата от неформални споразумения, които обединяват Германия, Франция, Австрия и Англия в открита подкрепа на взаимните си амбиции. Съществуването на тази група води до изолацията на Русия и осигури изпълнението на българските клаузи на договора, а трудностите, пред които са изправени противниците на Русия през зимата, се дължат на неопределените взаимоотношения в рамките на групата, и на по-зрелищната неотстъпчивост на руската дипломация. Всъщност едва в началото на 1879 г. всяка от четирите сили отстъпва на останалите преференциите, които превръщат това съвсем неформално сътрудничество в решаващ фактор в европейската дипломация през следващите шест месеца.

Позицията на Бисмарк до края на 1878 г. е на приятелски неутралитет спрямо Русия и нейните противници, а членовете на австро-френско-британската групировка работят добре заедно, трябва да се разглежда като решаващ непосредствен фактор, определящ по-късното му преминаване в обятията на Авст-

[317] Лорд Нютън: *Лорд Лайънс* (Лондон, 1913), II, 160.

рия.[318] През първите седмици след Конгреса той изглежда е доволен, че е избегнал война и е запазил приятелството между трите империи.[319] Открито изразеното му намерение да държи Германия далеч от споровете за изпълнението на договора и частните му уверения в приятелство и съчувствие към всяка страна показват ясно, че през първите месеци след Конгреса той действа с предположението, че не се изисква промяна в отношенията му с двамата му съседи. Изглежда няма причина политиката му да се счита за антируска до края на 1878 г.[320]

През есента дори се говори за възраждане на съюза на тримата императори и ако Австрия е избрала да се върне в тази система, Бисмарк несъмнено ще приеме всякакви промени в Берлинското споразумение, за които Австрия и Русия могат да се споразумеят. Но Андраши избира да се придържа към Англия и точното изпълнение на договора; а Вадингтон показва също толкова малка склонност към руската страна.

Отношението на Андраши принуждава Бисмарк да избира между двамата си приятели, но при тези неудобни обстоятелства той изиграва добре своята роля. Той се държи настрана от антируската група, докато нейната позиция не се утвърди и триумфът ѝ над Русия не се осигури; след това влиза в нея навреме, за да осигури, под формата на австро-германския съюз, единствения постоянен съюз, който се разви от него. Германия обаче не е без известен пряк интерес от уреждането на договора, защото Бисмарк е решен да предотврати общото признаване на независимостта на Румъния, докато румънското правителство не уреди еврейския и железопътния въпрос. Той няма реални затруднения да си осигури подкрепата на Франция, Англия и Австрия за тази политика, въпреки че Андраши и Солсбъри, които нямат желание да тласкат Румъния в обятията на Русия, последват примера му с доста опасения.[321]

Въпреки че Вадингтон се заема доста активно с териториалните претенции на гърците, той не възнамерява да въвлича страната си в ненужни борби за договора и всичките му официални изявления са в полза на бързото и пълно изпълнение на неговите клаузи.[322]

---

[318] Авторът много греши в този извод. Никаква такава група не съществува. Причината е съвсем друга, посочих я по-горе. (б. пр.)

[319] Нашият собствен мир беше запазен, опасността от разрив между Австрия и Русия е отстранена, а нашите отношения с двете приятелски съседни държави са запазени и укрепени. Особено се радвам, че успяхме значително да укрепим все още крехкото доверие на Австрия към нашата политика както в кабинета, така и сред населението на Империята. Бисмарк до Лудвиг II, 12 август 1878 г. Бисмарк, „Пълни писма“, II, № 1587. Той говори по същия начин на Митнат на 10 и 11 август (Митнат, стр. 9–11). Вж. Е. Хелер: „Германско-австроунгарският съюз във външната политика на Бисмарк“ (Берлин, 1925 г.), стр. 35–38.

[320] Ще е успех на нашето държавно изкуство, ако успеем да поддържаме отворена тази ориенталска язва за да осуетим единството на останалите велики сили и да си осигурим собствен мир. …„Бисмарк до престолонаследника, 2 ноември, Мюлер, стр. 83. Германските вестници са инструктирани (8 август) да приписват грешките на Русия само на Горчаков. „Горчаков е бедствие за Русия и за нейните приятели. … Това, което се пише по този повод, обаче трябва да бъде благосклонно и учтиво към Русия и особено към императора.“ Брауер, стр. 59–60.

[321] Подробности в У. Н. Медликот: „Признаването на румънската независимост, 1878–1880“ (*Slavonic and East European Review* , xi, бр. 32, 33). *Aus dem Leben* , iv, 95.

[322] Лайънс до Солсбъри, 4 ноември 1878 г., FO 27/2315, № 882. DDF II, № 341, 342.

Действията му, подкрепени от поверителни съобщения до британския и австрийския посланици, са безупречни. Но Солсбъри е подозрителен за крайните цели на френската дипломация, защото някои френски агенти в Близкия изток възприемат през зимата независима линия на политика, която предполага или слабост, или умишлена двойна игра от страна на Вадингтон, а слухове за засилен руски подход към френското правителство се появяват през 1879 г.

Британското правителство обаче се съгласява с Франция, като отстъпва на желанията ѝ за Тунис и в Египет.

В края на юли 1878 г. Вадингтон получава потвърждение от Солсбъри за обещанието си в Берлин да даде на Франция пълна свобода в Тунис и защото натиска върху Румъния в интерес на евреите вълнува френското обществено мнение, сътрудничеството на Солсбъри в тази насока е полезно и за френското правителство. На практика Солсбъри установява, че може да разчита на френска подкрепа винаги, когато се появява опасност Русия открито да оспори Берлинския договор.[323]

Англо-френското споразумение се радва на одобрението на Бисмарк, който очевидно го смята за по-малка опасност за Германия, отколкото френско-руски съюз, и като гаранция, че Франция ще бъде държана далеч от обятията на Русия.

Френското правителство наистина няма какво да спечели, като антагонизира Русия, но като обвърза политиката си толкова тясно с Англия, то си навлича част от враждебността, която Русия насочва срещу британската политика в целия Близък изток.

През август 1879 г. Вадингтон наивно се оплаква чрез Шанзи на Гирс, че Русия е насърчила султана да подкрепи хедива и възпрепятствайки британското правителство, се е противопоставила на Франция в област, където „инициативата е споделена поравно между Англия и нас".[324]

Този резултат едва ли е избегнат и френското правителство на практика е готово да приеме последствията от сътрудничеството си с Лондон, сътрудничество, което Бисмарк изрично приема и хвали през януари 1879 г., няколко дни след като дава уверения на Сен Валие относно Тунис. Въпреки че предположението на Одо Ръсел, че германският канцлер се стреми към френско-германски съюз, се оказва невярно, в първите месеци на 1879 г. няма съмнение относно решимостта му да се придържа към англо-френско-австрийската група.[325]

---

[323] DDF II, бр. 330, 332, 334–6, 342, 347, 373.

[324] DDF II, № 450.

[325] Одо Ръсел до Солсбъри, 2 януари 1879 г., № 3; 8 януари, № 18; 11 януари, № 22, FO 64/931. Сен-Валие до Вадингтон, 9 ноември 1878 г., № 360; 5 януари 1879 г., № 369; *вж* . № 354, 384, DDF II. П. Б. Мичъл: *„Политиката на помирение с Франция на Бисмарк"* , стр. 89–96, обобщава доказателствата от публикуваните френски и немски документи. Авторът съвсем погрешно определя съществуването на такава група. Бисмарк ухажва Франция с цел да я насочи към колониална политика, за да „забрави" за реванша за Елзас-Лотарингия. Франция изобщо не игнорира главния вектор на своята политика, реванша и необходимият за това съюз с Русия, и активно работи в тази насока още след Конгреса. А англо-френските отношения са привидно добри и ще се изострят поради колониалните амбиции на Франция, поощрявани точно от Бисмарк! Австро-Унгария става безинтересна за Англия веднага след конгреса, с падането на

Руското правителство се сблъска с особени трудности; в крайна сметка, в негов ущърб, британското и австрийското правителство разглеждат пазарлъците му за уреждането на договора, като предварителни стъпки към пълно отхвърляне на договора. Конгресът значително е намалил сферата на влияние на Русия на полуострова, но на практика е признал преобладаващото ѝ влияние в България и това все още не е защитено от традиция или официално споразумение. Освен това никой в Русия не иска да приеме разделянето на двете България като окончателно и при изготвянето на детайлите на договора може да се види, че е направено много за улесняване на обединението в бъдеще. Дори и да приеме договора, Русия се надява да тълкува клаузите му така, че да направи обрата временен, а не постоянен; и това е основа на всички конструктивни елементи, които се виждат в политиката на руското правителство.

Имаше обаче доста безцелно възпрепятстване на уреждането, особено сред местните руски агенти на полуострова; това е особено изразено в Източна Румелия, където враждебността към Европейската комисия се на желанието да се скрият нередностите във временната администрация. Голяма част от това естествено е скрито от царя, който е искрено убеден, че обвиненията срещу неговите агенти се дължат на чужда злонамереност.

Дори в Санкт Петербург за царя, който твърди, че действа и като външен министър, е трудно да получи последователни съвети или адекватна информация, тъй като силните лични противоречия продължават да разделят водещите министри; а чуждестранните правителства не без основание, се съмняват дали някоя обявена руска политика ще е дълготрайна.

Още на 6 август Андраши отбелязва на Елиът, че в Санкт Петербург цари един вид министерска анархия, причинена от ревността на Горчаков към Шувалов. По време на отсъствието на канцлера и след това, във външната политика на Русия няма ръководна ръка и може да бъде насочвана първо от един човек, а после от друг. Той добавя, че Горчаков интригантства срещу Шувалов, като се опитва да убеди императора да избере Лобанов, а не Шувалов.[326]

Тази борба за вниманието на императора се е води вътре в групата, която се е противопоставя на панславистката гледна точка на Игнатиев преди конгреса; и тъй като царят като цяло е склонен към политиката на Игнатиев до Санстефанския договор, тези разделения в Санкт Петербург ще дадат възможности на панславистките представители, които са достатъчно шумни, както на Балканите, така и у дома. Както се оказва, царят лоялно се придържа към задълженията си през цялата зима; но до пролетта на 1879 г. другите сили имат сериозни съмнения относно това чие влияние ще надделее.

Андраши в 1879 г. Руско-германските отношения се охлаждат веднага след конгреса и раздалечаването на двете страни върви с неумолим ход. Всички опити на Бисмарк да подобри двустранните отношеиня се провалят закономерно, защото той вече няма какво да предложи на Русия, а съюзникът му Австро-Унгария в Петербург се възприема като смъртен враг. Това е резултатът от глупавата, опортюнистична, антируска политика на Андраши, в угода на Англия и в ущърб на Австрия, заради късогледия унгарски егоизъм. (б. пр.)

[326] Елиът до Солсбъри, 6 август 1878 г., FO 7/933, № 548. Брауер, стр. 59–60; *вж*. Ердман, стр. 3–15.

В руското правителство и сред неговите дипломатически агенти има представители на три политически линии. Най-неприемливата политика, естествено, е тази на откровеното помирение. Това означава приемане на договора в сегашния му вид, изоставяне на всякакви опити да се наложи на останалите сили по-благоприятно тълкуване от това, което буквата на договора изисква, и осигуряване в замяна на тази помирителна политика на известно сближаване със силите, които в момента са подозрителни или враждебни.

Тази политика ще се хареса на Бисмарк, защото ще предотврати фаталното отчуждение, което накрая го хвърля в обятията на Австрия.

Именно в тази насока Шувалов се е стреми да съветва царя през зимата и е проявява разум и смелост, като признава спокойно фактите за позицията на Русия и се е опитал да извлече полза от помирителното отношение.

Въпреки че отношението на Горчаков и царя след януари е помирително по намерение и всъщност води до много от резултатите, към които Шувалов се е стремил, в методите им се е появила съществена разлика.

Недоволният тон и възмутеното поведение ефективно премахват крайните предимства, които Шувалов очаква да осигури. Най-надеждната политическа линия на Русия е да осигури неутрализирането на британската опозиция чрез възобновено разбирателство с централните сили, към което евентуално може да се добави и подкрепата на Италия, раздразнена от въпроса за Тунис, и тогава британското правителство ще остане само с хладната помощ на Франция. Шувалов предприема стъпки в тази посока през септември и октомври и въпреки че Австрия първоначално не показва намерение да отговори, продължаващият натиск на Русия може, както през 1880-1881 г., да накара Бисмарк да използва всеотдайно тежестта на влиянието си, за да преодолее австрийските колебания.

Но европейската ситуация в момента изисква повече предпазливост, по-стабилни нерви, по-голяма готовност за жертви с добронамереност, отколкото колегите на Шувалов в Санкт Петербург могат да покажат.

Освен това в руските официални кръгове мнозина са убедени, че Бисмарк отдавна е оказал подкрепа на Австрия и следователно, от отстъпчива политика не може да се осигури политическо предимство. Изключително трудно е да се предотврати негодуванието срещу проверките на Балканите, което се превръща във вестникарски осъждания на централните сили, което със сигурност дразнят и тревожат германския канцлер.

Алтернативната политика за пълно отхвърляне на договора и поемане на риска от война несъмнено привлича някои елементи; но военната позиция на Русия не дава такава възможност и няма убедителни доказателства, че царят някога го е обмислял сериозно. Истинското решение вече е взето през пролетта и началото на лятото, когато Русия се е съгласява на международна конференция по Санстефанския договор и на споразуменията, предшестващи конгреса.

Това е силно унижение за славянофилите, а бурната реч пред Славянското дружество в Москва на Иван Аксаков, бележи разрива на царя със славянофи-

лите и тяхното общественото мнение, което е преграда срещу революционното движение.[327] Но последствията са приети и Аксаков е изгонен от Москва.

Трета политика, по-неясна на теория, но неизбежна на практика, е следвана точно дванадесет месеца след конгреса. Тя е просто да се продължи борбата в дипломатическата сфера възможно най-енергично, като се приеме договорът, където е необходимо, но се използва по всякакъв възможен начин общата европейска дипломатическа ситуация, за да се осигурят корекции в споразумението на Балканите в полза на руското влияние. Това е политиката, най-подходяща за раздразнения нрав на Русия след конгреса, защото тя предлага перспектива за малки дипломатически победи, които да компенсират по-ранните разочарования; а зад нея стои желанието да се осигури възможно най-благоприятна корекция на бъдещите отношения на Русия с българите.

Но няма съмнение, че при това съсредоточаване върху детайлите на споразумението правителството временно е изгубило от поглед по-фундаменталните нужди на руската външна политика.

За всички сили изненадващата упоритост на Турция да избегне изпълнението на договора създава неочаквани трудности и неудобства. Всички доклади от Константинопол потвърждават впечатлението за дезорганизация и безпомощност, създадено от разпадането на армиите. Султанът е кротък и депресиран човек, чийто тих глас и плахо държание сякаш ще бъдат заменени без предупреждение от панически призиви към посланиците да защитят личността му. Всякаква външна демонстрация на богатство и собствена важност е изоставена в двора; най-висшите служители изглеждат в затруднено положение, самият султан не носи, дори на публични церемонии, никакви ордени, облечен е скромно в обикновен военен шинел, а слугите му носят само най-обикновени цивилни дрехи. Когато новоизбраният княз на България посещава Константинопол през следващото лято, той е изумен от небрежното обслужване и отношение, което получава, и му е трудно да повярва, че не е умишлено обиждан.

Правителството също е напълно без средства и очевидно му липсва енергията и интелигентността, за да се справи адекватно с вътрешните си трудности. Съответно, Портата се противопоставя на всички опити да я принуди да изпълнява договорните си задължения, чрез отлагане и възпрепятстване, което предизвиква раздразнение в много среди, но се обяснява с инат и глупост, на традиционната неефективност на турските правителствени ведомства, на всичко друго, а не на последователния и безмилостен консерватизъм, който ще характеризира политиката на Абдул Хамид до края на неговото царуване. „Най-лошата пречка тук е султанът“, пише Зичи на 8 октомври, „с такъв глупак не е възможно да се постигне нищо“. „Имам работа с човек, който е практически луд“, пише Лейърд година по-късно.[328]

---

[327] Терористично-анархистичното движение „Народна воля“ от което после се формира партията на Есерите (социалисти-революционери). Панславистката истерия, свързана с представата за възхода на самодържавието, православието и подчинение на „славянството“ е отдушник, заглушаващ революционерите терористи. (б. пр.)

[328] Зичи до Андраши, 8 октомври 1878 г., частно писмо, WSA Varia Turquie, 1878 г. Лейърд до Солсбъри, 12 август 1879 г., FO 78/2956, № 723. 18 ноември, Add. MS. 39132, частно писмо.

Глава IV. СЪЮЗЪТ НА ТРИМАТА ИМПЕРАТОРИ И ТУРЦИЯ (юли – септември 1878 г.)

1.

Въпреки че изолацията на Русия е основната тема в международната борба за споразумението на Конгреса, тази изолация не става ясно изразена до октомври 1878 г. и през първите два месеца след Конгреса отношенията между Австрия и Русия са достатъчно приятелски настроени, за да породят съмнения дали съгласуването на силите на Конгреса ще продължи.

Протоколът Горчаков-Андраши от 13 юли предвижда известна подкрепа на Русия и Австрия за взаимните интереси в споразумението и докато членовете на международните комисии не започват да пристигат на полуострова през есента, руските дейности в България не създават прекомерна тревога сред останалите сили. Турция показа крайно нежелание да се съобрази с която и да е от разпоредбите на договора, а пасивното ѝ противопоставяне на австрийската политика в Босна кара Андраши да търси подкрепа срещу нея от всяка налична страна. В резултат на това трите империи в продължение на няколко седмици си сътрудничат в планове за упражняване на съвместен натиск върху Портата, а британското правителство проявява значителна тревога от ситуацията.

Трудностите на Австрия в Босна предизвикват първата значителна криза в опита за изпълнение на договора. Андраши забавя окупацията с надеждата да осигури съгласието на Портата, а докладите от Сараево го подвеждат, че местното население ще посрещне войските с отворени обятия. Вместо това само заможните слоеве са благосклонно настроени и забавянето от около три седмици дава време за организиране на съпротива.[329]

До 16 юли, Зичи не успява да се срещне с великия везир, за когото се говори, че е зает денем и нощем с гръцките дела; Тогава той е уверен, че Каратеодори е получил инструкции да отиде незабавно във Виена, за да сключи необходимите споразумения с Андраши.[330]

Загрижеността на Портата за гърците очевидно е искрена, тъй като осемнадесет турски батальона вече са изпратени да защитават границите в Епир и Тесалия от посегателства, но едва ли може да се очаква Андраши да приеме това като извинение за неопределеното отлагане на конвенцията. Турският министерски съвет (диван) с очевидно нежелание продължава да обсъжда условията и след среща на 24-ти инструктира Каратеодори да поиска отлагане на влизането на австрийските войски предвид вълненията сред босненския народ. Когато

Вижте също Ардаг, стр. 128; S. Story: *Мемоарите на Исмаил Кемал Бей* (Лондон, 1920 г.), стр. 163–164.

[329] Андраши смята, че „една рота, водена от оркестър, ще бъде достатъчна, за да се осъществи окупацията". Przibram, II, 73. Е. фон Глайзе-Хорстенау: „Спътникът на Франц Йозеф" (Виена, 1930), стр. 207. Й. Косек: „От последния турски период в Босна" (Виена, 1905), стр. 77–92. Андраши, III, 153. Т. фон Сосноски: „Балканската политика на Австро-Унгария" I, 271–278. Краткият очерк на А. Фурние: „Как стигнахме до Босна" (Виена, 1909 г.) не хвърля светлина върху австро-турските преговори.

[330] Зичи до Андраши, 16 юли 1878 г., WSA, тел. № 389. Андраши до Зичи, 22 юли, тел. № 100. Леритиер, т. IV, 7.

Каратеодори отправя това искане на следващия ден, Андраши отвръща, че анархията, която нараства с всеки изминал ден и която Портата признава, прави невъзможно Австрия да се забавя повече и окупацията ще се състои на 28-ми.[331]

По-нататъшни заседания на турския съвет не водят до решение, но на 28-ми е отправено искане в последния момент към Андраши да отложи настъплението до 4 август. Зичи смята, че Портата изчаква, за да даде време на босненското население да се подготви съпротива; Андраши очевидно е на същото мнение и австрийските войски преминават границата на сутринта на 29-ти, предшествани от прокламация до жителите на двете провинции, в която се казва, че султанът е поверил на своя приятел, императора, защитата на земите им. В същото време той внимателно инструктира Зичи, че тази декларация се основава на решенията на Конгреса, които Портата е приела, а не на специалната конвенция, която все още предстои да бъде сключена.[332]

Няма голяма надежда султанът да отвърне на тези изрази на приятелство и на 27-ми Андраши иска съдействие от Солсбъри. Солсбъри още на 19 юли инструктира Лейърд да внуши на Портата голямото значение за Турция да бъде умерена в исканията си към Австрия; той трябва да посочи, че за Портата е от най-голяма полза да осигури австрийска гаранция срещу нападение от Сърбия и Черна гора и вероятно от България, и е много неразумно да не се възползва от готовността на Андраши да даде такава гаранция. Солсбъри изпраща допълнителни инструкции, но на 29-ти признава пред Дейм, австрийския шарже д`афер, че има малка надежда те да бъдат по-успешни от предишните му усилия.[333]

Непосредствената цел на Солсбъри е да запази приятелството с Андраши, което не трябва да загуби; но в същото време той прави опит да осъществи плановете си за австрийска гаранция за позицията на Турция на Балканите.

На 31 юли той изразява пред Дейм съжалението си, че австрийското правителство не е сметнало за уместно да предложи на Портата, ако не гаранция за целостта на Турция в Европа, то поне гаранция срещу агресия от страна на Сърбия и Черна гора.[334]

На това Андраши отговаря на 5 август, че неговото правителство няколко пъти е предлагало да декларира в размяна на ноти, че намерението на Австрия е да запази по отношение на Сърбия и Черна гора положението, установено от Берлинския договор, но турското правителство изглежда няма голямо желание за такава гаранция. Австрия все още е готова да я даде и той е говорил с Каратеодори. Това не се вписва в информацията на Солсбъри от Константинопол. Лейърд заварва султана на 3-ти в унило настроение; Той казва, че с радост ще предаде Босна, ако можеше да получи условията, каквито има право да изисква

---

[331] Зичи до Андраши, 24 юли, WSA, бр. 402; 25 юли, тел. не 406; Andrássy to Zichy, 25 юли, тел. не 103.

[332] Зичи до Андраши, 27 юли, WSA, бр. 408; Andrássy to Zichy, 28 юли, тел. не 107; 28 юли (15 ч.), тел. не 109; 29 юли, тел. бр. 110, 111. Hertslet, iv, no. 531. Koetschet, p. 92.

[333] Солсбъри до Лейърд, 19 юли, FO 78/2769, № 823. Андраши до Дейм, WSA, 27 юли, тел. № 109; 29 юли, тел. № 174.

[334] Дейм до Андраши, 31 юли, WSA, бр. 62A–E.

в свой интерес и интерес на поданиците си. Той доброволно се съгласи да предаде Кипър, тъй като британското правителство му е показало пълно уважение.[335]

Солсбъри повдига въпроса отново на 10-ти, като казва на Дейм, че според получените от него доклади Каратеодори е информирал правителството си, за предложените от Андраши устни обещания, без да споменава размяна на ноти. Той предлага също така австрийското правителство да обещае на Портата да положи всички усилия, за да предотврати, друга велика сила да предлага материална помощ на гърците. Когато Дейм, който е напълно озадачен от тази забележка, пита за каква велика сила става въпрос, Солсбъри отговори: „Франция: и имам основания да мисля, че страховете на Портата не са напълно безпочвени." Андраши може само да повтори, че неговото правителство няколко пъти е предлагало размяна на ноти, съдържащи гаранция срещу сръбско-черногорско нападение, но че засега отказът на Портата да сключи споразумение за окупацията, съпротивата, която срещат австрийските войски, и това че Австрия все още не е заела военните си позиции в анклава, налагат отлагането на размяната на ноти.[336]

Трудно е да се види каква друга позиция може да заеме Андраши с оглед на кризата, която се развива около босненската окупация. Великият везир и Каратеодори разбират, че Австрия е ще игнорира Турция напълно и в интерес на Турция е да постигне споразумение с нея, за да запази подкрепата си срещу Русия; но султанът и мнозинството от съвета в Константинопол продължават да бъдат в унило настроение на негодувание и най-накрая започват сериозни дискусии едва в началото на 1879 г. Въпреки окупацията, в края на юли султанът отказва каквото и да е споразумение, което не му осигурява владението на двете провинции.[337]

Въпреки дивата природа на страната и нейните недостатъчни комуникации, задачата за смазване на съпротивата не е предмет на прекомерни опасения за имперското правителство, ако не са политическите съображения, които правят всяка демонстрация на военна сила нежелателна. Но сред местното население, както мюсюлмани, така и православни, вече се развива остра враждебност към Австрия. През 1875-76 г. никой от християните няма да се противопостави на Австрия, но тя остава пасивна, докато Русия побеждава турците, и забавя настъплението си, от което се вижда само чисто егоистична цел. Мюсюлманету са непримирими от самото начало и едва ли може да се съмняват в истинските чувства на султана. Портата не прави никакво изявление до 3 август и след това само обявява, че временната окупация на двете провинции от Австро-Унгария е договорена и местното население да не се съпротивлява на окупацията. Пор-

---

[335] Андраши до Дейм, WSA, 5 август. Лейърд до Солсбъри, 4 август, FO 78/2795, № 979. Солсбъри до Лейърд, 6 август, FO 78/2770, № 908. Лейърд заявява в мемоарите си, че Андраши е предложил на султана гаранция срещу нападение от страна на Сърбия и Черна гора. „По едно време той беше склонен да приеме, но желаеше ангажиментът да бъде разширен и до България. На това Андраши не се съгласи." Add. MS. 38938, f. 15.

[336] Дейм до Андраши, 10 август, WSA, тел. № 176; Андраши до Дейм, 12 авг., тел. № 114.

[337] Зичи до Андраши, 30 юли, WSA, тел. № 416. Разказът на Лейърд изглежда потвърждава това. Мемоари: Add. MS. 38938, f. 15.

тата не предприема никакви по-нататъшни стъпки за опростяване на задачата на Австрия, въпреки че не насърчава или помага на въстаниците.[338]

Повечето от тридесетте батальона местни войски се присъединяват към бунтовниците, заедно с някои високопоставени офицери. Австрийският план на кампанията е 13-ти армейски корпус, окупационната сила за Босна, да настъпи към Сараево в три колони, докато 18-та пехотна дивизия да напредва към Мостар, столицата на Херцеговина.

На 2 август средната колона на австрийските сили се натъква на засада извън Маглай, губейки двама офицери и тридесет и шест души; този ранен успех силно окуражава бунтовниците и едва след серия от значителни сражения Сараево е окупирано на 19-ти. Скоро става очевидно, че окупацията на града няма очаквания морален ефект и мюсюлманските въстаници набрат сила през следващите няколко седмици. Австрийският провал при Маглай окуражава бунтовниците в Херцеговина, където съпротивата продължава през целия септември; в Босна събирането на бунтовническите чети и превземане на изолирани крепости продължава през целия септември и по-голямата част от октомври. Общо са използвани около 145 000 войници, а жертвите са надхвърлили 5000 убити и ранени.[339] (Доп. пр. не 5000 а 6000)

2.

Противопоставянето на Австрия е само един аспект от съвсем безполезнения опит на нещастните турци да избегнат неизбежните и унизителни капитулации, изисквани от договора. Те искат ратифицирането на договора да бъде отложено; това е определено за 3 август и когато другите сили размениха своите ратификации в Берлин на този ден, турският посланик трябваше да обяви, че неговата ратификация не е пристигнала. Той обеща, че това ще стане в рамките на петнадесет дни, и церемонията се отложи за 28-ми.[340]

Инцидентът е типичен, дори маловажен. Турските войски не бързат да напуснат Варна и Батуми, въпреки че през август се товарят провизии и се правят други приготовления за заминаване; в Шумла евакуацията се забавя, защото мюсюлманските бежанци са твърде ужасени, за да си тръгнат войските.[341]

Депешата от Солсбъри с дата 8 август, предлагаща различни реформи в администрацията, остава без отговор до 24 октомври, а след това е горе-долу учтиво отказана от Портата.

В случая с Гърция, където няма заплаха от силов натиск на силите, Портата засега отказва да обмисли каквато и да е придобивка и дори оправдава отказа си да признае австрийската окупация с мотива, че това е прецедент, който да

---

[338] Андраши до Зичи, 14 август, WSA, тел. № 128. Косек, стр. 94, 100. „Портата допусна тази болезнена раздяла, без да се опита да я предотврати, нито открито, нито тайно." Рашдау, стр. 254. Зичи до Андраши, 16 август, WSA, тел. № 456. Вж. опровержения на турския посланик в Санкт Петербург, Майер до Андраши, 30 август, WSA, №. 41.

[339] Сосновски, II, 197–285. Андраши, III, 145–56. Пржибрам, II, 73–93. Окупацията на Босна и Херцеговина от войските на Австро-Унгария през 1878 г. (Военен архив на Австро-Унгария, Виена, 1879). Вж. „От живота", iv, 97; Глайзе-Хорстенау, стр. 207–212; Косек, стр. 101–109.

[340] Хертслет, IV, стр. 2799.

[341] Рийд (Варна) до Лейърд, 5 август, FO 78/2796, № 65; 6 август, № 66.

задължи Гърция да се откаже от исканата територия. Гръцка нота до Портата от 17 юли предлага да бъдат назначени комисари, които да очертаят новата турско-гръцка граница; великият везир пита Кундуриотис, гръцкия агент в Константинопол, дали в допълнение към нотата е представил предложение за нападателен и отбранителен съюз между двете страни. Кундуриотис не го е направил и великият везир не дава допълнително обяснение на този намек. Вместо това, турски меморандум от 8 август призовава силите да променят предложението си на Конгреса за промяната на граница и на практика отказва да се съгласи с него.[342]

Вадингтон, веднага след Конгреса, обмисля някои много активни стъпки в гръцки интерес; Фурние, френският посланик в Константинопол, е инструктиран да окаже натиск върху Портата да удовлетвори гръцките искания, като френска ескадра пуска котва в гръцки води, а в отговор на въпроса на султана Фурние дори намеква, като израз на личното си мнение, че френското правителство ще защити Гърция, ако Турция я нападне.[343]

Хладното отношение на другите сили скоро принуждава Вадингтон да прояви по-голяма резервираност. В циркуляр от 22 август френското правителство се опитва да ускори изпълнението на договора, но среща малък отклик; Портата използва неспособността на силите да отговорят на циркуляра ѝ като извинение за отлагане дискусията с Гърция и гръцкото правителство на 7 септември се обръща към силите за посредничество.[344]

В допълнение към много разбираемата тенденция да се придържа към владенията си възможно най-дълго, Портата е повлияна от идеята, че Русия може да откаже да изпълни своята част от договора и да провокира нова война, в която Турция ще има британска подкрепа и много по-благоприятно споразумение. Турският посланик в Лондон, Мусурус паша, изразява съмнения дали руснаците ще напуснат полуострова, а Солсбъри вижда, че в преамбюла на турската ратификация на конвенцията от 4 юни Портата е използвала език, който прави конвенцията приложима за защитата на цялата Османска империя, а не само за азиатските владения.[345]

Въпреки че Солсбъри е готов да обещае подкрепа на Турция, ако Русия се откаже от договора, той няма намерение да я насърчава да провокира Австрия или да дава на Русия извинение за отлагане и многократно предупреждава Портата през август, че Русия може да използва всяка турска нередност като претекст за неопределено забавяне на евакуацията на турска територия. На 6 август, след по-нататъшни оплаквания от Виена за отношението на Турция, той инструктира Лейърд да напомни на Портата, че защитата на европейска Тур-

[342] Леритие, т., 3, 8, 9.

[343] Лерите, IV, 4. Вадингтон до Дефор, 14 юли, DDF II, № 327. Вадингтон е казал на Лайънс, че езикът на Фурние не отговаря на инструкциите. Лайънс до Солсбъри, 9 август, FO 27/2312, № 624.

[344] *Пак там*, IV, 9. L` *Affairs d'Orient, 1878* , стр. 300–302.

[345] Солсбъри до Лейърд, 6 август, FO 78/2770.

ция срещу Русия в бъдеще се пада на Австрия и ако Портата я направи свой враг, съюзът между Австрия и Русия е неизбежен.[346]

Оплакванията на Русия срещу Турция през август са сходни с тези на Австрия, и предполагат отлична основа за съвместни действия, а неуморният Шувалов не закъснява да се възползва от това обстоятелство. Трудно е да се каже доколко действията му през следващите няколко месеца са одобрени от царя. Той знае колко лесно може да се привлече вниманието на императора от неговите съперници в негово отсъствие, а отзоваването му през есента на 1879 г. означава, че той е изкупителната жертва за неуспеха на правителството си да запази Санстефанския договор в неговата цялост. Това виртуално уволнение със сигурност е повлияно от силните антигермански настроения, които уреждането на Източния въпрос предизвиква, но има известна причина да се съмняваме дали тези резултати са директен продукт на Конгреса. Всъщност Шувалов в продължение на няколко месеца след конгреса предотвратява всяко открито отклонение от традиционната политика на приятелско сътрудничество между трите империи и да си осигури неохотното съгласие на царя за различни опити за подобряване на позицията на Русия чрез възраждане на Съюза на тримата императори. Трябва да припомним, че общественият гняв в Русия заради резултатите от конгреса се изразява главно в осъждане на Австрия и преди всичко на Англия; Германия не е атакувана в печата до началото на 1879 г. и дори тогава атаките са причинени от нейната митническа политика и нямат пряка връзка с делата на Балканите.

Вестник „Голос“ от 30 юли 1878 г. дори описва Бисмарк като единствения истински приятел на Русия.[347]

Както Шувалов се завръщаи в Санкт Петербург след конгреса разбира, че царят мисли различно, убеден че е предаден от Бисмарк и от него самия. Той възприема Конгреса „като европейска коалиция срещу Русия, под ръководството на принц Бисмарк“ и приема Шувалов много хладно. Някои от обкръжението на царя изразяват силни антигермански настроения, но царят няма постоянство в мнението си и Шувалов смята, че го е убедив в искреното съчувствие и подкрепата на Бисмарк, както и във важните резултати, които Русия, с германска помощ, в крайна сметка постигна в Берлин. Царят очевидно е повлиян от частни писма на Горчаков и канцлерът бърза да се върне в Русия след Конгреса и да се срещне с царя преди пристигането на Шувалов. Доказателствата за нас-

---

[346] *Пак там* , 6 август, FO 78/2770, № 908. Той предупреждава Турция, че британската подкрепа зависи от изпълнението на ангажиментите на султана по договора. FO 78/2806, 24 ноември, № 1460.

[347] Първоначално Англия беше главният обект на атаките на печата. Виж подробностите в I. Grüning: *Die russische öffentliche Meinung und ihre Stellung zu den Grossmächten 1878–1894* (И. Грюнинг: Руското обществено мнение и неговата позиция спрямо великите сили 1878–1894. Берлин, 1929), стр. 56–57, 61-63; и Нолде, гл. II. Виж също A. Fischel: *Der Panslawismus bis zum Weltkrieg* (А. Фишел: Панславизмът до Световната война. Щутгарт, Берлин, 1919), стр. 428–429; M. de Nelidov: „Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877–1878“ (*Revue des deux Mondes* , ноем. 1915), стр. 255, 260, 263; Сър Б. Парес: *История на Русия* (Лондон, 1926), стр. 383.

троенията на царя обаче са оскъдни и противоречиви; той със сигурност е променил враждебността си към Германия няколко седмици по-късно.[348]

Шувалов намира Бисмарк и Андраши за благосклонни към себе си и плановете се.[349] И двамата са убедени, че най-добрият шанс за бързо разрешаване на трудностите на Балканите е ако той стане канцлер; в очакване на това събитие Андраши на 29 юли изпраща на Лангенау, австрийския посланик в Санкт Петербург, предложения за взаимни отстъпки, които могат да се направят за разведряване в отношенията между двете сили. Андраши е на мнение, че в интерес на двете сили концентрацията на войски по границите на другата страна трябва да се прекрати възможно най-скоро и вярва, че поради големите разходи за това въоръжаване, Русия ще бъде готова да започне демобилизация веднага щом Шумла и Варна бъдат евакуирани. Лангенау трябва да напомни на Шувалов за обещанието му в Берлин да направи всичко възможно след конгреса, за да намали враждебността на руската печат към Австрия.[350]

На следващия ден Лангенау се среща с Шувалов, който казва, че царят се придържа здраво към Драйкайзербундна и ще даде заповед за евакуацията на полуострова веднага щом Варна бъде предадена; следователно Андраши трябва да предприеме стъпки в Константинопол, за да ускори оттеглянето на турците.[351]

Андраши твърди, че италианският консул в Сараево разпространява неверни сведения за насилия, извършени от австрийските войски в Босна, и се опасява, че италианското правителство ще демонстрира опозицията срещу австрийската политика.[352] За да предотврати възможността за руско-италианско сътрудничество в Константинопол, на 8 август той изпраща на Лангенау телеграма за комуникация с руското правителство, в която предлага да направи предложения в интерес на Русия пред Портата.[353]

След като напуска Санкт Петербург на път за Лондон, в началото на август, Шувалов прекарва два дни в Берлин и тук плановете му за възраждане на Драйкайзербунда са ясно предвещани.

Горчаков напуска Русия за дълга почивка на 10 август и отсъствието му улеснява убеждението в Берлин и Виена, а Шувалов все още се ползва с доверието на императора. През август Гирс уверява британското правителство в решимостта на императора стриктно да изпълнява решенията от Берлин, търси

---

[348] Австрийският посланик заявява, че Шувалов предхожда Горчаков при завръщането в столицата. Лангенау до Андраши, WSA, 5/17 юли, № 29. (доп. пр. така е, Шувалов го потвърждава, Горчаков остава в Берлин за да отбележе 80-тия си рожден ден, на 16 юли) Bülow, *Denkwürdigkeiten*, IV, 452. GP III, no. 440, 8 авг., дава разказа на Шувалов за приемането му в Петербург. Graf von Pfeil: *Das Ende Kaiser Alexanders II: Meine Erlebnisse in russischen Diensten* (Граф фон Пфайл: Краят на император Александър II: Моите преживявания на руска служба. Лайпциг, 1907), p. 9. *Вж* . Mittnacht, стр. 9–11, докладващи разговори с Бисмарк, 10, 11 август 1878 г., и разказът на Нолде, стр. 209–210, базиран на документи на Гирс.

[349] За Андраши много греши. (б. пр.)

[350] Адраши до Лангенау, WSA, 29 юли, тел. № 47.

[351] Лангенау до Андраши, WSA, 27 юли, тел. № 154; 30 юли, тел. № 156.

[352] Андраши до Зичи, 5 август, WSA, тел. № 116. Виж Глез-Хорстенау, стр. 208-209.

[353] Адраши до Лангенау, WSA, 8 август, тел. № 50. Лангенау до Андраши, 10 август, тел. № 163.

неговата подкрепа в оказването на натиск върху турците да евакуират Батуми и изразява надежда, че руснаците вече правят приготовления за изтегляне на армията си, британците ще изтеглят флота си без никакви недостойни пазарлъци относно подробностите на съответните евакуации.[354]

Шувалов казва на Радовиц, че царят му е заповядал да изготви програма за бъдещото управление на източните дела и отношението на Русия към изпълнението на клаузите на договора, и отбелязва, че е направило добро впечатление на императора, ако Германия обещае да подкрепи Русия енергично, когато нейните справедливи претенции са застрашени от злата воля на Портата.

Радовиц успява да отговори, че германското правителство вече е предприело някои стъпки в тази посока в Константинопол, след като по искане на Горчаков е препоръчано бързото предаване на Батуми.[355]

На 8 август Андраши инструктира Зичи да окаже натиск върху турците да евакуират Варна, отбелязвайки, да засили впечатлението у Портата, че ако тя подготвя някакви трудности за Австрия в Босна и Херцеговина, резултатът ще бъде австрийско сътрудничество с Русия по различните въпроси.[356]

Съвместен австро-руски натиск върху Портата, подкрепен или дори инициран от Бисмарк, очевидно е на хоризонта, а тревогата на Солсбъри от ситуацията е показана на 21 август, когато той пише на Лейърд, че отчуждаването на Австрия от Портата става толкова сериозно, че не може да се разчита твърде уверено на нейните действия за изгонване на руснаците.[357] Той обещава на Бартоломей[358], руския шарже д`афер, че британското правителство ще призове настоятелно Портата да изпълнява стриктно договора.[359]

Работата на Родопската комисия предоставя допълнителни доказателства за сътрудничеството на трите сили.[360]

На 11 юли Конгресът решава посланиците в Константинопол да уговорят с Портата незабавното изпращане на европейска комисия в Родопите и съседните области, за да разследва на място тежестта на страданията на мюсюлманското население и да се стреми да ги отстрани, доколкото е възможно. Руските сили са нападнати от мюсюлмански „бунтовници“, които са лоялни към султана,

---

[354] Бартоломей до Гирс, 28 юли/9 август, RE, № 106; Гирс до Бартоломей, 1/13 август, 11/23 август.

[355] 27 4GP III, бр. 440. *Вж* . Лангенау до Андраши, WSA, 23 юли, тел. №152; 11 авг., №. 164.

[356] Андраши до Зичи, 8 август, WSA тел. № 123.

[357] Солсбъри до Лейърд, 21 август, FO 78/2770, № 988.

[358] Михаил Федорович Бартоломей (1836-1895) - руски дипломат, действителен статски съветник. От 1858 г. помощник-секретар в руската дипломатическа мисия в Константинопол. От 1860 г. - младши секретар на мисията в Константинопол. През 1862-1865 г. - секретар на мисията в Техеран. През 1865-1868 г. - първи секретар на канцеларията на външно министерство, през 1869 г. - служител със специални задачи за гранични отношения при губернатора на Кавказ. През 1870-1879 г. - съветник в руското посолство в Лондон. През 1880 г. - посланик в Гърция, през 1880-1882 г. - в САЩ, от януари до ноември 1882 г. - посланик в Япония. През 1882 г. става пълноправен член на Руското историческо дружество. Организира публикуването на дипломатически документи от 18 век по историята на руско-британските отношения. (б. пр.)

[359] Бартоломей до Гирс, 29 юли/10 август, RE, № 104.

[360] Най-добрият отчет за работата на комисията е този на германския представител, в Raschdau, стр. 223–53.

и отхвърлят договора от Сан Стефано. Срещу тях са изпратени два полка българска милиция (опълчение) под командването на Скобелев.[361]

На среща на посланиците в Терапия на 17 юли, Лобанов се противопоставя без успех на посещението на областите, окупирани от руски войски. На 28 юли, след първите разпити на свидетели, руският комисар М. Базили, подкрепен от германеца, се противопоставя на записването на доказателства в протокола.[362]

Доказателствата разкриват насилия, за които руските войски ще трябва да отговарят, а германският комисар признава лично, че смята обвиненията за верни. Заявено е, че руските войски са атакували колона от около 50 000 души мюсюлманско население, отстъпващо от областта Филипопол към Харманли; колоната се е разпаднала и се разпръснала, а 2000 деца се удавили в реката. „Старците, които са останали в каруците, са били избити от руснаците."

Група в Саранбей „е била настигната от руските войски, които са им взели всичко, което са притежавали, и са отвели младите жени. Не е известно какво се е случило с последните оттогава."

Генералният консул Фосет, британският комисар, докладва на 9 август, че руснаците вземат половината от реколтата на мюсюлманите за себе си и дават останалата част на българите. Все още е имало известна вероятност за единодушен доклад, преди комисията да стигне до Константинопол, и германският комисар се е опитал да смекчи някои точки, по които руснаците възразяват. Но в Константинопол германецът, действайки по инструкции от Берлин, оказа много по-упорита съпротива и под претекст за неразположение полковник Рааб, австриецът, напълно се въздържа от участие в дискусията. Австрийското и германското правителство се стремят да не се правят разкрития, накърняващи репутацията на руската армия, и техните комисари получават съответните инструкции. Подобни инструкции, в по-мека форма, са изпратени на италианския комисар. Солсбъри казва на Лейърд, че според него цялата истина, каквато и да е тя, трябва да бъде безпристрастно разследвана и установена. В крайна сметка британските, френските, италианските и турските комисари изпращат на 27 август идентични доклади, които останалите трима комисари отказват да приемат.[363]

Комисията не прави нищо, за да подобри положението на мюсюлманите; тя обаче е предоставя на британското правителство материал за критика към руснаците, а консулските доклади, много от които бяха представени на парламента, продължиха да дават подробни разкази за страданията на населението в окупираните райони.[364]

---

[361] Л. Ламуш: „Българското опълчение по време на турско-руската война (1877–1878)" (Le Monde Slave, септември 1928), стр. 402.

[362] Радолин до А.А., 29 юли (Мюлер, стр. 74).

[363] Солсбъри до Лейърд, 12 август, FO 78/2770, № 944. Хертслет, IV, № 533. Берхем до Бисмарк, 18 август; Мюлер до Радолин, 22 август (Мюлер, стр. 76–77).

[364] Рашдау, стр. 250. През август в Лондон се провежда прес кампания, обвиняваща руските войски в „зверства" във Варна, Шумла и в Родопите, последвана от официално съобщение от Планкет с консулски доклади до руското правителство. Гирс се оплаква от атаките в печата (RE, Гирс до Бартоломей, 11/23 август) и казва на Планкет, че „Репутацията на руската армия е твърде добре установена, за да може клеветата да ѝ причини и най-малка вреда" (RE, Гирс до Планкет, 10/22 септември). Руснаците се оплакват и в Лондон. RE, Бартоломей до Гирс, 7/19

В края на август германският канцлер приема примера на Шувалов и предложението на Австрия, като предлага на силите да се присъединят към идентична нота с протест до Портата срещу умишленото отлагане на изпълнението на договора.[365]

На 31 Радовиц казва на британския шарже д`афер Деринг, че Турция нарочно се бави с напразната надежда, че завистта или несъгласието, които съществуват между великите сили, ще попречат на всякакви съвместни действия от тяхна страна; Германия вече не може пасивно да се подчинява на пренебрегването на договора, под който е поставила името си. Конкретните точки, за които се оплакват, са договореностите за предаването на крепостите Варна, Шумла и Батуми; упорството на Портата при предаването на Босна и Херцеговина на Австрия; официалният ѝ отказ да изпълни член XXIV от договора за коригирането на турско-гръцката граница и нежеланието ѝ да продължи с размяната на територии между Турция и Черна гора.[366]

Идентична нота е обсъдена през първата половина на септември, с голямо значение, защото посочва съгласуваността на силите по балканския въпрос през предстоящата зима. Солсбъри веднага подозира руско вдъхновение, а Биконсфилд се оплака на френския посланик, че „Германия има малък интерес към Източния въпрос и въпреки това канцлерът желае да ръководи всичко: аз изобщо не съм склонен да следвам неговия път.“[367]

На 5 септември Радовиц казва на Деринг, че руското, австрийското и френското правителство са отговорили задоволително на предложението и се надява, че британците ще дадат подобен отговор в скоро време; това твърдение се оказва невярно за Франция, тъй като на 5 септември Вадингтон инструктира посланиците си във Виена, Лондон и Рим да се осведомят за отношението на правителствата, към които са акредитирани.[368]

Солсбъри е в Париж през първите дни на месеца и след разговор с Вадингтон на 4 септември разбира, че френското правителство, въпреки циркуляра си от 22 август, не бърза да приеме германското предложение.[369]

Безрезервното противопоставяне на британското правителство, предадено на германския шарже д`афер на 7 септември, проваля предложението. Шарже д`афера започва с думите, че нотата е предадена поверително, а не официално,

---

август, 29 август/10 септември, 30 август/11 септември. Гирс до Бартоломей, 11/23 септември. 36_4RFG Калвърт (Филипополис) до Лейърд, 5 октомври, FO 78/2801, № 59.

[365] Бисмарк до АА, 26 август (Мюлер, стр. 77). Солсбъри (II, 336) казва, че австрийското правителство е инициатор на предложението. През целия август руското, австрийското и германското правителство намират основа за съгласие в критиките към поведението на Турция. *Вж*. Лангенау до Андраши, 10 август, WSA, тел. № 163; 19 август, тел. 170.

[366] Радовиц до Ройс, WSA, 2 септември (Abschrift: vertraulich). Деринг до Солсбъри, 31 август, FO 64/907, бр. 504. DDF II, бр. 341 и n(3), p. 376.

[367] Солсбъри, II, 336. DDF II, стр. 379, бел.(1).

[368] Бисмарк се съмнява в британската подкрепа от самото начало. Траутенберг до Андраши, WSA, 2 септември, тел. № 92. Отговорът на царя е изпратен едва на 6-ти. Майр до Андраши, 7 септември, тел. № 178. Деринг до Солсбъри, 5 септември, FO 64/908, № 512; 8 септември, № 519. DDF II, № 341.

[369] DDF II, стр. 379, n(1). Адамс до Солсбъри, 6 септември, FO 27/2313, № 698. Солсбъри, II, 334.

и той предпочита да получи устен отговор. Солсбъри казва, че предложението е направено твърде рано; договорът не е ратифициран, месец преди написването на депешата от Бисмарк. Правителството на Турция по принцип е слабо, съсипано от войната и неспособно да действа с бързината, типична за по-уредените и по-богатите правителства. Той не смята, че е дошло времето за протест към Портата, и то в строгата форма на съответната нота.

След като отбелязва, че обвинението в умишленото възпрепятстване в Черна гора и Босна не е доказано, той отбелязва: „Оплакването срещу Турция, че не е евакуирала Варна и Батуми, може да е вярно, но са направени много значителни стъпки към евакуацията. Но също така е вярно, че Русия не е евакуирала Сан Стефано и Ерзерум: и ако идентична нота трябва да бъде адресирана до Турция за първите две места, е необходимо да се адресира идентична нота и до Русия за последните две.“[370]

Елиът спори в същия дух с Орчи във Виена на 9-ти, отбелязвайки, че руснаците не показват голяма готовност в спазването на разпоредбите на договора, като намаляват силите си в България и Източна Румелия до предписания брой.[371]

На 10 септември Солсбъри дава на френския посланик писмено изложение на възраженията срещу нотата, която вече е направил на германския шарже д`афер, а на 13-ти шарже д`афера информира Солсбъри, че Франция и Италия са дали съгласието си солидарно на другите сили и при тези обстоятелства германското правителство ще се въздържи от по-нататъшно настояване върху предложението си в момента. В отговора си до германското правителство Вадингтон отбелязва, че неговото правителство приема нотата по принцип, но смята момента за неподходящ.[372]

Андраши не желае да се откаже от демарша ; на 12-ти той изпраща дълга телеграма до Дейм с аргументи и ги повтаря на Кюфщайн в Париж. Вадингтън не е убеден и по-нататъшният натиск на Кюфщайн е неуспешен. Опитите да се убеди Германия да не се отказва от предложението си също се провалят; Траутенберг заварва Бюлов в уклончиво настроение на 18-ти и 20-ти, но накрая измъква от него признание, че Бисмарк сега намира ситуацията за малко неудобна. На 23-ти Траутенберг разбира, че германците са решили да не предприемат по-нататъшни стъпки.[373]

Солсбъри все още е разтревожен от възможността Турция да хвърли Австрия в обятията на Русия и се погрижва да увери австрийското и германското правителство, че прави всичко по силите си, за да постигне отстъпчиво отношение

---

[370] Солсбъри до Деринг, 7 септември, FO 64/900, № 420A.

[371] Елиът до Солсбъри, 9 септември, FO 7/934, № 642.

[372] Солсбъри до Адамс, 10 септември, FO 27/2301, № 576, 579A, 580; Адамс до Солсбъри, 13 септември, FO 27/2313, № 711. Д'Харкур до Вадингтон, 11 септември, DDF II, № 343 и n(1). След този отказ Бисмарк търси оправдание за действията си. Мюнстер казва на Солсбъри, че Бисмарк е убеден, в основателността на британските възражения; предложението е направено в твърде категорична форма, защото Радовиц не е разбрал напълно инструкциите му. Солсбъри до Деринг, 21 октомври, FO 64/900, № 472. *Вж*. Деринг до Солсбъри, 21 септември, FO 64/908, № 541. Солсбъри до Елиът, 13 септември, FO 7/925, № 483a; 17 септември, № 488.

[373] Андраши до Траутенберг, WSA, 18 септ. Траутенберг до Андраши, 20 септ., № бр. 61; 23 септ., тел. № 96.

към Австрия от Турция. Скоро става ясно, че Андраши, е склонен да използва руски или друг натиск върху турците в собствен интерес, но няма намерение да се отделя от Великобритания или да толерира каквито и да било руски отклонения от договора. По време на дискусиите за демарша всъщност става ясно, че царят не е в особено помирително настроение и от Константинопол има съобщения, че евакуацията е преустановена.[374]

Шувалов пристига във Виена съвсем неочаквано на 9 септември, а и посещава Андраши на следващия ден. Унгарецът не може да разбере дали идва с обществена мисия или по частни дела. Той казва на Елиът, че е убеден, че Шувалов наистина е дошъл във Виена, за да види болния си брат, но е направил явни намеци за трудността при изтеглянето на руските войски от самата Турция, докато в Албания цари анархия. Той настоява пред Андраши, че ще е по-добре и по-лесно австрийското правителство незабавно да пристъпи към открито анексиране на Босна, на което Андраши отговорил, че не иска да прави нищо подобно.[375]

На 18 септември Елиът докладва на Солсбъри, че според него истинската цел на Шувалов е да се увери дали австрийското правителство ще се съгласи да анексира Босна и Херцеговина; говорело се също, че е намекнал за готовността да се съгласи анексирането да се разшири до Солун, но е срещнал нежелание и не вижда причина да удължава престоя си.[376]

Последен опит за осъществяване на плана за колективен натиск е направен, когато Русия предлага колективна стъпка в Константинопол, за да настоява за предаването на Подгорица на Черна гора. На 19 септември Андраши казва на Елиът, че не желае да отговори, докато не узнае намеренията на Солсбъри, но категорично подкрепя руското предложение.[377] Солсбъри се колебае да поднови противопоставянето си, а протестът на Биконсфилд срещу какъвто и да е отговор на взетото решение е описан от биографа на Солсбъри като единствената разлика между двамата, записана по време на мандата му във външното министерство. Австрия обаче не настоява за предложението, въпреки че гер-

---

[374] Австрийският *шарже д`афер* научава на 9-ти, че приемането на германското предложение от царя съдържа забележката: „че кабинетът на (германския) император по тази причина нека си припомни отхвърлянето, на подобно предложение на Конгреса." Той добавя: „В тези думи се усеща несъмнено недоволство, което заслужава още по-голямо внимание, тъй като император Александър в момента лично ръководи външната политика. Граф Берхем смята, че Негово Величество е в много лошо настроение, което се е проявило в неблагосклонни изказвания към различни длъжностни лица по време на пътуването до Ливадия. …" Майр до Андраши, 11 септември, WSA, тел. № 41D, поверително.

[375] Елиът до Солсбъри, 13 септември, FO 7/934, № 652. Андраши, III, 158. Доп. пр. Което отново демонстрира глупавата политика на Андраши.

[376] Елиът до Солсбъри, 18 септември, FO 7/934, № 666. Елиът заявява, че Шувалов се е опитал да убеди един кореспондент на английски вестник да накара работодателите си да подкрепят тези схеми. Лофтъс също чул в Баден от „частен, но надежден източник", че Шувалов е предложил анексирането на Босна и Херцеговина и разширяването на австрийската окупация до Егейското море. Лофтъс до Солсбъри, 8 октомври, FO 65/1007, № 837.

[377] Андраши се превръща в английска подлога, особено погрешна и жалка политика. Чудно е че императорът не го е уволнил още тогава! (б. пр.)

манският посланик в Константинопол е инструктиран да подкрепи пред Портата предложението, предложено от руското правителство.[378]

3.

Междувременно преговорите по австро-турската конвенция не постигат напредък. В началото на август Каратеодори изготвя и изпраща на Портата проект на конвенция в тринадесет члена, обяснявайки, че е съставена след проведен наскоро разговор с Андраши, и се надява да унгареца, да я приеме, ако Портата я одобри.[379] След значителен дебат Портата инструктирала Каратеодори да добави още доста искания и след като ги обсъжда с Андраши, Каратеодори препраща на Портата на 16 август схема, която Андраши обявява за крайна граница на неговите отстъпки.[380]

По много точки австрийският проект се съгласява с първоначалния проект на Каратеодори. И двата започват с декларация, основаваща разпоредбите си на Берлинския договор и признаването суверенните права на султана над Босна и Херцеговина. Продължават с предвиждане на прокламация от султана до жителите на двете провинции, с която се декларира приятелският характер на австрийската окупация, последвано от изпращане до австрийския военен щаб на турски комисари, които да отговарят за изготвянето на всички подробности във връзка с мирното оттегляне на турските гарнизони. Други общи точки са османското знаме да се развява редом с австрийското, австрийската администрация да продължи да използва съществуващите служители или да ги заменя с местни жители на провинциите, на мюсюлманите да се гарантира пълна свобода на вероизповеданието, приходите да се използват изключително за нуждите на двете провинции и военната окупация на Санджака от австрийски войски да не пречи на съществуващия там финансов, съдебен или административен апарат, който ще остане под пряката власт на Портата.

Сред предложенията на Каратеодори, отхвърлени от Андраши, са разпоредбите австрийските войски в Берани да бъдат ограничени до 1000, а в Митровица до 10 000; съществуващите митнически договорености между двете провинции и останалата част от Османската империя да бъдат запазени; полицейската работа да се извършва от местна милиция; и всеки излишък от приходи над разходите да се изплаща на Портата.

Портата инструктира Каратеодори да иска вместо местната милиция, предвидена в неговия проект, полицейските задължения да бъдат поверени на босненските полкове, които все още са в провинцията, Портата да се откаже от прокламацията и само да изпрати комисари.[381] Тези две предложения Андраши не може да приеме, но повечето от другите допълнителни искания на Портата са включени в окончателния му план.

---

[378] Бартоломей до Гирс, 6/18 септември, RE, № 114. Деринг до Солсбъри, 19 септември, FO 64/908, № 538; 21 септември, № 542. Солсбъри, II, 337.

[379] Зичи до Андраши, 13 август, WSA, № 447. „Geheim u. vertraulich“ („Секретно и поверително“ текстът на черновия вариант на Каратеодори); 13 август, телеграма (без номер).

[380] Проект, преработен (средата на август 1878 г.), WSA, т. VI (1880). Вижте Приложение I.

[381] Зичи до Андраши, 13 авг., WSA, бр. 447.

Унгарецът не се доверява на Каратеодори, че ще окаже натиск върху Портата и на 18-ти инструктира Зичи да изясни, че тези предложения представляват крайната граница на неговите отстъпки. Посланикът трябвало да отхвърли, като очевидна недискретност, забележката, че мобилизацията която действията на Портата са наложили на австрийските власти, е намалила значително стойността на конвенцията за Австрия.[382]

Турците продължават да обсъждат предложенията на Андраши до края на септември, без да решат дали да ги приемат или отхвърлят. Зичи получава копие от проекта за отговор до Каратеодори, който съветът (диванът), след двудневна дискусия, изготвя вечерта на 21 август за одобрение от султана. В него се посочва, че австрийските предложения са много по-неблагоприятни от схемата, която Каратеодори се е надявал да бъде приета, но съветът е решил да приеме схемата на Андраши, защото се опасява, че австрийското правителство, което става все по-малко отстъпчиво, ще реши да прекрати преговорите и да третира Босна и Херцеговина като завладени области.[383]

Но на 22-ри се оказва, че султанът не е приел предложението и по-нататъшните дискусии през следващите два дни не дават резултат.[384]

До началото на септември турските министри се разделят три групи; едната, водена от Сервер паша, подкрепя прекратяването на преговорите и изоставянето на конвенцията; няколко желаеха да продължат преговорите с нови турски предложения като основа; а третата група, водена от Сафвет паша, искаше подписването на конвенцията според схемата на Андраши. Съветът не може да вземе решение, но Зичи научава, че вече е изготвено съобщение за прекратяване на преговорите. След по-нататъшни дискусии обаче, Сафвет ги убеждава да приемат единодушно неговата гледна точка и на 7 септември това решение е представено на султана, който отново отлага да вземе решение.

Зичи и Лейърд са убедени, че от този момент нататък султанът е единствената пречка за споразумението.[385]

Каратеодори намеква на Косек, че султанът може да се откаже от конвенцията и да се позове на австрийската декларация от 13 юли, а Андраши, разтревожен от перспективата, предупреждава Портата на 21 септември, че ако това стане, австрийското правителство ще обяви декларацията за нищожна. Като допълнителен аргумент в полза на незабавното подписване на конвенцията той посочва, че въстанието в Херцеговина вече е приключило; след четири дни или малко по-късно бунтовниците около Тузла ще се предадат или ще са напълно унищожени и ако сред тях се намери значителен брой турски войници, той ще има нови трудности да осигури приемането на конвенцията в Австрия. Следователно Портата ще постъпи разумно да подпише конвенцията, преди да бъде нанесен последният и решителен удар. Но нито този аргумент, нито съвмест-

[382] Андраши до Зичи, 18 август, WSA, тел. № 131.

[383] Зичи до Андраши, 22 август, WSA, тел. № 464.

[384] *Пак там* , 22 август, WSA, тел. № 466, 467.

[385] *Пак там* , 2 септември, WSA, тел. № 481; 5 септември, № 491; 10 септември, № 504; 13 септември, № 516; 19 септември, № 527.

ните усилия на Зичи, Лейърд и германския шарже д`афер впечатляват султана.[386]

Вместо това, след допълнителни дебати, министерският съвет решава да отмени предишното си решение и да прекрати преговорите. Султанът е разочарован от съобщенията за жестокости и насилия, извършени от австрийските войски над мюсюлманското население. Тези съобщения, доста преувеличени, не са напълно без основание.[387]

На 8 октомври Каратеодори е инструктиран да информира Андраши, че предложената от него конвенция може да бъде приета от османското правителство преди влизането на австроунгарските войски в Босна, при условие че тя признава суверенните права на султана и временния характер на окупацията; но кръвопролитията, опустошенията, насилията и всички бедствия, произтичащи от чуждестранна окупация, са дълбоко разстроили османския народ и султанът не иска да санкционира с тържествен акт страданията на своите мюсюлмански поданици. Съответно Портата решава за по-съобразно с нейните интереси и достойнство да се въздържи от подписване на конвенцията и да се задоволи с клаузите на декларацията, подписана в Берлин от австроунгарските пълномощници. След като предава това съобщение, Каратеодори трябва да се върне в Константинопол, оставяйки по-нататъшните преговори в ръцете на Есад бей.[388]

Андраши не показа никакво съжаление за това съобщение и казва на турците, че Австрия през цялото време, смятал че не е задължително сключването на конвенция; австрийското правителство няма да възрази срещу решението на Портата, а ще се придържа към чистия текст на „условията от Берлин“ и очаква султанът ще направи същото. В същото време той инструктира Зичи, че ако Портата прояви намерение да публикува декларацията от 13 юли или да я съобщи на другите кабинети, той трябва да им ясно да заяви, че Австрия публично ще обяви декларацията за нищожна, защото Турция не е изпълнила нейните клаузи.[389]

Решението на султана се основаваше на някои очевидни сметки и не е изненадващо, че той смята позицията си за по-силна при австрийската декларация от 13 юли, отколкото при конвенцията, както Андраши предлага да я форму-

---

[386] Андраши до Зичи, 21 септември, WSA, тел. № 172; Траутенберг (Берлин) до Андраши, 27 септември, тел. № 97.

[387] „Според докладите, които получих от нашите консулски власти в провинцията, за съжаление имаше известно основание за техните доклади. Австрийците, раздразнени от неочакваната съпротива на босненците, се отнасяха с тях като с покорен народ и ги подлагаха на големи и неоправдани трудности“ Лейърд: „Мемоари“, Add. MS. 38938. 38, 39.

[388] WSA, Великият везир до Каратеодори, 5 октомври (съобщено на Андраши от Есад Бей, 8 октомври). Зичи до Андраши, 8 октомври, тел. № 558. *Вж.* разказа на Лейърд. „Той все още е готов да сключи споразумение, според договорено писмено от граф Андраши и другите австрийски пълномощници в Берлин, което сега нечестно отхвърлят. ... Ако австрийското правителство отказва да се придържа към споразумението им, той щеше да позволи на нещата да се уредят и очаква с нетърпение момент, в който ще може да защити правата си.“ Мемоари: Add. MS. 38938, f. 15; също f. 38.

[389] Андраши до Зичи, 9 октомври, WSA, тел. № 191; 14 октомври, тел. № 193. Горяйнов, стр. 378–380.

лира. Докато първата просто заявява, че окупацията е временна и не нарушава по никакъв начин суверенните права на султана, втората изисква Портата да се съгласи с много разпоредби, които изрично ограничаваха правата му и които изискват от него да съдейства на австрийците чрез прокламация и чрез изпращане на комисари. Като отказва да подпише конвенцията, Абдул Хамид успява не само да се вкопчи в малкото предимство, което декларацията от 13 юли му дава, но и да избегне унижението и евентуалната опасност да признае пред мюсюлманския свят, че турското правителство е принудено не само да понесе, но и да улесни австрийското настъпление. Вместо това турското съобщение, чрез посочването на бедствия и насилие, позволява на Портата да направи силен протест срещу австрийската политика.

Два фактора повлияват на султана да вземе това решение. Единият е падането на кабинета на Тиса в Унгария; На 5 октомври Андраши телеграфира до Зичи, че министерската криза е чисто финансова и няма да засегне въпроса за Босна и Херцеговина, но атаките срещу босненската политика на правителството естествено насърчават Портата да се надява на успех, от идването на опозицията на власт.[390]

Второто е нарастващото влияние върху султана на Хайредин паша, нова политическа фигура в Константинопол.[391]

Хайредин е от черкезин; в детството си е продаден в Тунис като роб[392], но се издига до най-високите постове в Турция. Той привлича султана като очевидно способен човек и набожен мюсюлманин, чието скорошно пристигане в Константинопол ще му попречи да участва в интриги срещу личността на султана. Чуждестранният му произход и благоволението, което му е оказано, го правят непопулярен и това чувство се засилва от надменния и почти презрителен начин, по който се отнася към турските знатни лица и чиновници. Той е едър и силен мъж, чиито с тежки характер и има навика да боядисва косата и брадата си в наситено черно. Това затруднява определянето на възрастта му, но вероятно е около шестдесетте (доп. пр. роден е в 1819 г.).[393]

Портата последва решението си да се откаже от конвенцията с циркуляр до силите, в който се излагат актовете на жестокост, в които обвинява австроунгарската окупационна армия. Лейърд постига смекчаване на някои изрази, но нотата е посрещната неблагоприятно от всички сили и когато Андраши на 14 октомври отвръща с телеграма до Зичи възмутено, отхвърляйки обвиненията като неочаквани и неверни, останалите сили го уверяват в пълното си съчувствие и съгласие с отговора му.

---

[390] Зичи до Андраши, 5 октомври, WSA, тел. № 189. Андраши, III, 165–172. Вижте по-долу, гл. VII.

[391] Зичи до Андраши, 1 октомври, WSA, № 76E; 8 октомври, № 78B и тел. № 555.

[392] Роб е невярно определение. Първоначално след като остава сирак Хайредин е прибран в дома на военния съдия Ташин бей, където се възпитава заедно със сина на бея и получава добро образование. Но синът на бея умира и Ташин бей продава 17-годишния младеж на управителя на Тунис, Ахмед бей. Новият му господар бързо забелязва способностите му, и го изпраща във военното училище, което сам е създал в Тунис. Скоро младежът става доверено лице, секретар и адютант на бея и оттук започва кариерата му. (б. пр.)

[393] Вижте отличния разказ на Лейърд: Memoirs, Add. MS. 38938, f. 11. Има интересно изследване на Хайрердин в Raschdau, гл. 31. Вижте също по-долу, гл. VIII.

Германското правителство информира Портата, че е сгрешило в отправянето на обвиненията и тъй като умиротворяването на двете провинции вече е завършено, изявленията на Портата имат само ретроспективна и историческа стойност. Руското правителство смяна да не отговаря, но по молба на Андраши, Гирс обещава на 18-ти да инструктира Лобанов да посочи на Портата всичко, което е не е добре обмислено в нотата.[394]

Този всеобщо неблагоприятен отговор не остава без резултат и Портата не се осмелява да продължи да разпалва спора. Още на 13 октомври Хайредин отива при Зичи и в дълъг разговор изразява съжаление за последната стъпка на Портата и предлага заедно да изготвят споразумение, според което, в замяна на ангажимент от страна на Австрия да не влиза в Санджака, Турция да оттегли декларацията си за конвенцията и тогава приемането на конвенцията от Турция ще бъде възможно. Той иска ангажимент от Австрия да не влиза в Санджака, стига там да се поддържа ред и оттам да не се извършват нападения в Босна; и уверява Зичи, че предвид отношението на руснаците в Румелия, султанът е готов, ако въпросът за Санджака бъде задоволително уреден, да не създава затруднения относно окупацията на Босна.[395]

Както отбелязва Зичи, трудно е да се прецени какво значение да се придаде на това предложение от официален посредник, особено след като Хайредин не иска въпросът да бъде споменат на този етап пред Сафвет; но изглежда ясно, че султанът вече се е разтревожил от своята дързост и се страхува, че Андраши ще отвърне на удара, като влезе в Санджака. Ден-два по-късно Сафвет също споменава тези опасения на Зичи и споменава желанието на султана за писмено уверение от Австрия. Андраши телеграфира с очевидно раздразнение на 22-ри, че за негово учудване е видял, че Зичи и Портата са заети с идеята за австрийско настъпление в Санджака; Зичи трябва да говори „енергично“ с великия везир и да му каже, че австрийското правителство няма такова намерение. Ако го беше направило, австроунгарската политика, военна и политическа, щеше да бъде много различна; нейната политика на конгреса е да укрепи турския суверенитет в Албания, защото не иска антипанславянския албански елемент да бъде поставен под управлението или влиянието на своите славянски съседи; Ако самата тя има териториални амбиции в това отношение, тя нямаше да се противопостави на идеята за конституция за Албания, нито пък щеше да се противопостави на Русия, да осигури запазването на Източна Румелия, от Турция. Всъщност, ако е искала да превземе Солун, щеше да ѝ бъде много по-лесно да го направи с българската държава, простираща се до Егейско море.[396]

---

[394] Зичи до Андраши, 12 октомври, WSA, тел. № 566. Андраши до Зичи, 14 окт., тел. № 194. Майр (Санкт Петербург) до Андраши, 18 окт., тел. № 183. Дейм (Лондон) до Андраши, 21 октомври, тел. № 210. Хаймерле (Рим) до Андраши, 115A–B. Рашдау, стр. 256.

[395] Зичи до Андраши, 13 октомври, WSA, тел. № 567. Руското правителство е отказало да откликне на молбите за помощ на въстаническия водач Деспотович. Майр до Андраши, 2 септември, № 40.

[396] И там е грешката на опортюнистичната и глупава унгарска политика, за съжаление наложила се във Виена. За това Хабсбургите ще платят скъпа цена с Босненската криза в 1908 г. и убийството в Сараево в 1914 г. (б. пр.)

Сафвет паша е успокоен от това съобщение и на 26 октомври казва на Зичи, че опасенията на Портата за Санджака вече са отстранени.[397] 66

Засега двете сили се задоволиха да оставят въпроса за двете провинции и Санджака настрана. Желанието на Австрия за конвенция се дължеше на надеждата, че подкрепата на султана ще улесни окупацията; тази помощ не се беше материализирала и след приключването на окупацията нуждата вече не беше неотложна. Циркулярът на султана помогна на Андраши да оправдае политиката си пред унгарците и следователно тя не беше негодувана, както би могла да бъде в противен случай . Султанът също така беше пощаден от унижението да приветства официално австрийците; той не успя да получи от Андраши каквато и да е всеобхватна гаранция за позицията на Турция в Европа, но сега беше изправен пред проблеми в Македония и България, което направи целесъобразно за него да избягва по-нататъшни спорове с Австрия засега.

Глава V. КРИЗАТА НА БАЛКАНИТЕ (октомври-декември 1878 г.)

1.

През останалата част от годината руската политика на полуострова представлявае основният проблем в уреждането на договора. Поведението на руските агенти в България и Източна Румелия, и дори действията на самото руско правителство, показват твърде ясно, че Русия може да се откаже от задълженията си по договора и да се опита да създаде голяма България под по-пряк руски контрол. Тази криза сближава Австрия и Великобритания и осуетява плановете на Шувалов и Бисмарк за сътрудничество между трите империи; по този начин тя веди до окончателния крах на Драйкайзербунда, който, дори в неясна форма, поддържаше някакво съществуване от 1872-73 г.

Временното спиране на австро-турските преговори за Босна и готовността на Солсбъри да отложи сериозното налагане на програмата си за реформи улесняват ефективното сътрудничество между британското и австрийското правителство и Портата. Към средата на септември, когато силите се сблъскват с детайлите на българското споразумение, вече е ясно, че Андраши няма желание да се откаже от близкото си разбирателство с Англия, нито да гледа благосклонно на опитите на Русия да промени или да се откаже от договора. Засега обаче българското споразумение не предизвиква между двете сили някакво много активно сътрудничество, въпреки че Англия и Русия намират основания за несъгласие от самото начало.

На 13 август Русия предлага да се създадат шест комисии, които да извършат работата по организацията и определянето на границите, изисквана от договора; това предложение включваше три комисии за определяне на границите в Европа, а Солсбъри веднага възразява, че в договора не е предвидено назначаването на отделни европейски комисари за установяване на новите граници на

[397] Зичи до Андраши, 26 октомври, WSA, тел. № 578; 30 октомври, тел. № 588. Лейърд: Мемоари, Add. MS. 38938, f. 39.

Сърбия и Черна гора. Останалите сили приемат руското мнение, че ако не бъдат създадени отделни комисии, работата никога няма да бъде завършена.

Солсбъри инструктира полковник Хоум, британския комисар за българските граници, да поддържа становището, че резултатът от работата на комисията за определяне на границите за Сърбия трябва да бъде представен на българската комисия.[398]

Поведението на Солсбъри е ненужно педантично, но той действа през цялата зима с убеждението, че дори най-малките и най-технически нарушения на договора трябва да се избягват, за да няма Русия извинение за по-големи нарушения на по-късна дата. Накрая е договорено, че българската комисия по разграничаването ще има задачата да определи всички граници на новата българска държава, само проследяване на границата между България и Сърбия ще бъде оставено в ръцете на сръбската комисия.[399]

Комисията по разграничаването на Източна Румелия се занимава с южната граница на Източна Румелия, като изключва онези части, които попадат под юрисдикцията на българската комисия.[400] Освен това съществуваха и двете „организационни" комисии за България и Източна Румелия.

Първото истинско изпитание на силите става, когато трябва да разгледат жизненоважния въпрос за начина на гласуване в комисиите. Предложението на Гирс точките, по които членовете на българската комисия за разграничаване може да имат различни мнения, да не се решават от мнението на мнозинството, а да бъдат отнесени до посланиците в Константинопол, е незабавно критикувано от Андраши и Вадингтон. Андраши отбеляза на 12 август, че ако посланиците в Константинопол също имат различни мнения, те пак ще трябва да се съобразят с мнението на мнозинството; а Вадингтон пише до Лайънс на 18 август, че присъствието в комисията на незаинтересовани сили изглежда предлага специална препоръка за решение с мнозинство.[401]

Солсбъри разглежда руското предложение като по-нататъшен начин за възпрепятстване на споразумението, и казва на Лайънс, че ако деветте месеца руска окупация изтекат, преди комисията да вземе каквото и да е решение, британското правителство приема, че временното управление ще бъде упражнявано от Портата.[402]

Портата не бърза да назначава своите комисари и поне в един случай предлага да назначи служител, който не говорел друг език освен турски.[403]

Въпросът за правомощията и състава на комисарите остава обект на обсъждане през целия септември и до Солсбъри и Андраши достигат тревожни слухове за очевидната решимост на Русия да отхвърли а договора в ранен етап.

---

[398] Бартоломей до Гирс, 1/13 август, RE, № 103. Лайънс до Солсбъри, 17 август, FO 27/2312, № 649. A. & P. *Turkey № 2 (1879*), № 1, 5.

[399] Въпросът е окончателно уреден през лятото на 1879 г. A. & P. *ibid* ., № 66, 83, 103. *Turkey No. 2* (*1880*), приложение 4 към № 139, 10 май 1879 г.

[400] Бартоломей до Гирс, 7/19 август, RE, № 108.

[401] Адамс до Солсбъри, 20 август, FO 27/2312, № 659. *Turkey № 2* (*1879*), № 3, 4.

[402] Бартоломей до Гирс, 17/29 октомври, RE, № 127. Солсбъри до Адамс, 29 октомври, FO 27/2300, № 549.

[403] Ардаг, стр. 57.

Андраши бие тревога, като информира Солсбъри на 13 септември, че руският командващ, генерал Тодлебен, наскоро е заявил, в присъствието на много свидетели, че заповедите за изтегляне на руската армия от околностите на Константинопол са отменени и му е казано да се държи в готовност за военни операции.[404] Това е потвърдено от последващи доклади от Виена, в които се посочва, че руското правителство възнамерява да събере армия от 200 000 души западно от Адрианопол, за да осигури сигурност срещу евентуално албанско въстание. Солсбъри изпраща многократни инструкции до Лейърд да предупреди Портата за неразумността на насърчаването на албанските и босненските бунтовници и не показва никакво намерение да изтегли британския флот.[405]

Дейностите на руските власти в България и Източна Румелия, и на руското посолство в Константинопол, сякаш оправдават тези страхове. Донякъде ненужна тревога е предизвикана от езика на княз Дондуков-Корсаков, руския ръководител, отговарящ за администрацията на България и Източна Румелия, който намира удоволствие да плаши смаяните британски агенти на полуострова. Калвърт, британският вицеконсул във Филипопол, съобщава след първата си официална среща с Дондуков на 13 август, че князът е говорил за много сериозните последици, които ще последват оттеглянето на руските войски. „Предлага се турската армия да настъпи и да окупира страната в същата степен, в която и веднага след оттеглянето на руснаците. Но ако, както е вероятно, турските командири не са в състояние да възпрат своите бежанци-селяни от извършване на насилие и убийства срещу християните, руснаците няма да могат да предотвратят подобни ексцесии от страна на християните." Дондуков не предприема никакви стъпки за наказване на скорошните прояви на насилие срещу турците и изглеждаше, че руските власти очакват „серия от инциденти", която да даде на правителството им извинение да не се съобразява с решенията на Конгреса. Освен това, българите са поканени да изпратят преди 27 август всякакви оплаквания относно предишното им малтретиране от турците; носи се слух, че с този набор от факти Дондуков ще се опита да убеди царя да санкционира система от интриги, имайки предвид неизпълнението на Берлинския договор. Депеша от френския изпълняващ длъжността консул в Адрианопол потвърждава докладите на Калверт за малтретирането на мюсюлманското население и неспособността на руските власти да предприемат ефективни контрамерки.[406]

Отново на 28 август Дондуков казва на френския консул във Филипопол, по време на пътуване с влак от Константинопол, че няма съмнение, че българите ще се противопоставят на повторното анексиране на Източна Румелия към Турция и Русия няма да се намеси, за да им попречи да го направят.

---

[404] Солсбъри до Дейм, 20 септември, WSA, лично Солсбъри до Елиът, 13 септември, FO 7/925, бр. 483. *Вж*. Рашдау, стр. 275.

[405] Бартоломей до Гиърс, 16/28 август, RE, № 111. Солсбъри до Лейърд, 14 септември, FO 78/2711, № 1094; 18 септември, тел. и № 1118; 19 септември, № 1228.

[406] Лейърд до Солсбъри, 14 август, FO 78/2796, № 1045; 17 август, № 1051. Рузвал до Монтхолм, 19 август, приложение в № 1056 (24 август).

Калвърт вярва, че руските усилия за сформиране на местна милиция в Източна Румелия поради апатията на селяните, които не проявяват патриотичния плам, необходим за сблъсък с турците.[407]

Случаите с Хаджи Ариф и Шабан ага, двама мюсюлмански видни личности, предизвиква най-широко внимание сред многото турски оплаквания. Те се завръщат с безопасен документ от руснаците във Филипопол но са заловени и затворени като престъпници по обвинение в организиране на група башибозуци през 1876 г. Доказателствата срещу двамата са слаби, а очевидната решимост на Дондуков да осигури екзекуцията им на всяка цена е сметната за умишлено тероризиране или отмъстителност. Твърди се , че Тодлебен е заявил, че поскоро ще подаде оставка, отколкото да уважи молбата им за помилване, въпреки че Калвърт съобщава, че заповеди за освобождаването им са изпратени от Сан Стефано на 18 август и Дондуков е умишлено ги игнорира.[408]

Нещата продължават в тази насока през септември Дондуков запазва твърдото си отношение. На 6-ти той отвръща на официалното посещение на Калвърт и отбеляза, че завръщащите се турци несъмнено ще започнат да избиват българите, но руснаците ще бъдат там, за да го предотвратят. На 10 септември Калвърт пише, че са получени допълнителни заповеди за освобождаването на Ариф и Шабан ага[409]; единственият резултат е, че „те са оковани с най-тежките железа в затворите и са отведени в тясна, тъмна и воняща килия, където едва имат място да легнат". Хаджи Шабан ага бързо се срива в тези условия.[410]

На 20-ти лорд Доноумор, вторият британски представител в комисията за Източна Румелия, изпраща сър Хенри Дръмънд Уолф да събере информация, и е посетен от Дондуков. На Дономор е наредено да разбере всичко, което може, за финансите на Източна Румелия, броя на окупационните войски, размера на опълчението, точния характер на съществуващата администрация и социалния и образователен статус на хората във връзка с бъдещото им представителство в народните институции. Дондуков казва, че желае да говори като „частен джентълмен", а след това, говорейки по „много приветлив и дори жизнерадостен" начин, продължава, казвайки, че „ще поставя всякакви пречки които са по силите му, срещу осъществяването на английската програма, каквато и да е тя. И му казва, че това е очевидният факт – ние сме лице в лице изправени като

---

[407] Лейърд до Солсбъри, 2 септември, FO 78/2798, № 1093 (депеша на Калвърт от 28 август).

[408] Лейърд до Солсбъри, 29 август, FO 78/2797, № 1068 (депеша на Калвърт от 22 август); 30 август, № 1078.

[409] Хаджи Ариф и Шабан ага, са едри земевладелци, собственици на няколко чифлика в Пловдивско и откупвачи на десятъка. Въпреки, че са обвинени в тежки престъпления спрямо християнското население, след подписването на Берлинския договор те се завърнали в Пловдив. Руските военни власти по донесение на потърпевшите ги задържат, предявяват срещу тях обвинение за престъпления, визирани в § 2 на „Журналното постановление". Военният съд ги осъжда на смърт. Поради застъпничеството на англичаните не са екзекутирани. Смъртната присъда е заменена с вечно изгнание от България. (Михаил Андреев. История на българската буржоазна държава и право 1878–1917)

[410] Лейърд до Солсбъри, 19 септември, FO 78/2799, № 1154 (прилагащо доклада на Калвърт от 10 септември). *Вж* . доклада на д-р Бъкъл, хирург на британския флот, след посещение в България и Източна Румелия. *Пак там* , 17 септември, № 1146.

врагове, а той и неговите сънародници бяха, така да се каже, подложени на съдебен процес (в Берлин). Той каза, че ще има разногласия още на първите заседания на Комисията. Той неглижира Берлинския договор, Родопската комисия, Комисията за Източна Румелия и всичко, което е направено на Берлинския конгрес и след това. Трудно е да се прецени доколко сериозно Дондуков е възприел тези забележки, но продължи, казвайки, че е готов да предаде системата си изцяло, що се отнася до административните и съдебните въпроси, но заяви и решимостта си да не допуска никаква отстъпка от контрола върху финансите на провинцията. И добави обичайните си твърдения за насилията и репресиите, които ще последват руската евакуация. Разликата между англичаните и неговите сънародници беше, че ние бяхме приятели на „Canaille Turque" (Турската сган), докато те са поддръжници на „Canaille Bulgare" (Българската сган). При никакви обстоятелства той не смяташе, че нещата могат да останат спокойни повече от няколко месеца и ще предизвикат в нов конгрес. От начина, по който го каза, имаше предвид още една война. Няколко дни по-късно той използва подобен език към представител на Османската банка, изпратен във Филипопол, за да основе клон там".[411]

По време на посещението си във Виена, Шувалов не се опитва да защити поведението на Дондуков и е много свободен в критиките си към руските власти в България, където според него, е предложено да се установи система на управление, толкова неподходяща за страната, че нейният провал е сигурен.[412]

Позицията на Дондуков придобива по-голяма важност, когато руското посолство в Константинопол също започва да показва признаци на отклонение от стриктната буква на договора.[413]

В началото на октомври истинската цел на отложената евакуация става очевидна. На 27 август Лобанов информира Сафвет паша, че руското правителство е на път да предложи окончателен мирен договор между Русия и Турция, за да регулира въпросите, останали неуредени от Санстефанския договор и Берлин. Проектът на договор е представен на турското правителство на 13 септември, а на 9 октомври Сафвет казва на Лейърд, че Лобанов е заявил ясно, че след като договорът все още не е приет и подписан от Портата, засега не може да става въпрос за изтегляне на руските войски от Адрианопол.[414]

След като проектът е разгледан от силите, се счита, че противоречи по някои точки на Берлинския договор. Той се състои от пет члена и съдържа следните разпоредби:

(1) Възстановяване на мира въз основа на договора от Санстефанския договор, ревизиран от Берлинския договор.

---

[411] Доноумор до Д. Уолф, 21 септември, FO 78/2914, поверено. *Вж* . Лейърд до Солсбъри, 28 септември, FO 78/2800, № 1202 (приложение от 24 септември). Рашдау, стр. 276–277.

[412] Елиът до Солсбъри, 18 септември, FO 7/934, № 666.

[413] Лобанов казва сериозно на Зичи на 22 октомври „... събитията са много по-силни от всички човешки прогнози и мерки. До пролетта няма да има човешка сила, която да попречи на Източна Румелия да се обедини с България, и със сигурност Турция няма да е в състояние да я спре." Зичи до Андраши, 22 октомври, WSA, 82A–D, секретно.

[414] Зичи до Андраши, 14 септември, WSA, тел. № 518. Лейърд до Солсбъри, 9 октомври, FO 78/2801, № 1239.

(2) Берлинският договор да бъде изпълняван стриктно от двете страни.

(3) Клаузите от Сан Стефано, които не са отменени или изменени от Берлинския договор, да бъдат запазени и потвърдени.

(4) В съответствие с гореизложеното

(а) обезщетението да остане фиксирано на 300 милиона рубли; начинът на плащане – съгласно протокол II на Конгреса – да се регулира от споразумение между двете сили;

(б) да се определи начинът на плащане на 10 милиона рубли обезщетение на руските поданици в Турция;

(в) Портата да плати 500 000 франка за възстановяване на плаваемостта на Сулинския ръкав и за възстановяване на щетите, причинени от войната на корабоплаването по Дунав;

(г) населението на територията, отстъпена на Русия, да бъде свободно да се изсели и да продаде имуществото си в рамките на 3 години;

(д) Портата да не участва в управлението на никоя от областите, окупирани от руските войски, до пълната им евакуация;

(е) Член XXV от Санстефанския договор относно срока и начина на евакуацията на България, Източна Румелия и Турция в Азия, който да бъде предмет на окончателно споразумение между двете правителства;

(ж) липса на наказания от страна на Портата срещу османски поданици, компрометирани от войната;

(з) амнистия от Портата за всички османски поданици, компрометирани от войната;

(и) възстановяване на всички договори, конвенции и ангажименти между двете страни, при условие че бъдат изменени Берлинският договор и настоящият документ.

(5) Уреждане от Портата на висящи дела, отнасящи се до руски поданици.[415]

Отначало турците не възразяват срещу проекта и само предлагат включването на някои допълнителни клаузи, определящи по-ясно турските права. Те искат назначаването на европейска комисия за определяне на границата с Черна гора, турско-сръбска комисия за сръбската граница и турско-руска комисия за новата азиатска граница, заедно с включването на втория параграф на член XXI от Санстефанския договор (относно турската собственост в отстъпените територии) и на член XXVIII (разходи за издръжка на турски войски).

През ноември обаче турците искат да откажат да подпишат договора изобщо и Солсбъри се ангажира да проучи силите от тяхно име.[416]

В края на септември и началото на октомври Франция, Англия и Австрия се сближават и постигат известен напредък във формулирането на съвместна позиция спряма руската политика. Солсбъри обаче не успява да убеди Андраши и Вадингтон, че управлението на Източна Румелия трябва да бъде отнето от руските власти. На 26 септември той признава пред Лейърд, че руските пълномощници в Берлин категорично са отказали да се съгласят с каквато и да е клауза относно общото управление на Източна Румелия, освен управлението на

[415] Лейърд до Солсбъри, 18 септември, FO 78/2799, № 1148. Текст и коментари на турски.

[416] Солсбъри до Лейърд, 14 ноември, FO 78/2773, № 1423.

финансите, няма положително решение на Конгреса по въпроса, по който да може да се обжалва, въпреки че общата тенденция на договора е а да постави управлението на провинцията в ръцете на комисията. Въпреки това, на 30 септември той се съгласява с предложението на великия везир администрацията на Източна Румелия да се упражнява от Портата съвместно с комисията[417], а на 9 октомври предлага на правителствата на Австрия, Франция, Германия и Италия, че задълженията по администрацията могат, в съответствие с договора, да бъдат поверени или на Портата, или на комисията, но правото на окупация, предоставено от договора на Русия, не носи със себе си право на администриране.[418]

Андраши проявява голямо раздразнение от поведението на Русия през целия октомври, но тъй като договорът мълчи относно администрацията на Източна Румелия през междинния период, той не смята, че пълномощниците могат да настояват Русия да я изостави. Най-важното, казва той, е да се осигури евакуацията навреме. В същия ден Вадингтон използва подобен език, въпреки че френският комисар е инструктиран да действа в съгласие с британците. Понататъшният натиск от страна на британското правителство установява, че двете сили не желаят да се споразумеят за нещо по-конкретно. Германското правителство избягва този въпрос.[419]

Руското предложение, в случай на спор комисарите да се обръщат към посланиците в Константинопол се проваля, поради опасенията на Андраши, че Зичи ще се окаже твърде отстъпчив.[420]

Протестите на Солсбъри към руското правителство за поведението на неговите агенти на полуострова водят до помирителни отговори; Солсбъри, Вадингтон и Андраши нямат сериозни съмнения за намерението на императора да спазва договора. Шувалов признава, че британското правителство е оправдано да използва много по-остър език в протестите си срещу отношението на Дондуков и бързото осъждане на поведението му от руското правителство е задоволително донякъде, но не означава неговото отзоваване. На 7 октомври Бартоломей отбеляза, че Дондуков е отстранен от армията заради оспорване на заповедите на висшестоящия си командир, и е служил под ръководството на министъра на вътрешните работи като обикновен губернатор, езикът му не може дипломатично да се счита за представителен и отговарящ на мнението на им-

---

[417] Вижте членове XVIII и XIX. Солсбъри до Лейърд, 26 септември, FO 78/2771, № 1167; 30 септември, № 1173.

[418] Циркуляр, 9 октомври, FO 27/2301, № 657.

[419] „Никога не съм виждал граф Андраши да показва повече недоверие към Русия или помалко склонност да следва нейното ръководство, отколкото по време на този разговор." Елиът до Солсбъри, 2 октомври, FO 7/935, № 701, поверително; 12 октомври, № 727; 18 октомври, № 749. Лайънс до Солсбъри, 12 октомври, FO 27/2314, № 806; 25 октомври, FO 27/2315, № 851 (прилага бележката на Вадингтон, 24 октомври) Деринг до Солсбъри, 18 октомври, FO 64/909, № 578.

[420] Солсбъри до Елиът, 10 октомври, FO 7/926, № 534. Елиът до Солсбъри, 12 октомври, FO 7/935, № 723. Оправданието на Андраши беше, че като „министър на конституционна държава" не е уместно да делегира на посланик правомощия да поема ангажименти към страната си". Андраши до Зичи, 23 октомври, WSA, Bericht. Германия приема руското предложение. Волкенщайн до Андраши, 17 октомври, WSA, тел. № 101.

ператора. Малко по-късно Шувалов казва, че Дондуков е предупреден, че ако действията или езикът му застрашат политиката на императора, която се състои в точно изпълнение на Берлинския договор, той ще бъде подведен под лична отговорност. Трудността с Дондуков „е навикът му да пие, което го кара да говори напълно без сдържаност".[421]

Официалният отговор на Гирс до Солсбъри на 9 ноември съдържа уверението, че „че желанието на императора е да отдаде дължимото уважение на клаузите на Берлинския договор и да постигне толкова желаното умиротворяване чрез вярното изпълнение на договора, и никой имперски администратор няма да се провали в задълженията си в това отношение".[422]

Руското правителство също бърза да коригира опита на Лобанов да направи евакуацията формално зависима от подписването на окончателния договор, като го информира, че изтеглянето на руските войски зависи не от руско-турския договор, а от изпълнението на задълженията на Портата по Берлинския договор. Руски циркуляр по същото време обяснява, че главнокомандващият е принуден да спре отстъплението на армията, за да предприеме военните мерки, които тревожното състояние на страната изисква, и това оставя нещата такива, каквито са.[423]

Андраши се съгласява, по искане на Гирс, да инструктира Зичи да настоява пред Портата за необходимостта от адекватни мерки за предотвратяване на репресии срещу християнското население в областите, евакуирани от руските войски; но той отказва да се присъедини към идентични изявления от трите империи.[424]

Руската политика изглежда в още по-съмнителна светлина, когато започват да се появяват съобщения за опити да се принуди румънското правителство да подпише военна конвенция. Русия официално окупира Бесарабия на 13 октомври, а на 23 октомври Бълъчану , който току-що е представил акредитивните си писма като румънски посланик, на австрийския император, обявява, че Русия оказва силен натиск в Букурещ, за да убеди правителството му, преди да завземе Добруджа, да сключи военна конвенция, позволяваща преминаването на войските ѝ през княжествата за период от две години, считано от май 1879 г., до който срок е осигурен от Берлинския договор. Бисмарк и Вадингтон успяват да убедят британското правителство да се присъедини към тях, като не признават Румъния, но новите искания на Русия сега карат Солсбъри да се колебае и той ясно показва, че тази опасност може да го накара да се присъедини към Австрия, и даде признание за независимостта на кралството. Наистина има обичайните неясноти в отношението на Русия, защото руските посланици във Виена, Берлин и Лондон отричат да са запознати с въпроса. Румънското прави-

[421] Солсбъри до Лофтъс, 25 ноември, FO 65/996, № 607.

[422] Лофтъс до Солсбъри, 9 ноември, FO 65/1008, № 92. *Вж* . Рашдау, стр. 277.

[423] Солсбъри до Лейърд, 12 октомври, FO 78/2772, тел. 13 октомври, № 1255.

[424] Андраши до Зичи, WSA, 16 октомври, тел. № 197; 17 октомври, тел. Солсбъри, в отговор на циркуляра, се опитва да опровергае твърдението, че състоянието на страната оправдава руските действия: Гирс не отговаря „pour ne pas entamer de polemique irritante" (за да не се предизвика досадна полемика). Гирс до Шувалов, 1/13 декември, RE, № 128.

телство обаче съобщава за допълнителни искания през първите три седмици на ноември и никоя от силите не се съмнява, че се оказва известен натиск.[425]

Солсбъри обобщава отношението на британското правителство в частно писмо до Лофтъс от 16 октомври, че очевидно царят възнамерява да спазва договора, но „има партия, която ще се противопостави с най-голяма съпротива срещу подобна политика, което е твърде очевидно" и „обичайната двойственост на руската политика отново се проявява". Той продължава: „Всякакви трудности ще ни бъдат поставени на пътя по време на организациите и определянето на границите, предписани от договора. Ние обаче не възнамеряваме, ако можем да го избегнем, да се караме по нито един от тези второстепенни точки. Големият въпрос е дали те ще евакуират на 3 май всички територии южно от Дунав, или по-скоро от Румъния? Ако не, не виждам как може да се запази мирът, защото, след като убедихме турците, вярвайки на договора, да евакуират Батуми, Варна и Шумла, е невъзможно да ги оставим в беда."[426]

След сериозно разглеждане на докладите от Балканите, кабинетът решава, че основната цел на руските действия е да сплашат султана и неговите министри, и на 26 октомври Лейърд е инструктиран да информира султана поверително, че „кралицата и съветниците на Нейно Величество са напълно решени да настояват за евакуацията на Балканския полуостров от руските сили през май следващата година, както е предвидено в Берлинския договор". Това е категорично обещание за въоръжена подкрепа: депешата завършва: „ако се окаже необходимо да се използва сила, за да се осигури изпълнението на договора в това отношение, Нейно Величество ще бъде готова да сътрудничи със султана за тази цел".[427] Султанът е дълбоко развълнуван; „той стана", пише Лейърд, „и ме стисна за ръка с голяма емоция" и каза, че сега изпитва „чувство на радост и надежда за бъдещето, което не може да опише. Той поиска предпазната мярка уверението да бъде представено в писмен вид".[428]

2.

Междувременно първите заседания на комисиите се провеждат в Константинопол и споровете, които веднага възникват, допълнително изострят общото напрежение. В комисията за организация на Източна Румелия и в българската комисия за разграничаване на границите „главните герои" обикновено са британските и руските представители, въпреки че единствената надежда на Русия да очертае независима политическа линия изисква известно неподчинение на разпоредбите на договора, останалите делегати обикновено гласуват за британската гледна точка. Но не може да се каже, че заявеното желание на Солсбъри да избегне спор по второстепенни въпроси винаги ръководи британската политика; и в комисията за Източна Румелия Дръмънд Уолф не избягва критиките на някои от колегите си комисари за прекалено педантичното си настояване за собственото му тълкуване на договора. В резултат на това той не се радва на

[425] Подробности в Медликот: „Признаването на румънската независимост" (*Slavonic and East European Review*), xi, 363–365.

[426] Солсбъри, II, 344–345.

[427] Солсбъри до Лейърд, 26 октомври, FO 78/2772, № 1326.

[428] Лейърд до Солсбъри, 29 октомври, FO 78/2803, № 1344.

тяхната безусловна подкрепа; те не винаги приемат страховете му от Русия съвсем сериозно и не подкрепят искането му за предаване на администрацията на комисията. На 5 октомври той отговаря на възраженията на Кутули, френския помощник-комисар, с забележката: „Трябва... да бъда простен, ако се отнесох към въпроса по-скоро в стил „Джон Бул", отколкото той би одобрил, и го направих с по-голяма твърдост, тъй като видях в това опит да се вмъкне в тънкия край на клина, операция, в която Русия винаги се е доказвала като веща. ... Руснаците говориха много шумно против договора."[429]

Германските делегати, действайки по инструкции, държаха колкото е възможно по-незабележимо. Уолф моли Солсбъри да окаже натиск върху Австрия да го подкрепи в комисията; „Калай е напълно добре настроен и нетърпелив да го направи, но граф Андраши се колебае и е нерешителен."

На 17 октомври Елиът е инструктиран да окаже допълнителен натиск върху Андраши, но не успява да го убеди да промени отношението си. Съответно британското правителство трябваше да се откаже от искането си и неспособността да се постигне точно определение, води до безкрайни спорове през зимата.[430]

Борбата се води между фактическата власт на руснаците и ограничените, но решаващи де юре права на комисията. Юрисдикцията на Дондуков като руски имперски комисар за България съгласно Санстефанския договор обхваща областта, известна днес като Източна Румелия, където генерал Столипин е губернатор; и въпреки че тази юрисдикция е отменена от Берлинския договор, Столипин остава подчинен на Дондуков.

Комисията има законни права да откаже да признае властта на Дондуков, и да поеме контрола над финансите, а борбата в по-ранните си етапи е около последния въпрос. Руснаците имат всички основания да се съпротивляват на предаването на финансите. Дондуков се е ангажирал с толкова категорични твърдения за несъгласието си с договорните уговорки, че несъмнено, както той доста наивно признава, е лично унижение за него да предаде финансите на Източна Румелия.[431]

Освен прибързаните речи и знанието, че властта над хазната в крайна сметка ще даде на комисията контрол над правителството, има сериозни нередности във финансите, които правят публичността нежелателна. На третото заседание на комисията на 8 октомври, полковник Шепелев, руският комисар, който на второто заседание признава правото на комисията да контролира финансите, обяви, че не може да признае нейната компетентност да обсъжда съществуващото управление, което се основава изцяло на споразумения единствено между Русия и Портата, както и на клаузите на предходен договор.[432]

Светлина върху това изявление е хвърлена от сделка, току-що осъществена във Филипопол, при която Дондуков продава десятъка на областите Филипо-

[429] A. & P. *Turkey бр* . 9 (1879), бр. 57. Raschdau, стр. 277–278.

[430] Деринг до Солсбъри, 11 октомври, FO 64/909, № 565. Солсбъри до Елиът, 5 ноември, FO 7/906, № 565. Елиът до Солсбъри, 18 октомври, FO 7/935, № 749.

[431] Сър Х. Дръмонд Уолф: „Бегли спомени" (Лондон, 1908 г.), том II, стр. 219. Рашдау, стр. 279–281, 285.

[432] A. & P. *цит.с.*, бр. 60, 77, 80.

пол и Сливен на един французин, г-н Марешал. Договорът е подписан на 3 октомври от Марешал и генерал Домонтович, директор на канцеларията на Дондуков, и предвижда, че французинът ще се задължи да плати в рамките на десет дни сумата от 3 млн франка и ще получи цялото количество зърно и зърнени храни от десятъка, за 1878 г. от двете области.[433]

Договорът е оспорен както като незадоволителна сделка, и опит за манипулиране на финансите без позоваване на комисията. Допълнителен документ е подписан на 13 октомври, след като правата на комисията върху финансите са поставени под въпрос. Въпреки че новината за договора достига до английското правителство на 15 октомври, Гирс чак на 6 ноември казва на Лофтъс, че според последната информация, предоставена от Дондуков, не са събирани десятъци и парите, които са преведени в София от Филипопол, са предназначени за покриване на разходите на опълчението и окупационната армия в Румелия.[434]

След петото заседание в Константинопол на 17 октомври комисията се отправя към Филипопол и в началото на ноември успява да продължи със задачата си да изработи конституцията, която трябва да регулира бъдещото управление на провинцията.

В края на октомври, се провеждат първите заседания на двете комисии за определяне на границите; руснаците не успяват да наложат предложението си делегатите да отнесат спорните въпроси до посланиците в Константинопол и на първото заседание на двете комисии решението с мнозинство е прието, с разпоредба за записване на мненията на малцинството.

Във всяка от трите комисии руските делегати повдигат възражения срещу турското председателство, отправени от учтивост към турския комисар, тъй като заседанията се провеждат в Константинопол. В крайна сметка е решено турският делегат да действа като председател по време на заседанията в Константинопол.[435]

В случая с българската комисия турският представител Тахир паша не само е избран за председател по време на заседанията в Константинопол, но и въпреки възраженията на полковник Боголюбов, е преизбран в Силистра за времето на дейностите в Добруджа. Турският комисар е лично приемлив за останалите комисари защото Турция не е заинтересована от границата в Добруджа.[436]

3.

Към края на октомври възможността за война, произтичаща от политиката на Русия, е сериозно обмисляна от няколко европейски правителства. Обещанието на Солсбъри за подкрепа на Турция е конкретен израз на това; Андраши,

---

[433] A. & P. *пак там* , № 130.

[434] Събирането на десятък е обсъдено в 8-ия протокол от Константинополската конференция. Там същото, № 75, 99, 130 (приложение 4).

[435] *Пак там* , № 74, 134.

[436] *Пак там* , № 27. А. И. Шанд: *Животът на генерал сър Е. Б. Хамли* (Лондон, 1895 г.), i, 258. „Той беше пълничък, добродушен мъж, със сериозен вид, служил е под командването на Осман паша в Плевна, говори малко френски и е бил в Париж. Беше определено скучен, но добродушен и не е фанатик."

според доклад на румънския посланик Бълъчану, заявява, че всички подписали сили възнамеряват да превърнат неспазването от страна на Русия на изискванията на договора относно евакуацията в casus belli.[437]

В края на октомври Вадингтон казвал на принц Орлов, руския посланик в Париж, че доскоро не е имал сериозни съмнения в точното изпълнение на договора, но езикът, използван от висшите руски служители в Турция, движенията на руските войски в тази страна и различни дребни събития, силно са разклатили увереността му. Той посочва, че войната ще бъде следствие от невъзможността за прилагане на договора, но очевидно не намекна, че Франция ще участва в нея.[438]

С развитието на събитията тези страхове, дължащи се на подозрение, че Русия планира умишлено избягване, се оказат неоснователни. Не може да се открие последователен план за кампания и в политиката на руското правителство не се появяват по-конструктивни елементи от готовността да експериментира малко с търпението на опонентите си. Изглеждаше, че съществува само един положителен фактор в полза на Русия - доверието на Бисмарк в Пьотър Шувалов. Намеренията на Бисмарк далеч не са ясни, но е очевидно, че германското външно министерство има строги заповеди да играе възможно най-неутрална роля в комисиите.

В Източна Румелия германският комисар е описан като „почти редуващ гласа си между руснаците и другите комисари"; в спора за Силистра германският делегат е искал да гласува против руснаците, но скоро е порицан от правителството си. Когато германското правителство се отклонява от този неутралитет в Родопската комисия, то подкрепя Русия.[439]

В личните си разговори той многократно хвали Шувалов и осъжда Горчаков, но тези атаки срещу руския канцлер не са доказателство за желание да се изостави приятелството с Русия.

Одо Ръсел отбелязва, че „омразата му към княз Горчаков датира отдавна, но лично той се отнася с най-голямо уважение към руския канцлер, когато минава през Берлин".

Атака срещу Горчаков в разговор с Бловиц по време на конгреса е съобщена във в-к „ Таймс" на 7 септември; в отговор Бисмарк е атакуван в „Голос" , но

[437] Medlicott, *цит. с.*, стр. 363–368. Доп. пр. което е явен шантаж на унгарския интригант.

[438] Лайънс до Солсбъри, 4 ноември, FO 27/2315, № 882, най-потвърдено. Прилага разказа на Вадингтон за разговорите с Орлов.

[439] Инструкциите на Хацфелд са публикувани от Мюлер (стр. 79–81): AA до Хацфелд, 12, 14 октомври. Виж също инструкциите към германските комисари (пак там, стр. 79, 81). „В поверителен разговор със своите служители Хацфелдт споделя, че няма указания от Берлин. Само между другото принц Бисмарк му препоръчва да се съобразява с Австро-Унгария като ръководно начало при изпълнението на разпоредбите на конгреса. Беше поразително, че принцът е говорил само за съображенията спрямо Дунавската монархия, която по това време все още не беше в съюзнически отношения с нас, но не и за такива спрямо Русия. Но със сигурност, това не означава, че Хацфелдт трябва да прояви липса на съобразителност по този въпрос. Събитията от следващия период доказаха това." Рашдау, стр. 262; вж. стр. 276.

други руски вестници намекват, че докладът е измислица, вдъхновена от Гамбета.[440]

Атаките в руския печат срещу Германия, които по-късно ще го раздразнят, всъщност все още не са сериозни и честите му неблагоприятни коментари за царя завършват с желанието да види Шувалов, когото той описва като ясен и енергичен, истински държавник, прям, добронамерен и надежден, начело на външното министерство. Одо Ръсел отбелязва, че постоянната и мощна подкрепа, която Бисмарк оказва на руската политика, въпреки личната му антипатия към руските държавници, е загадка за мнозина. Самият престолонаследник се е обърнал към Бисмарк за някакво обяснение, а Бисмарк е отговорил с таен меморандум, написан собственоръчно. „Той твърди, че е дълбоко убеден, че безопасността на Германия с нейните беззащитни граници и мирът в Европа, на който се основава нейната безопасност, зависят главно от поддържането на Драйкайзербунда или „Северния съюз“ и поради тази причина смята, че е необходимо да се насърчи убеждението в Русия и Австрия, че те имат по-голяма реална подкрепа и защита за своята източна политика от Германия, отколкото от която и да е друга сила в Европа. Докато Русия и Австрия все още са окупирали части от Турция и докато Англия, Франция и Италия прилагат Берлинския договор и защитават Турция от руски интриги, Германия може да се радва на свобода от външни усложнения и безопасност у дома и в чужбина.“[441]

Слуховете за опит за възраждане на съюза на трите императори и евентуалните последици за уреждането на договора са силно стимулирани от второто посещение на Шувалов във Виена през ноември.[442]

Това е резултат от по-нататъшни усилия на Бисмарк да възроди Драйкайзербунда. Шувалов първоначално е повикан в Ливадия и не прави опит да се види с никого по време на пътуването си през Виена на 21 октомври. В инструкциите му се посочва, че изпълнението на договора среща сериозни препятствия и че императорът смята, че най-добрият метод за избягване на сериозни усложнения е да се възстанови разбирателството между трите имперски двора с оглед на общи действия. Договорът, подписан в Берлин, изглежда очевидната основа за това разбирателство и принц Бисмарк „споделя тази гледна точка и наскоро ни отправи много ясни предложения по този въпрос, като ни покани да търсим солидно споразумение с правителството на Австро-Унгария“.

Императорът желае Шувалов да използва пътуването си през Виена и срещите си там с Андраши, за да впечатли императорския кабинет колко полезно е да се обединят за постигане на цел, която е в интерес както на Австрия, така и на Русия. Шувалов е избран, защото опитът му в Берлин естествено е предимство за тази деликатна мисия. Някои специфични точки трябва да бъдат поставени в основата на дискусията. Русия е принудена временно да спре отстъплението на армията си; в неин интерес е да върне на султана възможно най-скоро територията извън пределите на Източна Румелия, но Портата все още не е подписала специалната конвенция, която Русия има право да договори по Бер-

[440] *Вж* . коментарите на френския *шарже д'афер* в Санкт Петербург. DDF 26 септември, № 345; Бюлов, IV, 444–446.

[441] Луций, стр. 143. Одо Ръсел до Солсбъри, 29 ноември, FO 64/910, № 643, тайно.

[442] Гирс до Убри, 4 ноември (копие: Мюлер, стр. 83).

линския договор, и докато това не бъде направено, Русия не може да намали силите си до необходимата численост. Императорът ще изпълни твърдо и стриктно договора, но това изпълнение не трябва да бъде едностранчиво. В заключение Гирс отбеляза, че всички тези въпроси изискват дискусия; и ако, има основания да се надява, че усилията му ще бъдат успешни, Шувалов трябваше да съобщи резултата на Бисмарк и да обсъди с него най-добрия начин за прилагане на споразумението. Той трябва сам да реши кога е уместна тази последна стъпка.[443]

Няма никакви индикации, че Бисмарк или руското правителство са имали намерение да се отклоняват дори от буквата на договора за по-широките въпроси на Балканското уреждане.[444]

За Русия основното предимство, което трябва да спечели, е разпадането на англо-австрийското разбирателство. Първите доклади на комисиите вече разкриват негативните последици от продължаващата ѝ изолация, а необходимостта от приемане на самия договор е още по-голяма причина да не търпи глупостите на турците.[445]

Привидната изолация е дори по-дразнеща от самия факт; Очевидно Русия няма какво да губи от споразумение с Австрия, дори и да няма какво да спечели в момента. Истинската опасност е, че нежеланието да се изправи пред неприятните реалности на положението си, ще я доведе до поредица от безсмислени спорове за подробности по договора и след това може да се събуди и да се окаже твърде компрометирана, за да се въздържи от война. Бисмарк разбира тази опасност; от много източници се съобщава, че е предприел действия срещу слабостта на император Александър, която лишава руската политика от стабилна посока. Той се оплаква от несигурната и нерешителна политика на правителството (б. пр. т.е царя) и говори „много пренебрежително за влиянието, упражнявано върху императора от императрицата и г-жа Долгоруки, които здраво са се съюзили, за да наложат на Негово Величество лоши и войнствени съвети“.[446]

Слабото място в програмата на Шувалов е, че той няма какво да предложи на Австрия; възраждането на съглашението между трите императори означава малко за нея в момента и е вероятно една изолирана Русия да изпълни задълженията си по-бързо, дори по-неохотно, отколкото Русия с по-свободните ръце, което споразумение ще предостави.

---

[443] RE, Гирс до Шувалов, 20 окт./1 ноем. (Ливадия). В Русия призоваването му в Ливадия се свързва в дипломатическите кръгове с афганистанския въпрос; в други кръгове с намерението да бъде назначен за министър на вътрешните работи. Майр до Андраши, 12/24 окт., WSA, № 48.

[444] Ройс до Бисмарк, доклад за разговор с Шувалов, 11 ноември (Мюлер, стр. 85).

[445] Бартоломей до Гирс, 25 окт./6 ноем., RE, № 130; 7/19 ноем., писмо; Шувалов до Гирс, 16/28 ноем., № 146.

[446] Съобщение на Вадингтон за скорошна информация до Лайънс. Лайънс до Солсбъри, 19 ноември, FO 27/2316, № 924, най-поверително. „Принц Бисмарк също говори с голямо недоволство за генерал Игнатиев, докато похвали граф Шувалов и изрази решимост да го подкрепи.“

Шувалов пристига във Виена на 10 ноември и след това продължава към Будапеща, за да разговаря с Андраши. Елиът го последва на 13-ти.[447]

Шувалов посещава Андраши в униформа с отличия и лента и „веднага заявява, че не прави неофициално посещение като случаен пътник, а е официално като пратеник на царя". Той обяснява, че императорът е решен да изпълни лоялно всички клаузи на Берлинския договор, но има определени съображения, които се надява да попречат на австрийското правителство да се присъедини към какъвто и да е протест, който някои от правителствата могат да отправят срещу продължителния престой на руските войски на сегашните им позиции. Андраши обаче не показа никакво желание да съчувства на оплакванията на Русия от турското поведение и разговора се превръща в подробно опровержение от австрийския министър на различните аргументи на Шувалов в защита на руското поведение. Няма и най-малкото оправдание да се твърди, че евакуацията зависи от договор, който ще бъде сключен с Турция; Русия не можеше да упрекне Портата за забавянето на евакуацията, тъй като Турция вече е евакуирала Батум и Варна, докато Русия поддържа армията си в близост до Константинопол; „би било върхът на несправедливостта да се призове авторитетно Турция незабавно да отстъпи Подгорица на Черна гора и да удовлетвори всички руски искания, ако едновременно с това остане с голяма руска сила на територия, която трябва да бъде евакуирана до този момент". Андраши добавя, че само ако Русия се съгласи с идеята за едновременна евакуация, ще има основание да се изисква незабавно изпълнение от Турция на нейните ангажименти. Елиът е доволен, че Андраши е казал на Шувалов с най-голяма откровеност, че правителството му се придържа към стриктното изпълнение на Берлинския договор, и е убеден „в пълния провал на този подновен опит да се накара австроунгарското правителство да възприеме различна политика от тази на правителството на Нейно Величество".[448]

Елиът вижда момента за подходящ да информира Андраши „строго поверително", че британското правителство е обещало да помогне на султана да принуди руската евакуация в подходящия момент, ако Портата е изпълнила всичките си договорни задължения.[449]

Отпорът на Шувалов в Будапеща е решителен и той продължава към Париж, а оттам към Лондон, без да посети Бисмарк. Разговорите с Вадингтон и Солсбъри ясно показват сходството на гледните точки между Австрия, Англия и Франция. Вадингтон намира езика на Шувалов за изключително миролюбив; „той съвсем ясно заяви, че императорът е твърдо решен да спазва Берлинския договор и отбеляза, че Негово Величество вижда само два въпроса, които могат да създадат трудности при точното му прилагане. Това са черногорската граница и мерките, които трябва да се предприемат, за да се осигури безопасността на християните при оттеглянето на руските войски[450].

---

[447] Елиът до Солсбъри, 12 ноември, FO 7/936, № 791.

[448] Елиът до Солсбъри, 16 ноември, FO 7/926, № 804. Б. пр. Изводът е ясен, Англия отново е намерила глупак на континента, който да изпълнява нейните интереси.

[449] *Пак там* , 16 ноември, FO 7/936, № 807.

[450] Разказ на Вадингтон до Лайънс за разговор с Шувалов на 19 ноември. Лайънс до Солсбъри, 20 ноември, FO 27/2315, № 934.

В Лондон Шувалов обсъжда със Солсбъри въпросите, вече повдигнати във Виена; забележките му показват естествена загриженост да премахне всякакви подозрения в съзнанието на Солсбъри, породени от посещението в Будапеща. На интервю на 25 ноември той казва, че е дошъл директно от Пеща, където не е постигнал съгласие с Андраши по няколко въпроса. Той прави изненадващото изявление, че се е противопоставил на мнението на Андраши, че клаузите на договорът от Сан Стефано, които не са отменен от Берлинския договор, за санкционирани от силите. Казва, че е възнамерявал да посети Фридрихсруе и да се види с Бисмарк, но не го е направил, за да избегне нови коментари относно Драйкайзербунда.

Напрежението между Шувалов и Солсбъри е значително и никой от двамата не се доверява на миролюбивите речи на другия. Шувалов отбеляза, че Солсбъри прикрива играта си.[451] На следващия ден заварва Биконсфилд в подозрително приятелско настроение. Министър-председателят, го обсипва с любезности, че го е видял отново; всичко е прекрасно; договорът е велико дело, което потомството ще оцени; той (Биконсфилд) е направил всичко възможно на конгреса, за да подкрепи гледните точки на Русия.[452]

Те обсъждат повечето от точките, повдигнати предишния ден, и Биконсфилд не добавя нищо, което да се отбележи. Преди да си тръгне, премиерът подарява на Шувалов, своя снимка с автограф.[453]

„Каква беше целта на този език, твърде помирителен, твърде приятелски, за да бъде истински ? Не мога да кажа и ще се пазя от обратната страна на медала, която може да бъде разкрита всеки момент."

Повечето неясноти обаче са от руска страна и въпреки успокоителните изявления за намеренията на царя, руските представители в чужбина все още са неспособни да провеждат последователна политика. На 6 декември Шувалов заявява директно на Гирс, че езикът на Церетелев е несъвместим с официалните и мирни декларации на правителството и че ако младият княз не бъде спрян навреме, ще успее да постигне очевидната си цел да убеди българите да оспорят договора.[454]

По време на посещението си в Будапеща той казва на Андраши, че е прочел цялото румънско досие, без да намери и най-малка следа от съобщеното искане на неговото правителство за конвенция за преминаване на войски през Добруджа.[455]

Румънското правителство обаче продължава да дава най-изричните уверения, че руските искания все още се отправят, а Новиков, след като заявява пред Елиът на 25 ноември, че правителството му не е правило опит да осигури неоп-

---

[451] Шувалов до Гирс, 14/26 ноември, RE, № 142.

[452] Типична британска, наглосаксонска, наглост и безочие! (б. пр.)

[453] *Пак там* , 15/27 ноември, RE, поверително писмо „… в което бяха пресъздадени честната личност и толкова симпатичните черти на лорд Бийконсфийлд. Вж. Шувалов до Гирс, 16/28 ноември, RE, бр. 146.

[454] Шувалов до Гирс, 24 ноември/6 декември, RE, писмо.

[455] Балачану до Когълничану: Актове и документи от кореспонденцията на Михаил Когълничану … (Букурещ, 1893), 18 ноември, р. 319. Андраши изглеждаше доволен, че Шувалов не е чул за руските искания и Хойос информира за това румънското правителство. Уайт до Солсбъри, 16 ноември, FO 104/2, бр. 232.

ределено право на военно преминаване, накрая отказва да потвърди, че това право на военно преминаване е поискано само за периода, определен от Берлинския договор.[456]

Всъщност, предния ден барон Стюарт, руският посланик, получава инструкции от Ливадия да приеме условията, поискани от румънското правителство, и инцидентът приключва с размяна на ноти на 25-ти.[457] Успокояващият език на Шувалов кара Солсбъри да се надява, че руското правителство ще се откаже от позицията си за окончателния договор.

Британското обещание в края на октомври да окаже военна подкрепа на Турция, за да принуди Русия да се евакуира през май, окуражава султана; той моли Лейърд да не споменава британското обещание на никого освен на великия везир, тъй като руснаците ще да създадат затруднения, ако чуят за него.[458] То той инструктира турския шарже д`афер в Лондон да попита дали Портата трябва да подпише окончателния договор, а на 19 ноември пита Лейърд дали може да очаква материална помощ от Англия, ако Русия поднови войната без основателна причина. На първото запитване Солсбъри отговаря, че руската претенция да обвърже евакуацията с подписването на договора е напълно недопустима, но не може да съветва Портата дали е разумно да го подпише, докато не се е консултирал с другите сили. Солсбъри казва на Лейърд на 3 ноември, че няма възражения срещу това британското уверение за подкрепа да бъде дадено в писмена форма, въпреки че трябва да бъде обсъдено с парламента; но на 22-ри той проявява известна тревога от отношението на султана и телеграфирал на Лейърд, че новините отвсякъде показват много малко вероятност за скорошно подновяване на войната и ако това се случи, материалната помощ от Англия ще зависи от естеството на спора, от който е възникнала. Той подозира, че Осман паша е осъзнал, че Русия е изтощена и се е надява, че Турция може да спечели, като принуди Англия да влезе във война. На 24-ти Лейърд ясно заявявал, че Солсбъри не може да даде на султана безусловна гаранция; материална подкрепа обаче ще бъде предоставена, ако Русия откаже да изпълни ангажиментите си и ако Турция е изпълнила стриктно своите.[459]

В разговора си с Шувалов на 25 ноември Солсбъри намеква, че окончателното предложение за договор е маневра на Русия за избягване на някои от задълженията ѝ към Европа. Така конвенцията, като изоставя начина на плащане на 300-те млна рубли, определени в Сан Стефано, за споразумението, което ще бъде сключено впоследствие, може да се тълкувана от Русия като анулиране на задължението, поето в Берлин, да не се превръща дълга в териториални придобивки.[460]

---

[456] Елиът до Солсбъри, 25 ноември, FO 7/936, № 822, поверително.

[457] Гирс до Стюарт, 24 ноември; Стюарт до Гирс, 25 ноември, *Acte şi Documente*, стр. 309–310. Вж. стр. 600. *Aus dem Leben*, т. IV, 136. Уайт до Солсбъри, 25 ноември, FO 104/2, № 247. Вж. № 245 (25 ноември) и № 249 (26 ноември). За повече подробности вж. Медликот, цит. съч., стр. 364–372.

[458] Руското правителство предполага, че са дадени някакви уверения. 25 окт./6 ноем., RE, № 129.

[459] Солсбъри до Лейърд, 3 ноември, FO 78/2773, № 1357; 22 ноември, тел. Лейърд до Солсбъри, 24 ноември, FO 78/2806, № 1460. Рашдау, гл. 33.

[460] Шувалов до Гирс, 14/26 ноември, RE, № 142.

При по-нататъшно обсъждане на 28-ми, когато Солсбъри отново твърди, че конвенцията е ненужна, Шувалов посочва, че нито Санстефанският, нито Берлинският договор са се занимавали с подробностите на финансовото споразумение между двете страни. След това Солсбъри казва, че дори ако турците откажат да подпишат, Русия няма да има извинение за удължаване на окупацията, на което Шувалов отговоря, че ще е по-добре Англия да призове Портата да подпише, отколкото да спори за стойността или необходимостта от конвенцията. Накрая Солсбъри настоява, че параграфи (д) и (е) трябва да бъдат променени. Първият изключва участието на турски администратори от управлението на окупираните райони и противоречи на прецедентите от 1815, 1870 г. и други случаи на окупация. Вторият, като се позовава само на България, Източна Румелия и Турция в Азия, предполага, че Русия възнамерява да окупира Адрианопол и други части на Румелия за неопределено време.[461]

На 25-ти Шувалов казва на Солсбъри, че единственото нещо, което пречи на руската евакуация на Турция извън Източна Румелия, е турската окупация на Подгорица и Спуж и че Лобанов е инструктиран да предложи на Портата едновременно оттегляне. Солсбъри веднага инструктира Лейърд сам да направи това предложение, ако Лобанов не го направи.

Ако Портата прояви някакво колебание, „имате право да използвате всяка заплаха, която смятате за подходяща, за да получите това съгласие". Тъй като споразумението обещава да осигури оттеглянето на руската армия без никакво условие като подписването на специалната конвенция от Портата, предимството му, от британска гледна точка, е очевидно.

Лейърд обаче продължава да съобщава, че Лобанов настоява за специалната конвенция като условие за евакуация[462], и на 29 ноември Солсбъри разбира, че Шувалов е променил тона си, като сега твърди, че Русия има право да изисква конвенция, която да обобщава онези членове от Сан Стефано, които не са изменени в Берлин, и да направи това преди евакуацията на самата Турция. Единствената утеха на Солсбъри е, че Шувалов не твърди, че Русия има право да постави първото условие за второто. Той отбелязва на Лейърд, че всъщност те няма да се отърват от руските войски, докато конвенцията не бъде подписана.[463]

Германското правителство в края на ноември обявява, че ще си запази мнението по конвенцията, но на Хацфелд е наредено да посъветва Портата да предприеме такива мерки, които да лишат Русия от всякакво извинение за забавяне на евакуацията.[464]

Руското правителство обаче дава съгласието си за отмяна на параграфи (д) и (е) и обявява, че евакуацията ще започне след подписването на договора и турската евакуация на черногорска територия. На 11 декември Солсбъри приема това с официална декларация до Шувалов, че не може да допусне връзка между

---

[461] Шувалов до Гирс, 16/28 ноември, RE, № 144.

[462] Лейърд до Солсбъри, 11 ноември, FO 78/2804, № 1401; 20 ноември, FO 78/2805, № 1444.

[463] Солсбъри до Лейърд, 29 ноември, FO 2773, тел.; подобни доклади от Зичи до Андраши, 12 ноември, WSA, тел. № 603; 30 ноември, тел. № 630.

[464] Одо Ръсел до Солсбъри, FO 64/910, 17 ноември, № 626; 22 ноември, № 632; 27 ноември, № 641 (удължава тел. № 58).

евакуацията и подписването. Андраши се ангажира да посъветва Портата да подпише при тези условия.[465]

4.

Годината ще завърши без никакво подобрение на положението на Балканите; а изтеглянето на руските войски от самата Турция, съществената предварителна подготовка за последващото им оттегляне от България и Източна Румелия, все още се забавя. В комисиите се наблюдава напрежение и противопоставянето на руснаците винаги предизвиква застой в работата. Нещата вървят гладко в самата консулска комисия в България, тъй като другите сили не показват увереност в способността си да се противопоставят на руската администрация.[466]

Комисията за определяне на сръбските граници също продължава без много напрежение, докато не приключи работата си през ноември. По това време границата в околностите на Враня, от Поляница до Черни връх, е определена, евакуирана от сръбските войски и отново окупирана от турските войски, без сериозни смущения.

През октомври в Македония избухва въстание срещу турците.[467] Въстаниците несъмнено са въоръжени и организирани от центрове в България и Източна Румелия, и се подозира руско съучастие.[468]

На 29 септември българският архиепископ се обръща към събралите се 2000 души във Филипопол и ги призова да се противопоставят, ако е необходимо, със сила на възстановяването на турската власт и да направят всичко по силите си, за да освободят братята си в Македония, които вече са започнали да се бунтуват. Групите, които преминават границата, са главно от Софийска област. Те се събират в Кюстендил и включват много членове на разпуснатия български легион (опълчението) от последната война.[469]

Има доста неорганизирано насилие и нападения срещу мюсюлмански села; преди края на октомври въстаниците постигат поне един значителен успех при Мелник, където две турски роти, съставени от 120 души, са пленени, след като шестима са убити.[470]

---

[465] Андраши до Зичи, 29 ноември, WSA, тел. № 219. Дейм до Андраши, 4 декември, № 93D; 11 декември, Солсбъри до Елиът, 14 ноември, FO 7/926, № 578; 12 декември, № 622. Портата показва готовност да приключива преговорите след края на ноември. Зичи до Андраши, 1 декември, WSA, тел. № 632; 9 декември, тел. № 639. Андраши до Зичи, 9 декември, тел. № 224.

[466] У. Г. Палгрейв, британският генерален консул, пристига в София в края на октомври. Той проявява съчувствие към българската кауза от самото начало и се сприятелява с Дондуков-Корсаков. *Вж* . Палгрейв до Солсбъри, 8 ноември, FO 78/2838, № 7; 28 ноември, № 17. Той проявява толкова голяма пристрастност към руснаците, че в няколко посолства се смята, че е „корумпиран" от Русия. Зичи до Андраши, 31 декември, WSA, № 101D, Секретно.

[467] Кресненско-Разложкото въстание. (б. пр.)

[468] За общата ситуация, произтичаща от Конгреса, виж А. Рапопорт: „Македония и комитаджите" (*Berliner Monatshefte* , 1930), стр. 731–41.

[469] Мейнард до Евартс, 21 октомври, *USA Foreign Relations, 1879* , № 519. Палгрейв до Солсбъри, 4 ноември, FO 78/2838, № 6.

[470] Зичи до Андраши, 26 октомври, WSA, тел. № 579; 30 октомври, тел. № 587.

На 22 октомври на френския и британския посланици в Константинопол е представена българска петиция, в която се казва, че българите се надяват да получат свободата си без въстание, но сега с тъга осъзнават, че националното единство не може да бъде постигнато освен с насилствени средства. Българските християни от Македония, са били сведени до положението на крепостни от мохамеданските бейове.[471]

На 28 октомври петербургският вестник „ Новое Время“ заявява, че турците възнамеряват да използват въстанието като извинение за окупацията на провинцията и Русия все още е във война с Турция и трябва да използва правото на победителя, за да предотврати изпращането на войски.[472] Няма доказателства, че руското правителство е подкрепило това мнение; в същия ден Лобанов, в отговор на турска нота, отрича руснаци да са участвали във въстанието, което се състои само от поредица от разбойнически актове, съотв. от български и турски дезертьори.[473]

Подробен доклад на британски офицер, капитан Мъри, който посетил бунтовния район по молба на Лейърд, посочва, че сред водачите са четирима известни македонски разбойници[474], свещеник от Солун и руски офицер, майор Александров; всички селяни са готови да тръгнат срещу турците и без съмнение, руснаците са разрешили и насърчавали движението по всякакъв начин. Александров е руски авантюрист, който подава оставка от сръбската армия, за да се присъединява към българското движение. Той бил подпомаган от полковник Часки, изпратен от Московския комитет. Много от въстаниците преминават в македонска територия по два пътя, и двата със силни руски постове, и ако били изпратени подходящи доклади, руското правителство трябва да е напълно информирано за въстанието.[475]

Въпреки това насърчение обаче руснаците не се намесма активно, когато турските войски предприели настъпление, и през ноември и декември четите за прогонени през българската граница. Турските редовни войски, чиято численост се оценява на около 3000, придружени от 500 черкези и голям отряд башибузуци, атакуват въстаниците в прохода Кресна, северозападно от Мелник, и на други места в околността. След двудневни боеве въстаниците са отблъсна-

---

[471] Лейърд до Солсбъри, 22 октомври, FO 78/2802, № 1301. Българските делегати на 27 октомври се срещнали с Лейърд, който отказал да изслуша критиките към Берлинския договор и ги посъветвал да подобрят съдбата на мюсюлманите. Фурние отказал да приеме депутацията. FO 78/2803, 27 октомври, № 1334; *вж* . 23 октомври, № 1310.

[472] *Таймс* , 29 октомври.

[473] Зичи до Андраши, 26 октомври, WSA, тел. № 580; 28 октомври, тел. № 581. Лейърд до Солсбъри, 28 октомври, FO 78/2803, № 1335, прилага турска нота. Дондуков-Корсаков категорично отрича да е оказвал каквото и да е насърчаване на въстаниците. Палгрейв до Солсбъри, 28 ноември, FO 78/2838, № 17.

[474] Нагло английско определение! (б. пр.)

[475] Подробни сведения за революционната организация и отношенията на Русия с нея се намират в „Зичи до Андраши“, 22 октомври, WSA, 82 A–D ,Секретно; „Лейърд до Солсбъри“, 8 ноември, FO 78/2804, № 1383; „Калвърт до Лейърд“, FO 78/2801, 15 октомври. Депеша от Цвиденек, австрийския генерален консул в София, до Зичи, потвърждава разказа на Мъри за дейността на руски и български агенти и руските власти, който Палгрейв обаче поставя под въпрос. „Цвиденек до Зичи“, 1 януари 1879 г. „Лейърд до Солсбъри“, 7 януари, FO 78/2942, № 24, лично.

ти; турците са обвинени в плячкосване на всяко превзето село и в избиване на невъоръжените жители, но тъй като въстаниците се укривав селата, е трудно да се каже дали това е истински „насилие“ или по-крайни военни операции.[476]

По съвет на Солсбъри намерението на Портата в средата на ноември да изпрати циркуляр до силите, протестиращ срещу поведението на руските власти, които са позволили на четите да преминат границите с Македония, е отхвърлено.[477]

Концентрацията на турски войски близо до санджака Нови пазар разтревожва австрийците, но те са принудени да приемат обяснението, че са предназначени единствено за потушаване на въстанието.[478]

Организационната комисия в Източна Румелия продължава работата си с разумна скорост по изготвянето на конституцията на новата провинция; комисията работи по подробна програма, изготвена от Калай, като разделите от програмата са разпределени за разработване на всеки член. Руските комисари обаче отказват да участват в тези усилия.

През ноември и декември различни раздели са надлежно представени от отговорните членове, обсъдени и гласувани. В другите си дейности работата на комисията протичаше по-напрегнато. Необходимостта от единодушно гласуване дава на руските комисари правото на вето при обсъждане на текущи въпроси; и се стигна до парадоксалното положине, при която руският генерал-губернатор може да се обърне към комисията, но комисията не може да отговори без съгласието на руските комисари.[479]

Въпреки това няма признаци за намерение на руснаците да се откажат от договора; трудностите произтичата от неясно дефинираната и противоречива власт на руските служители и общото състояние на объркване, в което войната неизбежно постава провинцията. През декември Дръмънд Уолф получил много уверения от Тодлебен, Церетелев и други руснаци за намерението на царя да изпълни договора и признава в мемоарите си, че руското правителство „при всички случаи се е стремяло да обуздае прекомерното усърдие на своите агенти“.[480]

Въпреки това, незадоволителното финансово състояние и проблемът какво ще се случи в провинцията, когато руснаците се евакуират, дават достатъчно основания за безпокойство през целия декември. Амбициозните планове за новата милиция, за която се съобщава, че наброява 30 000 още на 1 ноември, предполага проблеми за турците, когато те навлязат след руската евакуация; силите първоначално бяха комплектовани от руски офицери, а по-късно, след руската евакуация, те включват много българи с панславистки симпатии[481],

---

[476] Палгрейв до Солсбъри, 26 ноември, FO 78/2838, № 15; 27 ноември, № 16; 9 декември, № 20. Зичи до Андраши, 6 ноември, WSA, тел. № 825. Б. пр. антибългарските нотки в представянето на събитието от автора англичанин да ясни!

[477] Лейърд до Солсбъри, 16 ноември, FO 78/2805, № 1424. Солсбъри до Лейърд 11 ноември, FO 78/2773, тел.

[478] Зичи до Андраши, 3 ноември, WSA, тел. № 590.

[479] A. & P. *цит.с.*, бр. 133, 135.

[480] Дръмонд Уолф, II, 224–225.

[481] Такива няма, има българи желаещи обединението на народа и страната си. Англичанинът изобщо не е в състояние да разбере българският въпрос. (б. пр.)

обучени във военното училище в София и постъпили под комндването на Столипин в началото на март 1879 г. Българската милиция първоначално е а организирана по време на Руско-турската война и към края на 1878 г. броят на батальоните достига 30, от които 9 са разпределени в Източна Румелия, докато останалите 21, по-късно увеличени до 24, осигуряват първата пехотна част на новото българско княжество.[482]

Освен това, финансите, дори след началото на декември, не са предадени на финансовия комитет от руските власти, които обещават всеки ден да предоставят пълна статистика. „Забавянето", пише Доноумор, „произтича от тяхна злонамереност, и че в действителност при техния режим не съществува финансова администрация и те са длъжни да фабрикуват всичко поотделно, за да имат какво да покажат на комисията; и, може би, защото се страхуват да не излязат наяве някои злоупотреби." Той посочва, че „съгласно договора Дондуков-Марешал голяма сума пари от Източна Румелия е попаднала в България и Комитетът е призован да покрие с малките суми, с които разполага, големи разходи, които трябва да се покрият от всички приходи."[483]

На 19 декември генерал Столипин казва на Дръмънд Уолф, че Дондуков е смята, че комисията няма нищо общо с вече събраните приходи и съответно е задържал значителни суми, за да извърши плащания, произтичащи от решения, взети преди пристигането на комисията. Столипин обаче заяви, че сега е готов да предаде тези средства, известни като „даровете на княз Дондуков", на комисията.[484] В края на месеца Тодлебен призна пред Дръмънд Уолф, че комисията „трябва да има абсолютен контрол над финансите" и добави, че договорът с Маршал, за който той съжалява, всъщност се е дължи на спешна нужда от пари.[485]

Най-сериозният проблем, породен от ситуацията в Източна Румелия през декември, е необходимостта от справяне с трудностите, които ще възникнат, когато руснаците се оттеглят и турските сили влязат в окупация през следващия май. Комисарите, естествено, са нетърпеливи да открият и предвидят всеки руски опит да влошат отношенията между българи и турци, но дори и подозренията за действията на Русия да са неоснователни, остава сериозен проблем.

Церетелев отбеляза, че системата от гарнизони на Балканите ще бъде полоша, отколкото при предишния режим. „Тогава валията командва войските и е горе-долу загрижен за реда във вилаета си. Сега войските ще бъдат независими и този източник на ограничение нямаше да съществува."

Балканските гарнизони всъщност ще бъдат като старите турски гарнизони в Сърбия. Българите също са категорично против назначаването на турчин, и още повече на османски християнин, за генерал-губернатор.

---

[482] Ламуш, *цит.с.*, стр. 377–402.

[483] A. & P. *op. cit* ., № 156, и приложения.

[484] *Пак там* , № 205.

[485] Дръмонд Уолф, II, 223.

Руснаците и българите искат „независим човек"; дори е предложен американец, а генерал Грант беше споменат като възможен кандидат.[486]

На 29 ноември Дръмънд Уолф обръща внимание на ситуацията, която ще възникне, ако комисията завърши доклада си преди руската евакуация. „Не е уместно, особено след скорошния опит, финансите на провинцията да бъдат предадени отново под руски контрол. Ще позволи ли Русия на турския генерал-губернатор да поеме функциите си по време на окупацията и след доклада на комисията, или е добре да се създаде временен турско-руски комисар, заедно с настоящия генерален директор, който да бъде контролиран, ако е необходимо, от генералния консул или консулите?"[487]

Предложението предвижда мярка за международен контрол и по-щателният метод за окупация на евакуираните територии от смесени сили, състоящи се от контингенти от армиите на силите, вече беше обсъждан.

Предложението за „смесена окупация" е предложено от Австрия и единствено Австрия остава последователен поддръжник. Британското правителство обаче подкрепя предложението на Конгреса и продължава да го подкрепя до следващия април. Андраши повдига въпроса в разговор с Елиът на 19 ноември[488] и британците се съгласяват да участват в европейска окупация, ако може да се постигне разбирателство. От самото начало обаче има пречки, особено противопоставянето както на руското, така и на турското правителство.

На 26 ноември Шувалов, настоява категорично пред френския посланик за трудността, която руснаците ще има при напускането на Румелия, освен ако не бъдат взети някои предпазни мерки в полза на християнското население, и казва, че според него единственото решение е смесена окупация. Той обаче смята, че определени кръгове Русия ще я приемат за най-лошото решение, тъй като ги лишава от всякакъв претекст за завръщане в напуснатата страна или за вдигане на шум в Англия или другаде.[489]

Англия и Австрия се съгласяват да настояват за предложението и през декември се обръщат към Франция, Германия и Турция, но без успех. Вадингтон отлага въпроса, като иска по-пълна информация, но признал пред Лайънс на 29 декември, че предложението не се радва особено на одобрение във Франция.[490]

На 28-ми Бюлов казва на Сен-Валие, че съдейки по минали дискусии, не смята, че Бисмарк ще посъветва императора да участва в съвместна окупация и да изпрати германски войски в Турция.[491]

---

[486] А. & Р. *op. cit* ., № 154. Шувалов ясно е заявил на Гирс на 6 декември, че според него Церетелев насърчава българите да се съпротивляват на договора. Шувалов до Гирс, 24 ноември/6 декември RE, писмо.

[487] А. & Р. *пак там* , № 153.

[488] През юли Андраши насочва Елиът към дискусиите в Конгреса. Солсбъри отговаря, че петият протокол не е ясен; британците все още са готови да го подкрепят, но изглежда, че ще е необходимо ново споразумение. Солсбъри до Елиът, 29 юли, FO 7/925, № 428; Елиът до Солсбъри, 19 ноември, FO 7/936, № 814; Солсбъри до Елиът, 25 ноември, FO 7/926, № 602.

[489] Солсбъри до Лайънс, 28 ноември, FO 27/2303, № 812, повер. Солсбъри се изказва в полза на смесената окупация пред Шувалов на 26 ноември. Шувалов до Гирс, RE, № 142.

[490] Лайънс до Солсбъри, 29 декември, FO 27/2318, № 1082.

[491] Одо Ръсел до Солсбъри, 28 декември, FO 64/910, № 691.

Портата изразяваа безрезервно противопоставяне, а Лейърд телеграфира на 27 декември, че султанът никога няма да се съгласи с подобно предложение, тъй като вижда в него началото на разрушението на своята империя в Европа. Солсбъри отговоря, че силите са изправени пред три алтернативи:

(1) продължителна окупация на провинцията от руснаците,

(2) смесена окупация от силите на европейските сили след изтеглянето на руските войски,

(3) състояние на анархия, което неизбежно ще доведе до подновяване на насиилята.

Изглеждало, че последната алтернатива е много по-вероятно да се окаже фатална за Турската империя в Европа, отколкото смесена окупация на провинцията от войските на приятелски и съюзнически сили.

Въпреки това, на 31 декември той телеграфира до Лейърд да се откаже от предложението засега, тъй като външният министър е силно против.[492] Той продължава да настоява Портата да предложи Рустем паша за генерал-губернатор на Източна Румелия, а австрийското и германското правителство изразяват желанието си да подкрепят желанията на британското правителство по този въпрос.[493]

В комисиите по разграничаване събитията приемат по-зрелищен обрат и в двете е достигнато състояние на драматичен застой, когато студеното време води до временно спиране на работата им. В Източна Румелия заплашителното поведение на местното население и неспособността или нежеланието на руснаците да го предотвратят, прекъсна напредъка на двете комисии. След известно забавяне комисията по разграничаване започва работа в началото на ноември и въпреки по-нататъшното петдневно забавяне, причинено от болестта на руския комисар, до 25 ноември очертава граничната линия от река Марица до река Тунджа. През следващите няколко дни обаче заплашителното отношение на тълпата в Бююк-Дервент[494] прави по-нататъшния напредък невъзможен и на 30 ноември комисията се връща в Константинопол. На 13 декември Шмит, Калай и Доноумор, членовете на финансовия комитет, се завръщат във Филипопол от Йени-Загра (Нова Загора), където народни демонстрации им пречат да вземат хазната и публичните сметки и им е казано, че подобни събития могат да се очакват в Ямбол и Сливен. Управителят на Йени-Загра заявява, че не може да обещае да запази мира и няма право да се обръща към военните власти.[495] 92

Българската гранична комисия избира за своя първа задача определянето на северната граница на България и работата първоначално протича достатъчно гладко.[496] Линията трябва да се простира от точка на изток от Силистра на Дунав до точка на юг от Мангалия на Черно море. Руският комисар първоначално иска да отклони линията на север, за да включи село Кузгун в България, но се

[492] Солсбъри до Лейърд, 28 декември, FO 78/2774, № 1598; 31 декември, № 1614.

[493] Солсбъри до Лейърд, 3 декември, FO 78/2774, тел.; до Елиът, 31 декември, FO 7/926, № 646. Одо Ръсел до Солсбъри, 30 декември, FO 64/910, № 697.

[494] Сега с. Лалково, 20 км югоизточно от Елхово. (б. пр.)

[495] A. & P. *Turkey № 2* (1879), № 117, 162.

[496] Дневникът на Ардаг (стр. 57–72) съдържа много интересни подробности относно тази поръчка.

отказа от тази точка. В крайна сметка се оказа, че споразумението е невъзможно при Силистра; полковник Боголюбов иска да постави линията на 25 километра източно от Силистрия при Бросо[497] на Дунав, но се оказва в малцинство от 6:1.[498] Комисията, имайки предвид, че Румъния трябва да има място за мост над Дунав[499], най-накрая определи новата граница на точка само на 800 ярда източно от старата ограда на Силистрия.

На това място имаше малък хълм, Араб-Табия, увенчан с крепост, която представлява една от основните защитни съоръжения на града. Руското възражение е, че това решение е прекомерно благоприятно за Румъния; Това поставя линията толкова близо до Силистра, че стратегическите и икономическите интереси на града са сериозно застрашени. Другите комисари настояват за Араб-Табия, тъй като под това място Дунав се разделя на два ръкава и румънците ще трябва да построят необходимия железопътен мост с големи разходи и през блата. Руският комисар твърди, че в основното течение има остров, който премахва тези трудности. Комисията се завръща в Константинопол на 21 ноември и започва да изготвя окончателния си доклад.

Когато се събира на 16 декември, Боголюбов критикува липсата на редовно заснемане и заявява, че според него комисията е трябвало да постави действителните гранични знаци. Начинът на процедурата е обсъден и договорен на второто заседание на комисията на 23 октомври, но той отказва да подпише документите, съдържащи окончателните планове и описание на новата линия, и представя меморандум, в който излага мнението си за мотивите, които са повлияли на мнозинството. Неговата обща критика е, че шестимата комисари, виждайки в отстъпването на Бесарабия явна несправедливост към румънците, са сметнали за свой дълг да дадат на Румъния възможно най-голямо обезщетение. Комисията излиза извън рамките на своите правомощия, като се ръководи от политически съображения; тя е трябва да играе ролята на безпристрастен съдия и като руски делегат той възразя срещу преференциите, предоставени на Румъния в ущърб на България, чиито икономически и етнографски интереси са сериозно засегнати.[500]

След това комисията отлага заседанието си за следващия ден. На 17-ти, когато мнозинството е подписвало документите, полковник Шерф, въпреки че личното му мнение е силно противоположно на руския делегат, получава бележка от германския посланик, с която е инструктиран да декларира, че е подписал в съответствие с неговите инструкции и да се придържа към решението на мнозинството, без да участва по никакъв въпрос, повдигнат от руския комисар.[501]

Трудно може да се отрече, че мнозинството пренебрегва интересите на България. На 2 ноември Солсбъри инструктира Хоум, че британското правителст-

[497] Очевидно има предвд бълг. село Остров на изток от града, сега в Румъния. (б. пр.)

[498] A. & P. *цит. с.*, бр. 107. *Aus dem Leben* IV, 93, 129.

[499] Коварна румънска лъжа и манипулация, мост до ден-днешен няма! (б. пр.)

[500] A. & P. *пак там* , бр. 114; стр. 163–165. Ardagh, стр. 71–72.

[501] AA до Хацфелд, 21 ноември; AA до Бисмарк, 2 декември (Мюлер, стр. 66–67; 85–86). Андраши до Зичи, 4 декември, WSA, тел. № 223. A. & P. № 132. „Aus dem Leben", т. IV, 152. Рашдау, стр. 292–293.

во желае текстът на договора относно отстъпването на територия, направена на Румъния по десния бряг на Дунав, да бъде разбиран по възможно най-широк и либерален начин. Изглеждаше невъзможно да се удовлетворят и двете държави в този регион и мнозинството е в полза на удовлетворяването на Румъния. Тъй като руснаците нямат намерение да се откажат от този въпрос, целият въпрос трябва да бъде преразгледан през есента на 1879 г.[502]

Междувременно не е постигнат реален напредък по исканията, които британците и французите настояват от името на арменците и гърците. Провалът през септември на предложението на Бисмарк за съвместен натиск върху Портата се дължи на възражението на Солсбъри, че ходът е преждевременен и това автоматично води до отлагане от силите на предложението за посредничество към турците и гърците.

Френското правителство повдига отново въпроса в края на септември и след като Бисмарк отказва да предприеме нова инициатива, Вадингтон в циркуляр от 21 октомври предлага силите да призоват Турция да се съгласи по принцип за коригиране на гръцката граница и да определи комисари, паралелно с Гърция.[503] Само Солсбъри се колебая да се съгласи с това, но той го прави, едва когато научва, че Бисмарк е дал официалното и пълно съгласие. След допълнителна кореспонденция, Портата най-накрая е принудена, в края на декември, да се съгласи.[504]

Англо-руските противоречия предизвикват ожесточен обмен на ноти през януари и е очевидно, че раздразнението на Солсбъри от поведението на руснаците на полуострова пречи на създаването на помирителната атмосфера, която Горчаков и царят сякаш искрено желаят.

В началото на декември царят е посрещнат тържествено в Москва и се опасяват от повторение на московската реч от ноември 1876 г., но този път забележките му са сдържани и мирни.[505]

Руският канцлер поема отново ръководството на външното министерство на 14 декември[506], а на 8-ми се среща с Одо Ръсел в Берлин и дава „най-искрените си уверения, че правителството на Нейно Величество винаги ще го намери готов да постигне практическо разбирателство с Англия по източни или други въпроси, и още по-сърдечно, тъй като това беше и искреното желание на неговия августейши господар, царя". На 18-ти той разговаря с Лофтъс в „много помирителен и миролюбив тон".[507]

Същото едва ли може да се каже за езика на британците. На 28 ноември Дондуков предлага незабавното назначаване на европейска комисия за Македония, подобна на тази в Източна Румелия и съставена, ако е възможно, от съ-

---

[502] A. & P. № 93. Вижте по-долу, стр. 350–351.

[503] Вадингтон до посолствата, 21 октомври, DDF II, № 357. *Вж* . № 346.

[504] Солсбъри до Лайънс, 30 октомври, FO 27/2302, № 720. Сен-Валие до Вадингтон, 30 октомври, DDF II, № 358; 9 ноември, № 360; стр. 400, n(1)(2). Леритие, IV., 12–18.

[505] Лангенау до Андраши, 4 декември, WSA, тел. № 189; *вж*. 18 декември, № 54.

[506] Лангенау посочва, че Шувалов е подал оставката си на този етап. Лангенау до Андраши, 12 декември, WSA, тел. № 192.

[507] Одо Ръсел до Солсбъри, 8 декември, FO 64/910, № 664. Лофтъс до Солсбъри, 14 декември, FO 65/1009, № 991; 18 декември, № 1002. Инструкциите до Шувалов през декември са в подобен тон. Гирс до Шувалов, RE, 1/13 декември; 3/15 декември.

щите членове, но с по-големи административни правомощия. На 30 декември Солсбъри телеграфира до Палгрейв, че отношението, на което две международни комисии са били подложени наскоро от страна на групи българи, дори пред очите на руските власти, прави невъзможно изпращането на такава комисия в Македония. Лейърд продължава да изпраща „ужасни подробности за насилието, похотта и жестокостта които българите извършват срещу нещастните мюсюлмани, под руско покровителство".[508]

Копие от доклада на майор Гордън за инцидента в Бююк-Дервент е съобщено на Горчаков на 31 декември, с наблюдението, че очевидното нежелание на руските власти да предприемат подходящи мерки, за да позволят на комисията да продължи дейността си, е попречило на завършването на планираната работа преди зимният сезон да спре дейността си. Горчаков отговоря, че главнокомандващият на действащата руска армия, след като чул първите новини за инцидента, незабавно изпратил полковник Тишменев с три ескадрона със заповед да разпръсне струпванията на българи и да им внуши необходимостта от стриктно спазване на договора. Обяснението на майор Гордън за този инцидент е, че инструкциите на полковника били да „призове или покани" българите да не се намесват и няма никаква гаранция, че комисията няма да се сблъска отново с враждебни демонстрации. Очевидно е, че Горчаков и Солсбъри се чувстват оправдани да обвиняват другия в умишлено възпрепятстване. „Мога само да повторя", пише Горчаков, „че изпълнението на Берлинския договор изисква от отделните правителства и техните местни агенти дух на добра воля и взаимно разбирателство... ако непрекъснатите трудности, повдигнати в международните комисии, на които е поверена тази задача, забавят изпълнението ѝ до срока, определен за евакуацията на областите, окупирани от нашите войски, ще се получи ситуация, чиято опасност не е нужно да обяснявам и за което императорският кабинет не поема никаква отговорност."[509]

В отговор Солсбъри посочва, предположението, че Англия оказва съпротива на комисиите, е ясно опровергано от протоколите, които показват, че в случаите, когато окончателното разделение определено регистрира разминаване между силите, руските делегати са против, всички останали сили. Той продължава, казвайки, че за да се предотврати съпротивата срещу изпълнението на договора, е от съществено значение да се убедят онези, за които е неприемливо, че той със сигурност ще бъде приложен. Той се оплаква, че Източна Румелия се управлява от София; че местната милиция е в ръцете на руски офицери, вместо да бъде предадена на турците; когато трябва да се направи промяната от една система към друга, тя ще бъде насилствена и внезапна, а онези, които са склонни да ѝ се съпротивляват, ще получат насърчение от настоящите действия на

[508] Палгрейв до Солсбъри, 28 ноември, FO 78/3838, № 17; 30 декември, № 20. Лейърд до Солсбъри, 19 ноември, FO 78/2805, № 1442. (б. пр. пример за тенденциозната английска перверзия, да преставят навсякъде мюсюлманите като жертви!)

[509] Горчаков каза на Лофтъс, че разговорите за обструкция се дължат на „ненужни страхове" и цитира забележката на Биконсфилд: „Страхливостта не е мъдрост" и добавя „Умерността е сила". Лофтъс предлага на тръгване: „Времето на обещанията и уверенията отмина и настъпи времето на делата." Лофтъс до Солсбъри, 18 декември, FO 65/1009, №. 1002.

руското правителство да го направят. Горчаков отговори, че отказва да влиза в напразни полемики.[510]

Глава VI. БЪЛГАРСКОТО УСТРОЙСТВО И РУСКАТА ЕВАКУАЦИЯ (януари-април 1879 г.)

1.

През първите седмици на новата година по българския въпрос се наблюдава малко подобрение. Сериозността на ситуацията и наближаването на критичната дата 3 май, налагат на силите необходимостта от окончателно споразумение или несъгласие и в дискусиите скоро започва да се появява по-конструктивна нотка. Сега няма съмнение относно изолацията на Русия, въпреки че Германия продължава да избягва, доколкото е възможно, всякакво отъждествяване с антируската група в ежедневните подробности за уреждането на балканския въпрос.

Бисмарк приема френския и австрийския посланик във Фридрихсруе през януари и в двата случая се застъпва за приятелство с Англия. Той казва на Сечени, новоназначения австрийски посланик, че гледа на нарастващия съюз между Англия и Австрия с благосклонност и симпатия, защото той е не само гаранция за мир в Турция, но и гаранция за общия мир в Европа, от който Германия толкова много се нуждае.[511]

В разговор със Сен Валие в началото на януари той хвали англо-френското разбирателство което зарадва и изненадва френския посланик; и когато Одо Ръсел споменава забележките на канцлера пред Бюлов, външният министър, след малко подтикване, „се усмихна и каза: Той смята, че Русия ще подновява опитите си отново и отново да осъществи съюз с Франция и само Англия може да го предотврати, така че Германия има най-голям интерес от силен и траен англо-френски съюз, който изключва възможността за френско-руски съюз“.[512] Бисмарк е по-разтревожен от неясните руски опити да намери съюзници в Турция, Франция и Италия, отколкото от евентуална непосредствена война заради клаузите на договора, и е по-заинтересован от крайните, отколкото от непосредствените последици от балканското споразумение.

Той казва на Сен-Валие, че няма причина да се съмнява, че Берлинският договор ще бъде напълно и вярно изпълнен, „дори ако Русия може да се бави до последния час в Турция и да бъде дърпана за ушите от Англия, която според него е показала склонност да ги дърпа по-грубо, отколкото е благоприятно за

---

[510] Солсбъри до Лофтъс, 26 януари 1879 г., № 1; Горчаков до Лофтъс, 8 февруари, № 2. A. & P. *Turkey № 1* (*1879 г.*).

[511] Разказът на Сечени до Одо Ръсел (Одо Ръсел до Солсбъри, 31 януари 1879 г., FO 64/931, № 57).

[512] Одо Ръсел до Солсбъри, 11 януари, FO 64/931, бр. 22, секретно. Saint-Vallier to Waddington, 5 януари, DDF II, no. 369. E. Daudet: *La Mission du Comte de Saint-Vallier* (Париж, 1918), стр. 114–16. Б. пр. Кошмарът от руско-френски съюз, по който в този момент определени кръгове и в двете страни работят сериозно, много плаши канцлера!

възстановяването на взаимните отношения между тях за известно време напред".[513]

Въпреки твърдението му, че не е променил възгледите си след Берлинския конгрес, сега той дава изрични уверения за подкрепа в Тунис и е очевидно, че всяко сериозно сближаване с Русия е неизгодна тактика за Франция.[514]

Британското правителство, уверено в австрийската подкрепа, е също толкова загрижено да държи Франция далеч от обятията на Русия; но въпреки отстъпчивото си отношение по румънския, тунизийския и египетския въпроси, Солсбъри намира френската политика на Изток за източник на известно безпокойство през зимата. Уайт в Букурещ е поразен от приятелските отношения между руския и френския посланици. През януари Фурние казва на султана с категоричен език да се откаже от надеждата някога отново да упражнява власт в Източна Румелия и се озова в постоянни затруднения с Лейърд заради защитата на некатолическите християнски и политически общности от френското правителство.[515]

Той също съветва султана да назначи чужденец за генерал-губернатор на Източна Румелия. Франция поема отговорност да защитава каузата на гърците, а гръцкият шарже д`афер в Лондон съобщава на 14 март, че британското правителство не е престанало да препоръчва на печата да избягва проявите на патриотичен дълг да говори по гръцките въпроси.[516]

Солсбъри също се опасява, че Фурние ще се противопостави на британската политика при уреждането на кипърския въпрос, но това е уреден без затруднения на 3 февруари. Портата трябва да получава 5000 паунда годишно като компенсация за правата, запазени в член IV от „Кипърската конвенция".[517]

През пролетта става ясно, че Франция със сигурност няма да сключи никакво общо споразумение с Русия, но съществува значителна опасност френското влияние, съчетано с раздразнението от поведението на Австрия, да убеди султана да приеме руските предложения. Задоволителното приключване на мирните преговори и подписването на мирния договор на 8 февруари улесняват това сближаване. Договорът осигурява трайно уреждане на онези клаузи на договора от Сан Стефано, които не са отменени или изменени от конгреса в Берлин; турското военно обезщетение е определено на 802 500 000 франка, като начинът на плащане ще бъде определен чрез последващи преговори; допълнителна сума, ненадвишаваща 26 750 000 франка, може да бъде поискана от Русия като компенсация за загубите на руски поданици и имоти в Турция; разходите за поддържане на руски пленници от Турция трябва да бъдат приспаднати от подобни разходи, направени от Русия за турските пленници, а остатъкът да

---

[513] Одо Ръсел до Солсбъри, 8 януари 1879 г., FO 64/931, № 8,. Сен-Валие до Вадингтон, 6 януари, DDF II, № 371.

[514] Вадингтон до Сен-Валие, 2 януари, DDF II, № 368; 5 януари, № 369.

[515] Лейърд до Солсбъри, 6 януари, FO 78/2942, № 19, секретно; 7 януари, № 20, много поверително. Вадингтон казва на Лайънс, че езикът на Фурние относно Източна Румелия противоречи на политиката на Франция, която настоява за стриктно изпълнение на Берлинския договор. Солсбъри до Лейърд, 30 януари, FO 78/2934, № 163. Рашдау, стр. 315–316.

[516] С.Т. Ласкарис: „Външната политика на Гърция", стр. 155.

[517] Лейърд до Солсбъри, 3 февруари, FO 78/2944, № 125. Солсбъри до Лейърд, 6 февруари, Add. MS. 39139, частно писмо. Хертслет, IV, 2844.

бъде платен от Портата в рамките на 7 години. Допълнителни клаузи предвиждат изселване на жителите на новите територии на Русия, които не желаят да останат под руско управление, забрана за репресии срещу лица, „компрометирани чрез отношения с която и да е от армиите“, и бързо уреждане от Портата на всички неуредени съдебни спорове, отнасящи се до руски поданици. Протокол, подписан по същото време, определя някои точки и потвърждава премахването на параграфи (г), (д) и (е) от първоначалния проект.[518]

Още през октомври миналата година Лофтъс съобщава, че от частни източници и печата има основания да подозира, че Русия се стреми към бъдещ съюз с Турция. Лейърд първоначално не се тревожи особено от възможността френско-руското влияние да бъде оказвано върху султана. През първите месеци на 1879 г. той все още вярва, че гордостта на султана е твърде унижена от резултатите от войната, за да му позволи да слуша руските искания.[519]

Събитията показват, че Лейърд преувеличава собственото си влияние върху султана и освен това е в Англия в отпуск от февруари до май; през този период провалът на опитите за осигуряване на английски заем, силното враждебно отношение към Австрия, породено от нейната босненска политика, и здравословният страх от Русия се съчетават, за да предотвратят всеки опит от страна на султана да се възползва от предимствата, които договорът му е оставил в Източна Румелия.

Всъщност позицията не е толкова неблагоприятна за Русия, колкото изглежда на пръв поглед. Липсата на каквото и да е подробно разбирателство между Германия, Австрия, Англия и Франция, както и колебливото и плахо поведение на Портата, предотвратяват ефективно противопоставяне на Русия по много детайлни въпроси; и с напредването на зимата става очевидно, че има истина в руските възгледи за непрактичността на споразумението. За да осигури пълните предимства на договора, Турция трябва не само да осигури оттеглянето на руските армии от полуострова, но и да укрепи ефективно Източна Румелия и границата по Балкана; а перспективите за ефективно възстановяване на турското влияние изглеждат все по-съмнителни.

Солсбъри вече приема необходимостта от изгонването на турците от България и Източна Румелия като окончателно, и спекулира с очевидно малката надежда да убеди българите да се противопоставят на руската политика.

Горчаков се възмущава от тази очевидна неискреност. На 2 януари той коментира подробно пред Шувалов доклада на посланика за последната му среща със Солсбъри, който е казал, че образуването на голяма България, на която Англия не възнамерява да се противопоставя постоянно, е въпрос на време, но че е наложително договорът да влезе в сила, за да може Румелия да съществува няколко години. Той отбеляза, че това не е първият път, когато Солсбъри говори в този смисъл: дори в Берлин е казал на Шувалов, че двете България непременно ще се обединят с времето. Той тълкува тези забележки като означаващи,

[518] *Пак там*, IV, 2845–2851.

[519] Лофтъс до Солсбъри, 16 октомври 1878 г., FO 65/1007, № 856. Лейърд: Мемоари, BM Add. MS, ff. 65–66.

че Великобритания ще подкрепи съюза веднага щом той може да бъде обърнат в ущърб на Русия.[520]

Честите разговори между Шувалов и английските министри през януари и февруари полагат основите на успешните преговори, водени от лорд Дъферин в Санкт Петербург през март и април. На 6 януари Шувалов, според Солсбъри, заявява, че поведението на Дондуков и Церетелев вече е правилно, но се опасява, че е твърде късно да се поправи нанесената вреда: надява се, че може да се окаже възможно да се постигне споразумение, което да трае пет години, но е сигурно, че България и Източна Румелия няма да останат разделени и Англия и Русия трябва да постигнат някакво разбирателство.

Той добавя, че Русия не е имала и няма имала амбиции в посока Константинопол. „Константинопол ще бъде напълно обезопасен в ръцете на султана чрез отваряне на Проливите за всички. Тогава той ще бъде непревземаем. И добавя че, „е от съществено значение, преди да се постигне подобно споразумение, Русия и Англия да се научат да се гледат една на друга без недоверие."[521]

Думите на Шувалов предвещават подкрепата му за идеята за смесена окупация, която той коментира благосклонно през предходния ноември. Горчаков, за сравнение, е нетърпелив за помирение, но не е конструктивен. На 10 януари Шувалов прочита значителни части от депешата на Горчаков от 2-ри до Солсбъри, който намира езика за неясен, „изложение на руските настроения, а не индикация за планирана политика". Депешата се спира на големите трудности, които вероятно ще възникнат при помирението на българите с действието на договора, и предполага, че е дълг на Англия и Русия да посветят съвместно най-добрите си усилия на тази цел и е необходимо взаимно съобразяване и сътрудничество на техните агенти за постигането на тази задача.[522]

Шувалов пише на Горчаков на 15 януари, че идеите, изразени в писмото на канцлера, не правят никакво впечатление на английския министър. Изпълнението на договора се беше превърнало в affair of amour prepre (въпрос на самочувствие) за Биконсфилд и Солсбъри, и провъзгласяването от тях, че резулатите от Конгреса са триумф прави изтичането на 9-месечния срок жизненоважна дата за престижа на правителството. Той добавя, че панацеята в Лондон в момента е смесена окупация и продължава, без да показва особен ентусиазъм, да аргументира в нейна полза. Британското правителство ще се заблуди, ако изчисли, че тази мярка ще удължи за неопределено време султанското влияние над Румелия; българската независимост ще бъде отложена, но само за година или две. Смесената окупация няма да стане постоянна, тъй като никое правителство няма да поеме за неопределено време разходите за поддържане на необходимите войскови части. Тогава Англия, неспособна да се противопоставя повече на обединението на България, ще бъде принудена да се споразумее с

---

[520] Горчаков до Шувалов, 21 декември/2 януари 1879 г., RE, confidentielle. *Вж* . коментарите на царицата към брат ѝ принц Александър Хесенски, 19/31 декември. Корти: *Крахът на три династии* , стр. 254–255.

[521] Солсбъри до Лофтъс, 6 януари, FO 65/1037, № 21, конфиденциално

[522] *Пак там* , 10 януари, FO 65/1037, № 32A. Л. В. Суейн присъства на разговор между Горчаков и Лофтъс на 13 януари, в което и двамата използват обиден и доста нецензурен език. *Лагера и канцеларията в живота на войника* (Лондон, 1926 г.), стр. 90.

Русия. Днес разбирателството и помирението с лондонския кабинет не са възможни, но ще дойде времето, когато Англия щеше да ги потърси.[523]

У Каройи, новия австрийски посланик в Лондон, Шувалов създава впечатление за смътни опасения относно ситуацията, която ще последва руската евакуация, въпреки твърдението, че руските войски ще бъдат изтеглени в рамките на определения срок.[524]

В началото на февруари Шувалов прекарва една седмица в Хатфийлд с няколко членове на кабинета, включително лорд Биконсфилд и лорд Кранбрук, и успява да възстанови донякъде доверието и близостта, „която отношението на правителството след Конгреса непременно охлади от моя страна". Посещението дава възможност за продължителни неофициални разговори, в които могат да се изразят оплаквания, въпреки че Шувалов не забелязва някаква промяна в настроенията на британска страна към Русия. Те все още обвиняват Русия за бавното изпълнение на договора и се оплакват от езика на Дондуков и Церетелев, въоръжаването на румелийската милиция и оставянето на голям брой руски офицери в нея; основното обвинение е съпротивата на руските комисари на всички искания на останалите представители. Шувалов твърди, че формирането на милицията в Източна Румелия е в строго съответствие с договора и постоянната съпротива на английските делегати парализира християнска задача, към която английското правителство има само слабо съчувствие. Питат го защо, ако това е вярно, всички останали делегати са на страната на англичаните; той отговоря, че е така, защото имат обща омраза към славяните. Солсбъри отвръща, че нямат нищо против славяните: Европа преживява реакция срещу Русия в резултат на нейните измамни действия в Румелийската комисия, по въпросите за определяне на границите, по избора на генерал-губернатор и други указания. При друг случай Солсбъри предлага Русия да предприеме стъпки, за да покаже на българите, че е в съгласие с другите сили при създаването на Източна Румелия; Англия в замяна е склонна да признае временния характер на провинцията за срок от 5 или 10 години. През това време „турчинът ще отслабне още повече, защото е предопределен да умре"; България, от друга страна, ще покаже, че е способна на самоуправление. По този начин независимостта и единството на България ще се станат малко по-късно и Европа няма да възрази. Шувалов твърди, че Русия не е толкова глупава да приема илюзорни комбинации за бъдещето, които трябва да бъдат закупени с цената на настоящите ограничения. Кой може да гарантира, какви ще бъдат настроенията на Европа, и по-специално на Англия, след пет години? Английските министри неведнъж предлагат, тъй като генерал-губернаторът може да настрои срещу себе си населението и опълчението, руснаците да позволят на турците да поддържат гарнизони в определени точки. Шувалов смята, че перспективите са смесената окупация стават все по-неблагоприятни, и британското правителство поддържа идеята за въвеждане на турски войски в провинцията под някакъв предлог.[525]

---

[523] Шувалов до Горчаков, 3/15 януари, RE, писмо.

[524] Каройи до Андраши, 15 януари, WSA, № 4.

[525] Шувалов до Горчаков, 30 януари/11 февруари 1879 г., RE, писмо.

Всъщност и двете правителства са по-склонни към компромис, отколкото Шувалов признава. В началото на февруари, на заседание на съвета, председателствано от императора, е решено, с оглед на предстоящото подписване на окончателния договор с Турция, незабавно да се пристъпи към евакуацията на цялата територия южно от Румелия, да се намали руската окупационна армия в България и Румелия до числеността, предвидена в Берлинския договор, и да се изпълни духът и буквата на договора.[526]

Малко след това Лобанов е инструктиран да обяви на Портата, че императорът е наредил на Тодлебен да пристъпи към незабавна евакуация, без да чака размяната на ратификации.[527] От британска страна, назначаването за посланик на лорд Дъфърин, бивш либерален министър, който е вицекрал на Канада, може да се разглежда като умишлена стъпка към създаването на по-добра атмосфера.[528]

Шувалов обаче не намира много успокояващи фактори в назначението. След като споменава либералните симпатии на Дъфърин и близкото му лично приятелство със Солсбъри, той отбеляза, че присъствието му в Санкт Петербург може да промени отношението на Англия към Русия; но добавя, че свадливата политика на Великобритания от началото на Източната криза се е засилила, откакто Солсбъри пое външното министерство, и в момента Лондон се е превърнал в център, около който се групират подозрението и враждебността на другите сили.[529]

След няколко разговора с Дъфърин той докладва малко по-благоприятно; новият посланик има искрено желание за англо-руско споразумение, но познанията му за източните дела са слаби, а характерът му, за който се говори, че е енергичен, изглежда колеблив и пасивен.[530]

Руското правителство продължава да показва малко доверие в британската добра воля. Коментирайки предложението на Солсбъри за ограничен период на разделянето, Горчаков отбеляза, че лесно може да повярва, че ако в продължение на няколко години българите покажат, че са податливи на британско влияние и са склонни да служат като инструмент на британската враждебност към Русия – както гърците и румънците са станали в британски ръце, английският кабинет е напълно готов да задоволи техните стремежи към национално единство. Всички скорошни действия на правителството сочат, казва той, към това заключение.[531]

Лофтъс трябва да изслуша подобни критики в прощалния си разговор с императора на 5 март. Императорът казва, че е подкрепил члена, отделящ България и Източна Румелия „неволно, от съвестно чувство, че предложението е

---

[526] Лофтъс до Солсбъри, 7 февруари, FO 65/1041, № 76, конфиденциално (лично).

[527] *Пак там* , 15 февруари, FO 65/1041, № 113, 114.

[528] Лофтъс до Солсбъри, 8 февруари, 65/1041, № 83. Гладстон и Гренвил не изглеждат напълно доволни от „доста странния случай". Шувалов отбелязва, че Дъфърин говори за опозицията като за „ние". Сър А. Лайъл: *Животът на маркиз Дъфърин и Ава* (Лондон, 1905) I, 288–291, 293. Има някои ярки подробности в Х. Никълсън: *Кулата на Хелън* (Лондон, 1937), стр. 164–173.

[529] Шувалов до Горчаков, 31 ян./12 февр., RE, № 12.

[530] *Пак там* , 5/17 февруари, RE, писмо; 8/20 февруари, писмо.

[531] *Пак там* , 3/15 януари, RE, писмо.

непрактично и не може да бъде изпълнено“. Солсбъри и Биконсфилд признават, че договореното споразумение не може да продължи повече от две или три години. Каква е тогава ползата от приемането му сега, против чувствата на населението, за толкова кратък период?

„Единствената цел на английската политика — възкликва императорът — беше да осуети и противодейства на желанията на Русия, въпреки Тайния меморандум, договорен между Ваша светлост и граф Шувалов, чиито ангажименти никога не бяха стриктно спазвани от правителството на Нейно Величество.“[532]

2.

До март не се наблюдава реално подобрение в ситуацията; въпреки че Горчаков и Шувалов изразяват желание за споразумение с Англия, постигнат е малък напредък в уреждането на обсъжданите специфични въпроси. Въпреки изявленията на другите правителства, руснаците продължават да отказват съгласие за обявяването на Рустем за генерал-губернатор на Източна Румелия, въпреки че всички останали сили се съгласили.[533]

Беше заявено, че Рустем е бил persona grata като посланик в Санкт Петербург, но той не се е доказал като успешен администратор и губернатор на Ливан; той е римокатолик и това вероятно няма да го направи популярен. Горчаков казва на Лофтъс на 14-ти, че Рустем се е превърнал в много непопулярен и неприятен за християнското население на Ливан и тази репутация е известна в Румелия, където назначението му вече е предизвикало голямо недоволство и ако бъде осъществено, ще доведе до най-лоши резултати.[534]

Солсбъри показва раздразнението си, като пита Шувалов защо, ако принципът на религиозния конформизъм трябва да надделее в администрацията, руското правителство не го е приложило към Полша и не е назначило генерал-губернатор католик.[535]

Руснаците срещат значителна пасивна съпротива от Австрия и Англия срещу предложенията им за уреждане на сложната ситуация, възникнала около въпроса за границата при Силистра. На 3 януари руско циркулярно писмо предлага на силите второ разглеждане от комисията на границата непосредствено на изток от града. Андраши отказва да разгледа това предложение. Той казва на Новиков, че Конгресът се е съгласил границата да осигури възможно най-голямо удобство за мост между двете части на Румънското княжество и комисията е почти единодушна в това да счита избраната точка близо до Силистрия за подходящо място. Русия е взела Бесарабия и сега не бива да се пазари за размера на обезщетението. Той отбеляза на Елиът, че дори ако комисията пот-

[532] Лофтъс до Солсбъри, 5 март, FO 65/1042, № 157.

[533] На полуострова преустановяването на работата на комисиите за разграничаване поради зимното време слага край на инциденти като тези от предходните ноември и декември.

[534] Солсбъри до Лофтъс, 12 януари, FO 65/1037, № 28; Лофтъс до Солсбъри, 1 януари, FO 65/1041, № 3; 14 януари, № 12.

[535] Шувалов до Горчаков, 13/25 януари, RE, писмо.

върди решението, руското правителство пак няма да е удовлетворено, но той смята, че колкото по-малко се обсъжда въпросът сега, толкова по-добре.[536]

Солсбъри дава уклончив отговор на 24 януари, посочвайки, че комисията е отложена за април, в момента няма кой да извърши второ разглеждане.[537]

Френското и германското правителство също не бързат да вземат решение. Вадингтон изпраща руския циркуляр до Константинопол за доклада на Фурние; германското правителство също го изпраща на своя посланик в Константинопол, без коментар, за разглеждане. Одо Ръсел обаче смята, че германското правителство е по-благосклонно към руската гледна точка, отколкото към тази на комисията.[538]

Румънците естествено смятат ситуация за дразнеща защото руските войски, въпреки официалното предаване на Добруджа, от оставането им на старите си позиции. Многократните предупреждения, че руското правителство възнамерява да провежда своята гранична политика, само допълнително дразни румънците и на заседание на кабинета на 26 януари е решено да се окупира с румънски войски границата, очертана от международната комисия. Това включва окупацията на Араб Табия, най-важното от стратегическите укрепления на Силистра. Окупацията на граничната линия сега щеа позволи на правителството да продължи с изграждането на митнически линии и да предприеме всички санитарни мерки, необходими за справяне с чумата. Счита се за добра тактика и за създаване на свършен факт.[539]

Генерал Ангелеску , командир на войските в Добруджа, веднага окупира крепостта, руският офицер се оттегли в знак на протест и руското правителство незабавно поиска изтеглянето на румънските войски. На 31 януари кръгово писмо до представителите на правителството в чужбина съобщава, че Румъния е окупирала граничната линия, определена от Европа, но Русия е поискала оттеглянето ѝ. В същия ден друго кръгово писмо съобщава, че евакуацията на Румъния е поискана не само от барон Стюарт, но и от генерал Фелдман, руския комисар за Добруджа, и от много други руски командири.[540]

На 3 февруари Горчаков изпраща нота до генерал Гика, румънския посланик в Санкт Петербург, предлагайки компромис, според който румънските войски трябва да се оттеглят на временна линия на около 20 км от Силистра, но да им се гарантира правото да правят митнически и санитарни уговорки за областите, които са им определени. Той добавя, че императорът съжалява, че първото използване от Румъния на независимостта, която дължи на оръжията на Русия и на благоволението на Европа, е агресивно отношение, което Русия няма да толерира.[541] На 7-ми Гика съобщава, че императорът се е обърнал към него много неучтиво, казвайки, че много съжалява, че е трябвало да му изпрати такава бележка, и е дал заповеди за окупация на Силистра.[542]

---

[536] Елиът до Солсбъри, 11 януари, FO 7/959, № 21; 20 януари, № 32.

[537] Шувалов до Горчаков, 12/24 ян., RE, № 3.

[538] Одо Ръсел до Солсбъри, 17 януари, FO 64/931, № 30.

[539] Aus dem Leben IV, 160, 162.

[540] *Пак там* , стр. 164.

[541] Горчаков до княз Гика, 22 януари/3 февруари 1879 г., RE (копие).

[542] Aus dem Leben (От живота) , IV, *167.*

В следващите няколко дни става очевидно, че малкият хазарт на Румъния няма да успее. Англия и Австрия първоначално са склонни да подкрепят действията ѝ, но правата на Румъния по въпроса не са нито достатъчно важни, нито достатъчно безспорни, за да оправдаят каквато и да е решителна позиция на антируската група. На 3 февруари Солсбъри иска мнението на австрийското и германското правителство, заявявайки, че британското правителство смята, че Румъния има по-голямо право от Русия да окупира спорната територия.[543]

На следващия ден Бюлов казва на Одо Ръсел, че правителството му все още не е разгледало въпроса. „Лично на Негово Превъзходителство му се стори, че „статуквото" е трябвало да се запази след заминаването на комисията и докато докладът им все още се разглежда, докато силите не вземат решение."[544]

Андраши напълно приема мнението на Солсбъри и казва на Елиът, че действията на Румъния са напълно оправдани. Той каз в а на румънскияпосланик, че няма законно основание за протестите на руското правителство, но ако европейските сили решат за различна гранична линия, правителството на княз Карол, трябва да приеме тяхното решение.[545] Той продължава известно време да окуражава румънците и енергично настоява за тяхното становище пред руския посланик. В разговор с Бълъчану на 1 февруари той посъветва отпадането на противочумните разпоредби като основание за действие, тъй като това само здразни руснаците. В друг румънски циркуляр от 3 февруари се твърди, че румънската окупация не е акт на агресия; повече от една точка на тази граница, както и останалата част от Добруджа, е окупирана съвместно от румънски и руски войски. „Присъствието на нашите войски е навсякъде необходимо и не предопределя окончателното решение на силите, които ние само молим да се произнесат по работата на Комисията възможно най-скоро."

Когато барон Стюарт заявява, че силното възражение на неговото правителство срещу окупацията на Араб Табия се дължи защото укреплението е част от крепостта на Силистра, румънският външен министър естествено отговори, че договорът не допуска крепости по Дунав.[546]

Стюарт е по-малко дискретен от колегата си във Виена, който внимателно избягва да говори за крепостта Силистра, въпреки че никога не е имало съмнение, че стратегическите съображения, а не предполагаемите интереси на 1500 или 2000 български жители, са причината за значението, което руското правителство отдава на въпроса.[547] Стратегическите съображения са от решаващ интерес както за Австрия, така и за Русия, въпреки че Новиков и Андраши избягват откритото им споменаване. На 6 февруари Новиков отново настоява за изтегляне на румънските войски, но когато е попитан „каква гранична линия предлага да възприемат", той е напълно смутен и не отговоря."[548]

---

[543] Солсбъри до Елиът, 3 февруари, FO 7/955, № 65 (№ 56 до Одо Ръсел).
[544] Одо Ръсел до Солсбъри, 4 февруари, FO 64/931, № 72.
[545] Елиът до Солсбъри, 4 февруари, FO 7/959, № 61.
[546] *Aus dem Leben* , iv, 165; *вж* . стр. 166.
[547] Елиът до Солсбъри, 4 февруари, FO 7/959, № 66.
[548] *Пак там* , 6 февруари, FO 7/959, № 72.

Румънското правителство не получава никакво насърчение от останалите сили. Вадингтон избягва всякакво открито осъждане, и ясно заявява, че Румъния не може да очаква френска подкрепа.[549]

Руският натиск продължава; обявено е, че Стюарт ще бъде отзован; на 13-ти Гирс казва на Гика, че окупацията е безпрецедентна недискретност, която е обидила императора и цялата нация и до 12-ти румънците разбират, че Германия, Италия и Турция подкрепят руското искане за оттегляне.[550]

Андраши обаче все още не желае да приеме подобно решение и на 15-ти се присъединява към Англия, като предлага някои модификации на руските предложения. Солсбъри е напълно готов да сътрудничи и в същия ден са изпратени инструкции до Одо Ръсел, Елиът, Лайънс и Пейдж, предлагащи петте правителства да настояват пред Румъния и Русия:

(1) Румъния да изтегли войските си на 6 км от укрепленията;

(2) нито Русия, нито Румъния да окупират или да се приближават до точка, по-близо от действителните си позиции;

(3) Румънските митнически служители трябваше да бъдат временно оставени там, където са сега;

(4) споразумението трябва да влезе в сила незабавно, без да се чака решението на силите относно окончателната граница.

Подобни предложения бяха направени в същия ден от Андраши.[551]

На 17 -ти силите съветват Румъния да се оттегли от Араб Табия, за да избегне конфликт с Русия, а на 19-ти румънският кабинет решава да се подчини и заповедите за евакуация са изпратени до войските в Араб Табия в същия ден.[552]

Няколко други точки, свързани с напредъка и организацията на различните комисии, помогатда се илюстрира тясното сътрудничество между Австрия и Англия, въпреки че тук не се стига до много сериозни разногласия с Русия. Необходимо е официално споразумение между силите за удължаване на организационната комисия за Източна Румелия, която не е завършила работата си в рамките на отредените три месеца. Предложението на Портата, комисията да бъде продължена е подкрепено от Русия и Солсбъри не вижда основания за възражения, както отбеляза на Шувалов на 10 януари, че според него Конгресът, като препоръчва завършването на работата в рамките на три месеца, не ограничава комисарите до този срок.[553]

Руското предложение обаче плаши ненужно Андраши и след прибързана кореспонденция със Солсбъри, унгарецът приема английската позиция. Новиков, съобщавайки руската препоръка, казва че съгласието на Русия е в зависи-

---

[549] Лайън до Солсбъри, 1 февруари, FO 27/2362, бр. 120; 5 фев., бр. 140. *Aus dem Leben* IV, 169.

[550] *Пак там* , iv, 167-170. Елиът до Солсбъри, 6 февруари, FO 64/931, № 75.

[551] Меморандум, 15 февруари, повер. (изпратен до Солсбъри, FO 7/979). Солсбъри до Ръсел, Елиът, Лайънс, Пейдж, 15 февруари, FO 27/2355, № 169 и др.; Одо Ръсел до Солсбъри, 15 февруари, FO 64/931. *Aus dem Leben* , iv, 170.

[552] *Пак там* , iv, 170–171.

[553] Шувалов до Горчаков, 31 декември/12 януари, RE, № 162. Солсбъри до Лофтъс, 13 януари, FO 65/1037, № 30.

мост от съгласието на другите сили и от продължаването на руската администрация до обнародването на органичния устав за Източна Румелия.

Андраши прави няколко възражения срещу второто условие. Управлението на финансите вече е в ръцете на комисията; нито Австрия, нито Англия, някога са признавали по принцип правото на Русия на такова управление; той не може безусловно да се съгласи с неговото продължаване до обнародването на новия закон, тъй като е невъзможно да се предвидят какви трудности ще възникнат, за да възпрепятстват обнародването му. То трябва да престане на датата, определена за евакуацията на Източна Румелия. Съответно, на 18 януари той информира Каройи, че не може напълно да се съгласи със Солсбъри, комисията да продължи работата си: подобно тълкуване ще създаде опасен прецедент и за други дати и смята за целесъобразно турското предложение да бъде изрично спазено. Солсбъри обаче не приема това мнение и казва на Каройи, че ако Русия откаже официалното си съгласие за удължаването, британското правителство ще бъде готово да поддържа вече изразеното мнение, а именно, че такова съгласие не е абсолютно необходимо от договора, за да осигури валидността на каквито и да е действия на комисията.

На следващия ден Елиът предлага Андраши да даде съгласието си като нещо естествено, отколкото като необходима формалност, и Андраши се съгласява.[554]„

Но целият инцидент отново провокирала подозренията на Андраши към Русия и той казва на Елиът, че Новиков, предавайки руския циркуляр, използва различен език от този на Шувалов; следователно това е имало опит да се осигури първоначалното съгласие на Австрия, така че предложението впоследствие да може да бъде представено на Лондон като такова, за което Андраши е съгласен с руското правителство. Солсбъри го успокоява, че Русия не възнамерява подобна макиавелистка политика.[555]

Организационната комисия за България изглеждаше вероятно известно време да представлява единственото изключение от преобладаващите търкания, но това се дължеше отчасти на факта, че все още не беше провела първото си заседание. На Дондуков беше позволено да продължи без никакви предизвикателства, отправени от комисията в Източна Румелия; а Палгрейв не само избегна безсмислени спорове, но и направо скандализира австрийците с изразите си на съчувствие към българската кауза.[556]

---

[554] Андраии до Каройи, 18 януари, WSA; Каройи до Солсбъри, 20 януари, FO 7/979. Солсбъри до Елиът, 21 януари, FO 7/955, № 42; 23 януари, бр. 43. *Вж* . Елиът до Солсбъри, 12 януари, FO 7/959, бр. 24.

[555] Елиът до Солсбъри, 24 януари, FO 7/959, № 44; 26 януари, № 49. На 26 Солсбъри пише, че Шувалов очевидно е направил съобщението си по начин, подобен на използвания във Виена и Константинопол. Солсбъри до Елиът, 26 януари, FO 7/955, № 47.

[556] Солсбъри е озадачен от поведението на Палгрейв, но казал на Уолф, „че е по-добре да се отнася сърдечно към Палгрейв. В тази работа има нещо мистериозно, което един непринуден и приятелски разговор вероятно ще изясни. Ако се отнесе с него хладно, той ще бъде уплашен и резервиран и неразбран, ще бъде повече от всякога необясним.“ С. до Лейърд, 22 януари 1879 г., Add. MS. 39139, тел. (личен). След като го видял на 22-ри, Лейърд написал: „той очевидно е изцяло в ръцете на Дондуков, вярва на всичко, което този измамен човек му казва, и изглежда решен да следва своя собствена линия. ... Разговорът ми с него далеч не е задоволите-

Това , както и някои съмнения относно правата на руския консул да участва в комисията, предоставят единствените реални причини за тревога на антируските сили в тази сфера през зимата.

Член VI постановява, че временната администрация трябва да бъде под ръководството на имперски руски комисар; освен това „имперски турски комисар, както и консулите, делегирани ad hoc (за тази цел) от другите сили, подписали настоящия договор, ще бъдат призовани да му съдействат". В случай на несъгласие между консулите, ще се приема гласът на мнозинството.[557]

През декември Солсбъри възразява срещу допускането на руския или турския консул в консулската комисия. До края на януари италианските и германските делегати все още не са пристигнали; останалите делегати, с изключение на Палгрейв, смятаха, че Давидов, руският консул, не трябва да присъства. Палгрейв намекна, че няма да възрази срещу допускането на Давидов в консултативен капацитет. Солсбъри и Андраши първоначално се противопоставят дори на това. Давидов е добре познат в Англия като член на руското посолство, но се смята, че допускането на руснака дори с консултативен глас е подложено на много възражения, защото скоро ще се окаже, че той има почти същата позиция като останалите членове.

Русия е сред „другите подписали сили" на член VI ие трудно да се разбере как консул може да контролира комисар, който очевидно е по-висш от него по ранг. Но след по-нататъшно обсъждане двете сили решават да не настояват по въпроса и приемат предложението на Горчаков, че от съображения за практическа полза трябва да бъдат допуснати както руските, така и турските делегати. Другите сили не възразяват срещу допускането на Давидов.[558]

Това сътрудничество по различни детайли е съпроводено от разбирателство относно основните въпроси от договорното споразумение, което дава на двете сили силна позиция в преговорите им с Русия през март и април. Основата на това разбирателство е схемата за смесена окупация.[559]

Обявявайки на Зичи на 26 януари съгласието си с предложението на Портата за удължаване на мандата на комисията, Андраши казва, че дори ако органичният устав не бъде обнародван, той няма да допусне никакъв претекст от това, за да позволи руската окупация да продължи след 3 май. „За него, както се надява и за всички останали правителства, е въпрос на чест нито един руски войник да не остане в Турция след 4 май."

В същото време той съобщаво на Елиът подробности, получени наскоро от австрийския генерален консул в България, за стъпките на Русия за сформиране

лен поради навика му да се измъква." Лейърд до Уолф, 23 януари, Add. MS. 39132, частно. На 6 февруари Солсбъри пише, че е раздразнен от действията на Палгрейв, но че „трябва да му се даде още един шанс". Солсбъри до Лейърд, 6 февруари, доп. MS. 39139, частно писмо.

[557] Хертслет, iv, 2770.

[558] Солсбъри до Шувалов, 1 февруари, RE (копие); Горчаков до Шувалов, 31 януари/12 февруари, RE; Елиът до Солсбъри, 28 януари, FO 7/959, № 54; 29 януари, № 56. Солсбъри до Елиът, 8 февруари, FO 7/955, № 73. Солсбъри до Лофтъс, 19 февруари, FO 65/1037, № 126 (прилага меморандум по случая на Давидов).

[559] Шувалов до Горчаков, 3/15 януари, RE, писмо. Елиът до Солсбъри, 5 януари, FO 7/959, № 6; 9 януари, № 18. Одо Ръсел до Солсбъри, 13 януари, FO 64/931, № 27. Рашдау (стр. 283–8) добавя някои интересни точки.

на военна сила в провинцията. На 6 февруари Солсбъри отговаря на тези предложения и след като отбелязва, че британците са загрижени информацията, достигнало до двете правителства, упълномощава Елиът да съобщи поверително на Андраши съдържанието, а ако сметне за желателно и целия текст, на депешата от 26 януари до Лофтъс за забавянията в работата на комисиите.

Той изразява „голямо задоволство" от изявленията на Андраши от 26-ти относно руската окупация и казва, че британското правителство „е напълно съгласно с него, че е въпрос на чест да не се позволи окупацията на Балканския полуостров от Русия да се разшири, под какъвто и да е претекст, отвъд условията, определени в Договора"; съответно те са готови да обменят с австрийското правителство писмени ноти, изразяващи готовността на двете сили да окажат материална помощ на султана, в случай че руснаците откажат да се съобразят с условията на договора.[560]

В отговор Андраши изразява „най-сърдечното си одобрение" на депешата от 26 януари и обеща да изпрати съобщение с много подобен тон до австрийския посланик в Санкт Петербург веднага щом получи новини за евакуацията на Спуж и Подгорица, ще посочи, че Турция е изпълнила всички свои договорни задължения към Русия. Той приветства като задоволителна основа за разбирателство предложението на Солсбъри за писмено споразумение, но избягва по-нататъшни действия, като казва, че е необходимо да се стигне до писмен ангажименти съгласие по предвидените мерки и да се изпълнят заповедите на императора по въпроса. Също така той не смята за разумно да информира Портата, че двете сили ще я подкрепят, тъй като това ще увеличи колебанието ѝ по отношение на други въпроси, и особено за конвенцията за Нови пазар. Общественото мнение в Австро-Унгария не му позволява да направи нищо за Турция, докато тя не удовлетвори правата на Двойната монархия по този въпрос.[561]

3.

През втората половина на февруари разговорите в Лондон започват да приемат по-конструктивна форма, въпреки че на 14 февруари Солсбъри отново мрънка срещу Церетелев, който се противопоставя на всички негови колеги, възпрепятства напредъка, и „пречи като ирландски депутат". Той обаче изразява голямо задоволство от наскоро обявеното решение на императора да отдели администрацията на Източна Румелия от тази на България.[562]

На 19-ти Шувалов казва, че е съобщил оплакванията на Солсбъри и преди да има време за отговор, е получил информация, че Церетелев е предупреден от Санкт Петербург чрез Лобанов, че ранното приключване на заседанията на комисията за Източна Румелия е въпрос, на който руското правителство отдава голямо значение; всъщност те предпочитат да загубят предимство по отноше-

[560] Елиът до Солсбъри 26 януари FO7/959, № 49, 52; Солсбъри до Елиът, 6 февруари, FO 7/955, № 70, 72. Елиът до Андраши, WSA, 6 февруари.

[561] Елиът до Солсбъри, 8 февруари, FO 7/959, № 79, 80. *Вж*. Одо Ръсел до Солсбъри, 15 февруари, FO 64/931, № 98.

[562] Шувалов до Горчаков, 2/14 февр., RE, бр. 13.

ние на детайлите, отколкото да поемат риска от безредици и объркване, които ще последват прекомерно удължаване.[563]

На 22-ри българското национално събрание в Търново (б. пр. учредителното велико народно събрание) започна с известно закъснение работата по изготвянето на новата конституция.

На 21 февруари до руските представители в чужбина са изпратени три руски циркуляра, в които се излагат вижданията на руското правителство относно граничната линия по главната старопланинска верига, северната граница на България и действията на румънското правителство в Силистра.[564]

Въпреки че не са приети много добре от Австрия и Англия, те позволяват на Шувалов да даде решителен тласък на дискусиите в Лондон. Плановете му са улеснени от писма на канцлера, които значително изясняват помирителните нагласи на руското правителство. На 24 февруари Горчаков пише, че има признаци на разведряване поради сключването на окончателния договор, споразумението за черногорската граница и започването на евакуацията на турска Румелия; донякъде оптимистично добавя той, че сега е невъзможно да се съмняваме в твърдото намерение на Русия да изпълни договора.

Целта на официалните заповеди на императора е да се отстранят местните трудности, възникнали от вълнението сред българите; задачата да се ръководят местните агенти на правителството е възложена на Тодлебен и Лобанов. Демонстрациите, планирани от българите с цел постигане на обединението им въпреки договора, са обезкуражени; предприети са мерки за разделяне на институциите на двете провинции. Тези стъпки дават плодове и последните новини показват, че ситуацията е много по-спокойна; в същото време чуждестранните делегати разбират, че българските вълнения не са просто фракционни, а имат реални причини.[565]

На следващия ден той дава намек за намеренията си, като се позовава на неотдавнашните предложения на Солсбъри за необходимостта от турски гарнизони. Много по-лесно е за генерал-губернатора да провокира безредици, които да предизвикат влизането на турски войски в Румелия; решението, което е напълно в рамките на договора, трябва да се разшири правото на контрол от Европа върху мотивите, които могат да оправдаят влизането на войските.[566]

На 27 февруари Шувалов посщава Форин офис, за да предаде трите циркуляра на Горчаков, и по собствено желание повдигна въпроса за непосредственото бъдеще на Източна Румелия. Всички власти, казва той, са единодушни, че след руската евакуация ще последват големи смутове и революция, освен ако не се предприемат стъпки за предотвратяването ѝ; в същото време влизането на турски войски трябва да се избягва на всяка цена. Въпреки, че идеята за смесена окупация „е неприятна за Русия, той е готов да призове правителството си не само да се съгласи с нея, но и да я предложи“. Това предложение изненадва

---

[563] Солсбъри до Лофтъс, 19 февруари, FO 65/1037, № 126.

[564] Горчаков до Шувалов, 9/21 февруари, RE Копия, препратени до Солсбъри, 27 февруари, *пак там*.

[565] *Пак там* , 12/24 февруари, RE, писмо.

[566] Горчаков до Шувалов, 13/25 фев., RE, писмо. *Вж* . условията на чл. XIV (Hertslet, iv, 2776).

Солсбъри и той го пита какво точно има предвид Шувалов под „смесена окупация". Дали това означава полкове от всички сили, страни по договора, или войски от една нация, като Италия, с турски войски? Шувалов отговоря, че поскоро гледа на съвместното присъствие на всичките седем знамена. Тогава Солсбъри предлаг, че турските войски с чуждестранни офицери, които да ги наблюдават, ще са достатъчни, за да гарантират на жителите, подновяване на знасилията, но Шувалов отхвърля това предложение поради недоверието, което, както в случаите с Мехемед Али и Бейкър паша, турските войници проявяват към европейските офицери. След като повторя, че предложението му е чисто лично, което той все още не е споменал на правителството си, той си тръгва внезапно, без да чака отговора на Солсбъри.[567]

На следващия ден той изпълнява предложението си пише на Горчаков, предлагайки руското правителство да изготвви предложение за смесена окупация на Румелия, което е за предпочитане пред повторното влизане на османските войски; предложено спонтанно от Русия, това ще осуети враждебните интриги.[568]

Трудно е да се каже доколко несъмненото безпокойство на руското правителство за задоволително разрешаване на непосредствените трудности в България е повлияно през този период от съзнанието за нейната обща изолация; Шувалов настоява на преден план необходимостта от разбирателство с Централните сили още от конгреса, но не е сигурно дали руското правителство е осъзнало своята съществена безпомощност преди началото на 1879 г.

От февруари нататък обаче парализиращият характер на ситуацията е достатъчно очевиден и Русия показва разбирането си за това, като надлежно завършва договорното уреждане и едновременно с това изразява раздразнението си по различни начини срещу Централните сили.

Раздразнението на руското правителство и печата от отношението на Германия нараства бързо и кореспонденцията на Горчаков през февруари показва, че той е напълно наясно с изолацията на своето правителство и с вероятния ефект от това върху българската ситуация. В депеша до Новиков от 14 февруари той отбелязва, че е излишно да се посочва, че съюзът на трите императори е разрушен от действията на „двамата съюзници" на Русия. „Сега ни остава само да завършим приключването ни с миналото и в бъдеще да разчитаме на собствените си ресурси."[569]

На 24 февруари той иска от Шувалов информация за отношението на Англия към тясното разбирателство, което изглежда е установено между Берлин и Виена.[570]

Още на 11 февруари, след посещението си в Хатфийлд, посланикът посочи, че ако Русия направи някакъв протест срещу повторното влизане на турските войски в Румелия, тя вероятно няма да бъде подкрепена; той отбеляза, че руските пълномощници са разбрали пълното неудобство на тази ситуация в Бер-

[567] Солсбъри до Дъфърин, 27 февруари, FO 65/1037, № 12.

[568] Шувалов до Горчаков, 16/28 фев., RE, lettre particulière.

[569] Горчаков до Новиков, 2/14 февруари (цитирано от Нолде, стр. 211). *Вж*. E. Cyon: *Histoire de l'Entente Franco-Russe* (1895), p. 21; Швайниц, II, 45.

[570] Горчаков до Шувалов, 12/24 фев., RE, писмо.

лин и сами в присъствието на коалиция от целия Конгрес, е трябвало да отстъпят или да понесат последствията. Положението е същото и днес.[571]

В отговор на 2 март на запитването на Горчаков той казва, че сближаването в никакъв случай не е от скорошна дата; то вече го е поразило по време на посещението му във Виена през есента, въпреки че тогава не е осъществено в Берлин. Той го отдава на действията на принц Ройс, който въпреки добрите си чувства към Русия, е развил близост между своето правителство и Виена, в ущърб на третия член на Драйкайзербунда.

Оттогава Андраши, уверен в подкрепата на Бисмарк, се стреми да установи сходство във възгледите си с Лондон; поради тази причина Каройи е преместен там. Плановете на Андраши са успешни; Бисмарк подкрепя Австрия по всички въпроси в България и Румелия. От друга страна, Андраши застава на страната на Англия винаги, когато Англия се сблъсква с пречки в антируската си политика. Що се отнася до отношението на Англия към австро-германското споразумение, той вярва, че английските министри не се интересуват особено от причините за напредъка на Андраши и ще се ограничат само да се възползват от него в интерес на своята политика. Те се стремят да постигнат разбирателство с Австрия по всички въпроси, преди дори да се консултират с Берлин; Бисмарк може да остане пасивен и когато изглежда, че клони към Русия, това е само формално. В резултат на това граф Мюнстер сега е консултиран по-малко от преди, а Солсбъри е станал по-смел в антируската си политика.[572]

В това обобщение Шувалов изглежда умишлено преувеличава пълнотата на споразумението между антируските сили, и поведнието на Солсбъри: през следващите няколко седмици британското правителство ще се покаже по-готово за компромис и по-малко зависимо от Австрия, отколкото Шувалов предполага. Крайният резултат обаче е, че Горчаков е напълно убеден в изолацията на Русия до началото на март. От Шувалов и други източници става ясно, че Франция е в тясно съгласие с Австрия и Англия; някои неясни, но със сигурност неуспешни, подходи са отправени към италианското правителство, с които се искае да се информира относно възможността за сътрудничество с Русия при нападение срещу Австрия, и показва, че от тази страна не може да се очаква много.[573]

Инструкциите на Дъферин, изготвени на 26 февруари след специално заседание на кабинета, разглеждат целия набор от проблеми, разделящи двете страни, и предвиждат уверения към Русия в Средна Азия в замяна на руското съгласие с Балканското споразумение.[574]

Неговите общи инструкции за Източна Румелия, очевидно предназначени за комуникация с Горчаков, гласят, че британското правителство с удоволствие признава съгласуваните настроения, които водят двата кабинета относно изпълнението на договора; една страна в Източна Румелия се стреми да противопостави договора; след евакуацията ще трябва да се осигурят сили за поддър-

[571] Шувалов до Горчаков, 30 ян./11 фев., RE, писмо.

[572] Шувалов до Горчаков, 18 фев./2 март, RE, писмо. За обсъждане на ролята на Ройс вижте A. Pfitzer: *Prince Heinrich VII Reusz*, p. 17.

[573] Андраши, III, 268

[574] Шувалов до Горчаков, RE, 8/20 февр.

жане на реда и е изключително важно да се установят мненията на Санкт Петербург за начина, по който тези сили трябва да бъдат осигурени. Шувалов смята, а Солсбъри е съгласен, че жандармерията няма да е достатъчна; но турските войски и офицери предизвикват дълбоки опасения в Русия и сериозно затрудняват правителството. Конкретните промени, обмисляни от Русия като достатъчни, за да премахнат възражението им, ще представляват специална и най-ранна тема на комуникациите на Дъферин.

Коментирайки това в секретно съобщение, Солсбъри показва, че основната му грижа в момента е забавянето избора на генерал-губернатора. Единственият механизъм, предвиден от договора за потушаване на безредиците в Източна Румелия, е призоваването на турски войски от генерал-губернатора: руското правителство обаче използва правото си на несъгласие, за да забави избора му, и „това забавяне е толкова продължително и подозрам, че руснаците се надяват да попречат на генерал-губернатора да призове османските войски за потушаване на безредиците през май, като се погрижат да няма избран такъв". Дъферин трябва да установи истинските намерения на руското правителство и да се опита да представи съгласието му за Рустем паша: уверения за Средна Азия могат да осигурят това. „Положението на руснаците в Азия е несигурно и пълно с опасности за престижа им; а британското правителство е не само в безопасност от всякакъв натиск от тяхна страна, но е в състояние, ако е необходимо, да им нанесе значителни вреди. В Европа балансът на предимствата е частично, но не напълно обърнат." ... Разумно е всяко разбирателство между двете правителства да включва, дори неформално, известен взаимен отказ от правото им да се поставят в неудобно положение един друг."[575]

Дъферин пристигна в Санкт Петербург на 3 март, след като посещава Бисмарк по време на пътуването му през Германия; канцлерът казва на Одо Ръсел по-късно, че Дъферин изглежда много любезен и надарен и има няколко индикации, че Русия ще следва мирен курс.[576]

Самото отношение на Бисмарк обаче не беше успокояващо. Той се оплаква на Дъферин от Русия и му казва, че отношенията между Германия и Австрия сега са много по-тесни от тези между Германия и Русия.

На вечерята с Дъферин на 2 март той дръпва настрана Одо Ръсел, който не е виждал канцлера от октомври, и го пита направо дали се опасява, че последните събития в Египет ще доведат до напрежение между Англия и Франция. Одо Ръсел отговоря, както Сен Валие е направил на 25 февруари на подобен въпрос, че двете сили са установили сърдечно и практично разбирателство; той вярва, че настоящите трудности могат само да ги обединят поради общата цел. Бисмарк „изразява задоволство" от този отговор и казва, както и при други случаи,

[575] Солсбъри до Дъферин, 26 февруари, FO 65/1037, № 213, общи инструкции относно Източна Румелия; № 214 (№ 4, секретно), по-поверителни инструкции; № 215 (№ 5, секретно) относно Средна Азия.

[576] Одо Ръсел до Солсбъри, 2 март, FO 64/932, № 138, секретно. Дъферин, I, 295.

че смята съюза на Англия и Франция за най-добрата гаранция за мир за Европа и сигурност за Германия.[577]

Той продължава, като казва, че британското правителство, след като е отстъпило Бесарабия и Батуми на Русия в замяна на старопланинската линия, не може и не бива да отстъпва и на йота пред руските интриги по въпроса, на който английският народ отдава толкова голямо значение. Но той не може да подкрепи идеята за смесена окупация и смята, че използването на турски войски трябва да бъде разрешено, ако в Източна Румелия избухне революция: ако чуждестранните сили станат незаменими, той предлага Австрия да бъде поканена да поеме окупацията.

В отговор на възраженията на Одо Ръсел той „се съгласява, че Австрия може да възрази да бъде оставена сама, с Турция от едната страна и Русия от другата, но знае със сигурност и искрено се зарадва да знае, че правителството на Нейно Величество може да разчита на сърдечното и силно сътрудничество на Австрия, ако реши да изпрати контингент в Турция".

Предложението му показва забележима промяна в отношението му от началото на януари, когато предлага на Сен Валие австро-руска окупация като единствената приемлива форма на смесената схема и споделя, че е готов да предложи това на силите, когато му дойде времето.[578]

Опитът да се запази контролът по българския въпрос в ръцете на Драйкайзербунда вече е окончателно изоставен, въпреки че когато Шувалов преминава през Берлин на 11 март, Бисмарк отново се позовава на предимствата на австро-руската окупация. Самият Шувалов твърди, че е по-добре тя да се разшири до четворен съюз на Англия, Австрия, Русия и Турция.[579]

Центърът на преговорите вече очевидно се премества в Санкт Петербург и Шувалов последва Дъферин там няколко дни след пристигането на новия посланик. Първите впечатления на Дъферин, съобщени на 8-ми, са окуражаващи: той изпитва голямо недоверие към Рустем, но Гирс го уверява не само в желанието, но и в силата на Русия да държи Румелия тиха по време на преходния период; и вярваше, че ще бъде постигнато разбирателство. На следващия ден той предлага, тъй като императорът все още е силно раздразнен от продължаващото присъствие на британския флот в Мраморно море, да има добър ефект, ако може да обяви нещо относно изтеглянето му на аудиенцията му на 11-ти.[580] Шувалов още на 3-ти е отправя официално искане британският флот да бъде изтеглен, преди последният руски войник да е напунал Южна Румелия (Одринска Тракия)[581], а на 10-ти Дъфърин е упълномощен да каже на императора, че тъй като оттеглянето е въпрос, по отношение на който той има силно лично

[577] Одо Ръсел до Солсбъри, 2 март, FO 64/932, № 137. DDF II, стр. 440, n(2) и № 390. Б. пр. Двуличието в отговора му, е очевидно! Целта на Бисмарк е за създава колониални търкания между двете страни.

[578] *Пак там* , 2 март, FO 64/932, № 138, секретно. DDF II, № 371.

[579] Одо Ръсел до Солсбъри, 12 март, FO 64/932, № 166, най-поверително.

[580] Дъферин до Солсбъри, 8 март, FO 65/1042, № 8; 9 март, № 10. Дъферин I, 295–296.

[581] Шувалов до Горчаков, 19 фев./3 март, RE lettre conf.

желание, британското правителство е оставило настрана всякакви чисто лични съображения и е наредило на флота да напусне Проливите.[582]

На 11-ти той представя пълномощията си; и разбира, както Бисмарк е пророкувал, че императорът се преструва, че действа и като външен министър; способностите и влияние на Горчаков намаляват, а Гирс е човекът, когото императорът вижда най-постоянно, но той заема позицията по-скоро на чиновник, отколкото на външен министър.[583]

На 9-ти той обсъжда с Горчаков основните спорни точки: Горчаков е силно против Рустем, твърди че турците не могат да поставят гарнизони на Балканите, докато не бъде завършено определянето на границите; и предлага броят на войските на Балканите да бъде ограничен и разположен на определени места. Предложението, преди генерал-губернаторът да може да призове войските, трябва да има съгласие от европейските кабинети, Дъфърин веднага отхвърля това. Канцлерът отказва, не много решително, да остави определянето на балканската граница на мнозинството, но е много по-категоричен в противопоставянето си на прилагането на такъв принцип към силистренската граница. Той уверява Дъфърин, че румелиотите[584] ще приемат покорно изпълнението на договора, но отказва да гарантира този резултат.

Императорът казва, че тези възгледи на Горчаков могат да се разглеждат и като лично негови. Той настоява ограничаване броя на турския гарнизон на Балканите и преместването му в определени специфични места; и се оплаква, че въпреки че е положил всички усилия в Берлин, за да отговори на възгледите на Англия, но англичаните полагат всички усилия да осуетят желанията му. В края на аудиенцията Дъфърин обявява, че са дадени заповеди за изтегляне на британския флот.[585]

На следващия ден той обобщава впечатленията си в секретно съобщение. Вярва, че императорът и неговите министри искрено желаят да напуснат Балканския полуостров; съществува истинско разочарование от войната и те ще се опитат накрая, дори твърде късно, да убедят румелиотите да приемат ситуацията, след като междувременно са свели до минимум авторитета на Портата.

Ако турците извършат сериозни насилия, не е абсолютно невъзможно императорът да рискува всичко и да се върне; императорът не може да бъде накаран да повярва, че заповедите му се изпълняват толкова несъвършено. Дъферин смята, че британското правителство трябва да направи всичко, за да улесни отстъплението на императора, и предполага, че ще има много благоприятен ефект, ако му бъде наредено да увери императора, че Англия ще се присъедини ревностно към Русия, за да принуди Портата и генерал-губернатора да зачитат свободите, осигурени на румелиотите. Седмица по-късно в друго секрет-

---

[582] Солсбъри до Дъферин, 7 март, FO 65/1038, № 39; 8 март, № 42; 10 март, № 43.

[583] Дъферин до Солсбъри, 12 март, FO 65/1042, № 14, тайно. Помпозното и нетактично поведение на Лофтъс, както и общото англо-руско враждебно отношение, водят до изолацията на британското посолство от обществото на Санкт Петербург. При мандата на Дъферин настъпва незабавно подобрение (Суейн, стр. 93–5, 97, 99–104).

[584] Да се разбира българи, но англичаните избягват да използват истинското название на населението. (б. пр.)

[585] Дъферин до Солсбъри, 9 март, FO 65/1042, № 10; 12 март, № 13.

но съобщение той съобщава, че вече е видял повечето от главните личности, с които императорът се съветва, включително генерал Милютин, Гирс, граф Крептович, барон Жомини, генерал Грейг и още един-двама други.

Всички те категорично му заявяват намерението на императора да спазва договора, да изтегли войските си и да се съгласи с въвеждането на новия режим в Източна Румелия.[586]

Дъферин казва на Швайниц на 11-ти, че императорът го е впечатлил благоприятно с намерението си да евакуира полуострова; но намеква, че британското правителство е предприело сериозни стъпки, за да посрещне евентуалното завръщане на руските сили.[587]

Той използва подобен език и в други среди, така че правителството „не трябва да се заблуждава относно отговорностите, които ще поеме, ако настоящите преговори да се провалят поради някаква непрактичност от негова страна".[588]

През следващите няколко дни Дъфърин успява да направи първите стъпки към разбирателство, като дава уверения на Горчаков относно британския интерес към румелиотите; той посочва, че дори ако жителите се противопоставят на законното право на Портата да утвърждава политическа власт над провинцията, кръвопролитието, което може да последва, ще бъде осъдено като туско насилие; Горчаков отговаря, че нито императорът, нито неговите армии ще подкрепят или защитят жителите, които се съпротивляват на въвеждането на договорния режим.

След това Дъфърин повтаря твърдението си, че британското правителство по всяко време ще призовава Портата по същия енергичен начин да зачита правата и привилегиите на румелийското население. Солсбъри, в телеграфно изявление за одобрението си на 16-ти, казва, че правителството не може да обещае да използва физическа сила, но ако това не стане, ще упражни максималното си влияние, за да накара Портата да спази ангажиментите си.[589]

Тези уверения са незабавно съобщени на Горчаков, който се среща с Дъфърин в нощта на 18 март, изразява задоволство от британските уверения, представя три предложения, които Дъфърин да предаде незабавно на Лондон:

(1) наскоро разменените и отбелязани взаимни уверения да бъдат препратени на английския и руския посланици в Константинопол като инструкции, в духа на които те трябва да говорят и действат;

(2) генерал-губернаторът на Източна Румелия да няма право да въвежда турски войски в провинцията, докато това не бъде отправено до европейските дворове и одобрено то тях;

(3) Солсбъри да бъде така добър да обмисли доколко идеята за временна окупация на Източна Румелия от малки контингенти на великите сили може да се препоръча в негова полза.

---

[586] Дъферин до Солсбъри, 19 март, FO 65/1042, № 34, секретно.

[587] Швайниц, II, 45.

[588] Дъферин до Солсбъри, 24 март, FO 65/1042, № 50, конфиденциално

[589] *Пак там*, 15 март, FO 65/1042, № 22. Солсбъри до Дъферин, 16 март, FO 65/1038, № 64.

Горчаков предлага Рустем паша да бъде заменен с Алеко паша, бивш посланик на Портата във Виена.[590] Дъферин веднага каза на Горчаков, че е убеден, че британското правителство няма да приеме второто предложение.[591] 80

Третото предложение представлява победа на Шувалов, който едва след три заседания на съвета под председателството на императора осигурява приемането на схемата за смесена окупация. Милютин подкрепи Шувалов, но Горчаков и Гирс се противопоставят на схемата през цялото време.[592]

По-късно, на 19-ти, Шувалов се среща с Дъфърин и ме каза, че споразумението няма да доведе до изключване на турски гарнизон и предлага междувременно турското правителство да подготви своите крепости и казарми за приемането на войските си, докато влизането на самите войски може да бъде отложено, до утихване на настоящото вълнение. Той добавя, че приемането на този план ipso facto обезсилва второто предложение на Горчаков.[593]

На 18-ти руското правителство предлага на силите удължаване на комисията за организация в Източна Румелия и окупацията на провинцията за една година от смесена сила от 10 – 15 000 войници, които да бъдат осигурени от онези сили, които желаят да допринесат с контингент.[594]

През следващите няколко дни са получени отговори. На 22-ри императорът разговаря с Швайниц с примирение на човек, чиито усилия са осуетени от злобата на другите. Андраши, казва той, е л единственият, който е отговорил бързо и приятелски на предложението му.[595]

Солсбъри отлага отговора до заседанието на кабинета на 22-ри, но веднага казва на Бартоломей, че всяко право, притежавано от турците по договора, трябва да им бъде запазено, което означава Турция да се съгласи с окупацията и турските войски да бъдат част от окупационната армия.[596]

Както отбеляза императорът на Швайниц, руското предложение е направено с пряката цел да се избегне последният резултат. На 24-ти Солсбъри връчва на Бартоломей меморандум, в който се заявява, че „ако другите подписали сили се съгласят с окупацията на Източна Румелия от смесена сила, състояща се от контингенти от онези от подписалите сили, които са готови да участват в нея, Англия ще се съгласи и ще участва в нея“. Това всъщност включва поголямата част от двете предишни резерви, тъй като в подписалите сили се включва и Портата. Притиснат от Бартоломей да предложи работещо споразумение, Солсбъри най-накрая предлага Русия, Великобритания, Австрия и Италия да предоставят по един контингент за окупацията на провинцията; Турция трябва да се ограничи до разполагане на войските си на Балканите и други граници, без да изисква правото да окупира вътрешността на провинцията

[590] Алеко Богориди е българин. Умен ход на Горчаков. (б. пр.)
[591] Дъферин до Солсбъри, 19 март, FO 65/1042, № 31.
[592] Швайниц, II, 56.
[593] Дъферин до Солсбъри, 19 март, FO 65/1042, № 32.
[594] Горчаков до посолствата, 6/18 март, RE, тел.
[595] Швайниц, II, 47.
[596] Солсбъри до Дъферин, 21 март, FO 65/11038, № 91.

съвместно с военните сили на четирите сили.[597] Той посочва Бургас и Ихтиман като подходящи гранични станции за турските войски.[598]

На 25-ти Солсбъри казва на Дъфърин, че ако Горчаков настоява за отговор на меморандума му, Дъфърин трябва да каже, че британският посланик в Константинопол ще бъде инструктиран да настоява енергично пред Портата да запази неприкосновеност на привилегиите на Източна Румелия; второто руско предложение обаче британското правителство не могло да приеме.[599]

Вече става очевидно, че австрийското правителство е единственото, което гледа на смесената окупация с ентусиазъм. Германия и Франция през цялото време нямат интерес към схемата и от януари ясно заявяват, че няма да участват, въпреки че по принцип я приемат. Освен разходите и желанието да се избегне ненужно политическо обвързване на Балканите, те са повлияни от предупреждението на кореспондентът на „Таймс" във Виена, който описва в такъв смесен контингент, появата на „чувство на деликатност един към друг, другарство по оръжие и евентуално временно подчинение на войските на едната страна на командирите на другата, което вероятно не е много желателно и за двете".[600]

Италия остава хладна и накрая поставя условия за приемането си, които на практика означават отказ от участие. Англия също намира руското предложение за е неудобно, въпреки че съгласието на Солсбъри, който сега не може да покаже веднага открита враждебност.

Бартоломей отбелязва, че Солсбъре се надява на отхвърляне на предложението от Портата, защото военните мерки са непопулярни в Англия.

Освен обичайните атаки на либералите, тази схема предизвиква враждебността на ултраконсерваторите и туркофилите, които виждат в смесената окупация ограничаване на правата на султана и отстъпка за Русия; освен това, ново изтегляне на войски от Англия, във време, когато вече има две войни, ща довело до допълнителни протести.[601]

Руското правителство е също толкова хладно и дори Шувалов твърди, че подкрепя схемата само поради липса на друга работеща алтернатива. Но във Виена подобни съмнения не се появяват.

На 23 март, на прощална вечеря с френския посланик Вогюе, императорът говори с най-голямо възхищение за това, че Русия е приела схемата за смесена окупация, и добавя много категорично, че е от съществено значение турците да участват в нея.[602]

Бисмарк най-накрая започва да проявява раздразнение от отношението на Андраши и по-късно казво на Одо Ръсел, че Андраши е толкова убеден в окупационната политика, че четири пъти е настоявал Германия да подкрепи частичната окупация на Източна Румелия от Австрия, и проявява значителна лип-

[597] Бартоломей до Горчаков, 14/26 март, RE, бр. 25.
[598] Солсбъри до Дъферин, 25 март, FO 65/11038, № 95.
[599] *Пак там*, 25 март, FO 65/11038, № 99.
[600] *Таймс*, 1 април 1879 г., стр. 5.
[601] Бартоломей до Горчаков, 14/26 март, RE, бр. 26.
[602] Елиът до Солсбъри, 25 март, FO 7/960, № 184.

са както на умения, така и на такт, защото е показал картите си на Русия и го обидил с настойчивостта си.[603]

Ентусиазмът на Андраши става още по-изненадващ предвид напрежението, което съществува между австрийското и турското правителство по това време. Преговорите за сключване на конвенцията, регулираща условията на австрийската окупация на Босна и Санджака, са възобновени през ноември, но султанът не пречи да постигнат сериозен напредък до подписването на руско-турския договор през февруари (вижте глава VII по-долу).

Този договор и упоритостта, с която турските министри се придържат през март към ограничените права на суверенитета, все още притежавани от султана в Босна, предполагат, че той е значително по-разтревожен от загубата на властта си над Босна, отколкото над България, и е склонен да смята Австрия за по-голяма опасност за Турската империя, отколкото Русия.

В момента изглежда много вероятно, че Русия не се стреми да разшири влиянието си на юг от Източна Румелия, докато желанието за австрийско настъпление към Солун е добре изявено във влиятелните виенски кръгове. Следователно не е изненадващо, че проявеният от Андраши интерес към схемата за смесена окупация засилва турската опозиция срещу нея. Напълно очаквано е, че ако австрийските войски влязат в Македония по пътя към Източна Румелия, те ще намерят извинение да спрат там.

4.

Междувременно напредъкът в България е много бавен, и подновява съмненията в честността на намеренията на Русия. За Европа обсъжданията на събранието в Търново представляват интерес единствено като евентуален допълнителен източник на руската обструкция за уреждането на договора; след закъснялото им начало на 22 февруари те се проточват през март без никакви признаци на реален напредък.

Кореспондентът на „Таймс“ в Търново споменава на 28 март нарастващото безпокойство сред членовете на националната партия, които обвиняват руснаците в подстрекателство към предишните забавяния, за да гарантират провала на създаване на трайна държавна организация за България преди 3 май. Но добавя, че ако руснаците наистина желаят удължаване, събранието им е от полза, като пропилялява времето си с петиции до Европа по въпроса за разделена България.[604]

Самият Солсбъри на 25 февруари изразява „най-живото си задоволство“ от действията на императора, обезкуражавайки всеки опит на делегация от Източна Румелия да протестира в Търново срещу Берлинските споразумения.[605]

На първите заседания на събранието се появява партийно разделение по въпроса за обединението; по-умереният елемент е готов да приеме Берлинско-

[603] Одо Ръсел до Солсбъри, 16 април, FO 64/932, № 210, секретно.

[604] *Таймс* , 1 април 1879 г., стр. 5с.

[605] Солсбъри до Шувалов, 13/25 февруари 1879 г., Georges Bousquet: *Histoire du peuple bulgare* (Париж, 1909), стр. 186–188. А. Кох: *Принц Александър Батенберг* (Лондон, 1887), стр. 17–18.

то споразумение и да се възползва максимално от него, но за известно време екстремистите надделяват и дори искат събранието да откаже да обсъжда конституцията напълно, освен ако не бъде разрешено обединението. Депутация, водена от англоговорящия Гешов, придружена от македонски и „севернобългарски“ представител, е изпратена да посети европейските столици с искане за обединение или, ако това не се случи, за назначаване на европейски губернатор за Източна Румелия и за отказ на Турция от правото ѝ да поставя гарнизони по веригата на Балкана. Едва след няколко седмици енергичната намеса на Дондуков и желанието на мнозинството от членовете да приключат заседанието, карат събранието в началото на април да съсредоточи вниманието си върху истинската цел на своето съществуване.[606]

В Санкт Петербург през последните дни на март дискусиите бавно разработват практически осъществима схема за съвместна окупация, въпреки че в нито един момент пламенността на руското правителство за това не изглежда достатъчна, за да преодолее съмненията на повечето други кабинети.

Дъфърин вярва в схемата и смята, че е в интерес на неговото правителство да подкрепи Шувалов.[607]

Двете условия на Солсбъри се оказват тежък удар за Шувалов, но на 23-ти той полага решителни усилия да преодолее тези трудности. Той дава на Дъфърин меморандум, в който призовава Биконсфилд и Солсбъри, които са му гласували доверие, да му признаят заслугата, когато той потвърждава, че присъствието на европейски контингенти без турците е единственият начин да се поддържа редът и да се спаси договорът. Той е готов да предложи на императора, ако Солсбъри успее да получи сътрудничеството на Италия или Франция, да остави в Румелия английски, австрийски, френски или италиански контингенти и да изтегли руснаците на север от Стара планина, за да предотврати нахлуването на революционни чети от България, като турците останат по южната граница, но без да навлизат в провинцията.[608]

Той се нуждае от поне трима участници, тъй като окупацията само от Австрия и Англия е твърде непопулярна в Русия. Съответно, с разрешението на императора, той посещава италианския посланик и получава готовност за помощ. След това посещава Швайниц и след като отново обрисува опасностите, които ще настъпят след руската евакуация, отправя апел за германска подкрепа, заявявайки, че възлага всичките си надежди на помощта, която Германия може да подаде на руската политика в Лондон и Рим.[609]

На 24-ти той отново настоява пред Дъфърин да се предотврати участието на турските войски в смесената окупация, казвайки, че всичко дори самият мир, зависи от решението на Солсбъри. Дъферин е поразен от измъчения му вид и написва, че Шувалов има могъщи врагове, които ще се се радват да видят политиката му неуспешна, надявайки се, че подобен резултат ще доведе до загуба

[606] A. & P. *Турция* No. 9 (1879), бр. 323, 324, 357. Буске, *оп. цит* ., стр. 186–8.

[607] Швайниц, II, 46. Дъферин до Солсбъри, 21 март, FO 65/1042, № 39. *Вж. Писма от QV* , II, 13.

[608] Дъферин до Солсбъри, 23 март, FO 65/1042, № 43.

[609] Швайниц, II, 56–57.

благоволението и доверието на императора. Затова е в интерес на Великобритания и в интерес на мира да се подкрепи Шувалов.[610]

На 26-ти, в дълъг меморандум, той отново настоятелно призовава Солсбъри да разреши въпроса бързо; той казва, че Шувалов е единственият от настоящите съветници на императора, „който ясно разбира сериозните последици, които ще последват, ако Негово Величество, под претекста, който толкова постоянно се използва, отмени евакуацията на войските си на определената дата".[611]

Трудностите обаче продължават. Гирс и Горчаков продължават да критикуват, дори пред Дъферин, схемата, която Шувалов се опитва да въведе; опитът на Дъферин на 23-ти да внуши на Гирс необходимостта от по-конструктивна политика е без резултат. Той отбеляза, че една от главните причини за Кримската война е погрешното разбиране от страна на император Николай за истинските намерения на английския народ; ако императорът сега отмени напускането на войските си от Балканите, независимо под какъв претекст, със сигурност ще последва съответно придвижване на британския флот, не само в Средиземно море, но и другаде, и щом това започне, не се знае къде ще спре.

Гирс приема тези намеци с основание, но отново продължава да критикува плана на Шувалов, посочвайки се, че той ще изгони Русия от провинцията, докато Австрия ще остане във владение.[612]

Оказва се също толкова трудно да се получи съгласието на другите правителства. Андраши се съгласява с всички условия, които Солсбъри е поставил за приемането си, с изключение на да обвърже изпълнението му, със съгласието на Портата, което най-вероятно нямя да бъде дадено. Но смята за нещо естествено турците да бъдат част от окупационната армия.[613]

След като отлагаше отговора си с няколко дни, той заяви пред Санкт Петербург с много категорични думи мнението си, че турците трябва да имат свободата да участват в обединена окупация.[614]

Въпреки това руското правителство продължава да изразява задоволство от отношението на Андраши, и в същото време е все по-раздразнено от Бисмарк. На 27-ми германският посланик каза на Солсбъри, че правителството му не вижда причина да изключва турците от смесената окупация.[615]

Подкрепата на Бисмарк за турското участие, която руското правителство иска да избегне, скоро станв известна в Санкт Петербург и засилва антигерманските настроения; Шувалов отново е обвинен, че е платен агент на Германия, и на предложението му, правителството да се свърже по-тесно с Бисмарк чрез Убрил, му е казано, че не могат да се излагат на нови унижения.[616]

---

[610] Дъферин до Солсбъри, 24 март, FO 65/11042, № 49, конфиденциално

[611] *Пак там* , 26 март, FO 65/1042, № 47; № 46 (дело № 17).

[612] Дъферин до Солсбъри, 24 март, FO 65/1042, № 50, конфиденциално Допълнителни критики, до Плънкет, от Гирс, на 27-ми (№ 69, 1 април). Дъферин I, 297. *Вж*. коментарите на Рашдау, стр. 283.

[613] Елиът до Солсбъри, 23 март, FO 7/960, № 179.

[614] Солсбъри до Елиът, 29 март, FO 7/955, № 196.

[615] Солсбъри до Дъферин, 27 март, FO 65/1038, № 124.

[616]Швайниц, II, 59–63." Това е силно! Вместо поискания coup d'épaule (едно рамо), ние даваме на граф Шувалов coup de pied (спъваме го).

Англо-руските дискусии обаче продължават, благодарение на енергията и упоритостта на Дъферин, и не завършват неблагоприятно; на 28-ми той казва на Швайниц, че правителството му изглежда все по-благосклонно към смесената схема във формата, предложена от Русия, и се чувства достатъчно силно, за да осъществи тази непопулярна мярка.[617]

Поне добър знак е, че Солсбъри, дори критичен към Русия, е готов да приеме компромис и да представи свои собствени предложения. На 27-ми той предлага европейски генерал-губернатор да помири румелиотите с появата на турски войски и и да предотврати въстанието; но Шувалов веднага отхвърля това предложение. Солсбъри приема мнението на Шувалов, че турците ще трябва да бъдат държани отделно от войските на другите сили, и приема, че ще достатъчно, ако бъдат разположени в Бургас и някъде на северната или западната граница; императорът каза на Дъферин, че е напълно съгласен с окупацията на Бургас от турците, но не харесва идеята да окупират Ихтиман. Дъферин отговоря, че правителството му едва ли ще настоява по този въпрос.[618]

Той връчва нота на Горчаков, в която се предава уверението на Солсбъри, че правителството ще изисква от Портата да спазва Румелийската конституция; Горчаков отговаря със съответстваща нота, в която потвърждава уверенията на императора, че ще убеди християните в Румелия да се подчинят лоялно на властта на Портата; и иска съдържанието на тези две ноти да бъде съобщено на Портата писмено.[619]

Обсъждането на участието на Турция в окупацията продължава няколко дни, за да предотврати какъвто и да е реален напредък. На 28-ми Шувалов критикува предложението на Солсбъри, Ихтиман и Бургас за щабове на турските войски и твърди, че всяка от окупационните сили трябва да бъде представена от един контингент, контролиращ определен район, Портата няма право на втори, допълнителен към Бургас. Дъферин, естествено отговаря, че Бургас представлява дела на турците в смесената окупация, но не се намесва в правото им да имат гарнизони по Стара планина. След това Шувалов разглежда по-подробно вероятността от сблъсък, съпътстващ дълъг поход на турските войски през вътрешността на страната, и дава пример за неотдавнашен инцидент, при който Шмит едва е бил спасен от генерал Столипин от ръцете на българска тълпа. Дъферин посочва, че „батальон с щикове, е нещо много различно от сам счетоводител с писалка в едната ръка и счетоводна книга в другата“.[620]

Солсбъри не смята, че Бургас е достатъчен, за да позволи на турците да отстояват господството, дадено им от договора. На 1 април се появи още едно препятствие, когато Столипин телеграфира, че населението на Бургас е по-настроено срещу турците, отколкото на всяко друго място. Императорът обаче уведомява Дъферин, че тъй като е дал съгласието си, няма да оттегли думата

[617] *Пак там* , II, 57.

[618] Солсбъри до Дъферин, 27 март, FO 65/1038, № 119, 129. Дъферин до Солсбъри, 28 март, FO 65/1042, № 62. Швайниц, II, 57–58.

[619] Дъферин до Солсбъри, 31 март, FO 65/1042, № 66.

[620] *Пак там*, 28 март, FO 65/1042, № 70.

си; на което Дъферин отговоря, че правителството му не иска да го изненада с неподготвена отстъпка.[621]

Нещата стигат до етап, когато отношението на останалите правителства най-накрая слага край на схемата. Андраши е също толкова решен, колкото Солсбъри, да не приема никакви ограничения на правата на турците да окупират Източна Румелия и двете сили имаха одобрението на Бисмарк. Провалът на плановете на Шувалов обаче идва не от нежеланието на неговото правителство да приеме турците, а от нежеланието на турското правителство да се възползва от неудобните предимства, които Австрия и Англия му подготвят.

На 31 март султанът потвърждава решението на съвета да приеме смесената окупация; до сутринта на 2 април обаче Солсбъри научава от Малет, че турският външен министър всъщност е отказал, и след заседание на кабинета в Лондон, алтернативните предложения са телеграфирани на Дъферин в същия ден. Вечерта Мусурус паша представя на Солсбъри дълга кръгова телеграма от правителството си, в която се излагали опасностите от смесена окупация и се предлага да се удовлетвори населението, като се държи валията извън провинцията и се назначи губернатор. Мусурус разбира това като категоричен отказ. Този циркуляр не е съобщен на Андраши, заради силното подозрение на султана към всяка инициатива от Виена е има голяма роля за решението му.[622]

То е повлияно и от френски натиск, а Солсбъри смята, че „намесата на Франция в този момент предполага нечестна игра на някой авторитет в руската канцелария".[623]

Ако това е така, Фурние не е действал по никакви инструкции от своето правителство; Портата така или иначе е а разделена в мнението си през цялото време, а отсъствието на Лейърд от Константинопол, дава на Фурние съответно свобода на действие.[624]

Шувалов очевидно е изненадан, когато Дъферин му съобщава новината на 3 април, и казва, че е невъзможно последните му начинания да са осуетени от някакво влияние в Санкт Петербург; съветът точно в този момент разработва подробностите на предложения план с цел той да бъде съобщен в циркуляр до силите.[625]

Още преди да стане известно за турското „дезертьорство", италианците показват голяма нежелание да се присъединят и очевидно няма да дадат съгласи-

---

[621] Солсбъри до Дъферин, 2 април, FO 65/1038, № 150; Дъферин до Солсбъри, 1 април, FO 65/1043, № 71.

[622] Солсбъри до Дъферин, 4 април, FO 65/11038, № 162.

[623] Елиът до Солсбъри, 4 април, FO 7/961, № 208; 8 април, № 217. Солсбъри до Дъфърин, 2 април, FO 65/1038, № 170.

[624] *Вж*. забележките на Савас паша към Лейърд през ноември. „Той силно съжалява, че предложението за смесена окупация на провинцията, което е направено по време на моето отсъствие в Англия през пролетта, не е по-настоятелно наложено на Портата, както той съветва по това време, защото е убеден, че това предоставя единственото средство за установяване на султанската власт в Източна Румелия и спасяването на тази провинция, която сега се счита за загубена от Турция." Лейърд до Солсбъри, 16 ноември 1879 г., FO 78/2962, № 998.

[625] Дъферин до Солсбъри, 3 април, FO 65/1043, № 80.

ето си, освен ако британското правителство не им плати транспортните разходи, което обаче британците отхвърлят.[626]

В този момент преговорите навлизат в нова фаза, като алтернативни предложения от Солсбъри (на 2 април) са основа за дискусия. Въпреки че смесената окупация продължавя да се обсъжда още две седмици и не е официално изоставена дори в Санкт Петербург през това време, схемата на практика е мъртва и продължаващата кореспонденция по темата служи главно за да отклони Андраши от следата на новите дискусии.

Солсбъри не поддържа връзка с Андраши умишлено, въпреки че по-късно отрича това. Както Бисмарк, така и Солсбъри са смутени и разтревожени през цялото време от австрийските недискретности, и най-досадната от тях, публикуването на депешата на Солсбъри до Русия от 26 януари, не е по вина на Андраши. Депешата е публикувана в „Politische Correspondenz" във Виена през март; Разследвания, незабавно започнати от австрийското външно министерство, показват, че публикацията е изпратена до вестника от барон Шлуга, „авантюрист", който очевидно я копира поради небрежност в австрийското посолство в Константинопол.[627]

Солсбъри отговаря приятелски на извиненията на Каройи на 31 март, казвайки, че публикацията е причинила известни неудобства, няма някаква вреда от нея; но все пак е поздразнен от инцидента.[628]

Той продължава да мърмори на Елиът на 16 април, казвайки, че Андраши „разказва всичко на Ебер" (кореспондентът на „Таймс" в Будапеща), и добавя: „Преговорите с Русия имат тази особеност, че самото споменаване за тях, колкото и невинни да са те, подлудява значителен брой хора у нас веднага. Затова в тези случаи съм доста нервен за недискретностите на Андраши." Това, което казва на Ебер, предизвиква вой тук, който поражда ярост в Санкт Петербург, и едно благотворно споразумение, което иначе може да бъде прието, се проваля."[629]

Предложенията на Солсбъри от 2 април са Алеко паша незабавно да бъде назначен за губернатор вместо Рустем; комисията за Източна Румелия да бъде удължена за една година; през това време турските войски не трябва да бъдат призовавани от губернатора във вътрешността на провинцията без съгласието на мнозинството от комисията; турците трябва да окупират Бургас и Ихтиман, но да се въздържат от окупация на Стара планина за една година. Този план, посочи той, е ясна отстъпка на Русия; защото Великобритания не е длъжна да се откаже нито от правото на губернатора да свиква войски, нито от окупацията на Балкана. Алеко паша, споменат от Горчаков пред Дъферин на 18 март, междувременно си е осигурил одобрението на Портата и това очевидно удовлетворява Солсбъри за неговата годност да защитава турските интереси. Изборът впоследствие се оказва неудачен от тази и други гледни точки, но в момента е приветстван като решение на особено труден проблем.

---

[626] Солсбъри до Дъферин, 2 април, FO 65/1038, № 150.

[627] Андраши до Каройи, 16 април, WSA, копие до Солсбъри, 23 април.

[628] Солсбъри до Елиът, 31 март, FO 7/955, № 202.

[629] Солсбъри, II, 347.

Гирс приема благосклонно предложенията и очевидно предпочита новия план пред стария, въпреки че се възпротивява на идеята да турците да влязат в Ихтиман.

Шувалов продължава да настоява, че нищо друго освен сила няма да поддържа спокойствието на провинцията; на 4 април той казва на Дъферин, че независимо от недостатъците ѝ за Русия, смесена окупация, дори без Италия и Франция, е най-доброто решение.[630]

Междувременно перспективите на смесената окупация стават все по-малко благоприятни. Отношението на Андраши остава непроменено; на 3-ти той говорил яростно пред Елиът за очевидното желание на Русия да лиши Портата от правото да изпраща войски в Източна Румелия, без предварително да се е консултирала с представителите на силите, казвайки, че „ако някога му бъде направено подобно предложение, той ще му се съпротивлява енергично". След като научава за практическото отхвърляне на смесената окупация от Портата, на 5 април той прави още един опит да убеди германското правителство да участва, но без успех; Бисмарк казва, че императорът лично е толкова неохотен да изпрати дори един войник, далече от Германия, и е безполезно да го молим да промени решението си.[631]

В дълга телеграма до Дъферин на 7 април Солсбъри обобщава възраженията срещу схемата по начин, който на практика предполага изоставянето ѝ от Великобритания. Турция, казва той, е отказала; Италия, настоявайки като условие всичките седем сили да участват, също на практика е отказала. Следователно условията, на които е дадено съгласието на англичаните, не са изпълнени. В Константинопол министрите са разделени, но кръта, противопоставящ се на окупацията, е в полза на султана, а позицията на великия везир е несигурна. „Прощалният удар на Фурние е факт от основно значение. В Румелия ще се знае, че той е против окупацията: и чрез Кутули той е установил значително сантиментално влияние там. Насърчени от Фурние и Столипин, румелиотите ще откажат да гледат на сила от руснаци, австрийци и англичани като на представители на Европа; особено след като руснаците ще ги подбудят да се съпротивляват на другите двама: и агитаторите могат да предизвикат въстание. В този случай предложените малки контингенти очевидно ще бъдат твърде малки. Руснаците и австрийците ще въведат по-големи сили; Англия, за да избегне унижение, трябва да направи същото... това включва усилия, които правителството на Нейно Величество не е готово да предприеме." Той добавя, че ако наистина се случи сериозно въстание, то ще трябва да бъде потушено от османските войски, въпреки че е готов да се съгласи с мерки за осигуряване на възможно най-малко страдания.[632]

На 6 април Горчаков приема алтернативната схема на Солсбъри с някои изменения. Турските войски, изпратени в Бургас, трябва да бъдат контингент, а

---

[630] Солсбъри до Дъферин, 3 април, FO 65/1038, № 160. Дъферин до Солсбъри, 2 април, FO 65/1043, № 78; 4 април, № 82.

[631] Елиът до Солсбъри, 4 април, FO 7/961, № 207, поверено. Одо Ръсел до Солсбъри, 6 април, FO 64/932, № 197.

[632] Солсбъри до Дъферин, 7 април, FO 65/1038, № 166. Подобно обяснение е дадено и на Малет, 6 април, FO 78/2936, № 491.

не армия, да бъдат разположени в самия град и да не се разполагат в околностите; Солсбъри е призован да не настоява за установяване на турски войски в Ихтиман или където и да е другаде в провинцията, тъй като самите турци не са склонни да го направят. Въпреки че руското правителство смята, че комисията по разграничаването ще е приключила работата си преди края на годината, то желае да обвърже влизането на турските гарнизони по Стара планина с условието границата да бъде определена; и освен това предлага броят и разположението на гарнизоните да бъдат определени предварително.

Друго условие е губернаторът и комисията да нямат правомощия да призовават турски войски, докато руската армия не е напуснала Източна Румелия и България.

Дъферин внимателно посочва, че с последната разпоредба предоставя период, през който румелиотите могат да извършат революция безнаказано. След като обаче Шувалов сериозно го притиска по този въпрос, той е убеден, че руското правителство няма подобни скрити намерения и докладва съответно на Солсбъри.[633]

Отговорът на Солсбъри показа желанието му да постигне споразумение. Той е готов да посъветва Портата да се въздържи от изпращане на войски до което и да е място в провинцията, дори до Бургас, докато тя не бъде евакуирана от руските войски; ако руското правителство даде незабавно съгласие за назначаването на генерал-губернатор, било то Алеко или Рустем, британското правителство ще се съгласи с удължаването на мандата на Европейската комисия за още една година, през което време генерал-губернаторът няма да има право да свиква турските редовни войски, освен със съгласието на мнозинството от комисията. Ако допълнително се съгласи да ускори работата на граничната комисия, като се съгласи да гласува с мнозинство, британското правителство ще използва влиянието си, за да убеди Портата да се въздържи от поставянето на гарнизони на сухопътната граница, докато работата на комисията по демаркацията не приключи.[634]

Междувременно Дъферин получава допълнителни подробности за плановете на руското правителство в разговор с Тодлебен, който казва, че предложението за отлагане на правото на губернатора да призове османските войски е негово. Планът му е да изтегля руските войски постепенно, оставяйки един полк до последния момент, който да защитава комисията. Генерал-губернаторът ще може да се разчита на местната милиция, която е добре организирана и на която може да се разчита в подкрепа на изпълнителната власт. Той предлага руските офицери да не бъдат уволнявани веднага, а да бъдат задържани, докато постепенно не бъдат заменени от турски офицери.

Дъферин отново препоръча забавяне на настаняването на турските войски и е убеден, че Тодлебен, който има „репутацията и външния вид на честен човек", казва цялата истина. Шувалов му казва на следващия ден, че Тодлебен е убеден, че всеки опит за революция може да бъде предотвратен. Самият Шувалов все още вярва, че опитът ще бъде направен, но казал: „Императорът напра-

[633] Дъферин до Солсбъри, 7 април, FO 65/1043, № 86.
[634] Солсбъри до Дъферин, 8 април, FO 65/1038, № 171.

ви голяма отстъпка, като ви е уведомил, че след като си отиде, е решил да не поглежда назад, а да позволи на турците да възстановят законната си власт, независимо от евентуалните последствия."[635]

Първото от двете условия на Солсбъри е изпълнено незабавно; на 9 април руското правителство обявява приемането на Алеко и телеграфира на Лобанов да настоява за незабавното му обявяване. Въпросът за мнозинството от гласовете в комисията по разграничаването обаче се оказва по-труден за разрешаване и остава обект на обсъждане още две седмици.

На 8-ми руснаците предлагат принципът на мнозинството да бъде допуснат за всички спорни подробности, но когато става въпрос за важен принцип, той да бъде отнесен до кабинетите.[636]

Бартоломей посещава Солсбъри на 12-ти и след като съобщава руското предложение, посочва границата при Силистра и определението ѝ по Балканската верига като принципни въпроси. Разграничението между принцип и детайл далеч не е ясно; Солсбъри, който не харесва предложението, пита Бартоломей по какъв начин трябва да се определи разликата, а руският шарже д`афер не дава много задоволителен отговор.[637]

На 15-ти Солсбъри каза на Дъферин, че няма нищо, което да пречи на всеки спор да бъде наречен принципен въпрос. Русия обаче е допуснала принципа за проследяване на границата поради необходимостта от защита на Турция; ще посочи ли въпросът докъде и на кои места трябва да се прилага като принципен, къде трябва да се разглежда като въпрос на подробности?[638]

Междувременно Андраши продължава да настоява за смесената окупация, а Солсбъри обсъжда възможностите ѝ с него чрез Каройи и Елиът, без да дава никакви индикации за „новия обрат", който преговорите предприемат в Санкт Петербург. Накрая, на 17 април, Солсбъри казва на австрийския посланик, че не смята, въпросът вече за актуален.[639] Андраши вече е намекнал на Портата, че правото ѝ да има гарнизони на Балкана не е изоставено, но добавя, че не препоръчва незабавното да ги разполага.

На 12 април Солсбъри се съгласява с Андраши, заявявайки, че британското правителство възразява срещу всякакъв отказ на Портата от правото си да заеме Балкана, но упражняването на правото трябва да бъде благоразумно отложено.[640]

Когато Бартоломей и Новиков обявяват в Лондон и Виена, че руското правителство отдава най-голямо значение на приключването на работата на българската комисия по разграниченията преди евакуацията на княжеството, Андраши предлага на Солсбъри двете сили да заявят ясно, че не могат да допуснат

---

[635] Дъферин до Солсбъри, 8 април, FO 65/1043, № 90; 9 април, № 95.

[636] *Пак там*, 10 април, FO 65/1043, № 102, 112.

[637] Солсбъри до Дъферин, 12 април, FO 65/1038, № 192.

[638] *Пак там* , 15 април, FO 65/1038, № 195.

[639] Каройи признава на 12-ти, че Андраши е прекалено оптимистичен, тъй като настроенията в Европа очевидно са в противоречие с плана. до Елиът, 12 април, FO 7/956, № 237. *Вж* . Андраши до Каройи, прилагайки копие от депеша до Зичи от 9 април, в която се дава резюме на разговор с Есад Бей (копие до Солсбъри, 16 април). Солсбъри до Елиът, 17 април, FO 7/956, № 238A.

[640] Солсбъри до Елиът, 12 април, FO 7/956, № 234.

срокът на евакуацията да зависи по някакъв начин от работата на комисията по разграниченията и Солсбъри обещва да го направи.[641]

Дъферин продължава да е доволен от отношението на руското правителство; на 13-ти Гирс го посещава и напълно признава сериозното положение н в Източна Румелия. Шепелев току-що пристига с много скорошна информация от първа ръка, която очевидно го кара да се чувства изключително неспокоен и му изяснява критичното положение, в което тайните общества и други агитатори са довели провинцията. Гирс е убеден в необходимостта от изпращане на някоя авторитетна личност с положение от Русия, която да ръководи преходния период; идея, която Дъферин сърдечно подкрепя.[642]

Тайната на новите преговори най-накрая стига до Виена; Шувалов, в разговор с австрийския посланик в Санкт Петербург е първият, който пуска котката от торбата. Солсбъри намира болезнената изненада на Андраши за смущаваща и опитите му да обясни мълчанието си не са особено убедителни. Каройи получава от Виена на 15-ти телеграфно резюме на разказа на Шувалов за преговорите, а на 17-ти разговаря със Солсбъри при завръщането му от Хатфийлд.[643]

Той казва, че Андраши е изумен, от новината за започването на нова фаза в преговорите между Англия и Русия, която току-що е пристигнала до австрийското правителство от Санкт Петербург и подробностите досега идват изключително от руска страна. Солсбъри казва, че вината е изцяло негова. Копия от телеграфните инструкции до Дъферин са изпратени на Елиът, но по чиста грешка на Солсбъри, Елиът не е уведомен, да ги съобщи на Андраши. Той не е осъществил връзка с Каройи, тъй като австрийският посланик го е посещавал по време на започването на новите дискусии.[644]

В частно писмо до Елиът от 16 април са посочени вероятно истинските му причини. „Смятам, че в отношенията, в които се намираме с Австрия, е много по-добре, ако можехме да работим „през стъкло", между нас. Недискретността на Андраши причинява много сериозно затруднение при всякакъв поводи."[645]

Недискретността на Андраши и опасността той да провоикра чувствителните руснаци към окончателно неподчинение, тревожат както Бисмарк, така и Солсбъри. След период на необичайна сдържаност, германският канцлер говори открито за ситуацията с приятел, който доверява вижданията си на Одо Ръсел. Бисмарк казва, че има опасения за обрата, който поемат делата в Турция. Военната партия в Русия е за стриктно спазване на Берлинския договор, за да се избегнат спорове с Англия, но те искат да се задържат в Турция и на границата, възможно най-дълго, за да контролират поведението на Австрия, чиято настояща политика буди подозрение у тях. Андраши е главозамаян от успеха си на

---

[641] Каройи до Солсбъри, 14 април, FO 7/979, лично и конфиденциално Солсбъри до Каройи, 14 април, WSA, частно.

[642] Дъферин до Солсбъри, 14 април, FO 65/1043, № 108.

[643] Андраши до Каройи, 15 април, FO 7/979, лично.

[644] Каройи до Андраши, 17 април, WSA, № 26A-D. Може да се отбележи, че в депешата до Елиът от 17 април, Солсбъри дава отчет за този разговор, без да споменава за неизпращането на инструкции, и след като обяснява, че „не е видял Негово Превъзходителство", добавям, че направените предложения са тези, съдържащи се в турския циркуляр, не съм сметнал въпроса за достатъчно важен, за да се наложи специално съобщение." FO 7/956, № 238A.

[645] Солсбъри, II, 347.

Конгреса и от близостта с Англия. Успехът му в осигуряването на Босна на Конгреса го заблуждава, че е велик държавник, а близостта му с Англия го заблуждава, че в бъдеще може да осъществява по-нататъшни окупации в Турция със същия успех. След като критикува неразумния ентусиазъм на унгареца за схемата за смесена окупация, Бисмарк отбелязва, че Андраши трябва да разбере, че може да е оратор и дори адвокат, но не е държавник, за което достатъчно ясно показват опитите му да се отдели от Драйкайзербунда.

Русия добре знае, че сама може да се справи с Австрия, но проблемът е как да отдели Англия от Австрия при съществуващите обстоятелства. Че Русия се готви за всички вероятности, е очевидно от факта, че тя организира 24 нови батальона, поръчва провизии, боеприпаси и военни материали и търси заем от Франция, Белгия и Холандия.[646]

Събитията не потвърждават мрачното пророчество на Бисмарк и Дъферин продължава да наблюдава със задоволство напредъка на преговорите.

Единственият нерешен значителен въпрос е за мнозинството от гласовете в комисиите за разграничаване и след обичайната размяна на предложения и контрапредложения Русия на практика се отказва от въпроса и споразумението между двете сили е пълно.

През втората половина на април Андраши подкрепя британските предложения, без да получи точно това, което искае от Солсбъри в замяна. Австрия получава английската версия на преговорите на 18 април; Солсбъри установява, че описанието на дискусиите от Шувалов, което е достигнало до австрийското правителство, показва че Шувалов е представил по няколко точки „(без съмнение по невнимание) въпроса като по-благоприятен за неговите възгледи, отколкото в действителност“ и съответно предоставя на Каройи перифраза от телеграмата му до Дъферин от 8 април, която съдържа отговора му на условията, поставени от Русия към алтернативната схема. В отговор Каройи смята, че вече е напълно информиран, но всъщност Солсбъри продължава през следващите две седмици да коригира различни точки, по които Шувалов изглежда подвежда австрийците.[647]

В отговор на запитване от Дъфърин как комисията трябва да прави разлика между принципните въпроси и подробностите, на 17 април в лична нота Гирс заявява, че руското правителство ще приеме принципа на мнозинството, при условие че комисията не има предвид нищо друго освен тактическата защита на границата, обозначена от билото на планините и вододелния участък, и това не нарушава правилото, установено от Берлинския договор, че турците не могат да окупират места, населени с българи. Ако тези две условия бъдат спазени, руското правителство ще се съгласи комисията да реши с мнозинство зоната и точките, където турските гарнизони могат да се установят.[648]

Солсбъри веднага възразява срещу това, на основание, че решението на тактически въпрос не може да бъде обозначено с вододелен участък. Освен това договорът не съдържа нито дума за това, че турците не могат да се установяват

---

[646] Солсбъри до Одо Ръсел, 26 април, FO 64/932, № 222.

[647] Солсбъри до Каройи, 18 април, FO 7/979, лично. Каройи до Солсбъри, 20 април, лично. Солсбъри до Елиът, 23 април, FO 7/956, бр. 270.

[648] Дъферин до Солсбъри, 17 април, FO 65/1043, № 118.

на места, населени с българи. Това, което британското правителство иска, е мнозинството да реши кога вододелният участък може да бъде прекрачен на север по стратегически причини. Този очевидно безкомпромисен отговор не смущава Дъфърин; Той предлага термините „тактически“ и „стратегически“ да бъдат премахнати и предложи по-задоволителна формулировка.[649]

Краят на преговорите е ясно видим. Шувалов обявява, че възнамерява да замине на 21-ви за Лондон, а императорът ще замине скоро след това за Ливадия. Отношението на Гирс остава помирително; на 19 април той казва на Дъферин, че е отменил мобилизацията на гимнастическите дружества в Източна Румелия, а на британския посланик е показана току-що получена телеграма от Столипин, в която императорът е уверен, че прави всичко възможно, за да улесни въвеждането на новия режим, и изразява надежда, че всичко ще мине добре.[650]

Няколко дни по-късно, на 23-ти, новата българска конституция става закон, а на 29-ти Александър Батенберг е избран за първи княз на България. На 22 април британското правителство телеграфира предложен текст, по същество същият като този на Дъферин, но предвиждащ и частите от границата в източния и западния край, които не зависят от водосбора:

„Инструкция към членовете на Комисията по делимитация, където и да е в членове 2 и 14 от Договора, граничната линия е обозначена с думите „Crête“ (линия по билото) или „Chaîne principale“ (главен ръкав), е да вземат вододелния басейн като ориентир при определяне на границата, освен когато отклонения на север може да са необходими, за да се осигури защитима граница с Турция съгласно условията на Берлинския договор. Мнозинството ще реши какви отклонения са необходими, както и всички други различия в мненията по отношение на линията на делимитация.“

Руснаците правят опит да осигурят изменения. На 25-ти Горчаков иска разпоредба, „че северните отклонения ще се извършват само с оглед на защитата на Турция, а не за отваряне на долини, даващи достъп до България“. Солсбъри очевидно е раздразнен и разтревожен от това предложение; но отново опасенията за намеренията на Русия се оказват неоснователни.[651]

На 30 април Дъферин съобщава, че Жомини е предложил в Ливадия принципът на мнозинството да бъде безусловно приет, при условие че във всеки случай на сериозен спор на комисарите се даде време да обсъдят със своите правителства, преди да се проведе окончателно гласуване; но когато гласуването е проведено, трябва да бъде окончателно, независимо от продължаващата опозиция на отделните правителства. Британското правителство се съгласява незабавно.[652]

---

[649] Солсбъри до Дъфърин, 18 април, FO 65/1038, № 211. Дъфърин до Солсбъри, 19 април, FO 65/1043, № 19.

[650] Дъферин до Солсбъри, 19 април, FO 65/1043, № 126; 20 април, № 129; 21 април, № 130.

[651] Дъферин до Солсбъри, 24 април, FO 65/1043, № 133; 25 април, № 135. В отговор Солсбъри пише, че впечатлението, създадено от това предложение е, че руското правителство е решено по същество да избегне приемането на принципа, че спорните въпроси трябва да се решават с гласуването на мнозинството. Солсбъри до Дъферин, 27 април, FO 65/1038, № 244.

[652] Дъферин до Солсбъри, 30 април, FO 65/1043, № 154, 155; Солсбъри до Дъферин, 1 май, FO 65/1039, № 276.

Присъединяването на Австрия е осигурено без затруднения в края на април, когато Шувалов преминава през Виена на връщане към Лондон и за няколко дни Виена става център на преговорите. Шувалов казва на Андраши, че императорът е решен да оттегли защитата си от Румелия веднага щом има пълна сигурност, че докато руските войски все още остават на Балканския полуостров, няма да се пролива християнска кръв; в случай на конфликти между християни и турци, възникнали след заминаването на руската армия, той е решен да остави жителите на произвола на съдбата им.

В замяна Шувалов моли Андраши да окаже натиск върху Портата не само да се откаже засега от окупацията на линията на Балкана, но и да не концентрира войски нито в Бургас, нито в Ихтиман, преди евакуацията да бъде осъществена. Разбира се, че Шувалов предлага руски корпус с числеността на една дивизия да остане във Филипопол по време на цялата евакуация. Той също каза, че е чул за първи път във Виена от Новиков, че Австрия смята 3 май за датата, на която според договора евакуацията е трябвало да приключи. В Санкт Петербург мнението, е за 3 август като датата за край на евакуацията, мнение, срещу което нито Англия, нито Турция са възразили, и съответно императорът възнамерява да започне евакуацията на 3 май, и войските ще се евакуират от Румелия през Бургас, а България през Варна.

Андраши отговоря, че ако Англия се съгласи, той ще посъветва Портата да не окупира Балканите, Бургас и Ихтиман, преди евакуацията да приключи; и е принуден да признае, че Австрия винаги е твърдяла, евакуацията да приключи до 3 май, но времето, загубено в преговорите за смесената окупация, сега прави невъзможно спазването на тази дата. Правейки тази отстъпка, Андраши изоставя точка, върху която беше поставил голям акцент в дискусиите със Солсбъри. Въпросът е обсъждан между двете правителства от март и Андраши признава, че формулировката на клаузата оправдава съмнения, но твърдял, че дискусиите на Конгреса ясно предполагат, че евакуацията трябва да приключи до 3 май.[653]

Съобщавайки този аргумент на Солсбъри, Каройи добавя, че ако Австрия се отклони от строгото тълкуване на Берлинския договор, руснаците трябва да започнат сериозна евакуация и всякаква власт, упражнявана по силата на окупацията, трябва да бъде прекратена на тази дата.[654]

Солсбъри счита това за приемане на английската гледна точка, а позоваването на въпроса в писмо до Лофтъс през октомври 1878 г. показва, че той поддържа това мнение през цялото време; но е съмнително дали е смятал въпроса за толкова важен.[655]

---

[653] Чл. XXIII: „Периодът на окупация на Източна Румелия и България от императорските руски войски се определя на девет месеца от датата на размяната на ратификациите на настоящия договор.“ Hertslet, IV, 2778. 143_2143_2Андраши до Каройи, 14 март 1879 г., WSA.

[654]Каройи до Андраши, 2 април, WSA, no. 20B.

[655] Солсбъри, II, 345. *Вж.* неговите забележки към Елиът. „Бъдещото влияние на Русия в България не зависи от разликата между шестмесечна и двугодишна окупация. ... Престоят на войниците, като се има предвид какво представляват руските войници, вероятно ще има, обратен ефект.“ 27 април 1878 г., *пак там* , стр. 249–250.

Андраши обаче приема въпроса по-сериозно. На 29 април Солсбъри телеграфира, че няма основание за изявлението на Шувалов, че британското правителство е съгласно корпус от руски войски да остане във Филипопол, и добавя, че той и Дъферин никога не са твърдели друго, освен че до определената дата за евакуацията всички руски войски трябва да са извън провинцията.[656] Това обаче не помага на Андраши по основния въпрос, защото вече се е ангажирал окончателно с този въпрос в разговор с Шувалов и е дал ясно да се разбере, че счита присъствието на каквито и да е руски войски в България след 3 май за нередност.[657]

Въпреки това, на 5 май, в отговор на въпрос от Гренвил, Солсбъри заявява пред Камарата на лордовете, че „до края на девет месеца окупацията ще остане в пълната си цялост; от тази дата ще започне евакуацията и разбира се, ще се проведе с цялата разумна бързина". В същото време той ясно заявява пред австрийското правителство, че никакъв друг начин на действие не е възможен, а Елиът напомни на Каличе, че след като становището на Солсбъри е съобщено на Андраши в началото на март, Андраши никога не е настоявал за приемането на собственото му тълкуване, въпреки че го смята за по-правилното. Лангенау съобщава, че Санкт Петербург е изключително доволен от изявлението на Солсбъри в Камарата на лордовете и смята, че Англия е приела напълно руската гледна точка.[658]

Андраши обаче успява да си осигури подкрепата на Солсбъри, настоявайки за някои други точки, свързани с евакуацията. Той предлага на Шувалов, че шест седмици от 3 май са достатъчен период и настоява евакуацията да започне с големи войскови части, за да покаже на румелиотите невъзможността окупационната армия да се върне; в същото време руските командири, не само в България, но и в Румелия, трябва изрично да заявят с прокламация, че окупацията е прекратена де юре на 3 май. Австрия не може да се съгласи някои войскови части да бъдат освободени от евакуацията, за да останат, като защита генерал-губернатора и европейските комисии. Шувалов се съгласява с тези искания и обещава да настоява в Санкт Петербург за изпълнение на желанието на Андраши по за ускоряването на евакуацията. Солсбъри телеграфира съгласието си.[659]

Но Андраши отново е отблъснат от руското правителство: на 9 май Новиков заявява, че императорът, дори да желае да ускори евакуацията, не може да се ангажира да я завърши в срока, поискан от австрийското правителство.[660]

На 13 май Каличе обяснява на Елиът, че руското правителство смята, че Солсбъри е признал напълно, невъзможността евакуацията да бъде завършена преди 3 август и съответно отказва да сключват каквито и да било ангажименти за

---

[656] WSA, Елиът до Андраши, 29 април, с копие от телеграма от Солсбъри, 29 април (FO 7/956, № 281; *вж* . № 284).

[657] Елиът до Солсбъри, 29 април, FO 7/961, № 263.

[658] Андраши до Каройи, 11 май, WSA, тел. Елиът до Солсбъри, 4 май, FO 7/1961,№ 282.

[659] Елиът до Солсбъри, 1 май, FO 7/96', № 269; 2 май, № 276. Елиът до Андраши, 6 май, WSA.

[660] Андраши до Каройи, 11 май, WSA, тел.

съкращаване на периода.[661] Андраши заслужава този отгонор, защото няма какво да спечели от ускоряването на евакуацията и тъй като Русия е признала безспорно основния момент, е изключително нетактично да я тормози за подробностите.

5.

Но цялата упоритост на Солсбъри и дипломатическите умения на Дъфърин са безполезни, освен ако турците не са склонни да изпратят войските си в определеното време и да осигурят правата си по договора. Възможността за това няма да се появи, докато руската евакуация не приключи през август, но още през пролетта Солсбъри се съмнява дали турското възползване, някога ще се осъществи. В преследването на двете си цели – повторното заемане от турците на подходящи военни позиции в Стара планина и Източна Румелия и австрийската военна гаранция за Турция в Европа, той среща неочаквани препятствия и в двата случая е озадачен от нежеланието на султана да се ангажира с какъвто и да е риск или жертва за постигането на тези очевидно очевидни цели.

Поведението на султана е доминирано от страха, че заемането на Стара планина рано или късно ще доведе до нова война с Русия, и ако се забърка в понататъшни български усложнения, е безсилен да се противопостави на австрийските и гръцките посегателства на Балканите и може би на британските в Мала Азия. Лобанов и Фурние го насърчават в тези идеи. В началото на януари Фурние му казва, че ако иска да запази Източна Румелия, трябва да покаже на българите възможно най-малко от властта си; трябва да се откаже от правомощието, дадено му от Берлинския договор, да разполага гарнизони в Стара планина и дори не трябва да позволява на турци да влизат в провинцията.[662]

Работата по линиите Чаталджа и Булаир е занимарена, откакто Осман паша е назначен за военен министър, и до средата на февруари е напълно спряна. На 18 февруари, на последната си среща със султана преди посещението си в Англия, Лейърд настоява линиите да бъдат завършени, тъй като те представляват истинската и последна защита на Турската империя в Европа, и заявява, че всеки турски министър, колкото и висок да е рангът му, който твърди, че е ненужно да се завършват линиите, не е приятел на султана и дори може да бъде смятан за предател на страната си.[663]

Това предупреждение не прави голямо впечатление и е трудно да се каже дали спирането на строителните работи се дължи на страх, че те ще раздразнят руснаците, или на некомпетентността и алчността на Осман паша. Бейкър е убеден, че това не се дължи на липса на пари. Страхът на султана от руски репресии се проявява в молба до британското правителство да използва добрите си услуги, за да позволи на Портата да окупира балканската граница, преди руската окупационна армия да бъде изтеглена, споразумение, което руснаците естествено отказват да обмислят.[664]

---

[661] Елиът до Солсбъри, 13 май, FO 7/962, № 295.

[662] Лейърд до Солсбъри, 6 януари, FO 78/2942, № 19 (секретно), 20.

[663] *Пак там* , 19 февруари, FO 78/2945, № 163, секретно.

[664] Солсбъри до Малет, 5 март, FO 78/2935, № 282.

Обичайният аргумент на султана е, че окупацията на планините ще постави армиите му в невъзможно положение. „Той всъщност не виждаше възможността да окупира Балкана и още по-малко да възстанови властта си в самата провинция, при наличието на огромната съпротива (толкова умело организирана от руснаците), която очаква от балканското население." Войските в Балкана ще бъдат обект на атака от България и Източна Румелия и ако напреднат в някоя от областите, ще да бъдат обвинени в нарушаване на Берлинския договор. „Следователно той вече възприема елементите на нов конфрикт, още повече, че Русия вероятно няма да остане доволна от резултатите от война, която ѝ е струва толкова много кръв и пари."[665]

Аргументът на Андраши, че турските войски са достатъчни, за да поддържат разделението на България и двете Румелии и не е необходимо да се съпротивляват на руско нашествие, не правят впечатление.[666]

Лейърд не крие мнението си, че границата по Балкана не е ценна за Турция; той дори казва на султана на 18 февруари, че Балкана не е надежна защита срещу нахлуваща армия.[667]

На 10 април, след запитване от султана, Солсбъри повтаря обещанието си, че Англия ще помогне на Турция да наложи евакуацията на Източна Румелия, ако руснаците не се оттеглят в определения срок; но това не е достатъчно, за да насърчи султана да настъпи към планините.[668]

Когато се стига дотам, Портата просто няма смелостта да нареди настъплението и е отложено, докато политическата ситуация на полуострова се подобри и по-належащите трудности на правителството бъдат решени. В края на април Хайредин разпитва Малет относно възможността за обединение на Източна Румелия и България със санкцията и под върховната власт на султана.

Солсбъри отговоря, че изграждането на българска държава на принципа на националностите ще доведе до жертване на пряката власт на султана не само над Източна Румелия, но и над значителна част, ако не и над цяла Македония, и не може да си представи подобно споразумение, което да е в интерес на султана.

Лобанов се възползва от англо-руските дискусии през април, за да окаже натиск върху Портата да даде официално обещание да не окупира нищо за период от една година освен морското крайбрежие на Източна Румелия; Солсбъри е категорично против подобно обещание, въпреки че не насърчава Портата да бърза с изпращането на гарнизоните си.[669]

Изричните изявления на Русия през април до британското и австрийското правителства, че няма да се намесва, ако турците трябва да използват сила, за да възстановят властта си, правят възможно османските войски да бъдат изпратени в Стара планина веднага след руската евакуация, но Портата пропуска възможността и Русия много скоро показва различен тон.

---

[665] Сандисън до Лейърд, 12 март, Add. MS. 39139, лично и поверително писмо от Малет до Солсбъри, 11 март, FO 78/2946, № 221.

[666] Елиът до Солсбъри, 30 март, FO 7/960, № 187.

[667] Лейърд до Солсбъри, 19 февруари, FO 78/2945, № 163, секретно.

[668] Солсбъри до Малет, 10 април, FO 78/2936, № 525, секретно.

[669] Солсбъри до Малет, 1 май, FO 78/2937, № 626, тайно; 4 май, № 631.

Завършването на българското устройство чрез изтеглянето на руските войски и администратори и установяването на новите, номинално местни, системи на управление в България и Източна Румелия протича без прекомерни търкания. Режимът на Дондуков-Корсаков приключва с приемането на конституцията – „произведение“ до голяма степен вдъхновено от Русия. Неговият проект за конституция от 170 члена е разгледан от комисия от 15 души, чиито препоръки са представени за решение на събранието. От тези дискусии възникват първите признаци на българска партийна система.

Разделението на партиите на „либерални“ и „консервативни“ може да има малко значение в страна, където не съществува политическа традиция или социален интерес, които да формират основата на отбраната и реформите; но етикетите са в откровена имитация на английския модел. Някои доказателства за социална или икономическа основа на разделението обаче могат да се видят в дискусиите относно необходимостта от втора камара; Подробната защита на предложението от Тодор Икономов, един от заместник-председателите, е посрещната от Каравелов и Славейков с аргумента, че здравият разум на българския народ прави тази проверка ненужна. Гласуването на събранието всъщност се обръща срещу убеждението на огромното мнозинство от делегатите, че предложеният сенат ще попадне в ръцете на градските и селските знатни прослойки, т.нар. „чорбаджии“ , представители в миналото на турското господство, а консерваторите са заклеймени от опонентите си като представители на омразните „оръдия на турската тирания“.[670]

С тази демократична нагласа либералите съчетават убеждението, реално или въображаемо, че консерваторите са склонни да се подчиняват на чуждо влияние; като цяло те представляват по-крайните и по-малко компромисни елементи в българската политика и спомогнаха за основаването на разделенията в българските партии на емоционална, а не на политическа основа.

В окончателния си вид конституцията предвижда парламент с една камара, избирана чрез избирателно право на пълнолетните, безплатно и задължително начално образование, равни избирателни райони, заплащане на членовете и свободен печат; но балансира тези неща, като прави министрите независими от парламента и подчинени на княза, който има правомощия да разпуска Събранието когато пожелае. Не е изненадващо, че публикуването на проекта за конституция в началото на март е последвано от антируски изблици в лондонския печат. Деспотичните елементи обаче са очаквани, особено ако контролът върху новото правителство трябва да остане в руски ръце, а въвеждането на определени демократични форми вероятно е отстъпка на панславистките чувства.

Младият Александър Батенберг е най-вероятният кандидат от самото начало, въпреки че избирането му не е гарантирано, докато не става известно ветото на царя върху избирането на руски генерал.[671]

---

[670] Т. Чичовски: „Аспекти на съвременна България“ (*Славянски преглед* , VII, бр. 20), стр. 275.

[671] Каройи до Андраши, 5 март 1879 г., WSA Името му е предложено на царя и Андраши от Александър Хесенски през юни 1878 г. и на германския император през септември. Корти, *Падането на три династии* , стр. 247, 248, 253. 162_2162_2През януари Шувалов казва на Солс-

Той обаче в никакъв случай не е л единственият неруски кандидат; обсъждани са имената на принц Ройс, принц Валдемар Датски, принц Мануел Богориди и дори на г-н Гладстон.[672]

Новият принц трябва е съвестен и доста темпераментен млад германец, бащински настроен към семейството, което го осиновило, и без никакви илюзии относно отношението на руските му роднини. Когато името му все още се обсъжда, той казва на сестра си: „Не искай някога да се озова в такова положение, че да трябва да се възкача на трона поради желанията на нашите руски роднини. Всяко щастие в живота тогава ще свърши за мен, защото ако си тръгна, ще служа само на българските интереси, а не на Русия, и това Русия никога няма да прости."[673]

По своя темперамент той е неподходящ за скромната роля, определена му от великите сили; тъй като проявява нарастващ вкус към бащински деспотизъм и свобода на действие в собствения си дом, отношенията му с Русия бързо се влошават, без да предизвикат съответната подкрепа от антируските сили. Найсилният му поддръжник е Александър II, и честите посещения на царските деца при Батенберг през 60-те и 70-те години на миналия век, полагат основите на личната неприязън между Александър Батенберг и бъдещия Александър III, която ще „разцъфне в международен проблем в средата на 80-те години".[674] Основните предимства на младия Батенберг са приятелското разположение на Александър II и личният престиж от борбата му с турците; и обстоятелството, че е твърде незначителен, за да предизвика голяма тревога у някого. Срещу това трябва да се противопоставят безразличието на българите към чужденец, активната враждебност на руснаците към чужденец и германец, и парадоксално, латентната враждебност на Бисмарк.

Единственият факт в космополитния произход на Александър, който наймного се е извисява пред Бисмарк, изглежда е полската връзка, установена от майка му, графиня Юлия фон Хауке. Дъщеря на бивш полски военен министър тя, според разказа на дъщеря си, е гледана от Бисмарк с особено подозрителен интерес и винаги е държана под наблюдение. „Често се забавлявахме с това отношение, докато не разбрахме от горчив опит какво означава за Сандро да бъде изложен на личната отмъстителност на Бисмарк."[675]

Натискът, който Бисмарк оказва върху Александър да приеме българския трон, не е несъвместим с желанието да се отстрани евентуален кандидат за полския трон; изглежда няма съмнение, че в отношението на Бисмарк към Алек-

---

бъри, че принцът е единственият възможен избор. *QV Letters* , II, стр., 5–6. *Вж. Aus dem Leben* , iv, 270. H. Klaeber: *Fürst Alexander I von Bulgarien* (Дрезден, 1904), p. 31.

[672] Клебер, стр. 109.

[673] Мария Батенберг: *Спомени* (Лондон, 1925), стр. 177.

[674] Бадели (стр. 406–7) обаче цитира Шувалов, който казва, че Александър II също не е ентусиазиран. „Когато се върнах в Санкт Петербург, видях императора, доста ядосан, че Батенберг не е отказал трона. Той ме информира, че е казал „Да" на зет си само от учтивост, но не го е желал и всъщност е имал предвид някой друг." *Вж.* Корти, *Падането на три династии* , стр. 247.

[675] Мария Батенберг, p. 52. „Батенберг се държеше към царя възможно най-фалшиво и нелоялно, като истински поляк." Луций, 13 декември 1886 г., стр. 359.

сандър има лична неприязън и с бързото развитие на руската опозиция срещу принца, Бисмарк вече има малко мотиви да крие неприязънта си.[676]

Именно в Англия, а не в континентална европейска сила, Александър навреме търси подкрепа. В Лондон се случва първата малка криза от неговото царуване, която му дава първия поглед върху англо-руското съперничество зад дипломатическите кулиси; и посещението му има по-задоволителен резултат да събуди личните симпатии на кралица Виктория.

Султанът възнамерява Александър да дойде в Константинопол веднага след избирането си и когато принцът посещава първо Ливадия, а след това Виена, Берлин, Лондон, Париж и Рим, той вижда в това желанието му да поеме ролята на независим суверен.[677]

Всъщност принцът изпада в някои затруднения поради някои неразумни опити да се съобрази със склонностите на султана. Той пристига в Лондон на 10 юни и кралицата, отклонявайки се от обичайния си навик, го приема в Балморал. Тя му казва, че го смята за член на семейството си и го кани да си кореспондира поверително: но въпреки изразите на голямо лично съчувствие, тя внимава да проявява сдържаност по всички политически въпроси.[678]

Отношението на Солсбъри в единствената му среща с принца също е сдържано. Той казва, че английският кабинет силно желае мирът да продължи в Румелия, но не е тяхна работа да го осигуряват и поддържат. Реформата в Македония е въпрос, който трябва да бъде обсъден между кабинетите. Князът трябва да докаже добрите си намерения, като изпълни клаузата на Берлинския договор, която предвижда разрушаването на крепости в България.[679]

Той отбеляза също, че Австро-Унгария е в съгласие с Англия по всички близкоизточни (балкански) въпроси; князът не трябва да се подчинява твърде много на волята на Русия и трябва да постави благосъстоянието на своя народ на преден план.[680]

Следващото място на посещение на Александър е Константинопол и след пристигането си в Лондон той започва да получава силни намеци, че не трябва да пристига на Константинопол с руски кораб, а да приеме предложението на италианското правителство да му предостави параход. Стоилов, секретарят на княза, информира Шувалов, че князът приема италианското предложение и желае руският посланик да телеграфира на Дондуков, за да отмени изпращането на руски кораб до Бриндизи. Молбата е изпратена до Ливадия с мотива, че след като е приел предложение от императора, князът не може да влезе в отношения с Дондуков, а Гирс отговаря, че италианското предложение е отхвърлено, тъй като императорът смята за необходимо да се запазят вече направените уговорки. Принцът на Уелс и английските министри оказват допълнителен натиск и князът завършва, като представя на Шувалов още една телеграма, мо-

---

[676] E.C. Corti: *Alexander von Battenberg* (Виена, 1920), p. 57. A.G. Drandar: *La Bulgarie sous le Prince Ferdinand* (Брюксел, 1909), p. 49.

[677] *Correspondance diplomatique roumaine* , бр. 621. *Вж* . бр. 623, 629. Гирс до Шувалов, RE, 7/19 май 1879 г.

[678] Корти, стр. 65–66.

[679] Шувалов до Горчаков, RE, 31 май/12 юни.

[680] Корти, стр. 66.

лейки императора да му позволи да приеме италианското предложение и добавяйки мистериозното изявление, че има важни преговори за провеждане в Лондон и задоволителното им решение зависи дори от съгласието му да пристигне в Константинопол с италиански кораб. Шувалов отговоря, че подобна телеграма само ще постави княза в неудобно положение в очите на императора, без да получи никаква отстъпка от английските министри; той го съветва да се види с Биконсфилд и да му каже, че е невъзможно да се откаже предложението на императора в полза на по-късното предложение на краля на Италия. Князът следва този съвет и тъй като Биконсфилд се оказал „по-малко педантичен и по-малко настоятелен от колегата си от Форин офис", въпросът е прекратен. Инцидентът, освен че хвърля интересни светлини върху ограниченото англо-руското помирение, е индикация, че князът е склонен към независима политика още преди да пристигне в България.[681]

Въпреки този инцидент, британското правителство успокоява обидения султан. Когато Александър пристига в Рим, турският посланик обяснява, че не е желателно той да се появява в Константинопол, тъй като има огромният брой мюсюлмани в града, прогонени от домовете си, и може да стане обект на тяхната агресия, които могат да го обидят или дори нападнат. Лейърд е инструктиран лично от кралицата да информира султана, че тя проявява голям интерес към младия княз и да изрази надежда, че ще получи мило и приятелско посрещане. Колкото и достойнството на султана да е накърнено от предишното поведение на Александър, едва ли е е добра политика Портата да предотврати всякакви контакти между княза и неговия сюзерен.

Лейърд смята, че истинският страх на султана е, че пристигането на Александър с руски кораб ще доведе до безредици, които ще въвлекат Турция в нови трудности с Русия и европейските сили. Димитрие Брантиану съобщава, че руският посланик е организирал българска демонстрация, да поздрави княза, но енергичните действия на турската полиция предотвратяват сериозни последици.[682]

„След дълги преговори със султана от моя страна", пише Лейърд, „е постигнат компромис и е решено князът да премине през Дарданелите по пътя си към Варна и да акостира в един от дворците на Босфора, да посети султана и да продължи пътуването си в същия ден, без да слиза в Константинопол или неговите предградия." Следвайки тази програма, посещението преминава без инциденти. Князът в хесенска униформа беше посрещнат от султана в двореца Йълдъз и след няколко минути аудиенция великият везир обявява, че ферманът за учредяването на статута все още не е готов и ще бъде изпратен; по този начин на княза са спестени церемонията по учредяването и нейните унизителни прояви.[683]

---

[681] Шувалов до Горчаков, RE, 31 май/12 юни. Този инцидент не е споменат в житието на принца на Корти, но има някои подробности в неговата книга „*Падането на три династии*" , стр. 257–258. *Вж* . С. Лий: *Едуард VII* (Лондон, 1925), I, 500.

[682] *Correspondance diplomatique roumaine* , p. 289.

[683] Съвременен живот и мисъл в Турция" (*Contemporary Review* , октомври 1879 г.), стр. 344–345.

Тези инциденти са интересни, тъй като хвърлят малко светлина върху душевното състояние на Александър през лятото на 1879 г. Въпреки че в момента е твърде неопитен и твърде голямо протеже на Русия, за да развие някаква собствена линия, той не може да не забележи, че пътят му през европейските столици е бил по-гладък, ако не са изискванията на руската дипломация, и че британското правителство понякога е забележително полезно; забелязва се възможността за приятелски отношения с Портата.[684]

В тези ранни дни Александър и българският народ показват много сходна еволюция на отношението към Русия. Те дължат политическото си съществуване и значение на Русия; с времето и инстинктивно или убедено стигат до заключението, че благодарността има граници и че политиката на нарастващата независимост от външния контрол е единствената здравословна линия на развитие на младата държава. Има признаци на противопоставяне на руската администрация в България още преди пристигането на княза. В развилата се триъгълна надпревара всичко сочи към българския народ като логичен съюзник на българския княз и с отшумяването на първите впечатления от благодарност и зависимост, тази комбинация все повече излиза наяве.

Глава VII. АВСТРИЯ И ТУРЦИЯ: АПРИЛСКАТА КОНВЕНЦИЯ

1.

В последната глава споменахме за двусмислената политика на Андраши по време на кризата с руската евакуация; той е в пълен конфликт с Портата заради условията на окупацията на Босна, Херцеговина и Новипазарския санджак и затово британското и турското правителство се съмняват дали може да се разчита на него да се противопостави на руската политика на полуострова.

Може да кажем, че след края на 1878 г. султанът проявява решително повече враждебност към Австрия, отколкото към Русия, и се бори много по-упорито да запази властта си в Босна, отколкото в България. Това австро-турско напрежение получава много по-малко внимание от кризата с българските клаузи; влиянието ѝ върху уреждането на договора и върху Източния въпрос като цяло обаче е също толкова важно и в тази глава ще бъде направен опит да се покаже колко сериозни са нейните размери.

Ще спомена, че австро-турските преговори са прекратени в началото на октомври, а на 8-ми султанът изпраща циркуляр до силите, осъждащ жестокостите, които са извършени от австроунгарската окупационна армия. През ноември обаче Портата, без съмнение повлияна от по-заплашителното отношение на Русия, проявява желание за подновяване на дискусиите и след доста бавни предварителни действия, сериозните преговори в Константинопол започват отново през февруари. Опозицията, както в Босна, така и в Константинопол, срещу австрийската окупация допринася за увеличаване непопулярността на политиката на Андраши в Двойната монархия и въпреки че непосредствените

[684] *„Румънска дипломатическа кореспонденция“* , бр. 627. 10 септември 1879 г. Доклад от А. Стурдза за разговор с турския агент в София.

ползи от споразумението сега са много по-малки, отколкото през есента, продължаващите трудности на правителството както във вътрешните, така и във външните му отношения правя споразумението с Портата много желателно.

Берлинският договор поражда силни и много разнообразни опозиционни течения в Австрия и Унгария и въпреки че е ратифициран, кампанията срещу Андраши в печата, двора и в двата парламента прави позицията му несъстоятелна.[685]

Опозицията срещу външната му политика е особено силна в Унгария, където окупацията е оспорвана както поради засиленото влияние, което се смята, че ще получи славянския елемент в империята, така и защото новата провинция не е поставена под властта на унгарското правителство; и също така се смята, напълно безоснователно, че Андраши е прекалено приятелски настроен към Русия. Изборита за унгарския парламен се провеждат по време на първите етапи на босненската окупация и дават решително мнозинство за правителствената партия; но загубите на бойното поле предизвикват голямо народно вълнение в Пеща и през август и септември в опозиционните вестници се появяват жестоки атаки срещу Андраши. Подобни опасения от засиленото влияние на славяните се появява и сред германците в Австрия. Тъй като е трудно за който и да е парламянт да отхвърли Берлинския договор, окупацията е атакувана с мотива, че е извършена преди да е осигурено съгласието на двата парламента и ненужните кръвопролития са причинени от неадекватните мерки, предприети за нейното изпълнение.

Конституционните и партийни трудности го смущават още повече. Външното министерство е отделно от кабинетите на Виена и Пеща, той не може да защити позоцията си пред двата парламента; освен това кабинетите на Ауерсперг и Тиса са твърде разтърсени от проблема с политиката на Балканите, за да окажат ефективна подкрепа. Оставката на унгарския министър на финансите Калман фон Сел на 26 септември, с мотива, че той вече не може да носи отговорност за разходите, е последвана от оставката на Тиса и други министри, които не могат да продължат без подкрепата на блока от гласове, контролиран от Сел. Според Вертхаймер оставката на Сел не се дължи на противопоставянето му на политиката на Андраши, а на нежеланието му да финансира настъплението към Солун, желано във военните кръгове.

В крайна сметка обаче Тиса се съгласява временно да възобнови поста си и поема министерството на финансите; реконструкцията на кабинета е завършена едва на 7 декември. Кабинетът на принц Ауерсперг в Австрия подаде оставка на 4 юли, но също така се съгласи да възобнови временно работата си след провала на други опити за сформиране на кабинет.

Между ноември и март в двата парламента има непрекъснати атаки срещу външната политика на правителството, а защитниците на правителството намират за целесъобразно да покажат продължаваща враждебност към Русия и да сведат до минимум степента на различията с Турция и трайността на окупацията.

---

[685] Андраши, III, 168–213; Сосновски, II, 6–17; E. Plener: *Erinnerungen* (Щутгарт, Лайпциг, 1921), II, 145–158.

На 14 ноември е публикувана обща амнистия за босненските и херцеговински бунтовници, а в същия ден Тиса, защитавайки външната политика на правителството, намеква на Русия, като обяви, че ако някоя сила се противопостави на изпълнението на Берлинския договор, Австро-Унгария няма да стои сама в борбата, която може да последва. На 30 ноември Андраши произнесе дълга реч пред делегациите в защита на източната политика на правителството, а на 1 декември, в отговор на въпроси, заявява, че окупацията на Босна и Херцеговина ще се прекрати, когато целите, за които е предприета, бъдат изпълнени и когато Турция възстанови на Австрия жертвите, които е направила, и даде гаранция за бъдещето. Като цяло защитниците на договора имат по-голям успех в дебатите за ратификациите, но и в двата парламента възможността е използвана за по-нататъшни атаки срещу политиката на Андраши. Договорът обаче е окончателно приет в австрийския парламент на 28 януари с мнозинство от 42 гласа, а в унгарския на 26 март с мнозинство от 55 гласа.

Тази победа не означава реално укрепване на позицията на Андраши; ако не друго, неговите парламентарни опоненти са още по-решени да се отърват от него, след като са принудени да приемат политиката му. Унгарците не харесват окупацията, а славяните не харесват начина, по който тя е проведена; императорът и много от военните водачи съжаляват, че не е постигнат по-пълен контрол и вероятно все още копнеят за владението на Македония. Андраши се оказва без подкрепата на нито една ефективна партия; вътрешните разногласия в Германската конституционна партия се задълбочават от борбата за договора и нейният лидер, принц Ауерсперг, най-накрая се отказва през май от опита да осигури работещо мнозинство. Последвалите избори се оказаха катастрофални за партията и укрепват противниците на Андраши, чехите и германските земевладелци. На този етап преговорите с Турция приключват, но условията на австро -турската конвенция отчуждават още повече поддръжниците на напредничавата политика.

2.

От гореизложеното се вижд, че единственото споразумение, което до известна степен помирява различията в австро-унгарските мнения, би било приятелското приемане от Портата на исканията на Андраши за двете провинции и Санджака. Това наистина е неговата цел на конгреса; сега е изключено и напълно невъзможна задача да се удовлетворят както онези, които желаят приятелството на турците и подготовката за евентуалното евакуиране на провинциите, така и онези, които желаят консолидиране властта на императора върху провинциите и подготовка за по-нататъшно настъпление.

Целта на Андраши е да осигури реалността на контрола, като същевременно прави достатъчно отстъпки по въпроси, свързани с формата и детайлите, за да се помири Портата: но Портата е напълно наясно с това намерение и е решена да се бори както може, преди най-накрая да постигне споразумение.

Възобновяването на преговорите се дължи на осъзнаването от двете правителства на неразумността на откритото нарушение. Нито една от страните не показва особено помирително разположение, нито пък голямо бързане да за-

върши преговорите след тяхното започване. Когато турският министерски съвет[686] (дивана) решава на 17 ноември 1878 г. да препоръча на султана възобновяването на преговорите, първият ход на Андраши е да предложи някои изменения в проекта за декларация, обявяваща това решение.[687]

В нея се посочва, че веднага щом бъде счетено за необходимо, в съответствие с член XXV , австрийски войски ще поставят гарнизони в областта Нови пазар, заедно с турски, Портата ще възобнови преговорите за окончателно споразумение въз основа на дискусиите, които вече са проведени между двете държави, като се разбира, че принципът за запазване на суверенните права на султана и за временния характер на окупацията на Босна и Херцеговина трябва да бъдат признати в конвенцията.[688]

Проектът разкрива опасенията на Портата, че Австрия може да инсценира свършен факт в Санджака, а по отношение на Босна и Херцеговина не дава никакви индикации, че ще приеме условията на Андраши; всъщност е готова да остави нещата да си текат в двете провинции, ако правата ѝ в Санджака могат да бъдат гарантирани. Затова Андраши внимава да не позволи двата въпроса да бъдат разделени и след седмица трудни преговори Зичи успява да убеди Сафвет да приеме преработен проект и да го представи на съвета като свой. Това осигурява окончателно споразумение по отношение на Санджака и също ясно постановява, че двете правителства трябва едновременно да регулират „условията на окупация“ на двете окупирани провинции чрез споразумение, основано на клаузите, вече приети от австрийското правителство.[689]

Смяната на министерството в Константинопол забави нещата с няколко седмици, но на 17 декември Каратеодори казва на Зичи, че султанът е дал заповед за незабавно възобновяване на преговорите и султанско ираде, официално упълномощаващо това, е подписан няколко дни по-късно. Така до края на годината са установени по-приятелски отношения, въпреки че недоверието на султана към Австрия продължава. В някои висши среди в Портата се подозира, че Андраши просто търси повърхностно подобрение в отношенията си сТурция, за да успокои опозицията у дома, и Зичи го съветва поне да започне преговорите, дори и да не ги довежда до край на този етап.[690]

Андраши иска да постигне напредък и проектът за конвенция е телеграфиран на Зичи на 9 януари. Той следва много стриктно предложенията на Андраши от предходния септември, с изключение на измененията, наложени от

---

[686] Турция няма правителство от европейски тип, затова използването на термити като министерски съвет, кабинет е неадекватно. Става дума за дивана – съветниците на султана, които определят политиката. (б. пр).

[687] Зичи до Андраши, 6 ноември, WSA Türkei VI (1880), тел. № 595; 17 ноември, тел. № 616. Лейърд: Мемоари, BM Add. MS. f. 40.

[688] Зичи до Андраши, 18 ноември, WSA Türkei VI (1880), тел. № 619; 19 ноември, тел. № 620.

[689] *Пак там* , 26 ноември, WSA, тел. № 626. (Цялата кореспонденция на WSA в този раздел е от папка Türkei VI (1880), освен ако не е посочено друго.) Андраши настоява думите „висящи въпроси относно“ да бъдат заменени с израза „условия на“ (окупация), тъй като Берлинският договор не е обвързвал никакви условия с окупацията. Андраши (Будапеща) до Зичи, 28 ноември, WSA, тел. № 218.

[690] Зичи до Андраши, 17 ноември, WSA, тел. № 646; 24 дек.,№ 99A.

завършената окупацията на двете провинции. Преамбюлът включва позоваване на суверенните права на султана, а първите пет члена предвиждат Австрия да продължи да назначава в двете провинции всички длъжностни лица с достатъчни способности за административна работа; пълната свобода на вероизповеданието трябвало да бъде гарантирана; всички граждански и религиозни права на мюсюлманите трябва да бъдат запазени, името на султана да се произнася в публичните молитви на мюсюлманите и османското знаме да се развява както преди на минаретата; приходите трябвало да бъдат предназначени изключително за нуждите на двете провинции; османската валута трябва да продължава да циркулира; и османското правителство трябва да разполага с военни и други материали, намиращи се в гарнизоните и крепостите.

Членове от VI до IX се отнасят до Нови пазар. Австрийското правителство се ангажира да уведоми Портата, преди да пристъпи към навлизане в Санджака; и декларира, че военната окупация от австрийски войски няма да пречи на османската административна, съдебна и финансова власт, която ще продължи да се упражнява както в миналото под прякото и изключително разпореждане на Портата. Последните два члена предвиждат, както и в предишната схема, че ако Портата желае да поддържа гарнизони на местата в Санджака, окупирани от австрийски войски, тя може да го направи при условия на пълно равенство по отношение на числеността, свободата на движение и използването на знамето (чл. VIII); но правото на Австро-Унгария да поддържа произволен брой войски, какъвто изискват обстоятелствата, няма да бъде засегнато от тези разпореждания (чл. IX). Нововъведение представляват секретен член, предвиждащ, че всяко нападение срещу един от гарнизоните в Санджака трябва да бъде отблъснато от обединените австрийски и турски сили.[691]

Андраши не намира за лесно да препоръча този проект както на императора, така и на султана. В депеша до императора от 1 януари той твърди, че споменаването на суверенните права на султана по никакъв начин няма да навреди на шансовете за „окончателно решение“, когато Австрия го желае, тъй като неотдавнашното му позоваване на неограничената продължителност на окупацията е мълчаливо одобрено не само от делегациите, но и от другите кабинети. Иначе най-голямата ценност на конвенцията е в това, което тя пропуска, като позоваване на държавния дълг и държавната собственост; във възможността за регулиране на митата според австроунгарските интереси; и във виртуалния протекторат над съседните турски провинции, който проектът имплицитно признава. Императорът е установил принципа, че Турция трябва да поддържа гарнизони само на места, които също са окупирани от австрийски войски, и Андраши твърди, че това е ясно посочено в член VIII. По отношение на секретния член той твърди, че във всеки случай двете сили ще трябва да се съпротивляват съвместно на всяка атака, тъй като е немислимо единият гарнизон да остане неутрален, докато другият е атакуван; Формата на члена подчертава мест-

[691] „Променен проект на конвенция между Австро-Унгария и Висшата порта, Виена, 9 януари 1879 г.“ (Андраши до Зичи, 9 януари 1879 г., WSA, тел. № 10, 11 и 12.) Вижте Приложение I.

ния и отбранителен характер на а австро-турско сътрудничество и същевременно е вид защита на Портата.[692]

Препращайки проекта на Зичи, Андраши посочва, че споменаването на Берани и Митровица е пропуснато от местата, където Турция може да поддържа гарнизони съвместно с Австрия, но това е направено само защото специалното споменаване на тези две места ще създаде недоверие, което австрийското правителство иска да избегне. Двете места могат да бъдат споменати, ако Портата желае.[693] Всъщност Андраши трябва да убеди както Франц Йосиф, така и Абдул Хамид, че предложенията му осигуряват суверенните права на всеки от тях над двете провинции; и не е изненадващо, че аргументите му са изобретателни, но не съвсем убедителни. Зичи представя секретния член като специално доказателство за приятелското разположение на Австрия, което гарантира на Турция помощ срещу всички атаки в тази посока; но това трябва да бъде придружено от неприятното твърдение, че ако турските държавници не сметнат за добре да се възползват от тази възможност, няма да остане никаква перспектива за постигане на споразумението.[694]

Предварителна среща между Зичи и Каратеодори е на 20 януари и на нея Каратеодори се ограничава до общо обещание да направи всичко възможно, за да осигури споразумение, и казва че султанът е решил да назначи допълнителен пълномощен представител.[695]

Но след това изминава месец, преди да започнат сериозни дискусии. Каратеодори посочва, че първоначалното предложение на Андраши е да гарантира всички османски територии срещу сръбско или черногорско нападение. Зичи отговаря, че това вече е невъзможно по три причини:

(1) конвенцията ще трябва да бъде представена на двата парламента австрийския и унгарския, които могат да възразят;

(2) Сърбия, Черна гора и България вероятно ще поискат от Русия подобна гаранция срещу Турция и Австрия;

(3) това противоречи на Берлинския договор. Зичи е упълномощен да даде устно обещание, че Австрия ще защитава Турция срещу нападение от двете княжества.

Друга предварителна среща се провежда на 3 февруари и на нея Каратеодори се противопоставя категорично на няколко съществени точки от програмата на Андраши.

---

[692] Андраши (Tiszadob) до императора, 1 януари 1879 г., WSA, dépêche.

[693] Андраши (Tiszadob) до Зичи, – януари 1879 г., WSA, тайна телеграма; 10 януари, тел. № 13. В тази телеграма Зичи е инструктиран да замени думите „не накърняващи правата на суверена“ в първия параграф с „не засягащи принципа на суверенитета“.

[694] Андраши до Зичи, 10 януари, WSA, тел. № 13. Андраши „проявява липса на яснота по въпроса, което не вдъхва доверие. Въпреки ясните обещания, които дава на Портата… [той] отказва, когато получава това, което иска, да се ангажира и да се присъедини към защитата на онези части от областта Нови пазар, които са съвместно окупирани от войските на двете сили. Това начинание се е безполезно за Портата.“ Layard: Memoirs, Add. MS. 38938, f. 55.

[695] Зичи до Андраши, 20 януари, WSA, тел. № 30. Лейърд вярвал, че Каратеодори все още негодува за „хитростта, която му е изиграна“ в Берлин на 13 юли, но не позволява на негодуванието му да повлияе на желанието му за споразумение. Лейърд до Солсбъри, 12 януари, FO 78/2942, № 41, conf.

В никакъв случай не може да се проведат официални дискусии, тъй като някаква необяснима криза в Портата пречи на официалното назначаване на определения втори пълномощен представител Али паша. Каратеодори, единственият турски представител, обаче шокира напълно Зихи с аргумента, че конвенцията трябва да се ограничи стриктно до правото на гарнизон, тъй като на Австрия не е дадено право на комуникация за военни или търговски цели. В местата, с гарнизони на Австрия, Портата ще има право да поддържа същия брой войски като австрийците; другаде в провинцията Портата ще бъде свободна да поддържа каквито войски сметне за необходими. Упражняването на това право на гарнизон в необичайни времена трябва да бъде запазено за отделно споразумение. Зичи отвърна, че Турция няма право съгласно Берлинския договор на военна окупация на Санджака.[696]

През следващите няколко дни върху Портата е оказан силен натиск. По-късно, на 3-ти, Лейърд, по молба на Зичи, има частна аудиенция със султана и се изказва категорично в подкрепа на австрийската програма, като съобщава съвсем погрешно, че перспективите изглеждат благоприятни.[697]

Андраши телеграфира на 5-ти, информирайки Зичи, да не очаква от Виена нови предложения или промени в съществуващия текст; и трябва да посичи е ясно на Каратеодори, че австрийското правителство не вижда как, ако преговорите не потръгнат, ще може да подкрепи Турция през пролетта, ако тя се нуждае от помощта им в България и Източна Румелия.[698]

Единственият резултат от този натиск е, че Портата не прави опит в продължение на няколко дни да поднови преговорите и съответно на 11-ти Андраши подновява оплакванията си и заплахата си да изостави турската кауза през пролетта. Това предизвиква помирителни забележки от великия везир и Каратеодори, които се оправдават с преговорите с Русия за окончателния договор и финансовата криза за забавянето; Хайрейддин полага особени усилия да увери Зичи, че той и султанът са нетърпеливи да приключат конвенцията възможно най-скоро, и отрича, че Портата не вярва на Австрия и следователно има съмнения за нейното влизане в Нови пазар. Той обаче казва, че поради връзката си с мюсюлманите, султанът трябва да отдаде голямо значение на думата „временен“ да бъде добавена към конвенцията на място, където се споменава окупацията.[699]

Въпросите се в напрежение още няколко дни, през които султанът прави обстойно проучване на забележките на Зичи на ранните заседания и на коментарите на съвета; и едва на 17 февруари Каратеодори възобновява разговорите със Зичи и Косек. Вторият турски пълномощен представител все още не се беше появил.

---

[696] Зичи до Андраши, 3 февруари, WSA, тел. № 56. Лейърд до Солсбъри, 27 януари, FO 78/2944, № 110, много поверително.

[697] На 1-ви султанът казва на Лейърд, че след опита си с обещанията и ангажиментите на Австрия, писмени и устни, не може да се довери особено на декларацията, която Зичи е упълномощен да му направи. Лейърд до Солсбъри, 1 февруари, FO 78/2944, № 118, тайно.

[698] Андраши до Зичи, 5 февруари, WSA, тел. № 36.

[699] Зичи до Андраши, 12 февруари, WSA, тел. № 74.

Няма съмнение, че султанът умишлено отлага началото на сериозни преговори до подписването на руско-турския договор на 8 февруари. Договорът означава уреждане на спора му с Русия и през март и април той ясно заявява, че няма желание да си създава нови проблеми, като изпраща турски войски в Източна Румелия и в Стара планина.

Но се впуска в сериозна дипломатическа борба за запазване на контрола си над Босна и е трудно да се избегне заключението, че е жертва договорните си права в Източна Румелия, за да осигури тази цел.

На 17-ти Каратеодори представя четири точки, които султанът определя като основни. Първата е запазването на суверенните му права съгласно условията на първоначалния проект. Султанът предпочете оригиналната фраза „ne permanent pas atteinte aux droits de souveraineté“ (не представлява постоянно нарушение на суверенните права) пред предложената в новия проект на Андраши „ne préjugeant pas le principe de souveraineté“ (без да се засяга принципът на суверенитета). Зичи защити новата формулировка и не е постигнато споразумение. Втората точка е изразът „charactère temporaire“ (временен характер) да бъдат вмъкнат някъде в споразумението. Каратеодори набляга на това, като изрично искане на султана; а Зичи също толкова категорично отказва да навлиза в темата. Третото искане е жителите на Босна и Херцеговина, които напуснат домовете си и отидат да живеят на турска територия, да бъдат подчинени на турското законодателство. Този въпрос поражда дълъг дебат, но тъй като Каратеодори най-накрая се съгласява да запази въпроса за по-късно споразумение между Портата и посолството, Зичи е доволен, че конвенцията няма да се провали от това препятствие.

Последва дълъг и неубедителен дебат и четвъртото искане местата на гарнизона в Нови пазар и броят на войските, които ще бъдат използвани там при нормални условия от австрийското правителство, да бъдат определени в конвенцията.[700]

Двете правителства вече заявяват максималните си искания и преди да започнат да търсят компромис, неизбежно има упоритост. Андраши разчита на убеждението, че страхът на Портата от руска и австрийска агресия в България или Санджака, я затруднява да стигне до по-силно неподчинение и първоначално отказва да обмисли каквато и да е отстъпка.

На 18-ти той нарежда на Зичи да каже на Хайреддин, че никога няма да се съгласи с думата „временно“; тя може да се сметне за безсмислена от султана, но има много определено значение за Австрия: рано или късно Портата ще се възползва от нея, за да иска прекратяване на окупацията. Зичи трябва да предупреди великия везир, че ако Портата направи още опити да отклони дискусията, той ще прекрати преговорите. На тричасово заседание на следващия ден не е постигнат напредък; Муниф Ефенди се явява като втори турски делегат, Зичи говори както му е наредено, а двамата турци „с всички възможни аргументи и софистики“ се опитват да оправдаят искането за признаване на вре-

[700] Зичи до Андраши, 15 февруари, WSA, тел. № 78; 17 февруари, тел. № 80, 81A (4-те турски точки).

менния характер на споразумението, позовавайки се на декларацията от 13 юли.[701]

Увереността на Андраши е допълнително показана в отговора му на 23-ти, на четирите турски искания. По първите две точки той отказва да ги коментира ицобщо; по третата отбеляза, че въпросът е обсъждан и оттеглен по време на дискусиите във Виена, но че е готов, в краен случай, да остави въпроса, както предлага Каратеодори, за последващо уточняване; по четвъртата е готов да предложи частична отстъпка. Що се отнася до определянето на местата на гарнизона и броя на войските в Санджака, правителството няма достатъчно сериозни възражения, за да провали конвенцията; но за да защитят договорните си права, те ще трябва да посочат много повече места и много по-голям гарнизон, отколкото всъщност е необходимо. Засега няма намерение войските да се придвижват до Митровица или дори до Нови пазар; както поради разходите, така и поради липсата на комуникации, окупацията всъщност първоначално няма да се разпростре отвъд едно или две места близо до босненската граница. Целта на окупацията ще бъде да се демонстрира солидарността на противопоставянето на двете сили на славянските вълнения; следователно е повече в интерес на Портата, отколкото на австрийците, и Портата ще постъпи разумно, ако приеме съответните клаузи без изменение.[702]

Единствената отстъпка на Портата е предложението на 24-ти да отложи въпроса за временния характер на окупацията до края на преговорите. Зичи вярва (както се оказва погрешно), че турците ще се откажат от този пункт напълно. Но Портата не иска да се откаже от искането си за първоначалната формулировка на преамбюла и заседанието отново е отложено без по-нататъшен резултат.[703]

На следващия ден обаче Андраши упълномощава Зичи да се откаже от новата формулировка, когато сметне за добре, при условие че по всички останали точки бъде постигнато споразумение в съответствие с последните инструкции; но той незабавно трябва да повтори предупреждението, че действията на Австрия при всяка криза за България и Източна Румелия ще зависят от задоволителното уреждане на отношенията ѝ с Портата.[704]

По-нататък Андраши не е готов да отиде и не приема предложението на Зичи въпросът за статута на босненците в Турция да бъде решен, като те бъдат оставени под турските закони и за последващо обсъждане се запази само определянето на връзката им с австрийските консулства. Неговите инструкции водят до съсредоточаване на дискусиите върху клаузите от Нови пазар и в продължение на няколко дни турците продължават да се противопоставят на австрийските искания и по тези точки.

На 26-ти Каратеодори се обръща към Мале, британския шарже д`афер, за подкрепа и заявява, че едва ли има шанс конвенцията да бъде сключена, ако

---

[701] Андраши до Зичи, 18 февруари, WSA, тел. № 45; Зичи до Андраши, 19 февруари, тел. № 86.

[702] Андраши до Зичи, 23 февруари, WSA, тел. № 46.

[703] Зичи до Андраши, 24 февруари, WSA, тел. № 94.

[704] Андраши до Зичи, 25 февруари, WSA, тел. № 48 (18:15 ч.); 28 февруари, тел. № 50 (23,45 ч.).

Андраши отказва да запише в нея временния характер на окупацията. Той иска подкрепата на Солсбъри във Виена и на 27-ми Солсбъри съветва Портата, че е безполезно да настоява за думата „временен“, но ще направи всичко възможно за останалите точки. В същия ден Зичи се среща с Малет, който отбелязва: „Предположих, че колебанието на султана произтича поради подозрение, че неговите пълномощници са били надхитрени в Берлин.“ Той предлага към конвенцията да се добави тайна клауза, потвърждаваща декларацията от 13 юли. Зичи казва неочаквано, че със сигурност може да осигури това, но ще трябва да отиде във Виена, за да го направи. Той обаче не предлаго това сам, нито упълномощава Малет да го направи.[705]

На 1 март двамата турски делегати защитават позицията си с голяма упоритост, а Муниф Ефенди се показва особено безкомпромисен; за пореден път заседанието завършва с обещание от турците да осигурят нови инструкции, но Зичи предполага, че скоро ще приемат австрийските искания.[706]

На 20-ти в съответствие с упълномощаването, което е получил от Андраши, Зичи обявява на турските пълномощници условията, при които неговото правителство е готово да приеме първоначалната формулировка относно суверенитета на Портата, но не а осигури никакво обещание, че останалите австрийски искания ще бъдат приети. Вместо това признава на 6 март, че от няколко дни се наблюдава съществена промяна в отношението на Портата и тя настоява по въпроса за временния характер на окупацията.[707]

Това, както и фактът, че Портата намера извинение за отлагането на следващото заседание, го карат на 6 март да говори остро с Хайредин и Каратеодори и да посочи, че всички нерешени въпроси могат да бъдат изяснени на едно заседание, ако Портата е настроена така. Великият везир показва голямо смущение и накрая призна поверително, че султанът сега отказва да обсъжда темата и ще каже само, че желае Австрия да окупира две конкретни точки близо до босненската граница и след това да се откаже от всякаква по-нататъшна окупация. Зичи, естествено, определя искането като абсурдно и невъзможно и обявява, че е напълно невъзможно да обсъжда въпроса за временна окупация. Хайредин обещава да направи всичко възможно, за да убеди султана, който е единствената пречка за свикването на ново заседание, да се съгласи на бързо споразумение. Султанът, казва той, в момента е силно повлиян от вестникарските изявления за желанието на Австрия за Солун.[708]

Телеграма от Андраши на 7 март показча, че австрийското правителство не е готово да прав повече отстъпки. На Зичи му е напомнено, че местата на гарнизона и броят на войските не трябва да бъдат посочени в споразумението, а в специална декларация, като извинението за това отлагане е, че правителството все още очаква предложенията на херцога на Вюртемберг.

---

[705] Малет до Солсбъри, 26 февруари, FO 78/2945, № 182, конфиденциално; 27 февруари, № 187, конфиденциално; Солсбъри до Малет, 27 февруари, FO 78/2935, № 269.

[706] Швегел (Виена) до Андраши, 2 март, WSA, тел. № 99 (повтаря съдържанието на телеграмата на Зичи от 1 март).

[707] Зичи до Андраши, 4 март, WSA, тел. № 103; 6 март, № 104. Вж. Андраши (Будапеща) до Зичи, 3 март, тел. № 51.

[708] Зичи до Андраши, 6 март, WSA, тел. № 104.

Той обаче може да подхвърли на Каратеодори, че австрийското правителство обмисля три пункта - Прибой, Плевле и Пржеполе, и за да избегне големи разходи, не възнамерява да използва повече войски, отколкото е необходимо за окупацията на тези три места; с други думи, само няколко хиляди души. Зичи отново трябва да предупреди Портата, че ако избухване война и Австрия не е в състояние да помогне на Турция, Портата ще трябва да се счита за единствено отговорна.[709]

Твърдостта на Андраши води до възобновяване на официалните заседания, въпраки колебанието на султана. На 10-ти Малет настоява пред Каратеодори да приключи преговорите и му е казано, че султанът е наредил преговорите да бъдат прекратени засега поради подозрение, че неговите пълномощници отстъпват твърде много.

Фурние прави всичко възможно, за да насърчи подозрението на султана към Австрия.[710] Инструкции най-накрая са дадени на турските пълномощници и на 15 март запомва последният етап от преговорите с четиричасово заседание, на което присъства Хайреддин. Дискусиите са главно до Нови пазар и турците приемат австрийския проект на членове VI до IX, с различни изменения, наложени от декларацията относно броя на войските и местата за гарнизони. В същото време те обявяват, че султанът се отказва от искането си окупацията да бъде вписана като временна.[711]

На следващия ден заседанието протича по-трудно, когато се обсъжда въпросът за босненците в Турция, и след дълъг дебат великият везир заявява, че предвид инструкциите на султана, турската позиция не може да бъде отхвърлена и въпреки желанието на Портата за уреждане, отказът на австрийското правителство да приеме турските искания проваля конвенцията.[712]

На 17-ти обаче турците са в по-сговорчиво настроение: Каратеодори прави опит да осигури включването на специален член, регулиращ правото на Австрия да поддържа военни и търговски пътища в Санджака, но оттегля предложението поради отказа на Зичи да го разгледа, и се съгласява да се откаже от искането за регулиране в споразумението на митническите отношения. На това заседание турците се съгласяват без никакви контрапредложения да приемат тайния член. Разглеждането на различните членове е завършено на следващия ден, след като турските предстатили се отказват от приемането на секретния член и се опитват да измененят условията му, което да запази австрийското обещание за помощ, като същевременно обещае австрийските войски да имат гарнизони само на няколко места близо до босненската граница. Зихи не смята, че това ще бъде прието, но обеща да го информира Андраши заедно с останалата част от споразумението.[713]

---

[709] Андраши до Зичи, 7 март, WSA, тел. № 52. Малет до Солсбъри, 8 март, FO 78/2935, № 309, в което се съобщава за разговорите на Елият с Андраши.

[710] Малет до Солсбъри, 14 март, FO 78/2946, № 241 (разширява № 176, 193).

[711] Зичи до Андраши, 15 март, WSA, тел. № 111 (текст на членове VI до IX). *Вж* . бележките на султана до Малет. М. до Солсбъри, 15 март, FO 78/2946, № 245, секретно.

[712] Зичи до Андраши, 16 март, WSA, тел. № 114.

[713] Зичи до Андраши, 17 март, WSA, тел. № 116; 18 март, тел. № 118.

Сега остава двете правителства да ратифицират работата на своите пълномощници и от доста бързия напредък през предходните няколко дни става ясно, че Портата за момента е склонна към отстъпчивост и бързото решение о на Андраши е желателно. Обичайните и напълно оправдани опасения на султана са засилени от силния натиск от по-упоритите кръгове в Портата и са положени всички усилия, за да се потвърди страхът му, че Австрия планира още по-амбициозна експанзия срещу турската територия от тази на Берлинския договор. Каратеодори казва на Зичи след заседанието на 17-ти, че се надява подписването на конвенцията да бъде без забавяне, преди да се намесят по-нататъшните дворцови интриги, а Малет отправя същото предупреждение. От австрийските и британските източници е ясно, че френското посолство интригува активно в двореца срещу австрийците и това е основният източник на чуждестранната опозиция срещу споразумението.[714]

Андраши телеграфира подробните си коментари и контрапредложения на 24-ти. Той одобрява действията на Зичи, който отказва да приеме дори ad referendum каквито и да е предложения за по-нататъшни промени в преамбюла; достатъчно е австрийското правителство да се е съгласило да се върне към първоначалната формулировка и не може да бъдат допускани по-нататъшни изменения. Той смята, че ходът на събитията е направил Член I (относно продължаващото наемане на съществуващите администратори) ненужен и Зичи трябва да предложи заличаването му, без е да настоява много за това като задължително условие за подписване. Въпросът за босненските граждани, посещаващи Турция, трябва да бъде регулиран чрез вмъкването на нов член, който гласи: „Въпросът за третирането на босненците и херцеговците, пребиваващи или пътуващи в Турция, се регулира по-късно със специално споразумение“. Зичи трябва да обясни, когато предлага това, че правителството му е склонно да се съгласи босненците и херцеговците мюсюлмани да бъдат подчинени на турските закони, когато посещават Турция, но е необходимо да се предвидят разпоредби, които да предотвратят тяхното подвеждане под отговорност пред турските власти, когато се завърнат в окупираните провинции, и за това е необходимо подробно споразумение. Зичи сам да реши кога е най-добре да направи това съобщение, но трябва да действа с предположението, че правителството му при никакви обстоятелства не може да приеме повече от предложеното изречение. От друга страна, са приети словесните промени в членове VI, VII и VIII, предложени от Портата за да смекчат прямотата на препратките към правата на Австрия; Така в член VII, Андраши се съгласява с „присъствието на войските“, вместо с „военната окупация“ на Санджака. Той обаче има много възражения срещу формулировката на член VIII и съответно предлага нов проект, според който Портата се задължава да не поддържа нередовни войски в целия Санджак. В последния член той отхвърля предложените изменения, ограничаващи правото на Австрия да изпраща войски в Санджака, но се съгласява да замени по-неясната фраза „в посочената територия“ от първоначалния проект с „на местата, където се предвижда да се държат гарнизони“.

---

[714] *Пак там*, 17 март, WSA, тел. № 117, доклад за разговори с Малет. Малет до Солсбъри, 21 март, FO 78/2947, № 262.

В приложението към конвенцията се споменават трите пункта на Лим, които австрийските войски трябва да окупират, и се посочва, че броят на войските, предназначени за обслужване на тези гарнизони, няма да надвишава общо между 4000 и 5000 души. Накрая Андраши приема измененията в тайния член, предложен от турците.[715]

Турците правят последен опит да осигурят допълнителни отстъпки, но най-накрая, след петчасово заседание на 2 април, приемат споразумението при всички условия, които Андраши е поставил. Единственото им ново искане е австрийското правителство да постигне пряко споразумение с Портата, преди да разположи войски на определени точки на планината Рогозна (вододелът между Нови пазар и Митровица). Каратеодори също отбеляза, че последния член, който запазва правомощието на Австрия да поддържа какъвто брой войски изисква ситуацията, сега изглежда излишна, когато в самата конвенция не е включено ограничение за броя на войските.[716]

Андраши телеграфира на 4-ти, че приема предложението относно планината Рогозна, но само при изричното условие текстът на последния член да остане непроменен.[717]

На 7-ми отстъпката на Андраши е приета с доказателства за доволна изненада от турците, които с готовност приемат текста на член X, а Зичи съобщава, че конвенцията е готова за подписване. На следващия ден му е телеграфирано пълномощното за подписване, а Каратеодори обявява, че подобно пълномощно несъмнено ще бъде издадено и на турските пълномощници след ден-два.[718]

Но неочаквана тревота и последвалото колебание, пречи на султана да даде това пълномощие още две седмици. До 16-ти упоството му предизвиква сериозна министерска криза. Великият везир и Каратеодори многократно се опитват през предходните две денонощша да го убедят да приеме, но той се страхува от въстание и загуба на трона и живота си, ако подпише. С развитието на кризата става ясно, че въпросът е усложнен от политическите интриги срещу министрите, а прекратяването на преговорите може да доведе до тяхното уволнение или оставка. Естествено, опонентите им подхранват страховете и недоверието на султана, за да постигнат това.

Зичи прави каквото може чрез пряк и косвен натиск, за да осигури съгласието на султана, подпомогнат от Малет и Хацфелдт. На 16-ти, по молба на Зичи, Малет пише до Портата, че австрийският посланик е дошъл при него тази сутрин, за да каже, че забавянето на подписването на конвенцията след приключване на дискусиите и приемане на условията показва липса на уважение към неговия суверен и пренебрегване на добрите обноски, при което е изчерпал средствата си да убеди правителството си да бъде търпеливо и ще напусне Константинопол без по-нататъшни дискусии, без да се сбогува със султана или не-

[715] Андраши до Зичи, 24 март, WSA, тел. № 58. „В същото време обаче искат да подчертаят, че вече сме стигнали до крайната граница на отстъпките и трябва да прехвърлим отговорността за всяко по-нататъшно колебание на Портата."

[716] Зичи до Андраши, 2 април, WSA, тел. № 143.

[717] Андраши до Зичи, 4 април, WSA, тел. № 69.

[718] Зичи до Андраши, 7 април, WSA, тел. № 149. Пълномощното за подписване е изпратено на Зичи по телеграф на 8-ми.

говите министри. Затова Малет моли за аудиенция при султана с надеждата да предотврати толкава голяма непирятност. Хацфелд изпраща подобно съобщение.[719]

Кризата достига своя апогей в следобеда на 17-ти. Султанът моли Малет да дойде в двореца пращайки поканата чрез великия везир. Везирът съобщава, че султанът е готов да приеме австрийска окупация, при едни и същи условия, за Босна и Херцеговина, и част от Санджака, на запад от река Лим; турските войски и чиновници ще бъдат изтеглени от тази област и тогава австрийските войски ще да потушат бунта, който според телеграфната информация на султана, се подготвял там. В замяна Австрия ще трябва официално да се откаже от правата си на гарнизон в останалата част на Санджака. Малет веднага отговоря, че това предложение е неприемливо; то включва отклонение от клаузите на Берлинския договор, което австрийското правителство няма да приеме. Той иска да каже това лично на султана. Но султанът отказва аудиенцията, с извинението, че твърде разстроен, за да приеме английския шарже, и моли предложението му да остане в строга тайна.

След това Малет напуснко двореца и естествено докладва за случилото се на Зичи. Няколко часа по-късно султанът изпраща Каратеодори при Малет с молба да повтори предложението на Зичи и да изпрати отговора на Зичи до двореца същата нощ. Зичи отговоря писмено, че няма правомощия да разглежда подобно предложение, което е напълно недопустимо и противоречащо на Берлинския договор. Той може само да изрази учудването си, че Портата се стреми чрез подобни предложения да отложи подписването на конвенцията, окончателно сключена с османските министри в съответствие с инструкциите на султана. И иска незабавното подписване на споразумението и официално отказва от името на своето правителство всякаква отговорност за по-нататъшно забавяне. Зичи съветва Андраши да настоява за подписване на конвенция, дори ако в Константинопол се случи смяна на правителството, и предлага подписването да бъде принудено чрез ултиматум, ако султанът не се съгласи в рамките на няколко дни.[720] Този подход обаче не е необходим. Султанът се колебае още два, три дни, но накрая се предава, след като се оказва изолиран от министрите си, и конвенцията най-накрая е подписана на 21 април.[721]

3.

Солсбъри проявяваголямо безпокойство от обтегнатите отношения между Австрия и Турция: не само антагонизмът може да отслаби ефективността на двете сили в съпротивата им срещу Русия, но е обезпокоително да установи колко неефективна се оказва британската дипломация в усилията си да убеди

---

[719] Зичи до Андраши, 17 април, WSA, тел. № 163. Солсбъри до Малет, 11 април, FO 78/2936, № 529. Малет до Солсбъри, 18 април, FO 78/2948, № 325.

[720] Зичи до Андраши, 18 април, WSA, тел. № 164.

[721] *Пак там* , 21 април, WSA, тел. № 170. Przibram, II, 96–7. Текстът е даден в Hertslet, iv, № 545. В приложение към конвенцията се посочват Прибой, Пржеполе и Бйелополе като трите пункта, които Австрия ще разположи в долината на Лим; при условие че броят на австрийските войски засега не трябва да надвишава 5000; и се заявява, че Австрия ще постигне пряко споразумение с Портата, преди да разположи войски на Балканите.

Портата да възприеме по-сговорчива политика. Докато това състояние продължава, за него е безнадеждно да повдига идеята за официална австрийска гаранция за позицията на Турция на полуострова.

Андраши многократно е казвал на турците, че докато конвенцията не бъде подписана, не може да се разчита на него да се противопоставя на Русия, ако тя се опита да удължи окупацията: той говори по съвсем различен начин с руското и британското правителство, но не възнамерява Турция да знае това. Солсбъри е готов да признае, че Портата има основания да негодува срещу поведението на Австрия на конгреса, но е раздразнен и дори разтревожен от неспособността на султана да осъзнае важността да забрави оплакванията си и да си осигури австрийска подкрепа в този момент.

Когато на 8 март Малет го предупреждава, че Великобритания и Австрия са единствените две сили, на чиято помощ Турция може абсолютно да разчита, и ако преговорите бъдат прекъснати, разривът може бързо да бъде последван от пълна промяна в политиката на Австрия спрямо Портата, султанът просто отговаря, че Австрия иска всичко и не отстъпва нищо.[722] На 5 април Солсбъри изразява пред турския посланик съжалението си, че голяма част от турската армия е отклонена към това, което изглежда като безполезно занимание да наблюдава австрийците близо до Нови пазар; но тези възражения не правят видимо впечатление.[723]

Подписването на австро-турската конвенция на 21 април отбелязва официалното уреждане на нерешените австро-турски трудности. На следващия ден императора и императрицата на Австрия отбелязват сребърна сватба; радостта в цялата империя е широко разпространена и изглежда спонтанна, малко вероятно е противоречията на външната политика да отслабят авторитета на Короната. Условията на тайната конвенция запазват в много ограничена степен, официално обещание за австрийска подкрепа на Турция и номинална гаранция, че двете сили имат общи интереси на Балканите. Но сега новата криза ще помете дори тази малка точка на сътрудничество.

Почти веднага след подписването на конвенцията султанът изпраща настоятелни съобщения до Зичи, с които го моли да отмени секретния член. Каратеодори му казва ден-два по-късно, че султанът проявява най-голямо безпокойство по въпроса и не е може да спи от подписването на конвенцията. Нито Хайредин, нито Каратеодори правят опит да обяснят това искане. Зичи се опитва да не показва раздразнение и казва, че членът е предложен единствено в полза на Портата и налага обременяващо задължение на Австрия, той не се съмнява, че правителството му с готовност ще приеме предложението.

Но на Малет той се оплаква, че желанието на султана показва дълбоко вкоренено подозрение към Австрия и дори да смята, че правителството му ще се радва да бъде освободено от секретния член, действието на султана е изключително подозрително.[724]

---

[722] Малет до Солсбъри, 11 март 1879 г., FO 78/2946, № 221.

[723] Солсбъри до Малет, 5 април, FO 78/2936, № 490A.

[724] Малет до Солсбъри, 30 април, FO 78/2949, no. 359, секретно. При завръщането си във Виена Зичи казва на Андраши: „Трябваше да дойда, за да разкажа за всички тези интриги и трудности, което ще отнеме твърде много място в депешите." Пржибрам, II, 96–97.

След това той заминава за Виена и както очаква, правителството му се съгласява с отмяната; шарже д`афера Косек е инструктиран да обяви, че официалното отмяна ще се извърши веднага щом посланикът се върне в Константинопол. Когато Косек прави това съобщение на 3 май, Хайредин отбелязва, че за съжаление на правителството желанието на султана е само негово лично и смята действието на султана е причинено от нежеланието му да сключи каквото и да е споразумение с чужда сила без знанието на своя народ.[725]

Солсбъри прави всичко възможно да спаси секретната статия и убеждава австрийското правителство да не предприема никакви последни стъпки, докато Лейърд не се върне в Константинопол.[726]

Лейърд провежда три срещи със султана и според собствения си доклад използва всички възможни аргументи, но без резултат. Султанът посочва повече от една причина за решението си. Той твърди, че това предполага ангажимент от негова страна да използва войските си заедно с тези на Австрия за потушаване на въстание на мюсюлманите в областта Нови пазар, което може да е предизвикано от австрийски актове на жестокост и потисничество. На втората среща той заявява, че Турция не се нуждае от съюз с Австрия срещу Сърбия и Черна гора, а по-скоро от съюз с тези две княжества срещу Австрия.

Съобщавайки окончателното си решение на Лейърд на 13-ти, той се спира на ограничения характер на члена и твърди, че тя е единствено в полза на Австро-Унгария, тъй като го задължавала да ѝ помогне да запази контрола си върху област, от която на практика е лишен, и не я задължавала да му помага в защитата на която и да е друга част от владенията му в Европейска Турция. Ако Австрия сключи съюз с него за защита на европейските си граници срещу руснаците и славяните, какъвто Англия е сключила с него за азиатските му владения, той ще приеме такъв съюз, който тода е от реална полза за Турция. Тогава трите империи заедно могат успешно да се противопоставят на всяка понататъшна руска агресия.[727]

Междувременно Портата отпечатва копия на конвенцията и протоколите; конвенцията без анекса е публикувана в Турция на 8-ми. Портата обявява това за неоторизирано, но тъй като е уговорено публикуването да се отложи, докато Андраши не е направил необходимите приготовления, се е подозира, че действието е умишлено.[728]

Лейърд не е видял секретната статия, когато за пръв път разговаря със султана; след като я виждя, той признава пред Солсбъри, че не смята възраженията на султана за напълно неоснователни. Солсбъри несъмнено се радвал да види члена отменена в полза на по-широката гаранция от Австрия за позицията на Турция на полуострова и не може да си представи, че членът в сегашния си вид има стойност за Турция или за Великобритания. Но начинът и поводът за искането за отмяна, според него, „са резултат от някакво безумно подозрение“ и

[725] Косек до Андраши, 3 май, WSA, тел. № 185.

[726] Солсбъри до Лейърд, 6 май, FO 78/2937, № 638. Андраши до Косек, 7 май, WSA, тел. № 98.

[727] Лейърд до Солсбъри, 13 май, FO 78/2950, no. 395, много конфиденциално Косек до Андраши, 13 май, WSA, тел. № 216. Зичи до Андраши, 19 май, WSA, тел. № 231.

[728] Косек до Андраши, 10 май, WSA, № 44; Андраши до Косек, 13 май, № 105.

цялата информация на Лейърд засилва впечатлението, че инцидентът означава окончателния крах на всяка надежда за австро-турско разбирателство; триумфът на онези елементи, враждебни към нея, изглежда вероятно ще застраши и британските интереси. Зичи и Лейърд може само да гадаят за естеството на този натиск. Съществуването на секретния член става общоизвестно в Пера в рамките на няколко дни след подписването ѝ, и Лобанов научава за нея от някой в двореца, където има своите агенти. Той говори по темата с Каратеодори и му казва, че е взел мерките си, за да осуети „този опита на Австрия да сключи съюз с Турция, който, е обида за Русия".

Следователно Лейърд смята за много възможно Лобанов да е наел агенти в двореца, за да настрои султана срещу члена, въпреки че той заявява пред Лейърд по най-положителен начин, че противопоставянето идва изцяло от неговите собствени убеждения.[729]

Безкрайно по-лесно е да се предизвика негодуванието на султана, отколкото да се осигури доверието и сътрудничеството му, и въпреки че той все още смята Русия за свой основен враг и главна причина за своите трудности и унижения. Но е напълно възможно, да бъде повлиян дори от Лобанов, когато е обхванат от слиното негедование срещу Австрия.

Руското влияние, ако е упражнявано на този етап, е използвано косвено за стимулиране на антиавстрийската партия в двореца. Осман паша и други отдавна твърдят, че Австрия обмисля незабавно настъпление към Солун и анексиране на Македония, а султанът получава, от почти същите източници, доклади за австрийските жестокости към мюсюлманското население в окупираните райони. Има много доказателства, че Осман паша е симпатизирал и евентуално е подкупен от руското посолство; но дори и без влиянието на Осман и руснаците, опозицията срещу Австрия е силна. Андраши се погрижва да не показва никакво желание да запази члена и съответно той е официално анулиран на 20 май.[730]

Той обаче е длъжен да защити политиката си и на 24 май изпраща телеграфни инструкции на Зичи заезика, който трябвало да използва пред султана. Императорът бил сключил конвенцията и тайната статия само в особен интерес на Турция; правото да окупира Санджак е гарантирано от Берлинския договор и Австрия има правомощия да го изпълни. Ако въпреки това Австрия е договорила конвенцията и приема точки, които изобщо не са в съответствие с правото да разположи гарнизон в Нови пазар и които все още вълнуват австрийското обществено мнение, това е защото се ръководи от желанието да улесни и по-нататъшно стабилизиране на турската държава. Австрийското правителство е убедено, че и най-малкият сблъсък между Австрия и Турция, произтичащ от въпроса за Нови пазар, ще бъде сигнал за движенията в Македония, Източна Румелия, България и дори Гърция, чиито последици никой не може да предвиди. Съответно Австрия правиа отстъпка след отстъпка и избягва всичко, което да доведе до отслабване на „мюсюлманския елемент". По същата причина и със същата цел да построи нова стена около съществуващите владения на

[729] Лейърд до Солсбъри, *цит. същ .*, също Доп. ръкопис 39/32, 16 май, частно.
[730] Зичи до Андраши, 21 май, WSA, тел. № 234.

Турция, Австрия предлага тайния член; Въпреки отмяната, императорът не е променил по никакъв начин благосклонното си отношение към Турция. В най-добър интерес на Турция е да действа по същия начин, когато се появи повод, защото и най-малкият конфликт в критичния момент, когато султанът завладее Източна Румелия, можеше да има най-сериозни последици и да осуети усилията на Европа да стабилизира Турската империя.[731]

Едва ли може да се очаква подобна защита да убеди султана; тя отговаря на личното уверение на Андраши в желанието на Австрия да запази териториалното статукво на Балканите, а султанът е напълно убеден, че окупацията на Босна и Херцеговина предоставя достатъчно доказателства за много различни идеи. В сегашното си настроение, предупреждението, че ще бъде зависим от добрата воля на Австрия, когато настъпи в Източна Румелия, само увеличава нежеланието му да предприеме подобно действие.

Така отношенията му с Австрия остават обтегнати и не показват реални признаци на подобрение, въпреки усилията на Лейърд, до отзоваването на Зичи през декември. Когато Зичи представя посланието на Андраши на 25-ти, посрещането му е отчетливо хладно. В отговор на обещанието на императора, че въпреки оттеглянето на члена, Турция може да разчита на австрийска подкрепа в случай на нападение отвън, султанът просто отговаря, че това е в интерес и на двете страни. Зичи продължава, казвайки, че както е обичайно при размяна на ратификации, императорът желае да удостои великия везир и други висши турски чиновници с определени ордени и че се очаква султанът да удостои подобни отличителни знаци с австрийския министър-председател и други. Султанът „студено отговоря, че няма намерение да го прави“ и австрийците се отказват от въпроса.[732]

4.

Априлската конвенция не носи подобрение на позицията му във вътрешната политика. Тя не успокоява противниците на окупацията и е критикувана от онези, които искат посегателството върху турския суверенитет да се задълбочи.[733]

Приемът на конвенцията, когато е публикувана на 13 май, не е добър и поне на пръв поглед изглежда като триумф за Каратеодори.[734] Веднага след това става известно, че Андраши възнамерява да подаде оставка. Отношението на военните, опасенията му накъде вероятно ще поведат страната и нежеланието му да поеме отговорност за техните планове затвърждават решението му, въпреки че не е загубил доверието на императора.[735]

---

[731] Андраши до Зичи, 24 май, WSA, тел. № 110.

[732] Лейърд до Солсбъри, 29 май, FO 78/2951, № 445.

[733] Граф Андраши направи изключение само за генерал Филипович и по време на посещението му на 20 април му показа депеша от Константинопол, в която се съобщава за сключването на конвенцията. „Всичко това няма да ви помогне“, отговори непоколебимият генерал, „ако не отидете в Солун“. Пржибрам, II, 96.

[734] Пленър, III, 150.

[735] Андраши, III, 208.

Той обаче не напуска поста си до октомври и преди това успя да осигури за страната си двойния съюз с Германия и завършването на Берлинската си програма чрез окупацията на Санджака. Първото от тези събития ще бъде разгледано по-долу (гл. X).

Окупацията на Санджака става без търкания през септември но не предполага истинско помирение с Портата, въпреки че кризата в Константинопол през юни и юли, последвана от оставката на Хайредин и завръщането на русофила Махмуд Недим, предизвиква временно безпокойство у султана от собствената му дързост. В продължение на няколко седмици той съответно показва повече приятелско отношение към Австрия. На 21 юни военният съвет решава да изпрати Хусни паша, коменданта на отбраната на Чаталджа, в Сараево, за да изпълни формалностите, свързани със съвместната окупация на Санджака, а на 6 август султанът прие Зичи доста приветливо.[736]

Той изразява искреното си желание Англия, Австрия и Турция да бъдат обединени в най-приятелски отношения и обяснява, че дори отхвърлянето на секретния член, поради твърде ограниченото му действие, той е готов да сключи съюз, ако Австрия е съгласна. Той прояви голяма враждебност към Русия и обеща да покаже на Зичи градината си по време на следващото посещение на посланика.

Вечерта, след вечеря в двореца, Осман паша казва на Зичи, че е изпратил пълномощни на Хусни паша и инструкции за изпращане на турски офицери, които да изпълнят формалностите по признаването в Нови пазар. Австрийските войски завземат постовете в Санджака между 9 и 16 септември, без никаква народна съпротива и без никакви търкания с турските власти.[737]

Но това подобрение в отношението на султана е краткотрайно и през следващите шест месеца Австрия понася заедно с Англия основната тежест на все по-откритата враждебност на турците към всякакво чуждо влияние.

Ще разгледаме това по-подробно във връзка с британската политика на реформите, но сега само ще отбележим колко силен става антагонизмът между Австрия и Турция.

На Зичи никога не му е простена ролята, която има както преди, така и след войната, в босненската афера, и султанът продължава да твърди, че посланикът го е измамил и подвел пред Конгреса с уверения и твърдения, които не е упълномощен да прави и които впоследствие са отхвърлени от неговото правителство. Той е отзован през декември и на получава твърде хладна прощална аудиенция на на 13-ти намери. Пропуснати са всякакви учтивости; той не е поканен на вечеря в двореца, нито пък някой, представляващ султана или Портата, е изпратен на борда на австрийския параход при заминаването му, въпреки че всички членове на дипломатическия корпус присъстват.[738]

Въпреки това, когато австрийското правителство обявява намерението си да назначи пълномощен министър вместо посланик на мястото на Зичи, султанът

---

[736] Зичи до Андраши, 21 юни, WSA, тел. № 276.

[737] Зичи до Андраши, 7 август, WSA, тел. № 367; 7 септември, тел. № 403, прилага копие от инструкции до Хусни паша. Призибрам, II, 100. Вж. Лейърд до Солсбъри, 8 август, FO 78/2956, № 709, тайно. Херцог фон Вюртемберг до военната канцлария, 9 септември, WSA, тел.

[738] Лейърд до Солсбъри, 12 декември 1879 г. FO 78/2963, № 1098.

е изненадан и го смята за признак на враждебност. Той е уверен, че споразумението е временно, че обстоятелства, които нямат връзка с политическите отношения на двете страни, правят този курс целесъобразен и че не се цели обида; но остава подозрителен и показва раздразнението си, като отлага съгласието си да приеме новия дипломатически представител граф Дубски.[739]

Освен това, на 23 януари в турския вестник „Вакит" се появи турски превод на протоколите от преговорите между Зичи и Портата, предшествали Априлската конвенция.[740]

Андраши отказва да разреши публикуването на протоколите, съдържащи, препратки към определени въпроси, като тайното споразумение от 13 юли 1878 г., които той има всички основания да крие, а Хаймерле, неговият наследник, наследява и неговите трудности.

Политическата ситуация у дома го кара да избягва дискусиите в парламентите на Австрия и Унгария и атаките срещу правителството, които ще бъдат провокирани, ако публикацията на „Вакит" стане известна и бъде приета за автентична.

На 24-ти той изпрати гневна телеграма до Косек, в която протестира, че публикуването на протоколи без съгласието на едната страна противоречи на всички международни обичаи и изисква обяснения; оплака се и от враждебното отношение, както се вижда при неотдавнашния опит да не се допускат австрийски кораби в турски води, и пренебрегването на обичайните учтивости при заминаването на Зичи, които Турция предприема. Косйек трябва да иско официално комюнике от Портата, в което да казва, че публикуването е станало без нейно знание и следователно не може да гарантира неговата автентичност.[741]

Савас вече е казал на Косек, че публикацията е без знанието или разрешението на правителството; но той и Лейърд са убедени, че е направена по заповед на самия султан, за да се възбуди по някаква причина общественото мнение срещу Австрия.[742]

На 25-ти Косек провежда разговори със Саид и Савас и след като прочита съответната част от телеграмата на Хаймерле, иска категорично обяснение на възгледите и целите на Портата и дали тя възнамерява да запази приятелството с Австрия. Те приемат съобщението с очевидни признаци на изненада и тревога и двамата изразяват съжаление от появата на тази неразрешена публикация, но се колебаят да дадат отговор, когато са помолени да назоват отговорното лице. След това Косек иска да бъде издадено официално комюнике, в което се посочва, че публикацията е неразрешена и текстът не е автентичен, както и че виновният трябва да бъде открит и наказан.

Саид отказа да направи това и последва бурна дискусия. Косек обвинява Саид и Савас, че умишлено се опитват да възбудят общественото мнение срещу

---

[739] *Пак там*, 24 януари 1880 г. FO 78/3080, № 108, конфиденциално Австрия страда от недостиг на подходящи представители във външните работи; след оставката на Андраши министерството на външните работи и посолствата в Санкт Петербург, Рим и Константинопол трябва да бъдат попълнени. Przibram, II, 107.

[740] Косек до Хаймерле, 23 януари 1880 г., WSA, тел. № 20.

[741] Хаймерле до Косек, 24 януари 1880 г., WSA, тел. не 17.

[742] Лейърд до Солсбъри, 25 януари 1880 г., FO 78/3080, № 117, повер.

Австрия; Той им казал, че „Терджиниан Хакикат“ да е насърчаван да публикува статии, пълни с клевети и неверни твърдения срещу австрийското управление в Босна и Херцеговина, австрийското правителство се въздържало от публикуване на докладите на своите консули за условията в европейските ѝ провинции – доклади, които, ако станат публично известни, неминуемо ще създадат общо чувство на възмущение срещу нея в Европа.

Очевидно е, че Саид не може да направи нищо, без да се допита до султана, и Косек му дава 24 часа, за да вземе решение.[743]

На следващия ден турците се предават; необходимото съобщение е публикувано в турските вестници на 27-ми, а по-нататъшното публикуване на протоколите е забранено.[744] Последват някои много сложни и неправдоподобни обяснения за това как се е случил инцидентът, но Косек и Лейърд са убедени, че действието е предприето умишлено с предположението, че след свършения факт на публикуването, котката ще бъде извадена от торбата и щетите ще бъдат нанесени, дори ако Портата трябва да се извини. „Имам всички основания да вярвам, че такива жалки и дребни трикове, формират основата на външната политика и дипломацията на настоящия министър-председател и министър на външните работи“, пише Лейърд.[745]

Портата може да отвърне, че дипломатическите методи на Андраши не са по-добри и е редно спрямо турците да се каже, че те имат същото право, както и други страни, да негодуват срещу загубата на своите провинции и начина, по който тя е била осъществена.

Тайното споразумение от 13 юли 1878 г. е умишлен опит на Андраши да осигури тяхното мълчание чрез уверения, които няма намерение да изпълни; преговорите за Априлската конвенция са проведени в същия дух. През зимата на 1878-79 г. султанът има поне малка надежда да установи временния характер на окупацията и съответно е разтревожен и разгневен от неуспеха си да получи каквато и да е реална отстъпка или предимство от преговорите.

Андраши е постига непосредствените си цели – негласното анексиране на Босна и създаването на австрийска сфера на икономическо влияние в Сърбия, Македония и Северна Албания; Отчуждението му от Портата намалява възможността за ефективна австро-турска съпротива срещу руската агресия, но не може да се каже, че това има някакви особено катастрофални резултати през следващите няколко години. Всъщност единственото непосредствено бедствие е за собствената кариера на Андраши.

---

[743] Косек до Хаймерле, 25 януари 1880 г., WSA, тел. не 24.

[744] Косек до Хаймерле, 26 януари 1880 г., WSA, тел. № 25; 27 януари, тел. № 26; 27 януари, № 8A-F, отчет за разговори и копия от кореспонденцията със Савас паша.

[745] *Пак там* , 29 януари 1880 г., WSA, писмо от Лейърд до Солсбъри, 3 февруари, FO. 78/3080, № 149.

Глава VIII. ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И ТУРЦИЯ: АЗИАТСКИТЕ КЛАУЗИ

1.

Плановете на Солсбъри за сигурността и възстановяването на Турция, както видяхме, са очертани пред Конгреса; те се основават на три основни елемента: (1) задоволителна военна граница за Турция в Европа, (2) военна гаранция за владенията на султана от Англия и Австрия и (3) вътрешни реформи, които да повишат ефективността, вътрешния ред и просперитета на империята и да премахнали главния стимул за нова руска атака.

До април 1879 г. е постигнат известен напредък във всяка посока. Берлинският договор осигурява за Турция военна граница, по веригата на Балкана но това ще остане само на книга, докато руснаците се оттеглят и турските войски не влячат за да заемат планината.

С Кипърската конвенция султанът си осигури британска гаранция за азиатските си владения, но Австрия не дава военната гаранция за Турция в Европа, на която Англия и Портата се надяват.

Накрая, схемата за вътрешни реформи е изготвена от британското правителство и разработена от Лейърд; Те са посрещнати с интерес и благодарност от Портата, но на практика нищо не е направено за изпълнението им и Солсбъри вижда, че няма решение на трудностите, които Портата изтъкна, за да обясни забавянето.

Член LXI от Берлинския договор предвижда Портата да провежда реформи в арменските провинции и „периодично да уведомява за предприетите в тази насока стъпки силите, които ще контролират тяхното прилагане“.[746]

На практика никоя от силите, освен Великобритания, не е готова да предприеме активни стъпки за изпълнение на тази клауза; едва ли може да се очаква Русия да гледа с ентусиазъм на възраждането на Турция, докато Германия и Австрия не изпитват никаква пряка загриженост за условията на азиатските поданици на Портата; френското и италианското правителства също разглеждат въпроса единствено като специален интерес на Англия.[747]

Фурние и Корти, френският и италианският посланици в Константинопол, проявяват доста по-активен интерес към уреждането на Балканите, отколкото техните правителства, но за Фурние това е стремеж за възстановяване на френския престиж, което предизвиква до многократно му противопоставяне на Лейърд.

Песимистичният, а понякога и ироничен тон на голяма част от личната кореспонденция на Солсбъри и очевидното му нежелание да настоява твърде далеч, предполагат дори в неговия случай липса на доверие в стойността или практичността на цялата програма и той със сигурност е повлиян от разбирането, че партийните тактики у дома и британският престиж в Индия изискват

[746] Хертслет, iv, 2796.
[747] Рашдау, стр. 267.

проява на загриженост за благополучието на потиснатите и страдащи народи, под гнета на султана.[748]

В личната му кореспонденция с Лейърд и в случайни препратки към Източния въпрос в други среди, съмненията дали Турция може да се задържи дълго, са изразявани с нарастваща убеденост през 1879 г.

Но той приема за даденост, че всеки подобен колапс е катастрофа и политиката на Великобритания трябва да запази съществуващата структура и властта на султана възможно най-дълго. Очевидното му безразличие към фактическото изчезване на властта на султана в Босна, Кипър, Египет, Тунис и другаде не променя факта, че той е решен, ако е възможно, да не допуска посегателство върху онези части от владенията на султана на Балканите и в Мала Азия, които са му запазени на Конгреса и които представляват ефективна бариера пред настъплението на Русия на юг; и той остава поддръжник на независимостта, ако не и на целостта на Османската империя.

Скоро той изоставя идеята за официален или неофициален британски протекторат като непрактична и всъщност не е в състояние да измисли някаква нова политическа организация, която да бъде създадена та Изток, ако заплашеният колапс се случи. Някои забележки към Лейърд в частно писмо от 6 ноември 1879 г. са типични. „Освен ако всички англичани и турци не са в плен на илюзии, настоящата дворцова система няма да бъде безкрайно подчинена на азиатското население. Но ако те се разбунтуват - какво следва? Ще настъпи страшен объркване - включващо със сигурност Арабия, вероятно Персия в разрухата... Струва си да се изчерпят всички ресурси за аргументи и заплахи, за да се предотврати подобна катастрофа. Но е съвсем ясно, че мекият език няма никакъв ефект. ...“[749]

На 2 януари 1880 г. е направено изрично признание за безпомощност. „Времето със сигурност е отминало, когато можеше да се разчита на старата политика за управление на Портата чрез дипломатически гръмотевични бури, за да се спре бързането към нейния разпад. Възможно ли е все още да се направи нещо, за да се спаси? Съгласен съм с вас, че някаква форма на конституция, нещо, което да ограничи властта на султана, е единственото надеждно лекарство. ... Но как да се накара султана да приеме такова ограничение на властта си? Смятам се, че проблемът е неразрешим.“[750]

През зимата на 1878-79 г. уреждането на Балканите, крайното объркване и обедняването на турското правителство правят невъзможен напредъкът в други области, но Солсбъри е нетърпелив след Конгреса да осигури съгласието на

---

[748] За обсъждания на този етап от външната политика на Солсбъри вижте Lee, op. cit., стр. 112–124, и две статии от д-р Л. Пенсън: „Външната политика на лорд Солсбъри, 1878–80“ (A. Colville and HWV Temperley: *Studies in Anglo-French History*, Cambridge, 1933), стр. 125–142 „Принципите и методите на външната политика на лорд Солсбъри“ (*Cambridge Historical Journal* , 1935). Лий дава подробен отчет за използване на Кипърската конвенция в интерес на британската политика до края на 1878 г., но не обсъжда подробно развитията през 1879 и 1880 г. Лейди Гуендолин Сесил (Солсбъри, II, 297–326) дава първия и все още един от най-добрите отчети за политиката на реформи според личните документи на Солсбъри.

[749] Солсбъри до Лейърд, 6 ноември 1879 г., Add. MS. 39139.

[750] *Пак там*, 2 януари 1880 г., Add. MS. 39139.

султана с британската програма, докато все още го обзема страхът от Русия; „способността ни да настояваме за нея ще намалява с всеки следващ месец.“[751]

Първата стъпка, от която той не очакванезабавни резултати, е да каже ясно и подробно на Портата какво очаква британското правителство от нея; съответно програма е изготвена скоро след завръщането на британските пълномощници в Лондон и след приемането на кабинета на 7 август, е изпратена на 8-ми в депеша до Лейърд, който вече на 5-ти, по искане на султана, е представил собствените си виждания за реформата в меморандум от 44 страници.[752]

В това съобщение на Лейърд е наредено да иска от султана официално съгласие: (1) за създаване на жандармерия в азиатските провинции, организирана и командвана от европейци; (2) за създаване на централни трибунали в определен брой от най-важните азиатски градове, с юрисдикция над по-долните съдилища, и с поне един европейски адвокат с доказана честност и образование, чието съгласие да е необходимо при всяко решение; (3) за назначаване на събирачи на данъци във всеки вилает, отговорни за приходите, със задачата да премахнат десятъчното земеделие и да въведат десетгодишни „споразумения“ възможно най-скоро. Те също трябва да бъдат европейци в повечето случаи.

При разработването на тези предложения Солсбъри отбелязва, че в няколко случая са опитвани представителни събрания, например в Крит, Ливан и остров Самос, но те не могат да бъдат безопасно имитирани, поне засега, в азиатските провинции. „Непосредствената необходимост на азиатска Турция е от най-простата форма на ред и добро управление; от такава сигурност от ограбване, независимо дали е незаконно или законно, че индустрията да може да процъфтява и населението да спре да намалява.“

Ефективна жандармерия, изисквана в нотата на Андраши и конференцията в Константинопол, е от съществено значение за поддържането на реда; опустошенията на кюрдите, еднакво тежки за християните и мюсюлманите, могат да бъдат потушени само от полицейски сили с военен характер и ще е необходим определен брой европейски офицери, за да я организират и да осигурят достатъчна енергия при изпълнението на задълженията ѝ.

Трибунали от типа, успешно създаден в Египет, трябва да бъдат създадени в 5-6 от главните градове на азиатска Турция, а мандатът на европейския адвокат във всеки трибунал трябва да бъде защитен от произволно прекратяване.

Планът, приет в Индия, за даване на апелативен съд на правомощия да ръководи действията и да преразглежда поведението на съдилищата от първа инстанция, може да допринесе за изкореняване на корупцията, с която те са печално известни.

Системата за десятъчно земеделие е всеобщо осъдена, но е съмнително дали съществуващата машина може да бъде премахната, стига налаганият данък да се позволява да варира пропорционално на добива от реколтата всяка година; Затова той предлага индийската система, известна като споразумение, включваща превръщането на десятъка във фиксирана такса за наем, платима в пари или натура, както е най-удобно, и отворена за преразглеждане след няколко

[751] Солсбъри, II, 305.

[752] Лейърд до Солсбъри, 5 август, FO 78/2795, № 982, много поверително.

години. Той добави, че във всички тези реформи характерът на валията е от жизненоважно значение и той не трябва да бъде нито несигурен относно мандата си, нито несменяем. „Целта е да се замени с tenure quamdiu bene se gesserint (мандат зависещ от дборото поведение) на мястото на сегашното tenure durante bene placido." (несменяем мандат).

На 19 август Лейърд връчва на великия везир вербална нота, съдържаща основните точки от депешата на Солсбъри; той вече е съобщил предложенията устно на Сафвет паша, който веднага заявява, че е малко вероятно безусловното им приемане.

Критиките на Сафвет са трудни за отговор. Невъзможно да се създаде полиция, когато турското правителство няма средства за плащане на заплати; той не вижда къде ще се намерят европейци, притежаващи необходимите пълни познания по турското право и език за съдебни назначения; турското правителство няма подходящ кадастър на земята, то няма основание да замени десятъка с фиксиран наем или данък. Валиите и съдиите вече са несменяеми, според турската конституция, но трудността е да се намерят компетентни и почтени служители.

Лейърд не е прекалено обезкуражен от забележките на великия везир. Никой не може да пренебрегне бедността на хората, парите, и силата на консервативните настроения в Турция; Това не са фатални пречки, ако султанът и неговите министри са убедени в необходимостта от конкретните реформи, които им са наложени, и са готови да приемат сътрудничеството на европейците, по предложения начин. Лейърд вярва, че Сафвет има „държавнически и либерален поглед" по въпроса и въпреки че в началото ще има доста опозиция, особено срещу назначаването на европейци в централните трибунали, в крайна сметка общите принципи на Солсбъри ще бъдат приети.

Политическата ситуация в Константинопол затруднява Лейърд да осигури разглеждането на предложенията по същество. Статия във „Phare du Bosphore" (Босфорски фар) от 5 октомври обвинява британското правителство в опит да отнеме от султана суверенните му права в Мала Азия и е преписана в турските вестници.[753]

Войната неизбежно стимулира обща враждебност към чуждестранните влияния, а участието на Великобритания в сделките през последните две години, също създава неясноти и разочарования за турците, и те приемат с подозрение нейните изявления.

През следващите дванадесет месеца султанът получав много напомняния за безнадеждността на всеки опит да се поддържа ефективен контрол над областите, като Босна, Източна Румелия и Египет, в които различни сили признават номиналния му суверенитет и услужливо поемат пряка отговорност за администрацията, и със сигурност е напълно реален страха му, че Анатолия може да се изплъзне от ръцете му по същия начин.[754]

---

[753] Лейърд до Солсбъри, 8 октомври, FO 78/2801, № 1229. Г. Уошбърн: *Петдесет години в Константинопол* (Бостън, 1909), стр. 141–142.

[754] *Вж.* Лий, стр. 146–7; 150. Дж. Карлайл Маккоун: *Нашият нов протекторат: Турция в Азия* (Лондон, 1879 г.) прави подробен преглед на условията в Мала Азия, посочвайки какво може да

Няма причина да се съмняваме, че до 1880 г. той запазва известно чувство на благодарност към Лейърд, който продължава да се ползва с достъп до него без предварително уговорена среща и чиито искания и критики неизменно са приемани с учтивост и без видимо раздразнение.

Дори към края на 1879 г., когато преструвката, че се следват британските съвети, е открито изоставена, а Зичи и Фурние получават многократни признаци на немилост от султана, към Лейърд той продължава да се отнасят с външно уважение.

Вамбери обаче заявява, че веднъж е трябвало да достави портрет на лейди Лейърд на султана, който възкликнал с голямо вълнение: „По време на войната тя се грижи за ранените ми войници с голяма саможертва и винаги ще ѝ благодарен; но що се отнася до съпруга ѝ, аз го зачеркнах от приятелите си, защото той срамно злоупотребил с доверието ми.“[755]

Лейърд значително надценява силата на позицията си и не осъзнава, че благодарността на султана към него, дори да е реална, е малка и без политическо значение, освен когато улеснява неговия личен апел към британците за подкрепа. Това никога не е достатъчно, за да премахне подозрението му, че британците, въпреки всичките си протести, се стремят към пряк политически контрол в Мала Азия; нито пък да го заблуди, че те няма да дадат обещание за военна подкрепа на Балканите, нито да предоставят финансова помощ през критичната зима на 1878-1879 г.

Протекторат в технически смисъл, който поставя султана в позиция на зависим суверенитет, не е целта на Солсбъри. Депешата от 8 август предупреждава Лейърд да внимава да се въздържа от предложения, които могат да създадат внушението, че Англия иска да придобие контрол, несъвместим с пълния и безспорен суверенитет на султана, а предложението Портата да наеме „европейски“ експерти означава, че не е отправяно официално искане за изключителен британски контрол.

В частно писмо до Солсбъри Лейърд посочва, че с британски експерти на разположение на валиите, Великобритания може с времето да упражнява контрола, установен над индийските щати; това развитие е застъпвано и в лондонския печат.

В отговор Солсбъри го предупреждава да избягва всякакви намеквания в разговорите си с Портата, че правителството желае това.[756]

Ясно е, че в тези дискусии думата „защита“ е използвана донякъде свободно. В нетехническия смисъл на думата Англия е „защищавала“ Турция в продължение на две поколения; и се смята, че британският резидент в индийски двор упражнява контрол чрез способността си да дава съвети и да задава стандарти.

се направи чрез реформи и подчертава необходимостта от британски контрол (*вж.* I, 1, 2; II, 237–238).

[755] А. Вамбери: *Историята на моите борби* (Лондон, 1904), II, 365. Вамбери е бил известно време довереник на Абдул Хамид и в глава XI дава единственото съчувствено изследване на султана, на което съм попадал.

[756] Д-р Пенсън обаче се позовава на „елемента на защита“ в политиката на Солсбъри и изглежда намеква, че Солсбъри е целял установяването на официален протекторат. Colville and Temperley (Колвил и Темпърли), стр. 141.

Само в последния смисъл Солсбъри изглеж има някаква постоянна политика за „защита“ на Турция: той проучва възможността за по-пълен контрол, само за да отхвърли идеята преди края на 1878 г.

Призивите на султана към Англия за финансова подкрепа предполагат подходящо средство за натиск и до следващия януари Солсбъри продължава да обсъжда възможностите за условен заем. В началото на август той очертава в писмо до сър Стафорд Норткот схема, според която британското правителство трябва да гарантира финансово плана на херцог Съдърланд за изграждане на железопътна линия от Александрета (Искендерун) до Багдад и да използва част от приходите на Кипър, за да изплати дивиденти на притежателите на нов заем от 3 000 000 паунда; в замяна от султана ще се иска да направи отстъпки за железопътната линия и да се съгласи на реформи съгласно условията на депешата от 8 август.

Той отхвърля предложението реформите да се прилагат „като едно от условията за железопътната линия“, но смята, че ако железопътната линия се окаже нереалистична, това ще е практическият резултат. „Искам да кажа, че ще получим обещанието за реформи, което няма да бъде спазено; ще се заемем с работа по железопътната линия; ще получим или ще претендираме за правото да защитаваме железопътната линия и след това ще постигним със сила това, което е обещано.“[757]

На 22 август той предлага на Норткот заем от около 8 000 000 британски лири за Турция, в замяна на който султанът трябва да приеме програмата за реформи, да предаде на служител, назначен от Англия, събирането на всички приходи на Азиатска Турция, докато заемът бъде изплатен, и да се съгласи, че този служител ще има подчинение за назначаване на всички данъчни служители. Събраните пари трябва да покриват „разходите на правителството в Азиатска Турция; включително нищо военно, освен необходимото за поддържане на реда“.[758]

Обсъждането на подобни схеми обаче не означава, че те продължават да бъдат постоянната цел, залегнала в основата на неговата политика; финансовите трудности, повдигнати от Парламента, и бдителната ксенофобия на султана и двореца показват преди края на годината, че създаването на такава система е извън обхвата на практическата политика и от сега нататък той се ограничава до налагане на съществуващата програма за реформи на Портата чрез официални канали; Песимистичните му коментари за ситуацията към Лейърд през останалата част от мандата му показват, че той няма големи надежди да убеди султана да приеме дори тази програма и няма алтернативна политика, ако програмата се провали.

Лейърд не получава официален отговор на нотата си до 24 октомври.[759] Той отбелязва, че многобройните забавяния „сигурно са изчерпили търпението на Ваша светлост; и почти изчерпаха моето“. Отговорът на нотата е постоянно обсъждан в съвета на министрите и освен обичайното бавене на Портата, проти-

---

[757] Солсбъри, II, 306.

[758] *Пак там* , II, 310.

[759] Лейърд до Солсбъри, 24 октомври 1878 г., FO 78/2803, № 1319; *вж*. 30 октомври, № 1347; 4 ноември, № 1369.

вопоставянето на силните кръгове в министерството и сред лица с голямо влияние в страната създава допълнителни трудности. При тези обстоятелства отговорът предполага триумф за защитниците на реформата. Много от точките на Солсбъри са приети и има значителен знак за разумност, когато са повдигнати възражения. Има обещание за реформиране на правната система и за наемане на европейски юристи; от друга страна, Портата не е готова да назначи във всеки трибунал чуждестранен съдия с право на вето върху всяко решение; и възразява срещу назначаването за съдии на европейци, които не познават езика, законите и обичаите на страната. Въпреки това, тя е готова да ги наеме като инспектори, като тяхното задължение е да контролират правораздаването във всеки вилает. Портата е готова да премахне десятъчното земеделие, но предлага първо да изпробва новата система в една или две провинции.

Тя се ангажира да назначи валии, съдии и събирачи на данъци за поне пет години, при условие че не извършват престъпление или нарушение, което да води до уволнение, и че уволнението им не се счита за необходимо за султанското правителство „поради някакъв голям обществен интерес".

Лейърд смята, че сравнително либералният тон идва от султана и Сафвет. Основното възражение е срещу наемането на европейци, което ще им даде власт и сила, несъвместими, както Портата смята, със суверенните права на султана; но той е оптимист по този въпрос и отбелязва, че щом турците намерят причина да се доверят на европеец, те обикновено са готови да му дадат власт, която ще се поколебаят да дадат дори на един от тях.[760]

В началото на декември Солсбъри осъзнава, че има малка надежда да убеди Парламента да се вслуша в молбата на султана за финансова помощ.[761] Дебатът през август показва, че интересът към подобни планове е малък, но усилията на Солсбъри да осигури необходимата финансова помощ продължават през септември и октомври, без да събуди интерес нито у Биконсфилд, нито в Министерството на финансите. Перспективата става още по-непривлекателна, когато Парламентът трябва да бъде свикан на ноемврийска сесия, за да гласува за кредити за новата война в Афганистан.

На 1 октомври Биконсфилд информира херцога Съдърланд, че правителството окончателно е решило, че не може да иска съгласието на Парламента за гаранция за предложените железопътни линии; Портата показва голямо нежелание да прави отстъпки за изграждането на железопътни линии на който и да е от чуждестранните интереси, които я обсаждат, и херцогът решава да прекъсне всякаква връзка с железопътните предприятия в Турция.[762]

Така става все по-ясно, че всяка надежда за натиск върху Портата, различен от този, упражняван от Солсбъри и Лейърд чрез съществуващите официални канали, трябва да бъде изоставена, а отговорът на Солсбъри от 4 декември на

---

[760] *Вж*. коментарите на Рашдау, стр. 267–268. Зичи смята, че влиянието на Лейърд върху султана е непроменено и отдава забавянето в приемането на предложенията за реформи на противопоставянето на финансовия министър. Зичи до Андраши, 8 октомври, WSA (Varia Turquie: 1878).

[761] *Вж*. Писмо от Лейърд до Солсбъри, 14 септември 1878 г., FO 78/2799, № 1139, тайно.

[762] Бартоломей до Гирс, 19/31 август, RE, № 113; 31 октомври/12 ноември, № 132. Lee, стр. 142–143.

турското решение за реформите показва загрижеността, че и този подход е безперспективен, защото събужда нови подозрения за британските намерения.

Затова отговорът му показва забележителна сдържаност, защото току-що е получил от британския консул в Алепо даклод за особено шокираща поредица от нарушения, извършени от местния валия Кямал паша в Зейтун.[763]

Той е много по-малко доволен, в сравнеие с Лейърд, от турския отговор от 24 октомври: „Предпазните мерки, които съветниците на султана смятат да предприемат, страхувайки се, че з под прикритието на реформа в администрацията е застрашен суверенитетът на султана, издават напълно безпричинни опасения, за които Ваше Превъзходителство добре знае; но мотивът, който ги е продиктувал, е достоен за уважение."

Той се съгласява, че заместването на съдии с инспектори, поне за известно време, „може по-скоро да доведе до подобрение, отколкото до влошаване на първоначалната схема" и не оспорва мъдростта на резервите относно финансовите реформи. Но съжалява, че Портата не се е съгласила с предложението корпусът на жандармерията да бъде командван от европейски офицери; финансовите затруднения на правителството в момента представляват непреодолима пречка за създаването на корпуса, но британското правителство очаква, че никаква завист към чуждестранната помощ не трябва да се окаже допълнителна пречка.

Коментарите на Солсбъри не са конструктивни. Той отбелязва неясния език, използван като причина за уволнение на валия, но призна трудността при контролиране на злоупотребите. „Международно вето, след последните събития, е изключено. Вето, предоставено само на правителството на Нейно Величество, ще ни постави в позиция, която не желаем."[764]

Преди това послание да стигне до Лейърд, Сафвет е пада от власт и на 5 декември султанът се опитва да убеди Лейърд, че промяната се дължи на мудността и липсата на енергия, които Сафвет е проявил при изпълнението на обществените дела, особено на реформите. Той изразява голямо доверие в либералните настроения и просветените възгледи на Хайредин и добавя, че друга цел на неговата политика е „укрепването на приятелството и съюза с Англия, които винаги е смятал за ключов камък на своята политика"; надяваше се, че все още може да разчита на помощта и подкрепата на британското правителство и дава най-положителните уверения в решимостта си да проведе реформите.[765]

В едно от изключително дългите си послания Лейърд показва, че е убеден в искреността на султана и смело твърди, че Абдул Хамид е „вдъхновен от най-

---

[763] Лейърд до Солсбъри, 30 ноември, FO 78/2806, № 1477 (и приложения).

[764] Солсбъри до Лейърд, 4 декември, FO 78/2774, № 1486. Лейърд до Солсбъри, 20 декември, FO 78/2808, № 1564.

[765] Лейърд до Солсбъри, 6 декември, FO 78/2807, № 1508. По време на важно заседание на съвета в Йълдъз, на което се обсъжда защитата на Константинопол, Сафвет седи по обичайния си мълчалив начин със скръстени пред себе си ръце и затворени очи. Султанът „неведнъж отбеляза с известно раздразнение, вижте... когато се обсъждат и разглеждат толкова важни въпроси, той спи". Лейърд: Мемоари, Add. MS. 38938, f.41. *Вж* . Солсбъри до Лейърд, 31 декември, FO 78/2774, № 1660.

либералните и просветени настроения“ и откакто Лейърд го познава, „никога не е вървял да отстъпи, напротив, винаги върви напред“.

Лейърд е еднакво доволен от „либералните и просветени мнения“ на Хайредин и от неговата „независимост на характера“; и не тревожи от съобщенията за антианглийските настроения на Каратеодори. Той има „всички основания да се надява, че ще намеря начини да го държа да върви по правия път“, ако се опита да се отклони от английската политика.[766]

Зичисмятал, че назначаването на Хайредин правило възможно най-лошо впечатление; турците не приемат назначаването на чужденец, който, според тях, е със съмнителна репутация и в чиято полза не могат да се приведат никакви забележителни постижения или изключителни заслуги.[767]

Лейърд е изненадващо оптимистичен, приемайки сериозно доклада, че султанът е извикал Хайредин, след като е прочел книга, в която тунизийският държавник се е опитва да докаже, от най-висшата мюсюлманска инстанция, че европейската цивилизация и съвременният прогрес не противоречат на вярата и закона на исляма.[768]

Въпреки това султанът избира много от бъдещите си министри по още по-несигурни причини и подозрението му към британските мотиви при настояването на реформаторските схеми не му пречи да осъзнае спешната нужда от повече енергия и ефективност в отчаяната ситуация, която възниква.

Назначаването на Хайредин се дължи на безпокойството на султана, разбирайки, че е необходим по-решителен и енергичен човек от Сафвет, за да се справи със сериозната дипломатическа и финансова криза, в която изпада държавата, и желанието му да си осигури велик везир, чието минало е чисто откъм участието в заговори срещу неговите предшественици.

Хайредин със сигурност отговаря на тези условия за известно време.[769] Пред Лейърд той протестира срещу интереса към реформите и предлага Персия да бъде убедена да се присъедини към съюза между Англия и Турция за взаимна защита срещу настъпленията и плановете на Русия в Азия.[770]

Но състоянието на финансите продължава да бъде неотменимото извинение за отлагане на британската програма за реформи; и въпреки че султанът и неговите министри искат от Англия заем, като го обвържат с реформите, не се скрива, че парите са необходими за най-належащите цели от спасяването на азиатските провинции. Портата успява по време на войната, да осигури заеми от местните банки, но в Англия се появява силна опозиция срещу заема и е спешно необходимо Портата да намери сума от около 9 млн паунда, за да погаси дълговете си към константинополските банки, които са помагали в миналото и могат да го направят отново. До края на декември каймето (турските книжни

---

[766] *Пак там* , № 1509, секретно.

[767] Зичи до Андраши, 10 декември, 24 декември, WSA, частно писмо. Рашдау потвърждава това отчасти, стр. 297.

[768] Réformes nécessaires aux Etats Musulmans. Вж. *Рашдау, стр. 296.*

[769] Лейърд до Солсбъри, 21 декември, FO 78/2808, № 1567, секретно. Рашдау, стр. 301; Уошбърн, стр. 154.

[770] Лейърд до Солсбъри, 16 декември, FO 78/2807, № 1537, секретно. Д. К. Блейсдел: *Европейски финансов контрол в Османската империя* (Ню Йорк, 1929 г.), стр. 87.

пари) пада толкова ниско, че става почти безполезно, а пекарите в Константинопол заплашват да затворят хлебарниците си.

На 28 декември Съветът определя цената на хляба на 6 пиастра (1 кайме) и се ангажира правителството да компенсира търговците. В момента няма съмнение за погасяване на големия обем външни дългове.[771]

На 21-ви султанът отново пита Лейърд да му помогне, британското правителство да оп.тпусне заем, защото всичките му усилия за въвеждане на реформи и възстановяване на реда в администрацията са парализирани от липсата на пари.

Хайредин на 23-ти отправя подобен апел. Той казва, че е съгласен със Солсбъри, че трябва да бъдат избрани едновременно две провинции за въвеждане на реформите, но искрено желае да се организира ефективна жандармерия за цялата империя. Той е решен сам да я ръководи; първите кадри трябва да бъдат сформирани в Константинопол и той ще се погрижи за всички подробности, „дори за подстригването на мустаците им", тъй като не може да се довери на чиновниците в провинциите. Но се нуждае от пари за закупуване на униформи, коне, седла и друго необходимо оборудване и не знаеше откъде да ги вземе. „Нека правителството на Нейно Величество ни помогне да намерим парите и аз се заклевам, че тази и други реформи, които искате от нас, ще бъдат осъществени."[772]

През следващите няколко седмици турското правителство продължава да отправя апел за британска финансова подкрепа и да представя доказателства за интереса си към реформите. В началото на януари правилникът за новата жандармерия е приет от министерския съвет; европейските офицери, според първоначалната схема, трябва да бъдат използвани само за организирането на корпуса, но е приета поправка, позволяваща им да заемат командни длъжности.[773]

На 14 януари Хайредин заявява, че според докладите, които Лейърд е представил на турското правителство за състоянието на Армения и други части на Мала Азия, особено по отношение на кюрдите, е решил незабавно да изпрати турски комисар с висок ранг и репутация, придружен от християнски помощник, за да направи най-пълни разследвания.[774]

Британците не успяха да направят никакъв практически принос за решаването проблема на Портата. След депешата от 4 декември, Солсбъри не прави никакви допълнителни предложения през следващите два месеца и след като Парламентът най-накрая ясно заявява, че турски заем е изключен, той губи надеждата, която първоначално е имал, да накара Портата да направи нещо разумно.

В средата на декември „пилотният балон" под формата на предложение за малка субсидия за подпомагане на мюсюлмански бежанци от Родопите, предизвиква такива демонстрации на недоволство на поддръжниците на прави-

---

[771] Зичи до Андраши, 26 октомври, WSA, тел. № 580. Лейърд до Солсбъри, 29 декември, FO78/2808, № 1597.

[772] Лейърд до Солсбъри, 23 декември, FO 78/2808, № 1573. Рашдау дава някои интересни подробности относно финансовата криза: стр. 268–269. Вижте също Уошбърн, стр. 142.

[773] Лейърд до Солсбъри, 4 януари 1879 г., FO 78/2942, № 12.

[774] *Пак там* , 14 януари, FO 78/2943, № 52.

телството в Камарата на общините, че окончателно и ефективно унищожава всяка надежда за турски заем.

Френското правителство е помолено на 3 декември да се присъедини към Великобритания в предоставянето на тази финансова помощ, но Солсбъри среща отказ и там.[775]

Лейърд и турците трудно приемат този резултат. На 13 януари турският посланик настоява пред Солсбъри за изключителната важност на финансовата помощ от Англия: без нея Турция ще се хвърли в обятията на Русия или, по-вероятно, ще има въстание срещу султана, при което династията му ще изчезне.[776]

Лейърд подкрепя турската молба възможно най-настоятелно и дори пише до Солсбъри на 22 януари, че „ако Портата не получи пари от собствените си ресурси или чрез външен заем, едва ли може да си представи как ще се задържи". Кризата става опасно остра не само поради обедняването на хазната, – което се решава чрез простото отлагане за неопределено време на изплащането на заплатите и други държавни задължения, но и поради обществените затруднения, произтичащи от обезценяването на турската валута (каймето). Султанът е силно разтревожен за собствената си безопасност и въпреки че все още не се опасява от заговори, единствено поради обедняването на чиновниците и служителите в столицата, очевидно е че бедственото положение им дава значителен стимул да участват във всякакви заговори. „Можете да си представите положението на независим турски администратор, получаващ заплатата си, ако изобщо я получава, в книжни пари, загубили стойността си до 1/5 от първоначалната им стойност, поради инфлацията", пише Лейърд. „При такива обстоятелства изобщо не може да се сложи край на корупцията." Той добавя, че от великите везири, които е познавал, няма нито един, който да е разполагал с достатъчни средства, за да издържа семейството си. „Що се отнася до показността и величието, те са се отклонили завинаги от сегашната класа „паши", което не е повод за съжаление."[777]

Той се оплаква на лорд Литън в дълго частно писмо на 28 януари за провала на правителството да се възползва от възможността да проведе азиатската политика, която е определило през лятото; Султанът все още „много гореше от желанието да ни помогне в Афганистан" и да осигури присъединяването на Персия към англо-турския съюз, а пълният крах на руската политика в Афганистан даде на правителството (по някакъв необясним начин) възможността „да сложи край, за много поколения напред, на „Северния", сега наричан „Източен" въпрос. ... Иска ми се Биконсфилд да е с двадесет години по-млад и да има мъже с енергия и държавническа далновидност около себе си."[778]

---

[775] По отношение на финансовото състояние виж: Рашдау, гл. 32. „Солсбъри II", стр. 314. Писмо от Солсбъри до Лайън, 3 декември, FO 27/2303, № 822; 12 декември, № 854; № 861. Лайън до Солсбъри, 14 декември, FO 27/2317, № 1018.

[776] Солсбъри до Лейърд, 15 януари, FO 78/2934, № 65.

[777] Лейърд до Солсбъри, 22 януари, Add. MS. 39132, частно писмо. На 26-ти той пише, че цялото му положение и политика ще бъдат застрашени, ако не му бъде предоставена финансова помощ. *Пак там* , 26 януари, FO 78/2943, № 98, секретно.

[778] Лейърд до Литън, 28 януари, доп. MS. 39132, частно и поверително.

Писмата на Солсбъри от този период изпитание за Лейърд. Той не приема тълкуването на ситуацията от посланика, и не може да намери средства за изпълнение на политиката му; а ироничните и полуцинични коментари за султана и турската политика подсказват желание не само да се омаловажи значението на неуспеха да се осигури финансова подкрепа, но и са очевиден намек и предупреждение към твърдоглавия посланик.

Лейърд все още вярва, че интелигентността и доверието на султана в Англия са достатъчни, за да осигурят провеждането на реформите, ако не бъдат осигурени пари и собственото му ръководство, докато Солсбъри се съмнява в намерението на турците да удовлетворят някое от британските искания, освен под принудата на непосредствена необходимост.

„Най-оптимистичните няма да повярват, дори ако получат абсолютна гаранция, че парите ще бъдат използвани правилно." Седмица по-късно той твърди, че сериозността на финансовото положение на султана е преувеличена и че последиците от нея дори ще бъдат полезни, ако султанът само отхвърли идеята да пилее ресурсите си за изплащане на дълговете си.

„Търпението и фалитът ще го изправят напълно и ще разрешат окончателно въпроса за руското обезщетение. Вярно е, че той няма да има кредит, но един абсолютен суверен е по-добре, да е без кредит. Той го използва само за строеж на дворци и броненосци. Освободен от кредитори от всякакъв вид и от изкушението да взема заеми, изглежда, че харчейки почти половината от приходите си за отбранителни цели (армия и флот), султанът все пак свързва двата края, а това не е отчайваща перспектива."[779]

Без финансовото оръжие, натискът вече е невъзможен, освен чрез нормалните дипломатически канали, и вниманието на Солсбъри се насочва към въпроса как да направи това средство за контрол възможно най-ефективно. Трудността при намирането на подходящи британски агенти за изпълнение на програмата за реформи вече е очевидна.

Полковник Фосет е изпратен в началото на декември, за да организира жандармерията в Крит, но скоро се завръща в Константинопол по причини, които Лейърд смятае за много тривиални.[780]

---

[779] Солсбъри до Лейърд, 16, 23 януари. Доп. MS. 39139, частно писмо. „Това е абсолютно безпрецедентно. Англия никога, освен в действителна война, не е гарантирала заем от която и да е чуждестранна сила. Единственото изключение са гръцките заеми с катастрофален спомен за нас. ... Притежателите на облигации надават вик на гневно отчаяние в момента, в който се предложи ново задължение върху приходите, които вече са били толкова безплодно ипотекирани в тяхна полза. ... Всъщност те не осигуряват никакви сигурни плащания, освен ако не ги вземем във владение: а за тази стъпка Англия не е подготвена – каи мо ли за гледните точки на другите сили." *Пак там* , 6 януари, частно писмо. Вж. Тентердън до Лейърд, 16 януари. Доп. MS. 39139, частно писмо.

[780] Съжалявам, че първият сериозен опит, направен от Портата да осъществи тази важна реформа, засега се проваля и не считам за вина на британски офицер." Лейърд до Солсбъри, 17 декември, FO 78/2807, № 1542. Солсбъри инструктира Лейърд да докладва пълно и безрезервно за характера и квалификацията на кандидатите за работа и да предупреждава Портата, когато смята, че тя иска някакво неправомерно назначение. Солсбъри до Лейърд, 8 януари 1879 г., FO 78/2934, № 31, конфиденциално

На 14 януари, след като съобщи за съобщението на Хайредин за турската комисия за реформи, Лейърд изразява съжаление, че няма повече британски консули в Мала Азия и Армения, чиято помощ ще бъде полезна за тази комисия. Тентердън обръща внимание на предложението на Лейърд в протокол от 23 януари. „Това наистина няма да струва много; но колкото и да струва, осмелявам се да отбележа, че ако не се направи и то бързо, въпросната разпоредба ще бъде мъртва буква. Всеки изминал месец води до нови безредици и скоро анархията в Империята ще бъде непоправима".[781]

Въпреки че Тентердън предлага идеята, тя е подета веднага от Солсбъри и в началото на февруари е поискана необходимата подкрепа от хазната. Майор Х. Тротер от Кралските инженерни войски, който е бил съветник към турската армия в Мала Азия по време на войната, още през ноември 1878 г. е назначен за консул в Ерзерум, Армения. Предстои да бъдат назначени редица военни офицери, а разходите за тяхното назначаване е трябвало да бъдат частично покрити от икономии от други места; за завършване на финансирането на схемата обаче е необходима сума от 2000 паунда. В крайна сметка полковник К. У. Уилсън, енергичен войник, чиято служба е била в Близкия изток, е назначен за генерален консул в Анатолия, с четирима вицеконсули, които да му помагат; двама други офицери, капитан Е. Клейтън и капитан У. Еверет, са назначени за вицеконсули съответно във Ван и Ерзерум, под ръководството на майор Тротер. Щабът на Уилсън трябва да бъде в Сивас, а четиримата му помощници са разположени в Бурса, Коня, Кайсери и Кастамуни.

Сивас е първият вилает, в който арменският и кюрдският въпроси придобиват значение, но те стават най-остри в района на консулството на Тротер. Вицеконсулствата в Кайсери и Кастамуни по-късно са преместени в Айдън и Адана.

Инструкциите на Уилсън от 24 април гласят, че той трябва да съдейства на турските власти със съвети и всякаква полезна информация, която може да събере, като им посочва всички средства, чрез които могат да се повишат икономичността и ефективността, и като отбелязва и протестира срещу всички случаи на потисничество или корупция на изпълнителната и съдебната власт.

Запитване от Тротър по същото време показва, че Солсбъри възнамерява това консулско действие да се ограничи до енергично използване на обичайните методи на дипломатическите действия.[782]

Изборът на военни за тези назначения се определя от проблемите на региона, свързани с поддържането на закона и реда, и от идеята, че тяхната личност и обучение са по-подходящи от цивилните администратори за по-грубия живот и по-грубия език, които ситуацията изисква; но подозрението, че те са там, за да се подготвят за военна отбрана срещу руско нападение, или дори за британска окупация на Мала Азия, неизбежно поражда опасения, както на руснаците, така и на турците. През цялото време позицията им е неясно дефинирана и те са срещат трудности да се приспособят към рутината на посолството в Константинопол и на британското външно министерство.

---

[781] Лейърд до Солсбъри, 14 януари, FO 78/2943, № 52.

[782] Солсбъри, II, 317. Сър К. М. Уотсън: *Животът на генерал-майор сър К. У. Уилсън* (Лондон, 1909 г.), стр. 105–8. *A. & P. Turkey* № 10 (1879 г.), № 27, 36, 37.

„Вярвам, че са предназначени да действат като детективи“, съобщава протокол на Министерството на външните работи през декември 1881 г., „и тъй като позицията им е неустановена, е решено да им се даде консулски ранг, но те не извършат консулска работа и се смятат за освободени от всички консулски разпоредби.“[783]

Но те проявяват много енергия и изненадващо търпение и освен значителния успех в разрешаването на множество отделни оплаквания, предоставят информация и възможностк за намеса, от които британското правителство слабо се възползва.[784]

Британското влияние претърпява нов удар на 17 февруари, когато Портата получава новината, че гс помощта на френското правителство, граф дьо Токвил получава сумата от 200 млона франка, която е предложил през януари да се предостави на турското правителство. „Влиянието на Англия тук, смятам за загинало завинаги“, пише Лейърд. „Да се надяваме, че то ще оцелее след удара.“ Турският вестник „Вакит“ и „Фар дю Босфор“ са спрени за два месеца, след като изразяват ликуване с тон, обиден за Лейърд и Англия.

Фурние се възползвал максимално от този успех и прави всичко възможно, за да убеди турците, че британците искат да ги съсипят. Полковник Джеймс Бейкър (брат на генерал Бейкър) изпраща до британското външно министерство план, според който, в замяна на аванс от 30 млна паунда, Портата трябва да предаде на британците контрола над армията, флота и други държавни ведомства. Няколко екземпляра са отпечатани и един попада в ръцете на Фурние, който го използва пред Портата, за да подкрепи аргумента си.[785]

Радостта на французите и турците обаче се оказва преждевременна, тъй като Токвил в крайна сметка не успява да събере необходимите средства в Париж; Фурние за известно време изпитва разочарованието и недоволството на султана. На 28 февруари Лобанов представя нота, в която се заявява, че руското правителство не се противопоставя на конвенцията на Токвил, доколкото тя е съвместима с протокол № 11 на Конгреса, но че отстоява приоритета си на правото по отношение на всички приходи, които не са ипотекирани до 13 юли 1878 г.

Британското и френското правителство, които трябва да назначат по двама членове в комисия за администриране на определените приходи, ипотекирани за обслужване на дълга, показват нежелание да приемат схемата; италианското правителство категорично ѝ се противопоставя, а има и противопоставяне оа на кредиторите от 1858 и 1862 г. Това води до тревога сред финансистите, отговорни за планирания заем, и отстъпката изтиче на 19 март.

След този неуспех Портата отхвърля отстъпката и султанът отправя нов апел към Малет за британска финансова подкрепа, заявявайки, че и най-малката помощ „за спасяването на страната е най-ефективното средство за насърчаване на британските интереси и политика в неговите владения“.

---

[783] Протокол към FO 195/1363, № 33 (доверително), К. У. Уилсън до Дъферин, 8 ноември 1881 г.

[784] *Вж*. коментарите на Рашдау: стр. 268–9; Уошбърн, стр. 152–3. За турско мнение вижте С. Стори (ред.) *„ Мемоарите на Исмаил Кемал Бей“* (Лондон, 1920), стр. 165.

[785] Лейърд до Солсбъри, 17 февруари, FO 78/2945, № 159. *Таймс* , 29 януари 1879 г.

Последват още апели и на 2 април султанът изпраща съобщение до Малет, че възнамерява да назначи английски заместник-държавен секретар в министерството на финансите и иска от британското правителство да предложи подходящ човек, който да има енергичен характер, знае езика, да не е мълчалив и не е либерал. Но от всички тези апели и уговорки не се получава нищо.[786]

2.

През следващите няколко месеца не се говори за реформите. В последния раздел видяхме, че Портата няма трудности да намери извинения за забавянето, а Солсбъри разбира преди пролетта на 1879 г., че не разполага с ефективни средства да наложи на султана, английската намеса.

Вниманието му е съсредоточено върху кризата на Балканите и върху усложненията, създадени от нежеланието на султана да приема исканията на Русия, но да се противопоставя с най-отчаяна изобретателност на плановете на Австрия и дори на Англия.

Увещанията на Солсбъри не водат до промяна на политиката на султана в Босна и България, а неуспех в британския натиск за договорните права на Турция се наблюдава при определянето на азиатските граници.

Член LVIII от Берлинския договор определя в общи линии линията на новата турско-руска граница в Мала Азия; със споразумението Солсбъри-Шувалов от 12 юли по-точното определяне на линията на Алашкерд е възложено на военна комисия, съставена от трима офицери - руски, турски и британски. Стратегическите съображения несъмнено обясняват нежеланието на Русия да завърши това определяне.

Трябва да се проследят четири гранични деления, а именно от Черно море до долината на Алашкерд, линията на долината на Алашкерд, линията оттам до бившата граница на Русия и турско-персийската граница при Хотур.

Най-важното стратегическо съображение несъмнено е владението на Зевин, който контролира планинския проход на главния път между Карс и Ерзерум. Последният град е укрепен от европейски инженери, но е слабо снабден с оръдия; владението на Зевин позволява на турците да окажат солидна съпротива на всеки по-нататъшен опит на Русия да превземе вътрешността на Армения.[787]

В член LVIII участъкът от границата в околностите на Зевин е обозначен с фразата „от точка на запад от село Карауган, границата се насочва към Меджингерт", въпреки че на заседанието на Конгреса на 12 юли думата „близо до" е включена след „запад". Шувалов признава, че промяната е резултат от някаква грешка в формулировката, а Солсбъри смята въпроса за достатъчно важен, за да оправдае отправянето на възражения до Санкт Петербург. Горчаков се съгласява на 31 март да допусне корекцията.

Действието на Солсбъри показват решимостта му да задържи Зевин за Турция и Русия не бърза да се съгласи с този резултат. Инструкциите (27 март 1879 г.) на майор Кларк, британския комисар, са изрични по този въпрос. Договорът

[786] Малет до Солсбъри, 6 март, FO 78/2946, № 209, прилагащо копие от бележката на Лобанов; 15 март, № 245, секретно. Сандисън до Лейърд, 12 март, Add. MS. 39139, частно и поверително. Малет до Солсбъри, 4 април, FO 78/2948, № 293. Блейсдел, стр. 86.

[787] А. И. Шанд: *Животът на генерал сър Е. Б. Хамли* (Лондон, 1895 г.), II, 6–8.

не улеснява британската намеса, тъй като предвижда само гранична комисия в долината Алашкерд, където трябва да присъства британски офицер. Договорена е турско-руска комисия за цялата граница и британското и турското правителство изразяват безпокойството си, че тя няма да вземе решение относно участъка Черно море-Карауган, докато Кларк не изразява мнение по него.

Но когато Кларк пристига в Константинопол на 20 април, той открива, че турците вече са се споразумели за временна линия в този участък, значително по-неблагоприятна от посочената в договора, и са го направили, без да чакат неговото мнение. Резултатът е загуба на 250 кв. км от Турция, без никакъв еквивалент. Още по-сериозно е, че Портата се съгласява на точка западно от Карауган, която, ако бъде приета, оставя на Русия предимствата на позицията, която Конгресът иска да осигури за Турция. Възраженията на Кларк са посрещнати от турска страна с обяснение, че не е предназначено да се определи окончателна точка и че маркировката на картата предоставя само грубо обозначение на новата линия. Това е записано в първия протокол от 5 май; Русия обаче проявява нежелание да се откаже от точката, която е в нейните ръце, и останалите заседания са безплодни дискусии дали временната граница е в съответствие с договора и дали британският комисар има право да се намесва. Кларк напуска Константинопол на 4 ноември и преговорите не са възобновени до следващата пролет.[788]43

3.

Раздразнението на султана от Австрия и очевидното му намерение да не предприема никакви стъпки в Източна Румелия, които ще подразнят руснаците, означава практически провал на плановете на Солсбъри за спасяване на турските владения в Европа; и при тези обстоятелства перспективите на програмата за реформи в Мала Азия не изглеждат по-обнадеждаващи.

В края на май 1879 г. издаването на пълномощни на полковник Уилсън и британските вицеконсули, които трябваше да го придружат до Анатолия не е одобрено, и Солсбъри инструктира Лейърд да протестира срещу забавянето, „което правителството на Нейно Величество не може да приеме за напълно случайно".[789]

„Начинът, по който Турция използва отсрочката, която ѝ е предоставена, се отразява на общественото мнение тук", пише Солсбъри няколко седмици по-късно. „Простото насилие не повлиява трайно английското обществено мнение, защото се смятае, че филантропите са изобретателни, а на историите за насилия се вярва само наполовина. Но дълбоката неефективност на настоящия режим оказва голямо влияние върху по-ревностните приятели на Турция."[790]

---

[788] Лейърд до Солсбъри, 11 август, FO 78/2956, № 717. Преговорите са обобщени в „Хамли до Гранвил", 6 май 1880 г., FO 78/3180, № 19. Вижте също меморандума на Тентердън относно „Настоящото състояние на въпросите, възникващи по Берлинския договор", FO 358/4, стр. 14, 15. Солсбъри информира Лейърд на 22 юли, че езикът, използван в Санкт Петербург по въпроса, е с най-помирителен характер и смята, че Лобанов сигурно е превишил инструкциите си (Солсбъри до Лейърд, 22 юли, FO 78/2939, № 954.)

[789] Солсбъри до Лейърд, 27 май, FO 78/2937, № 728. Те са окончателно издадени в началото на юни. Уилсън, стр. 109.

[790] Солсбъри до Лейърд, 24 юли, Add. MS. 39139.

И все пак султанът, който със сигурност не се забавя да покаже неприязънта си към неприятните му посланици и политики, продължава да проявява към Лейърд най-голямо доверие и да обсъжда възможните реформи със сериозност, която е наистина удивителна, ако е резултат от просто двуличие. Лейърд например провежда дълъг и любопитен разговор с него след вечеря в двореца на 27 май. Той казва, че отдавна записва своите виждания за реформите, необходими за възстановяването и просперитета на Турската империя. След това дава папката си на преводача Мунир бей и му казва да прочете и преведе, параграф по параграф на турски, предложенията за реформи, които той (султанът) е записал. Те са написани с неговия собствен „дребен и красив почерк"; обхващат почти всяка възможна тема на законодателство и на Мунир бей му отнема повече от час, за да ги прочете.

Лейърд от време на време добавя предложения, които са добре приети, въпреки че впоследствие не е предприето действие по нито едно от тях. След това султанът тъжно и очевидно искрено говори за своите надежди и трудности, за почти безпрецедентните политически кризи, откакто е встъпил в длъжност, за плачевната липса на хора, способни да провеждат реформи, и за това как всеки иска да печели пари и да живее в лукс и чувствено удоволствие.

Лейърд намира за невъзможно да повярва, че султанът е напълно неискрен, и признава, че е напуснал двореца „по-объркан от всякога от трудността да си състави справедлива оценка за характера му и съжалявайки повече от всякога, че забележителният му интелект и много отлични качества, които биха могли да бъдат използвани в голяма полза на неговата империя, за съжаление са неутрализирани от собстнена слабост, която го прави болезнено подозрителен, нерешителен и двуличен, и му пречи да приложи на практика добрите си намерения и либерални възгледи за доброто на страната си."[791]

Солсбъри е склонен да приеме, че има значително сближаване на руския и турския кабинети[792] и от това британското влияние ще пострада.

„Сега можем да направим много малко за султана. Камарата на общините ни пречи да му помагаме по финансовите въпроси: и докато не бъде нападнат отново, той няма нужда от нашата военноморска помощ. В дипломацията двата въпроса, по които той е най-загрижен – Австрия и Гърция, не са точно тези, по които има най-голямо основание да се доверява на правителството на Нейно Величество."

Русия, може да направи много за него. „Тя може да потисне кризата в Източна Румелия, и тя да протече лесно, като му спести цената, или опасността от намеса за потушаване на народното нодоволство в тази провинция. Следователно трябва да очакваме, че влиянието ни ще отслабва."[793]

Дори това мнение се оказва прекалено оптимистично. Нито той, нито Лейърд са подготвени за бурната министерска криза, която изпълва остатъка от лятото и ще разруши завинаги близките и влиятелни отношения, които бри-

[791] Лейърд до Солсбъри, 28 май, FO 78/2951, № 442, секретно.

[792] Кабинети е изопзвано изцяло неправомерно. Правителства в западния смисъл, като колективни органи, носещи отговорност, в Русия и Турция няма. (б. пр.)

[793] Солсбъри до Лейърд, 8 май, Add. MS. 39139, частно писмо.

танското посолство е поддържало с Портата в продължение на близо половин век.

Упадъкът на британското влияние се дължи на далеч по-важни причини от моментната невъзможност да се окаже материална помощ на Турция. Много мюсюлмани вярват, че Великобритания е изоставила Турция в час на нужда, че защитата ѝ на исляма е опровергана от войната ѝ с Афганистан, че желанието ѝ за целостта на Османската империя прикрива претенциите за окупацията, предвид случилото се с Кипър и че способността ѝ да управлява правилно провинциите е съмнителна след неуспехите ѝ в Египет.

На 4 май Малет твърди, че в британската политика ще трябва да покаже поголяма дейност, ако турците и арабите искат да бъдат убедени в несъстоятелността на тези оплаквания. В допълнение към преформулирането и разширяването на консулската служба, което е в ход, е необходимо да се повлияе на печата и улемите, извори на обществено мнение, които не е засегнато от съществуващия дипломатически апарат; той предлага субсидия за турсия печат, назначаването на драгоман, който да култивира приятелски отношения с улемите, и други нововъведения. Много подобни предложения са направени от мюсюлмани, които все още вярват, че английската закрила може да бъде приета без страх от окупация.[794]

Лейърд открива мюсюлмани, които обясняват и да осъдят упадъка на британското влияние; Хайредин е най-важният от тях и въпреки че разговорите му с Лейърд очевидно са повлияни от желанието да получи британска подкрепа в развиващата се министерска криза, тяхната значителна точност се потвърждава от други източници.

Кризата около отмяната на тайния член от австро-турската конвенция предизвиква борба между Хайредин и Осман, която ще продължи през следващите два месеца.[795]

Преди да замине за Англия през февруари, Лейърд получава обещание от султана, че Хайредин и Каратеодори ще продължат да заемат постовете си след завръщането му. Те все още са на постовете си през май, но Каратеодори веднага заявява на Лейърд, че е решен да подаде оставка поради начина, по който е третиран по австрийския въпрос. Лейърд прави всичко възможно да го убеди да не го прави, защото оставката му ще доведе и до оставката на Хайредин, чието запазване на поста изглежда жизненоважно за британските интереси. Каратеодори казва, че Лобанов усърдно разпространява слух сред турците, че Австрия има споразумение с Англия за окупацията на Македония до Егейско море.[796] 50 На 21 май Хайредин признава, че са правени опити да се убеди султанът, че Англия се е съгласила да помогне на Австрия да получи Македония, част от Албания и Солун, и че британското правителство обмисля анексирането на Мала Азия, Месопотамия и Йемен и вече предприема мерки за евентуалното му осъществяване. Полагат се големи усилия за откъсване на султана от Англия и засилване на влиянието на Русия. Осман, който е спечелен от Русия,

[794] Малет до Солсбъри, 4 май, FO 78/2949, № 375. Солсбъри коментира предложението на Малет в частно писмо до Лейърд от 22 май (Add. MS. 39139).

[795] Рашдау, стр. 320–324.

[796] Лейърд до Солсбъри, 9 май, Add. MS. 39132, частно.

прави всичко възможно в тази насока и никога не пропуска възможност, както в министерския съвет, така и когато дава лични съвети на султана, да се противопостави на британската политика. 51

Натискът, който Лейърд и Фурние оказват върху Портата по египетския въпрос, също отслабва позицията им и предизвиква недоволството на султана. Когато се завръща от отпуск през май, султанът не го приема цяла седмица, а след това, по време на едночасов разговор, се въздържа от дума за политика. Участието на Фурние в схемата на Токвил и гръцкия въпрос, както и действията му да принуди Портата да наложи монсеньор Хасун за патриарх на арменците католици, които имат влиятелни приятели в двореца, са допълнителни причини за липсата на благосклонност към него.

Хайредин е твърде тясно свързан и с двамата посланици, за да избегне част от тяхното изпадане в немилост; въпреки опасенията си за френските планове в Тунис, той е по-силно повлиян от Фурние, отколкото от който и да е от другите посланици. Несъмненият успех на Лобанов в укрепването на руското влияние през началото на лятото се дължи на умелото използване на сложната ситуация но е ограничен; Той насърчава подозрението към австрийската и британската политика в Македония, и към британската и френската политика в Египет, отклонява вниманието на султана от руснаците за известно време, но не можа да разруши окончателното му недоверие към руската политика.

В политическата ситуация има два фактора, които благоприятстват британската позиция и помагат за отлагане пълния крах на британското влияние. Първият е убеждението, което султанът все още има, че собствената му безопасност и съществуването на империята ще бъдат най-добре осигурени чрез съюз с Англия, дори ако тя се окажеше едновременно заплашващ и неактивен съюзник. Хайредин е убеден, че характера на султана се влияе от „подстрекателски настроени лица“ които подхранват подозрения му срещу Англия, те не могат трайно и дълбоко да променят убедеността му в стойността на английския съюз и за го разклатят окончателно.

Неговата неизменна приятелска нагласа към Лейърд е в подкрепа на това мнение и Солсбъри е прав като предполага, че британското влияние е все още толкова силно, колкото това на всяка друга сила, „но в дългосрочен план влиянието принадлежи на онези, които са показали, че могат да навредят най-много“.[797]

Вторият фактор от известно значение е нарастващото влияние на Германия и подкрепата, която германският посланик оказва на Лейърд. Султанът проявява забележителна благосклонност към Хацфелд през цялото лято: в средата на юни той собственоръчно удостоява посланика с първа степен на ордена Меджидие, а Бисмарк, който добре разбира ролята, която Константинопол има в спора му с Русия, се възползва напълно от това обстоятелство.[798]

Той подкрепя френската политика по гръцкия въпрос и британските и френските действия в Египет и проявява все по-голяма загриженост за австрийските интереси на Балканите, като на 28 август съветва Андраши да не от-

[797] Лейърд до Солсбъри, 21 май, FO 78/2950, № 418, частно писмо.
[798] Солсбъри до Лейърд, 22 май, Add. MS. 39139, частно.

лага повече окупацията на Санджак; действието му се дължи не толкова на страх от руските успехи в Константинопол, колкото на желанието да впечатли руското правителство за мащаба на неговата изолация, и дотолкова е „искрен" интересът му към успеха на британската и френската политика.

В дългия си и изключително откровен разговор със Сен Валие на 26 юни той разказва на донякъде скептичния посланик за опасенията си от руска агресия и за значението на опитите да се насърчи Портата да се съпротивлява на другите сили; Русия винаги е възприемала този план, когато самата тя е обмисляла някакви враждебни действия; това е метод, който ще трябва да се използва, както Игнатиев направи с Абдул Азиз и Махмуд Недим, „но с турците, колкото по-скандален е номерът, толкова по-вероятно е да успее, и те са стигнали до момент, в който, ако Игнатиев бъде изпратен утре като посланик, ще разпръснат цветя под краката му по улиците на Константинопол".

Той е бил обезпокоен, защото Лобанов е „vrai politique" (истински политик), докато в неговите очи Лейърд и Фурние са двама неуверени и суетни негодници.[799]

Фурние, който не се доверява на никой от колегите си посланици и подозира, че истинската цел на Бисмарк е да отслаби доверието, което Франция и Великобритания изпитват една към друга, съобщава на 18 юни, че Хацфелдт наскоро е казал на султана, че Турция може да има само двама съюзници, сега и в бъдеще, а именно Англия и Германия, защото съюзът между тези две, водещите сухопътна и морска сила, е естествен и неизбежен.[800]

Управленческата криза продължи през юни и юли. В началото това е борба между Осман и Хайредин за вниманието на султана и колебанията на султана не са изненадващи, предвид, че при назначаването и на двамата министри той е повлиян от съображения за лична безопасност. Значението на Хайредин е предимно отрицателно: като непопулярен новодошъл в Константинопол, той е твърде зависим от подкрепата на султана, за да има някакво желание или възможност да крои заговор срещу него.

Контролът на Осман над армията и силната му позиция сред по-реакционните мюсюлмански елементи в столицата го правят по-мощна опора и ако бъде отблъснат, става по-опасен враг. Неговият роднина, Риза бей, е личен секретар на султана. Като цяло традиционният страх от Русия и приятелското отношение към Англия все още са най-силните елементи във възгледите на султана по външните работи и Хайредин, въпреки непосредствените последици от австрийската криза, представя по-точно неговите фундаментални идеи. Хайредин също вярва, че корупцията на Осман и нарастващата му непопулярност в армията скоро ще доведат до падането му. Той може да разчита на британска подкрепа и всъщност трябва да предупреди Лейърд на 21 май, че всеки директен опит на посланика да осъди Осман пред султана ще провали собствените му цели.[801]

---

[799] Швайниц, II, 62 (29 юни). Пръзибрам, II, 100.

[800] Сен-Валие до Вадингтон, 27 юни, DDF II, № 440.

[801] Фурние до Вадингтон, 18 юни, DDF II, № 433.

Хайредин обаче изиграва зле собствените си карти. Той незабавно предприема атаката си, докато негодуванието на султана срещу Австрия е в разгара си, а влиянието на Осман и Риза бей съответно е силно; и той не само иска собственият му съвет като велик везир в бъдеще да бъде приет, но и настоява пред султана за схема за конституционни реформи, които ще ограничат драстично прекия му контрол върху правителството. Исканията за премахване на военното положение, повторно отваряне на Меджлиса, правото на Портата да упражнява надлежна власт над длъжностните лица, и хомогенно и отговорно правителство.[802]

През целия юни двамата министри се опитват да се дискредитират взаимно; възпрепятстването на работата от Осман, Риза бей и другите врагове на Хайредин, както и неспособността му да постигне напредък, е истинската мярка за техния успех.

Противопоставянето на Осман срещу формирането на жандармерията все още е успешно; въпреки че комисията за нейното организиране отдавна е изпратила доклада си, документите са оставени настрана и нищо не е направено за изпълнение на препоръките.

Осман се противопоставя на голямо намаляване на армията, предложено от дивана, и се опитва да убеди султана, че има опасност от война с Австрия и Гърция.[803]

Опитът на Фуад паша, командващият войските в Константинопол, да събори Осман, повдига духа на Хайредин; Фуад повдига различни обвинения срещу военния министър, обвинявайки го, че е спечелен от Русия, и обвиненията са отнесени до специална комисия за разглеждане. Фуад е храбър войник с добър военен опит и се ползва с благоволението на султана, но обвиненията му са отхвърлени; Той е отстранен от военния съвет и му е наредено да не напуска дома си. Но той продължи да бъде приеман в двореца и изглежда султанът не е недоволен от действието му. Този намек, че султанът не е напълно доволен от Осман, обаче не е достатъчен, за да успокои Хайредин; Лейърд го намира на 14 юни отново отчаян и разтревожен от съобщението, че султанът е на път да извика Махмуд Недим.[804]

Веднага щом Солсбъри начуава за възможността Недим да се върне на поста си, той упълномощава Лейърд на 17 юни да поднови предупреждението, отправено към султана през 1878 г., срещу подобно назначение. И на 26-ти, пище следното: „Каквито и да са намеренията му, той е белязан и появата му като велик везир че очерни лицата ни в очите на Изтока.“[805]

---

[802] Лейърд до Солсбъри, 21 май, FO 78/2950, № 418, секретно.

[803] *Пак там*, 2 юли, FO 78/2955, № 654, секретно. Прилага меморандум от Хайредин, предоставен на Сандисън на 20 юли.

[804] Лейърд до Солсбъри, FO 78/2952, 12 юни, № 481, 482, секретно; 15 юни, № 497, много поверително; № 498.

[805] Солсбъри до Лейърд, 17 юни, FO 78/2938, № 794; 26 юни, Add. MS. 39139, частно писмо.

Хайредин провежда няколко срещи със султана, на които обяснява исканията си, но не постига никакъв напредък, а в края на юни британското правителство решава, че трябва открито да участва в борбата.[806]

На 23 юни Мусурус паша показва на Солсбъри телеграма, в която султанът информира хедива на Египет, че абдикацията на последния е въпрос от компетенциите на Портата и силите нямат право да му правят заплашително предложение по този въпрос. Солсбъри незабавно телеграфирал на Лейърд, че това е крайно неприятелски акт, който, ако продължи, ще доведе до пълното отделяне на Египет от Турция.

Махмуд Недим пристига внезапно в Константинопол на 30-ти от Митилини, където прекара последната част от изгнанието си, и слуховете, че той ще бъде следващият велик везир, се засилват. Тези актове на неподчинение трудно могат да бъдат игнорирани и на 1 юли Лейърд изпраща съобщение до султана, предупреждавайки го, че назначаването на Недим на висок пост „непременно ще доведе до пълна промяна в политиката на Англия по отношение на Турция“ и добава допълнително предупреждение срещу „фатално влияние“ в двореца, което отчуждава от султана, неговия народ, армия и съюзници. Фурние аправи донякъде подобни изявления. Султанът продължава да се отнася с Лейърд с голяма търпение, но показва по-малко търпение с френския посланик, на когото не е простил фиаското на схемата на Токвил и чиито намеси в полза на гърците и католическите арменци продължават да причиняват раздразнение.[807]

На следващата сутрин Лейърд е поканен в двореца и султанът е смутен много, за да обясни завръщането на Недим. Той казва, че Недим е способен и енергичен държавник и при сегашното положение на нещата, с което далеч не е доволен, смята, че такъв човек ще е полезен за него и на народа. Но няма намерение да го прави велик везир, нито да му дава друг висок пост.

В отговор Лейърд се възползва да отправи директна атака срещу Осман и открито да се застъпи за Хайредин и неговата политика. Последвалите събития ще покажат, че Хайредин вече е обречен и провалът на атаката на Фуад е трябвало да е достатъчен, за да предупреди Лейърд, че султанът няма да се откаже от Осман засега.

Неговата наивна вяра, че султанът е благодарен за добри съвети и е способен да прозре разума, ако му бъде обяснено достатъчно подробно, го карат да предостави поредица от сложни и сериозни аргументи, които султанът, с обичайната си учтивост, търпеливо игнорира.

Солсбъри обаче напълно подкрепя Лейърд в действията му, рискувайки открит отпор. Султанът защитава военния министър, казвайки, че той е най-великият войник в Турция и хората са склонни да интригуват срещу него; на което Лейърд отговоря, че е добър войник, но не и добър администратор, че се противопоставя на реформите като формирането на жандармерия, дава опасни съвети и прави всичко възможно, за да осуети политиката, която Хайредин е

---

[806] *Пак там* , 23 юни, FO 78/2938, № 817 (доп.: удължава тел. № 113); 30 юни, № 848. Лейърд до Солсбъри, 24 юни, FO 78/2953, № 539.

[807] Лейърд до Солсбъри, 21 юни, FO 78/2953, № 534; 1 юли, FO 78/2954, № 575, секретно.

назначен да провежда. Той настоятелно призовава султана да се откаже от опита си да упражнява контрол над всички детайли на управлението, да даде на министрите пълна отговорност за техните отдели и да остави на великия везир да ръководи и направлява министрите.[808]

По-нататъшните съобщения от Солсбъри показват, че британското правителство гледа „с ужас" на вероятното падане на Хайредин, а на 17-ти Лейърд се завръща в атака с изключително дълго частно писмо до султана, „посочвайки му безрезервно и със свободата, която Негово Величество ме насърчи да използвам в отношенията си с него, голямата опасност, на която е изложен".

Мунир бей, главният преводач не спи цяла нощ, за да преведе този документ на турски. Лейърд със сигурност говори без резерви. Той напомня на султана, че нищо не е направено за провеждане на реформите, официално обещани от Сафвет на 24 октомври, и ако турските обещания не бъдат изпълнени, Великобритания ще се смята за освободена от своите.

Той категорично и поименно обвинява Осман паша, Риза бей и други лица в двореца, че работят в интерес на Русия, и някои от тях съвестно вярват в политика, враждебна към Англия, твърди, че други са платени от Русия. Той изброява различните реформи, които са възпрепятствани, всички осуетени от „тази тайна и мощна опозиция", както и от прекомерната и повсеместна корупция, откритата продажба на справедливост или несправедливост и измамите, чрез които хазната се ограбва. Той аргументира надълго и нашироко в полза на конституционните реформи и призова султана да се откаже от опита си да контролира детайлите на управлението и да остави отговорността в ръцете на министрите.[809] 64

Хайредин пада едва на 28 юли. Лейърд продължава почти до последния момент да вярва, че може да бъде спасен, въпреки че Мунир бей, разумен и очевидно честен човек, казва на Сандисън на 18-ти, че помирението между него и султана е напълно изключено. Неговият тон и държание, освен няколко други малки недостатъка, според Мунир бей, го правят лично неприятен за султана и всеки по-нататъшен опит да бъде наложен като велик везир ще нанесе повече вреда, отколкото полза на британските интереси.[810]

По-късно султанът казва на Лейърд, че е имал „семеен спор" с Хайредин, който, ако се ограничи между двамата, лесно могже да бъде уреден. Но Хайредин не познава достатъчно турския език, е наел писар да преведе писмата му от арабски на турски и някои от тях са публикувани във вестниците. Той споменава и други лични различия и цялата цел на тези забележки очевидно е да убеди

---

[808] *Пак там*, 2 юли, FO 78/2954, № 577, секретно. Б. пр. Лейърд се опитва да представи на султана, необходимостта от правителство от европейски тип, което е невазможно за Турция.

[809] Писмо от 17 юли. Лейърд до Солсбъри, 22 юли, FO 78/2955, № 649, секретно. На 17-ти Солсбъри телеграфира, че намерението на султана да уволни Хайредин и да го замени с неизвестен човек „ще унищожи в Европа последните останки от вярата, че Турската империя може да бъде устойчива". Солсбъри до Лейърд, 17 юли, FO 78/2938, № 942, протокол. *Пак там*, доп. ръкопис. 24 юли, частно.

[810] Меморандум от сър А. Сандисън за разговор с Мунир Бей, 18 юли, много поверителен. (FO 68/2955, № 649).

Лейърд, че кризата се дължи на лични причини и не предполага никакъв разрив с Англия.

На 23-ти, в отговора си на частното писмо на Лейърд, той отрича съществуването на каквато и да е корупция в двореца, заявява, че възнамерява да продължи да подкрепя британската политика и заявява, че гледа на Русия като на естествен враг на своя народ и страна.[811]

При новите назначения той прави всичко възможно, за да не дразни повече британците, и в последния етап от борбата за влияние става очевидно, че истинската победа е не на Осман или Хайредин, а на самия султан.

Той свиква в двореца съвета на улемите, председателстван от шейх-ул-исляма, и след като получава съвета им, обявява на Хайредин и другите министри на 26-ти, че възнамерява да премахне напълно длъжността велик везир и да назначи председател на съвета, който да председателства заседанията му и да получава докладите на колегите си; те от своя страна ще имат изключителното управление на собствените си ведомства, ще бъдат в пряка връзка със султана и ще бъдат отговорни само пред него.

Хайредин, Каратеодори и трима други министри протестират писмено. Лейърд отново се намесва, изпращайки послание до двореца, в което се аргументира в полза на приемането на условията на Хайредин.

Това не дава никакъв ефект, длъжността велик везир е надлежно премахната, а Аарифи паша е назначен за министър-председател или президент.

Той има репутацията на почтен и либерално настроен човек, но му липсва енергия. Сафвет паша, с много подобни качества, наследява Каратеодори като външен министър. Роднината на Осман, Риза бей, обаче е отстранен от поста главен секретар на султана;[812] султанът продължава да се отнася любезно с Хайредин и му предлага пенсия от приблизително 1500 паунда годишно. Хайредин обаче отказва с оглед на затрудненото състояние на хазната.[813]

4.

Тъй като управленческата криза несъмнено е инициирана през май от Хайредин, може да се предположи, че султанът, използвайки я за укрепване на собствената си позиция, действа без никакво значително предварително обмисляне. Но политиката му през следващите месеци ясно показва силата на мюсюлманските реакционери, които той има предвид, и тяхната победа ще бъде по-открито призната, ако не е безпокойството на султана да не отблъсне Великобритания и другите сили. През следващите няколко седмици султанът проявява максимална отстъпчивост, без да прави истински отстъпки по какъвто и да е начин. След падането на Хайредин, Солсбъри, предвиждайки това състояние на духа, инструктира Лейърд на 28 юли да призове султана, ако прояви „някакво разкаяние за това много глупаво деяние“, да докаже на света с някаква ре-

[811] Лейърд до Солсбъри, 24 юли, FO 78/2955, № 656, секретно, прилагащо меморандума на Сандисън от 24 юли, в който се предава посланието на султана, предадено от Мунир бей. 30 юли, FO 78/2956, № 682, секретно.

[812] *Пак там* , 28 юли, FO 78/2956, № 672, много поверително; 29 юли, № 677.

[813] *Пак там* , 5 август, FO 78/2956, № 699; 8 август, № 707.

шителна стъпка, че не е изоставил английския съюз или пътя на реформите. И предлага назначаването на Бейкър паша[814] за командир на жандармерията.[815]

В същия ден до султана достига доклад, че британска ескадра иска да акустира в залива Бешика, и прави силни възражения срещу Лейърд. Лейърд веднага настоява за назначение на Бейкър и на 29-ти султанът създава впечатление, че е склонен да му предложи висшето командване в Кюрдистан. Солсбъри прави всичко възможно, за да се възползва максимално от настроението на султана; той се среща с генерала в Лондон ден-два по-късно и получава съгласието му да приеме такова назначение, при условие че предоставените му правомощия са достатъчно обширни, за да гарантират свободата му на действие.[816]

Освен това, се съгласява, флотът да не бъде изпращан в залива Бешика засега, той упълномощава Лейърд да повдигне въпроса за залива, ако сметне за целесъобразно.

Султанът дори прави опити да помири австрийците.[817] Но след това седмиците изминават без по-нататъшен опит на султана да осъществи реформите. Решението за Бейкър е отложено с мотива, че той е говорил в Лондон за назначението си, създавайки впечатлението, че то се дължи на британски натиск.[818] На 22 август Лейърд е инструктиран да посочи на султана, че заплашителното отношение на персийците и руснаците по границите на Кюрдистан прави назначаването на Бейкър наложително и освен този намек, Лейърд напомня на султана чрез Мунир бей, че британското правителство може да спази обещанието си, че британският флот няма да хвърля котва в залива Бешика, само ако султанът изпълни обещанието си да започне сериозно с реформи в Мала Азия и назначи Бейкър паша за върховен командващ в Кюрдистан.[819]

Тези и подобни съобщения предизвикват обичайните половинчати обещания от Портата, но нищо не се случва. Назначаването на финансовите инспектори е пореден майсторски ход на османската дипломация. Посолствата са поканени да препоръчат кандидати за длъжността „инспектори първи клас", но когато пълният списък е публикуван, се оказма, че във всеки от седемте окръга е назначен генерален инспектор и всички тези седем са турци. Само двама европейци – Едмънд Калвърт, британският вицеконсул в Родос, и г-н Жирон, бивш френски вицеконсул в Адана, са назначени за инспектори от първи клас; от останалите петима един е сирийски християнин, а останалите са турци. Когато Калвърт е представен на генералния инспектор на окръга Бусса, Анкара и Коня, където е назначен, този служител му е ясно посочен като негов „началник".

Малет, в отсъствието на Лейърд, казва на Сафвет на 29 септември, че смята, назначението на генерални инспектори има за цел да неутрализира действията

---

[814] Английският офицер на турска служба Валентин Бейкър (1827 – 1887).

[815] Солсбъри до Лейърд, 28 юли, FO 78/2939, № 976. *Вж* . FO 78/2938, № 885 (10 юли); Add. MS. 39139 (24 юли, частно).

[816] *Пак там* , 28 юли, FO 78/2939, № 979; 4 август, № 1021.

[817] *Пак там* , 30 юли, FO 78/2939, № 991 (допълнително 194); 1 август, № 1014, тайно. Вижте по-горе, стр. 285–289.

[818] *Пак там* , 20 август, FO 78/2939, тел. № 225; Доп. MS. 39139, частно.

[819] Солсбъри до Лейърд, 22 август, FO 78/2929, № 1112. Лейърд до Солсбъри, 23 август, FO 78/2957, № 755, секретно.

на инспекторите първи клас и ако Лейърд е имал и най-бегла представа за това намерение, със сигурност нямае да номинира никакви англичани за постовете.

Сафвет изразява съжалението си и казва, че чува за пръв път по въпроса. В крайна сметка Калвърт, по съвет на Лейърд и с одобрението на Солсбъри, подава оставка от назначението.[820]

Междувременно започват да идват докладите на новите британски консули, които през септември и октомври засилват депресиращите ефекти, вече създадени от развитието на събитията в Константинопол.

През втората половина на септември самият Лейърд посещава части от Сирия и Архипелага; съмнително е дали пътуването е добавило нещо към съществуващите му познания за ситуацията, а разговорите му с Мидхат със сигурност помагат да се засилят подозренията на султана относно британските намерения.[821]

Става очевидно, че от турските комисии за реформите може да се очаква малко; самите комисари като цяло са сравнително енергични и добронамерени, но фаталната апатия или по-скоро враждебността на Портата пречи на какъвто и да е значителен напредък.

През февруари Портата решава да назначи две комисии, съответно за северните и южните арменски области, и приема предложението на Лейърд английски офицери да придружават комисиите неофициално. Майор Тротер придружава северната и говори добре за двамата турски комисари, Юсуф паша и Серкис ефенди. Те са назначени за вилаетите Ерзерум и Ван и им е наредено да съставят, под свое председателство, комисия от членове, избрани да представляват различните общности, да разработят проекти за реформи въз основа на новите вилаетски разпоредби и да контролират провеждането на реформите с помощта на валията веднага щом необходимото законодателство бъде завършено. Но тези широки правомощия са драстично ограничени от условието, че винаги, когато се наложи да се направят увеличените разходи, трябва да се направи препратка към Портата и да се получи разрешение от нея; освен това правомощията на комисарите са сериозно ограничени в различни посоки чрез телеграфни инструкции, получени след пристигането им в Ерзерум, и преди края на юли Тротер стига до заключението, че комисарите вече са сведени до позицията на обикновени инспектори по жалбите.

Първоначално на комисиите е дадено правомощието да избират различните заместник-председатели и членове на новите граждански и наказателни съдилища; да променят старите членове на административния съвет на вилаета, като ги заменят с други, избрани съгласно новите разпоредби; и да освобождават от длъжностите им всички некомпетентни или корумпирани служители под ранга на мутесарифа; Заповедта почти веднага е а отменена и валията паша и старите корумпирани провинциални меджлиси са оставени да назначат свои собствени кандидати. Комисарите също са инструктирани да извършат, в съг-

[820] Малет до Солсбъри, 29 септември, FO 78/2959, № 849, приложено писмото на Калвърт до Малет от 23 септември. Солсбъри до Малет, октомври FO 78/2940, № 1213.

[821] Лейърд до Солсбъри, 20 октомври, FO 78/2960, № 900. Подробности за работата на Мидхат в Сирия са дадени в „Али Хайдар Мидхат бей: *Животът на Мидхат паша* " (Лондон, 1903), глава 9, според на неговата кореспонденция.

ласие с валията, подобрения в събирането на данъците, но впоследствие Портата, без да се консултира с комисарите, инструктира валията да продаде десятъците за годината чрез търг по обичайния начин. Предложенията за нова жандармерия са отхвърлени от Портата на 25 юли с мотива, че те включват голямо увеличение на разходите.[822]

Южноарменската комисия, придружена от лейтенант Чермсайд, вицеконсул за Айдън, се разделя на две секции. Едната е изпратена да проучи състоянието на Мараш и Зейтун, където лошото отношение на Кемал паша към християните доведе до въоръжено въстание. Пашата вече е отстранен, но докладът на комисията има толкова очевидна цел да прикрие, а не да реформира злоупотребите, че Лейърд е принуден да предприеме специални действия по въпроса в Константинопол. Неговите протести осигуряват назначаването на нов специален комисар; е дадена е амнистия и към края на годината най-накрая се появява истинско подобрение.

Другата секция се занимаваше с вилаета Алепо. Първият комисар е Мазхар паша, описан от Чермсайд като разточителен пияница, чиновник с най-лошата възможна история, получил поста си чрез подкупи.

Местно консултативно събрание от всички части на провинцията се среща в Алепо през юни и в началото показа всякакви признаци на сплашване; Но е редно да се каже, че комисарите, които председателстват, позволяват значителна свобода на дискусията и събранието в крайна сметка приема редица разумни и конструктивни предложения. Те включват множество схеми за обществените работи, предложения за по-справедливо управление на данъците, реквизициите и десятъците, осигуряване от приходите на средства за обществено образование и т.н.

Християните представят отделни документи, които включват искането всеки председател на съд или ръководител на административна функция на правителството да има християнски помощник; че част от християните, отговарящи на условията за повишение до най-високите длъжности, трябва да бъдат включени в жандармерията и че законът, гарантиращ равенството на мюсюлманските и християнските свидетели, трябва да бъде прилаган. Действията по тези предложения зависят от Константинопол, който не прави нищо.

Чермсайд посочва, че дори когато се обсъждат реформи, в турския печат и другаде, се разглеждат главно нуждите на по-богатите класи, а бедните слоеве на огромното мнозинство от населението е забравено.

Християните и мюсюлманите страдат от състоянието на страната и данъчната система, въпреки че първите, като мразена и презирана раса, страдата повече.[823]

Имаше обаче един пример за успешни и енергични действия. Абедин бей, делови и амбициозен млад албанец, е изпратен като комисар в Диарбекир; той арестува и изгонва 23 кюрдски вождове, задържа десятъците за плащане на

[822] A. & P. *Turkey* № 4 (1880 г.), отпечатва консулските доклади.

[823] *Вж.* J.C. McCoan, *passim* ; E. J. Davis: *Life in Asiatic Turkey* (London, 1879), стр. 477–484, дава подробен разказ от първа ръка за състоянието на мюсюлманското селячество.

жандармерията и предприема други практически мерки в полза на провинцията.[824]

Впечатлението, създадено от консулските доклади и политиката на Портата от края на юли, е потвърдено от по-нататъшна смяна на правителството на 18 октомври, когато Саид паша става министър-председател, а Махмуд Недим - министър на вътрешните работи.

Промяната бележи засилване на реакционната партия; султанът възнамерява да направи Недим министър-председател, но въздържа по негово искане. Смята се, че непосредствената причина за промяната е финансовото положение; групата Саид-Осман се е възползва от страховете на султана и го убеждава, че ако веднъж признае намесата на европейските правителства във финансовите си дела, международната комисия, предвидена от Берлинския конгрес, ще бъде наложена на Турция, в резултат на което всичките ѝ финанси, както в случая с Египет, ще попаднат под европейски надзор и контрол.

Техният собствен план е да наберат заем от митата и други данъци, достатъчен за настоящите нужди, като го направят напълно независим от Европа.

Султанът обаче е ужасен от опита на един грък (или румънец) на име Казанопулос да си пробие път, въоръжен с кама, в пределите на Йълдъз. Той очевидно е луд, няма съучастници и веднага е прободен с щик и убит от стражите на портата на двореца.

Въпреки това Абдул Хамид изпада в паника, вярвайки, че атентаторът е инструмент на висши сановници в Константинопол и заповядва няколко високопоставени и влиятелни лица да бъдат тайно заловени и заточени в отдалечени провинции.[825]

Триумфът на групата Саид-Осман не означава непременно края на реформите; но те са решени да се противопоставят на всякаква европейска намеса в делата на Турция и да провеждат реформи по свой собствен начин, избягвайки всякакъв реален или ефективен контрол върху тях от чужденците.

Султанът обаче все още не е достатъчно сигурен в позицията си, за да бъде безразличен към отношението на силите, и са положени всички усилия за помирение между Фурние и Лейърд.

Мидхат решава, че назначаването на Саид и Махмуд Недим е направило позицията му непоносима и подава оставка; Лейърд на 18-ти го призова по телеграфа да не подава оставка и казва на Саид, че отзоваването на Мидхат ще направи много лошо впечатление на британското правителство.

Султанът телеграфира на Мидхат, уверявайки го в пълното си доверие и отказваа да приеме оставката му. Осъждането на Лейърд срещу Махмуд Недим вероятно е истинската причина за назначаването на Саид за министър-председател.

---

[824] Меморандум на Tenterden, FO 358/4, p. 20.

[825] Лейърд: Memoirs, Add. MS. 38938, ff. 149–50.“ Заварих Негово Величество в доста нервно вълнение поради предполагаемия опит за покушението му, който той ми описа с много преувеличени думи, давайки подробности за инцидента, за който беше съвсем очевидно, че не е могъл да се случи и може да се обясни единствено с неговото болезнено въображение. *Пак там* , ff. 150–151. Washburn, стр. 153.

Самият Саид като не се ползва с доверие и се е скарал с Фурние; но няколко дни преди смяната на правителството двамата са поканени на вечеря със султана и е постигнато някакво помирение.[826]

Недим от известно време се опитва да установи отношения с Лейърд и да си осигури подкрепата му; а Саид също изпраща послание, в което заявява предаността си към Англия и искреното си желание да отговори на желанията ѝ във всичко. Саид е личен секретар на султана и няма друг опит в обществените дела, но се оказва трудолюбив и амбициозен; знае малко френски и работи усилено, за да придобие достатъчно знания, да се занимава с външните работи на империята. Назначаването му очевидно се дължи на голямото доверие, което султанът има към него.

Лейърд, в един от остре жестоки, но ярки пасажи, отбелязва, че в присъствието на султана „той се свива и се подчинява на преувеличенията, а когато е поканен да седне... се свива със сведена глава и сключени ръце стиснати и притиснати върху корема. Когато застава пред Негово Величество, погледът му е сведен и в най-смирено и сервилно отношение." Но той има ярък, неспокоен поглед: при първата им среща Лейърд е „силно поразен от необикновената бдителност на тъмните му очи, които надничат изпод полузатворени клепачи и следяха хитро всяко мое движение и всяка моя дума". Той решава, че Саид е „хитър и дребнав интригант" и на 24-ти му каза директно, че британското правителство не може повече да търпи потисничеството и малтретирането, на които е подложено християнското население на азиатска Турция.[827]

Солсбъри споделя раздразнението на Лейърд към Портата и когато адмирал Хорнби телеграфира на 25 октомври, че е получил заповед да продължи със средиземноморския флот към Вурла или Бешика, Лейърд предполага, че британското правителство е решило да сплаши султана с демонстрация на сила. Заплахата през юли е съпроводена с предупреждения от Лейърд, които не са забравени в двореца и не е трябвало да бъдат забравени в Лондон. Планираното идване на флота е съобщено в константинополските вестници на 29-ти, въз основа на телеграма от Лондон, но на Лейърд не е изпратено обяснение до телеграма от 31-ви, която той получава на следващия ден.[828]

Той веднага използва курса на флота, за да окаже натиск върху Портата, и предвид по-късните му критики към поведението на Солсбъри в този инцидент, интересно е да отбележим, че на 28-ми той пише, че се чувства много силен от това.[829]

---

[826] Лейърд до Солсбъри, 27 октомври, FO 78/2960, № 924. Кореспонденцията на Мидхат с Портата е дадена в *„Животът на Мидхат паша"* , стр. 177–180.

[827] Лейърд до Солсбъри 19 октомври, FO 78/2959, № 891; 21 октомври, Add. MS. 39132, частно писмо; 24 октомври, FO 78/2960, № 916. Солсбъри казва на Мусурус паша, че е чул за някои от имената в списъка, с опасения. Солсбъри до Лейърд, 25 октомври, FO 78/2940, № 1291. Лейърд: Мемоари, Add. MS. 38938, f. 154. Блейсдел греши, като твърди, че назначението на Саид се дължи на британската военноморска демонстрация, която се е състояла две седмици по-късно. Блейсдел, op. cit., стр. 87.

[828] Хорнби (Малта) до Лейърд, 25 октомври, Add. MS. 39139. Лейърд до Солсбъри, 29 октомври, *пак там*, тел. FO 78/2960, 26, 29, 30 октомври, тел. № 711, 717, 718.

[829] Лейърд до Солсбъри, 28 октомври, Add. MS. 39132, частно. Вижте също 29 октомври, FO 78/2960, № 929.

Има се предвид четиричасовият разговор с Махмуд Недим, сутринта на 27-ми. Предната вечер, на вечеря със султана, той се среща с новия министър за първи път. Съдейки по собствения му разказ, възприема провокативен и надменен начин към Недим на следващата сутрин. „Опасностите сега заплашваха трона и империята; не можах да скрия от него, че идването му в правителството ги е увеличило значително."

Британското правителство вече не може да се доверява на обещанията на Портата и се налага да предприеме мерки, за да принуди Турция да изпълни ангажиментите си. Недим е помирителен, но не и недостойно настроен; не е и антибритански настроен; той е мюсюлманин и патриот и вярва, че съюзът с Англия е абсолютно необходим за съществуването на Турската империя. Той обещава, че ако Лейърд му даде списък с исканите реформи, ще каже откровено какво може и какво не може да бъде прието. Но се страхува от ефекта който ще напарви курса на британския флот върху султана, и поради психическото си състояние, вижда в приближаването на флота опасност за личната си безопасност. Под влиянието на страховете му, е невъзможно да се каже какво ще направи. Лейърд отговаря, че британското правителство несъмнено е преценило напълно всички съображения.[830]

Това обаче правителството не е предвидило. Този ход е на Биконсфилд. „Министър-председателят е получил", пише Солсбъри на 30-ти, „не знам откъде, намек, че руснаците обсъждат идеята да използват този период, на русофили на власт, за да допуснат войски в Константинопол под претекст, че защитават султана; и ние сметнахме за желателно при тези обстоятелства флотът да е в обсег."[831]

Той говори за плаването в турски води и изглежда ясно, че непосредствената му цел не е да окаже натиск върху султана по нерешените въпроси.[832]

По-късно той признава, че тревогата е фалшива и е приятно изненадан, от смущението, което самият доклад за идването на флота е създало в Константинопол. Съобщението в столичната преса на 29-ти е последвано от писмо от Мунир бей до Лейърд, в което се казва, че Мусурус е телеграфирал от Лондон, че Солсбъри е много зает със смяната на правителството; След всичко, което е казал, султанът не може да повярва, че британското правителство има някакви съмнения за установените му мнения. По-късно Мунир бей посещава Лейърд и казва, че султанът е изключително раздразнен и ще сметне пристигането на флота за окупация на територията си; има всички основания да се смята, че султанът ще се „хвърли в обятията на Русия", ако британското правителство не го отмени. На това и други съобщения Лейърд отговоря, че не знае причините

---

[830] Лейърд до Солсбъри, 26 октомври, FO 78/2960, № 921, лично.

[831] Солсбъри до Лейърд, 30 октомври, Add. MS. 39139, частно *писмо. Вж.* обясненията на Солсбъри през следващия февруари. „До нас достигна информация, която ни кара да подозираме възможността за внезапно нападение на Константинопол от Одеса." Солсбъри до Лейърд, 19 февруари 1880 г., Add. MS. 39139, частно писмо.

[832] Той заявява специално на Лейърд на 31-ви, че причината за идването на флота не е отношението на султана, но добавя, че „поради известните руски наклонности на настоящото правителство и нередното положение в Константинопол" се счита за целесъобразно английските военноморски сили да бъдат на разположение. Солсбъри до Лейърд, 31 октомври, FO 78/2940, № 1315, секретно.

на Солсбъри и посочвал неуспеха на Портата да въведе реформи; но на 30-ти телеграфира, че смята за желателно флотът да не идва в залива Бешика на първо място, тъй като е препоръчително и разумно да не се притиска твърде много към султана.[833]

Солсбъри отговаря, че първоначално наредено на флота да отиде не към Бешика, а към залива Вурла; но той решил да се възползва от неочакваното разкритие за уязвимостта на султана. „Не виждам причина за отмяна на тази заповед", телеграфира той на 31-ви. „Правителството на Нейно Величество е на мнение, че помирението със султана е стигнало достатъчно далеч. Освен ако не бъдем строги с него, той ще ни се смее, както прави от известно време."

Следователно Лейърд трябва да осигури създаването на жандармерия по азиатските граници с независимо командване за английски офицери.[834]

Когато Лейърд изпраща посланието на Солсбъри до двореца на 1 ноември, той получи предизвикателен отговор от султана: решението на британското правителство е обида към самия него и посегателство срещу неговата чест и независимост; той ще направи всичко по силите си, за да предотврати пристигането на британския флот в турски води и никога няма да разреши преминаването му през Дарданелите; Всичко можеше да се получи от него в дух на помирение, но нищо със сила. „Англия се заблуждава странно, ако си мисли да наложи волята си чрез заплахи, които, ако изпълни, ще имат най-катастрофални последици. Негово Величество казва това с тъга."

Затова той иска категоричен отговор за пристигането или непристигането на флота до сутринта на 3-ти.[835]

Лейърд отново телеграфира, настоявайки Солсбъри да забави отплаването на флота; той вярва, че впечатлението на султана, ще бъде достатъчно, за да осигури отстъпки, които няма да бъдат получени, ако страховете му са толкова силни, че да го накарат да предприеме противоположни стъпки, причиняващи сериозно затруднение.[836]

Солсбъри отначало не показва признаци на отстъпване и ситуацията не се успокоява няколко дни. Но междувременно той използваше остри думи към турския посланик и това е толкова ефективно, че Мусурус обещава на 4-ти, че няма да има промяна във външната политика на Турция, че реформите трябва да бъдат въведени незабавно и че Бейкър паша трябва да бъде назначен за независимо командване на жандармерията. Той говори категорично за желанието на Махмуд Недим да служи само на султана и казва, че изобщо не симпатизира на Русия.

Съответно Солсбъри обещава, че засега флотът няма да идва, но иска действия, а не думи; „Не можех да обещая, че Англия ще го държи за ръка, освен ако султанът незабавно не изпълни обещанията си към нас".[837]

---

[833] Лейърд до Солсбъри, 30 октомври, Add. MS. 39139, тел.

[834] Солсбъри до Лейърд, 31 октомври, FO 78/2940, тел. № 271.

[835] Лейърд до Солсбъри, 5 ноември, FO 78/2940, № 951, много поверително.

[836] Лейърд до Солсбъри, 1 ноември, Add. MS. 39139, тел.

[837] Солсбъри до Лейърд, 4 ноември, FO 78/2940, № 1319, 1320; 6 ноември, № 1342. Доп. MS. 39139, тел. № 274.

Това решение облекчава напрежението, но когато султанът иска писмено уверение, че флотът няма да бъде изпратен, Лейърд категорично отказва. Той се възползва от кризата, за да уреди друг въпрос, по който отлагането на Портата стига до доста нелепи размери. Преамбюлът на турската ратификация на Кипърската конвенция е формулиран така, че предполага, задължението на Англия да защитава всички територии на султана срещу руско нашествие, а не само азиатската територия. По време на размяната на ратификации Лейърд дава на Портата декларация по този въпрос, която не изглежда на Солсбъри достатъчно изрична, и той настоява или да я оттегли, или, ако султанът откаже да я върне, да представи нова декларация, в която да се твърди, че британските задължения са ограничени до Мала Азия. Копие от тази декларация е предадено на външния министър през февруари и оттогава, въпреки многократните запитвания, Лейърд не получава отговор от Портата. Съответно той официално представя копие от декларацията на Савас паша и отказва да изслуша молбата му за време за разглеждане на въпроса.[838]

Лейърд използва военноморския инцидент за постоянен натиск върху султана и Портата и изглежда, че султанът ще направи нещо, за да отговори на британските искания, въпреки че не се очаква дори тази криза да доведе до незабавни действия. Но инцидентът застрашава бъдещето на англо-турските отношения. Той разкрива средство за натиск, което либералното правителство ще разработи през следващата есен, и означава откритото изоставяне от Солсбъри на претенцията, че Портата желае доброжелателна опека над британците. Сега той е готов да експериментира малко с политика на заплахи.

На 30 октомври, в частно писмо до Лейърд, той отбелязва, че гузната съвест на султана или прекомерният терор са придали на военноморския инцидент значение, което британското правителство не е възнамерявало, и „ако това е просто изблик на терор от негова страна, може да е от полза".[839]

Но той не е готов да стигне далеч в прилагането на заплахи и още през юли миналата година посочва истинските си намерения, ако султанът, поради руско или друго влияние, най-накрая се откаже от британската програма. „Тогава е необходимо да се работи за избягване на бъдеща отговорност, отколкото с голяма надежда за практически резултати. Докладите, изпратени от нашите консули и вицеконсули в Анатолия, ще придобият по-формална форма, така че ако поради руското превъзходство всяко удовлетворяване на англо-турската конвенция в крайна сметка бъде отказано, ще имаме случай, по който да действаме публично."

Същата идея се вижда и в написаното на 6 ноември: „Ако султанът се отклони, трябва да сме готови за големи събития. Действията ни не могат да стигнат по-далеч от демонстрации, за да покажем, че отговорността ни за Турция е приключила."

Той смята, че Турция е в опасност от непосредствен колапс чрез революция, че характерът на султана вероятно ще предизвика гибелта на неговия народ, но

[838] Лейърд до Солсбъри, 4 ноември, FO 78/2941, № 947. Гренвил по-късно твърди (*QV Letters* , III, 112: 9 юни 1880), че султанът не ратифицира конвенцията във форма, която британското правителство да приеме.

[839] Солсбъри до Лейърд, 30 октомври, доп. MS. 39139, частно.

че единственият възможен път за британците е „затягането“, за да се осигурят незабавните реформи, обещани от Мусурус.[840]

Бейкър е поканен в двореца вечерта на 8 ноември, за да обсъди с други хора схемата за реорганизация на турската армия, подготвена от френския съветник на султана, комендант Драйсе, и двама турски офицери. След това той казва на Лейърд, че министър-председателят и външният министър са му говорили много категорично за решимостта си да извършат реформите на дело, а не на думи, и нищо не можело да надмине вниманието, което султанът му е оказал.[841]

На 10-ти султанът уверява Лейърд, че ще назначи Бейкър за независимо командване в Мала Азия и че е възпрепятстван само от заплахата от флота. Въпреки това Лейърд не се надява: султанът твърди, че е дълбоко наранен от заповедите за идването на флота и не вярва в аргумента на посланика, че не е имало намерение за заплаха. Той отново иска писмено уверение, че заплахата от флота няма да се повтори, а Солсбъри телеграфирал на 12-ти, че няма да има предимство от даването на такова уверение, освен ако султанът не даде нещо в замяна, като например ферман, назначаващ Бейкър за независимо командване на жандармерията в Мала Азия, със сила не по-малко от 5000 души.[842]

Той казва на Мусурус, че „не може да даде никаква гаранция, че Англия няма да прибегне до активни мерки, ако турското правителство продължава да пренебрегва дадените обещания“.[843]

На 9-ти в опит да разсее подозренията на султана, той заявява, че няма да има никакви възражения срещу назначаването в допълнение към Бейкър на австрийски или германски офицер от жандармерията, нито на френски офицер на място, където няма католици.[844]

Към края на месеца обаче перспективата започнала да изглежда някак посветла; и нова морска паника, създадена съвсем неволно от австрийците, допринася за това развитие. Портата научава, че австрийска ескадра напуска Пирея за Солун и съответно Саваш паша моли Зичи да иска от правителството си да я изпрати другаде, с мотива, че присъствието ѝ в Солун ще бъдат погрешно изтълкувани от султана. Хаймерле, новият външен министър, изпраща приятелски отговор, в който се казва, че императорът, в желанието си да бъде удобен за султана, незабавно е изпратил заповеди до австрийския адмирал да продължи към Смирна вместо към Солун, въпреки че посещението в последното пристанище е лишено от всякакво политическо значение. Телеграмата до адмирала пристига навреме и така флотът отива в Смирна.

Савас паша вижда в инцидента възможност да постигне дипломатически триумф за себе си и телеграфира до турския посланик във Виена, да поиска

---

[840] *Пак там* , 10 юли, 6 ноември, Add. MS. 39139, частно.

[841] Лейърд до Солсбъри, 11 ноември, FO 78/2940, № 977; Доп. MS. 39132, частно писмо.

[842] *Пак там*, 10 ноември, FO 78/2940, № 974, секретно. Солсбъри до Лейърд, 12 ноември, Add. MS. 39139, тел. № 282; FO 78/2941, № 1352.

[843] Солсбъри до Лейърд, 15 ноември, FO 78/2941, № 1377. Някои изрази в проекта бяха смекчени по желание на кралицата, а следното е заличено: „но добавих, че ако търпението ни бъде изпитано твърде много, не мога да обещая, че то няма да се промени.“ (Х. Ф. Понсънби до Тентердън, 28 ноември).

[844] *Пак там* , 9 ноември, FO 78/2940, № 1345.

флотът, който според него вече е в Солун, да бъде незабавно изтеглен оттам и да не навлиза отново в турски води. Междувременно султанът е информиран, че тази телеграма е изпратена и вследствие на нея на австрийската ескадра е незабавно наредено да напусне Солун. Малкият заговор на Савас обаче е разкрит, когато Хаймерле, чрез Зичи, иска възмутено обяснения; Зичи настоява телеграмата да бъде оттеглена и Савас да се извини обстойно.[845]

Инцидентът показва на султана някои от опасностите, които крие поемането на автократична власт. На 22 ноември Махмуд Недим казва на Лейърд, че султанът е убеден, че се готви интрига, която да предизвика конфликт между него и британското правителство; направени са изявления, че британците се опитват да го детронират и че Лейърд, без инструкции от правителството си, е наредил британския флот да влезе в турски води.

Недим казва, че това изявление е направено писмено от Савас и Саид паши с цел да си припишат заслугата за спирането на британския флот и султанът иска да получи уверението на Лейърд, че обвинението срещу него е невярно. Въпреки че историята на Недим изглежда като част от интрига срещу Саид, покъсна информация показва, че султанът наистина е изпратил съобщението; освен това предния ден Лейърд и Бейкър са вечеряли в двореца, а след това Лейърд е прекарал няколко часа насаме със султана и Сандисън и е уверен, че Бейкър ще бъде облагодетелстван с пълните правомощия и ще бъде в пряка връзка със султана и Портата.[846]

Тези леки признаци на подновена добра воля към британците са подкрепени от няколко други инцидента през следващите няколко дни, а на 25-ти Лейърд отбеляза, че никога не е виждал турците толкова активни.

Намаляването на армията продължава и до края на ноември тя наброява само 128 000 души. Постигнато е задоволително споразумение по делата в Зейтун и Хуран; назначаването на Рустем паша за валия на Ерзерум, след назначаването на Абедин бей за валия на Сивас през септември, изглежда огромна крачка напред; направени са една или две търговски отстъпки, от които Лейърд се е интересува заради участието на британски капитал.

На 1 декември Лейърд съобщава, че султанът е решил да назначи някои европейци за съдебни инспектори в азиатска Турция и е избрал г-н Еде, английски адвокат, практикуващ в Константинопол и познаващ турския език и право, за инспектор в Трапезунд. Ако експериментът бъде успешен, задълженията му ще да бъдат удължени. Бейкър напуска Константинопол на 29-ти и се отправя към Александрета (Искерндерун), за да поеме задълженията си в Мала Азия.[847]

5.

Но дипломатическото небе отново се помрачава и до края на годината Солсбъри и Лейърд изпадат в песимизъм, който остава неотслабен до падането на кабинета през следващата пролет. През лятото Лейърд оправда убеждението

---

[845] Лейърд до Солсбъри, 22 ноември, FO 78/2962, № 1016, секретно. *Вж* . Сандисън до Лейърд, 18 ноември, Add. MS. 39139.

[846] *Пак там* , 22 ноември, FO 78/2962, № 1017, секретно.

[847] Лейърд до Солсбъри, 2 ноември, 2 декември, Add. MS. 39132, частно. 30 ноември, FO 78/2962, № 1049.

си, че поемането на абсолютен контрол от султана над всички обществени дела ще бъде враждебно на британските интереси, но твърдоглавото му противопоставяне и откритото неодобрение на новия курс от юли насам не могат да засилят доверието в британското приятелство, което султанът може би все още е запазил.[848]

Въпреки това е съмнително дали по-сговорчива политика на Лейърд щеше да има някаква съществена разлика. Абдул Хамид сега е заобиколен в двореца от корумпирани и фанатизирани слуги, а едно много естествено и напълно оправдано подозрение към чуждите сили е усложнено и изкривено от съзнателните и несъзнателни заблуждения, на неговото обкръжение. От времето на заговора на Али Суави той не е излизал извън двореца и градината му, освен за да посети джамията в петък на една от портите; За да помири мюсюлманското мнение и да осигури собствената си безопасност, той настанява в двореца различни фанатизирани шейхове и използва Осман паша като военен министър и маршал на двореца; и въпреки че изглежда, осъзнава колко ненадеждни са тези слуги, много по-често им позволява да диктуват политиката му дори по въпроси, свързани с детайлите.

Осман паша няма никакви илюзии. През ноември Суейн изчислил, че сераскиерът получава месечно 350 паунда като главнокомандващ, 450 паунда като маршал на двореца, 150 паунда като първи адютант на султана и 200 паунда като издръжка за съпругата си; еквивалентно на 1065 паунда на месец в английски пари.[849]

По това време по-голямата част от армията не е получавала заплата от три години. Но Абдул Хамид все още вярва, че този фанатичен стар войник се ползва с лоялността на армията и е готов да търпи неговите разхищения и некомпетентност. Той не е толкова различен от другите му слуги. Шейховете насърчават склонността му да преувеличава значението и отговорността си като халиф, така че както политиката, така и склонността му увеличили естественото му нежелание да прави отстъпки на християните и да дразни мюсюлманските си поданици с това; Страховете му за собствената му безопасност улесняват ревностното разкриване на съвсем въображаеми конспирации от други и Хафъз паша, министърът на полицията, фабрикува обвинения и драматични подвизи на фалшиво разкриване да установи власт над султана и между другото да отстрани чрез затвор, изгнание или дори по-зловещи методи много от най-уважаваните и високопоставени мюсюлмани в столицата.

„Има няколко служители на двореца, като Втория камерхер, Осман бей, главният евнух, Бахрам агер, капелмайсторът, Неджиб паша и други, които, имайки постоянен достъп до Негово Величество, упражняват значително влияние върху него“, пише Лейърд. „Всички те са известни с корумпираността си и имат навика да получават подкупи от онези, които търсят назначения или имат работа с двореца и Портата.“ Те формират така наречената дворцова партия и се смята, че един или двама са на заплата от руското посолство.[850]

---

[848] Писмо на Лейърд до Солсбъри, 22 юли, FO 78/2955, № 649, строго секретно.

[849] L.V. Swaine до Лейърд, 17 ноември, FO 78/2962, № 14.

[850] Лейърд до Солсбъри, 5 ноември, Add. MS. 39132, частно писмо. Лий, стр. 202–203.

Следователно не след дълго Лейърд открива, че временното благоразположение на султана в края на ноември прикрива засилване на съпротивата срещу британската програма и подновеното чувство за криза се отразява върху непостоянния характар на посланика и лесно изкривяващото се чувство за мярка.

Реални или въображаеми критики към поведението му от британските елементи в Изток предизвикват раздразнителността му. В частно писмо до Солсбъри на 9 декември той се оплаква от самия Солсбъри, че е позволил на някои от военните консули да му пишат лично, и казва на майор Тротър, „че ако продължи да се обръща към мен с тона, който е сметнал за уместно да възприеме в някои от своите съобщения, ще трябва да го взема официално предвид".[851]

Разгорещена и донякъде оборкана депеша от 16-ти съобщава на Солсбъри друго оплакване: статия в „ Търговски рекламодател" се оплаква, че британските интереси в Портата „не получават от британските власти ефикасната подкрепа, каквато получават тези на други страни от своите власти". Лейърд признава, че оплакванията срещу поведението на Портата са твърде основателни, но протестира, че обвиненията срещу британското посолство са напълно в противоречие с фактите. Въпреки това той признава, че особено по време на мандата на Хайредин, френското посолство настоява с цялото си влияние исканията за отстъпки, направени за французите; но той, смята, че е „много по-достоверно и много по-благоприятно за добрата репутация на британското посолство то да се въздържа от подобни действия".[852]

Силното недоволство от тези обиди към неговия ентусиазъм подсилва нарастващото разочарование на посланика през декември и го тласка към открито скарване с Портата, която досега избягва.

Този инцидент е арестът на 23 септември на д-р Коеле, германски поданик, но служител на Църковното мисионерско дружество; той е задържан за шест часа, документите и ръкописите му са конфискувани, а впоследствие неговият учител по турски, Ахмед Тевфик Ефенди, е арестуван и затворен само за това, че е коригирал турския език на ръкопис, който Коеле му е представил за редакция.[853]

При завръщането си от Сирия Лейърд научава, че документите на Коеле все още са задържани, че шейх-ул-ислямът е издал фетва, осъждаща Тевфик на смърт за вероотстъпничество, и че турските вестници призовават правителството с груб език да наложи наказанието. Лейърд незабавно иска разрешаване на въпроса и обезкуражен за известно време от уверението на Портата, че животът на Тевфик не е в опасност, но че поради възбуденото обществено мнение е счетено за целесъобразно да се отложи освобождаването му.

Но документите на Коеле продължават да бъдат задържани и на 23 ноември Лейърд изпраща вербална нота, изискваща връщането им и незабавен отговор; отговор не последва, а на 12 декември друга нота, категорично повтаряща исканията, също останава без отговор. Съответно Лейърд изпраща лично писмо до Савас паша, в което се казва, че ако не бъде незабавно удовлетворен, офици-

---

[851] Лейърд до Солсбъри, 9 декември, Add. MS. 39132, частно.

[852] *Пак там*, 16 декември, FO 78/2964, № 1110; *вж* . № 1170, FO 78/2965 (26 декември).

[853] Писмо от CMS (5 ноември). Инструкции на Солсбъри до Лейърд да разследва случая: 13 ноември, FO 78/2941, № 1357.

ално ще поиска (1) връщането на ръкописите, (2) освобождаването на Тевфик, (3) уволнението на Хафъз паша, министъра на полицията; ако тези искания бъдат отхвърлени, той ще преустанови официалните си отношения с Портата в очакване на инструкциите на Солсбъри.

Инцидентът хвърля доста любопитна светлина върху нарастващия фанатизъм и упоритост на Портата и е също така доказва за отслабващото влияние на Лейърд над турците и над самия него; той се е забъркал прекалено прибързано и въвлича страната си в тази малка криза, дори не е попитал дали Коеле е британски поданик или не. Савас посещава британското посолство на следващия следобед и Лейърд в „много бурен разговор му казва силни думи, които да повтори на колегите си, което сигурно му е отворило очите за изключителната опасност, на която курсът, който следва по този въпрос, излага тях и дори Империята". Савас моли за време да се консултира с колегите си и с министерския съвет, но когато се събира на следващия ден, въпросът, според информацията на Лейърд, дори не е споменат. Съответно на 24 декември той представи нота с трите искания и дава на Портата три дни, за да ги приеме.[854]

В същото време турската обструкция се проявява все по-открито по по-важните въпроси, от които британците се интересуват. Портата не гарантира работата на г-н Еде в продължение на пет години и адвокатът, който трябвало да се откаже от доходоносна практика в Константинопол, съответно отказа поста съдебен инспектор. Лейърд не намери друг англичанин с необходимата квалификация.[855]

Когато Бейкър напуска Константинопол на 29 ноември, му е казано, че инструкциите му не са съвсем готови, но ще му бъдат донесени в Алепо от Саид паша, който тръгва с тях ден-два по-късно. Забавянето е, за да се попречи на Лейърд да се види с тях преди заминаването на Бейкър.

Този Саид паша е заемал няколко важни длъжности, последната от които е генерал-губернатор на Тесалия, има добра репутация на честен и способен човек; две други задоволителни назначения, направени по искане на Бейкър, са на Шакир бей, офицер, на когото има голямо доверие, и Тахир бей, който преди това е свързан с британската полицейска служба в Индия и е известен като „надежден". Султанът назначаво един от своите адютанти, Сюлейман бей, когото повишава в ранг на паша, за допълнителен член на групата. Той говори френски и английски, но не обичо европейците и изпратен да наблюдава събитията и да докладва лично на султана.[856]

Още на 5 декември, когато преминава през Мерсин по пътя към Алепо, Бейкър оставя у британския консул Купър впечатлението, че от мисията няма да излезе нищо добро; изпълнението на мерките, които ще предложи, трябва да

---

[854] Солсбъри до Лейърд, 25 декември, FO 78/2941, № 1519. Лейърд до Солсбъри, 26 декември, FO 78/2965, № 1161, 1166.

[855] Лейърд до Солсбъри, 17 декември, FO 78/2964, № 1121. „Нещата тук вървят много зле. Силно се опасявам, че всичко, което Портата е направила досега, е с цел само да ни хвърли прах в очите и че мисията на Бакар паша ще се окаже провал. …" *Пак там* , 26 декември, Add. MS. 39132, частно.

[856] Х. Купър до Лейърд, 10 декември, FO 78/3079, № 15, конфиденциално

бъдат одобрени в Константинопол, и той има сериозни съмнения, че не може да разчита на двореца.[857]

Когато пристига в Алепо, той изпраща телеграма до Портата с някои предложения за подобряване на жандармерията в провинцията, а министър-председателят казва на Лейърд, че са насочени към военния министър; когато Лейърд възкликва: „но Ваше Височество несъмнено е напълно наясно, че Осман паша не само няма да предприеме никакви предложения, които Бейкър паша може да направи, но и ще им се противопостави", Саид призна, смеейки се, че точно такъв ще бъде резултатът.[858]

Решимостта на Портата да не дава на активна работа на британските офицери, поканени в Константинопол да организират жандармерията, също става очевидна; договорите им ще изтекат през следващото лято и има всички основания да се смята, че Портата просто ще се отърве от тях. От пристигането си те получават редовно заплащането си, но турското правителство използва всякакви извинения и уловки, за да предотврати наемането им, и когато, както в случая с полковник Блънт, генерал-губернаторът на провинция, на своя отговорност, се възползва от услугите на един от тях, Портата отказва да му предостави чрез ферман необходимите правомощия, поставя всякакви препятствия, за да го възпрепятства.

Полковник Аликс в Крит е единственият, който постига напредък, но това несъмнено се дължи на отдалечеността и изолираността на острова от влиянието на Портата.

Лейърд получава многократни обещания, че офицерите ще бъдат незабавно назначени, и неведнъж му бяха предоставени имената на вилаетите, за които са предназначени. Но опозицията идва от Осман паша.[859]

В края на декември той внезапно издава заповед за незабавно уволнение на всички чужденци от медицинската служба на турската армия и въпреки че покъсно е обяснено, че това се отнася само за тези, които са постъпили на служба по време на войната, са уволнени няколко души, на които е обещана постоянна работа.

Но решението на Лейърд, че е дошло времето за оспорване пред Портата, и изборът му на случая Коеле за тази цел, не се харесва на Солсбъри. „Трябва да прокараме въпроса по някакъв начин сега, тъй като сте толкова ангажиран", пише той на 29 декември, „но се опасявам, че това ще има лош ефект в Индия и вероятно в Арабия, където ще се изтълкува, че прозелитизмът е тайната пружина на нашата политика."[860]

---

[857] Лейърд до Солсбъри, 20 декември, FO 78/2964, № 1138. На 21 ноември султанът уверява Лейърд, че Бейкър ще има пълните правомощия и ще бъде в пряка връзка с него (султана) и Портата. Лейърд до Солсбъри, FO 78/2962, № 1017, секретно.

[858] Лейърд до Солсбъри, 22 декември, FO 78/2964, № 1144.

[859] Пак там, 29 декември, FO 78/2965, № 1177.

[860] Солсбъри до Лейърд, 29 декември, FO 78/2941, № 1537 (разширява тел. № 324). Вж. защитата на Лейърд. „Не знаех за нито един случай, който ще окаже по-дълбоко влияние върху общественото мнение, и ако не предприема по-силна стъпка, за да получа справедливост и обезщетение, ще изложа Нейно Величество и себе си на много силно и не неразумно осъждане. Имах всички основания да вярвам, че Портата ще отстъпи. Както обикновено, истината беше скрита от мен. …" Лейърд до Солсбъри, 31 декември, Add. MS. 39132, частно.

По предложение на Лейърд той се стреми да осигури подкрепата на германското правителство и говори категорично с Мусурус на 30-ти. Турският посланик обаче заявява, че султанът няма да се откаже от министъра на полицията, който е действал по заповед на бившето правителство, сега подало оставка, и когато Солсбъри отправя неясно, но вече познато предупреждение какво ще се случи, ако султанът се вслуша в други съвети освен в английските, Мусурус отговори откровено, че не е негова работа да казва на правителството си всичко, което Солсбъри му съобщава.[861]

Солсбъри получава уверения от италианското и австрийското правителство, че техните представители в Константинопол са и инструктирани да подкрепят Лейърд, и инструктира Лайънс да направи всичко възможно, за да осигури издаването на подходящи инструкции на Фурние.

Но на 1 януари той отново настоява пред посланика за целесъобразността от задоволително споразумение и не настоява за уволнението на министъра на полицията; той се съмнява дали Австрия или Италия, повече от Германия, ще го подкрепят дотолкова, че да се присъединят или дори да се съгласят с крайните мерки. Лейърд обаче води продължителен разговор същия ден със султана, който обещава незабавно да върне документите на Коеле и ще нареди на шейх-ул-исляма да даде фетва, с която да помилва Тевфик, който е осъден на смърт. Документите са върнати на 2-ри, а на 5-ти Хафъз пише, че няма нищо общо с ареста и че виновният служител трябва да бъде уволнен.

Тевфик трябва да бъде изпратен за кратко време в на о-в Хиос, тъй като ще е опасно да остане в Константинопол. Това споразумение е прието и Лейърд възобновява официалните си комуникации на 12-ти. Той е доволен от подкрепата, която получил от австрийските, германските и италианските посаници, но на 7 януари пише до Солсбъри, че поведението на Фурние по случая е осъдително „и показва как френския посланик в опит да грабне малка дипломатическа победа пожертва най-висшите принципи на справедливостта и човечността“.[862]

Лейърд, както обикновено, изразява надежда, че инцидентът ще има добър ефект, но е очевидно, че султанът не е нито уплашен, нито разкаян. Лейърд разбира от разговорите си, че султанът е много добре информиран през цялото време и е готов да поеме отговорност за случилото се. Веднага след уреждането на случая той награждава Хафъз паша с ордена Меджедие; трима от главните улеми, подписали смъртната присъда на Ахмед Тевфик, получават същото отличие. По-късни доказателства сочат, че причината за ареста е политическа, тъй като Хафъз паша е посочил Тевфик като приятел на Али Суави, поддръжник на бившия султан Мурад и опасен заговорник.

Донякъде подобен случай е опитът за арест на принц Хасан на борда на италиански параход. Италианският посланик иска и получи пълно извинение, но министърът на полицията, който въпреки протестите на министъра на флота е въвлякъл правителството си в беда, отново е награден, този път е назначен

---

[861] Изглежда обаче, е предал този разговор вярно. Солсбъри до Лейърд, 30 декември, FO 78/2941, № 1539.

[862] Лейърд до Солсбъри, 7 януари 1880 г., Add. MS. 39132, частно. Вижте също поверителния отпечатък относно случая Коеле. (FO 78/3072, № 101).

за почетен адютант на султана.[863] Може да се отбележи и публикуването на този етап на протоколите от австро-турските преговори.

Тези инциденти разкриват спонтанното и донякъде хаотично възраждане на самочувствието сред турците, изразяващо се в поредица от дребни отказвания на искания поставени от посланиците на великите сили и различен подход на приятелство или враждебност към тях. Съмнително е дали, въпреки опасенията на Лейърд, френският и руският посланици са упражнявали много по-голямо влияние от тези на Австрия и Англия; най-облагодетелстваната сила е Германия, която се намесва най-малко.

Но резултатите от враждебността, каквато и да е причината, са неблагоприятни за британската програма за реформи. Изправен пред избора между по-нататъшни мерки за принуда и практическия отказ от плановете си, Солсбъри решава да отложи всеки по-нататъшен опит за натиск над султана; с това отношение Лейърд предпочита по-активна политика, но трябва да се задоволи с мнението на своя началник и когато правителството пада през април, Солсбъри ненамира никаква промяна в Константинопол или в международната обстановка, достатъчна да препоръча друг курс.

На 2 януари Солсбъри в дълго частно писмо инструктира Лейърд, че „засега нашата политика е да изчакаме". Лейърд трябва да продължи да налага докладите на консулите чрез енергични възражения, „ но засега да избягва твърдата заплаха". Истинските страхове на Солсбъри се виждат в по-нататъшния му коментар: „Следващата стъпка, която предприемем, ще бъде сериозна: и преди да се решим на нея, ако е възможно, трябва да видим какъв е вероятният резултат от заговора, който се оформя между Санкт Петербург и Париж."

Този френско-руски заговор съществува само във въображението на Солсбъри;[864] но докладите на Лейърд от Константинопол и намеците на Бисмарк от Берлин го убеждават, че ситуацията за момента е твърде критична, за да се допусне риск от по-нататъшно отчуждение на Портата.

Разговорът с Шувалов в края на ноември хвърля важна светлина върху отношението на Русия. Шувалов отбелязва, че руската военна партия обича упреците срещу Англия, опитва се да ги обгради в железен пръстен, и ако се натъкнат на английски офицери на самата граница, ще се създадат проблеми; стига да чуят само, че Англия настоява за реформи срещу Портата, те не се тревожат много: но когато се разпространява слухът, че Бейкър ще бъде губернатор на Ерзерум, те протестират енергично.

По време на аферата с Коеле, Солсбъри получава съобщение от Бисмарк, който се представя като загрижен за запазване на британското влияние над Портата и изразява мнение, че Великобритания ще го загуби, ако се скара с Портата по въпроси от второстепенно значение.

Солсбъри вярва, че съветът на Бисмарк е едновременно искрен и мъдър. Русия, пише той, „предлага [на султана] защита срещу Австрия и срещу Бълга-

---

[863] Лейърд до Солсбъри, 24 януари 1880 г., FO 78/3080, № 109. Относно общата ситуация в столицата виж Уошбърн, стр. 154.

[864] Авторът не е прав, точно тогава започват първите стъпки на руско-френското сближаване и Солсбъри вярно е усетил на къде духа вятъра! (б. пр.)

рия, никога не се намесва в лошото му управление и по-скоро одобрява всичките му любими пороци чрез по-големи свои пороци“.

„Изглежда има основание за дълбокия страх на Бисмарк, че влиянието ни ще пострада, ако направим добродетелта толкова неприятна, докато порокът е толкова приятен. Най-голямата ни опасност по отношение на Източния въпрос е ако в периода между загубата на независимостта (която се случи) и пълната загуба на империята му (която ще се случи) по време на последната си агония, която може да бъде дълга, султанът попадне под доминиращото влияние на Русия.“[865]

Лейърд трудно се убеждава, че предпазливостта на Солсбъри е необходима. Кореспонденцията му подсказва някои дългосрочни планове, които новото отношение на правителството вероятно ще отхвърли; на 21 януари той пише, че в аферата с Коеле са заложени толкова важни принципи, че я е сметнал за добра основа за битка, особено след като се е надявал да достигне до фаталната дворцова клика, която бързо е довела султана и империята му до разруха. Инцидентът му е позволил да научи гледните точки на доста хора, „които са готови да се присъединят към мен във всеки сериозен опит да спасят“ страната.

Сред тях най-виден е Махмуд Недим, който предлага съюз, основан на поддържането на справедливост и равенство и изпълнението на Берлинския договор. Лейърд осъзнава, че Недим е „хитър човек“, чиято главна цел е свалянето на Саид; въпреки това той очевидно е привлечен от плана за съвместна кампания за сваляне на групата, която обгражда султана, и е готов да му се довери. Той също намеква, че Солсбъри преувеличава трудностите на ситуацията; вярва, че султанът не е „руски симпатизант“, все още искрено мрази Русия в дъното на душата си; Франция е опасна за Великобритания в момента, но сърдечното отношение на германския шарже д`афер Радолин потвърждаваше чутото от Берлин.[866]

Солсбъри не се поддава на убеждението; болестта му през януари вероятно засилва песимизма му. На 29-ти той повтаря убеждението си, че настоящият момент е неподходящ за каквито и да е дискусии с Портата, които могат правилно или удобно отложени. „В момента е по-целесъобразно нашето влияние да се проявява по-слабо под формата на нежелани съвети, който обстоятелствата през последните години ни наложиха.“

Той получава доклади от различни области на Арабия, и от Берлин, и всички те подсказват, че съществува известно разбирателство между Русия и Портата, и въпреки че не можеда посочи конкретни доказателства за руските интриги или за руско-френското сътрудничество в Константинопол, той е убеден, че Русия е готова незабавно да се възползва от всяко по-нататъшно отслабване на британското влияние.[867]

Съответно той отново съветва Лейърд да мълчи засега и да се ограничи до няколко усилия за укрепване на британското влияние.

---

[865] Солсбъри до Лейърд, 27 ноември 1879 г., 2 януари 1880 г., Add. MS. 39139, лично писмо. За руската тревога относно британските планове в Мала Азия вижте Лобанов до Гирс, 12 декември 1878 г. (Nolde, стр. 222–235).

[866] Лейърд до Солсбъри, 21 януари 1880 г., Add. MS. 39132.

[867] Солсбъри до Лейърд, 29 януари 1880 г., Add. MS. 39139, частно писмо.

В средата на януари Радолин е инструктиран да подкрепи всички предложения, направени от колегите му от името на арменците; Той намира Фурние, който просто отбеляза „qu'ils se fassent Catholiques“ (само ако станат католици), изненадващо безразличен и обеща да подкрепи всякакви предложения, които Лейърд ще направи. Солсбъри телеграфира, че ако Лейърд покаже ясно в своите предложения от името на арменците, че има подкрепата на германския шарже д`афер, а френското правителство вероятно ще инструктира Фурние да предприеме по-справедлив курс.[868]

Но той отново го предупреждава да не прибягва до крайни мерки. На 19 февруари предполага, че сега е съвсем безопасно да се каже на султана истина за демонстрацията на флота през ноември, като „самата истина“ за опасенията от внезапен руски десант в Константинопол от Одеса.[869]

Не може да решим дали Солсбъри щеше да прави по-нататъшни опити да осъществи политиката си в Близкия изток, ако беше останал на поста си. Решението му през януари да намали натиска върху султана означава поне изоставянето на тези планове за остатъка от мандата му, а неговите наследници разбират, че е също толкова невъзможно да постигнат напредък.

Някои забележки в личното му писмо до Лейърд от 19 февруари обаче не оставят съмнение, че той най-накрая се е отказал от надеждата да възроди Турция и не е очаквал подновяването на добрите отношения на Лейърд със султана да има някакъв траен ефект.

„Страхувам се, че характерът му е твърде двуличиен, слабостта му твърде видна, и империята му твърде разложена. Но това ще държи нещата в затишие още малко, докато дойде часът. За нас е от полза, да отложим падането на Турция, докато не бъде направена нашата железопътна линия до Кандахар. Същоу ще е голям успех, ако го отложим, докато не избухне революция в Русия. Ще спечелим много, като отложим катастрофата.“

Опитите му да гарантира статуквото на Балканите също се провалят; въпреки че е прав в убеждението си, че Австрия ще продължи да възпрепятства напредъка на Русия на полуострова, собствените му планове за привличане на Австрия в договорни отношения с Турция за тази цел са свързани с твърде много рискове, за да ги приемат и двете страни.

Както Турция, така и Австрия се страхуват от Русия, но нито една от тях не иска да предприема военни или дипломатически стъпки, които да разкрият страховете им и евентуално да я провокират.

Австрия несъмнено смята, че ще има подкрепата на Турция във всеки случай, ако реши да се съпротивлява на руско нашествие, и искаше повече подкрепа преди да се ангажира с определена програма. Тази подкрепа Солсбъри не може да даде. Австрия в крайна сметка я намери в Германия, но само при условията на Бисмарк, и едва след като по-нататъшните подходи, доказват на Виена, че британска помощ не може да се очаква.

---

[868] Лейърд до Солсбъри, 18 януари, FO 78/3079, № 86. Солсбъри до Лейърд, 2 февруари, FO 78/3072, № 79, секретно: най-конфиденциално.

[869] Солсбъри до Лейърд, 19 февруари, доп. MS. 39139, частен.

Глава IX. ПРИЛАГАНЕ НА ДОГОВОРА ЗА БАЛКАНИТЕ, 1879–1880

Англо-руското споразумение и подписването на австро-турската конвенция през април 1879 г. бележат края на първия и най-критичен етап от уреждането на договора за Балканския полуостров и въпреки че силите намират достатъчно основания за разногласия в преговорите си по оставащите клаузи, постепенно става ясно, че опасността от война е отминала.

През лятото и есента на 1879 г. ситуацията в България и Източна Румелия продължава да е обект на голямо внимание от по-заинтересованите сили; определянето на границите все още не е завършено и все още не е ясно дали руските войски ще бъдат евакуирани от полуострова в определеното време и дали новите правителства на България и Източна Румелия ще могат да започнат новата си работа без по-нататъшна намеса или помощ от силите. И когато руснаците и българите са убедени да приемат ограниченията на политическите си амбиции, наложени от Конгреса, остава да се види дали турците ще имат смелостта и възможността да си осигурят военните и политически опорни точки в Източна Румелия, на които съгласно договора несъмнено имат право.

Може да кажем, че след пролетта на 1879 г. българското уреждане навлиза в нова фаза, в която са приложени в действие договореностите на Конгреса и Европа има първата си възможност да изпробва тяхната практичност.

Балканските народи и турците възобновяват прекия контрол над политическите си съдбини и изобщо не възприамта постепенното оттегляне на силите със съжаление.

През този период силите са загрижени за клаузите, които засягат Гърция, Черна гора, Сърбия, Румъния и р. Дунав, и въпреки че е постигнат голям напредък, процедурите в много случаи са белязани от усложнения и подозрения, подобни на тези, които съпътстват преговорите с България и Босна.

1.

Видяхме (гл. VI), че британското и руското правителство се споразумяват през април, че Портата трябва да се въздържи от изпращане на войски до което и да е място в провинция Източна Румелия, докато руската евакуация не приключи; тогава Портата може да разположи войските си в Бургас и Ихтиман, както и в Стара планина. Царят обещава да не толерира никаква съпротива на румелиотите (българите) срещу въвеждането на договорния режим, а Солсбъри се ангажира да призове Портата по също толкова енергичен начин да зачита правата на жителите на провинцията; неудобната схема за смесена окупация е изоставена и уверението на Тодлебен, че местната милиция е добре организирана и напълно способна да поддържа реда след руската евакуация, е прието.

Британското правителство приема руското твърдение, че 3 август представлява последната дата, на която евакуацията може да бъде завършена, а Андраши в края на април приема по принуждение и с неохота това и другите решения.

На 26 април Малет предава копия от кореспонденцията между двете правителства на Портата, а в същия ден генерал Обручев напуска Санкт Петербург с

приятелско писмо от царя до султана и с инструкции да посети Източна Румелия, за да успокои християнските ѝ жители, от името на царя, да бъде лоялно към новия режим. Скоро става ясно, че царят възнамерява тези увещания да бъдат взети на сериозно и въпреки случайните примери за местна съпротива от руските агенти, напредъкът като цяло е задоволителен.

На 7 май Обручев прочита в българската църква във Филипопол указ, в който царят обявява твърдото си намерение да изпълни договора и да евакуира войските си; той изразява неодобрението си от намеренията на онези, които не са доволни от положението, създадено за Източна Румелия от договора, и ги увещава да се ползват в мир с дадените им права. Прокламацията е последвана от по-добър финансов напредък в организационната комисия в Източна Румелия и през юни работата е завършена и предадена на Алеко паша, новоназначения генерал-губернатор.

Органическият устав за провинцията е подписан на 26 април в Галата-Сарай. Пристигането на Алеко премина без никакви демонстрации, които може да се очакват да посрещнат представителя на султана; това е доказателство, за истинските усилия на руските служители да осигурят мирно встъпване в длъжност на режима, и тревожната грижа на Алеко да не обиди никого, като набляга на властта на султана в детайлите на облеклото и процедурата.[870]

Комисията се връща с него във Филипопол и става свидетел на неговото встъпване в длъжност, но силата на въоръжените „гимнастици" и контролът, упражняван от руските служители върху жандармерията и милицията, му пречат да получи реален контрол над правителството или да утвърди властта на султана. Той не прави опит да го направи и вътрешната администрация остава в ръцете на руския комисар.[871]

Работата по определянето на новите граници между България и Източна Румелия води до известно възраждане на обструкцията на руските представетули; руското правителство обаче се съгласява през април, че работата по определянето трябва да се реши с мнозинство от гласовете, и британските комисари не срещат реални затруднения да противодействат успешно на бавенето на опонентите си. Транспортът е улеснен от използването на британска канонерка и въпреки силните гръмотевични бури и съпротивата на българите, работата е завършена до 13 август; картата на новата граница е завършена до 19-ти. След подобни забавяния от руските комисари, окончателният акт, определящ южната граница на Източна Румелия, е подписан на 25 октомври; в началото на август британците иска от руското правителство да инструктира полковник Филипов да ускори завършването на руската карта, а майор Гордън съобщи по-

[870] Авторът пропуска най-важния фактор, Алеко Богориди е българин, затова и народа го приема без възражение! (б. пр.)

[871] Times , 10 май, стр. 7a. Hertslet, IV, 1860–1865; Дж. Г. Минчин: България след войната: Бележки от една обиколка през есента на 1879 г. (Лондон, 1880 г.), стр. 62; R. v. Mach: Aus Bewegter Balkanzeit , 1879–1918. Erinnerungen (Берлин, 1928), стр. 2–4.

късно, че от тази дата Филипов е направил всичко по силите си, за да помогне за приключването на работата на комисията.[872]

След определянето на границата на Балканите, българската комисия разрешава сравнително бързо повечето от нерешените проблеми с делимитацията на България. Само два въпроса създадават реални затруднения; и в двата случая руснаците са пренебрегнати, но не желаят да приемат решението на мнозинството. Седемнадесетият протокол на конгреса позволява на турците да използват военен път през Софийския санджак, а руснаците сега твърдят, че това е прието с мотива, че е единственият възможен, докато изследването на терена от военни експерти показва, наличие и на други маршрути.[873]

Солсбъри казва на Бартоломей, че комисията несъмнено трябва да определи линията; но дали Портата трябва да я използва или не, е отделен въпрос, който може най-добре да бъде решен чрез преговори в Константинопол между двете заинтересовани сили. На 24 септември британските, австрийските, италианските и турските комисари гласуват за пътя Татар Пазарджик-Самаков-Кюстендил-Егри Паланка и към тях се присъединява и германският комисар.

Полковник Боголюбов отказва да гласува, а френският комисар се въздържа. След това комисията решава с мнозинство, че използването на пътя трябва да се регулира чрез споразумение между Портата и българското правителство. Ефектът от това е отлагане на въпроса за неопределено време.[874]

Въпросът за Араб Табия създава подобни трудности. След като руското правителство принуди румънските войски да се изтеглят от крепостта през февруари, Шувалов забелязва известно удовлетворение в Лондон от разрива на Русия с бившето ѝ протеже; Солсбъри отказва да разреши отнасянето на въпроса до посланиците в Константинопол, освен ако не бъде прието решение с мнозинство, и въпросът, може би мъдро, е отложен за известно време. Той е възобновен отново през юли, когато Гирс предлага да бъде уреден или чрез преки преговори между кабинетите, или от нова комисия.

В същото време заемането на Араб Табия от българските милиции предизвика раздразнение у румънците. Солсбъри продължава да настоява за решение с мнозинство и едва два месеца по-късно Русия се съгласи с това, а след това Солсбъри приема руското предложение въпросът да бъде разгледан от строителни инженери. В началото на ноември новата комисия решава с мнозинство 6:1 в полза на мястото, избрано от първоначалната комисия.[875]

---

[872] Монтжелас до Солсбъри, 8 август, FO 7/980 (вътрешно); Жомини до Бартоломей, RE, 22 август 13 септември. A. & P. *Turkey №* 2 (1880), № 43, 74, 198, 258; Hamley, i, 290; Ardagh, стр. 104–109.

[873] Писма до Бартоломей, RE, 24 юли/5 август; DDF II, № 450.

[874] Кореспонденция на руското посолство: Шувалов до Гирс, 1/13 август, № 64; Гирс до Бартоломей, 6 август; Б. до Солсбъри, 5/17 септември; Солсбъри до Б., 29 септември; Б. до Гирс, 17/29 септември, № 80; 18/30 септември, № 81. Виж също Елиът до С., 27 август FO 7/964, № 543; A. & P. *op. cit* ., № 275, 279.

[875] *Aus dem Leben* , iv, 162–3, 166, 171; гл. 14. Raschdau, стр. 294. Шувалов до Горчаков, 4/16 февруари, № 15; 7/19 февруари, № 18; 16/28 февруари, № 21; 6/18 юли, № 55; 8/20 август, № 69; Гирс до Бартоломей, 28 юли; 5/17 септември, № 76 (архив на руското посолство). A. & P. *ibid* ., № 164, 175, 240, 283, 334. Елиът до Солсбъри, FO 7/963, 17 юли, № 435; 18 юли, № 441; 22 юли, № 455; 18 август, № 523.

Руското правителство продължава да възразява срещу това решение и въпросът остава обект на обсъждане, докато не е уреден чрез преки преговори през следващото лято.

Българската комисия за определяне на границите номинално отговаря за определянето на западната граница на княжеството, но частта от нея, която граничи със Сърбия, е оставена на сръбската комисия. Заседанията на тази комисия са възобновени на 12 май. През следващите три месеца работата продължава без сериозни затруднения и след като представителите на силите се различават известно време относно определянето на границата при Преполац, сръбските и турските делегати постигат споразумение помежду си през август, което силите приемат.

Известно забавяне е причинено от неуспеха да се открият определени места, като например планината Радочина[876] и планината Канилуг[877], споменати в член XXXVI от договора, но актът за границата е подписан на 19 август.[878]

След това българската комисия подписва на 20 септември акт, определящ дунавските, сръбските (моравските) и „македонските“ граници на новата българска държава.[879]

2.

Напредъкът в уреждането на договорите в другите части на полуострова обаче е много по-бавен. Това се дължи на трите най-заинтересовани сили - Русия, Австрия и Англия, които губят значително самообладание и престиж в борбата с турците след Конгреса и не бързат да предизвикват нови кризи. Продължаващите различия на Русия с Австрия и Англия пречат на постигането на съгласие дори по въпроси, които са от второстепенно значение. През цялата 1879 г. и първите месеци на 1880 г. новите граници на Черна гора и Гърция продължават да се обсъждат; но дискусиите постигат малък напредък, защото турците с удоволствие се възползват от всяко извинение за забавяне, а силите все още не са достатъчно засегнати или раздразнени от това отлагане, за да обмислят мерки за натиск. По тези въпроси и в дискусиите относно клаузите за Дунава англо-австрийската опозиция срещу Русия продължава, но вече не в мащаб, който да засегне мира в Европа.

Британското и австрийското правителство продължават да гледат с подозрение на усилията на Русия в полза на Черна гора, въпреки че истинската пречка за напредъка е албанската съпротива и извинението, което тя дава за отлагането от турците.

---

[876] Радочина (или Радочина планина/връх) е историко-географско понятие в западния дял на Стара планина, на границата между България и Сърбия. Името фигурира предимно в исторически документи и текстове от края на XIX век (като Берлинския договор) като ориентир за определяне на държавната граница в района на Чипровския Балкан и по пътя към селата Дойкинци (останало в Сърбия) и Сенокос. (б. пр.)

[877] Става дума за Рудина планина, наричана също Ранилужка планина, на 15 км от гр. Трън и на 100 км от София. Авторът е дал името погрешно. (б. пр.)

[878] A. & P. *ibid* ., № 139, 182, 184, 209, 221, 234, 235. Hertslet, № 551. Елиът до Солсбъри, 17 юни, FO 7/961, № 360.

[879] Доп. пр. Отвсякъде България граничи със себе си, изкл. р. Дунав. Такава е справедливостта на Европа, Блудницата вавилонска!

Решимостта на албанските племена да се съпротивляват за граничните селища, наложени от Европа, е първата проява на новородено национално съзнание и обстоятелствата със сигурност не са изцяло под турски контрол. Въпреки това Портата използва по всякакъв всякакви аргументи, за да избегне уреждане на претенциите на Черна гора и на Гърция. [880]

Конгресът дава на Черна гора албанските области Гусине и Плава, населени с войствени мюсюлмани, които не се интересуват нито от султана и изобщо от договора: те възразяват срещу прехвърлянето им на нов владетел и през август 1878 г. убиват Мехемед Али, представителя, изпратен от Портата, за да ги убеди да се подчинят.

Черногорската гранична комисия се събира в Цетине на 30 април, но отношението на турците спира всякакъв напредък до края на юли. Портата възразява срещу приемането на австрийската щабна карта като основа за разграничаването и иска ново заснемане; Също възразява срещу решенията на мнозинството. Накрая е договорено да се направи временно разграничение там, където правомощията не са договорени. Когато комисията приключва работата си за сезона на 8 септември, тя определя границите на Кучи Крайна и на племето Клементи (албанци), доколкото обстоятелствата позволяват, и достигна точка до Гусине; по този начин цялата граница от морето до Гусине е очертана, въпреки че комисията препоръчва размяна на територии, която да даде цялата Кучи Крайна на Черна гора.[881]

До края на годината Портата все още заявява решимостта си да изпълнява договорните си задължения, ако се даде достатъчно време за разумно справяне с албанците, и става пределно ясно, че е наложително някакво споразумение, което да даде на Черна гора по-малко войствено и непокорно население. Но когато Русия повдига въпроса през декември, Солсбъри не желае да ускори нещата , подобно на Портата.[882]

Княз Никола предлага Гусине-Плава да бъде предадена на 12 декември и се разбира, че Гази Мухтар паша, турският командир, трябва да се евакуира на този ден. В последния момент Портата обявява, че поради страх от албанска съпротива, турците няма да напуснат в посочения срок и ако князът се опита да превземе Гусине, османските войски сигурно че поскрепят албанците.

На 24-ти Бартоломей настоява чуждестранните посланици в Константинопол да изпратят идентична нота до Портата, с която да настояват да изпълни договорните си задължения. Но Солсбъри се престорва, че разглежда инцидента само като нещо от местно значение и създава у руския шарже д`афер впечатлението, че изобщо не съчувства на черногорската кауза. Бартоломей съобщава на Горчаков, че ако руското правителство иска да постигне някакви резултати, ще трябва да потърси подкрепа в други столици.[883] 10 През януари Портата предлага на Корти частта от Гусине, населена с християни, да отиде в

---

[880] Дж. Суайър: *Албания, Възходът на едно кралство* (Лондон, 1929 г.) предлага полезно изследване (стр. 1–60) на произхода на националното движение и дейността на Албанската лига.

[881] Шувалов до Гирс, RE, 11/23 юни 1879 г.; 25 юли/6 август, № 62.

[882] Гирс до Шувалов, 25 май/6 юни 1879 г., RE, циркуляр; 11/23 юни. A. & P. *цит*., № 92, 102, 193, 211, 269, 272, 313, 323.

[883] Бартоломей до Горчаков, 12/24 декември RE, № 93.

Черна гора, заедно с област, включваща областта Кучи-Крайна и ограничена от река Зем[884] и планинските височини до залива Кастрати на езерото Скутари.

До края на януари става ясно, че Черна гора и силите вероятно ще приемат това предложение по принцип, и на 2 февруари Солсбъри упълномощава Лейърд да даде официалната си подкрепа за споразумението, но да не го настоява много, ако Австрия има някакви решителни възражения. Хаймерле не гледа с ентусиазъм на предложението; то включва изменение на Берлинския договор и смята за неразумно силите да проявяват голям интерес към него, докато не стане ясно, че и двете страни ще го приемат.

На 7 февруари той предлага на британското правителство да се запази „известен резерв" и изразява силно желание да действа в съгласие с Англия; Солсбъри отговаря благоприятно на 12-ти и продължава да обвързва съгласието си с това на Австрия. В началото на март Горчаков отново се оплаква от поведението на Великобритания по този въпрос. В крайна сметка Хаймерле решава да приеме споразумението и Солсбъри дава съгласието си; другите сили не създават затруднения и Корти изготвя споразумение по този въпрос, което е подписано на 18 април.[885]

Всъщност, всеки реален напредък по черногорския въпрос е отложен до встъпването в длъжност на новото правителство на Гладстон през април 1880 г., което дава нов тласък на преговорите за договора и прави възможен обединен натиск на силите в Константинопол.

Гръцкото споразумение е забавено по подобен начин. Албанските вълнения отново са извинение; турците са решени да се възползват максимално от факта, че Конгресът е решил само, че силите трябва да предложат посредничество, за да улеснят постигането на споразумение. Французите продължават да проявяват особена загриженост за гърците, но нямат намерение да оказват натиск върху Портата по заплашителния и решителен начин, използван от Австрия, Русия и Великобритания, за да тормозят турците по други въпроси, а по този въпрос трите сили избягват прекомерния натиск.

Гръцки и турски комисари се срещат в Превеза в началото на 1879 г.; проведени са пет срещи, на повечето от тях се обсъжда дали протоколът на Конгреса трябва да се вземе за основа за преговори.Турските комисари заявяват, че препоръката на Конгреса не е задължителна, и предлатат тясна ивица земя, успоредна на съществуващата гръцка граница, което гърците отхвърлят, и преговорите са прекратени на 18 март.

През втората половина на 1879 г. силите не полагат особени усилия, за да намерят решение. Преговорите са възобновени в Константинопол през лятото в резултат на предложение от Вадингтон и е договорено посланиците да предложат посредничество, докато Турция и Гърция назначават комисари, които да се консултират с тях. Когато комисарите се срещнаха на 23 август, турците от-

[884] Река Зем (на албански: *Cem* или *Çemi*; на сръбски/черногорски: *Цијевна*) е красива балканска река с обща дължина около 56–62 км. Тя извира в планината Проклетия в Албания, преминава на територията на Черна гора и се влива като ляв приток в река Морача южно от столицата Подгорица. (б. пр.)

[885] Херслет IV, № 563, 564. Горчаков до Лобанов, RE, 27 февруари/10 март 1880 г. Солсбъри до Елиът, 17 март, FO 7/984, no. 112A. Елиът до Солсбъри, 28 февруари, FO 7/988, бр. 100.

ново заявяват, че Берлинският протокол не е задължителен и граничните линии не са обсъдени до 17 ноември. След това гърците предлоагат линия, следваща крайния северен вододел на долините на Каламас и Пеней (Пенеус), която включва Янина и Мецовон в гръцка територия. Турците предлагат линия, минаваща много на юг от двата града, и след многократни отлагания гърците предлагат в началото на януари 1880 г. граничният въпрос да бъде отнесен до арбитража на силите.

Междувременно Вадингтон предлага на Солсбъри линия, която остави Янина на турците; Но скоро след това той пада от поста си и на 17 януари Солсбъри казва на новият външен министър Фрейсине, че впечатлението на британското правителство е неблагоприятно за френското предложение, което е значително по-благоприятно за Гърция от Берлинската линия и но „не избягва албанския проблем, който е основната пречка за приемането на предложените досега решения".

Същевременно Солсбъри критикува гръцката линия, която, като даде Мецовон на гърците, ще лишила Турция от средствата ѝ за комуникация с частите на Епир, които ѝ останали, така и Берлинската линия, която пренебрегва стремежите на албанската националност. Съответно той предлага международна комисия от представители на посредническите сили да разгледа границата на място. Руското правителство подкрепя предложението, но Фрейсине прави различни възражения и предложението не може да бъде съобщено на Турция и другите сили до март.

Силите приемат, но Портата прави силни възражения срещу идеята, поради нестабилния характер на страната и възможността за демонстрации от местното население за или против анексирането от Гърция.[886]

Руската политика в дискусията за Дунав води до задънена улица до края на декември 1879 г. и до 1881 г. е постигнат малък напредък. Основният проблем на Австрия е да предотврати пълното изгубване на контрола върху устията на Дунав, виждайки сега възможност, когато устието на Сулина е изцяло на румънска територия, а най-важната част от делтата при Килия - на руска територия. Контролът върху всички устия на Килия, с изключение на Стари Стамбул (Свети Георги), е осигурен от Русия без видима борба в Берлин; тъй като правата на комисията ще продължат само до 1883 г., Русия и Румъния могат да се откажат от всякакъв международен контрол върху устията, които контролират, като се откажат от подновяването.

Румънското правителство обаче неправи сериозни възражения срещу запазването на правомощията на комисията върху ръкава Сулина. Работите по Сулина се водят от сър Чарлз Хартли, резидентен инженер от 1856 до 1872 г., а

---

[886] За гръцкия въпрос през този период виж A. & P. *Гърция № 1 (1879), Гърция № 1 (1880*); LJ *Négociations роднини à la rectification des frontières de la Grèce* , 1879; *пак там* , 1880; DDF II, бр. 399, 412, 413, 416, 419, 421, 429, 485;, III, № 7, 27, 44, 46, 67, 86. Меморандум на Tenterden, 28 април, FO 358/4. Внимателното и подробно изследване на Леритие, „*Hisdoire diplomatique de la Gréce*" (iv, гл. 1–3), се появява преди публикуването на DDF и отварянето на британските архиви на FO след 1878 г. Вижте също Lascaris, стр. 151–173. MNJ Saripolos: „La Question Creco-Turque" (*Revue de Droit International*, 1879), стр. 119–143, дава добра съвременна критика на договора от гръцка гледна точка.

след това главен инженер, а до 1871 г. устието което е „широко открито крайбрежие, осеяно с останки от кораби“, е подобрено с дълбок канал от 9 фута, до насипен и осветен канал от 19 фута. След това кейовете са удължени към морето, увеличавайки дълбочината до 20 фута , а от 1879 до 1895 г. тази дълбочина е а поддържана без драгиране.

Тези работи са толкова успешни, че подобренията, проектирани през 1857 г. в устието Свети Георги, най-южното от трите основни устия, не са осъществени, въпреки че през 1880 г., поради увеличаването на размера на корабите и обема на търговията в реката, е решено да се построи нов вход към това устие.

Веднага след Конгреса и в началото на 80-те години на XIX век се появяват опасения, че Русия ще извърши строителни работи в устието на Килия и ще отклони търговията от Сулина, а активните ѝ усилия да отнеме контрола на комисията засилват подозренията, че тя има планове, враждебни на другите заинтересовани сили. Аргументът ѝ обаче е разумен: международният режим е създаден през 1856-1857 г. от неспособността на Румъния и Турция да упражняват ефективен надзор и такъв режим не е необходим там, където тя сега си е възвърнала контрола.[887]

През февруари 1879 г. австрийското правителство е информирано, че руското правителство забранява превоза на стоки до бесарабските пристанища Рени, Исмаил и Килия с австрийски параходи и забраната вероятно ще бъде разширена до всички чуждестранни кораби. Андраши се обръща към Солсбъри с молба да го подкрепи в протеста му и твърди, че разпоредбата противоречи на членове XV и XVI от Парижкия договор и на член LXV от Берлинския договор, който предвиждат свободно корабоплаване в устията на Дунав и пълното равенство на флаговете на всички народи. Солсбъри съчувства, но след като обсъжда въпроса с полковник Сиборн, британския представител в комисията, и със съдебните служители на Короната, установява, че е невъзможно да оспори законните права на руското правителство. Парижкият договор гарантира правото не на свободна търговия, а само на свободно корабоплаване, и се твърди, че това няма нищо общо с крайбрежната търговия между пристанищата, принадлежащи на една от речните държави.[888]

Комисията трябва да възобнови работа на 9 май, а програмата ѝ включва няколко въпроса, засегнати от членове LIII и LV от Берлинския договор, промените, необходими за привеждане на Публичният акт от 1865 г.[889] в съответствие с договора, разпоредбите за корабоплаване, полиция и надзор на реката от Железни врата до Галац и санитарната служба в Сулина.

---

[887] Hajnal, стр. 141–2; Чемберлейн, стр. 54–5; Гранвил, II, 242; „Дунав“ (*Encyclopœdia Britannica*, 1910), стр. 822.

[888] Каройи до Солсбъри, 13 февруари 1879 г., конфиденц.; Сиборн до Солсбъри, 1 март, № 11, конф.; 20 март, № 14; Дж. Стоукс до Солсбъри, 27 април; 30 април, Доклад на служителите на реда; 19 май, меморандум от Сандисън, FO 78/3252.

[889] Публичният акт от 2 ноември 1865 г. (*Public Act of 1865*) е международен договор, подписан в Гюргево и Париж от Австрия, Великобритания, Франция, Италия, Прусия, Русия и Османската империя, с който Европейската комисия на Дунав получава статут на международна институция под закрилата на международното право. (б. пр.)

На 5 май Андраши изразява загрижеността си от възникващите трудности, като предлага обсъждането да бъде отложено, за да се постигне пълно споразумение между двете правителства, а Солсбъри инструктира Сиборн да подкрепи австрийския делегат при отправянето на това предложение.[890]

На заседанието от 12 декември 1879 г. обаче руският делегат поддържа правото на своето правителство да прави уговорки за подобренията в Килийския клон. Комисията прави декларация, в която утвърждава общите си права върху Килийския клон, но действията ѝ са отслабени от нота до Сиборн, в която Солсбъри на 13 ноември се опитва да помири съперниците, като обявява, че британското правителство не смята за необходимо да претендира за комисията за изключителното право да извършва работи, при условие че руското правителство съобщава на комисията собствените си планове за подобрения. Проектът на изменена версия на Публичния акт от 1865 г. е приет на 28 декември, но румънските и руските делегати отказват да го подпишат и преговорите продължават през 1880 г. по спорни точки.[891]

Дългата дипломатическа кампания, която Бисмарк води срещу румънското правителство, приключва през февруари 1880 г. и предоставя единствената област, в която силите преодоляват съпротивата срещу клаузите на договора на полуострова. Този резултат обаче е резултат от енергичното и отмъстително ръководство на Бисмарк и не предполага отслабване на напрежението между другите сили. Румънското правителство, в стремежа си да изкупи германските интереси, които контролират румънската железопътна система, възприема към агентите на германските банки в княжеството дръзък тон, който се засилва от обстоятелството, че много от тези агенти са евреи. Раздразнението на Бисмарк го кара през пролетта на 1879 г. да инструктира Ханземан и Блайхрьодер да преустановят преговорите за продажбата на железниците и да ги предложат тайно както на австрийското, така и на руското правителство.

В същото време отношенията между Румъния и Русия са толкова обтегнати, че правят нормалните дипломатически контакти почти невъзможни; Останалите четири сили, дори с различна степен на нежелание, последват примера на Бисмарк. Той намира лесно средство за принуда в желанието на Румъния да признае своята независимост и в нежеланието ѝ да предостави еманципацията на евреите, от която независимостта е условна.

През март 1879 г. той признава независимостта на Сърбия, въпреки че нейните подготовки за легализиране на еманципацията не са напреднали по-далеч от тези на съседката ѝ; до есента става ясно, че трудностите, които той създава по въпроса за еманципацията, ще приключат веднага щом бъдат приети германските условия за споразумението за железопътния транспорт.

Много незадоволителен законопроект за предоставяне на натурализация само след индивидуално разглеждане и при определени условия е приет от румънския сенат на 23 октомври, но Бисмарк рязко променя позицията си и отказва да протестира, в резултат на което другите сили се съгласяват с предложенията без особена критика.

---

[890] Андраши до Károlyi, 5 май, тел.; Tenterden до Károlyi, 7 май, FO 78/3252.

[891] Хайнал, стр. 140-147.

Германското правителство вече призна първенството на железопътния въпрос, а Франция, Англия и Австрия се съгласяват да продължат процеса на „удушване“, докато законопроектът за железниците не бъде гласуван в края на януари. На 20 февруари трите сили представиха идентични ноти, признаващи независимостта на княжеството.[892]17

3.

През есента и зимата на 1879-80 г. силите имат първата си възможност да проверят реалността на англо-австрийската победа над Русия в уреждането на българската територия. До 1 август и последния руски войник е евакуиран от полуострова; управлението на Източна Румелия е предадено на представителя на султана, местно правителство поема властта в новото българско княжество и царят дори позволява да се знае, че в случай на конфликти между християни и турци, възникнали след заминаването на руските армии, жителите ще бъдат оставени на произвола на съдбата си.

Успехът на англо-австрийската политика обаче зависи не само от физическото изтласкване на руската армия и чиновници, но и от способността на турците да си възвърнат военното и политическото влияние, което са загубили по време на войната.

Те не правят никакъв опит да направят това и до пролетта на 1880 г. шансът им да го направят е напълно загубен.

Критичният момент след окончателното оттегляне на руските войски през август преминава, без да бъде направен никакъв опит за вкарване на турските войски след тях.

Вярно е, че на 18 август Сафвет пита Лейърд дали британското правителство все още ще съветва Портата да окупира Бургас, след като руската евакуация е завършена. Солсбъри отговори, че е препоръчително турското правителство да окупира Бургас, когато определянето на балканската граница бъде завършено; въпреки това, ако султанът или неговите съветници бъдат замесени в конфликт на гръцката граница, неизбежно ще последва въстание в Македония и султанът ще трябва да реши дали войските, с които разполага, ще бъдат достатъчни, за да защитят Бургас.[893]

Неуреденото състояние на гръцкия въпрос предоставя също толкова основателна причина за отлагане на настъплението в Източна Румелия, но вече става ясно, че всяка сериозна идея за това е изоставена.

На 23 август Лейърд насочва вниманието на Сафвет към нелоялността и обидното поведение на източнорумелийската милиция към султана, както и към очевидното намерение на българите да отменят Берлинския договор и да постигнат пълен контрол над провинцията; външният министър демонстрира безпомощност и не смята, че Портата може да накара Алеко паша да уважава нейните желания или власт.

---

[892] Подробно описание на тези събития има в моята статия: „Признаването на румънската независимост, II“ (*Slavonic and East European Review* , бр. 33).

[893] Солсбъри до Лейърд, 21 август, FO 78/2939, № 1107, секретно.

Той казва, че ако Портата се намеси, за да поддържа законните права на султана, това ще срещне съпротива и независимо от справедливостта, силите ще се обединят срещу нея.[894] През ноември Савас паша казва на Лейърд, че вече смятат Източна Румелия за загубена от Турция.[895]

Можем само да гадаем мотивите, за действията на Турция по този въпрос. Видяхме, че султанът между февруари и април, вече ясно е заявил на британското и австрийското правителство, нежеланието си да заеме Стара планина, и работата по линиите Чаталджа и Булаир е преустановена веднага след подписването на руско-турския договор през февруари, предполага, че в този момент той се е отказал от идеята за бъдещо оспорване на руските планове за България и Източна Румелия.

Без съмнение следвоенните трудности на турското правителство, финансовата криза, липсата на ентусиазъм за по-нататъшна война, вероятността от собственото му сваляне след поредното унизително поражение, са го изкушили да следва линията на най-малкото съпротивление и да избягва провокации, веднага щом разбере, че има реален шанс да доведе отново руските армии на полуострова. Той има всички основания да бъде разочарован от отношението на британското и австрийското правителство. Не е лесно да се каже до каква степен това е определя политиката му, но е ясно, че е има значителни основания за предпазливост. Всичко, което той успява да получи от двете правителства през зимата, е обещание за военна подкрепа, за да принуди Русия да евакуира Източна Румелия, ако руснаците не се изтеглят в определения срок; Австрия обаче намеква, че тази подкрепа ще бъде отказана, ако Турция се окаже упорита в босненските преговори, и на Турция не е дадено обещание за подкрепа в случай на бъдещи проблеми, които ще възникнат от заемането на турските гарнизони на билото на Стара планина.

Нито едно от правителствата не дава гаранция за териториалното статукво на Балканския полуостров, подобна на британската гаранция за Мала Азия, и няма нищо странно в аргумента на Портата, че ако турските войски достигнат Стара планина и влязат в конфликт с българското или източнорумелийското опълчение, нова „насилническа“ кампания в Англия ще парализирала дори приятелско британско правителство.

Също така няма съмнение, че военните позиции в Стара планина са несъстоятелни за турските войски във всяка бъдеща война, в която Русия ще има българска подкрепа. По време на последната война Турция държи Варна и Бургас и Черно море; Руските армии съответно избягват крайбрежния път и долните проходи към източния край на Стара планина. С Варна и София в български ръце, бъдещо руско настъпление нямае да наложи атака срещу Шипка или други по-високи проходи, а турската позиция ще да бъде обходена от армиите, навлизащи в Източна Румелия, около източните и западните краища на онези части от Стара планина, които турските войски са окупирали. Въоръжаването и организирането на Източнорумелийската милиция от руснаците означава и сериозна заплаха за турските комуникационни линии.

---

[894] Лейърд до Солсбъри, 23 август, FO 78/2957, № 754.

[895] *Пак там* , 16 ноември, FO 78/2962, № 998.

Всичко това е преди всичко резултат от тактическите успехи на Шувалов над Австрия и Англия в българските дискусии на конгреса и султанът основателно заявява, че позицията в Източна Румелия, осигурена му от договора, е политически и стратегически несъстоятелна.

Освен това обаче различията му с двете сили за Босна и Мала Азия имат косвен ефект да обезкуражат още повече всякаква настъпателна политика в Източна Румелия. От гледна точка на султана двете сили искат твърде висока цена за ограничената подкрепа, която са готови да му окажат срещу Русия. Позицията му на султан и халиф го прави особено чувствителен към всяка загуба на престиж и влияние в мюсюлманските провинции на империята и той не може да се освободи от подозрението, че двете сили имат по-нататъшни териториални амбиции в неговите земи. Окупацията на Босна и Херцеговина на практика означава анексирането им от Австро-Унгария; това настъпление и окупацията на Санджака със сигурност оправдават убеждението, че по-нататъшно настъпление, дори до Солун, е възможно.

Британска „окупация" или „протекторат" в Мала Азия, която оспорва реалната власт на султана също толкова ефективно, колкото е елиминирана в Босна, също изглеждае възможна и не е сигурно, че ако султанът приеме приятелски настроените планове и искания на австрийското и британското правителство през 1879 г., какви щяха да бъдат реалните резултати.

Поне в Австрия и Англия се говори достатъчно за подобни постижения, за да се покаже, че съществува известна опасност. Ако султанът се забърка в продължителни трудности или във война с Русия в опит да си осигури много съмнителните предимства на окупацията на Стара планина, той ще трябва да си осигури британска и австрийска подкрепа при каквито условия може, и със сигурност предполага, че е по-добре да загуби Източна Румелия, отколкото Македония и Мала Азия. Може да се твърди, че последната опасност е далечна и че султанът е надценил опасностите; Заканителните тонове, възприети от двете правителства, обаче засилват тревогата му и положението на империята не оправдава да поема каквито и да било рискове.

Помирението с Русия носи много непосредствени предимства. Подписването на руско-турския договор през февруари и евакуацията на полуострова през лятото показвата, че Русия е готова да приеме съществуващата позиция поне засега; царят, и също толкова против, колкото и самият султан, срещу австрийския контрол над Македония или британския контрол над Армения.

След лятото на 1879 г. въпреки протестите си към Лейърд и Зичи, султанът е напълно готов за разбирателство по този въпрос и то не се осъществи само защото руското правителство не успява да се възползва от ситуацията. Когато Лобанов се завръща от посещение в Ливадия през есента, султанът ясно заявява, че очаква конкретни уверения относно подкрепата на императора срещу британската политика в Мала Азия и австрийската политика в Македония; Лобанов обаче няма какво да предложи.[896]

[896] Още по време на последната визита на г-н Лобанов в Ливадия султанът очакваше конкретни гаранции за подкрепата, която Негово Величество императорът е готов да му окаже в Мала Азия срещу английските планове, а в Европа срещу австрийските анексионистки тенденции. След като г-н Лобанов изрече поредицата си от комплименти, султанът го попита с мно-

До пролетта на 1880 г. шансът на Турция да окупира балканската граница е окончателно загубен. Въпреки че можем да намерим причини за действията на султана, едва ли можем да се съмняваме, че той е преценил погрешно ситуацията и в тревогата си от евентуалните опасности от Англия и Австрия си е изгубил от поглед по-реалната, но очевидно по-малко непосредствена, опасност от Русия. Тази липса на каквото и да е оспорване на позицията ѝ в България и Източна Румелия поставя Русия в отлична стратегическа позиция и местната враждебност към нея в България, а дори и в Източна Румелия, в началото на 80-те години, със сигурност не е предвидена от Портата през 1879 г.

В първите месеци на 1880 г. руснаците се възползват напълно от отношението на султана и започват да обявяват, че окупацията на Балканите е напълно изключена. „Въпреки че Турция може да има договорно право да го направи, няма да ѝ бъде позволено да го упражни", казва Ону на Лейърд на 11 април. „Ако го направи, ще има българско въстание, което ще доведе до война, а Русия ще бъде обвинена, че го е предизвикала. Следователно тя е готова да му се съпротивлява. Вярно е, че лорд Биконсфилд наскоро заявява, че Стара планина все още е границата на Турция в Европа и че тя може да я окупира с войските си съгласно Берлинския договор, но той показва на руското правителство, че е направил това изявление само за да задоволи общественото мнение и че Англия няма никакво намерение да одобрява подобна окупация."[897]

От кореспонденцията на Ону с Гирс става ясно, че руското правителстворазбира, че отчуждението на Австрия и Англия от турците прави невъзможно Портата да поеме риска от проблеми с Русия; през февруари той признава, че руско-турският съюз е изключен, но предполага, че ако Новиков, новият пратеник, може да даде на турците някои уверения за подкрепа, Русия не трябва да се страхува от проблеми на полуострова за известно време напред.

В последното официално съобщение на Солсбъри до Лейърд от 26 април се посочва, че забележките на Ону от 11-ти относно намерението на Русия да не допусне окупацията на Балкана се отнасят само до дипломатически действия, тъй като военната намеса на Русия означава европейска война. Твърдението за формулировката на Биконсфилд е „абсолютно невярно".[898]

Встъпването в длъжност на правителството на Гладстон през април и последвалото непосредствено напрежение между Великобритания и Турция окончателно премахват всяка надежда за британска военна подкрепа за Турция по отношение на българските клаузи и въпреки че Портата от време на време се опитва да се възползва от факта, че договорните ѝ права са отнети в тази област, сигурно е, че тя няма намерение да предприема активни стъпки за тяхното осигуряване. След обединението на България и Източна Румелия през септември 1885 г. не последва активна намеса на Турция; враждебността към рус-

---

гозначителен поглед: „Това ли е всичко, което имате да ми кажете?" Ону до Гирс, 31 януари/12 февруари 1880 г., RE, поверително писмо. Ону е първият драгоман в руското посолство.

[897] Лейърд до Солсбъри, 11 април 1880 г., FO 78/3084, № 410, много поверително.

[898] Солсбъри до Лейърд, 26 април, FO 78/3073, № 270, много поверително. Доп пр. Авторът греши, европейска война нямаше да има, както нямаше да има и ако Русия беше отхвърлила Берлинския договор още в 1878 г.

ката политика, проявена от българите, обаче постави въпроса на съвсем нова основа до този момент.

Глава X. ИЗТОЧНИЯТ ВЪПРОС И СИЛИТЕ, 1879-1880

1.

Докато агентите на силите продължават своите изтощителни и много често напразни усилия да изпълнят договорните клаузи в Мала Азия, Константинопол и на Балканите, кабинетите се сблъскват с по-сериозния проблем за ефекта от тези преговори върху международните отношения на Европа; консолидирането на временните съюзи от зимата на 1878-79 г. в по-постоянни съюзнически групировки изглежда все по-вероятно през следващите дванадесет месеца.

Смущението на Русия през критичните девет месеца след конгреса е резултат от нейната изолация пред лицето на неформалното, но ефективно сътрудничество на Австрия, Англия, Германия и Франция (виж глава III); най-сериозната фаза на кризата след конгреса изглежда отминава през април 1879 г. с подписването на австро-турската конвенция и окончателното съгласие на царя за евакуация на полуострова, но през последвалата есен и зима отношенията на Русия с Австрия и Англия остават почти толкова обтегнати, колкото и преди. Това се дължи както видяхме (гл. IX), че трите сили все още смятат за възможно да извлекат някоидопълнителни ползи от пазарлъка си по многото нерешени проблеми на споразумението. Такъв е резултата от взаимното негодуване и подозрение, както и от подстрекателствата на вестниците, върху управляващите класи и обществеността, породена от войнствения език и хитрата дипломация от предходните три години.

Въпреки че кризата преминава своята кулминация през пролетта на 1879 г., съществено разведряване в отношенията между силите не е последва веднага и дори не може да се предположи със сигурност до година по-късно. През лятото и есента напрежението дори се е увеличава.

Англия и Австрия потвърждават решението си да не предприемат никакви стъпки на Балканите срещу Русия без консултации; англо-руското съперничество е стимулирано от британските дейности в Мала Азия и от руските дейности в Средна Азия; и преди всичко от неспокойното приятелство на Бисмарк с Русия, което отстъпва място на ожесточени полемики в печата и накрая директни обвинения между двете правителства, а неговите реални или предполагаеми страхове от руско нопадение довеждат най-накрая до австро-германския отбранителен съюз от 7 октомври, който Солсбъри публично приветства 10 дни по-късно.

Новата фаза в отношенията между силите вече започва с предложенията на руското правителство към Бисмарк през втората половина на септември. През зимата на 1879-80 г. дискусиите между Бисмарк и руския посланик Сабуров очертават условията, върху които трябва да се основава възраждането на Драйкайзербунда; руското правителство ясно изразява готовността си да приеме съществуващата ситуация на Балканите, ако другите сили направят същото; а през април 1880 г. падането на правителството на Биконсфилд в Англия и замяната му с либерално правителство на Гладстон, което е склонно за разбира-

телството на „Европейския концерт “ и слага окончателен край на преговорите по договора и на англо-руското отчуждение.

В резултат на тези развития групировката на силите, довела до Берлинския договор, е разрушена, а в процеса е разрушена и надеждата за запазване или изпълнение на много от разпоредбите на договора.

Когато през май 1880 г. започва по-активна фаза в уреждането, промяната в политиката и мирогледите между силите скоро става очевидна. Плановете на Гладстон за „Европейски концерт“ имат ценния психологически ефект, като позволяват на силите да изоставят различията си във фаза на ревностен и обединен натиск върху турците, които сега са главните противници на изпълнението на договора; резултатите, от гледна точка на Гладстон са разочароващи, но помирението между силите е постигнато и в процеса турската окупация на Балканите, обединението на двете Българии и британските планове за реформи в Мала Азия са отложени за неопределено време.

В тази глава ще направим опит да проследим ходът на тези международни корекции, доколкото те засягат уреждането на договора.

По време на двете фази, които отбелязахме (т.е. от април до октомври 1879 г. и от септември 1879 г. до април 1880 г.), Източният въпрос е решаващият непосредствен фактор за новите посоки в международните отношения на силите и в съюзническата политика на Бисмарк. Но е трудно да кажем до каква степен тази преориентация е резултат единствено от Източната криза и крайните причини със сигурност могат да бъдат намерени в по-широки и много различни съображения.

2.

През първите месеци на 1879 г. изолацията на Русия е завършена от откритията отказ на Германия за подкрепа на нейната политика на Изток. Видимата причина за действията на Бисмарк в преговорите за двоен съюз с Австрия е продължаващата враждебност на руското правителство и печата към Германия. Вестникарската война между двете страни продължава с прекъсвания през цялата година. Бисмарк не прави опит да скрие раздразнението си от тези дейности, но стига до убеждението, че зреят някои не много ясно определени планове за руско нападение срещу Германия.

За съжаление, разполагаме със сравнително малко доказателства от първа ръка, на които да основаваме оценката на мотивите му да се откаже от опита си да регулира Източния въпрос и всъщност делата на Европа чрез съюза на тримата императори; няма съмнение, че той отдава провала му много повече на такива сравнително повърхностни и преходни фактори като личната враждебност на Горчаков или слабостта на целите на царя, отколкото на същностната безполезност на самия „съюз“.

Политиката на Бисмарк на Изток между 1875 и 1879 г. разкрива много случаи на неговата изобретателност в опитите му да дискредитира руския канцлер, като същевременно се опитва да задоволи това, което той смята за законни искания на Русия. Но той не успява напълно да осъзнае, че оплакванията на Русия срещу Германия се дължат на нещо по-фундаментално от завистта и амбициите на Горчаков.

Неясните споразумения от 1873 г., на които се основава Драйкайзербунда, не обвързват Германия с каквато и да е конкретна подкрепа за руските или австрийските планове на Балканите, въпреки че Бисмарк ще посредничи между тях, когато възникнат някакви разногласия, и ще им окаже дипломатическата си подкрепа, ако успеят да се споразумеят за съвместна политика.

Неговите собствени цели са достатъчно ясни: той желае мир и иска да запази съюза на тримата императори, за да запази консервативния принцип и да изолира Франция; въпреки това при подробното прилагане на тази привидно ясна програма се появяват много трудности.

Не е в интерес на Германия, Австрия и Русия да се скарат; но също така не е в интерес на Германия, те да станат твърде приятелски настроени или да постигнат толкова пълно споразумение помежду си, че да нямат нужда от неговото посредничество и евентуално да се опитат да сключат съюз с французите.

Сериозният разрив между двамата съюзника трябва да се избегне, защото ще го принудил или да застане на страната на единия срещу другия, или да остане неутрален и да загуби подкрепата и на двамата; това трябваше да се избегне защото в действителност той няма какво да предложи на двамата съюзника, като сила на Балканите, освен академични предложения, които автоматично стават безполезни, когато се появи истинския сблъсък на интересите между тях.

Съответно е показателно, че в различни моменти през 1876 г. той проявява тревога както от нарастващата близост, така и от нарастващото разминаване на интересите между тях, а съществената слабост на международната му позиция е, че огромният му личен престиж и уверенията в приятелство, с които той осигурява съюза, събужда очаквания и на двете сили, които в реална криза той не е в състояние да задоволи.[899]

Всъщност дипломатическата подкрепа на Бисмарк между 1875 и 1878 г. не е достатъчна, за да даде на която и да е от силите съществени предимства на Балканите, които тя не може да осигури със собствените си усилия; той иска двамата му съюзници да се въздържат от съюз с Франция и да отдадат изключително значение на специфичните международни договорености, които го интересуват, без да им дават нещо особено в замяна.

При такива обстоятелства не може да намери трайна основа за съюз на трите империи и както т.нар. съюз от 1872-73 г., така и по-сложното споразумение от 1881 г. се разпадат под натиска на Източните кризи от 1877-8 и 1886-7 г.

На конгреса Бисмарк спазва обещанието си за доброжелателно посредничество и подкрепя претенциите на Австрия и Русия винаги, когато може да окаже подкрепа, без да въвлича Германия във военна опасност; но е показателно, че подкрепата му се е оказава недостатъчна за някои кръгове и от двете страни. Русия наистина осъзнава неизпълнените си очаквания: Бисмарк със сигурност не е дал конкретно обещание, устно или друго, да ѝ осигури нещо

[899] Е. дьо Сион (руският евреин Иля Цион): „История на френско-руската Антанта“ (Париж, 1895 г.) дава добър пример за този тип преувеличение: „... не беше ли самото свикване на конгреса кръвна обида, която Германия трябваше да спести на своя съюзник? Берлинският канцлер трябваше да каже достатъчна само една дума, за да наложи на всички европейски сили да приемат Договора от Сан Стефано“ (стр. 41). Вж. коментара на Шувалов по този въпрос, GP II, бр. 433.

повече от дипломатическа подкрепа в политиката ѝ на Балканите, а понеясните задължения за приятелство и благодарност, произтичащи от подкрепата на Русия през 1870 г. и в другите случаи, могат да бъдат опровергани с твърдението, че собствената политика на Русия се е променила оттогава и демонстрира мо време на кризата с „Военната опасност“ през пролетта на 1875 г., решимостта на Русия, вече да не позволява на Германия да се държи свободно срещу Франция.

Въпреки това, сега царят и много други в Русия искрено осъзнават предателството и колкото и нелогично да е това мнение, то поне доказва, че двусмислената политика на Бисмарк не успява да постигне целта си да запази приятелството на Русия, без да поеме никакви конкретни задължения по този начин.

Развитието на събитията след конгреса показват, че той все още се придържа към приятелството на Австрия и Русия като основа на своята политика; но от времето на завръщането на Горчаков на поста през декември 1878 г. той проявява нарастваща тревога и раздразнение от изразите на антигермански настроения в Русия, а провалът на подхода на Шувалов към Андраши през септември и ноември, заедно със страха на австрийското правителство да държи Русия изолирана, правят засега безполезно за него да се опитва да уреди делата на Европа въз основа на Драйкайзербунда в по-старата му форма. Съответно, сега той е изправен пред три възможности: съюз с Русия или Австрия, или неутралитет: и при тези обстоятелства изборът за Австрия е неизбежен. Съюз с Русия включва латентната или изразена враждебност на Австрия, Франция и Англия в момент, когато вътрешното състояние на Русия и нейното ненадеждно правителство не представляват голяма перспектива тя да стане лоялен или активен съюзник на Германия.[900]

Ако остане извън двете групировки това не означавало подобрение в отношенията му с Русия и може да бъдепоследвано или от австро-руско сближаване, или, което е по-вероятно, от развитие на англо-австрийското разбирателство в някаква форма на тройно споразумение чрез добавянето на Франция.[901]

Двойният съюз с Австрия, предполага нарушаване на много традиции и заплашва с неудобно намесване в австрийските дела, е за предпочитане пред ситуация, която може да предложи в най-добрия случай само изключително съмнителната подкрепа на Русия срещу комбинация, в която Франция може да намери съюзници във война за реванша. Но и двата съюза носят опасности, които тройното споразумение избягва, и той продължава да смята политиката на

---

[900] Вероятно най-ясното изразяване на тази позиция се съдържа в писмо до крал Лудвиг II, датирано 10 септември 1879 г.: Бисмарк, *Sämtliche Briefe*, II, № 1616. Вж. също меморандума на Хохенлое от 22 септември 1879 г., Хохенлое, II, 247. Вж. отличното изследване на Х. Лерхенфелд-Кьоферинг: *Erinnerungen und Denkwürdigkeiten* (Берлин, 1935), стр. 328; гл. 5, на различни места.

[901] За опасенията му от австро-френски съюз виж W. v. Scholz: *Erlebnisse und Gespräche mit Bismarck* (Берлин, 1922), стр. 23; Hohenlohe, II, 245; J. Андраши: *Bismarck, Андраши, and their concerners* (Лондон, 1927), стр. 34–6. *Вж* . E. Daudet: *La Mission du Comte de Saint-Vallier* , стр. 148–150. Относно възможността за австро-руско споразумение виж разговорите му с Дюферен (i, 304), 12 декември 1879 г., и по-дългото изявление в същия дух до Saint-Vallier, Comte de Chaudordy: *La France en* 1889 (Париж, 1889), стр. 253–68.

мир, основана на тази основа, за най-сигурната защита на германските интереси.[902]

Съществуват обаче и други проблеми, свързани с тази фаза от дипломацията на Бисмарк, и за тях е по-трудно да се предложи обяснение. През 1879 г. поведението му спрямо Русия понякога изглежда умишлено провокативно и той искрено се страхува от руско нападение срещу Германия, за което няма реални основания. Антигерманската прес-кампания в Русия е предизвикана през януари от новата германска митническа политика и това продължава да предизвиква периодични бури през по-голямата част от годината.

Публикуването на условията на австро-германското споразумение, отменящо член V от Пражкия договор, предполага, че честният посредник е получил подкуп или награда от Австрия и това свързва новата враждебност към Германия с Източния въпрос.

Бисмарк обаче вече говор и доста често през януари на своите довереници за необходимостта от австро-германско сътрудничество срещу Русия; тези намеци и митническата политика предполагат, че той се отдръпва от Русия, преди Русия да започне да го атакува.

През октомври 1879 г. той предупреждава уж шеговино Швайниц да внимава много в Санкт Петербург: „ако човек върви през гората със скъп приятел, който внезапно проявява признаци на лудост, добре е да сложи револвер в джоба си, въпреки че продължава да е много приятелски настроен.“[903]

Самият той обаче не проявява същата сдържаност и е трудно да се избегне заключението, че за да даде отдушник на собственото си раздразнение, или за да провокира някои прояви на руска враждебност, които ще оправдат политиката на сближеие с Виена, той възприема обиден и дори провокативен начин на поведение, напълно несъразмерен на реалната опасност от Русия. Той знае от самото начало, че германският император няма да се съгласи на разрив с Русия, а неговите собствени специфични методи за подготовка на германското обществено мнение за промяната могат да обяснят очевидната неразумност на много от неговите действия и аргументи.[904]

Швайниц изпитва затруднения да споделя опасенията на Бисмарк и е подозира, че германската политика създава много от трудностите между двете страни. Когато германското правителство в средата на февруари решава да предприеме досадни мерки за предпазване от чумата в Русия[905], той отбелязва в

---

[902] AHCLv Waldersee: *Denkwürdigkeiten* (Щутгарт, 1925), i, 181. S. Goriainow: „Краят на съюза на тримата императори“ (*American Hisdorical Review*, януари 1918), p. 324. *Вж*. M. Müller: „Bismarck und Russland in den Tagen des Berliner Kongresses“ (*Die Kriegsschuldfrage* , 1928), стр. 1078–1087; Langer, стр. 175–176.

[903] Хохенлое, II, 249.

[904] Критиката на Цион, въпреки, че е помрачена от преувеличение и непълни познания, в основата си е основателна. Op. cit., pp. 40–3. *Вж* . Хелър, pp. 37–39.

[905] Руската чумна епидемия от 1878–1879 г. е тежка епидемия, с център отдалеченото село Ветлянка в долното течение на река Волга. Тя отнема живота на няколкостотин души, предизвиква широко разпространена паника в цяла Европа, предизвиква ожесточени международни дебати за карантинните мерки и създава политически напрежения между Русия и съседните държави. (б. пр.)

дневника си, че те изглеждат ненужни и Гирс е „болезнено изненадан“, когато са му съобщени.[906]

В края на март, когато Бисмарк информира Солсбъри, че не вижда причина турците да не влязат в Източна Румелия, Швайниц изразява изненада от този неоправдан удар по политиката на Шувалов.[907]

В разговор с Бисмарк в Берлин на 5 април той установява, че канцлерът е решил, че не може повече да се разчита на Русия; той твърди, че вече не е възможно да застава в интерес на Русия срещу другите сили, и особено срещу Австрия и Англия, и трябва да търси много по-тесни отношения с Австрия. Бисмарк се оплаква особено от постоянния флирт на Горчаков с Франция, от безкрайните военни приготовления, провеждани от Милютин на германската граница, и от безумните излияния на московските и петербургските вестници.[908]

С напредването на лятото и продължаването на съпротивата на германския император срещу антируската политика, осъжданията на Бисмарк срещу руснаците стават все по-яростни; той не пропуска възможност да интерпретира действията на Русия по възможно най-лошия начин, а някои от мерките му за отмъщение са особено дребнави. Хохенлое отбелязва на 11 юли, че когато Горчаков преминава през Германия, винаги му е е предоставян вагон, като разходите са поемани от външното министерство. „Но сега, когато се държал зле, канцлерът се държа така, сякаш не знаеше нищо за пътуването. И скъперникът трябвало сам да си плати пътуването.“[909]

Предимствата на двойния съюз за Австрия са достатъчно очевидни, въпреки че Германия не е готова да подкрепи каквато и да е настъпателна политика на Австрия на Балканите. Ангажиментът на Германия да защитава Австрия от руско нападение означава на практика, че двойният съюз може да продължи без страх от прекъсване, за да консолидира новата позиция в Западните Балкани, осигурена от Берлинския договор, и това е всичко, което партийната ситуация и ресурсите на страната позволяват. Това означава също, че Бисмарк е готов да даде на един от съюзниците си осезаеми предимства, вместо простото предложение за „посредничество“, с което досега се опитва да ги удовлетвори.[910]

---

[906] Швайниц, II, 42 и др. А. Хелмс: „Посланикът Х. Л. фон Швайниц“ (Бон, 1933), стр. 74–78.

[907] Пак там, II, 58; М. Мюлер: Значението на Берлинския конгрес за германско-руските отношения, стр. 88, № 30.

[908] Швайниц, II, 60. Вж. неговия разказ пред Брауер („Im Dienste Bismarcks“, стр. 60). Шолц, стр. 16, 17, разговори от 11 юли 1879 г. Грюнинг, стр. 63–71. Виж критиката на Бисмарк към Горчаков, отправена към Сен-Валие през април. DDF II, № 406, 409, 411, 414.

[909] Hohenlohe, II, 249. Mittnacht, стр. 16–18. DDF II, бр. 457.

[910] Разбира се, под въпрос е дали Горчаков е готов да се обвърже с по-тясно споразумение. (доп. пр. точно обратното, той активно го отхвърля още с мисията на Радовиц и по-късно в хода на самата руско-турска война). Предложението на Бисмарк за свобода на действията на Русия на Изток, в замяна на руска гаранция за Елзас-Лотарингия (октомври-ноември 1876 г.), не е прието сериозно от Горчаков, нито пък е споменато на царя. Вж. Съмнър, стр. 221–223, за добро обсъждане на този въпрос. Според Сабуров, Горчаков „мечтае за посредническа позиция за Русия, която да я направи арбитър на европейските дела. Той обича да я сравнява с богата наследница, която се оставя да бъде ухажвана, но пази свободата си и не дава ръката си на никой мъж“. Сабуров, стр. 34–35.

Позицията на Австрия обаче е доста деликатна до сключването на новия съюз през октомври. Тя споделя общото безпокойство относно възможността за някаква нова фаза на агресия на Русия на Балканите и изпитва сериозни съмнения в ефективността на действията на антируската групировка при такива обстоятелства. Отношенията ѝ с Турция са обтегнати през втората половина на 1879 г.; Тя отказва да даде каквато и да е обща гаранция за турските владения на Балканите, а султанът очевидно предпочита да поеме риска да позволи на Русия да си проправи път в България, вместо да преглътне възмущението си от политиката на Австрия в Босна, за да си осигури нейната подкрепа. Британското правителство се ограничава до гаранция за съществуващите владения на Турция в Мала Азия и от Франция при никакви обстоятелства не може да се очаква предложения, повече от леки дипломатически протести срещу каквато и да е руска агресия.

Следователно, продължаването на англо-австрийското сътрудничество в уреждането на балканския конфликт е от голямо значение за Андраши през лятото. Добрите отношения на Англия с Франция и Австрия са гаранция за Бисмарк, че съюзът с Австрия ще го постави на правилната страна на континенталния баланс, а Андраши не може да не осъзнае, че консолидирането на приятелството с Англия не само ще предложи временно предимство от задоволителен край на преговорите по договора, но и ще засили възможността за някакво постоянно споразумение с Германия.

Борбата на Солсбъри с Русия през зимата обаче засилва съмненията му относно надеждността на Андраши като съюзник. Недискретностите на Андраши и намеците му в Константинопол, че защитата на „балканската граница“ от Австрия ще зависи от политиката на султана в Босна, принуждават Солсбъри да понесе основната тежест на дипломатическата борба с Русия за евакуацията; Отказът на Австрия да предложи на Турция каквото и да е гаранция, съдържаща се в секретния член на Априлската конвенция, показа, че англо-австрийското споразумение в съществуващата му форма няма трайна стойност като бастион срещу бъдеща руска агресия в Близкия изток.

Следователно и за двете сили англо-австрийското сътрудничество е изчерпало основната си полезност до пролетта и Андраши е изправен през април пред тревожната възможност то да бъде прекратено напълно.

Каройи, в първото си изявление в Англия, публично споменава идентичността на легитимните цели на двете страни, които ще продължат и да затвърдят неподписания съюз между тях; но 12 дни по-късно той трябва да предаде оплакването на Андраши, че Австрия не е получила никакъв намек от Солсбъри за новата фаза в австро-руските преговори и че първото намекане за тях, както и подробностите, са дошли във Виена от руска страна.[911]

Истинският проблем не е толкова в невъзможността да се обявят преговорите, колкото в невъзможността да се постигне разбирателство с Австрия преди началото им, и за това Солсбъри не предлага обяснение. Реч, произнесена ня-

[911] Каройи до Андраши, WSA, 5 април 1879 г.; 17 април, бр. 62A-D. *Times* , 5 април. *Вж* . Солсбъри, II, 347; Елиът до Солсбъри, 6 април, FO 7/961, бр. 213.

колко дни по-късно, на 30 април, не съдържа никакво споменаване на австрийското сътрудничество.

Намерението на Солсбъри е да се съюзи с Австрия само дотолкова, доколкото това отговаря на непосредствените цели на британската дипломация и тази линия на политика е продиктувана от партийната ситуация в Англия. Правителството няма никакви заблуди за катастрофалните последици от всяко забавяне на уреждането на договора върху моментния престиж, който Конгресът му е донесъл; репутацията му за скъпи и ненужни империалистически авантюри се засилва от войната в Афганистан и както Солсбъри отбелязва пред Биконсфилд на 22 октомври (1878 г.), „Щяхме да имаме много по-голям успех, в борбата ни да измъкнем Русия от Балканския полуостров, ако можехме да отложим това дело за една година."

Успехът на британските оръжия в Афганистан и бягството на афганския емир Шер Али са уравновесени през новата година от провала на завоевателната война на Фрер срещу зулусите.[912]

Следователно Солсбъри има всички основания да се страхува от нова Източна криза и от подновените обвинения във войнственост, които тя ще породи.[913]

На 9 май Шувалов казва на Горчаков, че Биконсфилд и Солсбъри правят очевидно искрени опити да избегнат търкания по всички въпроси, по които малко по-рано са били толкова враждебни към руската политика: маркизът се е съпротивлява на всички опити на Австрия да обясни, че 3 май е определеното време за руската евакуация и е дал инструкции на генерал Хамли да търси споразумение с руските делегати относно определянето на границите на Балканите; умереността на правителството се разпростира дори до делата в Средна Азия, където е готово да прекрати войната с необходимо минимално предимство. На 21 май той съобщава, че отдавна нещата са толкова спокойни в Лондон; на 3 юни правителството остава пасивно.[914]

Солсбъри обаче няма намерение да се отклонява от споразумението с Австрия и през май реагира благоприятно на опитите на Андраши да го потвърди. Възможност е предоставена от някои очевидно недискретни разкрития, направени от Шувалов на Андраши. Каройи съобщава фактите на Солсбъри на 5 май. Той пише, че Андраши е загрижен британският кабинет да бъде незабавно информиран, но в същото време, тъй като Шувалов искрено е искал той да гледа на това може би неволно признание като на строго лично и поверително,

---

[912] „Войната на Фрер" е термин, използван от историците за обозначаване на Англо-зулуската война от 1879 г. Той подчертава ролята на сър Хенри Бартъл Фрер, британския върховен комисар за Южна Африка, който умишлено провокира конфликта без разрешение от британското правителство, за да наложи създаването на регионална конфедерация. Въпреки че племенната държава на зулусите е разгромено, британското правителство остро осъжда безразсъдните действия на Фреър, който е официално подложен на порицание и отзован през 1880 г. (б. пр.)

[913] За развитието на общественото мнение в Англия след Конгреса вижте К. Г. Томпсън: „ *Обществено мнение и лорд Биконсфилд*" (Лондон, 1886 г.), II, 478–527. *Вж. Писмо* на Гладстон до г-жа Новиков, 1 ноември 1878 г., „*Членът на парламента за Русия*" , II, 14.

[914] Шувалов до Горчаков, 27 април/9 май 1879 г., RE, бр. 44; 9/21 май, 22 май/3 юни; подобни коментари през август: 8/20 авг., RE, бр. 66. *Times* , от 4 април 1879 г., p. 9.

той иска то да бъде запазено от знанието на кабинета. „Руският посланик призна, че император Александър до съвсем скоро е възнамерявал да използва внимателно подготвеното недоволство на жителите на Източна Румелия, за да осуети споразумението за Берлин за отделянето на тази провинция от България." Граф Шувалов се гордее, че е убедил своя суверен да се откаже напълно и окончателно от идеята да наруши подписа си под Берлинския договор и е упълномощен... да заяви това категорично от името на император Александър, който сега е напълно решен да изпълни договора."

„Недискретността" на Шувалов има някои любопитни черти. Ако е упълномощен да направи изявлението си „категорично от името на император Александър", това едва ли е „може би неволно признание". Той несъмнено е нетърпелив да докаже, че неговата собствена гледна точка е надделяла в министерската борба и както и предходната есен, да подобри отношенията с Австрия, като демонстрира готовността на Русия за отстъпчиво отношение на Балканите; но изявлението за истинските намерения на царя едва ли може да премахне страховете на Андраши. Възможността Андраши да е докладвал погрешно за Шувалов, за да алармира Солсбъри, не може да бъде напълно изключена.[915]

След като съобщава за разкритието на Шувалов, Каройи продължава, казвайки, че Андраши изразява твърдото си мнение за целесъобразността Австро-Унгария и Англия да предприемат каквито и да е дипломатически стъпки спрямо Русия, само след редварителна комуникация помежду си. „Не е нито в интерес на Англия, нито в интерес на Австро-Унгария, руските държавници, не винаги точни в своите изявления, да бъдат оставяни да действат като посредници между двете страни."

Солсбъри, отговаря на 8-ми, приел имплицитния упрек и се ангажирал, „че никакви дипломатически стъпки, засягащи Балканския полуостров в най-широк смисъл", няма да бъдат предприемани спрямо Русия, без те да бъдат предварително съобщени на австрийското правителство.[916]

Почти веднага в тази програма възниква проблем; Андраши одобрява предложението новоизбраният княз на България да посети европейските дворове, преди да научи, че Солсбъри е възразил, с мотива, че посещението води до удължаване на временната администрация.

Изразявайки съжаленията си към Солсбъри, той добавя, че с удовлетворение отбелязва, че кабинетът на Сейнт Джеймс е приел предварително да се съгласи с Австрия за всяка дипломатическа стъпка, отнасяща се до Балканския полуостров. Това е значителна стъпка отвъд предишния ангажимент, поет „спрямо Русия". Каройи прочита съобщението на Андраши до Солсбъри, който не въз-

---

[915] Каройи до Солсбъри, 5 май 1879 г., WSA, частно и поверително. Копие и превод на депешата на Андраши до Каройи: от 2 май, FO 7/979 (вътрешно). *Вж.* разказа на Солсбъри за интервюто с Шувалов на 7-ми, 9 май, FO 65/1039, № 288.

[916] Солсбъри до Каройи, 8 май 1879 г., WSA, лично и поверително. *Вж* . допълнителни коментари от Андраши относно неточностите на Шувалов." Елиът до Солсбъри, 6 май, FO 7/961, № 289. Солсбъри до Елиът, 3 май, FO 7/956, № 290.

разява: съответно Каройи заключва, че може да се приеме мълчаливото му съгласие.[917]

Това потвърждаване на австро-британското разбирателство, разбира се, не обвързва двете сили с някаква конкретна съвместна програма и следователно не премахва съмненията, които всяка от тях изпитва за намеренията на другата; това показва продължаващата им тревога за руската политика и улеснява сближаването на австрийското и германското правителство.

Дали истинските намерения на Русия оправдават опасенията на другите сили е съмнително, но практическият ефект е да продължат изолацията ѝ. Различните проявления на политиката ѝ през лятото и есента на 1879 г., както ги проследихме при разглеждането на детайлите на Балканското споразумение (гл. IX), предполагат продължаването на същата директна политика, следвана през предходната зима: мърморещото съгласие с договора е съчетано с голяма степен на спонтанно противопоставяне и некоординирана дипломатическа дейност, насочена към извличане на малки предимства от споразумението, но не съществуват обширни планове за агресия срещу Турция или срещу другите сили. Прокламацията на царя до румелиотите през май, завършването, без излишни търкания, на определянето на границата между България и Източна Румелия, евакуацията на руските войски и мирното встъпване в длъжност на Алеко паша премахва всякакви съмнения за искреността на царя да приеме, поне засега, съществуващото положение на нещата на Балканите. Жомини има известно основание да пише до Бартоломей на 3 септември, че в Ливадия се надяват примерът, даден от Русия, да бъде последван от другите сили.[918]

Но добрите оценки, които Русия е спечелила с по-отстъпчивото си поведение на полуострова, са обезсилени от подозрението, породено от нейната дипломацията в различните столици; Солсбъри, по предложение на Дъфърин, обещава, че министър-председателят ще възхвали добродетелите на императора на банкета на лорд-кмета, но както Великобритания, така и Централните сили продължават да изпитват безпокойство относно намеренията му.

Много слухове и един-два по-точни факта предполагат, че Русия планира някакви схеми за агресия съвместно с Франция, Италия или дори Турция. През пролетта са направени безуспешни постъпки пред италианското правителство чрез генерал Тюр, който се интересува от възможността за сътрудничество с Русия при нападение срещу Австрия.[919]

Бисмарк по-късно заявява, че знае със сигурност, че през август 1879 г. Кайроли проучва Биконсфилд каква позиция ще заеме британският кабинет, ако Италия сключи съюз с Русия: на това Биконсфилд отговаря „с наглостта, която само той притежава“, че Англия ще сметне това за casus belli.[920]

Дейносттае на Фурние и на някои други френски агенти в Близкия изток събуждат подозренията на Солсбъри за френско-руски заговор, въпреки че

---

[917] Андраши до Каройи, WSA, 20 май 1879 г.; Каройи до Андраши, 29 май, № 36. Солсбъри до Елиът, 14 май, FO 7/956, № 331. Андраши до Кароли, 20 май (съобщено на Солсбъри, 26 май: FO 7/979, вътрешно писмо).

[918] Джорнини до Бартолорни, PE, 22 август/3 септември 1879 г.

[919] Андраши, II, 268.

[920] Прибрам, стр. 174.

френското правителство полага всички усилия да отрече съществуването на нещо подобно.[921]

През август се твърди, че предложения за съюз са направени на френското правителство чрез генерал Обручев, но не са получили отговор; на 19 септември Вадингтон посещава Солсбъри в Диеп, за да опровергае, доколкото той смята, всякакви съобщения за враждебни намерения към Германия, и съобщава същата информация на Бисмарк чрез Хохенлое.[922]

Тези и няколко подобни индикации са трудно доказуеми но практическите резултати са значителни. Великобритания продължава да подкрепя Централните сили и да показва публично одобрение за приятелството между тях; и след краткия си период на активен натиск върху султана през есента Солсбъри възприема, както видяхме, изключително предпазлива и пасивна политика към Турция.

Това не води Солсбъри до безрезервна подкрепа или одобрение на антируската политика на Бисмарк; той не приема мнението на Одо Ръсел, че осъжданията на канцлера срещу руснаците са „само завеса", и вместо това каза на Елиът на 22 май, че „всичко, което Бисмарк прави, изглежда като разчистване на палубата за действие". „Единственият въпрос", пише той в края на септември, „е дали Русия наистина търси конфликт или дали Бисмарк ѝ налага офанзивата – както направи с Дания, Австрия и Франция."[923]

Сен-Валие също се затруднява да приеме възгледите на канцлера за чиста монета, когато Бисмарк излага случая си на посланика на 26 юни. Той казва, че Горчаков е успял да си възвърне старото влияние над своя имперски господар; за да постигне целта си, той се е примирил с Катков и панславистите и се е съгласил на помирение с Игнатиев; Последният, подкрепен от императрицата, принцеса Долгорука и Горчаков, отново бързо се издигна в благоволението на своя суверен.[924]

Горчаков и княгинята работят неуморно през последната година, за да убедят впечатлителиелния и неуравновесен цар, че на конгреса Русия е била унижена от германския канцлер, който е направил Шувалов на глупак, неспособен да устои на влиянието му, от което той се е оставил да бъде изцяло ръководен. Това развитие не може да не бъде сериозно за мира в Европа и той продължава да говори за опасностите в общ изблик на осъждането.[925]

---

[921] Рашдау, гл. 34.

[922] Луцис, стр. 177; Швайниц, II, 96–98; М. Буш: „Страници от дневника", II, 565. Вж. Х. Плен: „Външната политика на Бисмарк след основаването на Империята" (Мюнхен, Берлин, 1920), стр. 152. Солсбъри, II, 364.

[923] Солсбъри, II, 362, 365.

[924] Коалиционните сили постигнаха целта си не без трудности и вътрешни противоречия; императрицата трябваше да прибегне до обичайния си ход с изтъкване на съпружески недоволства, фаворитката да обяви, че е бременна (с помощта на един добронамерен рицар-страж), а Горчаков да се помири с Милютин, чието влияние той не може да пренебрегне. …" Сен-Валие до Уадингтън, 27 юни 1879 г., DDF II, стр. 519.

[925] И коментара му за Гирс. Гирс е човекът, от когото тя се нуждае; той има стойката на американски клоун, няма собствена позиция, притежава амбицията и подлостта на новобогаташ; успял е да упражнява върху господаря си влиянието, характерно за доверен слуга. Там същото, стр. 520. (Б. пр. Изцяло невярно определение)

Германският император и много от германските дипломати проявяват подобни затруднения при приемането и тълкуването на руската политика от Бисмарк и нейните последици, и до края на юли Бисмарк се озовава в сериозни затруднения.[926]

Той не е по-близо до обръщането на германския император към съюз с Австрия, а намерението на Андраши да подаде оставка засилва възможността Австрия да търси разбирателство с Франция или Русия.

Но в този момент Русия отново става открито враждебна и укорителна; ходът на събитията на Балканите през лятото неизбежно оказва влияние върху руското обществено мнение и печат и това създава толкова безпокойство за руското правителство, колкото и за външния свят.[927]

Панславистите продължиха да изразяват бурно неодобрение както на договора, така и на споразумението по него, а Дондуков в прощалната си реч към българите на 22 юли говори по начин, който очевидно има за цел да внуши, че Русия не се е отказала от интереса си към балканските християни.

Статия във вестник „Таймс" от 5 август, характеризираща отношението на Бисмарк като неблагоприятно за Русия, е сигнал за подновяване на бурната прес кампания срещу Германия, която надминава по интензивност дори бурята около разпоредбите за чумата в началото на пролетта. През следващите два дни Швайниц присъства на маневрите и заварва царя притеснен от агитацията в печата и очевидно озадачен от поведението на Бисмарк. Той намеква на Швайниц, че германската политика е прекомерно благосклонна към Австрия в комисиите и че неизбежната реакция върху руските вестници може да има сериозни последици. В разказа си за разговора, Швайниц подчертава, че думите на императора са „меки, всичко друго, но не и заплашителни". Това е индикация за тълкуването на душевното състояние на императора, което Бисмарк не приема.[928]

Царят добавя, че ще разгледа различните точки в писмото, в отговор на скорошно писмо от германския император, и то е надлежно изпратено на 15-ти, с много откровено изложение на оплакванията. След няколко израза на задоволство от добро здраве на вуйчо му, той преминава към основните различия. Германските дипломатически агенти в Турция показват враждебно настроени към Русия. Това е в противоречие с традициите на приятелство, които ръководят политиките на двете страни в продължение на повече от век. Как може да се обяснят действията на тези агенти в страна, където според самия Бисмарк, Германия няма интереси, които да защитава? Русия не иска резултатите, постигнати с нейната кръв и пари, да останат мъртва буква. Турците, подкрепени от ан-

---

[926] Хелър, гл. 2.

[927] Швайниц: „Кореспонденция", след като цитира анонимна защита на двойния съюз, Според горепосоченото през 1879 г. Бисмарк е още по-недоверчив към Австрия, отколкото към Русия. Във всеки случай германско-австрийският съюз не представлява предимство за Австрия срещу Русия, а средство наред с другите за „възстановяване на германско-руските отношения" (стр. 150-151).

[928] Швайниц, II, 64-8. Швайниц до Бисмарк, 8 август, GP IIi, no. 443. Фишел, p. 429. Cj: Károlyi до Андраши, относно подозрението за мотивите на Бисмарк в Англия. (WSA, 29 август, № 598). DDF II, бр. 440, 455, 457, 462.

гличаните и австрийците, не престават да повдигат важни подробности. Решението е взето с мнозинство; френските и италианските комисари гласуват с руснаците по почти всички въпроси и на германците сякаш е наредено да подкрепят австрийската гледна точка, която е систематично враждебна към Русия. Той добавя, че отлично разбира, че е в интерес на Германия да поддържа приятелски отношения с Австрия, но не разбира, че Германия има интерес да жертва приятелството на Русия.[929]

Оплакванията а в позната насока и Швайниц вече е посочил реда на отговора. На 7 август той, в съответствие с инструкциите си, иска конкретни случаи на германска враждебност към Русия на Балканите и императорът очевидно успява да цитира само неблагоприятно решение относно разпоредбите за пощите и телеграфите в Румелия.[930]

Германският император отговаря с писмо, изготвено от Бисмарк. В него се изброяват случаите, в които германското приятелство е било полезно за Русия през целия век, и се казва, че в инструкциите и докладите на германски агенти на Изток няма следа от каквито и да е намерения, враждебни към Русия; канцлерът никога не е преставал да защитава интересите на Русия през 17-те години, в които е на поста.[931]

Може да добавим, че обвинението, повдигнато срещу германските агенти, не е потвърдено от други доказателства; чак на 19 август Лейърд отбеляза, че германците подкрепят руснаците в българските комисии. Солсбъри смята, че има признаци на спонтанен растеж на антируски настроения сред германските агенти, но че неведнъж германският комисар е гласувал срещу руската гледна точка по собствено желание и впоследствие или е променил вота си, или се е въздържал под натиск от Берлин. Но дори и по отношение на самия аргумент на Бисмарк, Русия има някои основания за оплакване. На конгреса Бисмарк се опитва да демонстрира приятелството си както към Австрия, така и към Русия, като подкрепя всяка от тях в съответната ѝ област. Сега той обяснява, че позицията му е на неутралитет и затова германските комисари или са се въздържали от гласуване, или са гласували с мнозинството.[932]

Този преход не се забелязва до края на 1878 г.; в Родопската комисия, веднага след конгреса, германският делегат е подкрепил руския и въпреки че е имало случаи преди края на годината, в които германци са гласували срещу руснаците, те сякаш го правят против инструкциите на Бисмарк.[933]

В края на лятото на 1879 г. обаче а са давани конкретни инструкции в подкрепа на австрийските програми. Може да отбележим също, че в Източна Румелия генерал Щрекер, пруският офицер, командващ опълчението, настоява за

---

[929] GP III, 14, бр. 446. Nolde, стр. 213-214.

[930] Германският случай е изложен от Radowitz: R. до Schweinitz, 8 август, Schweinitz: Briefwechsel, стр. 146-8. *Вж* . Радовиц, II, гл. 18; Мюлер, стр. 41.

[931] GP III, 20. Бисмарк вече е изложил тази защита в двата си разговора със Сабуров в Кисинген, 22, 26 юли. *Красный архив* I, 68–74.

[932] Мюлер, № 43; също анализът на стр. 71–72. Лейърд до Уайт, 19 август, Add. MS. 38939. Солсбъри, II, 363.

[933] *Пак там* , стр. 66. Бисмарк очевидно признава пред Орлов, че германското правителство приема неутрално отношение и инструктира своите представители да гласуват с мнозинството. Красный архив I, 64.

буквата на Берлинския договор с енергия, която не се харесва както на българите, така и на руснаците.[934]

Бисмарк дава възможно най-лошото тълкуване на писмото на царя, като го коментира пред германския император, чието нежелание да одобри какъвто и да е разрив с Русия е съществено отслабено от неразумните действия на царя.

Въпреки това колебанието му забавя формирането на Двойния съюз до октомври.[935]

Андраши е готов да чака и ясно изразява безпокойството си за британско сътрудничество. Той подава оставка след подписването на договора и след като Каройи отказва поста, Хаймерле, австрийският посланик в Рим, е назначен за негов наследник.[936]

Международната обстановка през есента на 1879 г. показва пределно ясно, че уреждането на българския и босненския въпрос през пролетта не води до ефективно облекчаване на напрежението между силите; руско-германските полемики и намеците за руските подходи към Франция, Италия и Турция подсказват, че раздразнението и собствената „любов" на Русия могат да намерят облекчение в нови авантюри на Балканите или дори във война с Централните сили. Австрия и Англия, демонстрираха също толкова малка склонност да постигнат разведряване с Русия чрез каквато и да е наистина помирителна стъпка; и двете страни са убедени, че тя трябва да бъде наблюдавана с подозрение и държана в изолация, и продължават да преследват собствените си цели, за нейна сметка, на Балканите, по р. Дунав и Мала Азия.

Събитията през зимата обаче показват, че по-мрачното тълкуване на ситуацията не е оправдано; обтегнатите отношения през лятото и есента се дължат много повече на убеждението в различните столици, че другаде зреят планове за агресия, отколкото на желанието на която и да е от великите сили да започне нова фаза на Източвана криза. Общото състояние на негодувание и взаимно подозрение, породени от антагонизмите през предходните три години, прави осъзнаването на този факт бавно, но през зимата силите най-накрая започват да предприемат стъпки, които правят възможно общото разведряване през следващия май.

Всяко реално подобрение на ситуацията очевидно зависи от Русия и промяната в нейната непостоянна политика, позволява на Бисмарк да започне, дори преди сключването на австро-германския съюз, преговорите, които в крайна сметка ведят до новия Драйкайзербунд от 1881 г. Това е съпроводено с повторно заявяване на австрийски и руски претенции на Балканите и повторно заявяване, че Русия в момента няма много какво да губи. Тя спасява от катастрофата на своите амбиции от Сан Стефано намалена България, в която собственото ѝ влияние е върховно; агресивният ѝ интерес към България на юг от Балкана е достатъчен, за да съсредоточи вниманието на Европа върху Източна Румелия, която мълчаливо се отрича от претенциите ѝ в самата България.

---

[934] Минчин, стр. 91; Max, стр. 5.

[935] Нолде, стр. 215–221. *Вж* . разговорите на Андраши с Елиът, 30 август, FO 7/964, № 548.

[936] Бисмарк до Андраши, Бисмарк, Sümtliche Briefe, № 1619 (29 септември), № 1617 (20 септември). *Вж* . Пшибрам, II, 102. Той прави интересен очерк за кариерата и характера на Хеймерле: *пак там* , II, 107–108.

До есента на 1879 г. става очевидно, че този ограничен плацдарм на Балканския полуостров е осигурен с цената на враждебен съюз между двамата ѝ съседи и обща изолация, и както запазването на съществуващата ѝ позиция на Балканите така и надеждите ѝ за ново развитие изискват преосмисляне на балканската руска политика във всички нейни аспекти.

Новата позиция, която тя установява на Балканите и в Мала Азия след Конгреса, все още изглежда уязвима и основната опасност за нея идва от Великобритания. Интересът на британското правителство към реформи в Мала Азия, неяснотата в политиката му по отношение на Проливите, присъствието на военни консули и съсредоточаването на вниманието върху арменските провинции създадават истински страх, че се подготвя протекторат над Мала Азия и дори британска военноморска и военна офанзива срещу Русия; на Балканския полуостров Турция има несъмнено право съгласно договора да изпрати войски в Стара планина и да упражнява много по-голям контрол над Източна Румелия, отколкото Русия възнамерява да позволи, а британците проявяват по-голям интерес от австрийците да осигурят тези права за турците.

Въпреки това се смята, че британците ще имат подкрепата на австрийците и вероятно на французите в очакваната офанзива.

Милютин кавза на германския император в Александрово в началото на септември: „Имаме информация, че се подготвя коалиция между Англия, Австрия и може би Франция. Това сочи към нов конфликт на Изток. Англия организира и въоръжава Мала Азия; чиновници, генерали и офицери, преоблечени като консули, наводняват страната: това означава враждебни намерения срещу нашите владения в Кавказ. ... Конфликтът на Изток е предстоящ."

Не се предвижда подобна британска офанзива, но е интересно да се сравни споменаването на Франция от Милютин със също толкова силното подозрение на Солсбъри, че Франция и Русия подготвят някаква офанзива срещу Великобритания.

Коментарът на Дъферин година по-късно показва, че тревогата в Санкт Петербург, създадена от политиката на британското правителство, не се е ограничава само до руснаците. „Наистина мисля, че ако предишното правителство беше останало на власт още една година, щяхме да сме в спор, ако не и във война с целия свят. Има доста партиен дух във вас, но аз напълно го вярвам."[937]

Следователно предимствата за Русия от политиката на помирение са значителни. В сегашното си състояние на изолация, нейното мнение винаги е пренебрегвано в комисиите или на международни конференции, ако опонентите ѝ настояват за прилагането на всички договорни предимства, осигурени от тях на Турция, за Балканите и в Мала Азия; съпротивата може да провокира война, а война с бързи и драматични победи може, предвид критичната ситуация у дома, да бъде от полза за правителството, но срещу коалиция от европейски сили е напълно изключена. От друга страна, ако може, в замяна на собственото си мълчание, да осигури приемането на съществуващата ситуация от антируските сили, тя ще консолидира не само преките си печалби по Берлинския дого-

[937] GP III, № 465; Гренвил, II, 194.

вор, но и почти случайните предимства, които собственото поведение на Турция ѝ предоставя.

Подозрението на султана към британските цели засега възпрепятства каквито и да е планове, които британците наистина имат в Проливите и Мала Азия; поради страх от руското отмъщение, и поради нежелание да разчитат на австрийска и британска подкрепа. Затова той не се възползва от възможността да изпрати гарнизони по страплонинската граница след руската евакуация; Общо споразумение между силите, да изоставят в този момент по-нататъшни дейности на Балканите дава превес решително в полза на Русия. За да осигури тази цел, руското правителство отново се обръща към политиката, която Шувалов защитава след конгреса, а именно да установи приятелски отношения с Бисмарк и да използва влиянието си, за да откъсне Австрия от тясната ѝ зависимост от Англия.

Вярно е, че Шувалов се проваля, но завършването на българското споразумение премахва главната причина за съществуването на англо-австрийското споразумение и ако Англия може да бъде изолирана от своя партньор, проблемът с постигането на споразумение с нея ще бъде значително опростен.

Тактическите предимства от прекратяването на борбата на Балканите на този етап са подсилени от по-общи съображения. Всички доказателства, с които разполагаме, показват ясно, че въпреки раздразнителността и негодуването, създадени от Конгреса в дворцовите среди и по-широките обществени кръгове Русия, царят до лятото на 1879 г. е приема наложената му ситуация; следователно с тревога и учудване той открива, че тези прояви на раздразнителност получават вредно тълкуване другаде и изглежда вероятно да доведат до консолидиране на антируската групировка във формална съюзническа система.

Необходимостта от сериозен опит за помирение с Германия е осъзната от руското правителство, преди да получи категорични доказателства за австро-германското сближаване, и тази нужда, а не стремежът към тактически предимства на Балканите, е основната причина за новата фаза в руската дипломация. Напълно възможно е, двете цели да се преследват едновременно.

Бисмарк има всички основания да приветства тези руски постижения и след първите подходи отново започва да работи за възраждането на тройното разбирателство, основано на германското посредничество между двамата си съседи по балканските въпроси. Двойният съюз не го ангажира с каквато и да е подкрепа за балканската политика на Австрия; той не се обръща към Австрия, докато руската евакуация не показва ясно, че война по специфично балканските въпроси е малко вероятна и двойният съюз всъщност има чисто отбранителен характер. Той предвижда, че ако някоя от силите бъде нападната от Русия, другият съюзник трябва да ѝ се притече на помощ; същото трябва да важи, ако някоя от тях бъде нападната от друга сила (разбира се Франция) и ако Русия окаже военна помощ на нападателя. Общите съображения, които го карат да предпочете тройното разбирателство като основа на своята политика, продължават да валидни и той не се нуждае от повторно убеждаване в тяхната стойност. Истинският проблем е неговата практичност: и в този момент две събития помогнаха за изясняване на ситуацията.

Преди подписването на двойния съюз на 7 октомври руският дипломат Сабуров започва разговори с Бисмарк; Същевременно подходите през Мюнстер показват, че британското правителство не е готово да предложи на Централните сили нищо повече от много ограничената подкрепа срещу Русия, оказана на Австрия след Конгреса.

Бисмарк започва преговори с Биконсфилд в края на септември и си осигурява израз от британското правителство на одобрение на австро-германското споразумение и на продължаващо недоверие към Русия, въпреки че не е ясно докъде са били готови да стигнат Бисмарк или Биконсфилд по пътя към окончателен съюз.[938]

На 14 септември Бисмарк пише до Радовиц, че само уважението към Австрия и Англия пречи на Германия да удовлетвори исканията на Русия и следователно той трябва да знае каква ще бъде политиката на Англия, ако Германия продължи да отказва тези искания.[939]

Мюнстер се среща с Биконсфилд на 26-ти и докладва мнението му, че „Русия се готви да нападне Австрия; мирът ще бъде нарушен; естествено, това няма да е локална война; това ще бъде голяма и всеобща война. Мирът е необходим на Германия; никоя страна не желае или не се нуждае от мир повече. За да го осигури, той предлага съюз между Германия, Австрия и Великобритания."[940] Докладът на Мюнстер за разговора, кара Биконсфилд да представи това предложение за съюз. „Той сподели с известно удоволствие, че вижда как Русия, заслепена и смутена от един напълно безсмислен славизъм, отблъсква старите си съюзници от себе си. ... Затова с готовност ще влезе в съюз с Германия. Коренът на въпроса обаче е Франция и възможността за френско-руски съюз."[941]

Има твърдения, че версията на Мюнстер е по-приемлива и Биконсфилд е поел инициативата да предложи англо-германски съюз. Мюнстер очевидно не е получил инструкции да повдигне въпроса за съюза в разговор с Биконсфилд и в частно писмо до Радовиц на 27 септември той повтаря твърдението, че Биконсфилд е казал, че се стреми към тесен съюз с Германия. Биконсфилд също, в писма до Солсбъри на 1 и 14 октомври, изразява решимостта си „да не бъде неутрален и да не се намесва, а да действа но със съюзници", което той внимателно избягва да споменава в меморандума си, подготвен за кралица Виктория.[942]

Тази гледна точка не взема предвид факта, че според отговора на Радовиц до Мюнстер, Биконсфилд не само не иска по-тясно сътрудничество, отколкото

---

[938] Малкото откъслечни документални доказателства, на които може да се основава историята на този инцидент, са породили обширна литература. Х. Ротфелс: *Бисмарковата английска съюзническа политика* (Берлин, Лайпциг, 1924), стр. 53–69, е може би все още най-доброто изследване. Добър преглед на цялата литература има в Майер, стр. 23–29.

[939] GP iv, 3, № 709. Доп. пр. Истинският смисъл на думите му е, че неяснотата на руската позиция спрямо Германия, п

[940] Дизраели, II, 1360. „Двете водещи характеристики на подобно сътрудничество естествено ще предпазят Германия от френска агресия и подкрепата ѝ в Леванта и на Изток като цяло, е в интерес на Англия."

[941] Мюнстер до Бисмарк, 27 септември 1879 г., GP IV, 7.

[942] Писмата на Биконсфилд са датирани на 1 октомври и 9 октомври в немската публикация. *Вж* . Дизраели, II, 1361–2. GP IV, 7, бележка под линия.

Германия желае, но и не е стига достатъчно далеч, за да отговори на очакванията на германския канцлер.[943]

През 1880 г. Одо Ръсел казва на Гренвил, че Бисмарк е много разочарован от продължаващите си неуспехи да осигури съюза на Англия и когато прави последния си и отново неуспешен опит, Англия просто „се зарадва на добрата вест" – препратка към речта на Солсбъри за австро-германския съюз през октомври.[944]

Обяснението за разликата между двата разказа е, че всеки от тях цели да внуши, че другият поема инициативата. В меморандума си Биконсфилд избягва предложението, което кралицата вероятно няма да одобри, че Англия трябва да търси съюза: Мюнстер трябва да представи доклад, който да бъде прочетен от императора, и признава пред Биконсфилд, че желае разговорът да не бъде докладван на никого, тъй като императорът не е консултиран.

Бисмарк, който има достатъчно проблеми с австрийския договор, се е съмнява в способността си да убеди императора да приеме по-нататъшен антируски съюз: спонтанно предложение от Англия, каквото очевидно се съдържа в доклада на Мюнстер, може да има много различен ефект и поне ще позволи да предприеме по-нататъшни действия.[945]

Не е необходимо да се предполага, че някое от двете твърдения умишлено изопачава фактите; Мюнстер съобщава, че е обяснил целта на идването си на Биконсфилд и това приема формата на изявленията, които Биконсфилд споменава. Забележките на Биконсфилд, както ги представя Мюнстер, могат да се приемат като отговор на изявлението на Мюнстер. Всеки от тях, като предава тези части от изявленията на другия в полза на съюза, създава впечатлението, че другият поема инициативата.

Всички доказателства, които имаме от германска страна, сочат, че Бисмарк се надява на повече, отколкото Великобритания е готова да предложи. Инструкциите на Мюнстер не съдържат пряко позоваване на съюз, въпреки че може да го смятяме, като мълчалив намек при изследване намеренията на Англия.

Може и да е имало устни инструкции, защото Мюнстер е в Германия в отпуск до 17 септември, а от разказа на Биконсфилд става ясно, че посланика надхвърля инструкциите на Радовиц и то не веднъж.[946]

И двата разказа съобщават, че Биконсфилд се оправдава трудността да убеди британската общественост да се съгласи с всяка стъпка, която изглежда враждебна към Франция, и според Мюнстер, той добавя, че в замяна на подкрепата на Изток „в този случай ще държим Франция мирна".

---

[943] *Пак там* , IV 10.

[944] Гранвил, II, 209–211. Вж. С. Л. Гуин и Г. М. Тъкуел: Животът на сър Чарлз У. Дилке (Лондон, 1917), I, 323.

[945] Дизраели, II, 1359, 1361. Вж. GP III, бр. 458, стр. 41; не 474; Хохенлое, II, 276, 7; Луций, стр. 171.

[946] *Пак там*, IV, 4. Освен ако твърдението на Биконсфилд, че Бисмарк не е желал нито кралицата, нито някой друг да чуе за предложението засега, не е чиста измислица, трябва да се предположи, че Мюнстер е имал други инструкции.

Коментарът на Бисмарк по тази забележка „sonst nichts?“ (и нищо друго?), заедно с две бележки върху частно писмо от Мюнстер от 14 октомври, показват, че той приема английското предложение за незадоволително.[947]

Биконсфилд и Солсбъри, а очевидно и Мюнстер, са изненадани да открият, че Бисмарк не е споменавал повече нищо по въпроса, и същевременно Сабуров започва сериозните си разговори с него малко след изпращането на инструкциите на Радовиц до Мюнстер на 16 септември, подсказва, че канцлерът приема непосредствената необходимост от английска подкрепа за по-малко спешна.

Радовиц пише на 8 октомври, че разбирането на Англия да наблюдава Франция в случай на руско-германска война е много ценна помощ, но не достатъчно, за да накара Германия да подкрепи идеята за война с Русия; по-добре е да не повдига отново тази идея, тъй като не е препоръчително да се внушава на британския кабинет идеята, че Германия иска да я наложи. Съответно на 15-ти Мюнстер казва на Солсбъри, че „Русия си сипва вода във виното и затова смятаме, че няма нужда от бързане.“[948]

Трудно е да се повярва, че Бисмарк е смятал войната с Русия за неизбежна[949]; но от това не следва, че ще се съгласил с разширяване на двойния в троен съюз, дори ако британският кабинет прояви безрезервна готовност.

Но ако Русия провокира нещата до крайности, степента на подкрепа, която Англия може да предложи, е от жизненоважно значение и няма нищо изненадващо, че Бисмарк в този критичен момент се стреми да открие точно как може да се разчита на англо-австрийското сътрудничество срещу Русия.

Австрийското правителство ясно изразява безпокойството си за продължаващата подкрепа на Англия.[950]

Бисмарк обаче твърди при различни поводи, че Англия ще бъде въвлечена в руско-австрийска война и все още не се съмнява, че ако има избор между съюзи с Великобритания и Русия, ще предпочете с Русия.

Русия също очевидно не е скъсала напълно с Германия. Възрастта на Горчаков подсказва, че приятелската група Гирс-Шувалов-Сабуров може скоро да контролира руската политика и е невъзможно да се убеди германският император да се съгласи на каквито и да е допълнителни предпазни мерки срещу Русия в този момент. Уверение за подкрепа от Англия е полезно само като средство за сплашване на Русия и гаранция за позицията му, докато чака промяна на Певчески мост (руското външно министерство) в Санкт Петербург.

Така, че няма никаква вероятност, британското правителство да осигури тройния съюз срещу Русия, който Биконсфилд и австрийците (б. пр. по-скоро

---

[947] Дизраели, IV, 10–12.

[948] *Пак там* , IV, 12. Солсбъри, II, 368–9

[949] Учудваща мисъл на автора, та нали поради този страх подписва двойният съюз с Австро-Унгария. Бисмарк също е човек, при това твърде емоционален и подвластен на страховете си от коалиции, дори и в монгото случаи, напълно недействителни. Той има всички основания да подозира Русия от 1875 г., насам в двуличие и неискреност. И въпреки слабото представяне на руската армия във войната от 1877-78 г., респекта към „руския валяк“ в Европа е все още голям. (б. пр.)

[950] Солсбъри до Еджъртън, 14 октомври, FO 7/979, № 644; до Елиът, 31 октомври, най-секретно; FO 7/979 (вътрешно). Коментари на Андраши до Елиът: 22 декември, FO 7/966 № 821.

унгарците на Андраши) желаят, и Солсбъри е бил, като казва „ние сме далеч от това и той ще ни отблъсна настрана щом има случай".[951]

От друга страна, негативните резултати от подхода на Мюнстер и заключенията, които Бисмарк извлича от тях, показват, че всяко по-нататъшно отдалечаване от Русия ще е опасно и безполезно за Германия и съответно увеличи рисковете, свързани с всяка политика на провокиране на Русия или дори на резервираност към нейните приятелски предложения. Отношението на Солсбъри остава достатъчно враждебно към Русия, за да гарантира, че Русия ще се обръща само към Германия за подкрепа, и през зимата дискусиите продължават толкова интензивно, колкото позволяваше предпазливостта на двете правителства.

Началото на това сближаване може да се датира от почти случайната среща на Бисмарк и Сабуров в Кисинген, където двамата почиват през юли. Сабуров е в отпуск, преди да замине за Константинопол като посланик, и изслушва две дълги тиради на Бисмарк, който повтаря всичките си оплаквания срещу руското правителство, искрено раздразнен от поведението му. Сабуров прави бележка за впечатленията си; той отбеляза, че Бисмарк има някакво тайно раздразнение, което съдържа нещо малко по-определено от просто охлаждане на отношенията с Горчаков; Русия е изправена пред раздвижването на очевидно сближаване на силите, враждебни на нейните интереси, сред големите кабинети, и те вече работят, опитвайки се да влошат още отношенията между Санкт Петербург и Берлин. Не е ли по-разумно да хванат тези кабинети в собствения им капан и да разсеят, с откровено обяснение, недоразумението, което тежи върху отношенията на Русия с германския канцлер?

Неговите аргументи в полза на руско-германското приятелство са значими. Той предполага, че сближаването с Франция, дори с единствената цел да се склони Германия, е неразумно и заключава:

(1) Докато Бисмарк е сигурен в Русия, той няма да се откаже от Елзас-Лотарингия; следователно Русия има силата да увековечи политическото отчуждение между Германия и Франция и така да направи всяка коалиция срещу себе си трудна.[952]

(2) Близостта между Берлин и Виена става по-забележима през последната година и е неразумно да се подтиква Бисмарк да търси във Виена подкрепата, която досега е намирал в Санкт Петербург.

(3) Пруското приятелство в продължение на близо век защитава най-важната граница на Русия, а приятелската Прусия поставя Русия в привилегированото положение да бъде единствената сила в Европа, която не трябва да се страхува от нападение и която може да намали военния си бюджет без риск.[953]

---

[951] *Пак там* , II, 368. Чак на 6 ноември Шувалов намира Мюнстер за много резервиран: „Той ми намекна, че кризата, която наскоро преживяха нашите две страни, е по-остра, отколкото обикновено се смята. …" Шувалов до Гирс, RE, 25 октомври/6 ноември.

[952] Точно това руснаците не разбират до 1914 г. и платиха скъпо за глупостта си. (б. пр.)

[953] Сабуров, стр. 56–62. Произходът на съюза е разгледан подробно от С. Сказкин: *Конец на австро-русско-германского союза* (Москва, 1928), стр. 103–137. Този важен труд е базиран отчасти на непубликувани руски документи.

На 5 август Гирс му казва, че меморандумът му е дошъл твърде късно, тъй като царят вече е изпратил писмо до германския император, което ще подпалиспора. Царят обаче одобрява меморандума; срещата на императорите в Александрово и разговорът на Гирс с Мантойфел във Варшава подсказват, че царят поне няма желание да наложи незабавно скъсване на връзката. На 5 септември министерски съвет в Ливадия под председателството на царя упълномощява Сабуров да изясни ситуацията в Берлин.

В меморандума Сабуров се занимава само с ефекта от изолацията върху общата позиция на Русия в европейската политика. Инструкциите (8 септември) за преговорите му в Берлин, които той сам изготвя, отиват много по-далеч и се основават на идеята за използване на руско-германски съюз като средство за подготовка, за изменения на Берлинския договор. Той започва с отбелязването, че „е смело да се твърди, че това начинание има условия за голяма трайност“ и предполаго, две вида трудности които могат да възникнат на Изток в близко и по-далечно бъдеще. Тези трудности са (1) ако се осъществи окупацияна на Румелия и заемането на линията на Балкана от турските войски; и (2) при по-далечна във времето вътрешна криза в Турция.

Единствено Германия сред силите може да окаже реална помощ на Русия за постигането на тези цели.

Сабуров силно преувеличава агресивните намерения на Австрия и Англия; Австрия, казва той, се ползва в Берлин „с централна стратегическа позиция и с очевидното намерение да ръководи бъдещите събития в Европейска Турция“: Англия има същата роля в Азиатска Турция и в Проливите.

Проблемите в Албания или Македония са достатъчни, за да позволят на Австрия да си осигури допълнителен европейски мандат, което ще позволи да разшири окупацията си отвъд Нови пазар.

Англия вече обмисля да поеме контрол над цялата система за военната отбрана в Азиатска Турция; тя назначава военни консули и възнамерява да окупира Проливите в даден момент и да ги държи по море и по суша.

Русия не може да позволи (1) разширяване на Австрия отвъд регионите, отредени по Берлинския договор; и (2) постоянна окупация на Проливите от Англия.

Германия може да окаже голяма помощ на Русия, като държи Англия или Австрия изолирани в случай на война. Той обаче предлага първата стъпка да бъде завършването на работата, започната в Александрово, като се увери Бисмарк относно намеренията на Русия; след това да измине определен интервал от време, преди да започнат задълбочени преговори.[954]

Тези инструкции показват, че Сабуров очаква много по-голяма активност от Англия и Австрия, отколкото самите те възнамеряват; той си представя само руско-германски съюз, в който Бисмарк да служи на Русия, като държи Австрия тиха и изолирана, ако Русия я нападне. Жомини е бил убеден, че Сабуров надценява лоялността на Бисмарк към Русия и е позволил на личните му възгледи да го заслепят за резервите, лежащи в основата на приятелството на канцлера.

[954] Сабуров, стр. 66–70.

Сабуров обаче разбира достатъчно трудностите на проблема, за да държи Австрия на заден план, и през цялата зима идеята за възраждането на сътрудничеството между трите империи бавно се насърчава, като враждебността към политиката на Англия по въпроса за Пролива е в нейната основа.

На първата среща Бисмарк се спира на трудностите, създадени от скорошната враждебност на Русия, оправдава двойния съюз като средство за поставяне на бариера между Австрия и западните сили и казва, че не се отчайва да осъществи втората си цел – възстановяването на Драйкайзербунда.[955]

Сабуров отговаря, че ако Бисмарк може да докаже, че тройното съглашение ще бъде изгодно за Русия, като осигури мир на Изток, царят вероятно ще го приеме. Той посочва опасностите от ситуацията в Източна Румелия: ако турските войски влязат отново в провинцията и се пролее християнска кръв, панславистките настроения в Русия отново ще поставят пред царя алтернативите на недопустимо унижение, или война.

Но влизането на турски войски зависи от Алеко паша, който (б. пр. като българин) никога няма да го поиска, и накрая е решено трите империи да упражнят влиянието си в Константинопол, за да запазят Алеко паша на поста му. Бисмарк се ангажира да убеди Австрия в позицията на Русия.[956]

Сабуров избягва въпроса за сътрудничеството с Австрия. На 29 септември той пита Бисмарк дали все още е на мнение, че Русия и Германия могат да постигнат съглашение с оглед на взаимна гаранция срещу опасността от коалиция и предлага двете събития, срещу които трябва да се предвиди, да бъдат френско-германска война за Елзас-Лотарингия и англо-руска война за владение на Проливите. Тази фаза от разговора завършва с разбирането, че двете цели на Русия са да се противопостави на окупацията на Проливите от Англия и да се противопостави на всякакви териториални промени в Турция без руското предварително съгласие; целите на Германия са да остави Франция без съюзник, ако нападне Германия, и да запази териториалното статукво на Австрия. Сабуров заминава за Санкт Петербург на 8 октомври и скоро след това научи, че е назначен за посланик в Берлин, наследявайки Убри, който ще бъде преместен във Виена.[957]

През септември княз Орлов провежда допълнителни разговори с Бисмарк за руско-германските отношения, а отстраняването на Убри, на когото Бисмарк не се доверява поради близките си отношения с Горчаков, несъмнено облекчава положението.[958]

Дискусиите са възобновени едва след пристигането на Сабуров в Берлин през януари, а тримесечната пауза след разведряването през септември несъмнено представлява необходимата подготовка на атмосферата за по-сериозни обсъждания.

---

[955] Вж. неговите забележки към Mittnacht (11 септември), стр. 14, 15. По същия начин, Schweinitz, Briefwechsel, p. 151.

[956] Сабуров, стр. 70–77. Вж. бележките на Бисмарк към Дъферин, 12 декември (Дъферин I, 306).

[957] Сабуров, стр. 88. Доп. пр. А Евгени Новиков е изпратен в Константинопол заминяйки там Лобанов-Ростовски.

[958] *Красни архив* (1922) I, 86–90. Швайниц, II, 83.

При завръщането си в Русия, Сабуров предлага, че владението на Проливите трябва да стане основна цел на руската политика, но е разумно да не се включва в програмата на предстоящите дискусии в Берлин. „Едно укрепление в устието на Босфора ще замени за нас флот, армия и цяла линия крепости, необходими днес, за да охраняваме бреговете си на Черно море. Но това радикално решение е неприложимо днес.“… „Само със сила може да се постигне някой ден, а Германия на този етап нямаше силата, дори и да имаше добра воля, да подкрепи Русия“.

Руското правителство обаче включва въпроса за Проливите сред обсъжданите и поради тактическите предимства да се избегне изключително многото въпроси на този етап, свързани с Балканския полуостров.[959]

През цялата зима Бисмарк следва изключително двусмислена политика в отношенията си с Англия. Очевидно е в негова полза отношението на Солсбъри към Русия да продължи да бъде достатъчно враждебно, за да отклони вниманието на царя от Германия и Австрия; но използвайки близките си отношения с британското правителство, за да поддържа страха от Русия, той рискува да насърчи Австрия да потърси подкрепа от Англия и има известна опасност Солсбъри да компрометира Германия, чрез публични изрази на приятелство към Централните сили.

На 17 октомври Солсбъри прави войнствено изложение на външната политика на правителството пред митинг на торите в Манчестър и обявява, че всички, които ценят мира в Европа и независимостта на народите, могат да разглеждат съобщенията за отбранителен съюз между Германия и Австрия като „добра вест и голяма радост“. „Опасността Русия да заплаши независимостта на Константинопол или бреговете на Черно море или да създаде славянска държава простирща се от Черно море до Адриатическо море, отмина. ... Случилото се през последните няколко седмици ни дава основание да се надяваме, че Австрия, ако бъде нападната, няма да бъде сама.“

Речта прави неблагоприятно впечатление у дома и в чужбина; Централните сили признават увереността с която тя съобщи условията на новия договор, но Бисмарк и подразнен от агресивния характер, който Солсбъри придаво на новия съюз. Франция и Русия определят речта за враждебна демонстрация, но понататъшните прояви на враждебност от Солсбъри към Русия помога да се изгладе пътят на Бисмарк.[960]

Към края на годината руската политика поема обрат, който подсказва, че враждебността се измества от Германия към Англия. Заплахата от британска военноморска демонстрация в началото на ноември неизбежно засилва тревогата на Русия за Проливите; Лейърд отбеляза, че ако руснаците имаха такива планове, каквито им се приписват, сега имат по-добър претекст за осъществяването им.

Големите доставки на оръжие от Русия до Бургас са една от причините за безпокойството на Солсбъри, за повторната окупация на пристанището от

---

[959] Сабуров, с. 91. *Вж* . Сказкин, стр. 119–132.

[960] *Times*, стр. 10, 18 октомври 1879 г. Шувалов до Гирс, RE, 8/20 октомври; 24 октомври/5 ноември, писма. *Вж* . коментарите на Каройи до Андраши, 23 октомври, WSA, № 66B.

Турция; и той вижда, че Шувалов е открито враждебен към всяко подобно настъпление.[961]

В началото на месеца Шувалов съощава новината за отзоваването си на Солсбъри; в печата се коментира като отговор на речта в Манчестър, а когато е попитан по този въпрос, той признава, че това отдавна е решено по принцип, но не го е очаквал преди края на годината.[962]

Приет е от а Биконсфилд по повод заминаването си, за което казва на Гирс, „Старият шарлатанин — простете израза — буквално се хвърли на врата ми и ме целуна по бузат!“ Биконсфилд заявил, че е „толкова нещастен, откакто научил лошата новина за моето заминаване“, че е разтроен да обсъжда обществени дела! Шувалов смята, че тази маневра се дължи на желанието на министър-председателя да избегне обясненията пред банкета на кмета и се чуди дали ще се опита да смекчи очевидната враждебност на Солсбъри или ще сметне за по-изгодно за политиката и популярността си да я засилва.[963]

Всъщност речта на Биконсфилд на банкета е толкова сдържана, че трябва да се приеме, като фактическо отдалечаване от позицията на Солсбъри.[964]

През декември, както е показано другаде, Бисмарк намеква на Солсбъри, че е разумно да засили британското влияние в Константинопол, като възприеме по-помирително отношение към Портата; Солсбъри решава да действа по тези намеци, а докладите на Лейърд относно отстъпчивото поведение на германския шарже д`афер Радолин му помогат да се убеди, че Бисмарк действа добросъвестно.

Приемът на Дъферин във Варзин от канцлера през декември, засилил това впечатление.[965]

Резултатът е практическият крах на политиката на реформи през новата година. Езикът на Солсбъри към депутацията от турски кредитори ясно показал това ново развитие; Бартоломей отбелязва, че ако Портата го приеме буквално, ще може да отложи плащането на кредиторите си за неопределено време.[966]

През следващите няколко месеца целта на Солсбъри е да осуети заговора, в който той смята, че са замесени Русия и Франция; това води не само до отслабване на прекия натиск върху Портата, но и до практическия му отказ да подкрепи руската и френската политика в Черна гора и Гърция.

---

[961] Каройи до Андраши, 30 октомври, WSA, № 68B. Той признава пред Каройи, че опитите му да убеди турците да настъпят са отхвърлени.

[962] Гирс до Шувалов, RE, 19/31 Oct.; Шувалов до Гирс, 26 октомври 17 ноември, частно писмо. Бартоломей до Гирс, 21 ноември/3 декември 1879 г., № 85. Дъферин I, 301–302; Дизраели, II, 1375.

[963] Шувалов до Гирс, RE, 26 окт./7 ноември, писмо до събеседника. Биконсфилд е оставил малко по-различен разказ за този разговор. Дизраели, II, 1374.

[964] Солсбъри прави всичко възможно, за да обясни военноморската демонстрация, на Шувалов и Каройи. Каройи до Андраши, 11 ноември, WSA, № 74A. Солсбъри до Егертън, 8 ноември, F.0. 71979, № 722.

[965] Дъферин I, 302–306. Доде, стр. 160–168. *Вж*. доклада на Бартоломей за разговора си с Дъферин, RE, 25 ноември - 17 декември. Хохенлое, II, 250.

[966] Бартоломей до Горчаков, 26 декември/18 януари 1880 г., RE, № 96.

Раздразнението и значителното недоумение на Горчаков от британското отношение са ясно показани в инструкциите му към Лобанов, който трябва да наследи Шувалов.

Той каза, че на конгреса с Биконсфилд са си разменили задоволителни уверения за взаимното си желание да възстановят добрите отношения между двете страни веднага щом кризата приключи; оттогава Биконсфилд е подновил и потвърдил уверенията си в различни частни писма, но в последното си писмо е формулирал различни неясни оплаквания спряма отношението на Русия. На първо място Лобанов трябва да се ограничи до общите уверения за миролюбивите намерения на царя и желанието му за мир, а споразумението – за полезно и да остави на британските министри да формулират темите, по които иска обяснения. Той предполага, че британското правителство е твърде зависимо от колебанията на общественото мнение, за да има някаква фиксирана политика на Изток; кабинетът трябва да се оправдае с блестящи резултати и е невъзможно да се предвиди докъде тази необходимост ще тласне толкова дързък дух като Биконсфилд. Царят желае само да поддържа мира на Изток в рамките на Берлинския договор и доколкото прилагането му е определено до момента, и е готов на тази основа да установи искрени и приятелски отношения с Портата и да се съгласи с всички нейни усилия за постигане на мира и спокойствието, необходими за вътрешните реформи, от които зависи финансовото, икономическото и социалното възстановяване на страната.

Ако британските министри приемаха тази позиция, злощастният антагонизъм между двете сили може незабавно да бъде прекратен. Но „ако те желаят да запазят Османската империя, съгласно буквата на Берлинския договор, разширявайки прякото ѝ господство върху целия регион на юг от Балкана, с турска военна окупация на тази планинска верига и свеждайки я както в Европа, така и в Азия до състояние на абсолютен васал на Англия; ако тяхното отвращение към всякакво равно влияние, дори когато Русия е готова да упражнява това влияние в помирителен и миролюбив дух, е такова, че те предпочитат да предизвикват вътрешни усложнения с риск да причинят окончателното ѝ падение;“ Ако, преследвайки тази цел, искат да се възползват от този колапс, за да извършат нашествие и агресия, с които са ни запознали; и ако окончателното им решение е да реализират грандиозните планове на империалистическата политика на Биконсфилд, като установят в Проливите, в Черно море и в Мала Азия, военното, политическото и търговското превъзходство на Англия, ... тогава трябва да се подготвим за борба за влияние, чиито размери или изход никой не може да предвиди.“[967]

Ако тези донякъде многословни инструкции могат да се приемат за чиста монета, те разкриват истинска тревога от възможността за британска агресия, заедно с категоричен намек за желателност на сближаването между двете страни. Горчаков не е напълно информиран за хода на разговорите между Сабуров и Бисмарк и той и неговото протеже Жомини продължават да показват недо-

[967] Горчаков до Лобанов, RE, 31 декември/12 януари 1880 г.

верие към плановете на канцлера. Но отношението на Солсбъри прави невъзможно подобряването на англо-руските отношения.[968]

Намеците на Бисмарк към Англия да се противопостави на Русия чрез сближаване с Портата не са изцяло въпрос на двуличие; когато дискусиите са възобновени през януари, Сабуров намира канцлера по-малко сърдечен и откровен, отколкото е през септември, и изглеждаше, че подозренията му към Русия са съживени, когато Горчаков отново поема ръководството на външните работи през декември.[969]

През януари берлинските вестници отново започват да говорят за руски военни приготовления и периодичните атаки в печата срещу Русия продължават. Бисмарк заявява, че не вижда нищо особено тревожно в ступването на руски кавалерийски части на пруската граница, но казва на Сабуров, че го смята за важен „симптом на психологическата нагласа, предизвикал това конкретно прегрупиране на войските. ... Същите хора, които замислят това войсково прегрупиране, са предложири на нашите противници миналото лято в Париж, съюз."

През март обаче тактът на Швайниц и твърдостта на Милютин успяват да измислят задоволително разрешаване на тази военна трудност.[970]

Дискусиите за съюза също постигат известен напредък. През втората половина на януари и началото на февруари се провеждат разговори между Сабуров и Бисмарк; на 20 януари Сабуров заявява, че Русия няма нищо враждебно към Австрия, след което насочва разговора към Проливите, което определя като първи важен въпрос. Англия на конгреса, казва той, оспори взаимно задължителния характер на европейската гаранция за затваряне на Проливите и се опита да приложи на практика новата си доктрина чрез заплашителната позиция, възприета наскоро от нейния посланик в Константинопол. „Този последен инцидент показа повече от всичко колко лесно е за английската ескадра да форсира входа на Проливите, като заплаши сигурността на нашата позиция в Черно море. ... Слабостта на Турция вече не ни дава никаква защита. Ето защо сме готови да постигнем разбирателство с онези, които за целите на собствената си отбрана, се нуждаят от нас."[971]

По време на този и по-късните разговори Бисмарк признава, че каузата на Русия е легитимна, но продължава да подчертава желанието си за троен договор и ясно заявява, че не може да сключи съюз срещу Австрия или без нея.

Сабуров е принуден да посочи, че това не е предвидено в инструкциите му, а Бисмарк признава, че във Виена няма ентусиазъм в тази насока.[972]

---

[968] Бартоломей до Гирс, 5/17 септември 1879 г., RE, № 77; Лобанов до Горчаков, 31 януари/12 февруари 1880 г., № 1.

[969] Сабуров, с. 115. Вж. Швайниц, II, 86–8; Хохенлое, II, 256, 258.

[970] Радовиц до Швейниц, 6 февруари 1880 г. Schweinitz: *Briefwechsel* , стр. 154–5; *Denkwürdigkeiten* , стр. 88, 90, 108–10; Сабуров, 101, 104; Шолц, стр. 23. Британските сметки не потвърждават докладите за необичайна концентрация на руски войски. Елиът до Солсбъри, 24 декември, FO 7/966, бр. 827. *Вж* . H. Muskat: *Bismarck und die Balten* (Берлин, 1934), стр. 115–119.

[971] Сабуров, с. 112–3. GP III, бр. 517.

[972] През февруари Хаймерле инструктира Калноки, новоназначения посланик в Санкт Петербург, да предложи на Бисмарк тясно сътрудничество между Великобритания и Централ-

Той дори признава, че Русия е в правото си да не забрави твърде рано вероломната и неблагодарна Австрия от 1854 г. „Но всичко се е променило във Виена от този период“, добавя той. „Вероломството вече го няма; останал е само страхът.“[973]

Сабуров се завръща в Русия през февруари с резюме на предварителните насоки на споразумение „à trots“ (между тримата, т.е. и с Австрия). По форма това не надхвърля предложенията му от предходния септември. То се ограничава до общи разпоредби за поддържане на мира и неутрализиране на враждебни коалиции; жизненоважният въпрос за бъдещите балкански отношения е игнориран, с изключение на клаузата, че Русия ще зачита позицията, гарантирана на Австрия по Берлинския договор. Но трите двора трябва да признаят европейския и взаимно обвързващ характер на затварянето на Проливите и да си запазят правото да предприемат мерки, за да гарантират, че Турция ще изпълнява добросъвестно дълга си на техен пазител.

Всъщност основата на споразумението е запазването на статуквото, за да се предпази Русия от английска агресия в Черно море и да се даде възможност на Австрия да консолидира позицията си. Сабуров ясно излага възможностите и слабостите на позицията на Русия в меморандум, който представя на правителството при завръщането си. Русия има интереси на Изток, които се сблъскват с тези на Англия и Австрия; Задачата ѝ е твърде тежка, ако влезе в сблъсък и с двете сили, но тя постига огромен напредък в еманципацията и политическата организация на сродните народи на Балканския полуостров и тук където интересите се сблъскат с Австрия, тя може да си прояви гордост и да изчака известно време. Бисмарк е готов да улесни нещата за Русия, като се съгласява да защити, заедно с новия си съюзник Австрия, уязвимата точка, където Англия можеше да удари. „Най-елементарното благоразумие ни съветва да спрем по пътя, чийто резултат е последната война, и да посветим вниманието си на другия аспект на Източния въпрос – този, който пряко засяга интересите и сигурността на Империята.“[974]

Този план на кампанията е одобрен от царя след тайни разговори с Гирс, Сабуров и Милютин; Горчаков не е уведомен за проекта, а Бисмарк не бързаше да го доведе до знанието на Хаймерле.

През април поражението на правителството на Биконсфилд обещава да промени международната обстановка и до есента не е постигнат реален напредък към новия троен съюз. Очевидно все още има много работа: Австрия трябва да бъде убедена да се присъедини и ако договорът иска да има някакъв шанс за траен успех, ще се намерят средства за решаване на деликатния проблем с бъдещите завоевания на Русия и Австрия на Балканите.

Всъщност Русия е решенаа да прекрати войната на Балканите и това означава, че политиката за цялостно отхвърляне на Берлинския договор е окончателно изоставена. Това обаче не означава намерение да се изоставят целите, които са постигнати; и не може да се очаква, че Русия, след като се съгласява да не на-

---

ните сили, при което Великобритания ще се ангажира да държи Италия мирна в случай на австро-руска война за Балканите. „За нас… Русия е основният враг.“ Прибрам, стр. 169–174.

[973] Сабуров, стр. 120.

[974] Сабуров, стр. 123–124.

лага собственото си предимство повече, ще се съгласи с изпълнението на неизпълнени клаузи, които бяха неблагоприятни за нейните интереси.

4.

Встъпването в длъжност на либералното правителство на Гладстон през април завършва разведряването в отношенията между великите сили, започнало с разговорите между Бисмарк и Сабуров от предходната есен.

Незабавно подобрение в англо-руските отношения настъпва след британските избори. В продължение на няколко седмици в много столици се обсъжда възможността за дълбоки смущения в отношенията между силите и дори за формиране на англо-руски съюз: те не се осъществяват, но ентусиазмът на Гладстон за принуждаване на турците чрез „Европейски концерт“ дава тласък на преговорите по договора, което предотвратява пълното отлагане на много проблеми. Основната пречка за изпълнението на договора обаче сега е турското правителство и в ярък контраст с позицията от предходната година, силите намерат в договорното споразумение, основа за споразумение помежду си.

Въпреки че изпълнението или отмяната на много членове от договора продължава да озадачават силите, през следващото поколение, може да се каже, че специфичните дипломатически проблеми, пред които е изправена Европа по време на Конгреса, са решени в основата си до лятото на 1880 г. и понататъшните преговори по въпросите на Балканите и Изтока са проведени в различна атмосфера и с различно подреждане на политическите сили.

Силите успешно отменят договора от Сан Стефано; трите области на австро-британска съпротива срещу руските планове – Босна, България и Мала Азия, са свидетели на продължителни и ожесточени борби за запазване или намаляване на турската власт и силите са доволни да приемат засега промените в Берлинския договор, които им налагат през 1879 г.

Русия напуска полуострова, но турските войски не достигат Стара планина; британските планове за реформи са временно изоставени и не са сериозно възобновени; Турция е принудена да приеме австрийските условия за окупацията на Босна и Херцеговина и Нови пазар. Уреждането на тези проблеми премахват основните причини за търкания между Русия и двамата ѝ съперници, Австрия и Англия; а призивът на Гладстон за „Европийския концерт“, в който силите да работят в съюз, за да принудят Турция да изпълни договорните си задължения в Черна гора, Гърция и Мала Азия, предоставя прекрасна възможност за възобновяване на нормалното приятелство и дипломатическо сътрудничество между тях и е успешен за известно време.

Подобрените отношения между силите осъществат уреждането на различни нерешени дребни проблеми. Австро-руските дискусии във Виена ведята до приемливо решение на граничния проблем със Силистра и Хаймерле съобщава условията на предложения компромис на останалите до средата на юни.

Ефектът от това е преместване на линията на малко разстояние на изток от първоначалната граница, така че сега тя минава непосредствено на изток от пътя между Силистра и Кара Орман (сега с. Страцимир), но на запад от Араб Табия, като се гарантира, че градът и подходният път са на българска територия, докато Араб Табия е дадена на Румъния. Линията излиза на Дунав в пър-

воначално избраната точка. Румънското правителство приема това като морална победа и всички сили дават съгласието си до края на юли. Това завършва определянето на българските граници и през август и септември, чрез размяна на ноти, официално са приети всички решения на различните български и сръбски комисии за разграничаване.[975]

Проблемът с азиатската граница продължава да създава трудности между Англия и Русия до падането на Солсбъри от поста. На 15 март генерал Хамли, който е британски граничен комисар в България, е назначен в комисията за определяне на границите на Азия на мястото на майор (сега подполковник) Кларк. Солсбъри смята, че е необходим офицер с висок ранг, предвид трудностите, които Русия вероятно ще повдигне.

В този случай турците са нетърпеливи за бързи резултати и Хамли е незабавно изпратен в Константинопол. В продължение на няколко седмици обаче руското правителство намира начини да отлага и е решено да удължи дискусиите, докато се появи възможност да задържи Зевин. Едно от улесненията е да се предложи британските и османските комисари да се срещнат с руснаците в Тифлис; Хамли и турците не желаят да губят на време и достойнство, които подобно пътуване включва, и предложението е отхвърлено. Обърквацият и за руснаците съвсем маловажен въпрос за Хотур също предостави възможност за печелене на време. Резултатъте, че към крой на м. май, комисията все още не е провела първото си заседание и изглежда, че Русия ще предотврати какъвто и да е реален напредък, преди лошото време да спре операциите през есента.

Сега обаче руското правителство изоставя обструктивната си тактика. На 17 май османските и руските комисари от първата гранична комисия се срещат в Константинопол с генерал Хамли и определиха точка западно от Карауган, с което завършвата първия участък от делимитацията.[976]

На 7 юни се провежда първото заседание на комисията за втория участък от границата под председателството на Хамли и едно заседание е достатъчно, за да се определи временна линия, която, доколкото може да се види по неадекватните карти, представлява задоволително тълкуване на берлинската линия и на стратегическите и икономически интереси на двете страни.[977]

Съществената точка Зевин и всичко, за което майор Кларк упорства, е предадено от руснаците на 17 май и въпреки по-ранните забавяния е установено, че е възможно да се завърши делимитацията на действителната граница преди края на сезона.

Хамли и Джевад бей, турският комисар, пътуват заедно със своите помощници и се срещат с генерал Зеленой, който представлява Русия и пътува от Тифлис в края на юли. Руснаците все още създават известни трудности; На първата среща Зеленой обявява, че няма да напусне територията между Карауган и Аракс, докато не бъдат поставени всички гранични знаци, а няколко дни по-късно заявява, че не е в състояние да осигури необходимия ескорт за посе-

[975] Гирс до Лобанов, RE, 15/27 юни. Дубски до Хаймерле, 27 юни, WSA, тел. № 92. Елиът до Гранвил, 2 юни, FO 7/991', № 278; 9 юни, № 300; 28 юни, № 350. От живота, IV, 328–33. Хертслет, IV, 2996; № 577.

[976] Хамли до Гренвил, 18 май, FO 78/3180, № 23.

[977] Хамли до Гранвил, 8 юни, FO 78/3180, № 31; 15 юни, № 34.

щение на планинските проходи. Това препятствие не се задълбочава и окончателният акт е подписан на 11 август.[978]

Многобройни изрази на уважение и добра воля съпътстват окончателните заседания и последвалата кореспонденция между двете правителства и много малко доказателства за руско препятствие или причините за него са допуснати да се появят в съответната синя книга. Въпросът за Хотур е тихо забравен.[979]

Успехът на „Европейския концерт" обаче е временен; дори като средство за насърчаване на изпълнението на гръцките и черногорските клаузи от договора, скоро се оказва, че е изчерпал своята полезност.

„Привидният концерт служи само като преход към групировките, все още неизвестни, но до които най-добре информираните ще знаят как да стигнат рано или късно", пише Сабуров през май, а самият Гладстон казва едва през октомври: „От стария „Концерт" все още трябва да извлечем всичко полезно, което можем."[980]

Сътрудничеството между силите по гръцкия и черногорския въпрос през лятото служи като прикритие за възобновяването на преговорите между трите империи и когато новият съюз е сформиран през юни 1881 г., за Гладстон става ясно, че неговото лидерство в Европа, и по-специално продължаващиян натиск върху турците, вече не е желано. Изолацията на британското правителство се вижда ясно, когато князът на България си осигурява диктаторски правомощия през май 1881 г.; Трите империи отказвата да се присъединят към британците в протеста си и инцидентът бележи края на политиката на наблюдение и протест, която Австрия и Великобритания поддържават срещу руските действия в България от 1878 г.

В новия Драйкайзербунд Австрия и Русия предвиждат съюза на двете България и анексирането на Босна, когато обстоятелствата доведат до това; така се възстановяват отношенията на официално приятелство между трите сили и се предвиждата онези промени в Берлинското споразумение, които са вече неизбежни през 1880 г.

Но условията на договора и тонът на преговорите за съюза означават също, че всеки опит на Русия или Австрия да разширят военния си контрол върху която и да е част от Балканския полуостров като прелюдия към установяването на пряк политически контрол, ще създаде сериозна опасност от война.

Нито едно от правителствата не е готово да се изправи пред това, но въпреки безизходицата, нито едно от тях не е в състояние или не желае да отмени програмите за мирно политическо и икономическо проникване, които неговите агенти осъществяват на полуострова.

Съперничеството им получава нова форма и тласък от Берлинския договор и последващото споразумение, но след 1880 г. борбата носи изненадващо малка полза за тях самите.

Безизходицата от 1875 г. е повторена; балканските държави и Турция могат да се противопоставят на силите; При най-добро желание германското влияние

---

[978] *Пак там*, 31 август, FO 78/3180, № 40.

[979] Хамли, II, 7–51. А. и П. Търки бр. 10 (1881).

[980] абуров до Гиърс, RE, 28 април/10 май, копие. Гладстон до Гранвил, 14 октомври, G. & D. 29/123 (Документи от Гранвил).

не може да е от голяма полза за Русия при тези обстоятелства, а чувството за безсилие и разочарование, което произтича от това, предизвеква слевщата криза през 1887 г., което разрушава съюза на тримата императори и може да бъде прекратено само чрез оттеглянето на двете сили от всички балкански ангажименти или чрез война.

Половинчатият опит за осигуряване на първото решение през 90-те години на XIX век е последван от засилване на враждебността, предшестваща Първата световна война и разпадането на трите империи.

Приложение I. ДОКУМЕНТИ, ОТНАСЯЩИ СЕ ДО АВСТРО-УНГАРСКАТА ПОЛИТИКА, 1878-1879

Следните документи от Държавния архив, Виена, в по-голямата си част не са публикувани. Съдържанието на австроунгаро-турското споразумение от 13 юли 1878 г. е публикувано от Вертхаймер (Андраши, III, 133), и е включено тук за удобство.

1. Австроунгаро-руска декларация от 13 юли 1878 г. (WSA Geheim Liasse IV).

Долуподписаните пълномощници на Негово Величество Императора на Австрия, Крал на Унгария, и на Негово Величество Императора на цяла Русия, желаейки да запазят споразумението, сключено между техните владетели във връзка с последващите последици от Берлинския конгрес, след като бяха надлежно упълномощени за това, се споразумяха за следното.

Тъй като имперското правителство на Австро-Унгария се отказва да повдигне пред конгреса въпроса за прехвърлянето на османската администрация към Австро-Унгария в санджака Нови Базар (Нови пазар), както е определено в протокол № 8 от заседанието на Берлинския конгрес от 28 юни 1878 г., с цел да се улесни разбирателството между двете правителства, имперското правителство на Русия се задължава да не повдига никакви възражения, ако вследствие на неудобствата, които могат да възникнат от запазването на османската администрация в санджака Нови Базар, Австро-Унгария е принудена да окупира окончателно тази територия, както и останалата част от Босна и Херцеговина.

Остава ясно, че правителството на Австро-Унгария ще окаже съдействие на Имперското правителство на Русия в дипломатическата област, в съответствие с желанията на двамата монарси, с цел да се преодолеят трудностите, които могат да възникнат при изпълнението на решенията на конгреса.

В потвърждение на това съответните пълномощници са подписали настоящия акт и са го подпечатали с печатите си.

Съставен в Берлин, на първия /тринадесетия ден от месец юли, хиляда осемстотин седемдесет и осма година.

Горчаков, пълномощник
Шувалоф, пълномощник
Убри, пълномощник

2. Австроунгаро-турски декларации , 13 юли 1878 г.

Поверително. Размяна на ноти между австроунгарските и турските пълномощници, осъществена на 13 юли 1878 г. (W.S.A. Varia Turquie 1878.)

В отговор на желанието, изразено от османските пълномощници от името на тяхното правителство, австроунгарските пълномощници заявяват от името на правителството на Негово Императорско, Кралско и Апостолическо Величество, че суверенните права на Негово Императорско Величество султана върху провинциите Босна и Херцеговина няма да бъдат засегнати по никакъв начин от окупацията, която се постановява в члена от договора, отнасящ се до споменатите провинции, който ще бъде подписан днес; окупацията ще се счита за временна и веднага след приключването на конгреса между двете правителства ще бъде постигнато предварително споразумение относно подробностите на окупацията.

Берлин, 13 юли 1878 г.

В съответствие с желанието, изразено от техните превъзходителства пълномощниците на Австро-Унгария, османските пълномощници заявяват, че декларацията, която техните превъзходителства пълномощниците на Австро-Унгария са им връчили тази сутрин относно член 25 от Берлинския договор, няма да бъде оповестена публично, преди да бъде постигнато съгласие по този въпрос.

Берлин, 13 юли 1878 г.

3. Австриоунгарски проект за австроунгаро-турска конвенция.

Преработен проект (средата на август 1878 г.) (W.S.A. Türkei VI (1880)).

Тъй като правителствата на Австро-Унгария и Турция си запазиха правото да се споразумеят относно подробностите на окупацията, предвидена в член 25 от Берлинския договор, и тъй като окупацията на Босна и Херцеговина не накърнява суверенните права на Негово Величество султана върху тези провинции, двете правителства се споразумяха по следните точки:

1. Влизането на войските на Негово Величество Императора и Краля е била предшествана от прокламация към жителите на тези краища, в която се подчертава, че те не идват като врагове, нито като завоеватели, а вследствие на общо споразумение с Високата Порта. Османското правителство от своя страна се задължава незабавно да обяви в Босна и Херцеговина прокламация, потвърждаваща приятелския характер на окупацията. То се задължава също така незабавно да изпрати до всички граждански и военни власти точна заповед да приемат като приятели войските на Негово Императорско и Кралско Апостолическо Величество, които пристигат в резултат на пълно съгласие с Високата Порта, да им окажат помощ и подкрепа и да се погрижат да не се оказва никаква съпротива при изпълнението на тяхната задача.

2. Високата Порта ще изпрати в австроунгарския щаб един или няколко комисари, чиито правомощия са определени в следващия член:

3. Задачата на тези комисари ще бъде да се споразумеят с командирите на армията на Негово Величество Императора и Краля относно подробностите за постепенното оттегляне на османските гарнизони, така че окупацията да се осъществи безпрепятствено и да се избегнат напълно всякакви конфликти с местното население.

4. Високата порта ще разполага по свое усмотрение с военното оборудване и другите предмети, принадлежащи на османското правителство, които останат в укрепленията или в гарнизоните. За тази цел ще бъдат съставени описи с участието на комисари от двете армии.

5. Османското знаме може да бъде запазено там, където се намира понастоящем, редом с австро-унгарското знаме. Освен това, както е според обичая, османското знаме да се издига върху минаретата, този обичай ще бъде спазен.

6. Управлението на Босна и Херцеговина ще се осъществява в съответствие с член 25 от Берлинския договор от Австро-Унгария; въпреки това австроунгарското правителство не възразява срещу запазването на всички настоящи длъжностни лица, които притежават необходимите способности за доброто изпълнение на задълженията си. В случай на замяна изборът на австроунгарското правителство ще се насочи предпочитателно към лица, произхождащи от тези провинции.

7. Командирите на войските на Императора и Краля ще получат указания да следят с най-голямо внимание да не се накърняват нравите, свободата на вероизповеданието, както и сигурността на лицата и имуществото на мюсюлманите. Всяко нападение срещу мюсюлмани, тяхното имущество или тяхната религия ще бъде строго наказано.

Свободата и публичното изповядване на всички вероизповедания ще бъдат гарантирани на всички лица, живеещи или пребиваващи в Босна и Херцеговина. На мюсюлманите се гарантира пълна свобода в отношенията им с техните духовни водачи.

Името на Негово Величество Император-султан ще продължи да се споменава в публичните молитви според обичаите на мюсюлманите, както и в миналото.

8. Приходите на Босна и Херцеговина ще се използват изключително за техните нужди, тяхното управление и подобряването на тяхното положение.

Действащите османски парични единици ще продължат да имат свободно обращение в Босна и Херцеговина.

9. Военната окупация на Санджака Нови Базар от войските на Негово Величество Императора и Краля няма да представлява никаква пречка за функционирането на османските административни, съдебни или финансови власти, които ще продължат да действат както и преди под изключителните и преки заповеди на Високата порта.

Военните командири на Негово Величество Императора и Краля и османските власти в окупираните населени места ще имат право да уреждат помежду си въпросите, свързани с издръжката на войските, както и с настаняването им в казарми или лагери.

Ако Портата желае да поддържа гарнизони в точките от Санджака Нови Базар, заети от австроунгарските войски, Австро-Унгария няма да ѝ пречи.

В този случай тя ще може да поддържа войски на стратегическите пунктове Беране и Митровица, както и на гореспоменатите пунктове в Санджака Нови Базар, при условия на пълна равнопоставеност както по отношение на числеността на войските, така и по отношение на свободата на техните движения и използването на знамето.

Разбираемо е обаче, че възможността Австро-Унгария да поддържа на посочената територия войски в достатъчен брой според нуждите на обстоятелствата не трябва да бъде ограничавана от тази разпоредба.

4. Ревизиран австроунгарски проект за австроунгаро-турска конвенция.

Изменен проект на конвенция между Австро-Унгария и Висшата порта, Виена, 9 януари 1879 г.

(Андраши до Зичи, 9 януари 1879 г., тел. № 10, 11 и 12. WSA Türkei VI (1880).)

Правителствата на Австро-Унгария и Турция, като си запазиха правото да се споразумеят относно подробностите на окупацията, предвидена в чл. 25 от Берлинския договор. Осъществяването на окупацията на Босна и Херцеговина не накърнява правото на суверенитет на Негово Величество султана върху тези провинции, и двете правителства се споразумяха по следните точки.

1. Управлението на Босна и Херцеговина ще се осъществява в според чл. 25 от Берлинския договор от Австро-Унгария; при това австроунгарското правителство не възразява да запази онези от настоящите длъжностни лица, които притежават необходимите способности за доброто изпълнение на задълженията си. В случай на замяна изборът на австроунгарското правителство ще се насочи предпочитателно към лица, произхождащи от тези провинции.

2. Свободата и външното изповядване на всички съществуващи вероизповедания ще бъдат гарантирани на лицата, живеещи или пребиваващи в Босна и Херцеговина. На мюсюлманите се гарантира пълна свобода в отношенията им с техните духовни водачи.

Командирите на войските на Негово Величество Императора и Краля, както и административните власти, ще продължат да следят с най-голямо внимание да не се накърняват нравите, свободата на вероизповеданието, както и сигурността на лицата и имуществото на мюсюлманите. Всяко нападение срещу мюсюлмани, тяхното имущество или тяхната религия ще бъде строго наказано.

Името на Негово Величество султана ще продължи да се споменава в публичните молитви според мюсюлманския обичай, както и в миналото. Както е според обичая о да се издигат османски знамена върху минаретата, този обичай ще бъде спазван.

3. Приходите на Босна и Херцеговина ще се използват изключително за техните нужди, тяхната администрация и подобряването на тяхното благосъстояние.

4. Османските парични единици ще продължат да имат свободно обращение в Босна и Херцеговина.

5. Високата порта ще разполага по свое усмотрение с военното оборудване и други предмети, принадлежащи на османското правителство и намиращи се

в укрепените градове или в гарнизоните. За тази цел ще бъдат съставени описи с участието на комисари от двете правителства.

6. За да се постигне в общ интерес политическата и военната цел, предвидена в чл. 25 от Берлинския договор относно Санджака Нови Базар, двете правителства решиха да уредят още отсега условията, при които ще се пристъпи към неговото изпълнение.

За тази цел правителството на Негово Величество Императора и Краля се задължава да уведоми предварително правителството на Негово Величество Султана за момента, в който ще се осъществи влизането на имперските и кралските войски, веднага щом счете, че е настъпил подходящият момент за изпълнение на разпоредбите на Берлинския договор относно санджака Нови Базар.

С цел да се предотврати всяко ненужно забавяне, двете правителства се задължават още от днес, всяко в рамките на своите правомощия, при необходимост незабавно да предоставят на съответните си власти и командири необходимите пълномощия за директно уреждане помежду си на въпросите, свързани с издръжката на имперските и кралските войски, както и с тяхното настаняване в казарми или лагери и други свързани с това подробности.

7. Военната окупация на санджака Нови Базар от войските на Негово Величество Императора и Краля няма да представлява никаква пречка за функционирането на османските административни, съдебни или финансови власти, които ще продължат да действат както и преди под изключителните и преки заповеди на Високата Порта.

8. Ако Портата желае да поддържа гарнизони в точките от Санджака Нови Базар, окупирани от австро-унгарските войски, Австро-Унгария няма да поставя пречки за това и в този случай ще може да поддържа в посочените по-горе точки войски при условия на пълна равнопоставеност както по отношение на броя им, така и по отношение на свободата на движението им и използването на знамето.

9. Приема се обаче, че правото на Австро-Унгария да поддържа на посочената територия войски в брой, достатъчен според нуждите на обстоятелствата, не трябва да бъде ограничавано от тези разпоредби.

Допълнителен секретен член

Всяко нападение срещу някой от смесените гарнизони в санджака Нови Базар ще се счита за насочено срещу политическиа ред, създаден с Берлинския договор, и ще трябва да бъде отблъснато съответно съвместно от обединените сили на съответните имперски и кралски, както и имперски османски гарнизони.

Приложение II. БЕРЛИНСКИЯТ ДОГОВОР

Пълният текст на договора е отпечатан в Hertslet: The Map of Europe by Treaty, IV, 2764–98, Noradungian: Recueil d'actes internationaux de l'empire otdoman , IV, 175–92 (Хертслет: „Картата на Европа според договорите“, т. IV, 2764–2798, Норадунгиан: „Сборник с международни актове на Османската им-

перия“, т. IV, 175–192,) и в подобни сборници. Версията по-долу пропуска преамбюла и някои от подробните описания на новите граници. (Доп. пр. за удобство прилагам, съвр. български превод на договора, публикуван в Международни актове и договори 1648–1918. София. „Наука и изкуство“, 1958, с. 155–168.)

Чл. 1. България се конституира като самоуправляващо се и трибутарно княжество под суверенитета на н.в. султана. То ще има християнско правителство и народна войска(милиция).

Чл. 2. Княжество България ще обема следната територия:

Границата на север върви по десния бряг на Дунава от старата сръбска граница до една точка, която на изток от Силистра ще се определи от една европейска комисия; тя се отправя оттам към Черно море и достига до последното на юг от Манкалия, която се присъединява към Румъния. Черно море образува източната граница на България. На юг границата се изкачва от устието на потока, покрай който лежат селата Ходжакьой, Селямкьой, Айваджик, Кулибе и Суджулук (Гулица), прерязва напреки долината на Луда Камчия, минава южно от Белибе и Кемхалък и на север от Хаджимахале, преминава реката на 2½ километра по-горе от Ченге, достига гребена при една точка, която лежи между Текенлък и Айдос Бреджа, и следва по него през Карнобатбалкан, Пришевицабалкан, Казанбалкан, северно от Котел, до Демир капия; после продължава по главната верига на Голям Балкан, по протежението на който върви до връх Косица.

Тук тя оставя гребена на Балкана, слиза надолу на юг между селата Пирдоп и Душанци, оставяйки едното на България, а другото на Източна Румелия, до рекичката Тозлудере, следвайки течението ѝ до сливането ѝ с Тополница, после по тая река до сливането ѝ със Смолскодере близо до селото Петричево, оставяйки на Източна Румелия една зона с радиус 2 км над сливането, като възлиза между потоците Смолскодере и Каменица и следва по линията водораздела, за да се обърне на югозапад към височината Войняк и достигне направо до точка 875 на австрийската генералщабна карта.

Границата пресича по права посока басейна (горното корито) на реката Ихтимандере, минава между Богдина и Караула, за да достигне линията на водораздела, който дели коритата на Искъра и Марица, между Чамурли и Хаджилар, следва по тази линия през върховете Велина могила, прихода 531, Змайлица връх, Сумнатица и достига до административната граница на Софийския санджак между Севриташ и Чадъртепе.

От Чадъртепе границата се направлява югозападно по чертата на водораздела, между коритата на Места-Карасу, от една страна, и на Струма-Карасу, от друга, по бърдата надлъж на Родопите, наричани Демир капия, Исковтепе, Кадимезарбалкан и Айджи Гедюк до Капетникбалкан и така се съединява със старата административна граница на Софийския санджак.

От Капетникбалкан границата минава по чертата на водораздела между долините на Рилска река и на Бистрица река и следва по предгорието, наречено Воденица планина, за да слезе в долината на Струма при съединението на тази

река с Рилската река, оставяйки селото Баракли на Турция. Оттук се възкачва на юг от селото Железница, за да стигне по най-кратък път веригата на Голяма планина при върха Китка и там се слива със старата административна граница на Софийския санджак, като оставя обаче на Турция цялото корито на Суха река.

От планината Китка западната граница се насочва към върха Черни връх, по планините Червена ябълка, следвайки по старата административна граница на Софийския санджак в най-горната част на коритото на Егри Су и Лепница, възлиза по гребена Бабина поляна, и стига до Черни връх.

От Черни връх границата следва чертата на водораздела между Струма и Морава, през върховете Стрезер, Вилоголо и Меджит планина, през Гачина, Черна трава, Дорковска планина и Трайница планина, и през Дъсчен кладенец достига водораздела между Горно Суково и Морава, отива право на Стол и се спуска надолу, за да пресече на 1000 м северозападно от селото Сегуша пътя от София за Пирот. Послед възлиза по права черта на Видлиц планина и оттук през връх Радочина във веригата на Коджабалкан, оставяйки на Сърбия селото Дойкинци, а на България с. Сенкос.

От връх Радочина границата върви към запад по гребена на Балкана през Чипровецбалкан и Стара планина до старата източна граница на Княжество Сърбия при кулата Смильова чука и оттам — пак по старата граница до Дунава, към който се присъединява при Раковица.

Точното определяне на тази граница ще се установи на мястото от европейска комисия, в която ще имат представители държавите, подписали договора.

Разбира се: 1) че тази комисия ще вземе предвид нуждата за н.в. султана да може да брани границите на Балкана и на Източна Румелия и 2) че никакви укрепления не ще могат да се издигат около Самоков в един район от 10 км.

Чл. 3. Българският княз ще се избере свободно от народа и ще се утвърди от Високата Порта с одобрението на великите сили. Никой член от управляващите домове в европейските велики сили не може да бъде избран за княз на България. В случай че остане вакантно княжеското достойнство, избирането на нов княз ще стане под същите условия и форми.

Чл. 4. Едно събрание от първенците (нотабилите) на България, което ще се свика в Търново, ще изработи преди избирането на княза органическия устав на Княжеството. В онези местности, гдето българите са смесени с турско, гръцко, румънско или друго население, ще се вземат във внимание правата и интересите на тия народности, колкото се отнася до изборите и изработването на органическия устав.

Чл. 5. Следващите постановления ще бъдат основа на публичното право в България: Разликата във вярата и вероизповеданието не може да служи като причина за изключване или неправоспособност, колкото се отнася до упражнението на гражданските и политическите права, допускане до публични служби, звания и почести или до упражняване на различни занятия и индустрии в която и местност да е. Свободата и външното упражняване на всички бо-

гослужения се осигуряват за всички местни жители в България, както и за чужденците; не се допускат никакви ограничения нито за йерархическото устройство на различните вероизповедни общини, нито за техните отношения към духовните им началници.

Чл. 6. Временното управление на България ще се ръководи до изработването на органическия устав от един императорски руски комисар. Един императорски турски комисар, както и консулите, назначени от другите държави, подписали договора, ще му оказват съдействие и ще наблюдават за хода на временното управление. В случай на несъгласие между изпратените консули въпросите ще се решават по вишегласие, а в случай на разногласие между болшинството и императорския руски или императорския турски комисар представителите на подписалите сили в Цариград, събрани на конференция, ще се произнесат с решение.

Чл. 7. Временното управление не може да продължи повече от 9 месеца, смятано от размяната на ратификациите на настоящия договор. Щом се изготви органическият устав, ще се пристъпи веднага към избор на български княз. Щом князът се короняса, новото устройство влиза в сила и княжеството встъпва в пълно упражнение на своята автономия.

Чл. 8. Търговските и мореплавателните договори, както и всички конвенции и спогодби, които са сключени между великите сили и Портата и днес са в сила, запазват силата си и за Княжество България и никакво изменение в тях спрямо която и да е държава не може да се направи, ако тази последната не даде съгласие за това. В България няма да се взема никакво транзитно мито за стоките, които минават през Княжеството. Поданиците и търговията на всички държави ще се ползуват с еднакви права. Правата и привилегиите на чуждите поданици, както и правата на съдене и консулска защита, както са установени с капитулациите и обичаите, остават в пълна сила, докато не бъдат изменени със съгласието на заинтересуваните страни.

Чл. 9. Количеството на годишния данък, който ще плаща консулска юрисдикция и защита Княжеството на суверенния двор, като го внася в банка, която Портата ще укаже впоследствие, ще се определи по споразумение между държавите, подписали настоящия договор до края на първата година от влизането в сила на новото управление. Това даждие ще се определи въз основа на средния доход на Княжеството. Понеже България трябва да понесе една част от публичния дълг на империята, то при определянето на годишния данък силите ще вземат предвид дяла от дълга, който ще следва да се прехвърли върху Княжеството по една справедлива оценка.

Чл. 10. България заменя императорското турско правителство в неговите обязаности и длъжности по отношение компанията на железницата Русчук-Варна от деня на размяната на ратификациите по настоящия договор. Уреждането на предишните сметки се предоставя на споразумение между Високата Порта,

правителството на Княжеството и управлението на компанията. Княжество България поема също съответна част от задълженията, които има Високата Порта както към Австро-Унгария, тъй и към дружеството за експлоатация на железниците в Европейска Турция, колкото се отнася до завършването и свързването, както и до експлоатацията на железниците, намиращи се на нейна територия. Нужните договори за окончателно разрешение на тия въпроси ще бъдат сключени между Австро-Унгария, Портата, Сърбия и Княжеството, непосредствено след сключването на мира.

Чл. 11. Турска войска не може вече да има в България. Всички стари крепости ще се съборят на разноски на Княжеството в течение на една година или по-рано, ако е възможно. Местното правителство непосредствено ще вземе мерки да ги събори, и няма да строи нови. Високата Порта ще има право да разполага по желанието си с военните материали и другите предмети, които принадлежат на турското правителство и се намират в дунавските крепости, опразнени по силата на примирието от 31 януари, както и с ония, които се намират в крепостите Шумен и Варна.

Чл. 12. Турските стопани или други, които се преселят да живеят вън от Княжеството, могат да си запазят недвижимите имоти в Княжеството, като ги дадат под наем или под управлението на други лица.

На една турско-българска комисия ще се възложи да реши окончателно в течение на две години както всички въпроси за начина на продаване, експлоатиране, или употреба за сметка на Високата Порта на държавните имущества и тия, които принадлежат на духовни учреждения (вакъфи), тъй и всички свързани с тях въпроси, в които могат да бъдат замесени интереси на частни лица.

Граждани на българското княжество, които живеят или пътуват в други части на Европейска Турция, са подчинени на турските власти и закони.

Чл. 13. На юг от Балкана се образува една провинция под име „Източна Румелия“, която остава под пряката политическа и военна власт на султана, при условия на административна автономия. Тя ще има генерал-губернатор християнин.

Чл. 14. Източна Румелия граничи на север и северозапад с България и обема земите, които се намират в следните граници:

Като започне от Черно море, границата възлиза от устието на онзи поток, по който се намират селата Ходжакьой, Селямкьой, Айваджик, Кулибе, Суджулук, пресича долината на Луда Камчия, отива на юг от Белибе и Кехманлик и на север от Хаджимахале, и като прескочи Луда Камчия 2½ км по-горе от село Ченге, достига гребена на един пункт между Текенлик и Айдос Бреджа и следва по него през Карнобатбалкан, Присевицабалкан, Казанбалкан, на север от Котел до Демир капия. После върви по главната верига на Големия Балкан по цялото му протежение до върха Косица.

В тази точка западната граница на Румелия оставя гребена на Балкана, спуска се на юг между селата Пирдоп и Душанци, от които първото остава на Бъл-

гария, а второто на Румелия, до реката Тозлудере, следвайки по течението ѝ до нейното сливане с Тополница, после по тази последната река — до съединението ѝ със Смолско дере при селото Петричево, като оставя на Източна Румелия една зона от 2 км нашир по-горе от това съединение, възлиза пак между реките Смолско дере и Каменица, като следва чертата на водораздела, обръща се на югозапад към височината Войняк, за да достигне по права линия точката 875 по картата на австрийския генерален щаб.

Пограничната линия пресича по права линия горното корито на Ихтимандере, преминава между Богдина и Караула, за да достигне чертата на водораздела, който дели коритата на Искъра и Марица между Чамудли и Ходжиларе, следва по тая линия по върховете на Велина могила, през прохода 531, връх Змайлица, Сумнатица и се слива с административната граница на Софийския санджак между Севриташ и Чадъртепе.

Границата на Румелия се отделя от границата на България на планината Чадъртепе, като следва чертата на водораздела между коритото на Марица и нейните притоци, от една страна, и Места-Карасу и притоците ѝ, от друга страна, и взема югоизточно и южно направление по гребена на Доспатдаг към планина Крушова (изходна точка на граничната линия по Санстеф. трактат).

От планина Крушова границата върви по чертата, означена в Санстефанския трактат, т.е. отива по веригата на Черни (Кара) Балкан, по планините Кулашидаг, Ешек Чепелю, Караколак и Ишиклар, отгдето се спуска право към югоизток, за да стигне реката Арда, по течението на която върви до една точка при селото Ада Кале, което остава в Турция.

От тая точка пограничната черта възлиза до гребена на Бештепедаг, по който върви, за да слезе и пресече Марица при една точка, пет километра по-горе от моста на Мустафа паша; после се насочва на север по водораздела между Демирханлъдере и малките притоци на Марица до Кюделербаир, отгдето тръгва на изток към Сакарбаир; оттам преминава долината на Тунджа, като отива към Буюкдервент, като го оставя на север, както и Суджак. От Буюкдервент върви пак по водораздела между притоците на Тунджа откъм север и на Марица откъм юг до височината Кайбилар, която остава на Източна Румелия, минава на юг от Старо Алмали между коритото на Марица на юг и малките потоци, които се вливат направо в Черно море, между селата Белеврит и Алатли, следва на север от Каранлъка по гребените на Восна и Сувак, по чертата, която дели водите на Дука от Карагачсу, и стига пак Черно море между тия две реки.

Чл. 15. Н.в. султанът ще има право да брани границите на провинцията по сухо и по море, да издига по тези граници укрепления и да държи в тях войска.

Вътрешният ред в Източна Румелия ще се поддържа от местна жандармерия, която ще се подпомага от местна милиция.

При формирането на жандармерията, както и на милицията, чиито офицери ще се назначават от султана, ще се взема във внимание вярата на местното население.

Н.в. султанът се задължава да не употребява в граничните гарнизони нередовни войски, като башибозуци и черкези. Редовните войски, които са опреде-

лени за тази служба, в никой случай да не се разквартируват в домовете на жителите. Когато преминават през провинцията, да не престояват в нея.

Чл. 16. Генерал-губернаторът ще има право да повиква турски войски в случаите, когато се заплашва вътрешната или външната безопасност на провинцията. В такъв случай Портата е длъжна да съобщи за това решение, както и за нуждата, с която го мотивира, на представителите на великите сили в Цариград.

Чл. 17. Генерал-губернаторът на Източна Румелия ще се назначава от Високата Порта със съгласието на силите за срок от 5 години.

Чл. 18. Веднага след размяната на ратификациите на настоящия договор ще се състави една европейска комисия, за да изработи в споразумение с Портата устройството на Източна Румелия. Тая комисия ще определи в разстояние на 3 месеца властта и правата на генерал-губернатора, както и административното, съдебното и финансовото управление на провинцията съобразно с различните вилаетски закони и с предложенията, направени в осмото заседание на конференцията в Цариград.

Всички наредби за Източна Румелия ще се внесат в един султански ферман, който ще се обнародва от Високата Порта и ще се съобщи на силите.

Чл. 19. На Европейската комисия ще се възложи да управлява в споразумение с Портата финансите на провинцията до изработването на новата организация.

Чл. 20. Договорите, конвенциите и международните съглашения от всякакъв род, които са сключени или ще се сключат между Портата и чуждестранните държави, ще имат сила и за Източна Румелия, както и за цялата турска държава. Правата и привилегиите на чужденците с всички техни условия ще се зачитат в провинцията. Високата Порта се задължава да следи в провинцията за изпълнението на общите закони на държавата относително свободата на вероизповеданията.

Чл. 21. Правата и задълженията на Високата Порта относително железниците в Източна Румелия остават непокътнати.

Чл. 22. Руската окупационна войска в България и Източна Румелия ще се състои от шест дивизии пехота и две дивизии конница и няма да надминава 50 000 души. Тя ще се издържа от окупираната страна. Окупационните войски ще поддържат съобщенията си с Русия не само през Румъния на основание съглашението, което ще се сключи между двете страни, но и през пристанищата на Черно море, Варна и Бургас, гдето могат през време на окупацията да си устройват нужните складове.

Срокът на окупацията на Източна Румелия и България от императорските руски войски се определя на 9 месеца от деня на размяната на ратификациите на настоящия договор.

Императорското руско правителство се задължава да завърши в три месеца след горния срок превеждането на войските си през Румъния и съвършеното опразване на Княжеството.

Чл. 23. Високата Порта се задължава да въведе добросъвестно на о-в Крит органическия устав от 1868 г. с нужните изменения.

Подобни устави, приспособени към местните нужди, с изключение на облекчаването в даждията, дадено за Крит, ще бъдат въведени и в други части на Европейска Турция, за които не е предвидено особено устройство в настоящия договор.

Високата Порта ще натовари особени комисии, в които местното население ще има широко представителство, да изработят подробностите на тези нови устави за всяка провинция.

Проектите за организацията, изработени от тия комисии, ще се представят за разглеждане от Високата Порта, която, преди да издаде потребните нареждания за турянето им в действие, ще трябва да поиска мнението на назначената за Източна Румелия европейска комисия.

Чл. 24. В случай че Високата Порта и Гърция не успеят да се съгласят за изправяне на границата, означено в 13-ия протокол на Берлинския конгрес, Германия, Австро-Унгария, Франция, Англия, Италия и Русия си запазват правото да посредничат между двете страни за улесняване на преговорите.

Чл. 25. Босна и Херцеговина ще се завземат и управляват от Австро-Унгария. Понеже австрийското правителство не желае да вземе върху себе си управлението на санджака Нови пазар, който се простира между Сърбия и Черна гора в югоизточно направление до Митровица, турското правителство ще остане там и занапред. Но за да осигури поддържането на новия политически порядък, както и свободата и безопасността на пътищата за съобщение, Австро-Унгария си запазва правото да държи гарнизони и да има военни и търговски пътища в цялото пространство на тази част от стария Босненски вилает.

За тази цел правителствата, австро-унгарско и турско, си запазват правото да се споразумеят върху подробностите.

Чл. 26. Независимостта на Черна гора се признава от Портата и от всички високи договарящи страни, които досега не са я признали.

Чл. 27. Всички договарящи страни се споразумяват и върху следните наредби:

Различието във вярата и вероизповеданията в Черна гора не може да служи като повод за изключване или неспособност в ползуването от граждански и политически права, в заемането на обществени служби, звания и почести или в упражняването на различни занятия и индустрии, гдето и да било. Свобода и явно упражняване на всички богослужения се обезпечават за всички местни жители в Черна гора и не може да се правят никакви ограничения нито за йерархическото устройство на различните религиозни общини, нито за техните отношения към духовните им глави.

Чл. 28. Новите граници на Черна гора се определят така:

Границата, която почва от Илийно бърдо, северно от Клобук, спуща се по Требинчица в посока на Гранчарево, което остава в Херцеговина, и възлиза после по течението на тази река до една точка, която лежи един километър под сливането ѝ с Чепелица, и оттам отива по права черта до височините, които ограждат Требинчица. После се отправя към Пилатова, което село остава в Черна гора, продължава по височините в северно направление на 6 км далеч от пътя Билек-Корито-Гачко, до клисурата, която лежи между Сомина планина и планината Чурило, отгдето отива на изток през Вратковица, което село остава на Херцеговина, до планината Орлин. От тая точка границата отива, оставяйки Равно в Черна гора, на североизток в права линия през върховете Лебершник и Волуяк, спуска се после по най-кратката черта към Пива, която пресича и достига до р. Тара, като минава между Църквица и Недвина. От тая точка възлиза по Тара до Мойковица, отгдето следва по гребена на Мокра планина (селото Мокра остава в Черна гора) и достига до точката 2166 по картата на австрийския генерален щаб, като следва по бърдото и чертата на водораздела между Лим и Дрин, от една страна, и Циевна (Зем), от друга.

После тя върви по сегашната граница между племето Кучи-Дрекаловичи, от една страна, и Кучка-Крайна, както и племената Клементи и Груди, от друга, надлъж до Подгорищката долина, отгдето отива към Правница, като остави племената Клименти, Груди и Хоти в Албания.

Оттам новата граница пресича езерото при о-ва Горица-Топал и достига от Горица-Топал право височината на гребена, отгдето следва чертата на водораздела между Мегуред и Калимед, и като остави Марковић на Черна гора, допира до Адриатическо море при В. Кручи.

На северозапад границата се очертава с линията, която върви от морския бряг, между селата Шушана и Зубци и допира до крайния югоизточен пункт на сегашната граница на Черна гора при Вършута планина.

Чл. 29. Антивари и прибрежията му ще се присъединят към Черна гора при следните условия:

Местата, които лежат на юг от това землище според горното очертание до р. Бояна заедно с Дулчино, ще се върнат на Турция.

Общината Спици до северната граница на землището, определено в подробното описание на граничната линия, ще се присъедини към Далмация.

Черна гора ще се ползува с право на свободно плаване по р. Бояна. Укрепления по течението на тази река да не се издигат с изключение на такива, които са нужни за местна защита на Скутари, които обаче не могат да се простират повече от 6 км надалеч от града. Черна гора не може да има нито военни кораби, нито военно морско знаме.

Пристанището Антивари и всички води, принадлежащи на Черна гора, остават затворени за военните кораби на всички народи.

Укрепленията, които лежат между езерото и морския бряг на черногорска земя, трябва да се съборят и не може в тая зона да се издигат нови.

Морската и санитарна полиция в Антивари и на черногорското прибрежие ще се упражняват от Австро-Унгария с помощта на леки прибрежни кораби.

Черна гора приема морските закони, които са в сила в Далмация. Австро-Унгария се задължава от своя страна да дава консулска защита на черногорското търговско знаме.

Черна гора трябва да се споразумее с Австро-Унгария върху правото за строеж и поддържане в новото черногорско землище на един път и на една железница.

По тези пътища се осигурява пълна свобода на съобщенията.

Чл. 30. Турците или други, които притежават земи в територията, присъединена към Черна гора и биха желали да живеят вън от Княжеството, могат да запазят своя недвижим имот, като го дадат под наем или за управление на други лица.

Никой не може да бъде лишен от имота си инак, освен по законен път, за обществена полза и само с предварително обезщетение.

Една турско-черногорска комисия ще се натовари да реши в разстояние на три години въпросите относително начина на продаване, експлоатиране и употреба за сметка на Високата Порта на държавните имоти и тия, принадлежащи на религиозните учреждения (вакъфи), както и въпросите, свързани с интересите на частни лица, които могат да бъдат засегнати с тия дела.

Чл. 31. Княжество Черна гора ще се споразумее направо с Портата за назначаването на черногорски агенти в Цариград и в някои други места на турската държава, гдето се признае това за необходимо.

Черногорците, които пътуват или живеят в турската държава, ще се подчиняват на турските закони и власти съобразно с общите правила на международното право и с обичаите, установени за черногорците.

Чл. 32. Черногорските войски са длъжни да опразнят в разстояние на 20 дни от размяната на ратификациите на настоящия договор или по-рано, ако е възможно, местата, които те сега заемат вън от новите граници на Княжеството.

Турските войски ще опразнят също в 20 дни местата, които се отстъпват на Черна гора. Обаче предоставя им се освен туй един срок от 15 дни за опразване на укрепените места и за изнасяне от тях продоволствените запаси и снаряжението, и за съставяне списъци на оръжието и другите предмети, които не могат веднага да пренесат.

Чл. 33. Понеже Черна гора трябва да понесе една част от отоманския държавен дълг за новите земи, които ѝ се дават чрез мирния договор, то представителите на силите в Цариград ще определят тая част в съгласие с Високата Порта по една справедлива база.

Чл. 34. Високите договарящи страни признават независимостта на Сърбия, при изложените в следния член условия.

Чл. 35. В Сърбия разликата във вярата и вероизповеданията не може да служи като причина за изключване или неспособност по отношение ползуването от граждански и политически права, заемане на обществени служби, звания и почести или за упражняване на различни занятия и индустрии, където и да е. Свобода и външното упражнение на всички богослужения се осигуряват на местните жители, както и на чужденците, и не може да се правят ограничения за йерархическото устройство на различните общини или за техните отношения към духовните им началници.

Чл. 36. Сърбия добива земите, включени в следните граници:

Новата граница тръгва по сегашната гранична линия и върви по течението на Дрина от вливането ѝ в Сава, оставяйки на Княжеството Мали Зворник и Захар и продължава да върви надлъж по старата граница на Сърбия до Копаоник, от която се отделя при върха Канилуг. Оттам следва отначало по западната граница на санджака Ниш през южните предпланини на Копаоник, през гребените Марица и Мърдар планина, образуващи водораздела между коритата на р. Ибър и Ситница, от една страна, и Тополница, от друга, като оставя Преполац на Турция.

После се обръща на юг по линията на водораздела между Бървеница и Медведжа, като оставя цялата долина на Медведжа на Сърбия, следва по гребена на Голяк планина, образуващ водораздела между Крива река, от една страна, и Поляница, Ветерница и Морава, от друга, до върха на Поляница. После отива по предпланините на Карпина планина до вливането на Коинска в Морава, пресича последната и възлиза пак по водораздела между реката Коинска и потока, който се втича в Морава при Нерадовце, и достига планината св. Илия над Търговище. От тая точка тя следва по гребена св. Илия до планината Ключ и после през точките, означени на картата с 1516 и 1547 и през Бабина гора достига до Църни връх.

От Църни връх новата граница се слива с българската, именно:

Пограничната линия следва по водораздела между Струма и Морава, през върховете Стрежер, Вилоколо и Меджид планина, през Гачина, Черна трава, Дорковска и Драйница планина и после през Дъсчен кладенец достига водораздела между Горна Сукова и Морава, отива право на Стол, спуска се надолу и пресича на 1000 м северозападно от селото Сегуша пътя от София за Пирот. Възлиза после в права линия на Видлич планина и оттук — на планината Радочина във веригата на Коджабалкан, като оставя селото Дойкинци на Сърбия, а селото Сенокос — на България.

От върха на планината Радочина границата тръгва в северозападно направление по гребена на Балкана през Чипровецбалкан и Стара планина до старата източна граница на Княжество Сърбия при кулата Смильова чука и оттам по старата граница достига Дунава при Раковица.

Чл. 37. До сключването на нови съглашения в Сърбия няма с нищо да се изменят сегашните условия на търговските връзки на Княжеството с чуждите държави. Никакво транзитно право няма да се взема за стоки, които минават през Сърбия. Правата и привилегиите на чуждите поданици, както и консулс-

ката подсъдност и защита, както съществуват днес, остават в пълна сила, догдето не се изменят по общо споразумение между Княжеството и заинтересуваните сили.

Чл. 38. Княжество Сърбия замества Високата Порта в съответна част на задълженията, които тя има към Австро-Унгария и дружеството за експлоатация на железниците в Европейска Турция, по отношение на завършването и съединението, както и за експлоатацията на железниците, които ще се направят в новоприсъединените към Княжеството места. Нужните конвенции за уреждането на тези въпроси ще се сключат веднага след подписването на настоящия договор между Австро-Унгария, Портата, Сърбия и Княжество България в пределите на компетентността му.

Чл. 39. Турците, които притежават земи в територията, отстъпена на Сърбия, и желаят да живеят вън от Княжеството, могат да си запазят недвижимите имоти, като ги дават под наем или под управление на други лица. На една турско-сръбска комисия ще се възложи да реши в разстояние на три години всички въпроси относително начина на продаване, експлоатиране или употреба за сметка на Високата Порта на държавните имоти и тия, принадлежащи на религиозни учреждения (вакъфи), както и въпросите относително интересите на частни лица, които могат да бъдат засегнати с тия дела.

Чл. 40. До сключването на договор между Турция и Сърбия сръбските поданици, които живеят или пътуват в турската държава, са подчинени на общите правила на международното право.

Чл. 41. Сръбските войски са длъжни да опразнят в разстояние на 15 дни от размяната на ратификациите на настоящия договор земите, които не влизат в новото княжество.

Турските войски трябва също в 15 дни да опразнят земите, отстъпени на Сърбия, обаче дава им се освен това още един срок от 15 дни за изпразване на укрепените места за изнасяне на хранителните и военните материали и за съставяне списък на оръжията и други предмети, които не ще могат веднага да се изнесат.

Чл. 42. Понеже Сърбия трябва да поеме върху себе си една част от отоманския държавен дълг за новите земи, които ѝ се дават по настоящия договор, представителите на държавите в Цариград ще определят тая част в съгласие с Високата Порта по една справедлива база.

Чл. 43. Високите договарящи страни признават независимостта на Румъния при изложените в следните два члена условия.

Чл. 44. В Румъния разликата във вярата и вероизповеданията не може да служи като причина за изключване или неспособност при ползуването от граж-

дански и политически права, допускане до обществени служби, звания и почести или упражняване на различни занятия и индустрии, гдето и да било.

Свободата и външното упражняване на всички богослужения се осигуряват за всички местни жители на румънската държава, както и за чужденците, и не може да се правят ограничения нито за йерархическото устройство на вероизповедните общини, нито за отношенията им към техните духовни глави. Поданиците на всички сили, търговци или други, ще се ползуват в Румъния без разлика на религията с пълно равенство.

Чл. 45. Княжество Румъния отстъпва на н.в. руския император частта от Бесарабия, която бе отнета от Русия по Парижкия договор от 1856 г. и която граничи на запад с талвега на Прут, на юг с талвега на Килийския ръкав и с устието на Стари Стамбул.

Чл. 46. Островите, които образуват делтата на Дунава, а също и Змийските острови, Тулчанският санджак с каазите Килия, Сулина, Махмудие, Исакча, Тулча, Мачин, Бабадаг, Хърсово, Кюстенджа и Меджидие се присъединяват към Румъния. Княжеството добива освен това земята на юг от Добруджа до черта, която излиза от една точка на изток от Силистра и допира до Черно море на юг от Манкалия.

Чл. 47. Въпросът за разделяне на водите и риболовството ще се реши чрез арбитраж на Европейската дунавска комисия.

Чл. 48. Никакво транзитно право не може да се взема в Румъния за стоките, които минават през Княжеството.

Чл. 49. Румъния има право да сключва конвенции за определяне на правата и привилегиите на консулите относно покровителството, което те имат в Княжеството. Придобитите права остават в сила, догдето не се изменят по общо споразумение между Княжеството и заинтересуваните страни.

Чл. 50. Докато се сключи договор, който ще определи правата и привилегиите на консулите, румънските поданици, които пътуват или живеят в турската империя, и турците, които пътуват или живеят в Румъния, ще се ползуват от правата, които са осигурени на поданиците на другите европейски сили.

Чл. 51. Относително обществени и други предприятия Румъния ще замести Турция в правата и задълженията ѝ в присъединената към нея територия.

Чл. 52. За увеличаване гаранциите на свободното плаване по Дунава, което се счита от общ европейски интерес, високите договарящи страни решават всички крепости и укрепления, които се намират по течението на реката от Железните врата до устието ѝ, да се съборят и никакви нови да не се строят. Никакъв военен кораб не може да плава по Дунава от Железните врата надолу с изключение на леките кораби, предназначени за службата на речната полиция и на

митническите власти. Военните кораби, които стоят в устието на Дунава, могат да отиват само до Галац.

Чл. 53. Европейската дунавска комисия, в която и Румъния ще има представител, ще продължи своята дейност, която отсега нататък ще се разшири до Галац при пълна независимост от прибрежните власти. Всички договори, съглашения, актове и решения, които се отнасят до нейните права, преимущества, привилегии и задължения, се потвърждават.

Чл. 54. Една година преди изтичането на срока, определен за съществуването на Европейската комисия, силите ще се споразумеят за продължаване на пълномощията ѝ или за измененията, които те сметнат за необходими да въведат.

Чл. 55. Правилата за плаване, за речната полиция и за надзора да се изработят от Европейската комисия, при съдействието на делегати на прибрежните държави, и ще се турят в съгласие с онези, които са направени или ще се направят за течението от Галац надолу.

Чл. 56. Европейската дунавска комисия ще се споразумее, с които се следва, за осигуряване поддържането на фара на Змийския о-в.

Чл. 57. Извършването на работите по отстранение на препятствията, които се създават за плаването от Железните врата и праговете, се възлага на Австро-Унгария. Прибрежните държави в тая част на реката ще дадат всичките улеснения, които биха се поискали в интерес на самите работи. Постановленията на чл.6 от Лондонския договор от 13 март 1871 г., които се отнасят до правото на вземане временна такса за покриване на разноските по тези работи, остават в сила и в полза на Австро-Унгария.

Чл. 58. Високата Порта отстъпва на Русия в Азия областите на Карс, Ардахан и Батум с пристанището му, а също и всички места между старата руско-турска граница и следната гранична линия: новата граница тръгва от Черно море по чертата, която е определена в Санстефанския договор, и върви до една точка северозападно от Хорда и южно от Артвин, продължава по права линия до реката Чорух, пресича тази река и отива на изток от Ашмишен в права линия към юг до руската граница, която е означена в Санстефанския договор, до една точка южно от Нариман, като оставя града Олти на Русия. От точката, означена при Нариман, границата завива на изток, минава през Тебренек, който остава на Русия, и достига до Пенек-Чай. По тая река следва до Бардуз, после се насочва на юг, като оставя Бардуз и Еникьой на Русия. От една точка западно от селото Карауган границата се насочва към Меджингерт, върви в права линия към върха на планината Късадаг и продължава по водораздела между притоците на Аракс на север и притоците на Мурадсу на юг до старата руска граница.

Чл. 59. Н.в. руският император заявява, че има намерение да направи Батум свободно пристанище предимно за търговия.

Чл. 60. Долината на Алашкерт и градът Баязид, които според чл. 19 на Санстефанския договор са отстъпени на Русия, се връщат на Турция.

Високата Порта отстъпва на Персия града и местността Котур, както е определена от смесената англо-руска комисия за границите между Турция и Персия.

Чл. 61. Високата Порта се задължава да въведе без отлагане реформи и подобрения, които изискват местните нужди в провинциите, населени с арменци, и да осигури тяхната безопасност от черкезите и кюрдите. Тя ще съобщава периодично за взетите мерки на силите, които ще следят за тяхното прилагане.

Чл. 62. Понеже Високата Порта изяви желанието да поддържа началото на широка религиозна свобода, договарящите страни си вземат бележка в това доброволно заявление.

В никоя част на Турската империя разликата в религията не може да бъде причина за изключване или за неспособност относно ползуването с граждански и политически права, за допускане на обществени служби, звания и почести или за упражняване на различни занятия и индустрии. Всички без разлика на вяра ще се приемат за свидетели пред съдилищата. Свободата и външното упражнение на богослуженията се осигуряват за всички и никакви ограничения не може да се правят за йерархическото устройство на различните вероизповедни общини или за техните отношения към духовните им началници.

Духовните лица, поклонниците и калугерите от всяка народност, които пътуват по Европейска или Азиатска Турция, ще се ползуват с еднакви права, преимущества и привилегии. Право на официално покровителство на дипломатическите и консулските агенти на силите в Турция се признава както относно поменатите лица, така и относно техните религиозни, благотворителни и други заведения в Светите места и другаде. Правата, дадени на Франция, се запазват неизменни и при това, разбира се, не може да се прави никакво изменение на статуквото в Светите места. Монасите в Атонската планина, отгдето и да са, си запазват владенията и имуществата си и ще се ползуват без изключение с пълно равенство в правата и преимуществата.

Чл. 63. Парижкият договор от 3 март 1856 г., а също Лондонският договор от 13 март 1871 г. остават в сила във всички постановления, които не са отменени или изменени с гореизложените членове.

Чл. 64. Настоящият договор ще се ратифицира и ратификациите ще се разменят в Берлин в срок от три седмици или по-рано, ако това бъде възможно. За уверение пълномощниците на всяка държава го подписаха и подпечатаха с печатите си.

Направено в Берлин на 13 ден от месец юли 1878 г.

БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗТОЧНИЦИ И РЪКОПИСИ

Кореспонденция на Британското външно министерство, Служба за публични архиви, Лондон. Кореспонденция на посолството и консулството, април 1878 г. до август 1880 г. Препратките в бележките под линия са към серийните номера и номерата на томовете, започващи със съкращението „FO“.

Кореспонденция на австрийското външно министерство. Wiener Staatsarch IV. Кореспонденция на посолствата и консулствата, 1878–80. Препратките, обозначени със съкращението „WSA“, се отнасят до кореспонденцията между Виена и посолствата, подредена хронологично в съответните папки. За много специални теми обаче съответната кореспонденция се събира в специални пакети и папки. Най-важните са: Berliner-Congress Akten—Vorträge und Telegramme an SKuK apost. Majestät während des Aufenthaltes SE des Herrn Ministers Grafen Андраши in Berlin 1878 (три кутии) и Türkei VI (1880) — два пакета, съдържащи кореспонденция и др., отнасящи се до австро-турските преговори за Босна и Новипазар, 1878–80. Geheim XXIIIB (Mémoires) включваше: Denkschrift des Grafen von Teschenberg über die Orientpolitik Oesterreich-Ungarns, Juli–August, 1884 и Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Russland, 1832–1894 — Mémoire des Freiherrn von Aehrenthal.

Руското посолство, Чатам Хаус, Лондон. Кореспонденция между лондонското посолство и Санкт Петербург, 1878–80 г. Кореспонденцията (чернови) на Шувалов е пълна за периода след завръщането му в Лондон след Конгреса до отзоваването му в края на 1879 г. Неговият наследник, Лобанов, е взел черновите си със себе си, когато е напуснал Лондон през 1882 г. Кореспонденцията на Горчаков и Гирс с лондонските посланици включва доста интересни и важни въпроси. Включени са копия от кореспонденция и доклади от Константинопол, Виена и други посолства и консулства (съкращение: „RE“).

Документи от Тентърдън, Служба за публични архиви (FO 363/1–5). В допълнение към голямото количество поверителни и полуофициални писма и телеграми от членове на дипломатическата служба, документите са незаменими за съобщенията на Солсбъри от Берлин (том 1, 2 и 4) по време на Конгреса.

Документи на Симънс (FO 358/1–5). Документите на генерал сър Джон Линторн А. Симънс, генерален инспектор на укрепленията, 1875–80, британски военен представител в Конгреса. Том 4 съдържа меморандума на Тентердън от 28 април 1880 г. относно настоящото състояние на въпросите, възникващи по Берлинския договор .

Делегат фрайхер (барон) фон Швегел. Известия за Берлинския конгрес, 1878 г. (Виенски държавен архив, декември 1908 г.). Машинописни копия на кореспонденцията на Швегел със съпругата му по време на конгреса, заедно с уводно есе (написано през 1908 г.), обсъждащо политиката на Андраши. Швегел коментира свободно и изчерпателно заседанието пред съпругата си и заявява при представянето на кореспонденцията на австрийското външно министерство, че не е променил нищо.

Документи на Лейърд, Британски музей, допълнителни ръкописи. Голяма част от обемните документи на Лейърд се състоят от книги с официални депеши, поверителен печат, копия на телеграми и др., дублиращи материали в PRO. Сред документите, които не са толкова дублирани, са непубликуваните му мемоари за посолството му в Турция, 1877–80 (допълнителни ръкописи 38935–38938) и личната му кореспонденция със Солсбъри, Биконсфилд, Литън и други.

ИЗТОЧНИЦИ – ПЕЧАТНИ ИЗДАНИЯ

Австрийско външно министерство: Aktenstücke aus den Correspondenzen des K. und K. Gemeinsamen Ministeriums des Äussern über Orientalische Angelegenheiten vom 7 April 1877 bis 3 November 1878 (Виена, 1878). От 13 юли 1878 до 6 септември 1878 (Виена, 1878). От 13 юли 1878 до 12 октомври 1880 (Виена, 1880).

Австрийско военно министерство: Die Okkupation Bosniens und der Herzegovina durch die KK Truppen im Jahre 1878 (KK KriegsarchIV, Виена, 1879).

E. Bourgeois и G. Pagès: Les Origines et les Responsabilités de la Grande Guerre (Париж, 1921).

Carathéodory Pacha: Le Rapport Secret sur le Congrès de Berlin adressé à la S. Porte (изд. B. Bareilles, Париж, 1919 г.).

Франция: Дипломатически документи. Affaires d'Orient. Берлински конгрес (Париж, 1878 г.). European Technique European … 1879. Question de la reconnaissance de la Roumanie (1879, 1880). Négociations relatIVes à la rectification des frontières de la Grèce (1879, 1880). Affaires du Monténégro (1880).

Франция: Documents diplomatiques français (Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914) , том. II, 1 юли 1875–31 декември 1879 (1930), том. IIi, януари 1880 – май 1881 (1931).

Великобритания: Сметки и книжа. Vol. lxxxIIi (1878); об. lxxvII, lxxx, lxxxi (1878–9); томове, lxxvIIi, lxxix, lxxx, lxxxII (1880).

Сър E. Хертслет: Картата на Европа по договор, том IV, 1875–1881 (Лондон, 1891).

Италия: Documenti Diplomatici concernenti gli affari d'Orienté (Рим, 1878).

G. Noradounghian: Recueil d'actes internationaux de l'empire otдoman , 4 тома. (Париж, 1897–1903).

A.F Pribram: Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns (Виена и Лайпциг, 1920). Френско издание, преработено в светлината на кн. i–vi на Die Grosse Politik, Les Traités Politiques Secrets de l'Autriche-Hongrie , том i (Париж, 1923 г.). Препратките в тази работа са за последното.

Румъния: Acte şi Documente dinrespondenta diplomaticá a lui Mihail Kogalniceanu (Букурещ, 1893).

Румъния: Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I (ed. N. Iorga, Paris, 1923).

Германия: Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1831–1914 (ред. J. Lepsius, A. Mendelssohn Bartholdy и F. Thimme), томове, II-IV (Берлин, 1922).

Русия: „Русско-германские отношения“ (Красный архив , т. I, Москва 1922 г.).

САЩ: Външни отношения , 1878, 1879, 1880.

ДНЕВНИЦИ , МЕМОАРИ , БИОГРАФИИ

Aus dem Leben König Karls von Rumänien, vol. iv (Stuttgart, 1896).

J. F. Baddeley: Russia in the 'Eighties (London, 1921).

Arthur James, First Earl of Balfour: Chapter of Autobiography (London, 1930).

M. de Bartholomei: 'Extrait des mémoires d'un diplomate russe, M. Michel de Bartholomei '(Revue d' histoire diplomatique, Jan–March, 1934).

Marie of Battenberg: Reminiscences (London, 1925).

Otto von Bismarck: His Reflections and Reminiscences, 2 vols. (London, 1898).

_____ _____Sämtliche Briefe, 2 vols. (Berlin, 1934).

A. Brauer, E. Mareks, K. A. Müller: Erinnerungen an Bismarck (Berlin, 1924).

A. Brauer: Im Dienste Bismarcks (Berlin, 1936).

G. E. Buckle (ed.): The Letters of Queen Victoria (second series, London, 1926).

_____ _____The Life of Benjamin Disraeli, vol. ii (London, 1929).

B. von Bülow: Denkwürdigkeiten, vol. iv (Berlin, 1931).

M. Busch: Tagebuchblätter, 3 vols. (Leipzig, 1899).

Lady G. Cecil: Life of Robert, Marquis of Salisbury, 2 vols. (London, 1921).

Cte de Chaudordy: La France en 1889 (Paris, 1889).

A. N. Cummings: 'The Secret History of the Treaty of Berlin '(Nineteenth Century Review, July, 1905).

Count Egon C. Corti: Alexander von Battenberg (Vienna, 1920).

_____ _____ 'Il Conte Corti al Congresso di Berlino '(Nuova Antologia, April, 1925).

_____ _____'Bismarck und Italien am Berliner Kongress, 1878 '{Historische Vierteljahrschrift, May, 1927).

E. Daudet: La Mission du Comte de Saint-Vallier (Paris, 1918).

E. J. Davis: Life in Asiatic Turkey. A Journal of Travel (London, 1879).

H. von Eckardstein: Lebenserinnerungen und Politische Denkwürdigkeiten, 2 vols. (Leipzig, 1920).

H. S. Edwards: Sir William White … His Life and Correspondence (London, 1902).

A. von Erdmann: Nikolaj Karlovic Giers, russischer Aussenminister 1882–1895— Eine politische Biographie (Tilsit, 1935).

Lord E. Fitzmaurice: The Life of Lord Granville, 2 vols. (London, 1905).

A. E. Gathorne Hardy: Gathorne Hardy, First Earl of Cranbrook, 2 vols. (London, 1910).

V. Georgévitch: 'La Serbie au Congrès de Berlin '(Revue d'Histoire Diplomatique, 1891).

E. von Glaise-Horstenau: Franz Josephs Weggefährte (Vienna, 1930).

S. L. Gwynn and G. M. Tuckwell: The Life of Sir Charles W. Düke, 2 vols. (London, 1917).

A. Helms: Der Botschafter H. L. von Schweinitz (Bonn, 1933).

Fürst zu Hohenlohe-Schillmgsfürst: Memoirs, 2 vols. (Stuttgart, 1906).

H. Holborn (ed.): Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Joseph Marie von Radowitz, 2 vols. (Berlin, 1925).

V. Khvostov: 'P. A. Shuvalov o Berlinskom Kongresse 1878 g' (Krasny Archiv, vol. lix, 1933).

H. Klaeber: Fürst Alexander I von Bulgarien (Dresden, 1904).

H. Kohl (ed.): Die Politischen Reden des Fürsten Bismarck (Stuttgart, 1893).

A. Koch: Prince Alexander of Battenberg (London, 1887).

J. Koetschet: Aus Bosniens letzter Türkenzeit (Vienna, 1905).

Sir S. Lee: Edward VII, 2 vols. (London, 1925).

Hugo Graf Lerchenfeld-Koefering: Erinnerungen und Denkwürdigkeiten (Berlin, 1935).

Lord Augustus Loftus: Diplomatie Reminiscences, 1862–1839, 2 vols. (London, 1894).

R. Lucius von Ballhausen: Bismarck Erinnerungen (Stuttgart and Berlin, 1920).

Sir A. Lyall: The Life of the Marquis of Dufferin and Ava, 2 vols. (London, 1905).

R. von Mach: Aus Bewegter Balkanzeit, 1839–1918. Erinnerungen (Berlin, 1928).

Countess of Malmesbury: The Life of Major-General Sir John Ardagh (London, 1909).

H. O. Meisner (ed.): Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Alfred Grafen von Walder see, 2 vols. (Stuttgart and Berlin, 1925).

Count C. Mijatovich: The Memoirs of a Balkan Diplomatist (London, 1917).

Ali Haydar Midhat Bey: The Life of Midhat Pasha (London, 1903).

J. G. Minchin: Bulgaria since the War: Notes of a Tour in the autumn of 1839 (London, 1880).

F. von Mittnacht: Erinnerungen an Bismarck (Stuttgart, 1904; Neue Folge,

C. de Moüy: Souvenirs et Causeries d'un diplomate (Paris, 1909).

M. de Nelidov: 'Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877–1878 '(Revue des deux Mondes, Nov. 1915).

Lord Newton: Lord Lyons, 2 vols. (London, 1913).

H. Nicolson: Helens Tower (London, 1937).

T. Palamenghi-Crispi: Francesco Cr'ispi: Politica Estera (Milan, 1912).

E. Plener: Erinnerungen, 3 vols. (Stuttgart, 1911–21).

Graf von Pfeil: Das Ende Kaiser Alexanders II: Meine Erlebnisse in russischen Diensten (Leipzig, 1907).

A. Pfitzer: Prinz Heinrich VII Reusz (Tübingen, 1931).

L. Ritter von Przibram: Erinnerungen eines alten Oesterreichers (Stuttgart and Leipzig, 1910).

L. Raschdau (ed.): 'Die Botschafterkonferenz in Konstantinopel und der russisch-türkische Krieg—III Der Berliner Kongress (1878).' Aus dem literarischen Nachlass des Unterstaatssekretärs Dr. Busch (Deutsche Rundschau, December, 1909).

_____ _____'Die Durchführung der Berliner Kongressakte '(Ibid., May, 1911).

_____ _____Ein sinkendes Reich: Erlebnisse eines deutschen Diplomaten im Orient, 1877–79 (Berlin, 1934).

M. Rosi: I Cairoli, 2 vols. (Bologna, 1929).

W. von Scholz: Erlebnisse und Gespräche mit Bismarck (Berlin, 1922).

General von Schweinitz: Denkwürdigkeiten, 2 vols. (Berlin, 1927).

_____ _____Briefwechsel (Berlin, 1928).

Earl of Seiborne: Memorials: Part II, Personal and Political, 1865–1895 (London, 1898).

A. I. Shand: The Life of General Sir Edward Bruce Hamley, 2 vols. (Edinburgh and London, 1895).

J. Y. Simpson: 'Russo-German Relations and the Saburof Memoirs '(Nineteenth Century Review, December, 1917, January, 1918).

_____ _____(ed.): The Saburov Memoirs, or Bismarck and Russia (Cambridge, 1929).

W. T. Stead: The M.P. for Russia, Reminiscences and Correspondence of Madame Olga Novikoff, 2 vols. (London, 1909).

S. Story (ed.): The Memoirs of Ismail Kemal Bey (London, 1920).

L. V. Swaine: Camp and Chancery in a Soldier's Life (London, 1926).

A. Vambéry: The Story of My Struggles, 2 vols. (London, 1904).

F. Waddington: 'La France au Congrès de Berlin '(Revue politique et parlementaire, 1933, no. 466).

Sir C. M. Watson: The Life of Major-General Sir Charles William Wilson (London, 1909).

E. Wertheimer: Graf Julius Andrássy, Sein Leben und seine Zeit, 3 vols. (Stuttgart, 1913).

H. Drummond Wolff: Rambling Recollections, 2 vols. (London, 1908).

СЪВРЕМЕННИ И ПО-КЪСНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

D. Albers: Reichstag und Aussenpolitik von 1871–1879 (Berlin, 1927).

Count J. Andrássy: Bismarck, Andrássy, and their Successors (London, 1927).

Duke of Argyll: The Eastern Question (London, 1879).

_____ _____Our Responsibilities for Turkey (London, 1896).

A. D'Avril: Négociations relatives au traiti de Berlin et aux arrangements qui ontsuivi, 1875–86 (Paris, 1886).

F. Bamberg: Geschichte der orientaluchen Angelegenheit im Zeiträume des Pariser und des Berliner Friedens (Berlin, 1892). D. C. Blaisdell: European Financial Control in the Ottoman Empire (New York, 1929).

M. Bluntschli: 'Le Congrès de Berlin '(Revue de Droit International, 1879).

R. Bonghi: Il Congresso di Berlino (Milan, 1878).

G. Bousquet: Histoire dupeuple bulgare (Paris, 1909).

P. M. Brown: Foreigners in Turkey: their juridical status (Princeton, 1914).

J. P. Chamberlain: The Regime of the International Rivers: Danube and Rhine (New York, 1923).

L. Chiala: Pagine di Storia Contemporanea (Rome, 1892).

N. P. Commène: La Dobrogea (Paris, 1918).

'Contemporary Life and Thought in Turkey '(Contemporary Review, Oct. 1879).

E. C. Corti: Downfall of Three Dynasties (London, 1934).

E. de Cyon: Histoire de l'entente franco-russe (Paris and Lausanne, 1895).

N. Dascovici: La Question du Bosphore et des Dardanelles (Geneva, 1915).

O. von Diest-Daber: Bismarck und Bleichröder (Berlin, 1897).

A. G. Drandar: Les événements politiques en Bulgarie depuis 1876 jusqu'à nos jours (Brussels, 1896).

Sir C. Eliot: Turkey in Europe (London, 1908).

E. Engelhardt: La Turquie et le Tan(imat (Paris, 1882, 1884).

A. Fischel: Der Panslawismus bis zum Weltkrieg (Stuttgart and Berlin, 1919).

A. Fournier: Wie wir zu Bosnien Kamen (Vienna, 1909).

W. A. Gauld: 'The Making of Bulgaria '(History, April, 1925).

_____ _____' The Anglo-Austrian Agreement of 1878 '(English Historical Review, January, 1926).

_____ _____'The Dreikaiserbund and the Eastern Question, 1877–1878 '(Ibid., October, 1927).

S. Goriainow: Le Bosphore et les Dardanelles (Paris, 1910).

_____ _____'The End of the Alliance of the Emperors '(American Historical Review, January, 1918).

1. GrÜning: Die russische öffentliche Meinung und ihre Stellung zu den Grossmächten, 1838–1894 (Berlin, 1929).

C. G. Haines: 'Italian irredentism during the Near Eastern crisis, 1875–78 '(Journal of Modern Hutory, vol. ix, 1937).

A. Hajek: Bulgarien unter der Türkenherrschaft (Berlin, 1925).

H. Hajnal: Le Droit du Danube International (La Haye, 1929).

G. Hanotaux: Histoire de la France Contemporaine, vol. iv (Paris, 1908).

E. Heller: Das deutsch-österrekhisch-ungaruche Bündnis in Bismarcks Aussenpolitik (Berlin, 1925).

F. Hertneck: Die deutsche Sozialdemokratie und die orientalische Frage im Zeitalter Bumarcks (Berlin, 1927).

H. L. Hoskins: British Routes to India (New York and London, 1928).

N. Iorga: Histoire des états balcaniques (Paris, 1925).

O. Jöhlinger: Bismarck und die Juden (Berlin, 1921).

K. Koerlin: Zur Vorgeschichte des russisch-französischen Bündnisses, 1879–1890 (Halle, 1926).

L. Lamouche: 'La milice bulgare pendant la guerre turco-russe (18771878) '(Le Monde Slave, Sept. 1928).

W. L. Langer: 'The European Powers and the French Occupation of Tunis '(American Historical Review, October, 1925, January, 1926).

_____ _____European Alliances and Alignments, 1831–1890 (New York, 1931).

S. T. Lascaris: La Politique extérieure de la Grèce avant et après le Congrès de Berlin, 1875–1881 (Paris, 1924).

D. E. Lee: 'A Memorandum concerning Cyprus, 1878 '(Journal of Modern History, vol. iii).

_____ _____'The Proposed Mediterranean League of 1878 '(Ibid., vol. iii).

_____ _____Great Britain and the Cyprus Convention (Cambridge, 1934).

M. Lheritier: Histoire Diplomatique de la Grece, vol. iv (Paris, 1926).

J. C. McCoan: Our New Protectorate: Turkey in Asia (London, 1879).

W. N. Medlicott: 'The Berlin Treaty: Fifty Years Afterwards '(Quarterly Review, July, 1928).

_____ _____'Diplomatic Relations after the Congress of Berlin '(Slavonic Review, June, 1929).

_____ _____'The Recognition of Roumanian Independence '(Ibid., January, April, 1933).

A. O. Meyer: Bismarcks Friedenspolitik (Munich, 1930).

P. B. Mitchell: The Bismarckian Policy of Conciliation with France (Philadelphia, 1935).

M. Müller: Die Bedeutung des Berliner Kongresses für die deutsch-russischen Beziehungen (Leipzig, 1927).

_____ _____'Bismarck und Russland in den Tagen des Berliner Kon-gresses '(Die Kriegsschuldfrage, 1928).

H. Muskat: Bismarck und die Balten (Berlin, 1934).

M. I. Newbigin: Geographical Aspects of Balkan Problems (London, 1915).

Baron B. Nolde: V alliance franco-russe (Paris, 1936).

Outsider: The Gladstone Rule (London, 1885).

Sir B. Pares: History of Russia (London, 1926).

L. Penson: 'The Foreign Policy of Lord Salisbury, 1878–1880' (A. Colville and H. W. V. Temperley: Studies in Anglo-French History, Cambridge, 1933).

_____ _____ 'The Principles and Methods of Lord Salisbury's Foreign Policy '(Cambridge Historical Journal, 1935).

E. Picot: La Question des Israelites Roumains au point de vue du droit (Bucarest, 1875).

H. Plehn: Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung (Munich and Berlin, 1920).

A. Rappoport: 'Mazedonien und die Komitadschis '(Berliner Monatshefte, 1930).

H. Rothfels: Bismarcks englische Bündnispolitik (Berlin and Leipzig, 1924).

G. Salvemini: La Politica Estera de Francesco Crispi (Rome, 1919).

C. Ritter von Sax: Geschichte des Machtverfalls der Türkei (Vienna, 1913).

R. W. Seton-Watson: The Role of Bosnia in International Affairs (London, 1932).

_____ _____A Hutory of the Roumanians (Cambridge, 1934).

_____ _____Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question (London, 1933).

T. v. Sosnosky: Die Balkanpolitik österreich-Ungarns seit 1866 (Stuttgart and Berlin, 1913).

S. Skazkin: Konets austro-russko-germanskogo soiuza (Moscow, 1928).

B. H. Sumner: Russia and the Balkans, 1830–1880 (Oxford, 1937).

H. W. V. Temperley: 'Disraeli and Cyprus '(English Historical Review, vol. xlvi); 'Further Evidence on Disraeli and Cyprus '(Ibid.).

T. Tchitchovsky: 'Aspects of Modern Bulgaria '(Slavonic Review, January, 1929).

G. C. Thompson: Public Opinion and Lord Beaconsfield, 1875–1880, 2 vols. (London, 1886).

E. L. Woodward: The Congress of Berlin (London, 1920)